# COLLECTIO

## LATINORVM SCRIPTORVM

CVM NOTIS.

TAVRINI
MDCCCXXVIII
PER IOSEPHVM POMBA.

M. T. CICERONIS

# OPERA OMNIA

TOM. XI.

# M. TVLLII
# CICERONIS
# OPERA

EX RECENSIONE

CHRIST. GODOFR. SCHÜTZII

ADDITIS COMMENTARIIS

TOMVS VNDECIMVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXVIII.

# M. TVLLII CICERONIS

# EPISTOLARVM

## AD ATTICVM

*LIBER VII-XVI.*

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
### AD ATTICVM
## LIBER SEPTIMVS.

### ARGVMENTVM.

Continentes sunt libri huius epistolae cum superioribus, ut haec ipsa prima illa esse videatur, quam proxima superiore, postero die se daturum promiserat. Scriptae porro sunt partim ex itinere, dum ex provincia rediit; partim ex fuga, quam, audito Caesaris adventu, cum consulibus totoque senatu exsequutus est. Nam quum ad Vrbem prid. non. ianuarii accessit, ibidemque spe triumphi, quem sibi frequens senatus, ut ipsemet scribit ad Tironem, efflagitabat, moratur: XIII kal. febr. nuntio illo, ut diximus, accepto, coactus est exire, atque eam cogitationem omittere. Etenim quum in sententiam Scipionis S. C. factum esset, ut ante certam diem Caesar exercitum dimitteret: si non faceret, eum adversus Remp. facturum videri; eique S. C. M. Antonius, Q. Cassius Tribunus plebis intercessissent; de intercessione relatum, acerbissimeque decretum fuisset: illi, urbe cedentes, ad Caesarem se, qui tum erat Ravennae, contulissent: Caesar, iis maxime auctoribus, traiecto Rubicone, Ariminum, quod erat extra provinciam illius, quum venisset, tantus pavor repente urbem invasit, ut passim fuga turpissima facta sit. Continent autem Epistolae priores, a prima usque ad decimam, quae incipit *Subito consilium cepi*, haesitationem, sollicitudinemque Ciceronis animi, quonam modo cum Caesare Pompeioque se gereret, quum utrique esset amicus, et illum uterque suis annumeraret: posteriores usque ad finem libri, quum multa alia, tum querelam de Pompeio; tum sine ratione gesta esse omnia ab illo atque geri: accusationem Caesaris impudentiae, legationem L. Caesaris ad Pompeium et Consules, C. Caesaris nomine; et quae illi ad haec responderint. Reliqua

privata sunt. Scriptae porro sunt illae, L. Paullo, C. Marcello Coss. Illud etiam sciendum, abfuisse Ciceronem annum et menses circiter octo. Profectus est enim in provinciam ineunte Maio, Ser. Sulpicio et M. Marcello Coss. in eaque et in itinere L. Paulli et C. Marcelli consulatu consumpto, ad urbem fuit prid. Non. Ian. consulatum L. Lentulo et C. Marcello ineuntibus.

## I.

Scr. Athenis circa XV kal. Nov. A. V. C. 703.

*Breviter repetit ea, quae superiore epistola scripserat* 1; *rogat, ut impendente bello civili inter Caesarem et Pompeium de omni statu suo cogitet* 2; *cohortem suam, abstinentiam quam diu simularant, extremo proconsulatus tempore deposuisse queritur* 3; *petit ut se in triumpho consequendo adiuvet* 4; *de Philotimi fraudibus cavendis et persequendis monet* 5.

CICERO ATTICO S.

Dederam equidem L. Saufeio literas, et dederam ad te unum, quod quum non esset temporis mihi ad scribendum satis, tamen hominem tibi tam familiarem sine meis literis ad te venire nolebam. Sed, ut philosophi ambulant, has tibi redditum iri putabam prius. Sin iam illas [1] accepisti, scis, me Athenas venisse prid. idus octobres; e navi egressum in Piraeeum tuas ab Acasto nostro literas accepisse; conturbatum, quod cum febre Romam venisses; bono tamen animo esse coepisse, quod Acastus ea, quae vellem, de allevato corpore tuo nuntiaret; cohorruisse [2] autem me, quod tuae literae de legionibus Caesaris afferrent;

*Philosophi*) Philosophus enim Saufeius, ex haeresi Epicurea: et omnes philosophi, quia praeter sapientiam nihil curant, tarde solent ambulare, tardissime autem Epicurei, quia molles. MAN.

(1) Nempe epist. ad Att. VI, 9.

(2) Ern. coni. *conterruisse*.

et egisse tecum, ut videres, ne quid φιλοτιμία [1] eius, quem nosti, nobis noceret; de quo iam pridem ad te scripseram. Turannius autem secus tibi Brundisii dixerat; quod ex iis literis cognovi, quas a Xenone, optimo viro, accepi. Cur fratrem provinciae non praefecissem, exposui breviter. Haec fere sunt in illa epistola.

2. Nunc audi reliqua. Per fortunas! omnem tuum amorem, quo me es amplexus, omnemque tuam prudentiam, quam mehercule in omni genere iudico singularem, converte[2] iam ad eam curam, ut de omni statu meo cogites. Videre enim mihi videor tantam dimicationem, nisi idem deus, qui nos melius, quam optare auderemus, Parthico bello liberavit, respexerit rempublicam; sed tantam, quanta nunquam fuit. Age, hoc malum mihi commune est cum omnibus. Nihil tibi mando, ut de eo cogites. Illud meum proprium πρόβλημα, quaeso, suscipe. Videsne, ut te auctore sim utrumque complexus? Ac vellem a principio te audisse amicissime monentem,

Ἀλλ' ἐμὸν οὔποτε θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ἔπειθες.
Πατρίδος. [3]

sed aliquando tamen persuasisti, ut alterum complecterer, quia de me erat optime meritus; alterum,

(1) Iterum tangit Philotimum libertum.

*Turannius autem*) Haec particula causa fuit olim, ut ego putarim hunc locum totum ita legendum esse: *Cur fratrem provinciae non praefecissem, breviter exposui: Turannius autem secus tibi Brundusii dixernt, quod ex his literis cognovi, quas .... accepi. Haec*, etc. Cor.

(2) Schützius aliique, *confer te*, quod ortum puto ex *converte* teutonico modo pronuntiato: posset et simpliciter legi *confer ium*. Anon.

Πρόβλημα) *Quaestionem* ad me unum pertinentem, utram partem eligam, Caesaris, an Pompeii. Man.

(3) Ex Odyss. IX, 33, ubi legitur: ἀλλ' ἐμὸν οὔποτε θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ἔπειθον. οὐδὲν γλύκιον ἧς πατρίδος. *Sed mihi nunquam persuasisti patria quidquam ulli sua dulcius esse.* Fortasse πατρίδος hic a Cicerone non fuit adscriptum, sed ab alio adiectum.

quia tantum valebat. Feci igitur: itaque effeci omni obsequio, ut neutri illorum quisquam esset me carior. Haec enim [1] cogitabamus: nec mihi, coniuncto cum Pompeio, fore necesse peccare in republica aliquando; nec, cum Caesare sentienti, pugnandum esse cum Pompeio; tanta erat illorum coniunctio. Nunc impendet, ut et tu ostendis, et ego video, summa inter eos contentio. Me autem uterque numerat suum, nisi forte simulat alter. Nam Pompeius non dubitat (vere enim iudicat), ea, quae de republica nunc sentiat, mihi valde probari. Vtriusque autem accepi eiusmodi literas eodem tempore, quo tuas; ut neuter quemquam omnium pluris facere, quam me, videretur. Verum quid agam? non quaero illa ultima (si enim castris res geretur, video cum altero vinci satius esse, quam cum altero vincere), sed illa, quae tum agentur, quum venero; ne ratio absentis habeatur, ut exercitum dimittat. Dic; M. Tvlli. Quid dicam? Exspecta, amabo te, dum Atticum conveniam? Non est locus ad tergiversandum. Contra Caesarem? ubi illae sunt densae dexterae? Nam ut illi hoc liceret, adiuvi, rogatus ab ipso Ravennae de Caelio tribuno plebis.

(1) Fortasse verius *sic enim*; ut Ernestio visum.

*Cum altero vincere*) Caesare, qui patriam velit oppugnare. Cor.

*Dic*) Sensus est: quum rogabor sententiam, dicamne ut me exspectent, dum te consulam? Nugae. Non enim erit locus ad tergiversandum. Statim enim cogar dicere, quid sentiam. Dicam igitur contra Caesarem, ne absentis ratio habeatur, cui dexteram dederim, fidemque meam obstrinxerim? Non possum. Nam ut ei liceret, adiuvi rogatus ab ipso Ravennae: ab ipso autem? etiam a Cnaeo nostro in illo divino consulatu. Aliter sensero; et quum non possim tacitus praeterire, nec dicere contra Caesarem, pro Caesare loquutus fuero? αἰδέομαι non solum Pompeium, sed reliquos etiam cives, teque ipsum inprimis laudatorem factorum et scriptorum meorum. Malasp.— *Dic, M. Tulli* est solemnis formula qua consules utebantur in rogandis sententiis. Vide Brisson. de Form. lib. 2.

*Densae*) Iunctae et implexae. Por.

*De Caelio*) Vt M. Caelium amicissimum meum, tribunum plebis inducerem ad legem ferendam de ha-

Ab ipso autem? etiam a Cnaeo nostro, in illo divino tertio consulatu. Aliter sensero? αἰδέομαι non Pompeium modo, sed Τρῶας, καὶ Τρωάδας. Πουλυδάμας μοι πρῶτος ἐλεγχείην καταθήσει· — Quis? tu ipse scilicet, laudator et factorum et scriptorum meorum. Hanc ergo plagam effugi per duos superiores Marcellorum consulatus, quum est actum de provincia Caesaris. Nunc incido in discrimen ipsum. Itaque, ut stultus [1] primus suam sententiam dicat, mihi valde placet, de triumpho nos moliri aliquid; extra urbem esse cum iustissima causa. Tamen dabunt operam, ut eliciant sententiam meam.

3. Ridebis hoc loco fortasse. Quam vellem etiam nunc in provincia morari! Plane opus fuit, si hoc impendebat. Etsi nil miserius. Nam ὁδοῦ πάρεργον, volo te hoc scire; omnia illa prima, quae etiam tuis literis in caelum ferebas, ἐπίτηκτα fuerunt. Quam non est facilis virtus! quam vero difficilis eius diuturna simulatio! Quum enim hoc rectum et gloriosum putarem, ex annno sumptu, qui mihi decretus esset, me C. Caelio quaestori relinquere annuum, referre in aerarium ad HS x'; [2] ingemuit nostra cohors, omne illud

benda Caesaris absentis ratione. MAN.

Αἰδέομαι) *Vereor Troianos et Troianas. Polydamas mihi primus probrum inferet.* Iliad. Z, 442.

*Marcellorum*) Quia profectus est ante in provinciam, quam M. Marcellus referret de successione Galliarum. Et anno proximo, consule C. Marcello, de provincia decedens, tamen ad urbem non pervenit, tribus mensibus in itinere consumptis. MAN.

(1) *Stultus* h. l. est i. q. *stultus aliquis*. Cicero, qui superioribus verbis fassus erat, se nescire, si in senatu iuberetur sententiam de his rebus dicere, quid dicturus esset, ut nec Caesarem, nec Pompeium offenderet, iocose eum *stultum* appellat, qui se absente in senatu primus sententiam diceret. Itaque nihil opus est corrigere *ut alius*, quod Ernestio in mentem venit.

*Extra*) Nam triumphare valenti urbem ingredi non licebat. COR.

Ὁδοῦ πάρεργον) Obiter.

Ἐπίτηκτα) *Caduca*, quae cito fluxerint, et evanuerint.

(2) Sic placuit Graevio, i. e. *sestertium decies*. Vulg. HS CIↃ.

putans distribui sibi oportere; ut ego amicior invenirer Phrygum et Cilicum aerariis, quam nostro. Sed me non moverunt. Nam et mea laus apud me plurimum valuit; nec tamen quidquam honorifice in quemquam fieri potuit, quod praetermiserim. Sed haec fuerit, ut ait Thucydides, [1] ἐκβολὴ λόγου non inutilis.

4. Tu autem de nostro statu cogitabis: primum, quo artificio tueamur benivolentiam Caesaris; deinde de ipso triumpho, quem video, nisi reipublicae tempora impedient, εὐπόριστον. Iudico autem tum ex literis amicorum, tum ex supplicatione; quam qui non decrevit, plus decrevit, quam si omnes decresset triumphos. Ei porro assensus est unus, familiaris meus, Favonius; alter iratus, Hirrus. Cato autem et scribendo affuit, et ad me de sententia sua iucundissimas literas misit. Sed tamen gratulans mihi Caesar de supplicatione, triumphat de sententia Catonis: nec scribit, quid ille sententiae dixerit, sed tantum, supplicationem eum mihi non decrevisse. Redeo ad Hirrum. Coeperas eum mihi placare; perfice. Habes Scrofam, habes Silium. Ad eos ego etiam antea scripsi, et ad ipsum Hirrum. Loquutus enim erat cum iis commode, se potuisse impedire, sed noluisse; assensum tamen esse Catoni, amicissimo meo, quum is honorificentissimam in me sententiam dixisset; nec me ad se ullas literas misisse, quum ad omnes mitterem. Verum dicebat. Ad eum enim solum, et ad Crassipedem non scripseram.

(1) Lib. 1, c. 97.

Εὐπόριστον) Parabilem.

*Plus decrevit*) Quia, quum mihi supplicationem non decerneret, tamen in sententia sua summis me laudibus ornavit, quum diceret, innocentia potius, et mansuetudine mea, quam vi militum, aut benignitate deorum, provinciam esse servatam. Is autem fuit M. Cato, ut Fam. ep. 5, lib. 15. MAN.

*Quid*) Iniuriam Catonis in supplicatione non decernenda Caesar commemorat, laudes, quas mihi idem

5. Atque haec de rebus forensibus. Redeamus domum. Diiungere me ab illo [1] volo. Mirus est φυρατης, germanus Lartidius.

Ἀλλὰ, τὰ μὲν προτετύχθαι ἐάσομεν, ἀχνύμενοί περ.

Reliqua expediamus. Hoc primum, quo accessit cura dolori meo : [2] sed hoc tamen, quidquid est, Precianum, cum iis rationibus, quas ille meas tractat, admisceri nolo. Scripsi ad Terentiam; scripsi etiam ad ipsum, me, quidquid possem nummorum, ad apparatum sperati triumphi ad te redacturum. Ista puto [3] ἄμεμπτα fore: verum ut lubebit. Hanc quoque suscipe curam, quemadmodum experiamur. [4] Id et ostendisti quibusdam literis, ex Epiro an Athenis datis; et in eo ego te adiuvabo.

Cato sua sententia tribuit, dissimulat. Id.

(1) A Philotimo.

Φυράτης) *Conturbator.*

*Lartidius*) Id hoc sensu accipio, Vlysses, qui *Lartides*, vel *Laërtides* erat, astutissimus et calidissimus veterator est habitus: talem Philotimum dicere possum, at Lartidium, h. e. Vlysseum vocare. Tvrn. Adv. 20, 16. — Mongaltio non placet haec interpretatio: qui *Lartidium* putat famosum olim fuisse, nobisque incognitum furem. Nec vero Manutius aliter. An.

Ἀλλὰ) *Sed haec quidem, quae ante acta sunt, omittemus, licet cum moerore.* Iliad. T, 65.

(2) Ad dolorem e morte Precii accessit cura expediendae haereditatis.

(3) Schutz. *Ita puto.*

Ἀμεμπτα) Si ad te pecunia in triumphi apparatum redigatur, non erit quod factum meum Philotimus accuset, tanquam ei non confidentis, quum te, non quemvis, illi praeferam, in pecunia triumphali, non domestica: ἄμεμπτα, causam accusandi nullam. Man.

*Quemadmodum experiamur*) Ius nostrum persequamur, et quasi in ius Philotimum vocemus. Cor.

(4) Scil. ut triumphum assequar. Cf. Epist. seq. §. 5.

## II.

Scr. Brundisii a. d. IV kal. Dec. A. V. C. 703.

*Brundisium se venisse 1; Attici invalitudine se conturbari significat 2; Sollicitudinem de Tironis morbo fatetur, et Curli in eo curando diligentiam laudat 3; Atticum filiola sua delectari laetatur 4; addit pauca de triumphi spe 5, et Catonis malivolentia 6; de Chrysippi liberti discessu 7; de periculis reipublicae 8.*

CICERO ATTICO S.

Brundisium venimus VII kal. decembr. usi tua felicitate navigandi: ita belle nobis flavit ab Epiro lenissimus Onchesmites. [1] Hunc σπονδειάζοντα, [2] si cui voles τῶν νεωτέρων, pro tuo vendita.

2. Invalitudo tua me valde conturbat; significant enim tuae literae, te prorsus laborare. Ego autem, quum sciam, quam sis fortis, vehementius esse quiddam suspicor, quod te cogat cedere, et propemodum infringat: etsi alteram quartanam Pamphilus tuus mihi dixit decessisse, et alteram leviorem accedere. Terentia vero, quae quidem eodem tempore ad portam Brundisinam venit, quo ego in portum, mihique obvia in foro fuit, L. Pontium sibi in Trebulano dixisse narrabat, etiam eam decessisse. Quod si ita est, quod maxime mehercule opto; idque spero tua prudentia et temperantia te consequutum.

3. Venio ad epistolas tuas, quas ego sexcentas uno tempore accepi, aliam alia iucundiorem, quae qui-

(1) Ventus ab Onchesmo Epiri portu flans.

(2) En versum spondaicum rotundissimum, qui mihi dum scribo nec opinanti nascitur. Eum tu, si voles, cui lubebit adolescentium studiosorum, qui eruditionis causa te assectantur et colunt, iacta te fecisse. GRON.

Τῶν νεωτέρων) Iuniorum.

*Pamphilus*) Attici servus.

dem erant tua manu. Nam Alexidis manum amabam, quod tam prope accedebat ad similitudinem tuae literae; non amabam, [1] quod indicabat te non valere. Cuius quoniam mentio facta est; Tironem Patris aegrum reliqui, adolescentem, ut nosti (et adde, si quid vis), probum: [2] nihil vidi melius. Itaque careo aegre. Quamquam videbatur se non graviter habere; tamen sum sollicitus, maximamque spem habeo in M. Curii diligentia, de qua ad me scripsit Tiro, et multi nuntiarunt. Curius autem ipse sensit, quam tu velles se a me diligi, et eo sum admodum delectatus. Et mehercule est, quam facile diligas, αὐτόχθων in homine urbanitas. [3] Eius testamentum deporto [4] Ciceronum [5] signis obsignatum, cohortisque praetoriae: fecit palam [6] te ex libella, me ex teruncio. [7] In Actio Corcy-

(1) Sic optime Manutius et Graevius. Vulgo male *Alexidis animum amabam — manum non amabam*. In ed. Ald. bis est *manum*. Cicero enim ait se in iis literis quas Atticus propter invalitudinem Alexidi dictasset, huius *manum* amasse, quod tam prope ad Attici chirographum accessisset, *non amasse* quod Atticum haud valere indicasset.

(2) Legendum videtur *adolescentem eruditum, ut nosti, adde, si vis, probum*.

Αὐτόχθων) Nativa, vernacula.

(3) Ed. Rom. al. *Et mehercule est quem facile diligas. Αὐτόχθων in homine urbanitas est*, quod Ernestius restituit.

(4) Codd. Mss. mire corrupti In Tornaes. *eius testamentum detortorium*. In Crusell. *eius est testamentum de tortorium*; in decurtato *eius est testamentum de tortori uncis*. Optime Manutius correxit *eius testamentum deporto Romam*, quod iam Mich. Brutus recepit. In quo tamen *Romam*, quod per se intelligitur, Ernestius omisit. Manutii correctionem plane confirmat locus epist. 3 huius libri: *Ego a Curio tabulas accepi, quas mecum porto*. — Clericus: *deporto Romam, trium Cic. s. ob.*

(5) Vulgo *duorum Ciceronum*. Ernestius post Manut. recte omittendum censuit *duorum*.

(6) *Heredem palam facere*, ut iam Bosius monuit, est eum sic facere ut nuncupatio a testibus exaudiri possit. cf. Digestor. lib. XXVIII, Tit. I, leg. 21; ex Ulpiani lib. II ad Sabinum. Frustra igitur Ernestius voc. *palam* delendam esse putavit.

(7) *Ex libella* est ex quatuor unciis tribus sicilicis, scriptulo: *ex teruncio* est ex uncia et quinque scriptulis, quae partes quia non exhauriunt totum assem, intelligendum est ex reliquis partibus alios scriptos, quos nominare non fuit operae Ciceroni. *I. F. Gronov.* lib. II de pec. vett.

rae Alexio me opipare muneratus est. Quinto Ciceroni obsisti non potuit, quo minus Thyamim videret.

4. Filiola tua te delectari laetor, et probari tibi, *φυσικὴν* esse *τὴν πρὸς τὰ τέκνα*. Etenim, si haec non est, nulla potest homini esse ad hominem naturae adiunctio; qua sublata vitae societas tollitur. *Bene eveniat*, inquit Carneades. Spurce:[1] sed tamen prudentius,[2] quam Lucius noster et Patro: qui quum omnia ad se referant, nec quidquam[3] alterius causa fieri putent, et quum ea re bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quod[4] id natura rectum sit; non intelligunt, se de callido homine loqui, non de bono viro. Sed haec, opinor, sunt in iis libris, quos tu laudando animos mihi addidisti.

c. 1. Ex hac supputatione, si ponamus Curii bona fuisse = 24,000 imperial. Attici portio fuisset $=9583\frac{1}{3}$ Ciceronis $2416\frac{2}{3}$ Postea idem maluit *fecit palam te ex besse, me ex triente.* At Iac. Gronovio placuit *fecit palam te ex liberis III me ex IX unciis.*

*Thyamim*) Flumen Thesprotiae, ubi res tuas habes. Ep. III, l. 6. Con.

*Φυσικὴν*) *Naturalem* amorem. Πρὸς τὰ τέκνα, *in filios.* Man. et Lamb. habent στοργὴν φυσικὴν, etc.

*Si haec non est*) Quae huc faciant, legi possunt lib. I *de Offic.* cap. 4.

*Bene eveniat*) Finem hominum ultimum Carneades *Fin.* II, 11, esse aiebat *frui principiis naturalibus*, neque alio affectu optabat nasci sibi liberos, quam quo cupiebat, bene ac feliciter venire plantas atque arbores, quas serebat. Id non immerito videtur Ciceroni homine indignum, *expers honestatis*, pudendum: minus tamen, quam quod sentiebant Lucius et Patroo, ambo Epicurei: qui quum *omnia ad se referrent*, atque unam spectarent voluptatem, nullam prolis habere rationem poterant, nihilque liberum causa agere. Iam quod ait *prudentius, quam Lucius et Patron*, non autem, pudentius, quam ii, qui Epicurum sequuntur; cavit ne Atticum offenderet, si gentem infamaret universam. Oliv.

(1) Nempe Carneades uxori congressurus dixerat ἀγαθῇ τύχῃ παιδοποιῶμεν, vel aliquod etiam obscenius verbum usurpaverat.

(2) Sic est in plerisque Mss. Probaverunt Lamb. Ern. Alteram lectionem *pudentius* defenderunt Victor. Corrad. Malaspina, Casaub. Graev.

*Lucius*) L. Torquatus, qui sententiam Epicuri tuetur lib. I, de Fin. Man.

(3) *Nec quidquam* restituit Ern. ex ed. Rom. Negationem omiserunt Vict. Manut. etc. interrogandi signo post *putent* posito.

(4) Ita Schulz. Alii *non quo.*

*Libris*) de Republica, ubi de rebus hisce disputabat Laelius. Corr.

5. Redeo ad rem. Commodo exspectabam epistolam, quam Philoxeno dedisses; scripseras enim, in ea esse de sermone Pompeii Neapolitano:[1] eam mihi Patro Brundisii reddidit; Corcyrae, ut opinor, acceperat. Nihil potuit esse iucundius. Erat enim de republica, de opinione, quam is vir haberet, integritatis meae; de benivolentia, quam ostendit eo sermone, quem habuit de triumpho. Sed tamen hoc iucundissimum, quod intellexi, te ad eum venisse, ut eius animum erga me perspiceres. Hoc mi, inquam, accidit iucundissimum. De triumpho autem nulla me cupiditas unquam tenuit ante Bibuli impudentissimas literas, quas amplissima[2] supplicatio consequuta est. A quo si ea gesta essent, quae scripsit, gauderem, et honori faverem; nunc illum, qui pedem porta, quoad hostis cis Euphratem fuit, non extulerit, honore augeri; me, in cuius exercitu spem illius exercitus habuit, idem non assequi, dedecus est nostrum, nostrum inquam, te coniungens. Itaque omnia experiar; et, ut spero, assequar. Quod si tu valeres, iam mihi quaedam explorata essent. Sed, ut spero, valebis.

6. De rauduscula Numeriano multum te amo. Hortensius quid egerit, aveo scire; et Cato quid agat:[3] qui quidem in me turpiter fuit malivolus. Dedit integritatis, iustitiae, clementiae, fidei mihi testimonium, quod non quaerebam; quod postulabam, id negavit.

(1) Schütz. auctore Ernestio addidit *quum*, ut cohaereat sententia cum verbis *commodo exspectabam*.

(2) Beoe sic scribendum monuit Ern. Vulgo *amplissime*.

*De rauduscula Numeriano*) Quod parvam pecuniam, mihi a Numerio debitam, exegisti. Sic loquutus est ep. VIII, lib. 4, et 8 lib. 6. Man. — *Numeriano*) Quidam libri teste Lambino *Puteolano*.

*Hortensius*) Filius, quid egeril, nimirum de auctione ep. seq. Cor.

(3) Copulam praeposui. Vulgo abrupte *Cato quid agat*. Ernestio placebat *Cato quid aget?*

Itaque Caesar iis literis, quibus mihi gratulatur, et omnia pollicetur, quo modo exsultat Catonis, in me ingratissimi, iniuria? At hic idem Bibulo dierum xx; ignosce mihi; non possum haec ferre, nec feram.

7. Cupio ad omnes tuas epistolas; sed nihil necesse est. Iam enim te videbo. Illud tamen de Chrysippo; nam de altero illo minus sum admiratus, operario homine (sed tamen ne illo quidem quidquam improbius). Chrysippum vero, quem ego, propter literularum nescio quid, libenter vidi, in honore habui, discedere a puero, insciente me? Mitto alia, quae audio, multa; mitto furta; fugam non fero, qua mihi nihil visum est sceleratius. Itaque usurpavi vetus illud Drusi, ut ferunt, praetoris in eo, qui eadem liber non iuraret; me istos liberos non addixisse; praesertim quum adesset nemo, a quo recte vindicarentur. Id tu, ut videbitur, ita accipies. Ego tibi assentiar,

8. Vni tuae disertissimae epistolae non rescripsi, in

*De altero illo*) Fortasse Philargyro. Ep. II, lib. 9. Cor.

*Puero*) Cicerone filio.

*Non iuraret*) Solebant domini, qui servos manumittebant, quasdam eorum operas sibi recipere, ad quas praestandas eos iureiurando adigebant. Vlpianus libro 28 ad Sabinum: *ut iurisiurandi obligatio contrahatur, liberum esse oportet qui iuret, et libertatis causa iurare*: et paulo post: *iurare autem debet post manumissionem, ut obligetur; et sive statim, sive post tempus iuraverit, obligatur. Iurare autem debet operas, domum, munus se praestaturum; operas qualescumque, quae modo probe iure licito imponuntur.* Et Paulus lib. 7 ad Plautium: *Servum testamento ita manumisi; si iuraverit se Cornelio filio meo decem operarum daturum, liber esto: quaeritur quid iuris sit, et sciendum est, iurando servum conditionem implere, sed non teneri operarum nomine: quia, nisi post manumissionem iuret, non obligatur.* Drusus ergo praetor dicebat se eos non manumisisse, qui libertate donati non iurarent se easdem operas praestituros patronis, quas iisdem adhuc servi praestare consuevissent. Bos.

*Liberos non addixisse*) Liberos non pronuntiasse. Et verbo praetoris est usus, quia praetor erat Drusus. Cor.

*Vindicarentur*) In libertatem: quod praeter ipsum alios quoque adesse oporteret, qui vindicarent. Aderant enim coram praetore dominus, servus, vindex, testes, scriba: neque sine his iusta erat addictio liberorum

qua est de periculis reipublicae. Quid rescriberem? Valde eram perturbatus. Sed, ut nihil magnopere metuam, Parthi faciunt, qui repente Bibulum semivivum reliquerunt.

in hoc genere manumissionis. MAN.
*Parthi faciunt*) Sic explano. Parthi, a quibus maxime timebamus, quum repente discesserint, faciunt, ut nihil mihi iam magnopere timendum putem; quum videam solere ea, quae magnopere timeantur, quandoque ad nihilum recidere. ID.
*Semivivum*) Metu exanimatum. ID.

## III.

Dat. ex Trebulano VI id. Dec. A. V. C. 703.

*Herculani se literas Attici accepisse nuntiat* 1; *de consiliis in re publica capiendis disputat* 2. *Tum ad privata venit, ac primum de Caelii sententia mutata* 3; *de Philotimi rationibus* 4; *de cohorte sua ad pristinam integritatem reversa* 5; *de Curii tabulis et Hortensii legatis* 6; *de grammatica ratione Piraeeum Latine scribendi* 7; *de pecunia Caesari debita* 8; *de Dolabella genero* 9; *de Tironis valetudine* 10.

CICERO ATTICO S.

A. d. VIII id. decemb. Herculanum veni, et ibi tuas literas legi, quas Philotimus mihi reddidit: e quibus hanc primo aspectu voluptatem cepi, quod erant a te ipso scriptae; deinde earum accuratissima diligentia sum mirum in modum delectatus.

2. Ac primum illud, in quo te Dicaearcho assentiri negas, etsi cupidissime expetitum a me sit, et approbante te, ne diutius anno in provincia essem, tamen non est nostra contentione perfectum. Sic enim scito,

*Dicaearcho assentiri*) Non quod Dicaearchus nominatim provinciarum administrationem, sed quod γενικῶς πρακτικὸν βίον laudaret: argo el provinciarum administrationem. Atticus contra, ut qui Ciceroni auctor esset decessionis, quum primum ei per senatusconsultum liceret. MAN.

verbum in senatu factum esse nunquam de ullo nostrum, qui provincias obtinuimus, quo in his diutius, quam ex senatusconsulto maneremus: ut iam ne istius quidem rei culpam sustineam, quod minus diu fuerim in provincia, quam fortasse fuerit utile. Sed, QVID SI HOC MELIVS? saepe opportune dici videtur, ut in hoc ipso. Sive enim ad concordiam res adduci potest, sive ad bonorum victoriam: utriusvis rei me aut adiutorem velim esse, aut certe non expertem. Sin vincuntur boni; ubicumque essem, una cum iis victus essem. Quare celeritas nostri reditus ἀμεταμέλητος debet esse. Quod si ista nobis cogitatio de triumpho iniecta non esset, quam tu quoque approbabas, [1] nae tu haud multum requireres illum virum, qui in VI libro informatus est. Quid enim tibi faciam, qui illos libros devorasti? Quin nunc ipsum non dubitabo rem tantam abiicere, si id erit rectius. Vtrumque vero simul agi non potest, et de triumpho ambitiose, et de re publica libere. Sed ne dubitaris, quin, quod honestius, id mihi futurum sit antiquius. Nam quod putas utilius esse vel mihi, quod tutius sit, vel etiam ut reipublicae prodesse possim, me esse cum imperio; id coram considerabimus quale sit. Habet enim res deliberationem, etsi ex parte magna tibi assentio. De animo autem meo erga rempublicam, bene facis, quod non dubitas: et illud probe iudicas, nequaquam satis pro meis officiis, pro ipsius in alios effusione, illum [2] in me liberalem fuisse; eiusque rei causam

*Quid si*) Ordo est: Saepe opportune dici videtur, sive usurpatur hoc proverbium, *Quid si hoc melius?* et videtur in hoc meo negotio valere.

*Hoc melius?*) Quod decesserim. MAN.

Ἀμεταμέλητος) Non poenitenda.

(1) Sic Ern. Alii *approbas*.

*Haud multum requireres*) Diceres me illum ipsum, quem in VI lib. de Republica informavi. Agerem enim, et libere dicerem, quae de Republ. sentirem. MAN.

(2) Caesarem.

vere explicas; et eis, quae de Fabio Caninioque acta scribis, valde consentiunt; quae si secus essent, totumque se ille in me profudisset: tamen illa, quam scribis, custos urbis, [1] me praeclarae inscriptionis memorem esse cogeret; nec mihi concederet, ut imitarer Volcatium, aut Servium, [2] quibus tu es contentus; sed aliquid nos vellet nobis dignum et sentire et defendere. Quod quidem agerem, si liceret, alio modo, ac nunc agendum est. De sua potentia dimicant homines hoc tempore, periculo civitatis. Nam, si respublica defenditur, cur ea, consule isto ipso, [3] defensa non est? cur ego, in cuius causa reipublicae salus consistebat, defensus postero anno non sum? cur imperium illi, aut cur illo modo prorogatum est? cur tantopere pugnatum est, ut de eius absentis ratione habenda decem tribuni plebis ferrent? his ille rebus ita convaluit, ut nunc in uno civi [4] spes ad resistendum sit: qui mallem, tantas ei vires non dedisset, quam nunc tam valenti resisteret. Sed quoniam res eo deducta est, non quaeram, ut scribis, ποῦ σκάφος τὸ τῶν Ἀτρειδῶν; mihi σκάφος unum erit, quod a Pompeio gubernabitur. Illud ipsum, quod ais, « quid fiet, quum erit dictum: DIC M. TVLLI? » σύντομα, CN. POMPEIO ASSENTIOR. Ipsum tamen Pompeium separatim ad concordiam hortabor. Sic enim sentio; maximo in

*Fabio, Caninioque*) Fabio Gallo, Caninio Rebilo, utroque Caesaris legato. Ib.

(1) Intelligitur Minervae statua, quam Cicero in exilium proficiscens in templo Iovis Capitolini posuerat, cum hac inscriptione *CVSTOS VRBIS*. Man.

(2) Medios scil. inter Caesarem et Pompeium Ern.

(3) Caesare qui cum Bibulo cos. fuit A. V. 694.

(4) Pompeio. *Spes* dedi pro vulg. *res*.

Ποῦ σκάφος) *Vbi navigium Atridarum?* Hoc est, non quaeram, ubi tutius esse possim, ut in Achivorum classe tutissima navis Agamemnonis et Menelai Atridarum.

Σύντομα) *Paucis verbis*. Respondebo consuli roganti, Assentior Pompeio.

periculo rem esse. Vos scilicet plura, qui in urbe estis. Verumtamen hoc video, cum homine audacissimo paratissimoque negotium esse; omnes damnatos, omnes ignominia affectos, omnes damnatione ignominiaque dignos illuc [1] facere; omnem fere iuventutem, omnem illam urbanam ac perditam plebem; tribunos valentes, addito C. Cassio; omnes, qui aere alieno premantur: quos plures esse intelligo, quam putaram. Causam solum illa causa non habet; ceteris rebus abundat. Hic omnia facere omnes, [2] ne armis decernatur; quorum exitus semper incerti, nunc vero in alteram partem magis timendi. Bibulus de provincia decessit, Veientonem praefecit. In decedendo erit, ut audio, tardior: quem quum ornavit Cato, declaravit, iis se solis invidere, [3] quibus nihil aut non multum ad dignitatem posset accedere.

3. Nunc venio ad privata. Fere enim respondi tuis literis de republica, et iis, quas in suburbano, et iis, quas postea scripsisti. Ad privata venio. Vnum etiam de Caelio. Tantum abest, ut meam ille sententiam moveat, ut valde ego ipsi, quod de sua sententia decesserit, [4] poenitendum putem. Sed quid est, quod

(1) Ita Corradus correxit vulg. *illac* et Iunius id in Mss. invenit. Recepit Ern.

(2) Schütz, Aldum imitatus, addidit *debent*; utique ex glossa. *An.*

*Decessit.... In decedendo*) Videtur loqui repugnantia, si *decedere* utrobique idem significet. Quod secus est: valet enim modo de provincia discedere, administrandi potestate terminata: modo ex provincia ad urbem proficisci. Prior significatio patet in iis verbis: *Bibulus de provincia decessit*: posterior in iis: *In decedendo erit tardior.* Man.

*Ornavit*) Supplicationes ei decernens, quas idem mihi ante negaverat. Id.

(3) Vulgo *iis se solis non invidere.* Male. Cicero hoc ait: Cato ostendit se iis solis invidere, ut mihi, quibus nihil aut non multum ad dignitatem posset accedere. Itaque Bibulo non invidit, in me malivolus fuit. Itaque particulam negativam delevi (quam tamen tuentur fere omnes, praeter Malasp. Lamb. et Bos. *An.*

(4) Nempe cum Curio a Pompeianis partibus abalienaverat.

ci vici Lucceii sint addicti? [1] Hoc te praetermisisse miror.

4. De Philotimo, faciam equidem, ut mones. Sed ego mihi ab illo, hoc tempore, non rationes exspectabam, quas tibi edidit, verum id reliquum, quod ipse in Tusculano me referre in commentarium mea manu voluit, quodque idem in Asia mihi sua manu scriptum dedit. Id si praestaret, quantum mihi aeris alieni esse ibi edidit, tantum, et plus etiam ipse mihi deberet. Sed in hoc genere, si modo per rem publicam licebit, non accusabimur posthac; neque hercule antea negligentes fuimus, sed amicorum multitudine occupati. Ergo utemur, ut polliceris, et opera et consilio tuo: nec tibi erimus, ut spero, in eo molesti.

5. De serperastris cohortis meae, nihil est, quod doleas. Ipsi enim se collegerunt admiratione integritatis meae. Sed me moverat nemo magis, quam is, quem tu neminem putas. Idem et initio fuerat, et nunc est egregius. Sed in ipsa decessione significavit, sperasse se aliquid; et id, quod animum induxerat paullisper, non tenuit, sed cito ad se rediit, meisque honorificentissimis erga se officiis victus, pluris ea duxit, quam omnem pecuniam.

6. Ego a Curio tabulas accepi, quas mecum porto.

(1) Sic Victor. e cod. sui vestigiis, it. cod. Tornaes. Tunstallus ingeniose coni. *quod mei vicini Lucceii sint addicti*, h. e. quod praedia eorum Tusculano meo vicina debitoribus addicta sunt.

*Serperastris*) Serperastra propris sunt adminicula, quae cruribus puerorum primum ambulantium alligantur, ne ii vari, aut compernes fiant. Hoc autem nomine Cicero hic notat praefectos cohortis suae, hoc est, Legatos, Quaestores, Tribunos, et alios quos secum duxerat, quorumque opera in coërcendo exercitu, et regenda provincia utebatur. Bos.

*Admiratione*) Quia velim, quod ad viaticum mihi ex aerario datum est, id aerario restituere magna ex parte. Ep. 1.

*Neminem*) Minime omnium.

*Animum*) Fortasse *in animum*.

Hortensii legata cognovi. Nunc aveo scire, quid hominis sit, et quarum rerum auctionem instituat. Nescio enim, cur, quum portam Flumentanam Caelius occuparit, ego Puteolos non meos faciam. [1]

7. Venio ad Piraeea, in quo magis reprehendendus sum, quod homo Romanus *Piraeea* scripserim, non *Piraeeum* (sic enim omnes nostri loquuti sunt), quam quod *in* addiderim. Non enim hoc ut oppido praeposui, sed ut loco: et tamen Dionysius noster, qui est nobiscum, et Nicias Cous non rebatur, oppidum esse Piraeea. Sed de re videro. Nostrum quidem si est peccatum, in eo est, quod, non ut de oppido, loquutus sum, sed ut de loco; sequutusque sum, non dico Caecilium, *Mane ut ex portu in Piraeeum*, (malus enim auctor Latinitatis est), sed Terentium, cuius fabellae, propter elegantiam sermonis, putabantur a C. Laelio scribi: *Heri aliquot adolescentuli coimus in Piraeeum*, et idem, *Mercator hoc addebat, captam e Sunio*. Quodsi δήμους oppida volumus esse, tam est oppidum Sunium, quam Piraeeus.

8. Sed, quoniam grammaticus es, si hoc mihi ζήτημα persolveris, magna me molestia liberaris. Ille [2] mihi literas blandas mittit. Facit idem pro eo Balbus. Mihi certum est, ab honestissima sententia digitum nusquam. Sed scis illi reliquum quantum sit. Putasne igitur verendum esse, ne aut obiiciat id nobis aliquis, si lan-

*Legata*) Quae heres debebat testamento patris. Id.

(1) I. e. ut Ernestius exposuit: nescio cur quum Caelius Puteolanus praedium Hortensii prope portam Flumentanam emerit, ego non eius praedium Puteolanum, si modo Hortensii filius vendat, emere possim.

[illegible] *quum exissem*. Ep. 9, lib. VI, ut Plato in principio libri I de Republica: Κατέβην χθὲς εἰς Πειραιᾶ. Corr. — Vide Sanctii Minervam lib. 4, de Ellipsi.

*Ζήτημα*) *Quaestionem*, quae sequitur.

(2) Caesar, cui scis quantum adhuc [illegible]

guidius, [1] aut ille repetat, [2] si fortius? Quid ad haec reperis? Solvamus, inquis. Age, a Caelio mutuabimur. Hoc tu tamen consideres velim. Puto enim, in senatu si quando praeclare pro re publica dixero, Tartessium istum tuum mihi exeunti, «Iube sodes nummos curare.»

9. Quid superest? etiam. Gener est suavis mihi, Tulliae, Terentiae: quantumvis vel ingenii, vel humanitatis. Satis.[3] Reliqua, quae nosti, ferenda. Scis enim, quos aperuerimus: qui omnes, praeter eum, de quo per te egimus, rem me facere rentur. Ipsis enim expensum nemo ferret. Sed haec coram: nam multi sermonis sunt.

(1) Ne Pompeianorum aliquis, si languidius rem publicam adversus Caesarem defendam, mihi obiiciat, id me, quod ei pecuniam debeam, facere.

*Languidius*) Si languidius de re publica sensero: Facis hoc, dicet aliquis, quia nummos Caesari debes: sin fortiter, statim solvendum erit. MAN.

(2) *Ille* de Ernesti sententia addidi. Sensus est: ne Caesar reposcat pecuniam sibi a me debitam, si fortius rem publ. defendam.

*Coelio*) Trapezita.

*Tartessium*) L. Corn. Balbum, cui patria Tartessus in conventu Gaditano. *Plin.* V, 22.

*Curare*) *Curari.*

(3) *Satis* delendum videtur, fortasse ex extremis syllabis antecedentis vocabuli ortum. — Vox *satis*, separatim sumenda est: significat enim abunde est. Bos.

*Rem me facere rentur*) Sensus est: Tu scis quos aperuerimus, id est, quales esse quosdam deprehenderimus, de tecta eorum inopia; qui omnes tamen, uno tantum excepto, existimarent me rei meae optime tunc consultum voluisse, quod cogitarem de Tullia ipsis nuptui danda. Ita enim se divites esse praedicabant, ut nemo sibi expensum ferret, id est, tabulas proferre posset expensae, et creditae sibi pecuniae. Negabant enim se ulli quicquam debere. Verum haec verba, *ipsis enim nemo expensum ferret*, in contrarium sensum Cicero iocculariter detorsit, quam indicare vellet omnes ita de iis male existimasse, ut nemo eis quicquam credere et expensum ferre voluerit. Quivis enim norat eos non esse solvendo. Bos. — Malebat Graevius, *reum me facere rentur* (ex codd. Balliol. et Helmst.) Hoc sensu: Irati, quod eos a Tulliae coniugio reiecerim, diem mihi dicere cogitant: scilicet ut multis dicebatur revertentibus a provincia. Stare ea sententia non potest, quoniam, ut monuit iam pridem Manutius, *reri* cogitare non est, sed opinari. Bosium sequitur Mongaltius noster. OR.

10. Tironis reficiendi spes est in M' Curio: cui ego scripsi, tibi eum gratissimum facturum. Dat. V id. decemb. a Pontio ex Trebulano.

*A Pontio*) Apud Pontium scripta, in Trebulano. ep. 3. lib. 5. MAN.

## IV.

Scr. circa idus Dec. A. V. C. 703.

*Dionysium Attici libertum ad eum Romam missum laudat 1; quid Pompeius secum de impendente bello civili loquutus sit, refert 2.*

CICERO ATTICO S.

Dionysium, flagrantem desiderio tui, misi ad te, nec mehercule aequo animo; sed fuit concedendum: quem quidem cognovi quum doctum, quod mihi iam ante erat notum, tum sane [1] plenum officii, studiosum etiam meae laudis, frugi hominem, ac, ne libertinum laudare videar, plane virum bonum.

2. Pompeium vidi IV id. decembres: fuimus una horas duas fortasse. Magna laetitia mihi visus est affici meo adventu; de triumpho hortari, suscipere partes suas; monere, ne ante in senatum accederem, quam rem confecissem; ne dicendis sententiis aliquem tribunum alienarem. Quid quaeris? in hoc officio sermonis nihil potuit esse prolixius. De re publica autem ita mecum loquutus est, quasi non dubium bellum haberemus. Nihil ad spem concordiae; plane illum ab se alienatum, quum antea intelligeret, tum vero proxime iudicasse; venisse Hirtium a Caesare, qui esset

(1) Sic Manutius legendum censuit. Vulgo *tum sanctum*.

*Suscipere partes suas*) Polliceri se pro sua parte adiuturum. MAN.

*Illum*) Caesarem.

*Venisse*) Romam.

illi familiarissimus; ad se non accessisse; et quum ille a. d. VIII idus decemb. vesperi venisset, Balbus de tota re constituisset a. d. VII ad Scipionem ante lucem venire; multa de nocte eum profectum esse ad Caesarem. Hoc illi τεκμηριῶδες videbatur esse alienationis. Quid multa? nihil me aliud consolatur, nisi quod illum, [1] cui etiam inimici alterum consulatum, fortuna summam potentiam dederat, non arbitror fore tam amentem, ut haec in discrimen adducat. Quod si ruere coeperit, nae ego multa timeo, quae non audeo scribere. Sed, ut nunc est, a. d. III nonas ian. ad urbem cogito.

Τεκμηριῶδες) Signum eiusmodi, ut dubitari non posset. MAN. *Alterum*) Ut alterum consulatum absens petere posset. Ep. 3. ID.

(1) Caesarem.

## V.

Scr. post idus Dec. A. V. C. 703.

*Invalitudine Atticae et Piliae se moveri scribit* 1; *Tironem se salvum velle affirmat* 2; *de variis rebus privatis et de itinere scribit* 3; *quantum de re publica timeat, exponit* 3.

CICERO ATTICO S.

Multas uno tempore accepi epistolas tuas: quae mihi, quamquam recentiora audiebam ex iis, qui ad me veniebant, tamen erant iucundae. Studium enim et benivolentiam declarabant. Invalitudine tua moveor; et, Piliam in idem genus morbi delapsam, curam tibi afferre maiorem sentio. Date igitur operam, ut valeatis.

2. De Tirone, video tibi curae esse; quem quidem ego, etsi mirabiles utilitates mihi praebet, quum valet, in omni genere vel negotiorum, vel studiorum

meorum, tamen propter humanitatem et modestiam malo salvum, quam propter usum meum.

3. Philogenes mecum nihil unquam de Luscieno loquutus est; de ceteris rebus habes Dionysium. Sororem tuam non venisse in Arcanum, miror. De Chrysippo, meum consilium probari tibi, non moleste fero. Ego in Tusculanum nihil sane hoc tempore. Devium est *τοῖς ἀπαντῶσιν*, et habet alia *δύσχρηστα*. Sed de Formiano Tarracinam pridie kal. ian.; inde Pomptinam summam; inde Albanum Pompeii; ita ad urbem III nonas, natali meo.

4. De re publica quotidie magis timeo. Non enim boni, ut putant, consentiunt. Quos ego equites romanos, quos senatores vidi? qui acerrime quum cetera, tum hoc iter Pompeii vituperarent. Pace opus est. Ex victoria quum multa mala, tum certe tyrannus exsistet. Sed haec propediem coram. Iam plane mihi deest, quod ad te scribam. Nec enim de re publica, quod uterque nostrum scit eadem; et domestica nota sunt ambobus. Reliquum est iocari, si hic sinat.[1] Nam ego is sum, qui illi concedi putem utilius esse quod postulat, quam signa conferri. Sero enim resistimus ei, quem per annos decem aluimus contra nos. Quid sentis igitur? inquis. Nihil scilicet, nisi de sententia tua; nec prius quidem, quam nostrum negotium[2] aut confecerimus, aut deposuerimus. Cura igitur ut valeas. Aliquando *ἀπότριψαι* quartanam istam diligentia, quae in te summa est.

Τοῖς ἀπαντῶσιν) *Obviam prodeuntibus*. Δύσχρηστα, *incommoda*.

*Pontinum*) Praedium ad Pontinas paludes. Verbum *summam*, crediderim abundare, et additum ab aliquo, qui de Pontinio Ciceronis legato acceperit. MAN. — Alii cum Bosio, *Pomptinam summam*, hoc est summam Pomptinae paludis partem.

(1) Si per Caesarem liceat.

(2) Triumphum quem sperabat.

Ἀπότριψαι) Abstergito.

## VI.

**Scr. circa XIII kal. Ian. A. V. C. 703.**

*Se de republica valde timere scribit.*

CICERO ATTICO S.

Plane deest quod ad te scribam; nota omnia tibi sunt; nec ipse habeo, a te quod exspectem. Tantum igitur nostrum illud solemne servemus, ut ne quem istuc euntem sine literis dimittamus. De republica valde timeo: nec adhuc fere inveni, qui non concedendum putaret Caesari, quod postularet, potius, quam depugnandum. Est illa quidem postulatio opinione valentior. Cur autem nunc primum ei resistamus? *οὐ γὰρ δὴ τόδε μεῖζον ἔπι κακόν*, quam quum quinquennium prorogabamus, aut quum, ut absentis ratio haberetur, ferebamus. Nisi forte haec illi tum arma dedimus, ut nunc cum bene parato pugnaremus. Dices, quid tu igitur sensurus es? Non idem, quod dicturus. Sentiam enim omnia facienda, ne armis decertetur; dicam idem, quod Pompeius; neque id faciam humili animo. Sed rursus hoc permagnum reipublicae malum est: at quodam modo mihi praeter ceteros non rectum, me in tantis rebus a Pompeio dissidere,

Οὐ γὰρ) *Neque enim hoc maius est malum.* Versiculus Homeri Odyss. III, 209, ubi legitur οὐ μὲν δή. Cicero scripsit uexus causa οὐ γὰρ δή. Vulgo autem editur οὐ γὰρ ἄν τόδε μ. ἔπει κακόν.

*Sed rursus*) Quia dixerit se dicturum quae non sentiat; in quo non videtur officio fungi boni civis: quasi peccatum suum excusavit. Dicere quae non sentias, malum est: sed rursus et hoc malum, me in tantis rebus a Pompeio dissidere. Man.

## VII.

**Scr. ut videtur in Formiano paucis diebus post X kal. Ian. A. V. C. 703.**

*De Dionysio ingrato 1; de Philogenis negotio 2; Pomptinium ad urbem venisse miratur, se vero a. d. III nonas Ian. venturum esse nuntiat 3; denique scribit de suis in hoc reipublicae statu consiliis 4.*

CICERO ATTICO S.

*Dionysius, vir optimus, ut mihi quoque est perspectus, et doctissimus, tuique amantissimus, Romam venit* XV *kal. ian. et literas a te mihi reddidit:* tot enim verba sunt de Dionysio in epistola tua. Illud privatius [1] non adscribis*: et tibi gratias egit.* Atqui certe ille agere debuit: et, si esset factum, quae tua est humanitas, adscripsisses. Mihi autem nulla de eo παλινῳδία datur propter superioris epistolae testimonium. Sit igitur sane bonus vir. Hoc enim ipsum bene fecit, quod mihi sui cognoscendi penitus etiam istam facultatem dedit.

2. Philogenes recte ad te scripsit. Curavit enim, quod debuit. Eum ego uti ea pecunia volui, quoad liceret. Itaque usus est menses XIV.

3. Pomptinium cupio valere: et, quod [2] scribis in urbem introisse, vereor quid sit: nam id nisi gravi de causa non fecisset. Ego, quoniam IV nonas ianuar. Compitalicius dies est, nolo eo die in Albanum venire,

(1) Sic Ald. P. Manut. At edd. Rom. Iens. *illud putato.* Asc. 1 al. *illud peccato.* Victor *illud puto.* Bosius et Graev. *illud puta tu.*

*Sui cognoscendi*) Quum gratias mihi non egit, ut debuit, et male etiam locutus est. Ep. sq. Corr.

(2) Ern. coni. *sed quod* vel *at quod.*

*Non fecisset*) Voluisset enim meum triumphum exspectare extra urbem. Corr.

ne molestus sim familiae. Veniam III nonas igitur: inde ad urbem pridie nonas. Tua λῆψις quem in diem incurrat, nescio; sed prorsus te commoveri incommodo valitudinis tuae nolo.

4. De honore nostro, nisi quid occulte Caesar per suos tribunos molitus erit, cetera videntur esse tranquilla. Tranquillissimus autem animus meus, qui totum istuc aequi boni facit; et eo magis, quod iam a multis audio constitutum esse Pompeio et eius consilio, in Siciliam me mittere, quod imperium habeam. Id est Ἀβδηριτικόν. Nec enim senatus decrevit, nec populus iussit, me imperium in Sicilia habere. Sin hoc respublica ad Pompeium defert; [1] qui me magis, quam privatum aliquem, mittat? Itaque, si hoc imperium mihi molestum erit, utar ea porta, quam primam videro. Nam quod scribis, mirificam exspectationem esse mei, neque tamen quemquam bonorum, aut satis bonorum dubitare, quid sensurus sim: ego, quos tu bonos esse dicas, non intelligo; ipse nullos novi; sed ita, si ordines bonorum quaerimus. Nam singulares sunt boni viri. Verum in dissensionibus ordines bonorum et genera quaerenda sunt. Senatum bonum putas, per quem sine imperio provinciae sunt? Nunquam enim Curio sustinuisset, si cum eo agi coe-

*Familiae*) Pompeii Compitalia celebranti. ID.

Λῆψις) Quartanae correptio.

Ἀβδηριτικόν) Stultum.

(1) Sic Lamb. Iun. Graev. recte. Vulg. *refert*.

*Ea porta*) Ego, ne mittar, statim, quae prima porta erit, ea in urbem ingrediar, abiecto imperio simul, et triumphandi consilio. MAN.

*Per quem sine imperio*) Quum enim factum esset senatusconsultum ut successores in provincias mitterentur; C. Curio tribunus plebis Caesaris caussam defendens intercessit: et quum de intercessione referretur, primaque M. Marcelli sententia pronuntiata esset, qui agendum cum tribunis plebis censebat: frequens senatus dissensit. Ergo senatus culpa successores non missi: itaque sine imperio provincia, id est, sine magistratibus. Ep. 5 et 13, lib. VIII Fam. ID.

*Agi*) Quo modo agebatur cum tribunis plebis? fiebant in eos senatus-

ptum esset; quam sententiam senatus sequi noluit; ex quo factum est, ut Caesari non succederetur. An publicanos? qui nunquam firmi, sed nunc Caesari sunt amicissimi. An foeneratores? an agricolas? quibus optatissimum est otium. Nisi eos timere putas, ne sub regno sint, qui id nunquam, dum modo otiosi essent, recusarunt. Quid ergo? exercitum retinentis, quum legis dies transierit, rationem haberi placet? Mihi vero ne absentis quidem. Sed, quum id datum est, illud una datum est. Annorum enim decem imperium, et ita latum placet? Placet igitur etiam me expulsum, et agrum Campanum periisse, et adoptatum patricium a plebeio, Gaditanum a Mitylenaeo; et Labieni divitiae, et Mamurrae placent, et Balbi horti, et Tusculanum. Sed horum omnium fons unus est. Imbecillo resistendum fuit; et id erat facile. Nunc legiones XI, equitatus tantus, quantum volet; Transpadani, plebes urbana, tot tribuni plebis, tam perdita iuventus, tanta auctoritate dux, tanta audacia. Cum hoc aut depugnandum est, aut habenda e lege ratio. Depugna, inquis, potius, quam servias. Vt quid? si victus eris, proscribare? si viceris, tamen servias? Quid ergo, inquis, acturus es? Idem quod pecudes, quae dispulsae sui generis sequuntur greges. Vt bos armenta, sic ego bonos viros, aut eos, quicumque dicentur boni, sequar, etiamsi ruent. Quid sit optimum male contractis rebus, plane video. Nemini est enim exploratum, quum ad arma ventum est, quid futurum sit: at illud omnibus, si boni victi

consulta acerrima, nisi intercessionem remitterent. ID.

*Illud*) Vt etiam retinentis exercitum ratio haberetur. CORR.

*Latum*) Lege Vatinia primum, deinde Pompeii, et Crassi iterum Coss. ID.

*Gaditanum*) L. Cornelium Balbum a Theophane Mitylenaeo. ID.

*E lege*) A decem tribunis lata. *Ratio*, absentis, in petitione consulatus. MAN.

sint, nec in caede principum clementiorem hunc fore, quam Cinna fuerit, nec moderatiorem, quam Sulla, in pecuniis locupletium. Ἐμπολιτεύομαί σοι iamdudum; et facerem diutius, nisi me lucerna desereret. Ad summam, DIC M. TVLLI! Assentior Cn. Pompeio, id est T. Pomponio. Alexim, humanissimum puerum, nisi forte, dum ego absum, adolescens factus est (id enim agere videbatur), salvere iubeas velim.

Ἐμπολιτεύομαί σοι) Tecum ago de Republica.

*Alexim*) Servum Attico iucundum. Vide lib. V, epist. 20.

## VIII.

Scr. ut videtur in Formiano paucis diebus post X kal. Ian. A. V. C. 703.

*Suspicione se Dionysium absolvere scribit 1; Attico valitudinis curam commendat 2; de Dolabella Liviae herede 3; de reipublicae statu 4.*

CICERO ATTICO S.

Quid opus erat [1] de Dionysio tam valde affirmare? an mihi nutus tuus non faceret fidem? Suspicionem autem eo mihi maiorem tua taciturnitas attulerat, quod et tu soles conglutinare amicitias testimoniis tuis; et illum aliter cum aliis de nobis loquutum audiebam. Sed prorsus ita esse, ut scribis, mihi persuades. Itaque ego is in illum sum, quem tu me esse vis.

2. Diem tuum ego quoque ex epistola quadam tua, quam incipiente febricula scripseras, mihi notaveram; et animadverteram, posse, pro re nata, te non incommode ad me in Albanum venire III nonas ianuar.

(1) Sic Ernest. Ceteri, *opus est.*

Sed, amabo te, nihil incommodo valitudinis feceris. Quid enim est tantum in uno, aut altero die?

3. Dolabellam video Liviae testamento cum duobus coheredibus esse in triente; sed iuberi mutare nomen. Est πολιτικὸν σκέμμα, rectumne sit nobili adolescenti, mutare nomen mulieris testamento. Sed id φιλοσοφώτερον διευκρινήσομεν, quum sciemus, quantum quasi sit in trientis triente.

4. Quod putasti fore, ut ante, quam istuc venirem, Pompeium viderem; factum est ita. Nam VI kal. ad Lavernium [1] me consequutus est. Vna Formias venimus, et ab hora octava ad vesperum secreto colloquuti sumus. Quod quaeris, ecqua spes pacificationis sit: quantum ex Pompeii multo et accurato sermone perspexi, ne voluntas quidem est. Sic enim existimat, si ille, vel dimisso exercitu, consul factus sit, σύγχυσιν τῆς πολιτείας fore. Atque etiam putat, eum, quum audierit, contra se diligenter parari, consulatum hoc anno neglecturum, ac potius exercitum provinciamque retenturum. Sin autem ille fureret; vehementer hominem contemnebat, et suis et reipublicae copiis confidebat. Quid quaeris? etsi mihi crebro ξυνὸς ἐνυάλιος occurrebat, tamen levabar cura, virum fortem et peritum, et plurimum auctoritate valentem audiens πολιτικῶς de pacis simulatae periculis disserentem. Habebamus autem in manibus Antonii concionem, habitam X kal. ianuar., in qua erat accusatio Pompeii usque a toga pura, querela de damnatis, terror ar-

Πολιτικὸν) *Consideratio ad statum Reipublicae pertinens.*

Φιλοσοφώτερον) Melius philosophorum more diiudicabimus (*quando avrem saputo il valore del terzo del terzo.* CAES)

(1) Sic edd. pr. Bosius et Gruterus *L. Avernum* i. e. *Lacum Avernum*.

Σύγχυσιν) Conturbationem reipublicae.

*Parari*) Vt eius ratio absentis ne habeatur. MAN.

Ξυνὸς) Mars communis.

*De damnatis*) A Pompeio III Cos. praesertim de ambitu. CORR.

morum; in quibus ille, quid censes, aiebat, facturum esse ipsum, si in possessionem reipublicae venerit, quum haec quaestor eius, infirmus et inops, audeat dicere? Quid multa? non modo non expetere pacem istam, sed etiam timere visus est. Illa autem sententia non relinquendae urbis[1] movet hominem, ut puto. Mihi autem illud molestissimum est, quod solvendi sunt nummi Caesari, et instrumentum triumphi eo conferendum. Est enim *ἄμορφον*, *ἀντιπολιτευομένου χρεωφειλέτην* esse. Sed haec, et multa alia coram.

(1) Sic Ern. h. l. emendavit. Vulgo *ex illa autem sententia ita relinquendae urbis* Pantagathus *mea autem sententia non relinquendae urbis* quod recepit Lambin. — Si de sententia Pompeii relinq. urbis dictum capies, abesse debet τὸ *non*; si ad Ciceronem referas, recte positum videtur, vel Msstis abnuentibus. *Anon.*

Ἄμορφον) Non decet, eius qui contrariae sit factionis, debitorem esse.

## IX.

Scr. exeunte Decembri A. V. C. 703.

*Petit ab Attico, ut sibi dicat, quid inter Caesaris et Pompeii dissidia ex pluribus malis, quorum unum subeundum sit, minimum putet.*

CICERO ATTICO S.

Quotidiene, inquis, a te accipiendae literae sunt? Si habebo, cui dem, quotidie. At iam ipse ades. Tum igitur, quum venero, desinam. Vnas video mihi a te non esse redditas; quas L. Quintius, familiaris meus, quum ferret, ad bustum Basilii vulneratus et despoliatus est.[1] Videbis igitur numquid fuerit in his, quod me scire opus sit: et simul tu hoc διευκρινήσεις πρόβλημα,

*Ad bustum Basili*) Asconius in orat. pro Milone: *Via Appia est prope urbem monumentum Basili* (alias Basilii) *qui locus latrocinus fuit perquam infamis.*

(1) Ern. coni. *dispoliatus.*

Διευκρινήσεις) Solves quaestionem, quae magnam requirit prudentiam.

sane πολιτικόν: quum sit necesse, aut haberi Caesaris rationem, illo exercitum vel per senatum, vel per tribunos plebis obtinente, aut persuaderi Caesari, ut tradat provinciam atque exercitum, et ita consul fiat; aut, si id non persuadeatur, haberi comitia sine illius ratione, illo patiente, atque obtinente provinciam; aut, si per tribunos plebis non patiatur, tamen quiescat, rem adduci ad interregnum; aut, si ob eam causam, quod ratio eius non habeatur, exercitum adducat, armis cum eo contendere; illum autem initium facere armorum, aut statim nobis minus paratis, aut tum, quum comitiis, amicis eius postulantibus, ut e lege ratio habeatur, impetratum non sit; ire autem ad arma, aut hanc unam ob causam, quod ratio non habeatur, aut addita causa, si forte tribunus plebis senatum impediens, aut populum incitans, notatus, aut senatusconsulto circumscriptus, aut sublatus, aut expulsus sit, dicensve se expulsum, ad illum confugerit; suscepto autem bello, aut tenenda sit urbs, aut ea relicta, ille commeatu et reliquis copiis intercludendus: quod horum malorum, quorum aliquod certe subeundum est, minimum putes. Dices profecto, persuaderi illi, ut tradat exercitum, et ita consul fiat. Est omnino id eiusmodi, ut, si ille eo descendat, contra dici nihil possit: idque eum, si non obtinet, ut ratio habeatur retinentis exercitum, non facere miror. Nobis autem, ut quidam putat, [1] nihil est timendum magis, quam ille consul. Ac sic malo, inquies, quam cum exercitu. Certe. Sed istud ipsum, dico, [2] magnum malum putat aliquis; neque

*Ad illum confugerit*) Ad Caesarem, ut M. Antonius, et Q. Cassius. Vide Ep. 11, lib. XVI Fam. Corr.

(1) Sic Ern. ex emendatione Tunstalli. Vulgo *putant*. Sed intelligitur Pompeius ut paulo post.

(2) Vulgo inepte *sic*, o *magnum*. Ernestius, reposuit *dico*. Graevius

ei remedium est ullum. Cedendum est, si id volet. Vide consulem illum iterum, quem vidisti consulatu priore. At tum imbecillus plus, inquis, [1] valuit, quam tota respublica. Quid nunc putas? Et eo consule, Pompeio certum est esse in Hispania. O rem miseram! si quidem id ipsum deterrimum est, quod recusari non potest; et quod ille si faciat, etiam [2] a bonis omnibus summam ineat gratiam. Tollamus igitur hoc, quo illum posse adduci negant: de reliquis quid est deterrimum? Concedere illi, quod, ut idem dicit, impudentissime postulat. Nam quid impudentius? Tenuisti provinciam per decem annos, non tibi a senatu, sed a te ipso per vim et per factionem datos. Praeteriit tempus, non legis, sed libidinis tuae: fac tamen, legis. Vt succedatur, decernitur: impedis; et ais, habe mei rationem. Habe tu nostrum. Exercitum tu habeas diutius, quam populus iussit, invito senatu? Depugnes oportet, nisi concedis. Cum bona quidem spe, ut ait idem, vel vincendi, vel in libertate moriendi. Iam si pugnandum est: quo tempore, in casu; quo consilio, in temporibus situm est. Itaque te in ea quaestione non exerceo. Ad ea, quae dixi, affer, si quid habes. Equidem dies noctesque torqueor.

auctoritate Gronovii legendum putabat: *sed istud ipsum, sicut est, magnum.* —

(1) Ernestio placebat *inquit*, ut inducatur Pompeii dictum non Attici.

*Certum est*) Deliberatum est.

(2) Vulgo *iam iam*. Ernestius coni. *tamen*. Propius abest a scriptura codd. *etiam*, quod reposui.

*Vt idem dicit*) Qui affirmat Caesare consule se futurum in Hispania. MAN.

## X.

Scr. ad urbem XIV kal. Febr. A. V. C. 604.

*Subitum consilium ab urbe recedendi nuntiat; Pompeius quid consilii ceperit, nescire se fatetur.*

CICERO ATTICO S.

Subito consilium cepi, ut antequam luceret, exirem: ne qui conspectus fieret, aut sermo, lictoribus praesertim laureatis. De reliquo, neque hercule, quid agam, nec, quid acturus sim, scio: ita sum perturbatus temeritate nostri amentissimi consilii. Tibi vero quid suadeam, cuius ipse consilium exspecto? Cnaeus noster quid consilii ceperit, capiatve, nescio, adhuc in oppidis coarctatus et stupens. [1] Omnes, si in Italia consistat, erimus una: sin cedet, consilii res est. Adhuc certe, nisi ego insanio, stulte omnia et incaute. [2] Tu, quaeso, crebro ad me scribe, vel quod in buccam venerit.

*Vt ait idem*) Pompeius qui tanquam optimatum princeps inducitur in hac ep. Id.

*Laureatis*) Vt triumphum exspectantibus. Epist. 16, lib. II Fam. Corr.

*Consilii*) Vrbis relinquendae.

*In oppidis*) Campaniae.

(1) Sic Bosius auctoritate codd. decurt. Tornaes. Grusell. Olim edebatur: *et stupent omnes. Si etc.*

(2) Olim addebatur *agi video*, quod Victor. a cuius Mss aberat, delevit.

## XI.

Scr. XII kal. Febr. A. V. C. 704.

*Invehitur in Caesarem et Pompeii consilium relinquendae urbis reprehendit* 1, 2; *se Campaniae et orae maritimae praeesse nuntiat* 3; *literas Attici exposcit* 4.

CICERO ATTICO S.

Quaeso, quid hoc est? aut quid agitur? mihi enim tenebrae sunt. Cingulum, inquis, nos tenemus; Anconem amisimus. Labienus discessit ab Caesare. Vtrum de imperatore populi Romani, an de Hannibale loquimur? O hominem amentem et miserum, qui ne umbram quidem unquam τοῦ καλοῦ viderit! Atque haec ait, omnia facere se dignitatis causa: ubi est autem dignitas, nisi ubi honestas? Num honestum [1] igitur, habere exercitum nullo publico consilio? occupare urbes civium, quo facilior sit aditus ad patriam? χρεῶν ἀποκοπάς, φυγάδων καθόδους, sexcenta alia scelera moliri,

Τὴν θεῶν μεγίστην ὥστ' ἔχειν τυραννίδα? [2]

Sibi habeat suam fortunam. Vnam mehercule tecum apricationem in illo Lucretino tuo sole malim, quam omnia istiusmodi regna; vel potius mori millies, quam semel istiusmodi quidquam cogitare. Quid, si tu velis?

*Cingulum*) Oppidum.

Τοῦ καλοῦ) Honesti.

(1) Sic edd. pr. Rom. Iens. Recentiores *nisi honestum*. Sed antiquiorem lectionem revocavit Graevius. Recte, nisi cum Ernestio malis *num* deleri.

Χρεῶν) *Nominum deminutio*, *tabulas novas*. Dicuntur *novae*, quod nomina aliter, et resecta parte aliqua, in iis scribantur, tanquam argentum pro aere, hoc est, 25 pro 100, ut est apud Sallust. Bell. Catil.

Φυγάδων) Exsulum restitutiones.

(2) *Vt tyrannide potiatur*, *quae inter Deos est maxima*. Senarius Euripidis in Phoenissis v. 516.

*Lucretino*) Horatius, *Velox amoenum saepe Lucretilem*, etc.

*Quid, si tu velis?*) Quasi dicat:

inquis. Age quis est, cui velle non liceat? Sed ego hoc ipsum velle, miserius esse duco, quam in crucem tolli. Vna res est ea miserior, adipisci, quod ita volueris. Sed haec hactenus. Libenter enim in his molestiis ἐνσχολάζω σοι.

2. Redeamus ad nostrum. Per fortunas! quale tibi consilium Pompeii videtur? hoc quaero, quod urbem reliquerit. Ego enim ἀπορῶ. Tamen [1] nihil absurdius. Vrbem tu relinquas? Ergo idem si Galli venirent. « Non est, inquit, in parietibus respublica. » At in aris et focis. « Fecit idem Themistocles. » Fluctum enim totius barbariae ferre urbs una non poterat. At idem Pericles non fecit, annum fere post quinquagesimum, quum praeter moenia nihil teneret. Nostri olim, urbe reliqua capta, arcem tamen retinuerunt.

*Οὕτω που τῶν πρόσθεν ἐπευθόμεθα κλέα ἀνδρῶν.*

Rursus autem ex dolore municipali sermonibusque eorum, quos convenio, videtur hoc consilium exitum habiturum. Mira hominum querela est (nescio an istic; sed facies, ut sciam): sine magistratibus urbem esse, sine senatu. Fugiens denique Pompeius mirabiliter homines movet. Quid quaeris? Alia causa facta

si tyrannidem velis, quod volueris tamen non assequere, ideoque fortasse, o Cicero, non vis. MAN.

Ενσχολάζω) *Scholam tibi explico*: hoc est, Philosophorum more quasi per otium disputans tibi scribo.

*Ad nostrum*) Pompeium.

Απορῶ) Dubito.

(1) *Tamen* placuit Ernestio. Vulgo *tum*.

*At in aris*, responsio Ciceronis. *Fecit*, inquit Pompeius. *Fluctum* etc. responsio Ciceronis. LAMB.

(2) *Sic eorum, qui ante nos vixerunt, audiebamus laudes.* Iliad. I, 520.

*Exitum habiturum*) Nunc pro Pompeii parte disputat, indicatque ex dolore, sermonibusque municipalium hominum, qui Pompeii fugam aequo animo ferre non poterant, vehementerque Caesari irati erant, Pompeii consilium, rationemque belli gerendi posse explicari, et non incommode concludi. VICT.

*Nescio an*) Vulgo abest *an*.

est; nihil iam concedendum putant Caesari. Haec tu mihi explica, qualia sint.

3. Ego negotio praesum non turbulento. Vult enim me Pompeius esse, quem tota haec Campana et maritima ora habeat ἐπίσκοπον, ad quem delectus et summa negotii referatur. Itaque vagus esse cogitabam.

4. Te puto iam videre, quae sit ὁρμὴ Caesaris, qui populus, qui totius negotii status: ea velim scribas ad me, et quidem, quoniam mutabilia sunt, quam saepissime. Acquiesco enim et scribens ad te, et legens tua.

Επίσκοπον) Speculatorem, custodem.

Ορμὴ) Impetus.

## XII.

Scr. Formiis X kal. Febr. A. V. C. 704.

*Pompeii statum, suamque consilii inopiam queritur; Caesarem timet; Labieni discessum ab eo se pro certo habere nuntiat, et ut Atticus quam saepissime scribat, petit.*

CICERO ATTICO S.

Vnam adhuc a te epistolam acceperam, datam XII kal. in qua significabatur, aliam te ante dedisse, quam non acceperam. Sed quaeso, ut scribas quam saepissime, non modo si quid scies, aut audieris, sed etiam si quid suspicabere, maximeque, quid nobis faciendum aut non faciendum putes. Nam quod rogas, cu-

*Kal.*) Perspicuum est ex superioribus et sequentibus literis, et ex ipsa etiam historia, *Feb.* scribendum. Nam ad urbem venerat Cicero prid. Non. Ian. ibique pauculos dies commoratus est, triumphum exspectans. Verum, quum nuntiatum esset Romae, Caesarem cum exercitu advenlare, et pro se quisque, fuga suae saluti prospiceret: Cicero, maxime Pompeio fugiente, eodem pavore perculsus, consilium statim cepit relin-

rem, ut scias, quid Pompeius agat, ne ipsum quidem scire puto; nostrum quidem nemo. Vidi Lentulum consulem Formiis x kal.; vidi Libonem; plena timoris et erroris omnia. Ille iter Larinum: ibi enim cohortes, et Luceriae, et Theani, reliquaque in Apulia. Inde utrum consistere uspiam velit, an mare transire, nescitur. Si manet, vereor, ne exercitum firmum habere non possit. Sin discedit, quo, aut qua, aut quid nobis agendum est, nescio. Nam istud quidem, cuius φαλαρισμὸν times, omnia teterrime facturum puto. Nec eum rerum prolatio, nec senatus, magistratuumque discessus, nec aerarium clausum tardabit. Sed haec, ut scribis, cito sciemus. Interim velim mihi ignoscas, quod ad te scribo tam multa toties. Acquiesco enim, et tuas volo elicere literas, maximeque consilium, quid agam, aut quo me pacto geram; demittamne me penitus in causam (non deterreor periculo, sed dirumpor dolore, tam nullo consilio, aut tam contra meum consilium gesta esse omnia!), an cuncter, et tergiverser, et iis me dem, qui tenent, qui potiuntur? Αἰδέομαι Τρῶας, [1] nec solum civis, sed etiam amici officio revocor; etsi frangor saepe misericordia puerorum. Vt igitur ita perturbato, etsi te eadem sollicitant, scribe aliquid, et maxime, si Pompeius Italia cedit, quid nobis agendum putes. M'quidem Lepidus (nam fuimus una) eum finem statuit, L. Torquatus eundem. Me quum multa,

quendae urbis: aeque in suas villas contulit, unde ad Atticum scribit, qui Romae remanserat. Mal.

*Ille*) Pompeius iter habebat.

*Discedit*) Sic Ern. ex edd. pr. Volgo *discedet*.

*Istum quidem*) Caesarem, cuius φαλαρισμὸν, Phalaridis imitationem, etc.

*Rerum*) Prolatio rerum est quum sive propter dies festos, sive propter ferias autumnales aliasque, sive propter bella resque adversas iustitium est.

(1) Initium versiculi plenius ep. ad Att. II, 5 adducti.

*Puerorum*) Ciceronum.

tum etiam lictores impediunt: nihil vidi unquam, quod minus explicari posset. Itaque a te nihil dum certi exquiro, sed quid videatur. Denique ipsam ἀπορίαν tuam cupio cognoscere. Labienum ab illo discessisse, propemodum constat. Si ita factum esset, ut ille Romam veniens magistratum et senatum Romae offenderet, [1] magno usui causae nostrae fuisset. Damnasse enim sceleris hominem amicum, [2] reipublicae causa, videretur; quod nunc quoque videtur, sed minus prodest. Non enim habet, cui prosit; eumque arbitror poenitere: nisi forte id ipsum est falsum, discessisse illum. Nos quidem pro certo habebamus. Et velim (quamquam, ut scribis, domesticis te finibus tenes), formam mihi urbis exponas, ecquod Pompeii desiderium, ecqua Caesaris invidia appareat: etiam quid censeas de Terentia et Tullia, Romae eas esse, an mecum, an aliquo tuto loco. Et haec, et si quid aliud, ad me scribas velim, vel potius scriptites.

Ἀπορίαν) Dubitationem.

(1) Nempe magistratus et plerique senatores ab urbe discesserant.

(2) Caesarem scil.

*Domesticis te finibus*) Rebuspublicis te non admisces. MAN.

## XIII.

Scr. Calibus VII kal Febr. A. V. C. 704.

*Caesaris praesidia 1; Pompeii peccata et perturbationem exponit 2; de Ciceronibus, de uxore et filia quid agendum sit dubitat 3; Atticum rogat, ut quid futurum putet scribat 4. In aenigmate eius multum se aestuasse ait 5; denique se L. Caesarem vidisse nuntiat, et Labienum Theanum venisse; se vero quid a Caesare afferatur, et quid Domitius, Thermus, et Atticus agant expectare 6, 7.*

CICERO ATTICO S.

De Vennonianis rebus tibi assentior. Labienum ἥρωα iudico. Facinus iamdiu nullum civile praeclarius: qui ut aliud nihil, hoc tamen profecit: dedit illi dolorem. Sed etiam ad summam profectum aliquid puto. Amo etiam Pisonem: (1) cuius iudicium de genero suspicor visum iri grave. Quamquam genus belli quod sit, vides. Ita civile est, ut non ex civium dissensione, sed ex unius perditi civis audacia natum sit. Is autem valet exercitu; tenet multos spe et promissis; omnia omnium concupivit. Huic tradita urbs est, nuda praesidio, referta copiis. Quid est, quod ab eo non metuas, qui illa templa et tecta non patriam, sed praedam putet? Quid autem sit acturus, aut quo modo, nescio, sine senatu, sine magistratu. Ne simulare quidem poterit quidquam πολιτικῶς.

2. Nos autem ubi exsurgere poterimus? aut quando? quorum dux quam ἀστρατήγητος, tu quoque animad-

*Vennonianis*) C. Vennonii, de quo lib. VI, epist. 1 et 3. Res quaedam privatae.

*Illi*) Caesari, a quo discessit.

(1) Illum Gabinii collegam quondam, qui tum Censor, adventante Caesare, urbem pariter reliquerat, eaque re ostenderat, sibi Caesaris, cuius socer erat, causam improbari. Ern.

Πολιτικῶς) Quod sit e Republica.

Ἀστρατήγητος) *Minime dux*: im-

vertis, cui ne Picena quidem nota fuerint; quam autem sine consilio, res testis. Vt enim alia omittam decem annorum peccata, quae conditio non huic fugae praestitit? Nec vero nunc quid cogitet scio: ac non desino per literas sciscitari. Nihil esse timidius constat, nihil perturbatius. Itaque nec praesidium, cuius parandi causa ad urbem retentus est, nec locum ac sedem praesidii ullam video. Spes omnis in duabus, invidiose retentis, paene alienis legionibus.[1] Nam delectus adhuc quidem invitorum est, et a pugnando abhorrentium. Conditionum autem amissum tempus est. Quid futurum sit, non video. Commissum quidem a nobis certe est, sive a nostro duce, ut, e portu sine gubernaculis egressi, tempestati nos traderemus.

3. Itaque de Ciceronibus nostris dubito quid agam. Nam mihi interdum amandandi videntur in Graeciam. De Tullia autem et Terentia, quum mihi barbarorum[2] adventus proponitur, omnia timeo: quum autem Dolabellae venit in mentem, paullum respiro. Sed velim consideres, quid faciendum putes: primum πρὸς τὸ ἀσφαλές (aliter enim mihi de illis, ac de me ipso, consulendum est): deinde ad opiniones; ne

peratoriae artis ignarus: qui nescierit Picenum esse quasi aggerem urbi tuendae.

*Decem annorum*) Tot enim anni a consulatu Caesaris ad hoc tempus numerantur. Et, Caesare consule, Pompeius se cum eo affinitate coniunxit, Iulia uxore ducta. Inde eum per decem annos aluit, auxit, armavit. MAN.

(1) Quos Pompeius retinuit in Apulia, quum Caesari essent decretae, sub specie Parthici belli, unde ei magna invidia, sive ut Caesar dicit de B. C. I, 4, infamia. ERN. — *Alienis*) Quod adversus imperatorem suum invitae ducerentur. MAN.

(2) Ernestius cum Graevio delevit *ad urbem*, quod ab eius Mss. aberat, etiam in Memm. non repertum. Abest etiam ab ed. Rom. Barbari sunt Galli, quos multos in exercitu Caesar habebat.

*Dolabellae*) Generi mei, qui apud Caesarem est: per quem videtur mulieres tuto in urbe esse posse. MAN.

Πρὸς τὸ ἀσφαλές) Ad securitatem.

reprehendamur, quod eas Romae velimus esse in communi bonorum fuga. Quin etiam tibi et Peduceo (scripsit enim ad me), quid faciatis, videndum est. Is enim splendor est vestrum, ut eadem postulentur a vobis, quae ab amplissimis civibus. Sed de hoc tu videbis, quippe quum de me ipso, ac de meis te considerare velim.

4. Reliquum est, ut, et quid agatur, quoad poteris, explores, scribasque ad me, et quid ipse coniectura assequare: quod etiam a te magis exspecto. Nam, acta omnibus nuntiantibus, a te exspecto futura. Μάντις δ' ἄριστος. Loquacitati ignosces, quae et me levat, ad te quidem scribentem, et elicit tuas literas.

5. Aenigma [1] tuum plane non intellexi. Est enim numero Platonis [2] obscurius. Iam intellexi tamen. [3] Oppios enim de Velia succones dicis. In eo aestuavi diu, quo aperto reliqua patebant, et cum Terentiae summa congruebant..

6. L. Caesarem vidi Minturnis a. d. VIII kal. febr. mane, cum absurdissimis mandatis, non hominem,

Μάντις δ' ἄριστος) *Vates optimus is est, bene qui coniicit.* Senarius apud Euripideos integer. Μάντις δ' ἄριστος, ὅστις εἰκάζει καλῶς. Quem Cicero ita vertit libro de Divin. II: *Bene qui coniiciet, vatem hunc perhibeto optimum.* MAN.

(1) Vulgo add. *Oppiorum ex Velia*; nempe e glossa. — *Aenigma Oppiorum*) Videtur epistolae principium. MAN. — Et videtur Mongaltio nostro. Cum superioribus verbis, *loquacitati ignosces*, si coniungis haec postrema *si scriberem ipse, longior epistola fuisset*, iam patet epistolas duas, librariorum culpa, in unam coaluisse.

(2) Probant Manutius et Iunius quod est in nonnullis Mss. *Timaeo Platonis*, de cuius obscuritate *Fin.* II, 5.

(3) *Tamen* rescripsi pro vulg. *tuum*.

*Succones*) Fictum vocabulum, inquit Bosius, ut Latine exprimeret illud alterum *Opios*, quod Atticus ἀπὸ τοῦ ὀποῦ, id est, a succo formarat. Corradus vero *saccones* legebat, et quia foeneratores erant Oppii, nummatos exponit, a saccis qui sunt nummorum receptacula. Alii *Sanctones* malunt, alii *Salacones*. O te sapientem, Petre Victori, qui nolueris in eo aestuare. OLIV.

*L. Caesarem*) Cuius pater Caesaris erat legatus. CORR.

sed scopas solutas: ut id ipsum mihi ille videatur irridendi causa fecisse, qui tantis de rebus huic mandata dederit; nisi forte non dedit, [1] et hic, sermone aliquo arrepto, [2] pro mandatis abusus est.

7. Labienus, vir mea sententia magnus, Theanum venit a. d. IX Kal.; ibi Pompeium consulesque convenit. Qui sermo fuerit, et quid actum sit, scribam ad te, quum certum sciam. Pompeius ab Theano Larinum versus profectus est a. d. VIII Kal.; eo die mansit Venafri. Aliquantum animi videtur nobis attulisse Labienus. Sed ego nondum habeo, quod ad te ex his locis scribam. Ista magis exspecto: quid illinc afferatur; quo pacto de Labieno ferat; quid agat Domitius in Marsis, Iguvii Thermus, P. Atius Cinguli; quae sit populi urbani voluntas; quae tua coniectura de rebus futuris: haec velim crebro, et quid tibi de mulieribus nostris placeat, et quid acturus ipse sis, scribas. Si scriberem ipse, longior epistola fuisset; sed dictavi propter lippitudinem.

(1) Dedit tamen; Caes. de B. C. lib. I, cap. 9. In.

(2) Scil. Caesaris.

*Mandatis*) His, quae sunt apud Caesarem lib. I de Bello civili, et *Fam.* XVI, 10.

*Illinc afferatur*) Vbi Caesar est.

## XIV.

Scr. Calibus a. d. VI Febr. A. V. C. 704.

*De mandatis Caesaris ad Pompeium* 1; *de eius gladiatoribus, quos Capuae habuerat* 2; *de uxore et filia, ut Roma exeant, cohortandis* 3.

CICERO ATTICO S.

A. d. VI kal. febr. Capuam Calibus proficiscens, quum leviter [1] lippirem, has literas dedi. L. Caesar mandata Caesaris detulit ad Pompeium a. d. VIII kal., quum is esset cum consulibus Theani. Probata conditio est, sed ita, ut ille de iis oppidis, quae extra suam provinciam occupavisset, praesidia deduceret. Id si fecisset, responsum est, ad urbem nos reddituros esse, et rem per senatum confecturos. Spero [2] in praesentia pacem nos habere. Nam et illum furoris, et hunc nostrum copiarum suppoenitet. Me Pompeius Capuam venire voluit, et adiuvare delectum: in quo parum prolixe respondent Campani coloni. Gladiatores Caesaris, qui Capuae sunt, de quibus ante ad te falsum ex Torquati literis scripseram, sane commode Pompeius distribuit, binos singulis patribus familiarum. Scutorum in ludo ꟾↄↄ fuerunt: eruptionem facturi

*Calibus*) Cales oppidum mediterraneum Campaniae. GRAEV.

(1) Lambin. e corrupta scriptura duorum codd. fecit *fluenter*. Id Bosius et Gruterus protulerunt.

(2) Vulgo additur *esse*. Pro eo Victor. dedit *etiam*. Ern. maluit *ipse*. Nos id simpliciter delevimus.

*Scutorum*) Gladiatorum, qui seculores vocantur. Alii, *scutorum*, quod magis probo, tum quia Cicero nusquam, quod sciam, hoc vocabulum usurpavit, et quum *gladiatores* dixisset, non erat hoc loco, cur *secutores* adderet: tum quia verisimile non est, Caesarem quinque secutorum millia praeter retiarios in ludo habuisse. Scutorum vero millia multa esse poterant, quibus gladiatores ipsi, et qui cum illis sentiebant parati, erustique erumpere cogitabant. CORR. — Primus hanc vocem, *secutorum*, hic scripsit Victorius, quum antea legeretur *scutorum*. Sed a Victorio

fuisse dicebantur. Sane multum in eo reipublicae provisum est. De mulieribus nostris, in quibus est tua soror, quaeso videas, ut satis honestum nobis sit, eas Romae esse, quum ceterae illa [1] dignitate discesserint. Hoc scripsi ad eas, et ad te ipsum antea. Velim, eas cohortere, ut exeant; praesertim quum ea praedia in ora maritima habeamus, cui ego praesum, ut in his pro re nata non incommode possint esse. Nam si quid offendimus, in genero nostro; quod quidem ego praeestare non debeo. Sed id fit maius, quod mulieres nostrae praeter ceteras Romae remanserunt. Tu ipse cum Sexto scire velim, quid cogites de exeundo, de totaque re quid existimes. Equidem pacem hortari non desino: quae vel iniusta utilior est, quam iustissimum bellum. Sed haec, ut fors tulerit.

sic omnes caeteri. Erant autem, inquit Manutius, *Secutores* et *Myrmillones* iidem, quibus opponebantur *Retiarii*.

*In ludo*) In disciplina Lanistarum, a quibus ad gladiatoriam instituebantur. Mat.

(1) Ita correxi valg. *ulla*. Sic enim ad Fam. XIV, 18, *aliae* isto *loco feminae*.

*Cum Sexto*) Sext. Peduceo.

*Bellum*) Legendum proponit, *Bellum cum civibus*, Bosius Baluzianus

## XV.

Scr. Calibus a. d. III kal. Feb. A. V. C. 704.

*Exponit quae in conventu Capuae decreta sint.*

CICERO ATTICO S.

Vt ab urbe discessi, nullum adhuc intermisi diem, quin aliquid ad te literarum darem: non quo haberem magnopere, quid scriberem; sed ut loquerer tecum absens: quo mihi, quum coram id non licet,

*Quid scriberem*) Alii *quod scrib.*

nihil est iucundius. Capuam quum venissem a. d. VI kal. pridie, quam has literas dedi, consules conveni, multosque nostri ordinis. Omnes cupiebant Caesarem, abductis praesidiis, stare conditionibus iis, quas tulisset. Vni Favonio leges ab illo nobis imponi non placebat: sed is haud auditus in consilio. Cato enim ipse iam servire, quam pugnare, mavult. Sed tamen ait, in senatu se adesse velle, quum de conditionibus agatur, si Caesar adductus sit, ut praesidia deducat. Ita, quod maxime opus est, in Siciliam ire non curat: quod metuo ne obsit, in senatu esse vult. Postumius autem, de quo nominatim senatus decrevit, ut statim in Siciliam iret, Furfanioque succederet, negat se sine Catone iturum; et suam in senatu operam auctoritatemque quam magni [1] aestimat. Ita res ad Fannium pervenit. Is cum imperio in Siciliam praemittitur. In disputationibus nostris summa varietas est. Plerique negant, Caesarem in conditione mansurum; postulataque haec ab eo interposita esse, quo minus, quod opus esset ad bellum, a nobis pararetur. Ego autem eum puto facturum, ut praesidia deducat. Vicerit enim, si consul factus erit, et minore scelere vicerit, quam quo ingressus est. [2] Sed accipienda plaga est: sumus enim flagitiose imparati tum a militibus, tum a pecu-

(1) Sic edd. pr. idque restituit Graev. auctoritate codd. Ball. et Helmst. *quam magni* i. q. *valde magni*. Vulgo *quam* inde a P. Manutio omissum.

*Postulataque haec*) Ita pendet hoc a verbo *negant*, ut affirmetur potius quam negetur. Verbum enim *Nego*, saepe negat in primo membro, affirmat in secundo: ut in oratione pro Roscio Comoedo, *Adversaria in iudicium protulit nemo, codicem protulit*. Pro, codicem aliquis protulit. Idem agnoscitur apud Horatium, in iis versibus, *Qui fit, Maecenas, ut nemo*. Nam quum subjunxit, *Laudet diversa frequentes*, satis constat non referri ad *Nemo*, sed necesse esse, ut *aliquis* subaudiatur. MAN.

(2) I. e. quam quo scelere coepit agere contra rem publ. per vim, quum non esset consul. ERN.

nia: quam quidem omnem, non modo privatam, quae in urbe est, sed etiam publicam, quae in aerario est, illi reliquimus. Pompeius ad legiones Atianas [1] est profectus: Labienum secum habet. Ego tuas opiniones de his rebus exspecto. Formias me continuo recipere cogitabam.

(1) Quas P. Atius Varus habebat. De Atio supra est ep. 13. Legiones hae iterum sunt infra ep. 20. Lipsius epp. ad Belg. II, 16, putabat legendum *Appianas*, quas Appius legatus habebat, duas sc. illas abductas a Caesare per illum ipsum Atium de quibus supra. Ern.

## XVI.

Scr. in Formiano IV non. Febr. A. V. C. 704.

*Se quid Caesar acturus sit, et quid Pompeius agat, exspectare scribit.*

CICERO ATTICO S.

Omnes arbitror mihi tuas literas redditas esse, sed primas praepostere, reliquas ordine, quo sunt missae, per Terentiam. De mandatis Caesaris, adventuque Labieni, et responsis consulum ac Pompeii, scripsi ad te literis iis, quas a. d. v kal. Capua dedi; pluraque praeterea in eandem epistolam conieci. Nunc has exspectationes habemus duas: unam, quid Caesar acturus sit, quum acceperit ea, quae referenda ad illum data sunt L. Caesari; alteram, quid Pompeius agat: qui quidem ad me scribit, paucis diebus se firmum exercitum habiturum; spemque affert, si in Picenum agrum ipse venerit, nos Romam redituros esse. Labienum secum habet, non dubitantem de imbecillitate Caesaris copiarum: cuius adventu Cnaeus noster multo animi plus habet. Nos a consulibus Capuam

veniri iussi sumus ad nonas febr. Capua profectus sum Formias a. d. III kal.; eo die quum Calibus tuas literas hora fere nona accepissem, has statim dedi. De Terentia et Tullia tibi assentior; ad quas scripseram, ad te ut referrent: si nondum profectae sunt, nihil est quod se moveant, quoad perspiciamus, quo loci sit res.

## XVII.

Scr. in Formiano IV non. Febr. A. V. C. 704.

*De mandatis Pompeii ad Caesarem perlatis, de Trebatii literis Caesaris rogatu ad Ciceronem scriptis, et suis ad eas responsis.*

CICERO ATTICO S.

Tuae literae mihi gratae iucundaeque sunt. De pueris in Graeciam transportandis tum cogitabam, quum fuga ex Italia quaeri videbatur. Nos enim Hispaniam peteremus: illis hoc aeque commodum non erat. Tu ipse cum Sexto etiam nunc mihi videris Romae recte esse posse: etenim minime amici Pompeio nostro esse debetis; nemo enim unquam tantum de urbanis praesidiis detraxit. Videsne me etiam iocari? Scire iam te oportet, L. Caesar quae responsa referat a Pompeio, quas ab eodem ad Caesarem ferat literas. Scriptae enim et datae ita sunt, ut proponerentur in publico: in quo accusavi mecum ipse Pompeium, qui, quum scriptor luculentus esset, tantas res, atque eas, quae in omnium manus venturae essent, Sestio [1] nostro

Sext.) Peduceo. Qui Pompeii causa discedere ex urbe non debetis, ac ne illum quidem amare; qui vobis locupletibus, ac bene nummatis iam male consuluerit, urbe sine praesidio relicta. MAN.

(1) Videtur esse idem *Sestius* vel *Sextus* cuius iocos in se conferri

scribendas dederit. Itaque nihil unquam legi scriptum σηστιωδέστερον. Perspici tamen ex literis Pompeii potest, nihil Caesari negari, omniaque et cumulate, quae postulet, dari, quae ille amentissimus fuerit nisi acceperit, praesertim quum impudentissime postulaverit. Quis enim tu es, qui dicas, si in Hispaniam profectus erit, si praesidia dimiserit? Tamen conceditur; minus honeste nunc quidem, violata iam ab illo republica, illatoque bello, quam si olim de ratione habenda impetrasset: et tamen vereor, ut his ipsis contentus sit. Nam quum ista mandata dedisset L. Caesari, debuit esse paullo quietior, dum responsa referrentur. Dicitur autem nunc esse acerrimus. Trebatius quidem scribit, se ab illo IX kal. febr. rogatum esse, ut scriberet ad me, ut essem ad urbem: nihil ei me gratius facere posse. Haec verbis plurimis. Intellexi ex dierum ratione, ut primum de discessu nostro Caesar audisset, laborare eum coepisse, ne omnes abessemus. Itaque non dubito, quin ad Pisonem, quin ad Servium scripserit. Illud admiror non ipsum ad me scripsisse, non per Dolabellam, non per Caelium egisse: quamquam non aspernor Trebatii literas, a quo me unice diligi scio. Rescripsi ad Trebatium (nam ad ipsum Caesarem, qui mihi nihil scripsisset, nolui), quam illud hoc tempore esset difficile: me tamen in praediis meis esse, neque delectum ullum, neque negotium suscepisse. In quo quidem manebo, dum spes pacis erit; sin bellum geretur, non deero officio, nec dignitati meae, pueros

Σηστιωδέστερον) *Magis Sextiane*, magis insulse, quod ita scribat Sextius, sive *Sestius*, nam idem est nomen. Cicero aegre ferebat Epp. ad Fam. VII, 32.

*Si in Hispaniam*) Hae fuerunt conditiones a Caesare latae. MAN.

*Ratione*) Absentis, quum peteret.

ὑπεκθέμενος in Graeciam. Totam enim Italiam flagraturam bello intelligo. Tantum mali excitatum partim ex improbis, partim ex invidis civibus. Sed haec paucis diebus ex illius ad nostra responsa [1] responsis intelligentur, quorsum evasura sint. Tum ad te scribam plura, si erit bellum : sin [2] autem etiam induciae, te ipsum, ut spero, videbo. Ego IV non. febr. quo die has literas dedi, in Formiano, quo Capua redieram, mulieres exspectabam : quibus quidem scripseram, tuis literis admonitus, ut Romae manerent. Sed audio maiorem quendam in urbe timorem esse. Capuae non. febr. esse volebam, quia consules iusserant. Quidquid huc erit a Pompeio allatum, statim ad te scribam; tuasque de istis rebus literas exspectabo.

Υπεκθέμενος) Quum subduxero et clam trasportandos curavero.

(1) *Responsa* delendum videbatur Ernestio. Sed sine causa idonea, ut opinor.

(2) Fortasse legendum *sin pax aut etiam induciae*.

## XVIII.

Scr. Formiis III non. Febr. A. V. C. 704.

*Mulieres Formias venisse nuntiat 1; in belli impendentis periculo quid consilii ceperit 2; quid de Dionysio fieri velit 3; quantum Q. frater in pecunia Attico solvenda laboret exponit 4.*

CICERO ATTICO S.

Quarto non. febr. mulieres nostrae Formias venerunt, tuaque erga se officia, plena tui suavissimi studii, attulerunt. Eas ego, quoad sciremus, utrum turpi pace nobis, an misero bello esset utendum, in Formiano esse volui, et una Cicerones.

2. Ipse cum fratre Capuam ad consules (nonis enim adesse iussi sumus) III non. profectus sum, quum

has literas dedi. Responsa Pompeii grata populo, et probata concioni esse dicuntur. Ita putaram. Quae quidem ille si repudiarit, iacebit: sin acceperit....? [1] Vtrum igitur, inquies, mavis? Responderem, si quemadmodum parati essemus, scirem. Cassium, erat hic auditum, expulsum Ancone, eamque urbem a nobis teneri. Si bellum futurum est, negotium utile. Caesarem quidem, L. Caesare cum mandatis de pace misso, tamen aiunt acerrime delectum habere, loca occupare, vincire praesidiis. O perditum latronem! o vix ullo otio compensandam hanc reipublicae turpitudinem! Sed stomachari desinamus, tempori pareamus, cum Pompeio in Hispaniam eamus. Haec optio [2] in malis; quoniam illius alterum consulatum a republica, ne data quidem occasione, repulimus. Sed haec hactenus.

3. De Dionysio fugit me ad te antea scribere: sed ita constitui; exspectare responsa Caesaris, ut, si ad urbem rediremus, ibi nos exspectaret; sin tardius id fieret, tum eum arcesseremus. Omnino quid ille facere debuerit in nostra illa fuga, quid docto homine et amico dignum fuerit, quum praesertim rogatus esset.... [3] Sed haec non nimis exquiro a Graecis. Tu tamen videbis, si erit, quod nolim, arcessendus, ne molesti simus invito.

4. Quintus frater laborat, ut tibi, quod debet, ab Egnatio solvat: nec Egnatio voluntas deest; nec parum locuples est; sed quum tale tempus sit, ut Q.

(1) Scil. *pax turpis consequetur.* *Vtile*) Eam urbem, quae portum habeat, a nobis teneri. Corr.

(2) Vulg. *haec opto.* Lipsio placuit *haec optima.* Grutero *haec optio*, quod nobis commodissimum videtur.

(3) Vulg. additur *scio.* Id in cod. Ball. Helmst. et aliquot aliis, non legitur. Omiserunt Mich. Brutus et Graevius. Sic fit aposiopesis. — Est, ut bene monet Corradus, ἀνανταπόδοτον. Subintelligitur autem, cogita, iudica, aut simile quid. Graev.

Titinius (multum enim est nobiscum) viaticum se neget habere; idemque debitoribus suis denuntiarit, ut eodem foenore uterentur; atque hoc idem etiam L. Ligus fecisse dicatur; nec hoc tempore aut domi nummos Quintus habeat, aut exigere ab Egnatio, aut versuram usquam facere possit: miratur, te non habuisse rationem huius publicae difficultatis. Ego autem, etsi illud ψευδησιόδειον (ita enim putatur) observo, μηδὲ δίκην, [1] praesertim in te, a quo nihil unquam vidi temere fieri; tamen illius querela movebar. Hoc, quidquid est, te scire volui.

Ψευδησιόδειον) Hesiodo falso ascriptum.

(1) Integer versus est: μηδὲ δίκην δικάσῃς, πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς: *Neque causam iudices prius, quam utriusque partis orationem audiveris.*

## XIX.

**Scr. Formiis prid. non. Febr. A. V. C. 704.**

*Pace iam desperata, se quid consilii capiat nescire scribit.*

CICERO ATTICO S.

Nihil habeo, quod ad te scribam. Quin etiam epistolam, quam eram elucubratus, ad te non dedi. Erat enim plena spei bonae; quod et concionis voluntatem audieram, et illum conditionibus usurum putabam, praesertim suis. Ecce tibi II non. febr. mane accepi literas tuas, Philotimi, Furnii, Curionis ad Furnium, quibus irridet L. Caesaris legationem. Plane oppressi videmur; nec, quid consilii capiam, scio; nec mehercule de me laboro; de pueris quid agam, non habeo. Capuam tamen proficiscebar haec scribens, quo facilius de Pompeii rebus cognoscerem.

## XX.

Scr. Capuae nonis Febr. A. V. C. 704.

*Pacem se desperasse ait, bellum a Pompeianis segniter administrari queritur; consules nondum venisse scribit, sed tamen exspectari; si Pompeius Italia cedat, Atticum, quid sibi faciendum putet, consulit.*

CICERO ATTICO S.

Breviloquentem iam me tempus ipsum facit. Pacem enim desperavi; bellum nostri nullum administrant. Cave enim putes, quidquam esse minoris his consulibus: quorum ego spe audiendi, [1] et cognoscendi nostri apparatus, maximo imbri Capuam veni pridie nonas, ut eram iussus. Illi autem nondum venerant, sed erant venturi, inanes, imparati. Cnaeus autem Luceriae dicebatur esse, et adire cohortes legionum Attianarum, non firmissimarum. At illum ruere nuntiant, et iam iamque adesse, non ut manum conserat (quicum enim?), sed ut fugam intercludat. Ego autem in Italia καὶ συναποθανεῖν: nec te id consulo. Sin extra, quid ago? Ad manendum hiems, lictores, [2] improvidi et negligentes duces; ad fugam hortatur amicitia Cnaei, causa bonorum, turpitudo coniungendi cum tyranno: qui quidem incertum est, Phalarimne an Pisistratum sit imitaturus. Haec velim explices, et me iuves consilio. Etsi te ipsum istic iam calere puto.

(1) Iensonus addidit *aliquid*, quod abest ed. Rom. et recte omiserunt Graev. Ern. *quorum spe audiendi* est i. q. *quorum audiendorum spe.* — *Quorum... audiendi*) De hac dicendi forma, vide Sanctii Minervam lib. III cap. 8.

*Illum*) Caesarem.

Συναποθανεῖν) Simul mori. Subaudi, *paratus sum*, aut tale quid. *An.*

(2) Quos scil. spe triumphi nondum dimiserat.

*Phalarim*) Tyrannum caede gaudentem.

*Pisistratum*) Mitiorem, et studiosum maxime literarum. In.

*Calere*) Muretus, *carere*. Sed all

Sed tamen quantum poteris. Ego si quid hic hodie novi cognoro, scies. Iam enim aderunt consules ad suas nonas. Tuas quotidie literas exspectabo. Ad has autem, quum poteris, rescribes. Mulieres et Cicerones in Formiano reliqui.

omnes, *calere*, hoc est, interprete Manutio, iam habere quod de te ipso cogites, sollicitum de statu rerum tuarum, quia videas urbem a Cnaeo nostro siue praesidio relictam, Caesari patere. AN.

## XXI.

Scr. Calibus a. d. VI id. Febr. A. V. C. 704.

*Tristem statum Pompeii et Pompeianorum describit.*

CICERO ATTICO S.

De malis nostris tu prius audis, quam ego. Istinc enim emanant. Boni autem hinc quod exspectes, nihil est. Veni Capuam ad nonas febr. ita ut iusserant consules. Eo die Lentulus venit sero: alter consul omnino non venerat VII idus. Eo enim die ego Capua discessi, et mansi Calibus. Inde has literas postridie ante lucem dedi. Haec, Capuae dum fui, cognovi: nihil in consulibus, nullum usquam delectum. Nec enim conquisitores φαινοπροσωπεῖν audent, quum ille adsit, [1] contra noster dux nusquam sit, [2] nihil agat; nec nomina dant. Deficit enim non voluntas, sed spes. Cnaeus autem noster (o rem miseram et incredibilem!) ut totus iacet! Non animus est, non consilium, non copiae, non diligentia. Mittam illa, fugam ab urbe

*Conquisitores*) Delectui habendo praefecti.

Φαινοπροσωπεῖν) *Prodire*, et *vultum*, ut aiunt, *ostendere*.

(1) Caesar nempe.

(2) Sic edidi pro vulg. *quum ille adsit contra; quum noster dux nusquam sit*, etc.

turpissimam, timidissimas in oppidis conciones, ignorationem non solum adversarii, sed etiam suarum copiarum; hoc cuiusmodi est? VII id. febr. Capuam C. Cassius tribunus plebis venit, attulit mandata ad consules, ut Romam venirent, pecuniam de sanctiore aerario auferrent, statim exirent urbe relicta. Redeant: quo praesidio? deinde exeant: quis sinat? Consul ei rescripsit, ut prius ipse in Picenum. At illud totum erat amissum: sciebat nemo praeter me ex literis Dolabellae. Mihi dubium non erat, quin ille [1] iam iamque foret in Apulia, Cnaeus noster in navi. Ego quid agam, σκέμμα magnum: neque mehercule mihi quidem ullum, nisi omnia essent acta turpissime, neque ego ullius consilii particeps. Sed tamen, quod me deceat. Ipse me Caesar ad pacem hortatur: sed antiquiores literae, quam ruere coepit. Dolabella, Caelius, me illi valde satisfacere. Mira me ἀπορία torquet. Iuva me consilio, si potes: et tamen ista, quantum potes, provide. Nihil habeo, tanta rerum perturbatione, quod scribam. Tuas literas exspecto.

(1) Scil. Caesar,
*In navi*) Caesarem fugiens.
Σκέμμα) Consideratio.
Απορία) Dubitatio.

## XXII.

Scr. in Formiano a. d. V id. Febr. A. V. C. 704.

*Pompeii tarditatem suamque consilii inopiam queritur.*

CICERO ATTICO S.

Pedem in Italia video nullum esse, qui non in istius potestate sit. De Pompeio scio nihil; eumque, nisi in navim se contulerit, exceptum iri puto. O celeritatem

incredibilem! huius autem nostri... Sed non possum sine dolore accusare eum, de quo angor et crucior. Tu caedem non sine causa times: non quo minus quidquam Caesari expediat ad diuturnitatem victoriae et dominationis; sed video, quorum arbitrio sit acturus. Recte censes, cedendum de oppidis his. [1] Sed egeo [2] consilii. Quod optimum factu videbitur, facies. Cum Philotimo loquere: atque adeo Terentiam habebis idibus. Ego quid agam? qua aut terra, aut mari persequar eum, qui ubi sit, nescio? Etsi terra quidem qui possum? mari quo? Tradam igitur isti [3] me? Fac posse tuto: multi enim hortantur. Num etiam honeste? nullo modo. Quid? a te petam consilium, ut soleo? Explicari res non potest. Sed tamen, si quid in mentem venit, velim scribas, et ipse quid sis acturus.

*Nostri*) Pompeii autem tarditatem, ut sit, ἀντίθετον, et ἀποσιώπησις. Corr.

(1) Ita rescripsi pro vulg. *Recte sit. Censeo cedendum de oppidis his*; quod est ineptum. Ac fortasse ante *recte censes* omissum *mulieribus*. Nam de his Romam remittendis statim loquitur, et Atticus haud dubie ea de re scripserat.

(2) Vulgo abest *sed*.

(3) Scil. Caesari.

## XXIII.

Scr. in Formiano IV id. Febr. A. V. C. 704.

*Laeta quidem a Philotimo nuntiata, sed sibi tristissima quaeque veriora videri scribit; mutasse tamen consilium de mulieribus Romam remittendis.*

CICERO ATTICO S.

Quinto id. feb. vesperi a Philotimo literas accepi, Domitium exercitum firmum habere; cohortes ex Pi-

ceno, Lentulo et Thermo ducentibus, cum Domitii exercitu coniunctas esse: Caesarem intercludi posse, eumque id timere; bonorum animos recreatos Romae, improbos [1] quasi perculsos. Haec, metuo equidem, ne sint somnia; sed tamen M' Lepidum, L. Torquatum, C. Cassium tribunum plebis (hi enim sunt nobiscum, id est in Formiano), Philotimi literae ad vitam revocaverunt. Ego autem illa metuo ne veriora sint, nos omnes paene iam captos esse, Pompeium Italia cedere; quem quidem (o rem acerbam!) persequi Caesar dicitur. Persequi Caesar Pompeium? quid? ut interficiat? o me miserum! et non omnes nostra corpora opponimus? in quo tu quoque ingemiscis. Sed quid faciamus? victi, oppressi, capti plane sumus. Ego tamen, Philotimi literis lectis, mutavi consilium de mulieribus; quas, ut scripseram ad te, Romam remittebam: sed mihi venit in mentem, multum fore sermonem, me iudicium iam de causa publica fecisse; qua desperata, quasi hunc gradum mei reditus esse, quod mulieres revertissent. De me autem ipso tibi assentior, ne me dem incertae et periculosae fugae, quum reipublicae nihil prosim, nihil Pompeio; pro quo emori quum pie possum, tum lubenter. Manebo igitur: etsi vivere [2]... Quod quaeris, hic quid agatur: tota Capua, et omnis hic delectus iacet. Desperata res est; in fuga omnes sunt; nisi quid eiusmodi fuerit, ut Pompeius istas Domitii copias cum suis coniungat. Sed videbamur omnia biduo triduove sciturі. Caesaris literarum exemplum tibi misi; rogaras enim; cui nos valde satisfacere, multi ad me scripserunt: quod patior facile, dum, ut adhuc, nihil faciam turpiter.

(1) Lambin. et Ern. malebant *improborum*.

(2) Iunius e Mss. addidit *non libet*. Magis tamen placet aposiopesis.—Vel subaudi cum Corrado, *taedet*: vel cum Manutio, *non vivere est*, quum turpem vitam vivat, qualis erat manentis in Italia *Anon.*

## XXIV.

Scr. in Formiano a. d. III id. Febr. A. V. C. 704.

*Ex literis Lucretii ad Cassium missis non dubitat, quin Pompeius in fuga sit.*

CICERO ATTICO S.

Philotimi literae me quidem non nimis, sed eos, qui in his locis erant, admodum delectarunt. Ecce postridie Cassio literae Capua, a Lucretio familiari eius, Nigidium a Domitio Capuam venisse; eum dicere, Vibullium cum paucis militibus e Piceno currere ad Cnaeum, confestim sequi Caesarem, Domitium non habere militum III millia. Idem scripsit, consules Capua discessisse. Non dubito, quin Cnaeus in fuga sit; modo effugiat. A consilio fugiendi, ut tu censes, absum.

*Cassii literae*) Ad Cassium Capua missae a Lucretio. Cassius enim cum Cicerone erat in Formiano. Ep. 22. Man.

## XXV.

Scr. in Formiano a. d. III id. Febr. A. V. C. 704.

*De laetioribus nuntiis, nec tamen certis.*

CICERO ATTICO S.

Quum dedissem ad te literas tristes, et metuo ne veras, de Lucretii ad Cassium literis Capua missis; Cephalio venit a vobis, attulit etiam a te literas hilariores, nec tamen firmas, ut soles. Omnia facilius credere possum, quam quod scribitis Pompeium exercitum [1] habere. Nemo huc ita affert; omniaque, quae

(1) In Ms. Balliol. erat *exercitum firmum*, quod placebat Graevio. Nam certe exercitum Pompeius habebat, sed non firmum. Nisi vero propterea dixit Cicero non habere exercitum, quia firmus non erat. Ern.

nolim. O rem miseram! malas causas semper obtinuit, in optima concidit. Quid dicam? nisi, illud eum scisse; neque enim erat difficile; hoc nescisse; erat enim ars difficilis, recte rempublicam regere. Sed iam iamque omnia sciemus, et scribemus ad te statim.

*Illud eum scisse*) Sensus est: Pompeium novisse malas artes, quibus malas causas obtinere poterat: illas bonas artes, quibus respublica et libertas servatur, non nosse, ideoque in bona causa concidisse. GRAEV.

## XXVI.

Scr. circa id. Febr. A. V. C. 704.

*Scribit se melioribus de republ. nuntiis recreatum; suorum consiliorum rationem defendit; praeterea de Dionysio se nondum constituisse nuntiat.*

CICERO ATTICO S.

Non venit idem usu mihi, quod tu tibi scribis: *quoties exorior?* [1] Ego enim nunc paullum exorior, et maxime quidem iis literis, quae Roma afferuntur, de Domitio, de Picentium cohortibus. Omnia erant facta hoc biduo laetiora; itaque fuga, quae parabatur, repressa est. Caesaris interdicta,

*Si te secundo lumine hic offendero*, [2]

respuuntur. Bona de Domitio, praeclara de Afranio fama est. Quod me amicissime admones, ut me integrum, quoad possim, servem: gratum est. Quod addis,

*Non venit*) Non venit mihi saepe, ut exoriar, et respirem. Alii, *nunc venit*, ut sequens ratio magis postulat. CORA. — *Nunc* probat quoque Muretus, atque ita legendum admonet Graevius in *Addendis et corrigendis*.

(1) I. e. quoties a metu adversae fortunae respiro. MAN.

(2) Versiculus, ut iam Victorius coniecit, ex Euripidis Medea, v. 352 sqq. Eodem usus est Cic. in Orat. pro Rabirio Post. c. 11. — *Secundo lumine*) Cras. Subauditur autem *moriere*. MAN.

ne propensior ad turpem causam videar: certe videri possum. Ego me ducem in civili bello, quoad de pace ageretur, negavi esse: non quin rectum esset; sed quia, quod multo rectius fuit, id mihi fraudem tulit. Plane eum, cui Cnaeus noster alterum consulatum deferret et triumphum (at quibus verbis? *pro suis rebus gestis amplissimis*) inimicum habere nolueram. Ego scio, et quem metuam, et quam ob rem. Sin erit bellum, ut video fore, partes meae non desiderabuntur. De HS millibus xx Terentia tibi rescripsit. Dionysio, dum existimabam vagos nos fore, nolui molestus esse. Tibi autem, crebro ad me scribenti de eius officio, nihil rescripsi; quod diem ex die exspectabam, ut statuerem, quid esset faciendum. Nunc, ut video, pueri certe in Formiano videntur hiematuri: num et ego, nescio. Si enim erit bellum, cum Pompeio esse constitui. Quod habebo certi, faciam ut scias. Ego bellum foedissimum futurum puto; nisi qui, ut tu scis, [1] Parthicus casus exstiterit.

*Certe videri possum*) Εἰρωνικῶς dictum: subiungit enim: quod me ducem in civili bello esse negaverim, quoad de pace agebatur; non ideo feci, quia, quod rectum esset, id mihi non placeret; sed feci, meorum temporum memoria commotus. Itaque quod ad hanc rem attinet, optima ratione defendor. Reliqua vero prorsus me ab hac suspicione vindicant. MAN.

*Fraudem tulit*) Memineram, inquit, quod olim eiusdem Reipublicae causa feci, quum Catilinae coniurationem oppressi, id mihi summam perniciem attulisse, pro recte factis in exilium pulso. Io.

(1) Legendum opinor, *nisi qui, cui? tu scis*, h. e. nisi qui Pompeio casus *exstiterit*, cuiusmodi Bibulo, e cuius provincia Parthi repente discesserunt. Sic ad Att. VII, 1: *Videre enim mihi videor tantam dimicationem, nisi idem deus, qui nos melius, quam optare auderemus, Parthico bello liberavit, respexerit rem publicam, quanta numquam fuit.* — *Parthicus casus*) In nostras provincias subita Parthorum irruptio: ut Pompeium, aut Caesarem adversus eos proficisci res cogat. Vnde Caelius in epistola ad Ciceronem: *Si alteruter eorum*, inquit, *ad Parthicum bellum non eat, magnas video impendere discordias: quas ferrum, et vis iudicabit.* Idem arbitrari Atticum, ostendit Cicero, quum ait: *Vt tu scis.* MAN.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD ATTICVM
## LIBER OCTAVVS.

### ARGVMENTVM.

**Scriptae sunt libri huius epistolae, Consulibus iterum L. Cornelio Lentulo, et C. Claudio Marcello; continentque historiam dierum XVI, Pompeii videlicet, Pompeianorumque trepidationem: curam in delectu habendo: gesta a Caesare in Piceno, et in Pelignis ad Corfinium, Domitii, Domitianorumque deditionem; sollicitudinem Ciceronis, aut potius aestum, Atticum consulentis, si Pompeius Italia excedat, quid sibi faciendum sit, navigandum ne cum illo, an in suis praediis manendum; et multa in utramque partem disputantis.**

### I.

**Scr. Formiis a. d. XV kal. Mart. A. V. C. 704.**

***De epistola a Pompeio accepta, suisque ad eam responsis, praeterea de actis Pompeii sibi valde displicentibus.***

CICERO ATTICO S.

Quum ad te literas dedissem, redditae mihi literae sunt a Pompeio. [1] Cetera de rebus in Piceno gestis, quae ad se Vibullius scripsisset, de delectu Domitii; quae sunt vobis nota; nec tamen tam laeta erant [2]

(1) Est brevis illa epistola quae infra legitur epistolae ad Att. VIII, 11 adiecta, Luceriae scripta.

(2) Sic rescripsi, sensu postulante. Vulgo *tam laeta erant in his literis quam ad me.* Et iam Ernestius vidit

quae ad me Philotimus : [1] (ipsam tibi epistolam misissem ; sed subito fratris puer proficiscebatur ; cras igitur mittam), sed in ea Pompeii epistola erat in extremo, ipsius manu : *Tu, censeo, Luceriam venias : nusquam eris tutius.* Id ego in eam partem accepi ; haec oppida atque oram maritimam illum pro derelicto habere : nec sum miratus, eum, qui caput ipsum [2] reliquisset, reliquis membris non parcere. Ei statim rescripsi, hominemque certum misi de comitibus meis, non me quaerere, ubi tutissime [3] essem ; si me vellet sua aut reipublicae causa Luceriam venire, statim esse venturum ; hortatusque sum, ut oram maritimam retineret, si rem frumentariam sibi ex provinciis suppeditari vellet. Hoc me frustra scribere videbam. Sed uti in urbe retinenda tunc, sic nunc in Italia non relinquenda testificabar sententiam meam. Sic enim parari video, ut Luceriam omnes copiae contrahantur, et ne is quidem locus stabilis, [4] sed ex eo ipso, si urgeamur, paretur fuga. Quo minus mirere, si invitus in eam causam descendo, in qua neque pacis, neque victoriae ratio quaesita sit unquam, sed semper flagitiosae et calamitosae fugae. Eundum ; ut, quemcumque fors tulerit casum, subeam potius cum iis, qui dicuntur esse boni, quam videar a bonis dissentire. Etsi propediem video bonorum, idest, lautorum et locupletium, urbem refertam fore, municipiis vero his relictis, [5] refertissimam. Quo ego in numero essem, si hos lictores molestissimos non haberem. Nec me M'

verba *in his literis* a glossatore esse.

(1) Vulgo addebatur *scripserat*, quod abest ed. Ien. Idque delevit Ern.

(2) Vrbem Romam, caput Italiae.

(3) Victor, et Lambin. e Charisio L. II, p. 173 ed. Putsch. *tutissimo.*

(4) Ernestio videbatur excidisse *sit.*

(5) H. e. ora maritima, cui ego praesum, relicta ; quod quum acciderit, omnes prorsus, qui exierant,

Lepidi, L. Volcatii, Ser. Sulpicii comitum poeniteret; quorum nemo nec stultior est, quam L. Domitius, nec inconstantior, quam App. Claudius. Vnus Pompeius me movet, beneficio, non auctoritate. Quam enim ille habeat auctoritatem in hac causa, qui, quum omnes Caesarem metuebamus, ipse eum diligebat? postquam ipse metuere coepit, putat omnes hostes illi oportere esse? Ibimus tamen Luceriam; nec eum fortasse delectabit noster adventus. Dissimulare enim non potero, mihi, quae adhuc acta sunt, displicere. Ego si somnum capere possem, tam longis te epistolis non obtunderem. Tu, si tibi eadem causa est, me remunerere sane velim.

desperatis Pompeii rebus in urbem redibunt.

*Poeniteret*) Mallem, inquit, habere comites reditus in urbem Lepidum, Volcatium, Sulpitium, quam comites fugae ex Italia cum Pompeio L. Domitium Ahenobarbum, et Appium Claudium, quorum alterius stultitia notatur, alterius inconstantia; de qua Caelius lib. VIII. Pop.

*Remunerere*) Non minus longis epistolis. Man.

## II.

Scr. Formiis a. d. XIII kal. Mart. A. V. C. 704.

*Rationem consiliorum suorum defendit, et cur putet sibi in Italia manendum exponit.*

CICERO ATTICO S.

Mihi vero omnia grata; et quod scripsisti ad me, quae audieras; et quod non credidisti, quae digna diligentia mea non erant; et quod monuisti, quod sentiebas. Ego ad Caesarem una Capua literas dedi, quibus ad ea rescripsi, quae mecum ille de gladiatori-

*Gladiatoribus*) Quos Pompeius binos singulis patribusfamilias distribuerat. Ep. 14. lib. VII. Man.

bus suis egerat, breves, sed benivolentiam significantes, non modo sine contumelia, sed etiam cum maxima laude Pompeii. Id enim illa sententia postulabat, qua illum ad concordiam hortabar. Eas si quo ille misit, in publico proponat velim. Alteras eodem die dedi, quo has ad te. Non potui non dare, quum et ipse ad me scripsisset, et Balbus. Earum exemplum ad te misi. Nihil arbitror fore, quod reprehendas. Si qua erunt, doce me, quo modo ea effugere possim: Nihil, inquies, omnino scripseris. Qui magis effugias eos, qui volent fingere? Verumtamen ita faciam, quoad fieri poterit. Nam quod me hortaris ad memoriam factorum, dictorum, scriptorum etiam meorum: facis amice tu quidem, mihique gratissimum; sed mihi videris aliud tu honestum meque dignum in hac causa iudicare, atque ego existimem. Mihi enim nihil ulla in gente unquam, ab ullo auctore reipublicae ac duce, turpius factum esse videtur, quam a nostro amico factum est; cuius ego vicem doleo: qui urbem reliquit, id est patriam; pro qua et in qua mori praeclarum fuit. Ignorare mihi videris, haec quanta sit clades. Es enim etiam nunc domi tuae. Sed, invitis perditissimis hominibus, esse diutius non potes. Hoc miserius, hoc turpius quidquam? Vagamur egentes cum coniugibus et liberis. In unius hominis, quotannis periculose aegrotantis, anima positas omnes nostras spes habemus; non expulsi, sed evocati e patria, quam non servandam ad reditum nostrum, sed diripiendam et inflammandam reliquimus. Ita multi nobiscum sunt, non in suburbanis, non in hortis, non in ipsa urbe: et si nunc sunt, non erunt. [1] Nos

*Illum*) Caesarem.

*Nobiscum*) Vrbem reliquerant, vel brevi relinquere cogentur.

(1) Haec verba, quae corruptela laborare visa sunt interpretibus, sana nobis et integra videntur, modo sic

interea, ne Capuae quidem, sed Luceriae; et oram quidem maritimam iam relinquemus; Afranium exspectabimus, et Petreium. Nam in Labieno parum est dignitatis. Hic tu in me idem illud desideras. [1] Nihil de me dico; alii viderint. Hic quidem quae est? Domi vestrae estis, et eritis omnes boni. Quis tum se mihi non ostendit? quis nunc adest hoc bello? sic enim iam appellandum est. Vibullii res gestae sunt adhuc maximae. Id ex Pompeii literis cognosces: in quibus animadvertito illum locum, ubi erit διπλῆ. Videbis, de Cnaeo nostro ipse Vibullius quid existimet.

accipias: urbem inflammandam reliquimus, adeo multi hic nobiscum sunt, qui nobiscum et cum Pompeio fugam capessiverunt, non manserunt in suburbanis, non in hortis, (unde ob vicinitatem urbi succurrere possent) non in ipsa urbe (*Roma*); *et si nunc sunt* h. e. si qui Romae remanserunt, diutius non erunt, sed potius nos fugientes sequentur. Sic paullo ante *es etiam nunc domi tuae, sed — esse diutius non potes*. Falso autem verba *in ipsa urbe* ad Capuam traxit Ernestius.

*Afranium et Petreium*) Pompeii in Hispania legatos. Corr.

*Labieno*) De quo Lucan. lib. V: *Fortis in armis Caesareis Labienus erat, nunc transfuga vilis*. Id.

(1) Nempe dignitatem. Volgo corrupte: *hic tu in me illud*: Des, id feras. — *Illud: Des, feras*) His verbis Cicero, tanquam ex Attici persona, sibi ipsi obiicit elegans proverbium, quo monebatur, ut honorificentius, quam modo fecerat, loqueretur de Labieno, in quo dixerat parum esse dignitatis; si quidem ipse vellet alios de se cum laude loqui. Sensus est: Hoc loco tu mihi obiicies proverbium illud, *si aliquid dederis, id quod dederis accipies*. Itaque quia dixi parum esse dignitatis in Labieno, futurum est ut Labienus ipse, et alii mihi par pari referant, dicantque dignitatem in me quoque desiderari. Verum sit necne aliquid in me dignitatis, aliis iudicandum relinquo. Nihil enim de me dico. Meminit huius proverbii, aut certe alterius huic similis, Donatus ad eum locum Phormionis, *quod ab ipso allatum est, id sibi relatum putet. Proverbium*, inquit, *est*, *Quod dedit recepit*. Huc spectat illud Homericum Iliadis, XX, 250:

Ὁπποῖον κ' εἴπῃσθα ἔπος, τοῖον δ' ἐπακούσῃς. Bos.

Huius annotationis utilitatem intelligent facilius, qui scierint, in aliis editionibus hoc fuisse: *Hic tu in me illud desideras*. Homericum, qui huc a Bosio adducitur, versum sic reddidit Franc. Odinus, doctor meus: *Voce feris alios; ferieris et ipse vicissim*. Oliv.

*Pompeii literis*) Ad Pompeium missis: ut ep. 23, lib. VII, *Cassii literae*. Man.

Διπλῆ) Genus notae. Vide Mengium ad Diog. Laërt. III, 66.

Quo igitur haec spectat oratio? Ego pro Pompeio lubenter emori possum. Facio pluris omnium hominum neminem. Sed non ita uno in eo iudico spem de salute reipublicae. Significas enim aliquanto secus, quam solebas: ut etiam, Italia, si ille cedat, putes cedendum. Quod ego nec reipublicae puto esse utile, nec liberis meis: praeterea neque rectum, neque honestum. Sed cur? poterisne igitur videre tyrannum? Quasi intersit, audiam an videam, aut locupletior mihi sit quaerendus auctor, quam Socrates; qui, quum xxx tyranni essent, pedem porta non extulit. Est mihi praeterea praecipua causa manendi: de qua utinam aliquando tecum loquar! Ego xiii kalend. quum eadem lucerna hanc epistolam scripsissem, qua inflammaram tuam, Formiis ad Pompeium, si de pace ageretur, profecturus eram; si de bello, videro. [1]

*Spem*) Supple *positam*: aut lege, *sed non sitam uno in eo* etc.

*Sed cur*) Ἀποσιώπησις: sed cur ita existimem, nunc taceo, et tibi indicandum relinquo. Bos. — Quae sequuntur, scripserat ad Ciceronem Atticus.

*Praecipua causa*) Timebat scilicet, ne si abiret ab Italia longius, rem familiarem male curaret sua coniux, cui parum confidebat, et deinceps expertus est non bonam matrem familias: quod declarabunt libri XI epistolae. Mong.

(1) Ita Man. et Lamb. Alii *praefectus*, et omittunt *eram*. Deinde pro *videro*, habent *quid ero*? Et in hac etiam lectione arguti nonnihil comminiscuntur. Per me licet. Oliv. — Ernest. et Schütz: *Si de pace agetur, profecturus; si de bello, quid ero?* An.

## III.

Scr. in agro Caleno a. d. X kal. Mart. A. V. C. 704.

*Quaerit, utrum, si Pompeius Italia cedat, ipse maneat* 1; *an Pompeium sequatur* 2; *et utriusque consilii momenta exponit. Denique quae dum haec scriberet, ipsi de Caesare et Domitio nuntiata sint, refert* 3.

CICERO ATTICO S.

Maximis et miserrimis rebus perturbatus, quum coram tecum mihi potestas deliberandi non esset, uti tamen tuo consilio volui. Deliberatio autem omnis haec est: si Pompeius Italia cedat, quod eum facturum esse suspicor, quid mihi agendum putes; et, quo facilius consilium dare possis, quid in utramque partem mihi in mentem veniat, explicabo brevi. Quum merita Pompeii summa erga salutem meam, familiaritasque, quae mihi cum eo est, tum ipsa reipublicae causa me adducit, ut mihi vel consilium meum cum illius consilio, vel fortuna cum fortuna coniungenda esse videatur. Accedit illud: si maneo, et illum comitatum optimorum et clarissimorum civium desero, cadendum est in unius potestatem: qui, etsi multis rebus significat se nobis esse amicum, et, ut esset, a me est (tute scis) propter suspicionem huius impendentis tempestatis multo ante provisum: tamen utrumque considerandum est, et quanta fides ei sit habenda; et, si maxime exploratum eum nobis amicum fore, sitne viri fortis et boni civis, esse in ea urbe, in qua quum summis honoribus imperiisque usus sit, res maximas gesserit, sacerdotio sit amplissimo praeditus, non futurus sit sui iuris, [1] su-

(1) I. Gronov. de coniectura edidit *nomen futurus subeundumque.*

beundumque periculum sit, cum aliquo forte dedecore, quando Pompeius rempublicam recuperarit. In hac parte haec sunt: vide nunc, quae sint in altera.

2. Nihil actum est a Pompeio nostro sapienter, nihil fortiter; addo etiam, nihil nisi contra consilium auctoritatemque meam. Omitto illa vetera, quod istum in rempublicam ille aluit, auxit, armavit; ille legibus per vim et contra auspicia ferendis auctor; ille Galliae ulterioris adiunctor; ille gener; ille in adoptando P. Clodio augur; ille restituendi mei, quam retinendi, studiosior; ille provinciae propagator; ille absentis in omnibus adiutor; idem etiam tertio consulatu, postquam esse defensor reipublicae coepit, contendit, ut decem tribuni plebis ferrent, ut absentis ratio haberetur, quod idem ipse sanxit lege quadam sua; Marcoque Marcello consuli, finienti provincias Gallias kal. martiis restitit. Sed, ut haec omittam, quid foedius, quid perturbatius hoc ab urbe discessu, sive potius turpissima fuga? Quae conditio non accipienda fuit potius, quam relinquenda patria? Malae conditiones erant, fateor; sed num quid hoc peius? «At recuperabit rempublicam!» Quando? aut quid ad eam spem est parati? Non ager Picenus amissus? non patefactum iter ad urbem? non pecunia omnis et publica et privata adversario tradita? Denique nulla causa, [1] nullae vires, nulla sedes, quo concurrant, qui rempublicam defensam velint. Apulia delecta est, inanissima pars Italiae, et ab impetu huius belli remotissima; fuga et maritima opportunitas visa quaeri desperatione. Invite cepi Capuam, non quo munus

*Propagator*) In quinquennium.

*Finienti*) Sua sententia.

(1) Forlasse legendum *nulla consilia*, *nullae vires*, ut haec respondeant verbis supra positis: *nihil actum est a Pompeio sapienter, nihil fortiter*.

illud defugerem, sed sic ne causam, [1] in qua nullus esset ordinum, nullus apertus privatorum dolor; bonorum autem esset aliquis, sed hebes, ut solet; et, ut ipse sensissem, multitudo et infimus quisque propensus in alteram partem, multi mutationis rerum cupidi. Dixi ipsi, me nihil suscepturum sine praesidio et sine pecunia. Itaque habui nihil omnino negotii; quod ab initio vidi, nihil quaeri praeter fugam. Eam si nunc sequor, quonam? cum illo non: ad quem quum essem profectus, cognovi in iis locis esse Caesarem, ut tuto Luceriam venire non possem. Infero mari nobis, incerto cursu, hieme maxima navigandum est. Age iam, cum fratre, an sine? cum filio, aut quomodo? in utraque enim re summa difficultas erit, summus animi dolor. Qui autem impetus illius erit in nos absentes fortunasque nostras? Acrior, quam in ceterorum, quod putabit fortasse, in nobis violandis aliquid se habere populare. Age iam, has compedes, fasces inquam hos laureatos, efferre ex Italia, quam molestum est? Qui autem locus erit nobis tutus (ut iam placatis utamur fluctibus), antequam ad illum venerimus? Qua autem, aut quo, nihil scimus. At si restitero, et fuerit nobis in hac parte locus: idem fecero, quod in Cinnae dominatione Philippus, quod

(1) Ita Bosius e cod. decurt. Olim legebatur, *sed sine causa*. Lambin. *sed in ea causa*. I. F. Gronov. *sed timens causae*, quod sane placeret, si hic ageretur de tota causa Pompeii. Sed agitur de Capua, et causae afferuntur cur eam Cicero invite tuendam receperit. Infra in ep. ad Pompeium epistolae XI huius libri annexa sic de ea re scribit: *a me Capuam reiiciebam, quod feci non vitandi oneris causa, sed quod videbam teneri illam urbem sine exercitu non posse*. Ergo verba *in qua nullus*, etc. non ad causam Pompeii universam, sed ad urbem Capuam referenda esse censeo; et vel legendum *sed quod sine exercitu*, vel *sed fide cassam*.

*Sensissem*) Vidissem iam ante.

*Eam*) Lamb. *eum*. Planius quidem: sed habent *eam*, teste Malaspina, libri Mss.

*Populare*) Quod populo placeat.

*Restitero*) Remansero.

L. Flaccus, quod Q. Mucius, quoquo modo ea res huic quidem cecidit; [1] qui tamen ita dicere solebat, se id fore videre, quod factum est; sed hoc malle, quam armatum ad patriae moenia accedere. Aliter Thrasybulus, et fortasse melius. Sed est certa quaedam illa Mucii ratio atque sententia: est illa etiam Thrasybuli; et, quum sit necesse, servire tempori; et non amittere tempus, quum sit datum. Sed in hoc ipso habent tamen iidem fasces molestiam. Sit enim nobis amicus, quod incertum est: sed sit; deferet triumphum. Non acciperene periculosum sit, an accipere invidiosum ad bonos? O rem, inquis, difficilem et inexplicabilem! Atqui explicanda est. Qui enim fieri potest? [2] Ac ne me existimaris ad manendum esse propensiorem, quod plura in eam partem verba fecerim: potest fieri, quod fit in multis quaestionibus, ut res verbosior haec fuerit, illa verior. Quamobrem, ut maxima de re, aequo animo deliberanti, ita mihi des consilium velim.

3. Navis et in Caieta est parata nobis et Brundisii. Sed ecce nuntii, scribente me haec ipsa noctu in Caleno, ecce literae, Caesarem ad Corfinium, Domitium Corfinii cum firmo exercitu, et pugnare cupiente. Non puto etiam hoc Cnaeum nostrum commissurum, ut Domitium relinquat; etsi Brundisium Scipionem cum cohortibus duabus praemiserat; legionem Fausto con-

(1) Scil. Irucidalus est a L. Damasippo.

*Fore*) Vt occideretor in urbe.

*Thrasybulus*) Atheniensis: qui, armatus accessit ad patriae moenia, ut eam a triginta tyrannis liberaret. MAN.

(2) Legendum opinor *qui enim fieri potest aliter*. — *Fieri*. Fortasse *ferri*. Possumne ita auspenso esse animo?

*In Caieta*) Caiata hic nomen est villae Ciceronis in agro Caietana sitae. Idcirco dixit *in Caieta*, non Caietae. Sic epist. 7, lib. XIV. BOS.

*Cum cohortibus duabus*) Infra tamen Pompeius suis literis, cohortes XIV legionarias Brundusium misisse significat, ut non absurdum aut alienum videatur, *legionibus* emendare. MALASP.

scriptam, in Siciliam sibi placere a consule duci, scripserat ad consules. Sed turpe Domitium deserere erit, implorantem eius auxilium. Est quaedam spes, mihi quidem non magna, sed in his locis firma, Afranium in Pirenaeo cum Trebonio pugnasse, pulsum Trebonium, etiam Fabium tuum transisse cum cohortibus: summa autem, Afranium cum magnis copiis adventare. Id si est, in Italia fortasse manebitur. Ego autem, quum esset incertum iter Caesaris, quod vel ad Capuam, vel ad Luceriam iturus putabatur, Leptam ad Pompeium misi et literas; ipse, ne quo inciderem, reverti Formias. Haec te scire volui, scripsique sedatiore animo, quam proxime scripseram, nullum meum iudicium interponens, sed exquirens tuum.

*Fausto*) Syllae Dictatoris filio.
*Trebonio*) Caesaris legato.
*Transisse*) In castra Afranii.

## IV.

Scr. in Formiano VIII kal. Mart. ante lucem A. V. C. 704.

*Dionysii erga se ingratum animum et superbiam queritur 1; et pauca de republica addit 2.*

CICERO ATTICO S.

Dionysius quidem tuus potius, quam noster, cuius ego quum satis cognossem mores, tuo tamen potius stabam iudicio, quam meo, ne tui quidem testimonii, quod ei saepe apud me dederas, veritus, [1] superbum se praebuit in fortuna, quam putavit nostram fore: cuius fortunae nos, quantum humano consilio effici

(1) Iungi *Vereor* etiam cum genit. casu, vel Terentianum illud in Phormione declarat, Act. V, sc. 6, 78: *Neque huius sit veritus feminae primariae.* Mat.

poterit, motum ratione quadam gubernabimus. Cui, qui noster honos, quod obsequium, quae etiam ad ceteros contempti hominis [1] commendatio defuit? ut meum iudicium reprehendi a Quinto fratre, vulgoque ab omnibus mallem, quam illum non efferre laudibus; Ciceronesque nostros meo potius labore subdoceri, quam me aliumvis [2] magistrum quaerere. Ad quem ego quas literas, dii immortales, miseram! quantum honoris significantes! quantum amoris! [3] Dicaearchum mehercule, aut Aristoxenum diceres arcessi, non unum omnium loquacissimum et minime aptum ad docendum. Sed est memoria bona. Me dicet esse meliore. Quibus literis ita respondit, ut ego nemini, cuius causam non reciperem. Semper enim, *si potero; si ante suscepta causa non impediar*. Nunquam reo cuiquam, tam humili, tam sordido, tam nocenti, tam alieno, tam praecise negavi, quam hic mihi. Plane sine ulla exceptione praecidit. Nihil cognovi ingratius: in quo vitio nihil mali non inest. Sed de hoc nimis multa.

2. Ego navem paravi: tuas literas tamen exspecto, ut sciam, quid respondeant consultationi meae. Sulmone C. Attium Pelignum aperuisse Antonio portas, quum essent cohortes quinque, Q. Lucretium inde effugisse, scis. Quo Cnaeus noster? Brun-

(1) Vulgo additur *cuiusdam*, quod Ern. auctore delevi. Nam *contemptus homo* est ipse Dionysius.

(2) Ita Schütz. Ernestium sequutus. Vulgata *alium iis* potior videtur. *An.*

(3) In ed. Rom. *quantam honoris significationem, quantam amoris*: quae lectio quamvis eam Ernestius negaverit sibi displicere, tamen vulgatae non est praeponenda.

*Bona*) in literis. *Meliore*: Memorem enim huius iniuriae sentiet. Man.

*Si potero.*) Respondi, *recipiam*; et est μίμησις, qua refert verba, quibus utebatur in respondendo. Corr.

*Aperuisse*) Caesar tamen, lib. I de B. Civili, non Attium scribit aperuisse Antonio portas, sed ipsos Sulmonenses: Attium vero et Lucretium de muro se deiecisse: et hunc aufugisse, illum interceptum ad se deductum fuisse. Mal.

disium aiunt. Si Domitium deseruit, [1] confecta res est.

(1) Vulgo *Cnaeum ire Brundisium desertum* Lipsius coniiciebat *Cnaeum ire Brundisium; desertum Domitium*. At cod. Helmst. habet *Cnaeum Brundisium deseruit*. Balliol. *Cn. noster Brundisium deseruit*. Mss. duo Pall. *Quo Cnaeus noster Brundisium*. Inde lectionem sic constitui ut verba et inter se et sequentibus epistolis convenirent. Nam quum Cicero ista scribebat, nondum erat certum Pompeium Brundisium se contulisse.

## V.

Scr. in Formiano VIII kal. Mart. vesperi A. V. C. 704.

*Dionysium ad se venisse scribit, epistolamque ad eum scriptam sibi ut Atticus referendam curet, petit 1; novi nihil esse quod scribat ait, Tironemque Curio commendari vult 2.*

CICERO ATTICO S.

Quum ante lucem IIX kal. literas ad te de Dionysio dedissem, vesperi ad nos eodem die venit ipse Dionysius, auctoritate tua permotus, ut suspicor. Quid enim putem aliud? Etsi solet eum, quum aliquid furiose fecit, poenitere. Nunquam autem tetrior [1] fuit, quam in hoc negotio. Nam, quod ad te non scripseram, postea audivi, a tertio miliario tum eum ῥίψαι

Πολλὰ μάτην κεράεσσιν ἐς ἠέρα θυμήναντα.

multa, inquam, mala eum dixisse; suo capiti, ut aiunt. Sed o meam mansuetudinem! Conieceram in fasciculum una cum tua vehementem ad illum epi-

(1) Sic edidi de Ernestii sententia. Vulg. *certior*, i. e. propositi tenax.

Ῥίψαι) *Quum fureret, multa cornibus frustra in aërem proiecisse.* Incertum est cuius sit auctoris. Videtur autem, quisquis ille fuit, furentem bovem describere voluisse, qui foenum, paleas, festucas, atque adèo arenam ipsam cornibus spargeret, sursumque iactaret. Ei Cicero Dionysium assimilat, qui statim ut ab ipso discesserat, multa in eum iecerat maledicta. Bos.

stolam: hanc ad me referri volo; nec ullam ob aliam causam Pollicem, servum a pedibus meis, Romam misi. Eo autem ad te scripsi, ut, si tibi forte reddita esset, mihi curares referendam; ne in illius manus perveniret.

2. Novi si quid esset, scripsissem. Pendeo animi exspectatione Corfiniensi; in qua de salute reipublicae decernitur. Tu fasciculum, qui est DES M' CVRIO inscriptus, velim cures ad eum perferendum; Tironemque Curio commendes; ut ei, ut petii, si quid opus erit in sumptum, eroget.

## VI.

Scr. in Formiano VII kal. Mart. A. V. C. 704.

*Pompeii literarum ad consulem scriptarum exemplum Attico mittit* 1; *quartanam ab eo discessisse gaudet* 2; *addit pauca de Tirone* 3.

CICERO ATTICO S.

Obsignata iam epistola, quam de nocte daturus eram, sicut dedi (nam eam vesperi scripseram), C. Sosius praetor in Formianum venit ad M' Lepidum, vicinum nostrum, cuius quaestor fuit; Pompeii literarum ad consulem exemplum attulit.

*Literae mihi a L. Domitio a. d.* XIII *kalend. mart. allatae sunt: earum exemplum infra scripsi. Nunc, ut ego non scribam, tua sponte te intelligere scio, quanti reipublicae intersit. omnes copias in unum locum primo quoque tempore convenire. Tu, si tibi videbitur. dabis operam, quamprimum ad nos venias, praesidii Capuae, quantum constitueritis esse satis, relinquas.*

Deinde supposuit exemplum epistolae Domitii, quod ego ad te pridie miseram. Dii immortales, qui me horror perfudit! quam sum sollicitus, quidnam futurum sit! Hoc tamen spero, magnum nomen imperatoris fore, magnum in adventu terrorem. Spero etiam, *** quoniam adhuc nihil nobis obfuit, nihil mutasse: nec tegentia hoc, quod quum fortiter et diligenter, tum etiam hercule *** [1]

2. Modo enim audivi, quartanam a te discessisse. Moriar, si magis gauderem, si id mihi accidisset. Piliae dic, non esse aequum, eam diutius habere, nec id esse vestrae concordiae.

3. Tironem nostrum ab altera relictum audio, sed eum video in sumptum ab aliis mutuatum. Ego autem Curium nostrum, si quid opus esset, rogaram. Malo Tironis verecundiam in culpa esse, quam illiberalitatem Curii.

(1) Hic locus mancus et corruptus sine melioribus libris sanari non potest. Sch. — Omittamus, amabo te, interpretum nugas. Locus hic miserabiliter, inquit Victorius, lacer et divulsus est. Velle ex coniecturis illum restituere, mera est, Graevio iudice, stultitia. Quod argo praecipit Hippocrates, vide infra XVI, 15. Oliv.

*Non esse aequum*) locus est: quasi fuerit hoc in Piliae manu, ut quartanam ipsa posset abiicere. Man.

## VII.

Scr. in Formiano VII kal. Mart. A. V. C. 704.

*Veretur, ne Pompeius Domitium deserat, eiusque timiditatem et inertiam deplorat.*

CICERO ATTICO S.

Vnum etiam restat amico nostro ad omne dedecus, ut Domitio non subveniat. At nemo dubitat, quin

subsidio venturus sit. Ego non puto. Deseret igitur talem civem, et eos, quos una scis esse? quum habeat praesertim et ipse cohortes xxx? Nisi me omnia fallunt, deseret. Incredibiliter pertimuit, nihil spectat, nisi fugam: cui tu (video enim quid sentias) me comitem putas debere esse. Ego vero, quem fugiam, habeo; quem sequar, non habeo. Quod enim tu meum laudas, et memorandum dicis, malle, quod dixerim, me cum Pompeio vinci, quam cum istis vincere: ego vero malo, sed cum illo Pompeio, qui tum erat, aut qui mihi esse videbatur; cum hoc vero, qui ante fugit, quam scit aut quem fugiat, aut quo, qui nostra tradidit, qui patriam reliquit, Italiam relinquit, si malui, contigit; victus sum. Quod superest, nec ista videre possum, quae nunquam timui ne viderem; nec mehercule istum, propter quem mihi non modo meis, sed memet ipso carendum est. Ad Philotimum scripsi de viatico, sive a Moneta (nemo enim solvit), sive ab Oppiis, tuis contubernalibus. Cetera apposite [1] tibi mandabo.

*Moneta*) Locus erat, ubi moneta cudebatur. Inde vult a Philotimo pecuniam sumi, tradito, quod etiam nunc solet, auro, argenteo infecto. ID.

(1) Vulg. *apposita* intelligit Manut. apta ad profectionem. Malui tamen *apposite*, quod iam est in edd. nonnullis.

## VIII.

Scr. in Formiano a. d. VII kal. Mart. A. V. C. 704.

*Res a Pompeio imprudenter ac turpiter gestas exagitat.*

CICERO ATTICO S.

O rem turpem, et ea re miseram! sic enim sentio, id demum, aut potius id solum esse miserum, quod

turpe sit. Aluerat Caesarem; eundem repente timere coeperat; conditionem pacis nullam probarat; nihil ad bellum pararat; urbem reliquerat; Picenum sua [1] amiserat culpa; in Apuliam se compegerat; ibat in Graeciam; omnes nos ἀπροσφωνήτους, expertes sui tanti, tam inusitati consilii, relinquebat. Ecce subito literae Domitii ad illum, ipsius ad consules. Fulsisse mihi videbatur τὸ καλὸν ad oculos eius, et exclamasse ille vir, qui esse debuit,

Πρὸς τοῦθ' ὅ, τι χρὴ, καὶ παλαμάσθων,
Καὶ πάντ' ἐπ' ἐμοὶ τεκταινέσθων.
Τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ.

At ille tibi, πολλὰ χαίρειν τῷ καλῷ dicens, pergit Brundisium. Domitium autem aiunt, re audita, et eos, qui una essent, se tradidisse. O rem lugubrem! Itaque intercludor dolore, quo minus ad te plura scribam. Tuas literas exspecto.

(1) *Sua* quo in Mss. et edd. abest inserui auctore Ernestio.

Ἀπροσφωνήτους) Insalutatos.

Τὸ καλὸν) Honestum.

Πρὸς τοῦθ' ὅ,) *Adversus hoc, quod opus est facto, et machinentur et fabricent quidvis in me: quod enim rectum est, a me stat.* Locus est Aristophanis Acharnensibus vers. 659, sed paulo mutatis verbis.

Πολλὰ) *Valeat honestum.*

## IX.

Scr. Formiis V kal. Mart. A. V. C. 704.

*Epistolam suam ad Caesarem scriptam defendit 1; Pompeii consilia reprehendit 2; quid Balbus minor secum loquutus sit, maior autem scripserit, refert 3.*

CICERO ATTICO S.

Epistolam meam [1] quod pervulgatam scribis esse,

(1) Ad Caesarem de pace scriptam.

non fero moleste. Quin etiam ipse multis dedi describendam. Ea enim et acciderunt iam et impendent, ut testatum esse velim, de pace quid senserim. Quum autem ad eam hortarer, eum praesertim hominem, non videbar ullo modo facilius moturus, quam si id, quod eum hortarer, convenire eius sapientiae dicerem. Eam si *admirabilem* dixi, quum eum ad salutem patriae hortabar; non sum veritus, ne viderer assentari, cui tali in re lubenter me ad pedes abiecissem. Qua autem est, *aliquid impertias temporis;* non est de pace, sed de me ipso, et de meo officio, ut aliquid cogitet. Nam quod testificor, me expertem belli fuisse, etsi id re perspectum est, tamen eo scripsi, quo in suadendo plus auctoritatis haberem; eodemque pertinet, quod causam eius probo. Sed quid haec nunc? utinam aliquid profectum esset! Nae ego istas literas in concione recitari velim; si quidem ille ipse [1] ad eundem scribens in publico proposuit epistolam illam, in qua est, *pro tuis rebus gestis amplissimis*; amplioribusne, quam suis, quam Africani? Ita tempestas ferebat. Si quidem etiam vos duo tales ad quintum milliarium: [2] quid, nunc ipsum, unde se recipienti? quid agenti? quid acturo? quanto autem ferocius ille causae suae confidet, quum vos, quum vestri similes non modo frequentes, sed laeto vultu gratulantes viderit? «Num igitur peccamus?» Minime vos quidem. Sed tamen signa conturbantur, quibus

(1) Pompeius.

*Qua autem est*) Quod autem epistolae meae parte scriptum est id, quod sequitur. Corr.

(2) *Vos duo.* Tu, et Sex. Peducaeus: qui Caesari Romam venienti obviam prodire ad quintum milliarium cogitatis. Man.

*Nunc ipsum*) Hoc ipso tempore. *Nunc ipsum* enim plus valet ad indicandum, quam *Nunc.* Id.

*Num igitur*) Ego, Atticus, etc.

*Conturbantur*) Quae signa voluntatem a simulatione distinguerent,

voluntas a simulatione distingui posset. Quae vero senatusconsulta video? sed apertius, quam proposueram.

2. Ego Arpini volo esse pridie kal. deinde circum villulas nostras errare, quas visurum me postea desperavi. Εὐγενῆ tua consilia, et tamen pro temporibus non incauta, mihi valde probantur. Lepido quidem (nam fere συνδιημερεύομεν: quod gratissimum illi est) nunquam placuit ex Italia exire, Tullo multo minus. Crebro enim illius literae ab aliis ad nos commeant. Sed me illorum sententiae minus movebant. Minus multa dederant illi reipublicae pignora. Tua me hercule auctoritas vehementer movet. Affert enim et reliqui temporis recuperandi rationem, et praesentis tuendi. Sed, obsecro te, quid hoc miserius, quam alterum plausus in foedissima causa quaerere, alterum offensiones in optima? alterum existimari conservatorem inimicorum, alterum desertorem amicorum? Et mehercule quamvis amemus Cnaeum nostrum, ut et facimus, et debemus, tamen hoc, quod talibus viris non subvenit, laudare non possum. Nam sive timuit; quid ignavius? sive, ut quidam putant, meliorem suam causam illorum caede fore putavit; quid iniustius? Sed haec omittamus. Augemus enim dolorem retractando.

3. VI kal. vesperi Balbus minor ad me venit, occulta via currens ad Lentulum consulem, missu Caesaris, cum literis, cum mandatis, cum promissione provinciae, Romam ut redeat; cui persuaderi posse

ea ita conturbantur hoc officio gratulationis, ut internoscendi facultas non detur. ID.

*Quae vero*) Video fore, ut S. C. fiat, cuiusmodi Caesar voluerit. ID.

*Apertius*) Supple scribo.

Εὐγενῆ) Generosa, nobilia.

Συνδιημερεύομεν) *Diem simul conterimus.*

*Tullo*) L. Volcatio Tullo, qui consul fuit cum M. Aemilio Lepido. MAN.

*Alterum plausus*) Caesarem.

non arbitror, nisi erit conventus. Idem aiebat, nihil malle Caesarem, quam ut Pompeium assequeretur; id credo; et rediret in gratiam: id non credo; et metuo, ne omnis haec clementia ad unam illam crudelitatem colligatur. Balbus quidem maior ad me scribit, nihil malle Caesarem, quam principe Pompeio sine metu vivere. Tu puto haec credis. Sed, quum haec scribebam v kalend. Pompeius iam Brundisium venisse poterat. Expeditus enim antecesserat legiones Luceria. Sed hoc τέρας horribili vigilantia, celeritate, diligentia est. Plane, quid futurum sit, nescio.

*Nisi*) Iocus in Lentulum, qualia Plautinus in Congrionem in Aul. *te scio facile abstinere posse, si nihil obviam est.* Perinde ac si dicat: si conventus erit, arbitror posse persuaderi. Cor.

Τέρας) *Monstrum.* Caesar.

## X.

Scr. in Formiano V kal. Mart. A. V. C. 704.

*Dionysium a se liberaliter acceptum et dimissum esse nuntiat.*

CICERO ATTICO S.

Dionysius quum ad me praeter opinionem meam venisset, loquutus sum cum eo liberalissime; tempora exposui; rogavi, ut diceret, quid haberet in animo; me nihil ab ipso invito contendere. Respondit, se, quod in nummis [1] haberet, nescire quo loci esset: alios non solvere, aliorum diem nondum esse, dixit. Etiam alia quaedam de servulis suis, quare nobiscum esse non posset. Morem gessi; dimisi a me, ut magistrum Ciceronum, non lubenter; ut hominem ingratum, non invitus. Volui te scire, quid ego de eius facto iudicarem.

(1) Edd. nonnullae *nominibus*, quod probarunt Lamb. et Manut. recepit Graev.

## XI.

Scr. in Formiano III kal. Mart. A. V. C. 704.

*Tristia de republica auguria exponit* 1. *Quid ad se Caesar scripserit, refert* 2. *Epistolarum Pompeii ad se suarumque ad illum rescriptarum exempla mittit* 3; *petit ut Atticus bonorum sermones perscribat* 4; *et Demetrii Magnetis librum de concordia sibi mittat* 5.

CICERO ATTICO S.

Quod me magno animi motu perturbatum putas; sum equidem, sed non tam magno, quam tibi fortasse videor. Levatur enim omnis cura, quum aut constitit consilium, aut cogitando nihil explicatur. Lamentari autem licet. Illud tamen totos dies. Sed vereor, ne, nihil quum proficiam, etiam dedecori sim studiis ac literis nostris. Consumo igitur omne tempus, considerans, quanta vis sit illius viri, quem nostris libris satis diligenter, ut tibi quidem videmur, expressimus. Tenesne igitur, moderatorem illum reipublicae, quo referre velimus omnia? Nam sic quinto, ut opinor, in libro loquitur Scipio: *Vt enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria; sic huic moderatori reipublicae beata civium vita proposita est; ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit. Huius enim operis, maximi inter homines atque optimi, illum esse perfectorem volo.* Hoc Cnaeus noster quum antea nunquam, tum in hac causa minime cogitavit. Do-

*Constitit*) Alii *consistit*, res deliberata est.

*Totos dies*) Lamentari. Post haec duo verba, notam quietis vulgo appingunt: quam male nemo non videt. Deinde omnes praeter Lambinum ediderunt, *sed vereor*, unde conjiciebat Gronovius pater, *subvereor*: quod minime displicet. Postremo legendum esse *sit*, non *sim*, vis ipsa sententiae arguit. Oliv.

minatio quaesita ab utroque est: non id actum, beata et honesta civitas ut esset. Nec vero ille urbem reliquit, quod eam tueri non posset; nec Italiam, quod ea pelleretur: sed hoc a primo cogitavit, omnes terras, omnia maria movere, reges barbaros incitare, gentes feras armatas in Italiam adducere, exercitus conficere maximos. Genus illud Sullani regni iampridem appetitur, multis, qui una sunt, cupientibus. An censes, nihil inter eos convenire, nullam pactionem fieri potuisse? Hodie potest. Sed neutri σκοπὸς est ille, ut nos beati simus; uterque regnare vult. Haec, a te invitatus, breviter exposui. Voluisti enim me, quid de his malis sentirem, ostendere. Προθεσπίζω igitur, noster Attice, non ariolans, ut illa,[1] cui nemo credidit, sed coniectura prospiciens;

*Iamque mari magno* [2]

non multo inquam secus possum vaticinari: tanta malorum impendet Ἰλιάς. Atque hoc nostra gravior est causa, qui domi sumus, quam illorum, qui una transierunt, quod illi quidem alterum metuunt, nos utrumque. Cur igitur, inquis, remansimus? Vel tibi paruimus; vel non occurrimus; vel hoc fuit rectius. Conculcari, inquam, miseram Italiam videbis proxima aestate, et quati utriusque vi, mancipiis ex omni genere collectis: nec tam direptio [3] pertimescenda, quae Luceriae multis sermonibus denuntiata est, quam universae interitus: tantas in confligendo utriusque vires video futuras. Habes coniecturam

*Eos*) Pompeium, et Caesarem.

Σκοπός) Etiam latine *scopus*.

Προθεσπίζω) Praesagio.

(1) Cassandra scilicet.

(2) Plenius hic versiculus cum sequentibus affertur de Divin. I, c. 31.

Ἰλιάς) Ilias malorum, proverb.

*Alterum*) Caesarem.

(3) Edd. Rom. Asc. al. *irruptio*. Victor. *Proscriptio*. Iac. Gron. e coniectura *sectio* scil. bonorum. Ego cum Graevio scripsi *direptio*.

meam. Tu autem consolationis fortasse aliquid exspectasti; nihil invenio; nihil fieri potest miserius, nihil perditius, nihil foedius.

2. Quod quaeris, quid Caesar ad me scripserit; quod saepe: gratissimum sibi esse, quod quierim; oratque, in eo ut perseverem. Balbus minor haec eadem mandata; iter autem eius erat ad Lentulum consulem cum literis Caesaris, praemiorumque promissis, si Romam revertisset. Verum, quum habeo rationem dierum, ante puto transmissurum, quam potuerit conveniri.

3. Epistolarum Pompeii duarum, quas ad me misit, negligentiam, meamque in rescribendo diligentiam volui tibi notam esse. Earum exempla ad te misi. [1]

4. Caesaris hic per Apuliam ad Brundisium cursus quid efficiat, exspecto. Vtinam aliquid simile Parthicis rebus! simul aliquid audiero, scribam ad te. Tu ad me velim bonorum sermones. Romae frequentes esse dicuntur. Scio equidem te in publicum non prodire. Sed tamen, audire te multa, necesse est.

5. Memini librum tibi afferri, a Demetrio Magnete ad te missum [2] περὶ ὁμονοίας. Eum mihi velim mittas. Vides quam causam mediter.

(1) Sequuntur his literis adiunctae A. B. C. D.

*Parthicis rebus*) Quarum exitus inanes. Nam, etsi Parthi, subito cursu in provincias irrumpentes, magnum inferunt terrorem: tamen haud magna calamitas consequitur, iisdem continuo discedentibus. Man.

(2) Ita correxi h. l. qui vulgo sic legitur: *Memini librum tibi afferri a Demetrio Magnete (ad te missum scio)* περὶ ὁμονοίας (*de concordia*). cf. ep. 12 extr.

## A

Scr. Luceriae id. Feb. A. V. C. 704.

CN. MAGNVS Procos. M. CICERONI Imp. S. D.

Quintus Fabius ad me venit a. d. iv kalend. feb. is nuntiat L. Domitium cum suis cohortibus xi, et cohortibus xiv, quas Vibullius adduxit, ad me iter habere; habuisse in animo proficisci Corfinio, a. d. v id. febr. C. Hirrum cum v cohortibus subsequi. Censeo, ad nos Luceriam venias: nam te hic tutissime puto fore.

## B

Scr. Formiis XIV kal. Mart. A. V. C. 704.

M. CICERO Imp. CN. MAGNO Procos. S. D.

A. d. xv kalend. mart. Formiis accepi tuas literas: ex quibus ea, quae in agro Piceno gesta erant, cognovi commodiora esse multo, quam ut erat nobis nuntiatum; Vibulliique virtutem, industriamque libenter agnovi. Nos adhuc in ea ora, cui [1] praepositi sumus, ita fuimus, ut navem paratam haberemus. Ea enim audiebamus, et ea verebamur, ut quodcumque tu [2] praecepisses, id nobis persequendum putaremus. Nunc, quoniam auctoritate et consilio tuo in spe firmiore sumus; si teneri posse putas Tarracinam, et oram maritimam, in ea manebo: etsi praesidia in oppidis nulla sunt. Nemo enim nostri ordinis in his locis est, praeter M. Eppium, quem ego Minturnis esse volui, vigilantem hominem et industrium. Nam

(1) Sic Ernest. corrigendum censuit. Vulgo *ubi*.

(2) *Consilium* Ernestio spurium visum delevi.

L. Torquatum, virum fortem et cum auctoritate, Formiis non habemus: ad te profectum arbitramur. Ego omnino, ut proxime tibi placuerat, Capuam veni eo ipse die, quo tu Teano Sidicino es profectus. Volueras enim me cum M. Considio propraetore illa negotia tueri. Quum eo venissem, vidi T. Ampium delectum habere diligentissime, ab eo accipere Libonem, summa item diligentia, et in illa colonia auctoritate. Fui Capuae, quoad consules. Iterum, ut erat dictum ab consulibus, veni Capuam ad nonas febr. Quum fuissem triduum, recepi me Formias. Nunc quod tuum consilium aut quae ratio belli sit, ignoro. Si tenendam hanc oram putas, quae et opportunitatem et dignitatem [1] habet, et egregios cives, et, ut arbitror, teneri potest; opus est esse, qui praesit. Sin omnia in unum locum contrahenda sunt; non dubito, quin ad te statim veniam: quo mihi nihil optatius est, idque tecum, quo die ab urbe discessimus, loquutus sum. Ego, si cui adhuc videor segnior fuisse, dum ne tibi videar, non laboro: et tamen, si, ut video, bellum gerendum est, confido me omnibus facile satisfacturum. M. Tullium, meum necessarium, ad te misi: cui tu, si tibi videretur, ad me literas dares.

(1) Ex urbe Capua, quae erat, ut supra dixit, quasi altera Roma. Ern.

*M. Tullium*) M. Tullius Laurea, scriba Ciceronis.

## C.

Scr. Canusii X kal Mart. A. V. C. 704.

CN. MAGNVS Procos. M. CICERONI Imp. S. D.

S. V. B. E. Tuas literas libenter legi. Recognovi enim tuam pristinam virtutem etiam in salute communi. Consules ad eum exercitum, quem in Apulia habui, venerunt. Magnopere te hortor, pro tuo singulari perpetuoque studio in rempublicam, ut te ad nos conferas; ut communi consilio reipublicae afflictae opem atque auxilium feramus. Censeo, via Appia iter facias, et celeriter Brundisium venias.

## D.

Scr. Formiis a. d. III kal. Mart. A. V. C. 704.

M. CICERO Imp. CN. MAGNO Procos. S. D.

Quum ad te literas misissem, quae tibi Canusii redditae sunt, suspicionem nullam habebam, te reipublicae causa mare transiturum; eramque in spe magna, fore, ut in Italia possemus aut concordiam constituere, qua mihi nihil utilius videbatur, aut rempublicam summa cum dignitate defendere. Interim, nondum meis literis ad te perlatis, ex his mandatis, quae D. Laelio ad consules dederas, certior tui consilii factus, non exspectavi, dum mihi a te literae redderentur, confestimque cum Quinto fratre, et cum liberis nostris iter ad te in Apuliam facere coepi. Quum Teanum Sidicinum venissem, C. Messius, familiaris tuus, mihi dixit, aliique complures, Caesarem iter habere Capuam, et eo ipso die mansurum esse Aeserniae. Sane sum commotus; quod, si ita esset, non modo iter

meum interclusum, sed me ipsum plane exceptum putabam. Itaque tum Cales processi, ut ibi potissimum consisterem, dum certum nobis ab Aesernia de eo, quod audieram, referretur. At mihi, quum Calibus essem, affertur literarum tuarum exemplum, quas tu ad Lentulum consulem misisses. Hae scriptae sic erant: Literas tibi a L. Domitio a. d. XIII kal. mart. allatas esse (earumque exemplum subscripseras), magnique interesse reipublicae scripseras, omnes copias primo quoque tempore in unum locum convenire; et ut, praesidii quod satis esset, Capuae relinqueret.[1] His ego literis lectis, in eadem opinione fui, qua reliqui omnes, te cum omnibus copiis ad Corfinium esse venturum: quo mihi, quum Caesar ad oppidum castra haberet, tutum iter esse non arbitrabar. Quum res in summa exspectatione esset, utrumque simul audimus, et quae Corfinii acta essent, et te iter Brundisium facere coepisse; quumque nec mihi, nec fratri meo dubium esset, quin Brundisium contenderemus, a multis, qui e Samnio Apuliaque veniebant, admoniti sumus, ut caveremus, ne exciperemur a Caesare; quod is in eadem loca, quae nos petebamus, profectus, celerius etiam, quam nos possemus, eo, quo intenderet,[2] venturus esset. Quod quum ita esset; nec mihi, nec fratri meo, nec cuiquam amicorum placuit committere, ut temeritas nostra non solum nobis, sed etiam reipublicae noceret; quum praesertim non dubitaremus, quin, si etiam tutum nobis iter fuisset, te tamen iam consequi non possemus. Interim accepimus tuas literas, Canusio a. d. x kalend. mart. datas, quibus nos hortaris, ut celerius Brundisium ve-

(1) Scil. Lentulus. Fortasse tamen fuit *relinqueretur*. Ern.

(2) Hoc Ern. restituit ex edd. Iens. Asc. et aliis antiquis pro vulg. *intenderat*.

niamus: quas quum accepissemus a. d. III kalend. mart. non dubitabamus, quin tu iam Brundisium pervenisses; nobisque iter illud omnino interclusum videbatur, neque minus nos esse captos, quam qui Corfinii fuissent.[1] Neque enim eos solos arbitrabamur capi, qui in armatorum manus incidissent, sed eos nihilo minus, qui regionibus exclusi, intra praesidia, atque intra arma aliena venissent. Quod quum ita sit, maxime vellem primum semper tecum fuisse; quod quidem tibi ostenderam, quum a me Capuam reiiciebam: quod feci non vitandi oneris causa, sed quod videbam, teneri illam urbem sine exercitu non posse: accidere autem mihi nolebam, quod doleo viris fortissimis accidisse. Quoniam autem,[2] tecum ut essem, non contigit; utinam tui consilii certior factus essem! Nam suspicione assequi non potui; quod omnia prius arbitratus sum fore, quam ut haec reipublicae causa in Italia non posset duce te consistere. Neque vero nunc consilium tuum reprehendo, sed fortunam reipublicae lugeo: nec, si ego, quid tu sis sequutus, non perspicio, idcirco minus existimo, te nihil nisi summa ratione fecisse. Mea quae semper fuerit sententia, primum de pace vel iniqua conditione retinenda, deinde de urbe (nam de Italia quidem nihil mihi unquam ostenderas), meminisse te arbitror. Sed mihi non sumo, ut meum consilium valere debuerit; sequutus sum tuum: neque id reipublicae causa, de qua desperavi, quae et nunc afflicta est, nec excitari sine civili perniciosissimo bello potest; sed te quaerebam; tecum esse cupiebam; neque eius rei facultatem, si qua erit, praetermittam. Ego me in hac omni causa

(1) Vulgo *quam qui Corfinium venissent*. Cod. Balliol. habet *Corfinii*. Itaque Lambiui coniecturam *Corfinii fuissent* Graevius probavit.

(2) In codd. Balliol. *quando autem*, quod placuit Graevio.

facile intelligebam pugnandi cupidis hominibus non satisfacere. Primum enim prae me tuli, me nihil malle, quam pacem; non quin eadem timerem, quae illi; sed ea bello civili leviora ducebam. Inde, suscepto bello, quum pacis conditiones ad te afferri, a teque ad ea honorifice et large responderi viderem; duxi meam rationem; quam tibi facile me probaturum, pro tuo in me beneficio, arbitrabar. Memineram me esse unum, qui pro meis maximis in rempublicam meritis supplicia miserrima et crudelissima pertulissem: me esse unum, qui, si offendissem eius animum, cui tum, quum iam in armis essemus, consulatus tamen alter, et triumphus amplissimus deferebatur, obiicerer [1] eisdem proeliis,[2] ut mea persona semper ad improborum civium impetus aliquid videretur habere populare. Atque haec non ego prius sum suspicatus, quam mihi palam denuntiata sunt; neque ea tam pertimui, si subeunda essent, quam declinanda putavi, si honeste vitare possem. Quam brevem illius temporis, dum in spe pax fuit, rationem nostram vides; reliqui facultatem res ademit. Iis autem, quibus non satisfacio, facile respondeo. Neque enim ego amicior C. Caesari unquam fui, quam illi: neque illi amiciores reipu-

*Duxi meam rationem*) Hoc cogitavi; quid? non esse mihi faciendum, ut Caesaris animum offenderem: itaque pacis auctor fui, vel cum iis conditionibus, quas ille ferret, quia bello civili nihil esse miserius intelligerem: fecique id eo libentius, quia, quum ad pacis conditiones viderem a te honorifice largeque responderi, meum consilium non arbitrabar a tua sententia discrepare. MAN.

(1) *Obiicerer*, quod Manutius in vet. codice legit et Ursinus probavit, recepi pro vulg. *subiicerer*.

*Eisdem proeliis*) Contentionibus quibus olim subiectus fui Clodio quidem auctore, sed Caesare impulsore. CORR.

(2) Varia lectio. Alii *procellis*, quod sane placet, alii *periculis*.

*Populare*) Ut ep. 3 huius libri. Hoc est, improbos homines, qui consilium ineant perdendi rempublicam, semper se impetere, persuasos hac ratione se populum sibi faventem reddere posse. GRAEV.

blicae, quam ego. Hoc inter me et illos interest, quod, quum et illi cives optimi sint, et ego ab ista laude non absim, ego conditionibus, quod idem te intellexeram velle, illi armis disceptari maluerunt. Quae quoniam ratio vicit; perficiam profecto, ut neque respublica civis a me animum, neque tu amici desideres.

## XII.

Scr. Formiis prid. kalend. Mart. A. V. C. 704.

*Rationem consiliorum suorum defendit; quid Pompeiani agant, scire cupit; quatuor Pompeii epistolarum ad Coss. et ad Domitium scriptarum exempla mittit.*

CICERO ATTICO S.

Mihi molestior lippitudo erat etiam, quam ante fuerat. Dictare tamen hanc epistolam malui, quam Gallo Fabio, amantissimo utriusque nostrum, nihil ad te literarum dare. Nam pridie quidem, quoquo modo potueram, scripseram ipse eas literas, quarum vaticinationem falsam esse cupio. Huius autem epistolae non solum ea causa est, ut ne quis a me dies intermittatur, quin dem ad te literas; sed etiam haec iustior, ut a te impetrarem, ut sumeres aliquid temporis; quo quia tibi perexiguo opus est, explicari mihi tuum consiliium plane volo, ut penitus intelligam. Omnia sunt integra nobis. Nihil praetermissum est, quod non habeat sapientem excusationem, non modo probabilem. Nam certe neque tum peccavi, quum imparatam Capuam, non solum ignaviae delectus, sed etiam perfidiae suspicionem fugiens, accipere nolui;

*Imparatam*) Ab exercitu.

*Accipere nolui*) Quum reiiciebam, ep. sup. uam postea, quamvis invite,

neque quum post conditiones pacis per L. Caesarem et Fabatum allatas cavi, ne animum eius offenderem, cui Pompeius iam armatus armato consulatum triumphumque deferret. Nec vero haec extrema quisquam potest iure reprehendere, quod mare non transierim. Id enim, etsi erat deliberationis, tamen obire non potui. Neque enim suspicari debui; praesertim quum ex ipsius Pompeii literis, idem quod video te existimasse, non dubitarim, quin is Domitio subventurus esset. Et plane, quid rectum, et quid faciendum mihi esset, diutius cogitare malui. Primum igitur, haec qualia tibi esse videantur, etsi significata sunt a te, tamen accuratius mihi perscribas velim: deinde aliquid etiam in posterum prospicias, fingasque, quem me esse deceat, et ubi me plurimum prodesse reipublicae sentias; ecqua pacifica persona desideretur, an in bellatore sint omnia. Atque ego, qui omnia officio metior, recordor tamen tua consilia; quibus si paruissem, tristitiam illorum temporum non subiissem. Memini, quid mihi tum suaseris per Theophanem, per Culeonem; idque saepe ingemiscens sum recordatus. Quare nunc saltem ad illos calculos revertamur, quos tum abiecimus; ut non solum gloriosis consiliis utamur, sed etiam paullo salubribus. Sed nihil praescribo.

cepi, *ep.* 3 *huius libri.* Vide tamen, an totus hic locus ita legi debeat: *Imperatam Capuam, non solum ignaviae delictum, sed etiam perfidiae suspicionem fugiens, accipere volui.* Nisi enim accepisset Cicero, ignavus, et in Pompeium perfidus videri potuisset. CORR.—Omnes editi libri retinent *delectus.*

*Fabatum*) Is est L. Roscius Fabatus, cuius et mentio in epistola Pollionis, et in argenteo nummo, in quo legitur: *L. Roscii Fabati.* VRS.

*Ecquae pacifica*) Vtrum me deceat in Italia remanere, quod pacificam aliquam personam respublica videatur desiderare, cuius auctoritate inter Caesarem et Pompeium discordiae sedentur. MAN.

*Consilia*) Clodianis temporibus: quum mihi suadebas, ne omnia officio metirer, sed salutis simul rationem haberem, conservanda Caesaris amicitia. ID.

Accurate velim perscribas tuam ad me sententiam. Volo etiam exquiras, quam diligentissime poteris, (habebis autem per quos possis) quid Lentulus noster, quid Domitius [1] agat, quid acturus sit, quemadmodum nunc se gerant, num quem accusent, num cui succenseant. Quid dico, num cui? num Pompeio? omnino culpam omnem Pompeius in Domitium confert; quod ipsius literis cognosci potest; quarum exemplum ad te mitto. [2] Haec igitur videbis; et, quod ad te ante scripsi, Demetrii Magnetis librum, quem ad te misit de concordia, velim mihi mittas.

(1) Lentulus Spinther, Domitius Ahenobarbus, quos Caesar Corfinio potitus incolumes dimiserat. MAN.

(2) Hae sunt quae sequuntur A. B. C. D.

## A.

Scr. circa id. Febr. A. V. C. 704.

CN. MAGNVS PROCOS. C. MARCELLO, L. LENTVLO COSS. S. D.

Ego, quod existimabam, dispersos nos, neque reipublicae utiles, neque nobis praesidio esse posse, idcirco ad L. Domitium literas misi, primum uti ipse cum omni copia ad nos veniret: si de se dubitaret, ut cohortes XIX, quae ex Piceno ad me iter habebant, ad nos mitteret. Quod veritus sum, factum est, ut Domitius implicaretur, neque ipse satis firmus esset ad castra facienda; quod meas XIX et suas XII cohortes tribus in oppidis distributas haberet (nam partim Albae, partim Sulmone collocavit); neque se, si vellet, expedire posset. Nunc scitote, me esse in summa sollicitudine. Nam et tot et tales viros periculo obsidionis liberare cupio; neque subsidio ire possum, quod his duabus legionibus non puto esse commit-

tendum, ut illuc ducantur; ex quibus tamen non amplius XIV cohortes contrahere potui; quod Brundisium praesidium misi, neque Canusium sine praesidio, dum abessem, putavi esse dimittendum. D. Laelio mandaram, quod maiores copias sperabam nos habituros, ut, si vobis videretur, alteruter vestrum ad me veniret; alter in Siciliam cum ea copia, quam Capuae et circum Capuam comparastis, et cum iis militibus, quos Faustus legit, proficisceretur; Domitius cum XII suis cohortibus eodem adiungeretur; reliquae copiae omnes Brundisium cogerentur, et inde navibus Dyrrhachium transportarentur. Nunc, quum hoc tempore nihilo magis ego, quam vos, subsidio Domitio ire possim, isque se per montes explicare; [1] non est nobis committendum, ut ad has XIV cohortes, quas ego dubio animo habeo, hostis accedere, aut in itinere me consequi possit. Quamobrem placitum est mihi, et ita video censeri Marcello, [2] et ceteris nostri ordinis, qui hic sunt, ut Brundisium ducerem hanc copiam, quam mecum habeo. Vos hortor, ut quodcumque militum contrahere poteritis, contrahatis, et eodem veniatis quamprimum. Arma, quae ad me missuri eratis, iis, censeo, armetis milites, quos vobiscum habetis. Quae arma superabunt, ea si Brundisium iumentis deportaritis, vehementer reipublicae profueritis. De hac re velim nostros certiores faciatis. Ego ad P. Lupum et C. Coponium praetores misi, ut se nobis coniungerent, et, militum quod haberent, ad vos deducerent.

*Seu per montes*) Hoc nimirum diceret: Neque possum Domitio subsidio venire ut urbem teneat, neque per montes illum explicare et educere. Pop.

(1) Sic de Graev. sententia edidi. Vulgo abest *isque*.

(2) Cod. Ball. *etiam video censeri M. Marcello.* — Ernest. *ac ita video.*

## B.

Scr. Luceriae circa id. Febr. A. V. C. 704.

CN. MAGNVS Procos. L. DOMITIO Procos. S. D.

Miror, te ad me nihil scribere, et potius ab aliis, quam a te, de republica me certiorem fieri. Nos, disiecta manu, pares adversariis esse non possumus. Coniunctis [1] nostris copiis, spero nos et reipublicae et communi saluti prodesse. Quamobrem quum constituisses, ut Vibullius mihi scripserat, a. d. v id febr. Corfinio proficisci cum exercitu, et ad me venire: miror, quid causae fuerit, quare consilium mutaris. Nam illa causa, quam mihi Vibullius scribit, levis est, te propterea moratum esse, quod audieris, Caesarem Firmo progressum in Castrum Truentinum venisse. Quanto enim magis appropinquare adversarius coepit, eo tibi celerius agendum erat, ut te mecum coniungeres, priusquam Caesar aut tuum iter impedire, aut me abs te excludere posset. Quamobrem etiam atque etiam te rogo et hortor, id quod non destiti superioribus literis a te petere, ut primo quoque die Luceriam advenias, antequam copiae, quas instituit Caesar contrahere, in unum locum coactae nos a nobis distrahant. Sed si erunt qui te impediant, ut illas [2] suas servent, aequum est me a te impetrare, ut cohortes, quae ex Piceno et Camerino venerunt, quae fortunas suas reliquerunt, ad me missum facias.

(1) Sic Ern e cod. Balliol Helmst Vulg *contractis*.

*Qui te impediant*) Albani, Marsi, et Peligni duces, qui suas cohortes cum periculo ad Pompeium ire nollent. Circiter enim xv cohortes Domitius coëgerat ex Alba, Marsis, Pelignis, et finitimis regionibus. Man.

(2) Nempe XI cohortes. Ernest. et Schutz. *villas*.

## C.

Scr. Luceriae. XIV kal. Mart. A. V. C. 704.

CN. MAGNVS Procos. L. DOMITIO Procos. S. D.

Literas abs te M. Calenius ad me attulit a. d. xiv kal. mart. in quibus literis scribis, tibi in animo esse, observare Caesarem; et, si secundum mare ad me ire coepisset, confestim in Samnium ad me venturum; sin autem ille circum istaec loca commoraretur, te ei, si propius accessisset, resistere velle. Te animo magno et forti istam rem agere existimo: sed diligentius nobis est videndum, ne distracti pares esse adversario non possimus; quum ille magnas copias habeat, et maiores brevi habiturus sit. Non enim pro tua prudentia, debes illud solum animadvertere, quot in praesentia cohortes contra te habeat Caesar, sed quantas brevi tempore equitum et peditum copias contracturus sit. Cui rei testimonio sunt literae, quas Bussenius ad me misit, in quibus scribit, id quod ab illis quoque mihi scribitur, praesidia Curionem, quae in Umbris et Tuscis erant, contrahere, et ad Caesarem iter facere. Quae si copiae in unum locum fuerint coactae, ut pars exercitus ad Albam mittatur, pars ad te accedat; ut non pugnet, sed locis suis repugnet, haerebis: neque solus cum ista copia tantam multitudinem sustinere poteris, ut frumentatum eas. Quamobrem te magnopere hortor, ut quamprimum cum omni copia huc venias. Consules constituerunt idem facere. Ego Metuscilio ad te mandata dedi, providendum esse, ne duas legiones sine Picentinis cohortibus in conspectum Cae-

*Metuscilio*) Alii, *M. Tuscilio.*

saris committerentur. Quamobrem nolito commoveri, si audieris me regredi, si forte Caesar ad me veniet. Cavendum enim puto esse, ne implicatus haeream. Nam neque castra, propter anni tempus et militum animos, facere possum; neque ex omnibus oppidis contrahere copias expedit, ne receptum amittam. Itaque non amplius XIV cohortes Luceriam coëgi. Consules praesidia omnia deducturi sunt, aut in Siciliam ituri. Nam aut exercitum firmum habere oportet, quo confidamus perrumpere nos posse, aut regiones eiusmodi obtinere, e quibus repugnemus: id quod neutrum nobis hoc tempore contingit; quod et magnam partem Italiae Caesar occupavit, et nos non habemus exercitum tam amplum, neque tam magnum, quam ille. Itaque nobis providendum est, ut summam reipublicae rationem habeamus. Etiam atque etiam te hortor, ut cum omni copia quamprimum ad me venias. Possumus etiam nunc rempublicam erigere, si communi consilio negotium administrabimus: sin distrahemur, infirmi erimus. Mihi hoc constitutum est. His literis scriptis, Sica a te mihi literas attulit et mandata. Quod me hortare, ut istuc veniam: id me facere non arbitror posse; quod non magnopere his legionibus confido.

*Receptum* ) Ipsa oppida, quo receptum habemus; quibus amissis, quo nos reciperemus, non esset. ID.

## D.

Scr. Luceriae XIII kal. Mart. A. V. C. 704.

CN. MAGNVS Procos. L. DOMITIO Procos. S. D.

Literae mihi a te redditae sunt a. d. XIII kal. mart. in quibus scribis, Caesarem apud Corfinium castra posuisse. Quod putavi et praemonui, fit, ut nec in praesentia committere tecum proelium velit; et, omnibus copiis conductis, te implicet, ne ad me iter expeditum tibi sit, atque istas copias coniungere optimorum civium possis cum his legionibus, de quarum voluntate dubitamus: quo etiam magis tuis literis sum commotus. Neque enim eorum militum, quos mecum habeo, voluntati satis confido, ut de omnibus fortunis reipublicae dimicem: neque etiam, qui ex delectibus conscripti sunt a consulibus, convenerunt. Quare da operam, si ulla ratione etiam nunc efficere potes, ut te explices, huc quamprimum venias, antequam omnes copiae adversariorum conveniant. Neque enim celeriter ex delectibus huc homines convenire possunt: et, si convenirent, quantum iis committendum sit, quod [1] inter se ne noti quidem sunt, contra veteranas legiones, non te praeterit.

(1) Malaspinae placebat *qui inter se ne noti quidem sunt.*

## XIII.

Scr. Formiis kal. Mart. A. V. C. 704.

*Caesaris virtutem bellicam et progressus praedicat.*

CICERO ATTICO S.

Lippitudinis meae signum tibi sit librarii manus, et eadem causa brevitatis: etsi nunc quidem, quod scriberem, nihil erat. Omnis exspectatio nostra erat in nuntiis Brundisinis. Si nactus hic esset Cnaeum nostrum, spes dubia pacis: sin ille ante tramisisset, exitiosi belli metus. Sed videsne, in quem hominem [1] inciderit respublica? quam acutum, quam vigilantem, quam paratum? Si mehercule neminem occiderit, nec cuiquam quidquam ademerit, ab his, qui eum maxime timuerant, maxime diligetur. Multum mecum municipales homines loquuntur, multum rusticani. Nihil prorsus aliud curant, nisi agros, nisi villulas, nisi nummulos suos. Et vide, quam conversa res est. Illum, [2] quo antea confidebant, metuunt; hunc [3] amant, quem timebant. Id quantis nostris peccatis vitiisque evenerit, non possum sine molestia cogitare. Quae autem impendere putarem, scripseram ad te; et iam tuas literas exspectabam.

*Transmisisset*) Mare transisset.
(1) Caesarem.
(2) Pompeium.
(3) Caesarem.

## XIV.

Scr. Formiis VI non. Mart. A. V. C. 704.

*Etiamnum se nescire, quid consilii capiat; de Domitio varia audiri scribit.*

CICERO ATTICO S.

Non dubito, quin tibi odiosae sint epistolae quotidianae, quum praesertim neque nova de re aliqua certiorem te faciam, neque novam denique iam reperiam scribendi ullam sententiam. Sed, si dedita opera, quum causa nulla esset, tabellarios ad te cum inanibus epistolis mitterem; facerem inepte. Euntibus vero, domesticis praesertim, ut nihil ad te dem literarum, facere non possum: et simul (crede mihi) requiesco paullum in his miseriis, quum quasi tecum loquor; quum vero tuas epistolas lego, multo etiam magis. Omnino intelligo, nullum fuisse tempus post has fugas et formidines, quod magis debuerit mutum esse a literis: propterea quod neque Romae quidquam auditur novi, nec in his locis, quae a Brundisio absunt propius, quam tu, biduum aut triduum. Brundisii autem omne certamen vertitur huius primi temporis: qua quidem exspectatione torqueor: sed omnia ante nos sciemus. Eodem enim die video Caesarem a Corfinio post meridiem profectum esse, id est, Feralibus, quo Canusio mane Pompeium. Eo modo autem ambulat Caesar, et iis diariis militum celeritatem in-

*Feralibus*) Cicero ex Fastis veterum Pontificum Feralia retulit in octavum Kalendas Martias, quo die Canusio decessit Pompeius, ut idem confirmat epistola prima libri sequentis. At Ovidius et alii posteriores alios Fastos sequuti, nempe eos qui a C. Caesare et Augusto postea correcti fuerunt, eum diem festum triduo ante collocant: ei enim assignant undecimum Kal. Mart. Bos.

*Diariis*) Cum Manutio interpre-

citat, ut timeam, ne citius ad Brundisium, quam opus sit, accesserit. Dices, quid igitur proficis, qui anticipes eius rei molestiam, quam triduo sciturus scis? Nihil equidem. Sed, ut supra dixi, tecum perlibenter loquor: et simul scito, labare meum consilium, [1] illud quod satis iam fixum videbatur. Non mihi satis idonei sunt auctores ii, qui a te probantur. Quod enim unquam eorum in republica forte factum exstitit? aut quis ab his ullam rem laude dignam desiderat? Nec mehercule laudandos existimo, qui trans mare belli parandi causa profecti sunt (quamquam haec ferenda non erant): video enim, quantum id bellum, et quam pestiferum futurum sit: sed me movet unus vir; cuius fugientis comes, rempublicam recuperantis socius videor esse debere. Totiesne igitur sententiam mutas? Ego tecum tanquam mecum loquor. Quis autem est, tanta quidem de re, quin varie secum ipse disputet? Simul et elicere cupio sententiam tuam; si manet, ut firmior sim; si mutata est, ut tibi assentiar. Omnino ad id, de quo dubito, pertinet, me scire, quid Domitius acturus sit, quid noster Lentulus. De Domitio varia audimus, modo esse in Tiburti Lepidi, haud lepide; modo, quod lepidius, accessisse ad urbem; [2] quod item falsum video esse. Ait enim Lepidus, eum nescio quo penetrasse itineribus: oc-

laudum, in singulos dies maiore stipendio et praemiis. GRAEV.—Malebat *dictis* Bosius: sed non audiendus est.

(1) Scil. exeundi ex Italia.

(2) Vulgo: *modo esse in Tiburti haud lepide, quod quum lepidius accessisset ad urbem.* In codd. Manut. et Memm. erat *modo esse in Tiburti aut Lepidi, quo quum Lepidus accessisset ad urbem.* In lib. Longol. et alio, teste Ursino: *modo esse in Tiburti se aut lepide quod cum Lepidus ad urbem accessisse.* In aliis paullo aliter, sed item corrupte. Nostra ratio proxime ad Bosii sententiam accedit.

*Penetrasse itineribus*) Videtur desiderari epithetum, quod cohaereat cum voce *itineribus*, forte *occultis*, seu *deviis*. LAMB.—Voluisset Muretus, *nescio quo penetrasse itineris*, etc.

cultandi sui causa, an maris apiscendi? Ne id quidem scit. Ignorat enim de filio. Addit illud, sane molestum; pecuniam Domitio satis grandem, quam is Corfinii habuerit, non esse redditam. De Lentulo autem nihil audimus. Haec velim exquiras, ad meque perscribas.

*Apiscendi*) Vict. pro *adipiscendi*. *Redditam non esse*) Redditam esse tradit Caesar lib. I de Bello civili.

## XV.

Scr. Formiis V non. Mart. A. V. C. 704.

*Quatuor Attici epistolis respondet.*

CICERO ATTICO S.

A. d. v non. mart. epistolas mihi tuas Aegypta reddidit, unam veterem iv kal. quam te scribis dedisse Pinario, quem non vidimus; in qua exspectas, quidnam praemissus agat Vibullius; qui omnino non est visus a Caesare (in altera epistola video te scire ita esse): et, quemadmodum redeuntem excipiam Caesarem; quem omnino vitare cogito: et ad Chaoniam fugam intendis, [1] commutationemque vitae tuae; quod tibi puto esse faciendum: et ignoras, Domitius cum fascibusne sit; quod quum scies, facies ut sciamus. Habes ad primam epistolam.

2. Sequutae sunt duae, pridie kal. ambae datae, quae me convellerunt de pristino statu, iam tamen, ut ante ad te scripsi, labantem. Nec me movet, quod scribis, *Iovi ipsi iniquum*. [2] Nam periculum in utriusque ira-

(1) Volgo *et aut Haemonis fugam intendis*. Graevius emeodandum censuit *et an tu ad Chaoniam intendis*. Ego vero malui *et ad Chaoniam fugam intendis* i. e. partem Epiri, in qua Attici possessiones erant.

*Cum fascibus*) Quia Proconsul.

(2) Scil. Pompeium fore si vicerit.

cundia positum est: victoria autem ita incerta, ut deterior causa paratior mihi esse videatur. Nec me consules movent, qui ipsi pluma aut folio facilius moventur. Officii me deliberatio cruciat, cruciavitque adhuc. Cautior certe est mansio; honestior existimatur traiectio. Malo interdum, multi me non caute, quam pauci non honeste fecisse existiment. De Lepido et Tullo quod quaeris; illi vero non dubitant, quin Caesari praesto futuri, in senatumque venturi sint.

3. Recentissima tua est epistola kal. data: in qua optas congressum, pacemque non desperas. Sed ego, quum haec scribebam, nec illos congressuros, nec, si congressi essent, Pompeium ad ullam conditionem accessurum putabam. Quod videris non dubitare, si consules transeant, quid nos facere oporteat: certe transeunt, vel, quo modo nunc est, transierunt; sed memento, praeter Appium, neminem esse fere, qui non ius habeat transeundi. Nam aut cum imperio sunt, ut Pompeius, ut Scipio, Sufenas, [1] Fannius, Voconius, Sextius, ipsi consules, quibus more maiorum concessum est vel omnes adire provincias: aut legati sunt eorum. Sed nihil dissero; [2] quid placeat tibi, et quid propemodum rectum sit, intelligo. Plura scriberem, si ipse possem. Sed, ut mihi videor, potero biduo. Balbi Cornelii literarum exemplum, quas eodem die accepi, quo tuas, misi ad te, ut meam vicem doleres, quum me derideri videres.

*Appium* ) *Ius* transeundi non habebat, quoniam censor erat, nec cum imperio, ut proconsul Pompeius Hispaniarum, Scipio Syriae etc. Por.

(1) Recte sic legendum iudicavit Pighius pro vulg. *Setenas*, Nempe M. Nonius Sufenas hoc anno Cretam et Cyrenem obtinuit.

(2) Olim edebatur *desero*. Victorius correxit *desidero*. Corrado placebat *defero*. Bosius, Graev. Ern. *dissero* i. e. disputo.

BALBVS CICERONI IMP. S.

Obsecro te, Cicero, suscipe curam et cogitationem dignissimam tuae virtutis, ut Caesarem et Pompeium perfidia hominum distractos, rursus in pristinam concordiam reducas. Crede mihi, Caesarem non solum fore in tua potestate, sed etiam maximum beneficium te sibi dedisse iudicaturum, si huc te reiicis. Velim idem Pompeius faciat: qui ut adduci tali tempore ad ullam conditionem possit, magis opto, quam spero. Sed quum constiterit, et timere desierit, tum incipiam non desperare tuam auctoritatem plurimum apud eum valituram. Quod Lentulum meum, consulem, voluisti hic remanere, Caesari gratum, mihi vero gratissimum medius fidius fecisti. Nam illum tanti facio, qui non Caesarem magis diligam: qui si passus esset, nos secum, ut consueramus, loqui, et non se totum etiam et etiam ab sermone nostro avertisset, minus miser, quam sum, essem. Nam cave putes, hoc tempore plus me quemquam cruciari, quod eum, quem ante me diligo, video in consulatu quidvis potius esse, quam consulem. Quod si voluerit tibi obtemperare, et nobis de Caesare credere, et consulatum reliquum Romae peragere, incipiam sperare, etiam consilio senatus, auctore te, illo relatore, Pompeium et Caesarem coniungi posse: quod si factum erit, me satis vixisse putabo. Factum Caesaris de Corfinio totum te probaturum scio. [1] Quomodo in huiusmodi re, commodius cadere non potuit, quam ut res sine sanguine conficeret. Balbi mei tuique adventu delectatum te, valde gaudeo. Is quaecumque tibi de Caesare dixit, quaeque

*Qui non Caesarem*) *Ut non*, dixisset Cicero.

(1) Sic Ursinus e vet. cod. optime. Antea edebatur *me probaturum scito*.

scripsit, [1] scio, re tibi probabit, quaecumque fortuna eius fuerit, verissime scripsisse.

(1) Vulgo *quaeque Caesar scripsit. — Caesar* ) Id ex praecedentibus verbis irrepsit. Locum enim nullum habet. Omnia sunt liquida, si deles. Hoc vult: Se tibi non os sublevisse, sed vera esse quaecunque tibi coram aut literis de Caesaris animo in rempublicam, deque eius ad pacem propensione promisit. GRAEV.

## XVI.

Scr. Formiis IV non. Mart. A. V. C. 704.

*De suo in Graeciam proficiscendi consilio.*

CICERO ATTICO S.

Omnia mihi provisa sunt, praeter occultum et tutum iter ad mare superum. Hoc enim mari uti non possumus hoc tempore anni. Illuc autem, quo spectat animus, et quo res vocat, qua veniam? Cedendum est enim celeriter; ne forte qua re impediar atque alliger. Nec vero ille [1] me ducit, qui videtur; quem ego hominem ἀπολιτικώτατον omnium iam ante cognoram: nunc vero etiam ἀστρατηγικώτατον. Non me igitur is ducit, sed sermo hominum, qui ad me a Philotimo scribitur. Is enim me ab optimatibus ait conscindi. Quibus optimatibus, dii boni! qui nunc quo modo occurrunt, quo modo autem se venditant Caesari! Municipia vero deum: [2] nec simulant, ut quum de illo aegroto [3] vota faciebant: sed plane, quidquid mali hic Pisistratus non fecerit, tam gratum est, quam si

(1) Pompeius.
Ἀπολιτικώτατον ) Gubernandae reipublicae maxime imperitum. Ἀστρατηγικώτατον, imperatoriae artis maxime ignarum.

(2) Scil. faciunt; h. e. Caesarem, ut deum colunt.

(3) Pompeio, aegrotante Neapoli. Vide Tuscul. I, 35.

alium facere prohibuerit. Hunc propitium sperant: illum iratum putant. Quas fieri censes ἀπαντήσεις ex oppidis? quos honores? Metuunt, inquies; credo; sed mehercule illum magis. Huius insidiosa clementia delectantur: illius iracundiam formidant. Iudices DCCCL, qui praecipue Cnaeo nostro delectabantur, ex quibus quotidie aliquem video, nescio quas eius Lucerias [1] horrent. Itaque quaero, qui sint isti optimates, qui me exturbent, [2] quum ipsi domi maneant. Sed tamen, quicumque sunt, αἰδέομαι Τρῶας. Etsi, qua spe proficiscar, video; coniungoque me cum homine, magis ad vastandum Italiam, quam ad vincendum parato; demum quem exspecto.... Et quidem, quum haec scribebam, IV nonas, iam exspectabam aliquid a Brundisio. Quid autem aliquid? quam inde turpiter fugisset, et victor hic qua se referret, et quo. Quod ubi audissem, si ille Appia veniret, ego Arpinum cogitabam.

Α'παντήσεις ) Occursus.

*Iudices* DCCCL) Hic est numerus omnium Iudicum collectus ex tribus ordinibus, senatoribus, equitibus, et tribunis aerariis. Ego tamen magis probarem CCCLX, quot in numerum iudicum allegisse Pompeium, quum solus Consul esset, narrant Velleius et Plutarchus: ob quod beneficium antea illo delectabantur, postea horrebant eius proscriptionem Luceriae denuntiatam. Por.

(1) Refertur ad minas eius Luceriae pronuntiatas. cf. ep. ad Att. VIII, 11.

(2) Ex Italia exire et Pompeium sequi velint. Ern.

Αἰδέομαι ) Vide lib. II, epist. 5.

*Demum* ) Α'ποσιώπησις, ut reticuerit, vel hominis causa, vel doloris, *pulsum*, *aut captum*. Man.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD ATTICVM
## LIBER NONVS.

### ARGVMENTVM.

Continentur item hoc libro Cnaei fuga Brundisium, atque inde in Macedoniam transmissio, quae fuit Idibus Martiis, praemissis antea Consulibus L. Cornelio Lentulo, et C. Claudio Marcello, cum omnibus pene magistratibus, cunctoque Senatu: aestus animi aegritudoque Ciceronis, Atticum consulentis, quum Pompeius Italia cesserit, quid sibi faciendum sit: redeuntemque a Brundisio, quo Pompeium fuerat persecutus, exspectarene debeat, et quo maxime in loco, quo vultu sermoneque excipere: denique congressus ipse cum Caesare, et utriusque discessus. Quae omnia acciderunt diebus paulo plus viginti. Nam quotidianae inter eos erant literae.

### I.

Scr. in Formiano prid. non. Mart. A. V. C. 704.

*Scribit se nescire quid Brundisii actum sit; multos optimatium Romam ire, aliquot qui Pompeium sequantur, enumerat, sibique idem consilium placere.*

CICERO ATTICO S.

Etsi, quum tu has literas legeres, putabam fore, ut scirem iam, quid Brundisii actum esset (nam Canusio IX kal. profectus erat Cnaeus; haec autem scribebam pridie nonas, XIV die postquam ille Canusio moverat); tamen angebar singularum horarum

exspectatione; mirabarque, nihil allatum esse ne rumoris quidem. Nam erat mirum silentium. Sed haec fortasse κενόσπουδα sunt: quae tamen iam sciantur necesse est. Illud molestum, me adhuc investigare non posse, ubi P. Lentulus noster sit, ubi Domitius. Quaero autem, quo facilius scire possim, quid acturi sint; iturine ad Pompeium; et, si sunt, qua quandove ituri sint. Vrbem quidem iam refertam esse optimatium audio; Sosium et Lupum, quos Cnaeus noster ante putabat Brundisium venturos esse, quam se, ius dicere. [1] Hinc vero vulgo vadunt. Etiam M' Lepidus, quocum diem conterere solebam, cras cogitabat. Nos autem in Formiano morabamur, quo citius audiremus; deinde Arpinum volebamus. Inde, iter qua maxime ἀναπάντητον esset, ad mare superum, remotis sive omnino missis lictoribus. Audio enim, bonis viris, qui et nunc, et saepe antea magno praesidio reipublicae fuerunt, hanc cunctationem nostram non probari, multaque in me et severe, in conviviis, tempestivis quidem, disputari. Cedamus igitur, et, ut boni cives simus, bellum Italiae terra marique inferamus, et odia improborum rursus in nos, quae iam exstincta erant, incendamus, et Lucceii consilia

Κενόσπουδα) Inanis curae plena.

(1) Nimirum C. Sosius et P. Lupus hoc anno praetores erant.

*Vadunt*) Ex his locis ubi nunc ago, gregatim proficiscuntur in urbem. Graev.

*Audiremus*) Quid Brundusii actum.

Ἀναπάντητον) Remotum ab omni occursu.

*Ad mare superum*) Vt in Graeciam transmitteret. Ep. 3. Man.

*Qui et nunc*) Quomodo nunc praesidio reipublicae cum domi maneant? aliud fortasse dicit, aliud intelligit, εἰρωνικῶς. Ep. 16, lib. VIII, et 3, lib. IX. Id.

*Tempestivis*) Hoc est, quae de die ante statam coenae horam inibantur, quae vitio vertebantur. Vide Cl. Salmas. ad Fl. Vopisci Tacitum, qui eruditissime refellit errorem vulgarem de *intempestivis conviviis*, ostenditque ubique in priscis scriptoribus legendum esse *tempestivis conviviis*, sicque vocari ad quae maturius conveniebatur solita hora, licet extraherentur in noctem intempestam, aut ad luciferum usque. Graev.

ac Theophani persequamur. Nam Scipio vel in Syriam proficiscitur, sorte; vel cum genero, honeste; vel Caesarem fugit, iratum. Marcelli quidem, nisi gladium Caesaris timuissent, manerent. Appius et eodem timore, et inimicitiarum recentium: et tamen, praeter hunc et C. Cassium, reliqui legati, Faustus proquaestor; ego unus, cui utrumvis liceret; [1] frater accedet, quem socium huius fortunae esse, non erat aequum; cui magis etiam Caesar irascetur. [2] Sed impetrare non possum, ut maneat. Dabimus hoc Pompeio, quod debemus. Nam me quidem alius nemo movet; non sermo bonorum, qui nulli sunt; non causa, quae acta timide est, agetur improbe. Vni, uni hoc damus, ne id quidem roganti, nec suam causam (ut ait) agenti, sed publicam. Tu quid cogites de transeundo in Epirum, scire sane velim.

*Persequamur*) Stomachose in Pompeium, qui, suadentibus L. Lucceio, et Theophane Mitylenaeo, perniciosum reipublicae bellum suscepisset. *Persequamur*, faciamus quod Lucceio et Theophani placet. MAN. *Theophani*, pro *Theophanis*, antique, ut alibi non raro.

(1) Nempe vel manere, vel Pompeium sequi.

*Non erat aequum*) Quia Caesaris legatus fuit in Gallia, neque Pompeio debet aeque atque ego. MAN.

(2) Sic Ern. bene. Et sic est in edd. Vrs. Asc. Ald. Victorius dedit *irasceretur*. Sed quum dicit: *cui magis etiam Caesar irascetur*, significat eum propterea Q. Ciceroni iratiorem futurum, quia legatus eius fuerat, et liberalissime ab eo tractatus.

*Vt ait*) Ait se publicam causam agere, non suam. Quasi dicat: secus est. Et quodam modo significat, Pompeium, non tam reipublicae quam sua causa motum, arma cepisse. ID.

## II. a.

**Scr. in Formiano non. Mart. A. V. C. 704.**

***Brevi Attici epistolae IV non. Mart. datae breviter respondet, seque, quid ille de consilio vel in Italia manendi, vel Pompeium sequendi sentiat, haud satis intellexisse scribit.***

CICERO ATTICO S.

Etsi non. mart. die tuo, [1] ut opinor, exspectabam epistolam a te longiorem; tamen ad eam ipsam brevem, quam IV nonas ὑπὸ τὴν λῆψιν dedisti, rescribendum putavi. Gaudere ais te, mansisse me; et scribis, in sententia te manere. Mihi autem superioribus literis videbare non dubitare, quin cederem, ita, si et Cnaeus bene comitatus conscendisset, et consules transissent. Vtrum hoc tu parum commeministi, an ego non satis intellexi, an mutasti sententiam? Sed aut ex epistola, quam exspecto, perspiciam, quid sentias, aut alias abs te literas eliciam. Brundisio nihildum erat allatum. [2]

(1) I. e. quo die te febris quartana accessura erat.

Ὑπὸ τὴν λῆψιν) Sub ipsam accessionem febris.

*Cederem*) Satis constat, *Italia* subaudiri. Nam id, quod sequitur, *Ita si et Cnaeus*, valet, ea tamen conditione, si et Cnaeus. MAN.

*Conscendisset*) Scilicet navem. Sic simpliciter hac utebantur voce. Cicero in lib. XI. *Quamobrem conscende nobiscum, et quidem ad puppim: una navis est iam bonorum omnium.* Id. ad Q. Fr. *Tu velim quam primum conscendas, ad meque venias.* Sic et alibi. GRAEV.

(2) Haec epistola in omnibus edd. male cum sequente coniuncta est. Verbis autem *O rem difficilem etc.* novam inchoari epistolam sic intelligitur. Hac scil. epistola II. a. Cicero respondet Attici brevioribus literis IV Non. Mart. scriptis. Altera autem *O rem difficilem* rescribit longiori epistolae Attici, quam ille dederat III Non. quod perspicitur ex epistola 10 huius libri.

## II. b.

Scr. in Formiano VIII id. Mart. A. V. C. 704.

*Nondum sibi quid consilii capiat constare scribit* 1; *causam esse negat cur sibi Pompeius succenseat* 2. *Postumum Curtium ad se venisse, ex eiusque sermonibus certum esse sibi Pompeium sequi nuntiat* 3.

CICERO ATTICO S.

O rem difficilem, planeque perditam! quam nihil praetermittis in consilio dando! quam nihil tamen, quod tibi ipsi placeat, explicas! Non esse me una cum Pompeio gaudes; ac proponis, quam sit turpe me adesse, quum quid de illo detrahatur, nec fas esse approbare. Certe. Contra igitur? Dii, inquis, averruncent. Quid ergo fiet, si in altero scelus est, in altero supplicium? Impetrabis, inquis, a Caesare, ut tibi abesse liceat, et esse otioso. Supplicandum igitur? Miserum. Quid, si non impetraro? Et de triumpho erit, inquis, integrum. Quid si hoc ipso premar? Accipiam? [1] quid foedius? Negem? repudiari se totum, magis etiam quam olim in xx viratu, putabit. Ac solet, quum se purgat, in me conferre omnem illorum temporum [2] culpam: ita me sibi fuisse inimicum, ut ne honorem quidem a se accipere vellem. Quanto nunc hoc idem accipiet asperius? Tanto scilicet, quanto et honor hic illo est amplior, et ipse robustior.

*Adesse*) In senatu. Epist. 5, lib. IX.

*Contra*) detrahentes disputem?

*Scelus*) Si approbo, quae dicuntur in Pompeium. *Supplicium*: si contra eos, qui in senatu detrahant, disputem.

(1) Scil. a Caesare.

*Olim*) Clodianis temporibus, quum in locum Cosconii mortui est invitatus. Ep. 10, lib. II.

(2) Scil. quum in exsilium cogebar ire Clodii scelere.

2. Nam quod negas te dubitare, quin magna in offensa sim apud Pompeium hoc tempore; non video causam, cur ita sit, hoc quidem tempore. Qui enim amisso Corfinio denique certiorem me sui consilii fecit, is queretur, Brundisium me non venisse, quum inter me et Brundisium Caesar esset? Deinde, etiam scit ἀπαῤῥησίαστον esse in ea causa querelam suam. Me putat de municipiorum imbecillitate, de delectibus, de pace, de urbe, de pecunia, de Piceno occupando plus vidisse, quam se. Sin, quum potuero, non venero, tum erit inimicus: quod ego non eo vereor, ne mihi noceat (quid enim faciet?

Τίς δ' ἐστι δοῦλος τοῦ θανεῖν ἄφροντις ὤν);

sed quia ingrati animi crimen horreo. Confido igitur adventum nostrum illi, quoquo tempore fuerit, ut scribis, ἀσμένιστον fore. Nam quod ais, si hic [1] temperantius egerit, consideratius consilium te daturum; qui hic potest se gerere non perdite? Vita, mores, antefacta, ratio suscepti negotii, socii, vires bonorum, aut etiam constantia. [2]

3. Vixdum epistolam tuam legeram, quum ad me, currens ad illum, [3] Postumus Curtius venit, nihil nisi classes loquens et exercitus; eripiebat Hispanias, tenebat Asiam, Siciliam, Africam, Sardiniam: confestim in Graeciam persequebatur. Eundum igitur est, nec tam ut belli, quam ut fugae socii simus. Nec

Ἀπαῤῥησίαστον) *Impeditam, et reprehendendi licentia carentem.*

Τίς δ' ἐστι δοῦλος) *Quis est servus, de morte securus qui sit?* Euripidis senarius, auctore Plutarcho in Commentario *de audiendis Poëtis.* Ad huius versus sententiam existimo allusisse Didonem, IV Aeneid. *Quem timui moritura?* VICT.

Ἀσμένιστον) Iucundissimum

(1) Caesar scilicet.

(2) Ironice dictum *vires bonorum aut etiam constantia*, quum hoc innuat, nullum Caesari profuturam eorum, qui se bonos dicant, imbecillitatem aut etiam inconstantiam.

(3) Celeriter ad Caesarem proficiscens.

enim ferre potero sermones istorum, quicumque sunt. Non sunt enim certe, ut appellantur, boni. Sed tamen id ipsum scire cupio quid loquantur; idque ut exquiras, meque certiorem facias, te vehementer rogo. Nos adhuc, quid Brundisii actum esset, plane nesciebamus. Quum sciemus, tum ex re et ex tempore consilium capiemus; sed utemur tuo.

## III.

Scr. Formiis VII id. Mart. A. V. C. 704.

*Quid Domitii filius de patre narraverit exponit, seque quid Brundisii agatur nondum scire scribit.*

CICERO ATTICO S.

Domitii filius transiit Formias VIII id. currens ad matrem Neapolim, mihique nuntiari iussit, patrem ad urbem esse; quum de eo curiose quaesisset servus noster Dionysius. Nos autem audieramus, eum profectum sive ad Pompeium sive in Hispaniam. Id cuiusmodi sit, scire sane velim. Nam ad id, quod delibero, pertinet, si ille certe nusquam discessit, intelligere Cnaeum, non esse faciles nobis ex Italia exitus; quum ea tota armis praesidiisque teneatur, hieme praesertim. Nam, si commodius anni tempus esset, vel infero mari liceret uti. Nunc nihil potest, nisi supero, tramitti, quo iter interclusum est. Quaeres igitur et de Domitio et de Lentulo. A Brundisio nulla adhuc fama venerat: et erat hic dies VII id. quo die suspicabamur, aut pridie Brundisium venisse Caesarem. Nam kal. Arpis manserat. Sed si Po-

*Arpis manserat*) Hoc est, pernoctaverat. *Manere* saepe est pernoctare. Hinc *mansio*, locus ubi pernoctamus. *Arpi* oppidum Apuliae me-

stumum audire velles, persequuturus erat Cnaeum. Transisse enim iam putabat, [1] coniectura tempestatum ac dierum. Ego nautas eum [2] non putabam habiturum: ille [3] confidebat, et eo magis, quod audita naviculariis hominis [4] liberalitas esset. Sed tota res Brundisina iam quo modo habeat se, diutius nescire non possum.

diterraneum ad fluvium Cerbalum. Hodie ruinae tantum supersunt, retinentes vetus nomen. Vide Cluv. Ital. antiq. lib. IV, cap. 12 GRAEV.

(1) Scil. Cn. Pompeium.
(2) Caesarem.
(3) Scil. Postumus.
(4) Caesaris.

## IV.

Scr. Formiis VI id. Mart. A. V. C. 704.

*Scribit se sibi politicas quasdam theses sumpsisse, de quibus in utramque partem disserendo animum parumper se molestiis abducat.*

CICERO ATTICO S.

Ego etsi tamdiu requiesco, quamdiu aut ad te scribo, aut tuas literas lego: tamen et ipse egeo argumento epistolarum, et tibi idem accidere certo scio. Quae enim soluto animo familiariter scribi solent, temporibus his excluduntur: quae autem sunt horum temporum, ea iam contrivimus. Sed tamen, ne me totum aegritudini dedam, sumpsi mihi quasdam tanquam θέσεις, quae et politicae sunt, et temporum horum; ut et abducam animum ab querelis, et in eo ipso, de quo agitur, exercear. Eae sunt huiusmodi:

Εἰ μενετέον ἐν τῇ πατρίδι τυραννουμένῃ; Τυραννουμένης δ' αὐτῆς, εἰ παντὶ τρόπῳ τυραννίδος κατάλυσιν πραγματευτέον,

An manendum in patria tyrannide oppressa: ea vero tyrannide oppressa, an quovis modo tyrannidis eversio molienda est, etiamsi civitas propter

κἂν μέλλῃ διὰ τοῦτο περὶ τῶν ὅλων ἡ πόλις κινδυνεύσειν; Εἰ εὐλαβητέον τὸν καταλύοντα, [1] μὴ αὐτὸς αἴρηται; Εἰ πειρατέον ἀρήγειν τῇ πατρίδι τυραννουμένῃ καιρῷ καὶ λόγῳ μᾶλλον, ἢ πολέμῳ; Εἰ πολιτικὸν τὸ ἡσυχάζειν ἀναχωρήσαντά ποι, τῆς πατρίδος τυραννουμένης; Εἰ διὰ παντὸς ἰτέον κινδύνου τῆς ἐλευθερίας πέρι; Εἰ πόλεμον ἐπακτέον τῇ χώρᾳ, καὶ πολιορκητέον ταύτην τυραννουμένην; Εἰ καὶ μὴ δοκιμάζοντα τὴν διὰ πολέμου κατάλυσιν τῆς τυραννίδος, συναπογραπτέον ὅμως τοῖς ἀρίστοις; Εἰ τοῖς εὐεργέταις καὶ φίλοις συγκινδυνευτέον ἐν τοῖς πολιτικοῖς, κἂν μὴ δοκῶσιν εὖ βεβουλεῦσθαι περὶ τῶν ὅλων; [2] Εἰ ὁ μεγάλα τὴν πατρίδα εὐεργετήσας, δι' αὐτό τε τοῦτο ἀνήκεστα παθὼν καὶ φθονηθεὶς, κινδυνεύσειεν ἂν ἐθελοντὴς ὑπὲρ τῆς πατρίδος; Εἰ ἐφετέον αὐτῷ ἑαυτοῦ ποτε καὶ τῶν οἰκειοτάτων ποιεῖσθαι πρόνοιαν, ἀφεμένῳ τὰς πρὸς τοὺς ἰσχύοντας διαπολιτείας.

In his ego me consultationibus exercens, et disserens in utramque partem, tum graece, tum latine, et abduco parumper animum a molestiis; et τῶν προὔργου τὶ delibero. Sed vereor, ne tibi ἄκαιρος sim. Si enim

id de summa rerum periculum subituta sit. An cavendum sit, ne qui tyrannidem evertit, ipse evehatur. An tentandum sit opem ferre patriae tyrannide oppressae verbis et rei opportunitate potius quam bello. Vtrum civis boni sit, secedentem aliquo, quiescere oppressa a tyranno patria; an quodcumque subeundum discrimen pro libertate. An bellum inferendum regioni, eaque sit obsidenda, si a tyranno opprimatur. An etiam is, qui non probet, ut bello tyrannis evertatur, tamen nomen suum profiteri cum fortissimis viris debeat. An cum bene meritis et amicis una subeunda sint pericula in rebus, quae pertinent ad rempublicam, etiamsi illi minus recte de summa rerum consuluisse videantur. Vtrum de patria bene meritus, ob eamque causam gravissima quaeque passus et invidia oppressus ultro pro patria discrimen subire debeat. An permittendum ei, ut sui ipsius interdum et carissimarum personarum rationem habeat, dimissis adversos potentes concertationibus reipublicae.

(1) Lambinus malebat τῷ καταλύοντι.

(2) Respicit Pompeium a quo nihil sapienter actum esse in hoc bello suscipiendo saepius queritur.

Τῶν προὔργου) Aliquid ex iis quae ad rem pertinent.

Ἄκαιρος) Intempestivus.

recte ambulaverit is, qui hanc epistolam tulit, in ipsum tuum diem [1] incidit.

(1) Scil. quartanae febris.

## V.

Scr. Formiis V id. Mart. A. V. C. 704.

*Literis Attici a Philotimo acceptis respondet; Q. Fufium apud se fuisse narrat, seque quamvis Pompeio succenseat, tamen quum eius in se beneficia ac dignitatem cogitet, sequi eum malle, quam in Italia manere, significat.*

CICERO ATTICO S.

Natali die tuo [2] scripsisti epistolam ad me plenam consilii, summaeque quum benivolentiae tum etiam prudentiae. Eam mihi Philotimus postridie, quam a te acceperat, reddidit. Sunt ista quidem, quae disputas, difficillima, iter ad superum, navigatio infero, discessus Arpinum, ne hunc [3] fugisse, mansio Formiis, ne obtulisse nos gratulationi [4] videamur: sed miserius nihil, quam ea videre, quae tamen iam, iam, inquam, videnda erunt. Fuit apud me Postumus: scripsi ad te, quam gravis. [5] Venit ad me etiam Q. Fufius, [6] quo vultu! quo spiritu! properans Brundisium, scelus accusans Pompeii, levitatem et stultitiam senatus. Haec

(2) Quem Corradus coniicit fuisse VII Id. Mart. idque est verisimile, quod haec die V Id. Mart. scribit Cicero, aitque se postridie literas Attici accepisse, quam essent scriptae. Itaque necesse est eas VI Id. Mart. acceperit, postquam superiorem epistolam (quartam h. l.) scripsisset. Et illarum Attici literarum VII Id. Mart. scriptarum mentionem facit infra epist. 10 huius libri.

(3) Caesarem scilicet.

(4) Ne videamur Caesari gratulari et Pompeium offendamus.

(5) Aut *gravis*, molestus mihi, qui de Caesare iactaret ea quae minime vellem, aut *gravis*, qui nimium magna loqueretur, classes, exercitus, provincias. MAN.

(6) Q. Fufius Calenus.

qui in mea villa non feram, Curtium in curia potero ferre? Age, finge me quamvis εὐστομάχως haec ferentem: quid illa, DIC M. TVLLI, quem habebunt exitum? Et omitto causam reipublicae, quam ego amissam puto cum vulneribus suis, tum medicamentis iis, quae parantur; de Pompeio quid agam? cui plane (quid enim hoc negem?) succensui. Semper enim me [1] causae eventorum magis movent, quam ipsa eventa. Haec igitur mala (quibus maiora esse quae possunt?) considerans, vel potius iudicans eius opera accidisse et culpa, inimicior eram huic, quam ipsi Caesari. Vt maiores nostri funestiorem diem esse voluerunt Alliensis pugnae, quam urbis captae, quod hoc malum ex illo; itaque alter religiosus etiam nunc dies, alter in vulgus ignotus: sic ego, decem annorum peccata recordans, in quibus inerat ille etiam annus, qui nos, hoc non defendente, ne dicam gravius, afflixerat; praesentisque temporis cognoscens temeritatem, ignaviam, negligentiam: succensebam. Sed ea iam mihi exciderunt. Beneficia eiusdem cogito; cogito etiam dignitatem. Intelligo, serius equidem, quam vellem, propter epistolas sermonesque Balbi; sed video plane, nihil aliud agi, nihil actum ab initio, quam ut hunc

*Curtium*) M. Curtium intelligit, de quo sic idem scribit epistola sequenti, *quovis potius certe quam ut Curtium videat, quem ego patronus adspicere non possum.* De hoc Curtio epist. 47, lib. XII, et ep. 9, l. XIV. Bos.

Εὐστομάχως) Bono stomacho.

*Dic M. Tulli*) Quum sententiam rogabor in senatu non tam de Republica quam de ipso Pompeio, quid dicam? quomodo me explicabo? Ep. 7, lib. VII. MAN.

(1) Addidi *me* auctore Casaubono. — Significat, Pompeii culpa in eam calamitatem incidisse Rempublicam; qui per decem annos Caesaris potentiam auxerat: ut sit inimicus Caesari ob eventa, sed inimicior Pompeio ob causas eventorum. MAN.

*Balbi*) Cui fidem habui, affirmanti Caesarem optimo esse animo erga Pompeium, et concordiam cupere. Ep. 9 et 15, lib. VIII. Id.

*Hunc occideret*) Pompeium Caesar. Ep. 21, lib. VII.

occideret. Ego igitur, si ille [1] apud Homerum, quum ei et mater et dea dixisset,

*Αὐτίκα γάρ τοι ἔπειτα μεθ' Ἕκτορα πότμος ἑτοῖμος,*

matri ipse respondit,

*Αὐτίκα τεθναίην, ἐπεὶ οὐκ ἄρ' ἔμελλον ἑταίρῳ*
*Κτεινομένῳ ἐπαμῦναι:*

quid, si non *ἑταίρῳ* solum, sed etiam *εὐεργέτῃ*? adde, tali viro, talem causam agenti; ego vero [2] haec officia mercanda vita puto. Optimatibus vero tuis nihil confido, nihil iam ne inservio quidem. Video, ut se huic [3] dent, ut daturi sint. Quidquam tu illa putas fuisse de valitudine [4] decreta municipiorum prae his de victoria gratulationibus? Timent, inquies. At ipsi tum se timuisse dicunt. Sed videamus, quid actum sit Brundisii. Ex eo fortasse mea [5] consilia nascentur, aliaeque literae.

(1) Achilles nempe. *Ille* rescripsi pro vulg. *si quis*, quod est ineptum.

Αὐτίκα) *Statim enim tibi deinde post Hectorem mors parata.* Iliad. Σ. 96.

Αὐτίκα τεθναίην) *Vtinam statim moriar, quando quidem sodali, quum interficeretur, non eram opem laturus.* Ibid. 98, 99.

(2) Vulgo *et ego vero*; particulam *et* delendam esse vidit Ern.

*Mercanda vita*) Id est, ut haec officia constent, vel ut his officiis ne desim, animam impendendam puto. Virgil. *Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae.* I. F. Gr.

(3) Caesari.

(4) *De valitudine* Pompeii restituta cf. Tusc. disp. I, 35.

*Tum se timuisse*) Quum decreta de Pompeii valetudine faciebant. Corr.

(5) Graevio placebat *certa*.

## VI.

Scr. Formiis IV id. Mart. A. V. C. 704.

*Quid Balbus Roma scripserit, narrat 1; se Arpinum haud iturum significat 2; quid de Domitio audierit, refert 3; et quum in litteris Capua allatis nuntiatum esset, falso tamen rumore, Pompeium iam mare transisse, se valde sibi displicere, quod eum non sequutus sit, ait, eiusque doloris solatium ab Attico petit, simul Caesaris epistolam ei mittit.*

CICERO ATTICO S.

Nos adhuc Brundisio nihil. Roma scripsit Balbus, putare iam Lentulum consulem transmisisse, nec eum a minore Balbo conventum; quod is hoc iam Canusii audisset: inde ad se eum scripsisse; cohortesque sex, quae Albae fuissent, ad Curium via Minucia transisse; id Caesarem ad se scripsisse, et brevi tempore eum ad urbem futurum.

2. Ego utar tuo consilio; neque me Arpinum hoc tempore abdam: etsi Ciceroni meo togam puram quum dare Arpini vellem, hanc eram ipsam excusationem relicturus ad Caesarem. Sed fortasse in eo ipso offendetur, cur non Romae potius. Sed tamen, si est conveniendus, hic potissimum. Tum reliqua videbimus, id est, et quo, et qua, [1] et quando.

3. Domitius, ut audio, in Cosano, et quidem, ut

*Nihil*) Supple, accepimus.

*Balbo*) Caesaris nomine rogaturo, ut in Italia maneret. Vide ep. 9, lib. VIII. MAN.

*Quod is*) Quod Balbus minor Canusii audisset Lentulum consulem transmisisse: qui ad Balbum patrem Canusio id scripsit. ID.

(1) Id est quo iturus sim, et qua via.

*In Cosano*) agro vel littore, in quo naves Domitius paraverat, ut refert Caesar lib. I. Cosa urbs Etruriae, cui erant objectae Igilium et Dianium insulae, quarum meminit

aiunt, paratus ad navigandum; si in Hispaniam, non probo; si ad Cnaeum, laudo: quovis potius certe, quam ut Curtium videat; quem ego patronus aspicere non possum. Quid alios? sed, opinor, quiescamus; ne nostram culpam coarguamus, qui, dum urbem, id est patriam, amamus, dumque rem conventuram putamus, ita nos gessimus, ut plane interclusi captique simus.

4. Scripta iam epistola, Capua literae sunt allatae hoc exemplo.

« Pompeius mare transiit cum omnibus militibus, quos secum habuit. Hic numerus est hominum millia xxx, et consules, et duo tribuni plebis,[1] et senatores, qui fuerunt cum eo, omnes cum uxoribus et liberis. Conscendisse dicitur a. d. IV nonas mart. ex ea die fuere septemtriones venti; naves, quibus usus non est, omnes aut praecidisse, aut incendisse dicunt. »

De hac re literae L. Metello tribuno plebis Capuam allatae sunt ab Clodia socru, quae ipsa transiit. Ante sollicitus eram et angebar, sicut res scilicet ipsa cogebat, quum consilio explicare nihil possem: nunc autem, postquam Pompeius et consules ex Italia exierunt, non angor, sed ardeo dolore:

Οὐδέ μοι ἦτορ
Ἔμπεδον, ἀλλ' ἀλαλύκτημαι:

non sum, inquam, mihi crede, mentis compos; tantum mihi dedecoris admisisse videor. Me non primum

Plinius lib. III, cap. 6. Virgil. Aen. X: *Quique urbem liquere Cosas.* Pop.

*Ego patronus*) Qui Tribunalum ei a Caesare petii. Ep. 13, lib. II. Corr.

(1) Recte sic legendum esse censuit Manutius. Vulgo erat: *et duo consules, et tribuni plebis;* non enim omnes tribuni plebis Pompeium secuti erant: plurimi potius Caesarem.

*Septemtriones venti*) Plin. lib. II, cap. 47, qui contrarii sunt naviganlibus Brundusio in Graeciam. Corr.

*Οὐδέ μοι*) *Neque mihi pectus firmum, sed consternato sum animo.* Iliad. K. 93.

cum Pompeio, qualicumque consilio uso, deinde cum bonis esse, quamvis causa temere instituta? praesertim quum ii ipsi, quorum ego causa timidius me fortunae committebam, uxor, filia, Cicerones pueri me illud sequi mallent? hoc turpe, et me indignum putarent? Nam Quintus quidem frater, quidquid mihi placeret, id rectum se putare aiebat, id animo aequissimo sequebatur. Tuas nunc epistolas a primo lego. Haec me paullum recreant. Primae monent et rogant, ne me proiiciam. Proximae te gaudere ostendunt, me remansisse. Eas quum lego, minus mihi turpis videor, sed tam diu, dum lego: deinde emergit rursum dolor, et *αἰσχροῦ φαντασία*. Quamobrem obsecro te, mi Tite, eripe mihi hunc dolorem, aut minue saltem, aut consolatione, aut consilio, aut quacumque re potes. Quid tu autem possis? aut quid homo quisquam? vix Deus iam. Equidem illud molior, quod tu mones sperasque fieri posse, ut mihi Caesar concedat, ut absim, quum aliquid in senatu contra Cnaeum agatur. Sed timeo, ne non impetrem. Venit ab eo Furnius (ut quidem scias, quos sequamur); Q. Titinii filium cum Caesare esse nuntiat: sed illum maiores mihi gratias agere, quam vellem. Quid autem me roget (paucis ille quidem verbis, sed *ἐν δυνάμει*), cognosce ex ipsius epi-

*A primo*) A primo tempore, ab initio. Sic epist. 11 libri VIII: *Sed hoc a primo cogitavit, omnia maria movere.* Bos. — Pro *a primo* vulgo dicitur per ellipsin *primo*. Vide Gronov. ad Senec. de Vit. Beat. VII, et Gasp. Sciopp. in Paradoxis literariis ep. 1. GRAEV.

*Αἰσχροῦ φαντασία*) Turpitudinis imago.

*Ut quidem scias*) Ut intelligas, quo loco sint Pompeii res: quum etiam Q. Titinii filius, amici nostri, qui bonum se civem esse prae se fert cum Caesare sit. Ep. 21, lib. V, et 24, lib. IX. MAN.

*Sed illum*) Quia, praeter propositum, interposuerat de Titinii filio, omissum reprehendit hac particula, *Sed*, ad connectendum apta, et usitata. *Illum* autem, Caesarem. ID.

*Gratias*) Quod mare non transierim. *Quam vellem:* poenitet enim. ID.

*Ἐν δυνάμει*) Cum vi, et efficacia.

stola. [1] Me miserum, quod tu non valuisti. Vna fuissemus; consilium certe non defuisset;

Σύν τε δύ' ἐρχομένω [2] — —

sed acta ne agamus; reliqua paremus. Me adhuc haec duo fefellerunt: initio, spes compositionis, qua facta, volebam uti populari vita, sollicitudine senectutem nostram liberari; deinde bellum crudele et exitiosum suscipi [3] a Pompeio intelligebam. [4] Melioris mediusfidius civis et viri putabam, quovis supplicio affici, quam illi crudelitati non solum praeesse, verum etiam interesse. [Videtur vel mori satius fuisse, quam esse cum iis.] [5] Ad haec igitur cogita, mi Attice, vel potius excogita. Quemvis eventum fortius feram, quam hunc dolorem.

(1) Ad finem huius epistolae subiecta.

(2) Ex Iliad. K. 224. Σύν τε δύ' ἐρχομένω καί τε πρὸ ὁ τοῦ ἐνόησεν Ὅππως κέρδος εἴη. *Vtroque nostrum, quid optimum factu, cogitante.*

*Populari vita*) Popularis vita Ciceroni est, qua populus utitur sine honoribus et dignitatibus vivens in otio. Graev.

(3) Ern. coni. *quod suscipi.*

(4) Corradus et Lambinus opinabantur legendum esse *non intelligabam*. Nam Cicero semper vaticinatus erat, Pompeianos crudeliter bellum gesturos. Quod igitur ait hoc se fefellisse, hoc eo dicit, non quod se verum vidisse neget, sed quod eum poenitebat, se tamen non cum Pompeio, qualicumque consilio uso, in Graeciam transmisisse.

(5) Verba inclusa glossatoris potius quam Ciceronis esse puto. Nihil enim afferunt, quam breviorem eorum quae proxime dicta erant repetitionem. Si tamen genuina sunt, certe legendum *videbatur*, pro vulg. *videtur.*

### CAESAR Imp. S. D. CICERONI Imp.

Quum Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire meo commodo potuissem, properarem, atque essem in itinere, praemissis iam legionibus; praeterire tamen non potui, quin et scriberem ad te, et illum mitterem gratiasque agerem: etsi hoc et feci saepe, et saepius mihi facturus videor;

ita de me mereris. In primis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem venturum, ut te ibi videam, ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. [1] Ad propositum revertar: festinationi meae brevitatique literarum ignosces. Reliqua ex Furnio cognosces.

(1) Haec Caesaris verba Cicero infra pertractat epist. 9 huius libri.

## VII.

**Scr. Formiis III id. Mart. A. V. C. 704.**

***Aliquantum sibi animae restillatum scribit Attici epistola; pericula quae Italiae impendeant, si Pompeius vicerit, exponit, seque tamen navigare velle ostendit; adiungit his literis exempla trium epistolarum, A. ab Oppio et Balbo, B. a Balbo utriusque ad se ipsum, C. a Caesare ad Oppium et Balbum scriptae.***

CICERO ATTICO S. 1

Scripseram ad te epistolam, quam darem IV id.; sed eo die is, cui dare volueram, non est profectus. Venit autem eo ipso die ille celeripes, quem Salvius dixerat: attulit uberrimas tuas literas, quae mihi quiddam quasi animulae restillarunt. Recreatum enim me non queo dicere. Sed plane τὸ συνέχον effecisti. Ego enim non iam id ago, mihi crede, ut prosperos exitus consequar. Sic enim video, nec duobus his vivis, nec hoc uno, nos unquam rempublicam habituros. Ita neque de otio nostro spero iam, nec ullam acerbita-

*Celeripes*) Quidam tabellarius. *Celeripes* est ut *loripes*, *tardipes*, etc. GRAEV.

Τὸ συνέχον) *Argumentum firmissimum ad meam mansionem defendendam*. Sic alii explanant, ex Quintiliano, cap. ultimo lib. III, sed potius videtur sic explanandum: Effecisti *quod proximum* erat, quum non posses recreare. MAN.

tem recuso. Vnum illud extimescebam, ne quid turpiter facerem, vel, dicam, iam effecissem. Sic ergo habeto, salutares te mihi literas misisse: neque solum has longiores, quibus nihil potest esse explicatius, nihil perfectius; sed etiam illas breviores, in quibus hoc mihi iucundissimum fuit, consilium factumque nostrum a Sexto probari: pergratumque mihi tu fecisti, a quo diligi me, et quid rectum sit, intelligi, scio. Longior vero tua epistola non me solum, sed meos omnes aegritudine levavit. Itaque utar tuo consilio, et ero in Formiano: ne aut ad urbem ἀπάντησις mea animadvertatur; aut, si nec hic nec illic eum videro, devitatum se a me putet. Quod autem suades, ut ab eo petam, ut mihi concedat, ut idem tribuam Pompeio, quod ipsi tribuerim: id me iam pridem agere intelliges ex literis Balbi et Oppii; quarum exempla tibi misi. [1] Misi etiam Caesaris ad eos, sana mente scriptas; quo modo in tanta insania. Sin mihi Caesar hoc non concedat; video tibi placere illud, me πολίτευμα de pace [2] suscipere: in quo non extimesco periculum. Quum enim tot impendeant, cur non honestissimo depacisci velim? Sed vereor, ne Pompeio quid oneris imponam;

*Μή μοι γοργείην κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου.*

*A Sexto*) Sext. Peduceo.

Ἀπάντησις) Obviam ilio.

*Vt idem*) Ne Pompeium ulla re laedam, neque adsim, quum in senatu contra illum agetur. MAN.

(1) Harum literarum et Caesaris exempla sequuntur post hanc epistolam, literis A B C insignita; olim perperam epistolae 6 huius libri subiecta.

*Quo modo in tanta insania*) Sana mente scriptas, quo modo in tanta insania scribi potuit. Vt non prorsus sana mente scriptas affirmet: sed prae insania illius, sana mente. MAL.

(2) Nova studia pacem inter Pompeium et Caesarem conciliandi.

Μή μοι γοργείην) *Ne mihi Gorgoneum caput horrendi et gravis monstri.* Odyss. Λ (vel A) 633. Ierat enim Pompeio honor eximiae frontis, auctore Plin. lib. VII, cap. 12, quamvis esset aspectu populari gratiae accommodato. *Plut.* CORR.

intorqueat. [1] Mirandum enim in modum Cnaeus noster Sullani regni similitudinem concupivit. Εἰδώς σοι λέγω. Nihil ille unquam minus obscure tulit. « Cum hocne igitur, inquies, esse vis? » Beneficium sequor, mihi crede, non causam, ut in Milone, ut in ... sed hactenus. [2] « Causa igitur non bona est? » Immo optima; sed agetur (memento) foedissime. Primum consilium est, suffocare urbem et Italiam fame, deinde agros vastare, urere, pecuniis locupletum non abstinere. Sed, quum eadem metuam ab hac parte, si illinc beneficium non sit, rectius putem quidvis domi perpeti. Sed ita meruisse illum de me puto, ut ἀχαριστίας crimen subire non audeam. Quamquam a te eius quoque rei iusta defensio est explicata. De triumpho tibi assentior: quem quidem totum facile et libenter abiecero. Egregie probo fore, ut, dum vagamur, [3] ὁ πλοῦς ὡραῖος obrepat: [4] si modo, inquis, satis ille erit firmus. [5] Est firmior etiam quam putabamus. [6] De

(1) I. e. ne mihi graviter irascatur. Εἰδώς σοι λέγω) Sciens tibi dico.

(2) Verba *ut in Milone ut in.... sed hactenus* a glossatore accessisse suspicor. Vix enim mihi persuadeo Ciceronem, ubi nihil opus esset, Milonis causam malam dixisse, quam defensurus haud fuisset, nisi beneficium ab eo accepisset, praesertim quum ipse infra epist. 14 huius libri narret Caesarem queri, Milonem per vim expulsum. Accedit quod multo aptius cohaereat verba proxime sequentia: *Causa igitur non bona est?* cum superioribus *beneficium sequor — non causam*, si nihil aliud interiiciatur. Si tamen illa verba sunt a Cicerone profecta cum aposiopesi legenda sunt, *ut in....* ita ut postrema verba *sed hactenus* valeant se pausam hic facere.

Αχαριστίας) Ingrati animi.

(3) Volgo *dum agamus*, quod interpretantur sic, ut novissime Ernestius: plane puto verum esse, quod scribis, dum nos de triumpho agamus, fore etc. Sed unice cum Lambino Malaspinae emendationem probo, *dum vagamur*, h. e. dum hic in Italia circum villulas erramus, ut alibi dixit ep. 9, lib. VIII. Nam nihil iam erat quod de triompho ageret.

(4) I. e. probo fore, quod tu dicis, ut, dum hic vagamur, interea tempus tempestivae navigationis ad Pompeium nobis obrepat.

(5) Scil. Pompeius.

(6) Cf. ep. 9 huius libri, ubi quanta classis sit, quam Pompeius paret, commemorat.

isto licet bene speres. Promitto tibi, si valebit, tegulam illum in Italia nullam relicturum. « Tene igitur socio? » Contra mehercule meum iudicium, et contra omnium antiquorum auctoritatem! Nec tam ut illa adiuvem, quam ut haec [1] ne videam, cupio discedere. Noli enim putare tolerabiles horum insanias, nec uniusmodi fore. Etsi quid te horum fugit? Legibus, iudiciis, senatu sublato, libidines, audacias, sumptus, egestates tot egentissimorum hominum, nec privatas posse res, nec rempublicam sustinere. Abeamus igitur inde qualibet navigatione: etsi id quidem, ut tibi videbitur; sed certe abeamus. Sciemus enim, id quod exspectas, quid Brundisii actum sit. Bonis viris quod ais probari, quae adhuc fecerimus, scirique ab iis nos non profectos, valde gaudeo; si est nunc ullus gaudendi locus. De Lentulo investigabo diligentius: id mandavi Philotimo, homini forti ac nimium optimati. Extremum est, ut tibi argumentum ad scribendum fortasse iam desit: (nec enim alia de re nunc ulla scribi potest: et de hac quid iam amplius inveniri potest?) sed quoniam et ingenium suppeditat, (dico mehercule, ut sentio), et amor, quo et meum ingenium incitatur; perge, ut facis, et scribe, quantum potes. In Epirum quod me non invitas, comitem non molestum, subirascor. Sed vale. Nam, ut tibi ambulandum, ungendum, sic mihi dormiendum. Etenim literae tuae mihi somnum attulerunt. [2]

(1) *Vt haec* scil. quae Caesar et Caesarisui facient.

*Nimium optimati*) Pompeii partium studioso, et saepe pro Pompeio mentienti. Nec sine ironia dictum de liberto. MAN.

*Ambulandum ungendum*) Quae laborantibus quartana praecipiuntur a medicis. ID.

(2) I. e. somnum, quo antea propter curas carebam, reddiderunt: initio enim dixerat, eas sibi quiddam quasi animulae restillasse.

A.

BALBVS ET OPPIVS M. CICERONI S. D.

Nedum [1] hominum humilium, ut nos sumus, sed etiam amplissimorum virorum consilia ex eventu, non ex voluntate, a plerisque probari solent: tamen freti tua humanitate, quod verissimum nobis videbitur, de eo, quod ad nos scripsisti, tibi consilium dabimus: quod si non fuerit prudens, at certe ab optima fide et optimo animo proficiscetur. Nos, nisi, [2] quod nostro iudicio Caesarem facere oportere existimamus, ut simul Romam venerit, agat de reconciliatione gratiae suae et Pompeii, id eum facturum ex ipso cognovissemus, te hortari desineremus, ut velles iis rebus interesse, quo facilius et maiore cum dignitate per te, qui utrique es coniunctus, res tota confieret: aut, si ex contrario putaremus Caesarem id non facturum, et eum velle cum Pompeio bellum gerere sciremus, nunquam tibi suaderemus, contra hominem optime de te meritum arma ferres; sicuti te semper oravimus, ne contra Caesarem pugnares. Sed quum etiamnum, quid facturus Caesar sit, magis opinari, quam scire possimus; non possumus, nisi hoc: non videri eam tuam esse dignitatem, neque fidem omnibus cognitam, ut contra alterutrum, quum utrique sis maxime necessarius, arma feras, et hoc non dubitamus quin Caesar pro sua humanitate maxime sit probaturus. Nos tamen (si tibi videbitur) ad Caesarem scribemus, ut nos certiores faciat, quid hac re acturus sit: a quo si erit nobis rescriptum, statim, quae sentiemus, ad te scribemus: et tibi fidem faciemus, nos ea suadere, quae nobis

(1) Legendum arbitror: *Etsi nedum*. (2) Alii, *Nos nisi id*.

videntur tuae dignitati, non Caesaris rationi, [1] esse utilissima: et hoc Caesarem, pro sua indulgentia in nos, probaturum putamus.

(1) Sic Edd. Iens. Asc. Ald. quod placuit Graevio et Ernestio. Vulgo *actioni*, quod nuper defendit Goër. ad Cic. Acad. II, p. 116.

## B.

BALBVS CICERONI IMP. S.

S. V. B. E. Posteaquam literas communes cum Oppio ad te dedi, ab Caesare epistolam accepi, cuius exemplum tibi misi, ex quibus perspicere poteris, quam cupiat concordiam et Pompeium reconciliare, et quam remotus sit ab omni crudelitate: quod eum sentire, ut debeo, valde gaudeo. De te et tua fide et pietate idem mehercule, mi Cicero, sentio, quod tu: non posse tuam famam et officium sustinere, ut contra eum arma feras, a quo tantum beneficium te accepisse praedices. Caesarem hoc idem probaturum, exploratum pro singulari eius humanitate habeo; eique cumulatissime satisfacturum te certo scio, quum nullam partem belli contra eum suscipias, neque socius eius adversariis fueris. Atque hoc non solum in te, tali et tanto viro, satis habebit, sed etiam mihi ipse sua concessit voluntate, ne in iis castris essem, quae contra Lentulum aut Pompeium futura essent; quorum beneficia maxima haberem: [1] sibique satis esse dixit, si rogatus urbana officia sibi praestitissem; quae etiam illis, si vellent, praestare possem. Itaque nunc Romae

*Ex quibus*) Σολοικοφανές. Nam *ex quibus* refertur ad epistolam. Credo, quum et literas, et epistolam Balbus nominasset: eadem diversorum nominum significatione deceptum, illud, *Ex quibus*, ut de literis, non ut de epistola, protulisse. MAN.

(1) A Pompeio erat civitate donatus, a Lentulo h. a. consule, patrono suo, nomen Cornelii assumpserat.

*Illis, si vellent*) Alii, *illi, si vellem*.

omnia negotia Lentuli procuro, sustineo; meumque officium, fidem, pietatem his praesto. Sed mehercule rursus iam abiectam compositionis spem non desperatissimam esse puto; quoniam Caesar est ea mente, qua optare debemus. Hac re mihi placet, si tibi videtur, te ad eum scribere, et ab eo praesidium petere, ut petisti a Pompeio, me quidem approbante, temporibus Milonianis. Praestabo (si Caesarem bene novi) eum prius tuae dignitatis, quam suae utilitatis rationem habiturum. Haec quam prudenter tibi scribam, nescio: sed illud certe scio, me ab singulari amore ac benivolentia, quaecumque scribo, tibi scribere; quod te (ita, incolumi Caesare, moriar) tanti facio, ut paucos aeque ac te caros habeam. De hac re quum aliquid constitueris, velim mihi scribas. Nam non mediocriter laboro, ut utrique, ut vis, tuam benivolentiam praestare possis: quam mehercule te praestaturum confido. Fac valeas.

*Milonianis*) Quum reum Milonem in iudicio defendisti. Man. — Id pene significant ipsius orationis pro Milone verba illa: *arma, centuriones, cohortes, praesidium denunciant*. Cor.

## C.

CAESAR OPPIO, CORNELIO S.

Gaudeo mehercule, vos significare literis, quam valde probetis ea, quae apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, et hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me praeberem; et Pompeium, darem operam, ut reconciliarem. Tentemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare, et diuturna victoria uti; quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potue-

runt, neque victoriam diutius tenere, praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Haec nova sit ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt. De his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium,[1] Pompeii praefectum, deprehendi. Scilicet meo instituto usus sum, et eum statim missum feci. Iam duo praefecti fabrum Pompeii[2] in meam potestatem venerunt, et a me missi sunt. Si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam his, qui et illi et mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut respublica in hunc statum perveniret.

(1) Caes. de Bello Civ. lib. I, c. 24. (2) V1 Vibullius Corfinii, ibid. 23.

## VIII.

Scr. in Formiano prid. id. Mart. A. V. C. 704.

*De Torquatorum profectione; de Reatinorum corona; de senatoribus Romam regressis; de Caesare Formias venturo.*

CICERO ATTICO S.

Coenantibus pridie idus nobis, ac noctu quidem, Statius a te epistolam brevem attulit. De L. Torquato qnod quaeris, non modo Lucius, sed etiam Aulus profectus est; alter ante multos dies.[1] De Reatinorum corona quod scribis, moleste fero in agro Sabino se-

*Profectus*) Ad Pompeium.

*Alter*) Torquatorum alter, nempe Lucius, multos iam dies profectus. Bos.

(1) Olim vulgo edebatur *alii multi.* Camerar. vitiose *alios multos.* In cod. Tornaes. *alter multos.* In decurtato *alter multos D.* Inde Bosius aliique ediderunt *alter multos dies.* Equidem post *alter* inserui *ante.*

*Corona*) Dolet Sabinos in circulis ac coronis iacere sermones de pro-

mentem fieri proscriptionis. Senatores multos esse Romae, nos quoque audieramus; ecquid potes dicere, cur exierint? in his locis opinio est, coniectura magis, quam nuntio, aut literis, Caesarem Formiis a. d. XI kal. apr. fore. Hic ego vellem habere Homeri illam Minervam simulatam Mentori, cui dicerem:

Μέντορ πῶς τ' ἄρ ἴω, πῶς τ' ἄρ προσπτύξομαι αὐτόν; [1]

Nullam rem unquam difficiliorem cogitavi. Sed cogito tamen; nec ero, ut in malis, imparatus. Sed cura, ut valeas. Puto enim diem tuum heri fuisse. [2]

scriptione, quam forsitan non cogitet Caesar, quum adhuc clementiam in victos ostenderit. MAN.

*Exierint*) Obviam Caesari, Brundusio redeunti. ID.

*Cui dicerem*) Quam rogarem, quo modo redeuntem Brundusio Caesarem exciperem, et amplexarer: sicuti rogat eam, facie Mentori simulatam, Telemachus Vlyssis filius. ID.

(1) Verba Telemachi ap. Homerum Odyss. Γ. 22, id est: *Mentor, quonam modo adeam, quonam modo amplexabor illum?*

(2) Quo eum febris quartana accedebat.

## IX.

Scr. in Formiano XVII kal. Apr. A. V. C. 704.

*Tribus epistolis Attici strictim respondet.*

CICERO ATTICO S.

Tris epistolas tuas accepi postridie idus: erant autem IV, III, pridie idus datae. Igitur antiquissimae cuique primum respondebo.

2. Assentio tibi, ut in Formiano potissimum commorer; etiam de supero mari; palpaboque, ut antea ad te scripsi, ecquonam modo possim, voluntate eius, [1] nullam reipublicae partem attingere. Quod

*Palpaboque*) Blandiendo, adulandoque leviter tentabo, et experiar. BOS.

(1) Fortasse leg. *illius*, nempe Caesaris.

laudas, quia oblivisci me scripsi ante facta et delicta nostri amici: [1] ego vero ita facio. Quin ea ipsa, quae a te commemorantur, secus ab eo in me ipsum facta esse, non memini: tanto plus apud me valere beneficii gratiam, quam iniuriae dolorem, volo. Faciamus igitur, ut censes, colligamusque nos. Σοφιστεύω enim, simul ut rus decurro, atque in decursu θέσεις meas [2] commentari non desino. Sed sunt quaedam earum perdifficiles ad iudicandum. De optimatibus, sit sane ita, ut vis: sed nosti illud, Διονύσιος ἐν Κορίνθῳ. [3] Titinii filius apud Caesarem est. Quod autem quasi vereri videris, ne mihi tua consilia displiceant; me vero nihil delectat aliud, nisi consilium et literae tuae. Quare fac, ut ostendis, ne destiteris ad me, quidquid tibi in mentem venerit, scribere. Mihi nihil potest esse gratius.

3. Venio ad alteram nunc epistolam. Recte non credis de numero militum; ipso dimidio plus scripsit Clodia. [4] Falsum etiam de corruptis navibus. [5] Quod consules laudas; ego quoque animum laudo, sed consilium reprehendo. Discessu [6] enim illorum, actio de pace sublata est; quam quidem ego meditabar. Itaque postea Demetrii librum de Concordia tibi re-

(1) Pompeii.

Σοφιστεύω) Declamo.

(2) *Quaestiones* supra ep. 4 huius libri expositae.

(3) Huius loci sententia haec est: Ais probari optimatibus, qui Romae sunt, consilium manendi in Italia meum; nempe quoniam praepollet nunc Caesar; at non ignoras mutari fortunam posse: si se reddiderit Pompeio, et hic rempublicam recuperarit, quid me fiet? Vide supra VIII, 3, infra X, 8, quibus in locis haec eadem narrat. Oliv. — Significat hoc proverbio fragilem esse Tyrannorum fortunam, ideoque facile fieri posse, ut Caesaris regnum cito corruat, vel ut X, 8 ait, hoc regnum vix semestre esse posse.

(4) Scripserat scil. Pompeium cum XXX millibus militum mare transisse; cf epist. 6 huius libri.

(5) Quas illa scripserat a Pompeio vel incensas vel praecisas esse.

(6) Sic Manut. Malaspina, alii. Vulgo *dispersu*.

misi, et Philotimo dedi. Nec vero dubito, quin exitiosum bellum impendeat, cuius initium ducetur a fame. [Et me tamen doleo non interesse huic bello]; [1] in quo tanta vis sceleris futura est, ut, quum parentes non alere nefarium sit, nostri principes antiquissimam et sanctissimam parentem, patriam, fame necandam putent. Atque hoc non opinione timeo, sed interfui sermonibus. Omnis haec classis Alexandria, Colchis, Tyro, Sidone, Arado, Cypro, Pamphylia, Lycia, Rhodo, Chio, Byzantio, Lesbo, Smyrna, Mileto, Coo, ad intercludendos commeatus Italiae, et ad occupandas frumentarias provincias comparatur. At quam veniet iratus! et iis quidem maxime, qui eam maxime salvam volebant, quasi relictus ab iis, quos reliquit. Itaque mihi dubitanti, quid me facere par sit, permagnum pondus affert benivolentia erga illum; qua dempta perire melius esset in patria, quam patriam servando evertere. De Septentrione, [2] plane ita est. Metuo, ne vexetur Epirus. Sed quem tu locum Graeciae non direptum iri putas? Praedicat enim palam, et militibus ostendit, se largitione ipsa superiorem, quam hunc, [3] fore. Illud me praeclare admones, quum illum [4] videro, ne nimis indulgenter, et ut cum gra-

(1) Vocis inclusa suspicor a glossatore ad marginem scripta fuisse, quasi ad vituperandum Ciceronem; qui tamen bello interesse nunquam voluit, nedum ut doleret se ei non interesse. Atque haud scio an haec quoque verba *cuius initium ducetur a fame* insititia sint, quorum sententia est in iis, quae proxime sequuntur.

(2) Ἀλληγορικῶς intelligo. Cic. ep. 6 huius libri dixerat septentriones flasse, qui solvere cupientes Italia in Epirum impediebant. Atticus erat aliquid iocatus, et dixerat, se valde vereri ne septentriones vastaturi sint Epirum, intelligens exercitum Pompeii. CASAUB. — Aliter tamen Mongaltius noster. Haec enim vult intelligi de Consulum discessu, qui, etsi septentriones flarent, in navem nihilo minus conscendisse tunc dicebantur. OLIV.

*Epirus*) Vbi res habes tuas.

(3) Caesarem scil.

(4) Caesarem Brundisio redeuntem.

vitate potius loquar. Plane sic faciendum. Arpinum, quum eum convenero, cogito, ne forte aut absim, quum veniet, aut cursem huc illuc via deterrima. Bibulum, ut scribis, audio venisse, et redisse pridie idus.

4. Philotimum, ut ais epistola tertia, exspectabas. At ille Idib. a me profectus est. Eo serius ad tuam illam epistolam, cui ego statim rescripseram, redditae sunt meae literae. De Domitio, ut scribis, ita opinor esse, ut et in Cosano sit, et consilium eius ignoretur. Iste omnium turpissimus et sordidissimus, [1] qui consularia comitia a praetore ait haberi posse. Est ille quidem, qui semper in republica fuit. Itaque nimirum hoc illud est, quod Caesar scribit in ea epistola, cuius exemplum ad te misi, se velle uti *consilio* meo; age, esto; hoc commune: *gratia*; ineptum id quidem; sed, puto, hoc simulat ad quasdam senatorum sententias: *dignitate*; fortasse sententiae consularis. Illud extremum est, *ope omnium rerum*. Id ego suspicari coepi tum ex tuis literis, aut hoc ipsum esse, aut non multo secus. Nam permagni eius interest, rem ad interregnum non venire. Id assequitur, si per praetorem consules creantur. Nos autem in libris habemus, non modo consules a praetore, sed ne praetores quidem creari ius esse, idque factum esse nunquam: consules, eo non esse ius, quod maius imperium a minore rogari non sit ius; praetores autem, quum ita rogentur, ut col-

(1) Lepidus scil. qui postea triumvir cum Octavio et Antonio factus est.

*Commune*) Quod velit uti consilio meo. *Commune* cum aliis ita, ut meo, sicut aliorum consilio uti possit: vel *commune* de omnibus rebus, non solum de comitiis. CORR.

*Sententia consularis*) Scilicet, ad acta sua speciosiora reddenda, si mea consularis viri sententia fuissent probata. GRAEV. — Sed et Vict. et Bosius ediderunt *sententiae*. Utrumvis elige. *Anon.*

*Nos autem*) Augures.

legae consulum sint, quorum est maius imperium. Aberit non longe, quin hoc a me [1] decerni velit, neque sit contentus Galba, Scaevola, Cassio, Antonio.

Τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών.

Sed quanta tempestas impendeat, vides. Qui transierint senatores, scribam ad te, quum certum habebo. De re frumentaria recte intelligis; quae nullo modo administrari sine vectigalibus potest: nec sine causa et eos, qui circum illum [2] sunt, omnia postulantes, et bellum nefarium times. Trebatium nostrum, etsi, ut scribis, nihil bene sperat, tamen videre sane velim: quem fac horteris, ut properet. Opportune enim ad me ante adventum Caesaris venerit. De Lanuvino, statim ut audivi Phameam mortuum, optavi, si modo esset futura respublica, ut id aliquis emeret meorum: neque tamen de te, qui maxime meus, cogitavi. Sciebam enim te quoto anno, quantum in solo, solere quaerere: [3] neque solum Romae, sed etiam Deli tuum digamma [4] videram. Verumtamen

*Collegae consulum*) Si enim creantur praetores, ut collegae consulum sint, creari a praetore non possunt. Non enim collegae consulum dicerentur, creati ab eo, cuius imperium consulari imperio minus est, ideoqua a consule creantur. Gellius lib. XIII, cap. 14. MAN.

(1) *A me* scil. augura et consulari, neque sit contentus Galba, Scaevola, Cassio, Antonio, quamquam et hi augures sunt. MAN.

Τότε μοι) *Tunc mihi dehiscat lata tellus*. Subaudi, quum a me decernetur quid tale. *Iliad.* Δ, 182.

*Transierint*) Cum Pompeio.

(2) Pompeium.

*De Lanuvino*) Fundo, cuius dominus Phameas.

(3) Recte Manutius explicat: *te solere quaerere*, *quoto anno* s. quot annorum spatio *tantum tibi redderet* ager a te emptus, *quantum in solo* i. e. in eius emptione posuisses. Vulgo autem inter verba *quoto anno* et *quantum in solo* male inculcata particula *et*, quam delevi.

(4) Intelligitur codex, in quo Atticus notaverat ea quae in fundos expensa, ex iisque accepta erant, quem litera F. s. graeco *digammate* notaverat. Nam de codice in quo *res foenebris* notata fuerit, minus aptum est intelligere.

ego illud, quamquam est bellum, minoris aestimo, quam aestimabatur Marcellino consule, [1] quum ego istos hortulos propter domum, Antii quam tum habebam, iucundiores mihi fore putabam, et minore impensa, quam si Tusculanum refecissem. Volui HS D. [2] Egi per praedem, ille daret, Antii quum haberet venale: noluit. Sed nunc omnia ista iacere puto propter nummorum caritatem. Mihi quidem erit aptissimum, vel nobis potius, si tu emeris. Sed eius dementias cave contemnas. Valde est venustum. Quamquam mihi ista omnia iam addicta vastitati videntur. Respondi epistolis tribus: sed exspecto alias. Nam me adhuc tuae literae sustentarunt. D. Liberalibus.

(1) A. V. C. 697, altero anno post reditum Ciceronis ab exsilio.

(2) Vulgo corrupte: *Volui* HS *Q*. Sed nec illa scriptura satis certa. Quod autem D explicant sestertium quingenties, recte monuit Ernestius sic effici pecuniae summam longe maiorem quam pro tali praedio. Ergo scribendum puto: *Volui DM*. i. e. quingentis millibus. Ceterum Cicero epist. 13 h. libri se ipse corrigit, aitque se non Lanuvinum, sed Troianum emere voluisse.

*Egi per praedem, ille daret*) Quid? satis venditori cautum non fuit praede, ut rem emptori concrederet: nisi ipsimet praedi, quoad soluta res esset, quasi depositum traderet? Id mihi praedi cogitandum fuisse, non venditori videtur. Ego cum manuscriptis libris, Antoniano, Faërni, Poggii, Maffei omnibus, *Ille* malim legere, hoc sensu: Ego hortos a Phamea HS Q. emere volui: et ut eo libentius descenderet, egi per ipsum praedem, mihi ille ut daret. Noluit. Ita enim dicimus, *Egi daret*, ut, *Egi ut daret*. MAL.

*Venale*) Quum Phamea Lanuvinum Antii proscripsisset. MAN.

*Dementias*) Sumptus immensos factos in aedificando et exornando Lanuvino, unde impensius vaenibat. Bos.

*Liberalibus*) Hoc est, xv K. Aprilis. CORR. — Ex hac epistola, Pompeium profectum esse, constat. Quomodo igitur dicit Plutarchus, eum profectum esse Liberalibus? Nimirum errare potuit. Homo enim fuit. Nec alibi non erravit. MAN.

## X.

Scr. in Formiano a. d. XIV kal. Apr. A. V. C. 704.

*Angi se scribit, quod Pompeium non sit sequutus; nec tamen inconsiderate quicquam egisse, praesertim quum Atticus compluribus epistolis, quarum loca affert, sibi ut in Italia maneret suaserit.*

CICERO ATTICO S.

Nihil habebam, quod scriberem. Neque enim novi quidquam audieram, et ad tuas omnes rescripseram pridie. Sed, quum me aegritudo non solum somno privaret, verum ne vigilare quidem sine summo dolore pateretur, tecum ut quasi loquerer, in quo uno acquiesco, hoc nescio quid, nullo argumento proposito, scribere institui. Amens mihi fuisse videor a principio, et me una haec res torquet, quod non, omnibus in rebus labentem, vel potius ruentem Pompeium tanquam unus manipularis sequutus sim. Vidi hominem XIV kal. feb. plenum formidinis. Illo ipso die sensi, quid ageret. Nunquam mihi postea placuit; nec unquam aliud ex alio [1] peccare destitit. Nihil interim ad me scribere, nihil nisi fugam cogitare. Quid quaeris? sicut ἐν τοῖς ἐρωτικοῖς [2] alienant immundae, insulsae, indecorae: sic me illius fugae negligentiaeque deformitas avertit ab amore. Nihil enim dignum faciebat, quare eius fugae comitem me adiungerem. Nunc emergit amor; nunc desiderium ferre non possum; nunc mihi nihil libri, nihil literae, nihil doctrina prodest: ita dies et noctes, tanquam

(1) Sic Ernestius correxit vulg. *aliud in alio.*

(2) In amatoriis.

avis illa, [1] mare prospecto; evolare cupio. Do, do poenas temeritatis meae: etsi quae fuit illa temeritas? quid feci non consideratissime? Si enim nihil praeter fugam quaereretur, fugissem libentissime: sed genus belli crudelissimi et maximi, quod nondum vident homines quale futurum sit, perhorrui. Quae minae municipiis? quae nominatim viris bonis? quae denique omnibus, qui remansissent? Quam crebro illud, *Sulla potuit, ego non potero?* Mihi autem haeserunt illa: male Tarquinius, qui Porsenam, qui Octavium Mamilium contra patriam; impie Coriolanus, qui auxilium petiit a Volscis; recte Themistocles, qui mori maluit; nefarius Hippias, Pisistrati filius, qui in Marathonia pugna cecidit, arma contra patriam ferens. At Sulla, at Marius, at Cinna recte, immo iure fortasse. Sed quid eorum victoria crudelius? quid funestius? Huius belli genus fugi, et eo magis, quod crudeliora etiam cogitari et parari videbam. Me, quem nonnulli conservatorem istius urbis, quem parentem esse dixerunt, Getarum et Armeniorum et Colchorum copias ad eam adducere? Me meis civibus famem, vastitatem inferre Italiae? Hunc [2] primum mortalem esse, deinde etiam multis modis posse extingui cogitabam: urbem autem, et populum nostrum servandum ad immortalitatem, quantum in nobis esset, putabam; et tamen spes quaedam me obtentabat, fore, ut aliquid conveniret

(1) *Illa* scil. apud Platonem epist. 9, ubi se dicit inclusum hortis velut cavea prospicere et evolare cupere. Nam *illa* cum Bosio intelligere adverbialiter pro *illac*, non patiuntur cetera *mare*, *evolore cupio*. Ern.

*Mare*) Vt ad Pompeium navigem.

*Quam crebro illud*) Quam saepe auditus est, quum diceret, Cur ego non potero, quod potuit Sylla, regnare, dominari? Supra ep. 7: *Mirandum in modum Cnaeus noster Syllani regni similitudinem concupivit. Nihil ille unquam minus obscure tulit.* Oliv.

*Haeserunt*) Alte infixa in animo.

(2) Caesarem.

*Aliquid conveniret*) Aliqua ratione res componeretur. Man.

potius, quam aut hic tantum sceleris, aut ille tantum flagitii admitteret. [1] Alia res nunc tota est, alia mens mea. Sol, ut est in tua quadam epistola, excidisse mihi e mundo videtur. Vt aegroto, dum anima est, spes esse dicitur: sic ego, quoad Pompeius in Italia fuit, sperare non destiti. Haec, haec me fefellerunt; et, ut verum loquar, aetas iam a diuturnis laboribus devexa ad otium, domesticarum me rerum delectatione molliit. Nunc, si vel periculo experiundum erit, experiar certe, ut hinc avolem. Ante oportuit fortasse; sed ea, quae scripsi, me tardarunt, et auctoritas maxime tua. Nam quum ad hunc locum venissem, evolvi volumen epistolarum tuarum, quod ego sub signo habeo servoque diligentissime. Erat igitur in ea, quam x kal. febr. dederas hoc modo: *sed videamus, et Cnaeus quid agat, et illius rationes quorsum fluant. Quod si iste Italiam relinquet, faciet omnino male, et, ut ego existimo,* ἀλογίστως: *sed tum demum consilia nostra commutanda erunt.* Hoc scribis post diem quartum, quam ab urbe discessimus. Deinde VIII kalend. febr. *Tantummodo Cnaeus noster, ne, ut urbem* ἀλογίστως *reliquit, sic Italiam relinquat.* Eodem die das alteras, quibus mihi consulenti planissime respondes. Est enim sic: *Sed venio ad consultationem tuam. Si Cnaeus Italia cedit, in urbem redeundum puto: quae enim finis peregrinationis?* Hoc mihi plane haesit; et nunc ita video, infinitum bellum iunctum miserrima fuga; quam tu peregrinationem ὑποκορίζῃ. Sequitur χρησμὸς VI kalend. februar.: *Ego,*

(1) Caesari tyrannide invadenda, Pompeius Italia ad vastitatem vocanda.

*Sub signo habeo*) Alibi: *sub signo claustrisque.* Sic Horatius de suo libro loquens extr. ep. lib. I: *Odisti claves et grata sigilla pudico.* Vnde apparet scripta et chartas caras sub signo claustrisque fuisse solita servari. CAS.

Ἀλογίστως) Absque ratione.

Ὑποκορίζῃ) Honesto nomine appellas.

*si Pompeius manet in Italia*, *nec res ad pactionem venit*, *longius bellum puto fore: sin Italiam relinquit, ad posterum* [1] *bellum ἄσπονδον strui existimo.* Huius igitur belli ego particeps et socius et adiutor esse cogor; quod et ἄσπονδον est, et cum civibus. Deinde VII idus februar. quum iam plura audires de Pompeii consilio, concludis epistolam quandam hoc modo: *Ego quidem tibi non sim auctor, si Pompeius Italiam relinquit, te quoque profugere. Summo enim periculo facies, nec reipublicae proderis; cui quidem posterius poteris prodesse, si manseris.* Quem φιλόπατριν ac πολιτικὸν hominis prudentis et amici, tali admonitu, non moveret auctoritas? Deinceps III idus februar. iterum mihi respondes consulenti sic: *Quod quaeris a me, fugamne citam, an moram discedendi utiliorem putem:* [2] *ego vero in praesentia subitum discessum, et praecipitem profectionem, quum tibi, tum ipsi Cnaeo inutilem et periculosam puto: et satius esse existimo, vos dispertitos, et in speculis esse. Sed medius fidius turpe nobis puto esse, de fuga cogitare.* Hoc turpe Cnaeus noster biennio ante cogitavit: ita sullaturit animus eius, et proscripturit diu. Inde, ut opinor, quum tu ad me quaedam *αἰνικτηριώτερον* [3] scripsisses, et ego mihi a te [4] significari putassem, [5] ut Italia cederem: detestaris hoc diligenter XI kalend. mart.: *Ego vero nulla epistola significavi, si Cnaeus*

(1) Verba *ad posterum* delenda mihi videntur.

Ἄσπονδον) Aeternum, inexpiabile.

Φιλόπατριν) Studiosum patriae.

Πολιτικὸν) Reipublicae deditum.

(2) Ita correxi vulgatam lectionem manifesto corruptam: *fugamne fidam, an moram deserendam utiliorem putem.*

*Sullaturit*) Genus illud Syllani regni appetit. *Proscripturit*: proscribere cupit. Vide lib. VIII, ep. 11. Corr.

(3) Ita rescripsi sensus causa pro vulg. ἀῤῥενικώτερον. Victor. aliique γενικώτερον. Atticus paulo obscurius scripserat.

(4) Vulgo additur *quaedam*, inepta ex versu superiore repetitum.

(5) Hoc pertinet ad ea, quae Ci-

*Italia cederet, ut tu una cederes: aut, si significavi, non dico fui inconstans, sed demens.* In eadem epistola alio loco: *Nihil relinquitur, nisi fuga: cui te socium neutiquam puto esse oportere, nec unquam putavi.* Totam autem hanc deliberationem evolvis accuratius in literis IIX kalend. mart. datis: *Si M' Lepidus et L. Volcatius remanent, manendum puto, ita ut, si salvus sit Pompeius, et constiterit alicubi, hanc νεκυίαν relinquas, et te in certamine vinci cum illo [1] facilius patiaris, quam cum hoc [2] in ea, quae perspicitur futura, colluvie regnare.* Multa disputas huic sententiae convenientia. Inde ad extremum: *Quid si*, inquis, *Lepidus et Volcatius discedunt? plane ἀπορῶ. Quod evenerit igitur, et quod egeris, id στερκτέον putabo.* Si tum dubitaras, nunc certe non dubitas, istis manentibus. Deinde in ipsa fuga V kal. mart. *Interea non dubito, quin in Formiano mansurus sis, commodissime enim τὸ μέλλον ibi καραδοκήσεις.* Ad kal. mart. quum ille quintum iam diem Brundisii esset: *Tum poterimus deliberare, non scilicet integra re, sed certe minus infracta, quam si una proieceris te.* Deinde IV nonas mart. ὑπὸ τὴν λῆψιν quum breviter scriberes, tamen ponis hoc: *Cras scribam plura, et ad omnia: hoc tamen dicam, non poenitere me consilii de tua mansione: et, quamquam magna sollicitudine, tamen, quia minus mali puto esse, quam in illa profectione, maneo in sententia, et gaudeo te mansisse.* Quum vero

cero scripserat ep. 2 extr. lib. VIII.

Νεκυίαν) Mortuorum turbam, hoc est, flagitiosum Caesaris comitatum: quod ad Caesarem egentissimus, et perditissimus quisque ita confluxerat, ut ad Ulyssem, quum ad inferos descendisset, confluxisse scribit Homerus. Odyss. Λ. Vide Tusc. I, cap. 6. MAN.

(1) Pompeio.

(2) Caesare.

Ἀπορῶ) Dubius sum.

Στερκτέον) Probandum.

Τὸ μέλλον) Quod futurum est: καραδοκήσεις, exspectabis.

Ὑπὸ τὴν λῆψιν) Sub ipsam febris accessionem.

iam angerer, et timerem, ne quid a me dedecoris esset admissum, III nonas mart. *Tamen, te non esse una cum Pompeio, non fero moleste. Postea si opus fuerit, non erit difficile; et illi, quoquo tempore fiet, erit ἀσμένιστον; sed hoc ita dico, si hic,* [1] *qua ratione initium fecit, eadem cetera aget, sincere, temperate, prudenter; valde videro, et consideratius utilitati nostrae consuluero.* VII idus mart. scribis, Peduceo quoque nostro probari, quod quierim, cuius auctoritas multum apud me valet. His ego tuis scriptis me consolor, ut nihil a me adhuc delictum putem. Tu modo auctoritatem tuam defendito; adversus me, nihil opus est: sed consciis egeo aliis. Ego, si nihil peccavi, reliqua tuebor. Ad ea tu te hortare, et me omnino tua cogitatione adiuva. Hic nihildum de reditu Caesaris audiebatur. Ego his literis hoc tamen profeci; perlegi omnes tuas, et in eo acquievi.

*Opus*) Te esse cum Pompeio.
*Ασμένιστον*) Iucundissimum.

(1) De Caesare loquitur.

## XI.

Scr. in Formiano XIII kal. April. A. V. C. 704.

*Literas se a Lentulo accepisse, Matiumque ad se itemque Crassipedem venisse scribit. Adiungit exemplum literarum ad Caesarem scriptarum.*

CICERO ATTICO S.

Lentulum nostrum [1] scis Puteolis esse; quod quum e viatore quodam esset auditum, qui se diceret eum in Appia, quum is paullum lecticam aperuisset, cognosse, etsi vix verisimile, misi tamen Puteolos pue-

(1) Lentulum Spintherem a Caesare Corfinii cum Domitio ceterisque captum et dimissum. Caes. de B. C. I, 23.

ros, qui pervestigarent, et ad eum literas. Inventus est vix in hortis suis se occultans, literasque mihi remisit, mirifice gratias agens Caesari: de suo autem consilio C. Caecio mandata ad me dedisse. Eum ego hodie exspectabam, id est XIII kal. april. Venit etiam ad me Matius Quinquatribus, [1] homo mehercule, ut mihi visus est, temperatus et prudens: existimatus quidem est semper auctor otii. Quam ille haec non probare mihi quidem visus est! quam illam νεκυίαν, ut tu appellas, timere! Huic ego in multo sermone epistolam ad me Caesaris ostendi, eam, cuius exemplum ad te antea misi; rogavique, ut interpretaretur, quid esset, quod ille scriberet, consilio meo se uti velle, gratia, dignitate, ope rerum omnium. Respondit, se non dubitare, quin et opem et gratiam meam ille ad pacificationem quaereret. Vtinam aliquod in hac miseria reipublicae πολιτικὸν opus efficere et navare mihi liceat! Matius quidem et illum in ea sententia esse confidebat, et se auctorem fore pollicebatur. Pridie autem apud me Crassipes fuerat, qui se pridie nonas mart. Brundisio profectum, atque ibi Pompeium reliquisse dicebat; quod etiam, qui IIX idus illinc profecti erant, nuntiabant. Illos vero omnes, in quibus etiam Crassipes, quae portenta putas ostendere? [2] sermones

*Caesari*) A quo Corfinii captus, incolumis esset dimissus. Ep. 10. MAN.

*Consilio*) Id est, quod ipse constituerit in posterum facere, id mihi significare voluisse per C. Caecium, sive *Caeicium*: nam ita legit Fulvius Vrsinus in gente Cassia: in cuius nummis invenit *L. Cassius Caeicianus*. I. F. GR.

(1) XIV Kal. Apr. — *Quinquatribus*) Festis Minervae diebus, qui Graecis erant Παναθήναια: Latinis, *Quinquatria*, et *Quinquatrus*, ut mox ep. 13.

*Multo*) Forte, *mutuo*.

Πολιτικὸν) Civile, Reipublicae utile.

(2) Ita correxi vulgatum: *illa vero omnes, in quibus etiam Crassipes (qui prudentia potis attendere.)* In Victorii codd. et edd. pr. *illa vero omnes, qui prudentia potius attendere*. Lambini Mss. *illa v. o. qui prudentia potius attendere*. Graev. coni. *illa vero*

inInaces, inimicos optimatium, municipiorum hostes, meras proscriptiones, meros Sullas; quae Lucceium loqui? quae totam Graeciam? quae vero Theophanem? Et tamen omnis spes salutis in illis est; et ego excubo animo, nec partem ullam capio quietis; et, ut has pestes [1] effugiam, cum dissimillimis nostri [2] esse cupio. Quid enim tu illic Scipionem, [3] quid Faustum, [4] quid Libonem [5] praetermissurum sceleris putas? quorum creditores convenire dicuntur. Quid eos autem, quum vicerint, in cives effecturos? Quam vero μικροψυχίαν [6] Cnaei nostri esse? Nuntiant Aegyptum, et Arabiam εὐδαίμονα, et Μεσοποταμίαν cogitare, Hispaniam abiecisse. Monstra narrant; quae falsa esse possunt. Sed certe et haec perdita sunt; et illa non salutaria. [7] Tuas literas iam desidero. Post fugam nostram nunquam diei nostrarum intervallum fuit. [8] Misi ad te exemplum literarum mearum ad Caesarem; quibus me aliquid profecturum puto.

*omnes, qua prudentia potes attendere.*

(1) Quae a Caesarianis impendent; nisi forte ipsos Caesarianos sic appellat.

(2) Cum Pompeianis multum a sua sententia scil. abhorrentibus.

(3) Pompeii socerum.

(4) Sullae dictatoris filium, qui erat in Pompeianis praesidiis. MAN.

(5) Socerum Sex. Pompeii, Cn. Magni filii.

*Convenire*) In urbe: ut eorum bona vendant. MAN.

(6) Sic pro vulgato μακροψυχίαν legendum esse viderunt Manutius, Graev., Ern. — Tam abiecto et demisso animo est Pompeius, inquit Cicero, ut non solum metu Caesaris ex urbe et Italia excesserit, sed quod ne in Epiro audeat manere, sed fugam moliatur in longissime remotas regiones, Arabiam, Mesopotamiam, Aegyptum, omissa Hispania sua provincia in qua habet exercitum. Haec μικροψυχία est, quam in tot epistolis exagitat Cicero. Facessat igitur hinc μακροψυχία, unde malum pedem intulit in codices. GRAEV.

Εὐδαίμονα) Felicem.

(7) *Perdita* quae Caesar, *non salutaria* quae Pompeius molitur.

(8) Ita correxi vulgatum *nunquam iam nostrum earum intervallum fuit.* Idem VII, 15 his verbis expressit: *ut ab urbe discessi, nullam adhuc intermisi diem quin aliquid ad te literarum darem.* — Oliv. *nunquam iam nostrarum int. f.* T.

CICERO IMP. S. D. CAESARI IMP.

Vt legi tuas literas, [1] quas a Furnio nostro acceperam, quibus mecum agebas, ut ad urbem essem, te velle uti consilio et dignitate mea, minus sum admiratus; de gratia et de ope quid significares, mecum ipse quaerebam; spe tamen deducebar ad eam cogitationem, ut te pro tua admirabili ac singulari sapientia de otio, de pace, de concordia civium agi velle arbitrarer: et ad eam rationem existimabam satis aptam esse et naturam et personam meam. Quod si ita est, et si qua de Pompeio nostro tuendo, et tibi ac reipublicae reconciliando cura te attingit; magis idoneum, quam ego sum, ad eam causam profecto reperies neminem: qui et illi semper, et senatui, quum primum potui, pacis auctor fui, nec sumptis armis, belli ullam partem attigi, iudicavique, eo bello te violari, contra cuius honorem, populi romani beneficio concessum, inimici atque invidi niterentur. Sed ut eo tempore non modo ipse fautor dignitatis tuae fui, verum etiam ceteris auctor ad te adiuvandum: sic me nunc Pompeii dignitas vehementer movet. Aliquot enim sunt anni, quum vos duo delegi, quos praecipue colerem, et quibus essem, sicut sum, amicissimus. Quamobrem a te peto, vel potius omnibus precibus oro et obtestor, ut in tuis maximis curis aliquid impertias temporis huic quoque cogitationi, ut tuo beneficio bonus vir, gratus, pius denique esse, in maximi beneficii memoria, possim. Quae si tantum ad me ipsum pertinerent, sperarem me a te tamen impetraturum: sed, ut arbitror, et ad tuam fidem, et ad rempublicam pertinet,

(1) Innuit epistolam, cuius exemplum ad Atticum miserat cum epistola 6 huius libri; et cuius ipsa illa verba persequitur epist. 9.

me e paucis, [1] et ad utriusque vestrum, et ad civium concordiam, per te quam accommodatissimum conservari. Ego, quum antea tibi de Lentulo [2] gratias egissem, quum ei saluti, qui mihi fuerat, [3] fuisses; tamen, lectis eius literis, quas ad me gratissimo animo de tua liberalitate beneficioque misit, eandem me salutem a te accepisse putavi, quam ille: in quem si me intelligis esse gratum, cura, obsecro, ut etiam in Pompeium esse possim.

(1) Sic Bosius e Ms. Vulgo legebatur: *me et patis utriusque vestrum.*

(2) Quem Caesar Corfinii captum dimiserat.

(3) Quod in consulatu de Cicerone ab exsilio revocando diligenter egerat.

## XII.

**Scr. in Formiano a. d. XII kal. Apr. A. V. C. 704.**

*Queritur se ob Pompeii pericula, quem Brundisii a Caesare circumvallatum esse acceperat, valde torqueri, et quid consilii capiat, nescire.*

CICERO ATTICO S.

Legebam tuas literas XIII kalend. quum mihi epistola affertur a Lepta, circumvallatum esse Pompeium, ratibus etiam exitus portus teneri. Non medius fidius prae lacrymis possum reliqua nec cogitare, nec scribere. Misi ad te exemplum. Miseros nos, cur non omnes fatum illius una exsequuti sumus? Ecce autem a Matio et Trebatio eadem: quibus Minturnis obvii Caesaris tabellarii. Torqueor infelix, ut iam illum Mucianum exitum exoptem. At quam honesta, at quam expedita tua consilia, quam evigilata tuis cogitationibus, [1] qua itineris, qua navigationis, qua congressus,

*Mucianum*) Q. Mucius Scaevola iussu Marii iunioris tum Consulis trucidatus est in curia Hostilia. Pop.

(1) Placet coniectura Lambini legendum esse: *quam evigilatae tuae cogitationes.*

sermonisque cum Caesare! Omnia tum honesta, tum cauta. In Epirum vero invitatio quam suavis, quam liberalis, quam fraterna!

2. De Dionysio, sum admiratus: qui apud me honoratior fuit, quam apud Scipionem Panaetius: a quo impurissime haec nostra fortuna despecta est. Odi hominem, et odero: utinam ulcisci possem! sed illum ulciscentur mores sui.

3. Tu, quaeso, nunc vel maxime, quid agendum nobis sit, cogita. Populi romani exercitus Cn. Pompeium circumsidet; fossa et vallo septum tenet; fuga prohibet; nos vivimus! Et stat urbs ista; praetores ius dicunt; aediles ludos parant; viri boni usuras perscribunt;[1] ego ipse sedeo![2] Coner illuc ire, ut insanus? implorare fidem municipiorum? Boni non sequentur; leves irridebunt; rerum novarum cupidi, victores praesertim et armati, vim et manus afferent. Quid censes igitur? et quidnam est tui consilii ad finem[3] huius miserrimae vitae? Nunc doleo, nunc torqueor, quum quibusdam aut sapiens videor, quod una non ierim, aut felix fuisse. Mihi contra. Nunquam enim illius victoriae socius esse volui; calamitatis mallem fuisse. Quid ego nunc tuas literas, quid tuam prudentiam aut benivolentiam implorem? Actum est. Nulla re iam possum iuvari; qui, ne quid optem quidem, iam habeo, nisi ut aliqua inimici[4] misericordia liberemur.

(1) Locupletes et feneratores significat, quod εἰρωνικῶς viros bonos appellat.

(2) Vulgo aliter interpungitur: *nos vivimus, et stat urbs ista? — dicunt? — parant? — perscribunt? — sedeo?*

(3) Alii *ad fines*, id est: suppetitne tibi aliquid consilii, quo perducar *ad fines*, ad metas huius infelicissimae vitae, et in aliam beatiorem migrem? Bos.

(4) Qui me occidat scilicet.

## XIII.

Scr. in Formiano IX kal. Apr. A V. C. 704.

*E Dolabellae literis Pompeium esse in fuga scribit* 1. *Attici literas se accepisse* 2. *Cur tardior fuerit ad discedendum exponit* 3. *Nondum se, ubi consistat, constituisse* 4. *Viris bonis se non nimis excusari* 5. *In Lanuvio Phameae se errasse* 6. *Lentulum Puteolis esse* 7. *Magium a Pompeio ad Caesarem de pace missum scribit* 8.

CICERO ATTICO S.

Οὐκ ἔστ' ἔτυμος λόγος, ut opinor, ille de ratibus. Quid enim est, quod Dolabella his literis, quas III id. mart. a Brundisio dedit, hanc εὐημερίαν quasi Caesaris scriberet, Pompeium in fuga esse? eumque primo vento navigaturum? quod valde discrepat ab iis epistolis, quarum exempla antea ad te misi. Hic quidem mera scelera loquuntur. Sed non erat nec recentior auctor, nec huius rei quidem melior Dolabella.

2. Tuas XI kalend. accepi literas, quibus omnia consilia differs in id tempus, quum scierimus, quid actum sit. Et certe ita est: nec interim potest quid-

Οὐκ ἔστ' ἔτυμος λόγος) *Non est verus sermo.* Principium est palinodiae illius, quam fecit Stesichorus, quum Helenae maledixisset, eoque nomine oculis privatus esset. Ponit autem Plato in Phaedro, his verbis: τῶν γὰρ ὀμμάτων, etc. id est *nam quum oculis orbatus esset Stesichorus, propter quod Helenae maledixerat, non ignoravit, quemadmodum Homerus: sed, utpote qui musicus esset, causam eius rei intellexit, et continuo hoc carmen fecit: Non verus ille est sermo: numquam navibus vecta est velivolis opulentae ad Pergama Troiae.* Absoluta igitur tota illa, quae appellatur palinodia, sensum oculorum statim recuperavit. Lamb. — Ceterum haec, et quae sequuntur usque ad verba *nec huius rei quidem melior Dolabella* vulgo clausulam superioris epistolae faciunt. Aptius autem in iis novae huius epistolae initium poni vidit Manut.

*Ille*) A Lepis scriptus.

Εὐημερίαν) Prosperum diei factum.

*Mera scelera*) De consilio Caesaris intercludendae Pompeio fugae Man.

*Melior*) Vt praesens et Caesarianus.

quam non modo statui, sed ne cogitari quidem. Quamquam hae mihi literae Dolabellae iubent ad pristinas cogitationes reverti. Fuit enim pridie Quinquatrus egregia tempestas, qua ego illum usum puto.

3. Συναγωγὴ consiliorum tuorum non est a me collecta ad querelam, sed magis ad consolationem meam. Nec enim me tam haec mala angebant, quam suspicio culpae ac temeritatis meae: eam nullam puto esse, quoniam cum consiliis tuis mea facta et consilia consentiunt. Quod mea praedicatione factum esse scribis magis, quam illius [1] merito, ut tantum ei debere viderer; est ita. Ego illa extuli semper, et eo quidem magis, ne quid ille superiorum meminisse me putaret, quae si maxime meminissem, tamen illius temporis similitudinem iam sequi deberem. Nihil me adiuvit, quum posset; et postea fuit amicus, etiam valde: ecquam ob causam, plane nescio. Ergo ego quoque illi. Quin etiam illud par in utroque nostrum, quod ab eisdem illecti sumus. Sed utinam tantum ego ei prodesse potuissem, quantum mihi ille potuit! Mihi tamen, quod fecit, gratissimum: nec ego nunc, eum iuvare qua re possim, scio: nec, si possem, quum tam pe-

*Pristinas cogitationes*) De profectione mea ad Pompeium: quem quum scripserit Dolabella primo vento navigaturum, navigasse puto; quoniam pridie. Quinquatrus tempestas fuit ad navigandum maxime idonea. At quomodo hoc iubent literae Dolabellae, qui Caesaris in praesidiis erat? *Iubent* dixit, pro efficiunt: quum navigasse Pompeium significent. MAN.

Συναγωγὴ) *Collectio*. Intelligit illa consilia, quae ex variis literis Attici collecta conieceral in epistolam X huius libri. GRAEV.

(1) Pompeii.

*Superiorum*) Superioris iniuriae quum me, suum praesidium contra meos inimicos implorantem, deseruit. Vide supra epistola IV huius libri. MAN.

*Similitudinem*) Primo me deseruit, quum patria pulsus sum: deinde adiuvit, ut restituerer: item ego, quod ante omisi, nunc facere debeo, ut eum adiuvem. MAN.

*Etiam valde*) Coniiciebat Muretus, et *quam valde, et quam ob causam.*

pestiferum bellum pararet, adiuvandum putarem. Tantum offendere animum eius hic manens nolo. Nec mehercule ista videre, quae tu potes iam animo providere, nec interesse istis malis possem. Sed eo tardior ad discedendum fui, quod difficile est de discessu voluntario, sine ulla spe reditus, cogitare. Nam ego hunc [1] ita paratum video peditatu, equitatu, classibus, auxiliis Gallorum, quos Matius ἐλάπιζεν, ut puto; sed certe dicebat, peditum ccIↃↃ, equitum sex polliceri sumptu suo annos decem. Sed sit hoc λάπισμα. Magnas habet certe copias: et habebit non, ut ille, vectigal, sed civium bona. Adde confidentiam hominis; adde imbecillitatem bonorum virorum, qui quidem illum, quod sibi merito iratum putant, oderunt, et, ut tu scribis, ludunt. [2] Ac vellem, quinam hi, significasses. [3] Sed et iste, [4] quia plus ostenderat, quam fecit, amatur, [5] et vulgo illum qui amarunt, non amant. Municipia vero et rustici romani illum metuunt, hunc adhuc diligunt. Quare ita paratus est, [6] ut, etiamsi vincere non possit, quo modo tamen vinci ipse possit, non videam. Ego autem non tam γοητείαν

(1) Caesarem.

Ελάπιζεν) *Ostentabat*, supra veritatem narrabat.

*Peditum ccIↃↃ*) Id est, peditum decem millia, equitum sex millia. Bos.

Λάπισμα) *Ostentatio.*

*Vectigal*) Vectigalia provinciarum, quae sibi pendi iubebit Pompeius, tanquam imperatori senatus populique Romani. Provinciae plereque, praecipue Orientales, erant a partibus Pompeii. Caesar vero habebat bona civium, urbem tenens et Italiam. Graev.

(2) Hanc Lambini lectionem ceteris praeferendam duxi. Victorius dedit *oderunt, ut tu scribis, ludum.* Io. Frid. Gronovius ita h. l. corrigebat: *qui quidem, quod illum sibi merito iratum putant, oderunt, ut tu scribis, lugent. Ac volunt scilicet. Quis non hoc significat?*

(3) Sic Graevius emendavit vulg. *hac vellem, scribis, quisnam hic significasset.*

(4) Caesar.

(5) *Amatur* auctore Graevio inserui, quod iam Ernestius recepit. Muretus sic: *sed et istum, quia plus ostenderat, quam fuit, amant.*

(6) Caesar.

Γοητείαν) Praestigias.

huius timeo, quam πειθανάγκην. αἱ γάρ τῶν τυράννων δεήσεις, inquit Πλάτων, [1] οἶσθ' ὅτι μεμιγμέναι ἀνάγκαις.

4. Illa ἀλίμενα video tibi non probari; quae ne mihi quidem placebant; sed habebam in illis et occultationem, et ὑπηρεσίαν fidelem: quae si mihi Brundisii suppeterent, mallem. Sed ibi occultatio nulla est. Verum, ut scribis, quum scierimus.

5. Viris bonis me non nimis excuso. Quas enim eos coenas et facere et obire scripsit ad me Sextus? quam lautas? quam tempestivas? Sed sint quamvis boni, non sunt meliores quam nos: moverent me, si essent fortiores.

6. De Lanuvino Phameae, [2] erravi: Troianum somniabam; id ego volui D.; sed pluris est. Istud tamen cuperem emere, si ullam spem fruendi viderem.

7. Nos quae monstra quotidie intelligamus, [3] ex illo libello, qui in epistolam coniectus est. Lentulus noster Puteolis est ἀδημονῶν, ut Caecius narrat. [4] Quid

Πειθανάγκην etc.) Suasionem violentam. Nam tyrannorum preces, inquit Plato, permistae sunt, ut scis, necessitatibus.

(1) Epist. 7 ad Dionis propinquos.

Ἀλίμενα) Loca portu carentia.

*Occultationem*) Ne laurus haec nostra in oculos, et in voculas malevolorum incurreret. Cor.

Ὑπηρεσίαν) Comitatum, ministrorum observantiam.

*Scierimus*) Quid Brundisii actum sit, num Pompeius classe abierit. M.

*Sextus*) Peducaeus. Ep. 12, lib. VII.

(2) De quo epist. 9 huius libri.

*Troianum*) Lanuvinum et Troianum erant duo praedia Phameae: utrumque vicinum agro Antiati. Itaque quum Phameas Lanuvium Antii proscripsisset, Cicero falso crediderat esse illius Troianum; cui nomen a Trois, loco in agro Laurente finitimo Antiati, Ardeati, Lanuvino: in quo primus in Italia Aeneas cum suis constitit. *Festus*, et *Cato* in Originibus. Pop.

*Volui Q.*) Quingentis millibus emere. Vide ep. 8. Man.

*Pluris est*) Carius venditur. *Esse* saepe est venalem esse. Graev.

(3) Schütz. *intelligimus*.

*Ex illo libello*) intelliges. Corr. Videtur ista ellipsis dura et parum usitata. Si Mss. annuerent, legerem potius: *Nos quae monstra quotidie intelligimus ex illo libello, qui in epistolam coniectus est!* Graev.

(4) Sic interpungere placet cum Oliveto. Ern. et Schütz. *narrat, quid agat;* T.

Ἀδημονῶν) *Moeroris plenus*. Lentulus, inquit, Puteolis curis et moe-

agat? διατροπὴν Corfiniensem reformidat; Pompeio nunc putat satisfactum; beneficio Caesaris movetur; sed tamen movetur magis perspecta re.

8. Mene haec ferre posse! Omnia misera; sed hoc nihil miserius: Pompeius N. Magium de pace misit; et tamen oppugnatur; quod ego non credebam: sed habeo a Balbo literas, quarum ad te exemplum misi; lege, quaeso, et illud infimum caput ipsius Balbi optimi, cui Cnaeus noster locum, ubi hortos aedificaret, dedit. Quem cui nostrum non saepe praetulit? Itaque miser torquetur. Sed, ne bis eadem legas, ad ipsam te epistolam reiicio. Spem autem pacis habeo nullam. Dolabella suis literis idibus mart. datis, merum bellum loquitur. Maneamus ergo in illa eadem sententia misera et desperata; quando hoc miserius esse nihil potest.

rore se ipsum exedit, ut ex Caecio audivi. *Quid agat miser?* non audet ire ad Pompeium, propter dedecus, quod deditione Corfinii suscepit. Id.

Διατροπὴν) Dedecus, infamiam, cuius pudeat. *Corfiniensem*, qualem Corfinii captos sibi videtur subiisse. Corr.

*Pompeio*) Cuius culpa captus est, quamvis Pompeius eam in Domitium conferat. Ep. 16, lib. VIII. Id.

*Perspecta re*) Hoc est, postquam cognovit infirmitatem partium Pompeianarum. Graev.

*Haec*) Pars haec epistolae ex intervallo adscripta post acceptas a Balbo, et a Dolabella literas. Quum enim oppugnari Pompeium cognovisset; dolore percitus, *Men'* (alii, *Ten'*) inquit, *haec ferre posse?* aut est initium epistolae. Man.

*Non credebam*) Putans fore, ut potius per Pompeium, quam per Caesarem staret, ne pax fieret. Ep. 23, lib. VIII. Corr.

*Miser torquetur*) Εἰρωνικῶς ut et illud *Balbi optimi*, proxime dictum. Man.

*Sententia*) Discedendi.

*Hoc*) Hac mansione.

### BALBVS CICERONI Imp. S.

Caesar nobis literas perbreves misit, quarum exemplum subscripsi. Brevitate epistolae scire poteris, eum valde esse distentum, qui tanta de re tam breviter scripserit. Si quid praeterea novi fuerit, statim tibi scribam.

*CAESAR OPPIO CORNELIOQVE S.*

*A. d. VII id. mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii; misit ad me N. Magium de pace: quae visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero de compositione aliquid me conficere, statim*[1] *vos certiores faciam.*

Quomodo nunc me putas,[2] mi Cicero, torqueri, postquam rursus in spem pacis veni, ne qua res eorum compositionem impediat? Namque, quod absens facere possum, opto. Quod si una essem, aliquid fortasse[3] proficere possem videri. Nunc exspectatione crucior.

(1) Vrsino verba *aliquid me conficere* spuria videbantur. Sene glossema sapiunt. Lambinus malebat *aliquid me conficere posse.*

(2) Alii *quomodo me nunc putas.*

(3) I. e. mihi absenti nihil aliud relinquitur, quem ut optem, ne qua res Caesaris et Pompeii compositionem impediat.

## XIV.

Scr. in Formiano VIII kal. April. A. V. C. 704.

*Narrat, quid de Caesare et Pompeio ex literis Pedii, Baebii sermone, et Leptae literis acceperit.*

CICERO ATTICO S.

Miseram ad te IX kal. exemplum epistolae Balbi ad me, et Caesaris ad eum; ecce tibi eodem die Capua literas[1] ab Q. Pedio, Caesarem ad se pridie id. mart. misisse hoc exemplo:

(1) Vulgo additur *accepi*. Id non patitur antecedens *ecce tibi*. Itaque Ernestio auctore delevi.

*Pompeius se oppido tenet. Nos ad portas castra habemus. Conamur opus magnum, et multorum dierum, propter altitudinem maris. Sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quamprimum traiicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus.*

Vbi est illa pax, de qua Balbus scripserat torqueri se? ecquid acerbius? ecquid crudelius? Atque eum [1] loqui quidam αὐθεντικῶς narrabat: [2] Cn. Carbonis, M. Bruti [3] se poenas persequi, omniumque eorum, in quos Sulla crudelis hoc socio [4] fuisset; nihil Curionem se duce facere, quod non hic [5] Sulla duce fecisset ad ambitionem; a se, [6] quibus exsilii poena superioribus legibus non fuisset, ab illo patriae prodi-

(1) Caesarem scilicet.

Αὐθεντικῶς) Certo auctore.

(2) Graevius sine libris correxit *narrabant*.

(3) Carbonis et Bruti olim a Cn. Pompeio, Syllae socio, interfectorum.

(4) Cn. Pompeio.

(5) Idem Pompeius.

(6) Verba *a se*, vulgo omissa, Ernestio auctore inserui. Caesar igitur dixerat *a se* reductos esse eos ab exsilio, quibus exsilii poena superioribus legibus non fuisset, *ab illo* autem (Pompeio) patriae proditores reductos esse. — *Ad ambitionem*) In locis corruptis aliud est sententiam videre, aliud verba restituere. Ego hic, quid Cicero dicat, intelligo: sic enim opinor: quibus verbis dicat, divinare non possum. Duae sunt comparationes, una Curionis, et Caesaris cum Pompeio et Sylla: altera Pompeii cum Sylla. In priore non Curionem crudeliter improbeque se duce facere, uti fecerit Pompeius duce Sylla, significat; sed, ut sibi Curio rebus in omnibus obsequatur, itidem Pompeium, quascumque res Sylla imperaverit, aut voluerit, in iis rebus dedisse operam ut illi plane satisfaceret. Non igitur facta Curionis cum Pompeii factis comparat; ne et se Syllae, et Curionem Pompeio similes in crudelitate faciat, sed voluntatem confert cum voluntate, obsequium cum obsequio. Posterior comparatio Pompeium et Syllam aeque indicat inique fecisse, quum Sylla victor proditores patriae reduxerit. Pompeius consul III lege de ambitu lata in exsilium eiecerit eos, quibus veteres leges damnatis de ambitu exsilium non irrogabant. Itaque Syllae primum viventis imperio, deinde mortui exemplo fecit improbe Pompeius. Constat, opinor, satis de sententia: verba consideremus. *Ad ambitionem*, mendosa

tores de exsilio reductos esse; queri de Milone per vim expulso; neminem tamen se violaturum, nisi qui arma contra. [1] Haec Baebius quidam, a Curione III id. profectus, homo non infans, sed quis, ulli non dicat. [2] Plane nescio, quid agam. Illinc equidem Cnaeum profectum puto. Quidquid est, biduo sciemus. A te nihil; ne Anteros quidem quid literarum: nec mirum. Quid enim est, quod scribamus? Ego tamen nullum diem praetermitto. Scripta epistola, literae mihi ante lucem a Lepta Capua redditae sunt ibid. mart. Pompeium a Brundisio conscendisse, at Caesarem a. d. VII kal. april. Capuae fore.

dictum. *Ab illo*, non est quo referatur, neo dubito, quin desit, *Ab hoc*. Vt sit, *Ab hoc*, a Pompeio: *Ab illo*, a Sylla. *Reductos*, postulat alterum participium, huiusmodi scilicet *Eiectos*, aut *Expulsos*: ut hoc totum aut his fortasse, aut similibus certe verbis Cicero scripserit: *Ab hoc lege de ambitu nova, quibus exsilii poena superioribus legibus non fuisset, eiectos; ab illo patriae proditores de exsilio reductos esse.* De ambitu quidem legem Pompeiam significat; de qua Pedianus, et Caesar ipse lib. III de bello civili. MAN.

*Per vim*) Quasi indices eum Pompeii consulis metu condemnassent: quia, quum iudicium Milonis ageretur, exercitum in foro, et omnibus in templis, quae circa forum sunt, collocaverat. Quod Caesar ibid. reprehendit. MAN.

(1) Scil. contra se tulisset. Vulgo legitur *nisi qui arma. Haec contra Baebius*; in quo male transpositum est *contra*.

(2) Variis coniecturis hic locus tentatus est. Ernestius tenuit lectionem edd. vett. *sed quis ulli non dicat*, ut sit periphrasis hominis obscuri, ut epist. VII, 16 de Octavio: *oro quis tu es*. Bosius vero correxerat: *sed qui S. ulli non dicat*, i. e. *sed qui salutem ulli non dicat*, i. e. qui nemini nuntiet ea, quae optabilia et salutaria sint. — *Sed quis* etc. Non infans ille quidem est, sed ita obscurus, ut, quis sit, nemini possit dicere. MAN. — Scribe: *sed quis illa non dicat?* hoc est, non inscius narrandi et augendi quae audierit: sed adeo palam ostendit Caesar, se hoc agere, et acturum esse, ut nemo tam puer et ignarus rerum dicendique sit, qui non eadem quasi ab eo dicta fingere et iactare posset. I. F. GRON.

*Illinc*) Brundisio.

*Anteros*) Libertus fuit Attici, cuius mentio fit epistola prima libri XI. Sensus autem horum verborum est: a te nihil attulit literarum, ne Anteros quidem, qui a te venit. BOS.

## XV.

Scr. in Formiano VIII kal. April. A. V. C. 704.

*Scribit se congressum cum Caesare exspectare* 1; *defendit ea quae asperius de Dionysio scripserat* 2; *epistolae a Matio et Trebatio acceptae exemplum mittit* 3.

CICERO ATTICO S

Quum dedissem ad te literas, ut scires Caesarem Capuae VII kal. fore, allatae mihi sunt literae, eum in Albano apud Curionem V kalend. fore. Eum quum videro, Arpinum pergam. Si mihi veniam, quam peto, dederit, utar conditione: sin minus, impetrabo aliquid a me ipso. Ille, ut ad me scripsit, legiones singulas posuit Brundisii, Tarenti, Siponti. Claudere mihi videtur maritimos exitus: et tamen ipse Graeciam spectare potius, quam Hispanias. Sed haec longius absunt. Me nunc et congressus huius stimulat; is vero adest; et primas eius actiones horreo. Volet enim, credo, S. C. facere; volet augurum decretum; rapiemur, aut absentes vexabimur, vel ut consules roget praetor, vel dictatorem dicat; quorum neutrum ius est. Sed si Sulla potuit efficere, ab interrege ut dictator diceretur, cur hic non possit? Nihil expedio, nisi ut aut ab hoc, tanquam Q. Mucius, aut ab illo, tanquam L. Scipio. [1] Quum tu haec leges, ego illum

*Veniam*) Vt absim, quum aliquid in senatu contra Pompeium agetur. Epistola 6. MAN.

*Augurum decretum*) Vt augures decernant, licere praetori comilia consularia habere, aut dictatorem dicere. Ep. 8. ID.

*Rapiemur*) Romam, ut augur, et senator id decernam: aut, si recusabimus ire, vexabimur. ID.

*Nihilo expedio*) Cogitatione nihil explico, nihil assequor nisi hoc, exitum mihi impendere aut Q. Mutii, qui est a Mario iuniore occisus; aut L. Scipionis, quem Sylla proscripsit. ID.

(1) Nisi ut aut a Caesare tanquam Q. Mucius a Mario iuniore

fortasse convenero. *Τέτλα, κύντερον.* [1] Ne illud quidem [2] nostrum proprium. Erat enim spes propinqui reditus; erat hominum querela. Nunc exire cupimus; qua spe reditus, mihi quidem nunquam in mentem venit. Non modo autem nulla querela est municipalium hominum, ac rusticorum, sed contra metuunt, ut crudelem, iratum. Nec tamen mihi quidquam est miserius, quam remansisse; nec optatius, quam evolare, non tam ad belli, quam ad fugae societatem. Sed tu omnia consilia differebas in id tempus, quum sciremus, quae Brundisii acta essent. Scimus nempe; haeremus nihilo minus. Vix enim spero mihi hunc veniam daturum: etsi multa affero iusta ad impetrandum. Sed tibi omnem illius meumque sermonem, omnibus verbis expressum, statim mittam. Tu nunc omni amore enitere, ut nos cura tua et prudentia iuves. Ita subito accurrit, ut ne T. Rebilum quidem, ut constitueram, possim videre. Omnia nobis imparatis agenda, sed tamen

> . . . . *ἄλλα μὲν αὐτὸς*

ut ait ille

> *ἄλλα δὲ καὶ δαίμων ὑποθήσεται.*

Quidquid egero, continuo scies. Mandata Caesaris

occidar, aut a Pompeio tanquam L. Scipio a Sulla proscriptus et a Pompeio interfectus.

(1) Homer Odyss. Υ, 18: *τέτλαθι μοι κραδίη καὶ κύντερον ἄλλο πότ' ἔτλης.* Significat ferendum esse hoc malum, quum gravius olim tulerit, lege Clodia in exsilium pulsus.

(2) Legendum arbitror: At *κύντερον* *ne illud quidem nostrum proprium*; h. e. gravius hac publica calamitate ne illud quidem, quod ad nos solos pertinebat, exsilium fuit.

*Veniam daturum*) Concessurum, ut absim, quum in senatu contra Pompeium agetur. Epist. huius lib. 6. Man.

*ἄλλα μὲν αὐτὸς*) *Alia quidem ipse, alia vel Deus suggeret.* Verba Homeri ex III lib. Odysseae vs. 27, quae Minerva Mentorem referens pronunciat, hortans Telemachum, ut absque timore Nestorem alloquatur. Vict.

*Mandata*) De pace.

ad consules et ad Pompeium, quae rogas, nulla habeo: neque descripta attulit illa Lucius. [1] E via misi ad te ante, e quibus mandata puto intelligi posse. Philippus Neapoli est, Lentulus Puteolis. De Domitio, ut facis, sciscitare, ubi sit, quid cogitet. Quod scribis, asperius me, quam mei patiantur mores, de Dionysio scripsisse: vide quam sim antiquorum hominum. Te medius fidius hanc rem gravius putavi laturum esse, quam me. Nam praeterquam quod te moveri arbitror oportere iniuria, quae mihi a quoquam facta sit; praeterea te ipsum quodam modo hic violavit, quum in me tam improbus fuit. Sed tu id quanti aestimes, tuum iudicium est. Nec tamen in hoc tibi quidquam oneris impono. Ego autem illum male sanum semper putavi; nunc etiam impurum et sceleratum puto: nec tamen mihi inimiciorem, quam sibi. De Philargyro bene; [2] causam certe habuisti et veram et bonam; relictum esse me potius, quam reliquisse. Quum dedissem iam literas a. d. VIII kalend., quos cum Matio et Trebatio [3] miseram, pueri epistolam mihi attulerunt hoc exemplo:

(1) Sic ex emendatione Tunstalli. Vulgo *quae Aegypta attulit, illa e via misi ad te ante*. In quo *Aegypta* est e coniectura Turnebi. In Mss. est *descripta*.

*Antiquorum hominum*) Graeci item ἀρχαίους appellant rudes, et stultos homines, et propter eandem causam εὐήθεις eosdem quoque vocant. Miratur Cicero, seque nimiae simplicitatis damnat, quod Atticus iustam suam in Dionysium iracundiam reprehenderit, seque magnopere stultitia sua et nimia bonitate deceptum dicit, putasse gravius illum laturum, quae Dionysius improbe fecerat, quam se, duabus de causis: et quia amicum offenderat, debemus autem iniuriis amicorum commoveri: et quia iudicium ac testimonium, quod de illo apud se fecerat, fefellerat. VICT.

(2) Sic edidit Ern. ut est in ed. Rom. ut sensus sit: *bene est quod apud Philargyrum me defendisti de Dionysio*. Victor. Bosius alii: *Philargyro bene curasti*.

(3) Qui Ciceronem convenerant.

MATIVS ET TREBATIVS CICERONI IMP. S.

Quum Capua exissemus, in itinere audiimus Pompeium Brundisio a. d. XVI kal. april. cum omnibus copiis, quas habuit, profectum esse; Caesarem postero die in oppidum introisse; concionatum esse; inde Romam contendisse; velle ante kal. esse ad urbem, et paucos dies ibi commorari, deinde in Hispanias proficisci. Nobis non alienum visum est, quoniam de adventu Caesaris pro certo habebamus, pueros ad te remittere, ut id tu quamprimum scires. Mandata tua nobis curae sunt, eaque, ut tempus postularit, agemus. Trebatius sedulo facit, ut antecedat. [1] Epistola conscripta, nuntiatum est nobis, Caesarem a. d. VIII kal. april. Beneventi mansurum, a. d. VII Capuae, a. d. VI Sinuessae. Hoc pro certo putamus.

(1) Vt antecedat Caesarem et prius ad te recurrat, quam Caesarem te convenire oporteat. Verum hunc esse verborum sensum confirmatur initio epistolae ad Att. IX, 17. Ceterum vulgo inepte legitur *Trebatius Scaevola facit*; — *sedulo* legendum esse vidit Popma.

## XVI

Scr. in Formiano VII kal. Apr. A. V. C. 704.

*Mittit epistolam a Caesare acceptam.*

CICERO ATTICO S.

Quum, quod scriberem ad te, nihil haberem; tamen, ne quem diem intermitterem, has dedi literas. A. d. VI kalend. Caesarem Sinuessae mansurum nuntiabant. Ab eo mihi literae reditae a. d. VII kalend. quibus iam opes meas, [1] non, ut superioribus, opem,

(1) I. e. potentiam et auctoritatem. Fortasse tamen Cicero ludit in ambiguitate voc. *opes*, ut significet Caesarem a se opes i. e. divitias exspectare.

exspectat. Quum eius clementiam Corfiniensem illam per literas collaudavissem, rescripsit hoc exemplo:

CAESAR Imp. CICERONI Imp. S. D.

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse longius crudelitate. Atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum, meum factum probari ab te, triumpho gaudio. [1] Neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam et me mei similem esse, et illos sui. Tu velim mihi ad urbem praesto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil scito mihi esse iucundius. Hanc adeo habebo gratiam illi; [2] neque enim aliter facere poterit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est benivolentia.

(1) Ita correxi vulg. *triumpho gaudeo*. Et sic iam Lambin. et Bosius malebant, auctoritate cod. Crusell.

(2) Hanc vero gratiam habeo genero tuo, quod tecum egel, ut ad urbem mihi praesto sis. Neque aliter tibi suadere poterit. Et vero Dolabella hoc suasit, et Caesar de eo gratias illi egit. Ep. 4, lib. X. Pop.

## XVII

Scr. in Formiano VI kal. Apr. A. V. C. 704.

*Ait se e Trebatii nuntio Matiique literis meditaturum quomodo cum Caesare loquatur, et ex illius sermone quo sibi eundum sit, statuturum 1. Deinde cupit ab Attico scire ecquid Curius de Tirone scripserit 2.*

CICERO ATTICO S.

Trebatium VI kalend. quo die has literas dedi, exspectabam. Ex eius nuntio Matiique literis meditabor,

quo modo cum illo loquar. O tempus miserum! nec dubito, quin a me contendat, ad urbem ut veniam. Senatum enim kalend. velle se frequentem adesse, etiam Formiis proscribi iussit. Ergo ei negandum est? Sed quid praecipio? [1] Statim ad te perscribam omnia. Ex illius sermone statuam, Arpinumne mihi eundum sit, an quo alio. Volo Ciceroni meo togam puram dare. Istic puto. Tu, quaeso, cogita, quid deinde. Nam me hebetem molestiae reddiderunt. A Curio velim scire ecquid a te scriptum sit de Tirone. Ad me enim ipse Tiro ita scripsit, ut verear, quid agat. Qui autem veniunt inde, κινδυνώδη nuntiant. Sane in magnis curis etiam haec me sollicitat. In hac enim fortuna perutilis eius et opera et fidelitas esset.

(1) Sic recte Faërn. Lamb. Ern. Vulg. *praeripio*. Sensus est *quid ante ista curo, quam cum Caesare locutus sum? — Quid praeripi?* Scilicet necesse est: statim ut cum eo locutus ero, perscribam quaecumque fecero. Non oportet haec anticipare, et ante, quam gesta sint, velle explicare. Eodem hoc verbo, eodem significatu utitur prima sequentis libri epistola: *Nisi si tu aliter censeas, et hinc abero, et fili: sed alterum mihi est certius, nec praeripiam tamen: expectabo tuum consilium.* VICT.

*Istic puto*) Romae.

*Inde*) Patris.

Κινδυνώδη) Ita Schütz. post Ern. Alii *id modo nuntiant. Sane in magnis* etc. vel *id modo nuntiant sanum.*

## XVIII.

Scr. Arpini IV kal. April. A. V. C. 704.

*Exponit sermones cum Caesare habitos,*

CICERO ATTICO S.

Vtrumque ex tuo consilio. Nam et oratio fuit ea nostra, ut bene potius ille de nobis existimaret, quam

*Oratio*) Cum Caesare.

quam gratias ageret; et in eo mansimus, ne ad urbem. Illa fefellerunt, facilem quod putaramus. Nihil vidi minus. Damnari se nostro iudicio, tardiores fore reliquos, si nos non venerimus, dicere. Ego, dissimilem illorum esse causam. Quum multa: [1] « veni igitur, et age de pace. » Meone, inquam, arbitratu? « An tibi, inquit, ego praescribam? » Sic, inquam, agam, Senatui non placere in Hispanias iri, nec exercitus in Graeciam transportari; multaque, inquam, de Cnaeo deplorabo. Tum ille: « Ego vero ista dici nolo. » Ita putabam, inquam: sed ego eo nolo adesse, quod aut sic mihi dicendum est, multaque quae nullo modo possem silere, si adessem; aut non veniendum. Summa fuit, ut ille, quasi exitum quaerens, ut deliberarem. [2] Non fuit negandum. Ita discessimus. Credo igitur, hunc me non amare. At ego me amavi; quod mihi iam pridem usu non venit. Reliqua, o Dii! qui comitatus! quae, ut tu soles dicere, νεκυία! in qua erat area scelerum. [3] O rem perditam! o copias desperatas! Quid, quod Servii filius? quod Titinii? Quot in his castris fuerunt, quibus Pompeius circumsideretur? Sex legiones. Multum vigilat, audet: nullum video finem mali. Nunc certe promenda tibi sunt consilia. Hoc fuerat extremum. Illa tamen κατακλεὶς illius est odiosa, quam

(1) Scil. de ea re dixissem.

*Exitum* ) Sermonis.

(2) Subaudi *diceret*.

Νεκυία ) *Funus*. Vid. epist. 12 hui. libri.

(3) Victor. *Eros Celeri*. Gronov. ἀγρώστη *leti*; Tunstall. τέρας *sceleris*.

*Rem perditam* ) Et perdita Caesaris causa, et copiae eiusmodi, ut sperare nihil possis. MAN.

*Fuerunt* ) Quia Brundusio redibant. Et cum admiratione protulit: quasi vix credibile videatur, tot homines convenisse ad Cn. Pompeium circumsidendum. ID.

*Multum* ) Hoc est, acerrimus est Caesar et audacissimus. GRAEV.

*Extremum* ) Extremum vocat, postrema verba quae Caesar ipsi dixerat, ut scilicet deliberaret. Bos.

Κατακλεὶς ) Clausula, conclusio.

paene praeterii: si sibi consiliis nostris uti non liceret, usurum, quorum posset, ad omniaque esse descensurum. "Vidisti igitur virum, ut scripseras? Ingemuisti?" Certe. "Cedo reliqua." Quid? continuo ipse in Pedanum, ego Arpinum. Inde exspecto quidem λαλαγεῦσαν illam tuam. "Tu (malum) inquies, actum ne agas." Etiam illum ipsum, quem sequimur, multa fefellerunt. Sed ego tuas literas exspecto. Nihil est enim iam, ut antea, *videamus, hoc quorsum evadat.*[1] Extremum fuit de congressu nostro: quo quidem non dubito quin istum offenderim. Eo maturius agendum est. Amabo te, epistolam, et πολιτικήν. Valde tuas literas nunc exspecto.

*Vidisti*) Sermocinatio brevis. Quaerit Atticus, *Vidisti igitur virum?* respondet Cicero, *Vt scripseras*, puta cum auctoritate quasi dominum se gerentem. Rursus Atticus, *Ingemuisti?* Cicero affirmat, *Certe.* Demum Atticus, *Cedo reliqua*: Cicero, *Quid?* continuo ipse in Pedanum, scilicet agrum vel praedium in regione Pedana, quae erat inter Tibor et Praeneste (discessit). Pop.

Λαλαγεῦσαν) *Garrientem*, supple hirundinem. Suaserat Atticus Ciceroni, ne praematura mari se committeret, ὄρνιθα λαλαγεῦσαν, id est χελιδόνα, exspectaret: quibus verbis indicabat ante ver adultum navigandum non esse ad Pompeium. Bos.

*Actum ne agas*) Actum agere apud hunc auctorem est ea de re facienda cogitare, quam antea factam oportuit, et cuius gerendae tempus iam praeteriit. Idem auctor in Laelio: *Praeposteris enim utimur consiliis, et acta agimus, quod vetamur proverbio.* Et supra hoc ipso libro, ep. 6, *acta ne agamus.* Sensus ergo horum verborum est: Ne amplius cogites de navigatione ad Pompeium, cuius instituendae tempus elapsum est. Oportuit enim cum ipso Pompeio navigare. Bos.

*Illum ipsum*) Respondens Attici verbis, Quid inde? inquit Cicero. Si lapsus sum, quod non ante navigarim, lapsus quoque saepe est et quidem gravissime ipse Pompeius, urbem scilicet et Italiam relinquens. Graev.

(1) Attici verbis utitur ex eius epistola quadam.

Πολιτικήν) *Quae sit viri Reipublicae periti.* Supple scribas.

## XIX.

Scr. Arpini prid. kal. April. A. V. C. 704.

*Scribit se filio Arpini togam puram dedisse, sibique iam certum esse ad Pompeium pergere.*

CICERO ATTICO S.

Ego meo Ciceroni, quoniam Roma caremus, Arpini potissimum togam puram dedi; idque municipibus nostris fuit gratum. Etsi omnes, et illos, et qua iter feci, moestos afflictosque vidi: tam tristis, et tam atrox est ἀναθεώρησις huius ingentis mali. Delectus habentur: in hiberna deducuntur. Ea, quae etiam quum a bonis viris, quum iusto in bello, quum modeste fiunt, tamen ipsa per se molesta sunt, quam censes acerba nunc esse, quum a perditis, in civili nefario bello, petulantissime fiant? Cave autem putes, quemquam hominem in Italia turpem esse, qui hinc absit. [1] Vidi ipse Formiis universos: neque mehercule unquam homines putavi; et noram omnes; sed nunquam uno loco videram. Pergamus igitur, quo placet, et nostra omnia relinquamus. Proficiscamur ad eum, cui gratior noster adventus erit, quam si una fuissemus. Tum enim eramus in maxima spe; nunc, ego quidem, in nulla: nec, praeter me, quisquam Italia cessit, nisi qui hunc inimicum sibi putaret. Nec mehercule hoc facio reipublicae causa, quam funditus deletam puto; sed ne quis me putet ingratum in eum, qui me levavit iis incommodis,

Ἀναθεώρησις) Conspectus.

(1) A Caesaris exercitu.

*Quam si una fuissemus*) Scribendum *quam si una fugissemus*. Qui libentius me visurus est nunc ad se venientem, quam si semper a primo ei adhaesissem, simulque ab urbe et ex Italia aufugissem. I. F. Gron.

quibus idem affecerat: et simul, quod ea, quae fiunt, aut quae certe futura sunt, videre non possum. Etiam equidem senatusconsulta facta quaedam iam puto: utinam in Volcatii sententiam! Sed quid refert? est enim una sententia omnium. Sed erit iniustissimus Servius, qui filium misit ad effligendum [1] Cn. Pompeium, aut certe capiendum, cum Pontio Titiniano. Etsi hic quidem timoris causa; ille vero? Sed stomachari desinamus, et aliquando sentiamus, nihil nobis, nisi id quod minime vellem, spiritum reliquum esse. [2] Nos, quoniam superum mare obsidetur, infero navigabimus; et, si Puteolis erit difficile, Crotonem petemus, aut Thurios; et boni cives, amantes patriae, mare infestum habebimus. Aliam rationem huius belli gerendi nullam video. In Aegyptum nos abdemus. Exercitu pares esse non possumus. Pacis fides nulla [3] est. Sed haec satis deplorata

*Volcatii*) Fortassis L. Volcatius Tullus Consularis sententiam dixerat, ut de pace ageretur. Sed quid refert, inquit, an de pace agatur? quum sit una sententia omnium, ut Pompeium et rempublicam opprimant, Caesarem defendant et extollant. Pop.

*Iniustissimus*) Totus a ratione aversus, minime iustam in partem propensus. Pacem, inquit, in senatu Ser. Sulpicius dissuadebit, quia scit Pompeium amicum sibi nunquam fore, quoniam filium Brundusium misit ad eum affligendum. Man.

(1) Ed. Ienson. al. *affligendum*. Sed effligendum habet ed. Rom. idque in Mss. suis reperere Victor. et Malaspina. Idem servavit Ern. — *Effligere*, inquit Graevius, est *perdere*.

*Ille vero*) Ἀποσιώπησις, quasi dicat, Servius vero cupiditatis, certe mali alicuius causa. Corr.

(2) Sic optime h. l. restituit I. F. Gronovius. Hoc est, intelligamus tandem et profiteamur, nihil nobis superesse praeter vitam, qua ipsa etiam ut careamus optandum erat. Omnia alia et ornamenta et instrumenta amisimus; quid igitur stomachamur? Vana est sine viribus ira. Vulgo legebatur: *et aliquando sententiam, ut nihil novi, nisi id quod minimum vellem, spiritum reliquum esse.*

*Infestum habebimus*) Infestum reddemus. Est autem sententia, Pompeium classem parare ad intercludendos Italiae commeatus, id est ad patriam fame necandam: ad hunc se iturum. Epist. 8. Et cum iracunda ironia, Boni cives, amantes patriae, dixit. Man.

(3) Alii *paci fides nulla*: alii *pacis spes nulla*.

sunt. Tu velim literas Cephalioni des de omnibus rebus actis, denique etiam de sermonibus hominum; nisi plane obmutuerunt. Ego tuis consiliis usus sum, maximeque, quod gravitatem in congressu nostro [1] tenui, quam debui; et ad urbem ut non accederem, perseveravi. Quod superest, scribe, quaeso, quam accuratissime (iam enim extrema sunt), quid placeat, quid censeas: etsi iam nulla dubitatio est. Tamen, si quid, vel potius quidquid veniet in mentem, scribas velim.

(1) Cum Caesare, de quo epist. 18.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
### AD ATTICVM
## LIBER DECIMVS.

### ARGVMENTVM

Argumentum idem fere est libri huius et superioris. Querimonia de perditis Caesaris et Pompeii consiliis: Curionis congressus, propraetoris, in Siciliam proficiscentis, largeque et liberaliter de sua Caesarisque in Ciceronem voluntate pollicentis: Quinti filii scelus, Romam profecti, Hirtioque, tum patris tum patrui excedendi consilia indicantis: Deliberatio, an, quae in Hispania gerantur, exspectandum sit, ad quod et sui et multi alii hortabantur: Caesaris literae, ne quo progrediatur, monentis: Caelii, ut aliquod oppidum eligat, vacuum a bello, rogantis; Antonii id ipsum, et mandatum sibi significantis, ne quem Italia excedere permittat: Congressus cum Servio Sulpicio: Fuga Catonis ex Sicilia in Africam transmittentis: firmum propositum proficiscendi, primum occulte, postea palam. Scriptae sunt epistolae ex ante diem III. Non. Aprilis, ad XIII Kalendas Iunias plus minus, iisdem L. Cornelio Lentulo, C. Claudio Marcello Coss.

## I.

**Scr. in Laterio Q. fratris a. d. III non. Apr. A. V. C. 704.**

*Laetatur firmitudinem suam in congressu cum Caesare Attico et Sex. Peducaeo probari; ceterum incertum esse, an Caesar ipsum ad consilia de pace attracturus sit; omnino autem se in magna sollicitudine esse fatetur.*

CICERO ATTICO S.

Tertio nonas quum in Laterium fratris venissem, accepi literas, et paullulum respiravi: quod post has ruinas mihi non acciderat. Per enim magni aestimo, tibi firmitudinem animi nostri et factum nostrum probari. Sexto [1] enim nostro quod scribis probari, ita laetor, ut me quasi patris eius, cui semper uni plurimum tribui, iudicio comprobari putem: qui mihi, quod saepe soleo recordari, dixit olim, nonis illis decembribus, [2] quum ego: « Sexte, quidnam ergo? »

Μὴ μὰν, inquit ille, *ἀσπουδεί γε καὶ ἀκλειῶς ἀπολοίμην;*
*Ἀλλὰ μέγα ῥέξας τι, καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι.*

Eius igitur mihi vivit auctoritas; et simillimus eius filius eodem est apud me pondere, quo fuit ille: quem salvere velim iubeas plurimum. Tu tuum consilium etsi non in longinquum tempus differs (iam enim illum emptum pacificatorem [3] perorasse puto; iam actum aliquid esse in consessu senatorum; senatum enim non puto); tamen suspensum me tenes, [4] sed eo minus, quod non dubito, quid nobis agendum

(1) Scil. Peducaeo.

(2) Anno 690.

Μὴ μὰν ἀσπουδεί) Ne ignaviter et inglorie peream: sed magno aliquo facinore edito, quod audiatur a posteris. *Iliad.* X, 304.

(3) C. Curionem magna pecunia a Caesare corruptum.

(4) Alii, *me inde tenes.*

*Senatum*) Negat Cicero consessum illum Senatorum Senatum esse, vel quod legitimus non aderat Senatorum

putes. Quid enim [1] Flavio legionem et Siciliam dari scribas, et id iam fieri? quae tu scelera partim parari, et iam cogitari, partim ex tempore futura censes? Ego vero Solonis, popularis tui, et, ut puto, iamiam mei, [2] legem negligam, qui capite sanxit, si qui in seditione non alterius utrius partis fuisset; nisi tu aliter censes; et hinc abero, et filii. Sed alterum mihi est certius: nec praecipiam [3] tamen; exspectabo tuum consilium et eas literas, nisi alias iam dedisti, quas scripsi ut Cephalioni dares. Quod scribis, non quo alicunde audieris, sed te ipsum putare, me attractum iri, si de pace agatur: mihi omnino non venit in mentem, quae possit actio esse de pace, quum illi certissimum sit, si possit, exspoliare exercitu et provincia Pompeium: nisi forte iste nummarius [4] ei potest persuadere, ut, dum oratores eant et redeant, quiescat. Nihil video, quod sperem, aut quod iam putem fieri posse; sed tamen hominis hoc ipsum probi, et magnum τῶν πολιτικωτάτων σκεμμάτων, veniendumne sit in consilium tyranni, si is aliqua de re bona deliberaturus sit. Quare, si quid eiusmodi evenerit, ut arcessamur (quod equidem non curo; quid enim essem de pace dicturus, dixi; ipse valde repudiavit); sed tamen, si quid acciderit, quid censeas mihi faciendum, utique scribito. Nihil enim mihi

numerus, vel quod ibi libere loqui nemo poterat. Bos.

(1) Vulgo inde a Bosio: *quid enim Flavio*; sed sic manca est oratio. Olim edebatur *quid enim — scribis*. Rumor autem tum fuit Siciliam L. Flavio destinari. Sed Caesar C. Curionem in Siciliam misit, quod ipse narrat de B. C. I. c. 30. — Interrogationis notam, quam post *enim* Schutzius posuerat, sustuli; neque Ernestius eam habet.

(2) Sic optime Gronov. correxit Vulg. *ut puto, etiam mei*. Cicero enim videbatur Athenae concessurus.

*Attractum*) Romam.

(3) Alii *praeripiam*.

(4) In Mss. *iste summarius*. Iac. Gronovius coniecit *iste Summanus sc. Iupiter s. Pluto*. Optime vero Manutius *iste nummarius*, i. e. Curio a Caesare pecunia corruptus.

Τῶν πολιτικωτάτων) *Propositorum, quae ad Rempublicam pertinent*. Lo-

adhuc accidit, quod maioris consilii esset. Trebatii, boni viri et civis, verbis te gaudeo delectatum: tuaque ista crebra ἐκφώνησις « ὑπέρευ » me sola adhuc delectavit. Literas tuas vehementer exspecto, quas quidem credo iam datas esse. Tu cum Sexto servasti gravitatem eandem, quam mihi praecipis. Celer [1] tuus disertus magis est, quam sapiens. De iuvenibus, quae ex Tullia audisti, vera sunt. M. Antonii [2] istud, quod scribis, non mihi videtur tam re esse triste, quam verbo. Haec est ἄλη in qua nunc sumus, mortis instar. Aut enim libere inter malos πολιτευτέον, aut vel periculose cum bonis, ut nos aut temeritatem [3] bonorum sequamur, aut audaciam improborum insectemur. Vtrumque periculosum est. At hoc, quod agimus, et turpe, [4] nec tamen tutum. Istum, qui

eum hunc totum ita emendabat Muretus, Var. Lect. X, 12. Et commode quidem. (nempe legendo: *sed tamen hoc ipsum est unum τῶν πολ. σκ.* Schützianam lectionem iam Ernestina editio habet. *T.*). Oliv.

Εκφώνησις) Exclamatio, *Egregie.*

*Tu cum Sexto*) Tu et Sextus Peducaeus servastis, etc. Corr. — Animadvertit Mongaltius, quod alii praetermisere, ea quae consequuntur, scripta fuisse post acceptas Attici literas, quas Cicero *vehementer* expectabat, et credebat *iam datas esse*. Et sane quum hactenus timuerit ne attraheretur Romam, et amici consilium exposceret, quo uteretur, si quid eveniret eiusmodi: deinceps ita scribit, ut qui intellexerit se accitum non iri, neque *habeat necesse scribere, aut etiam cogitare quid sit facturus*. Itaque ex duabus epistolis unam librarii fecerunt. Oliv.

(1) Amicus vel libertus Attici, qui negotia eius procurabat.

*De iuvenibus*) De Ciceronibus. Man.

(2) Pro *M. Antonii* in cod. Turnes. erat *Macrum*, in aliis *Maceum*, vel *Maccom*. Tunstallus coni. ἄκρον istud h. e. ultimum epistolae tuae. Minus apta Popmae coniectura: Μάκρον *illud*, de diuturna absentia Ciceronis ab Italia. Si vera est lectio, *M. Antonii* intelligendus est *M. Antonius orator* eiusque tristis mors. cf. de Orat. III, 3.

Ἄλη) *Anxietas*. Et hoc restituit Muretus, quem vide iterum *Var. lect.* X, 12.

Πολιτευτέον) In Republ. versandum.

(3) Ita correxi vulg. *aut enim* mihi *libere* — πολιτευτέον fuit, *aut* — bonis; *aut nos temeritatem, etc.*

(4) Vulgo *nec turpe* quippe quum probetur etiam Sexto. Epist. 6 libri IX. Corr. — Sed I. F. Gronovius recte censuit legendum *et turpe*, quia Ciceroni non videbatur satis honestum, quietum et neutri parti addictum in Italia manere.

*Istum*) Forte L. Cornelium Balbum,

filium Brundisium de pace misit (de pace idem sentio, quod tu; simulationem esse apertam, parari autem bellum acerrime); legatum iri non arbitror; cuius adhuc, ut optavi, mentio facta nulla sit. Eo minus habeo necesse scribere, aut etiam cogitare, quid sim facturus, si acciderit, ut leger.

qui filium Brundisium miserat. Man. — Volunt Corradus et Popma designari Ser. Sulpitium.

## II.

Scr. in Arcano Q. fratris non. Apr. A. V. C. 704.

*Rogat Atticum ut se consiliis iuvet, Dionysiumque se videre nolle significat.*

CICERO ATTICO S.

Ego quum accepissem tuas literas nonis april. quas Cephalio attulerat, essemque Minturnis postridie mansurus, et inde protinus: sustinui me in Arcano fratris, ut, dum aliquid certius afferretur, occultiore in loco essemus, agerenturque nihilo minus, quae sine nobis agi possunt. Λαλαγεῦσα iam adest, et animus ardet; nec est quidquam, quo, et qua. [1] Sed haec nostra erit cura et peritorum. Tu tamen, quod poteris, ut adhuc fecisti, nos consiliis iuvabis. Res sunt inexplicabiles. Fortunae sunt committenda omnia. Sine spe conamur ulla. Si melius quid acciderit, mirabimur. Dionysium nolim ad me profectum: de quo ad me Tullia mea scripsit. Sed et tempus alienum est; et homini non amico nostra incommoda, tanta praesertim, spectaculo esse nolim: [2] cui te meo nomine inimicum esse nolo.

Λαλαγεῦσα) *Garrula*, hirundo.

(1) Nec videmus quae loca petamus, aut qua via. Man.

*Peritorum*) Vt nautarum.

(2) Recte sic Ern. legendum censuit. Vulgo *nollem*.

## III. a.

Scr. in Arcano VII id. April. A. V. C. 704.

*Petit ut sibi, quid Caesar egerit, nuntiet.*

CICERO ATTICO S.

Quum, quod scriberem, plane nihil haberem; haec autem reliqua essent, quae scire cuperem: profectusne esset; [1] quo in statu urbem reliquisset; in ipsa Italia quem cuique regioni aut negotio praefecisset; ecqui essent ad Pompeium et ad consules ex senatusconsulto de pace legati: ut igitur haec scirem, [2] dedita opera has ad te literas misi. Feceris igitur commode, mihique gratum, si me de his rebus, et si quid erit aliud, quod scire opus sit, feceris certiorem. Ego in Arcano opperior, dum ista cognosco.

(1) Scil. Caesar in Hispaniam.

(2) Sic Muretus recte. Vulgo *quum igitur haec scire*, subaud. *cuperem* ex superioribus

## III. b.

Scr. in Arcano a. d. VII id. April, A. V. C. 704.

*Literas Attici exspectat, et quid sibi Caesar scripserit, refert.*

CICERO ATTICO S.

A. d. VII id. [1] alteram tibi eodem die hanc epistolam dictavi; et pridie dederam mea manu longiorem. [2] Visum te aiunt in regia; [3] nec reprehendo; quippe

(1) Haec epistola vulgo cum antecedente coniungitur. Novae autem hic initium esse facile patet, si utriusque argumentum diligenter comparaveris

(2) Longior haec epistola non exstat.

(3) I. e. apud Caesarem fuisse. — *In regia.* Visus es regia, publico loco, quum Caesar urbem teneret. Nec reprehendo: quoniam ipse non veritus istam reprehensionem in pu-

quum ipse istam reprehensionem non fugerim. Sed exspecto tuas literas: neque iam sane video, quid exspectem; sed tamen, etiamsi nihil erit, id ipsum ad me velim scribas. Caesar mihi ignoscit per literas, quod non venerim; seque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit, secum Tullum et Servium questos esse, quia non idem sibi, quod mihi, remisisset. Homines ridiculos! qui quum filios misissent ad Cn. Pompeium circumsidendum, ipsi in senatum venire dubitarent. Sed tamen exemplum misi ad te Caesaris literarum.

blicum quoque prodivi. Reprehensio autem ista erat, quod qui in illo tumultu armorum se in publico conspiciendos praebebant, hi non dolere rempublicam et libertatem oppressam viderentur, id quod Pompeiani calumniabantur. Regia fuit fanum in quo sacerdotes et pontifices convocati conveniebant, et Rex sacrificulus solitus sacra facere. Varro, Festus, etc. Pop.

*Non venerim*) In senatum.

*Filios misissent*) Servius certe quidem. Ep. 21 et ult. lib. IX. Corr.

## IV.

Scr. in Cumano postridie idus Apr. A. V. C. 704.

*Scribit in tantis reipub. calamitatibus, se praeclara conscientia sustentari; graviter autem tulisse literas a Quinto fratris filio ad Caesarem scriptas 1; levatum tamen aliquantum esse colloquiis cum Curione habitis 2. 3.*

CICERO ATTICO S.

Multas a te accepi epistolas eodem die, omnes diligenter scriptas; eam vero, quae voluminis instar erat, saepe legendam, sicuti facio: in qua non frustra laborem suscepisti; mihi quidem pergratum fecisti. Quare, ut id, quoad licebit, id est, quoad scies ubi simus, quam saepissime facias, te vehementer rogo.

Ac deplorandi quidem, quod quotidie facimus, sit iam nobis aut finis omnino, si potest, aut moderatio quaedam, quod profecto potest. Non enim iam, quam dignitatem, quos honores, quem vitae statum amiserim, cogito, sed quid consequutus sim, quid praestiterim, qua in laude vixerim: his denique in malis, quid intersit inter me et istos, quos propter omnia amisimus. Hi sunt, qui, nisi me civitate expulissent, obtinere se non posse putaverunt licentiam cupiditatum suarum: quorum societatis et sceleratae consensionis fides quo eruperit, vides. Alter ardet furore et scelere, [1] nec remittit aliquid, sed in dies ingravescit; modo Italia expulit: nunc alia ex parte persequi, et alia [2] provincia exspoliare [3] conatur: nec iam recusat, sed quodam modo postulat, ut, quemadmodum est, sic etiam appelletur, tyrannus. Alter, [4] is, qui nos sibi quondam ad pedes stratos ne sublevabat quidem, qui se nihil contra huius voluntatem aiebat facere posse, elapsus e soceri manibus ac ferro, bellum terra ac mari comparat, non iniustum ille quidem, sed quum pium, tum etiam necessarium, suis tamen civibus exitiabile, nisi vicerit; calamitosum, etiamsi vicerit. Horum ego summorum imperatorum non modo res gestas non antepono meis, sed ne fortunam quidem ipsam, qua illi florentissima, nos duriore conflictati videmur. Quis enim potest, aut deserta per se patria, aut oppressa, beatus esse? et si, ut nos a te admonemur, recte in illis libris diximus, nihil esse

*Ac deplor.*) Alii, *at deplor.*

(1) Caesarem significat.

*Expulit*) Pompeium.

*Alia ex parte*) Conatur et in Graeciam persequi, et ei provinciam Hispaniam eripere. MAN.

(2) Sic Ern. ex ed. Rom. V. *ex alia.*

(3) Nempe Hispania, quae provincia tum erat Pompeio attributa, quam eius nomine Afranius et Petreius regebant. cf. Caesar de B. C. I, 30.

(4) Pompeius.

bonum, nisi quod honestum; nihil malum, nisi quod turpe sit: certe uterque istorum est miserrimus; quorum utrique semper patriae salus et dignitas posterior sua dominatione et domesticis commodis fuit. Praeclara igitur conscientia sustentor, quum cogito me de re publica aut meruisse optime, quum potuerim; aut certe nunquam, nisi divine, cogitasse: eaque ipsa tempestate eversam esse rempublicam, quam ego XIV annis ante prospexerim. Hac igitur conscientia comite proficiscar, magno equidem cum dolore, nec tam id propter me, aut propter fratrem meum, quorum iam acta aetas, quam propter pueros, quibus interdum videmur praestare etiam rempublicam debuisse: quorum quidem alter, non tam, [1] quia maiore pietate est, me mirabiliter excruciat; alter [2] (o rem miseram! nihil enim mihi accidit in omni vita acerbius), indulgentia videlicet nostra depravatus, eo progressus est, quo non audeo dicere; et exspecto tuas literas. Scripsisti enim, te scripturum esse plurima, quum ipsum vidisses. Omne meum obsequium in illum fuit cum multa severitate: neque unum eius, nec parvum, sed multa magna delicta compressi. Patris autem lenitas amanda potius ab illo, quam tam crudeliter negligenda. Nam literas eius ad Caesarem missas ita graviter tulimus, ut te quidem celaremus;

*Divine*) Hoc est, quicquid animo prospexi futurum, id accidisse. *Divini* sunt vates, futura praedicentes. Hinc *scire divinitus* est futura praedicere apud Plautum in Curculione. GRAEV.

*Quam ego* XIV *annis*) Quod inter meum, et praesentem consulatum numerantur. ID. — Vide de hac futura tempestate ep. 3, lib. IV Fam.

(1) Assentior Malaspinae et Lambino legendum esse: *non tam quia filius, quam quia maiore pietate est.*

(2) Q. Ciceronis filius, qui patre et patruo inscientibus literas ad Caesarem miserat, quibus eum rogarat, ut quocumque modo posset, patruum et patrem a consilio Italiam relinquendi revocaret.

sed ipsius videmur [1] vitam insuavem reddidisse. Hoc vero eius iter, simulatioque pietatis qualis fuerit, non audeo dicere. Tantum scio, post Hirtium conventum, arcessitum ab Caesare: cum eo, de meo animo ab suis rationibus alienissimo, et consilio relinquendi Italiam; et haec ipsa timide. Sed nulla nostra culpa est; natura metuenda est. Haec Curionem, haec Hortensii filium, non patrum culpa, corrupit. Iacet in moerore meus frater, neque tam de sua vita, quam de mea metuit. Huic tu, huic tu malo affer consolationes, si ullas potes, maxime quidem illam velim: ea, quae ad nos delata sint, [2] aut falsa esse, aut minora. Quae si vera sint, quid futurum sit in hac vita et fuga, nescio. Nam si haberemus rempublicam, consilium mihi non deesset nec ad severitatem, nec ad diligentiam. Haec, sive iracundia, sive dolore, sive metu permotus, gravius scripsi, quam aut tuus in illum amor, aut meus postulabat. Si vera sunt, ignosces: si falsa, me libente eripies mihi hunc errorem. Quoquo modo vero se res habebit, nihil assignabis, nec patruo, nec patri.

2. Quum haec scripsissem, a Curione mihi nuntiatum est, eum ad me venire. Venerat enim is in Cumanum vesperi pridie: id est, Idibus. Si quid eius

(1) Ita scribendum erat pro vulg. *videmus*. — *Ipsius*. Q. fratris.

*Pietatis*) Quia simulavit ideo se ire, ut Caesari ostenderet, nos optimo in illum esse animo: quod contra fecit. MAN.

*Timide*) Ad te scribo; quia scio tibi dolorem allatura. MAN.

*Nulla nostra culpa*) Non in educatione vitium fuit, sed in natura. ID.

*Nescio*) Vereor, ne Caesar, quum nostrum consilium cognoverit, nos observari, et fugientes retrahi iubeat. ID.

(2) Fortasse *sunt* scribendum. *T.*

*Si haberemus, etc.*) Iacente republica nihil audeo contra pravam huius naturam, ne videar adversari, non quia depravatus pessime de nobis mereatur, sed quia pro Caesare faciat. Quod si esset aliqua Resp. aut illum severitate reprimerem, aut, abiecta de illo prorsus omni cura, permitterem, ut ageret et suo arbitrato et suo periculo quod vellet. ID.

*Ignosces*) Quia scripsi, quae tibi scio fore acerbissima. ID.

*Eum*) Ipsum Curionem. ID.

igitur sermo eiusmodi attulerit, quod ad te scribendum sit, id his literis [1] adiungam.

3. Praeteriit villam meam Curio, iussitque mihi nuntiari, mox se venturum; cucurritque Puteolos, ut ibi concionaretur. Concionatus est; rediit; fuit ad me sane diu. O rem foedam! nosti hominem; nihil occultavit: in primis nihil esse certius, quam ut omnes, qui lege Pompeia condemnati essent, restituerentur; itaque se in Sicilia eorum opera usurum. De Hispaniis, non dubitabat, quin Caesaris essent; inde ipsum cum exercitu, ubicumque Pompeius esset; eius interitu finem belli [2] fore. Plane iracundia elatum voluisse Caesarem occidi Metellum [3] tribunum plebis. Propius factum esse nihil. [4] Quod si esset factum, caedem magnam futuram fuisse. Permultos hortatores esse caedis; ipsum autem non voluntate, aut natura non esse crudelem, sed quod putaret popularem esse clementiam: quod si populi studium amisisset, crudelem fore; eumque perturbatum, quod intelligeret, se apud ipsam plebem offendisse de aerario. Itaque ei quum certissimum fuisset, antequam proficisceretur, concionem habere, ausum non esse, vehementerque animo perturbato profectum. Quum autem ex eo quaererem, ecquod videret exemplum reipubli-

(1) Sic emendavi vulg. *in his literis;* quod iam Ernestio displicuit.

(2) *Belli* dedit Manutius pro *illi* quod est in codd. Mss. et edd. pr. Eum plerique secuti sunt. Tunstallus defendit *illi*. Iac. Gronov. coni. *Ilii*.

(3) Qui Caesari sanctius aerarium effracturo restiterat. Dio Cass. XLI, 37. Lucan. Pharsal. III, 117.

(4) *Scil. quam ut occideretur.* Vulg. autem sic legebatur: *Propius factum esse nihil et plane iracundia elatum voluisse Caesarem occidi* Metellum *tribunum plebis.* Sed Manutius sine dubio verum vidit, verba *propius factum esse nihil* post *tribunum plebis* transponenda esse. — Muretus sic repurgabat hunc locum: *Propius factum esse nihil, quam Caesarem iracundia elatum iussisse occidi Metellum.*

*De aerario*) Quia, quum aerarii claves non invenirentur, refractis foribus publicas pecunias abstulisset. Plutarchus, et infra ep. 7. MAN.

cae? [1] plane fatebatur nullam speciem [2] reliquam; Pompeii classem timebat; quae si esset, se de Sicilia abiturum. Quid isti, inquam, sex tui fasces? Si ab senatu, cur laureati? si ab ipso, cur sex? « Cupivi, inquit, ex senatusconsulto surrepto: nam aliter non poterat. At ille impendio nunc magis odit senatum: a me, inquit, omnia proficiscentur. » Cur autem sex? « quia duodecim nolui; nam licebat. » Tum ego, quam vellem, inquam, petiisse ab eo, quod audio Philippum impetrasse: sed veritus sum, quia ille a me nihil impetrabat. « Libenter, inquit, tibi concessisset. Verum puta te impetrasse. Ego enim ad eum scribam, ut tu ipse voles, de ea re nos inter nos loquutos. Quid autem illius interest, quoniam in senatum non venis, ubi sis? Quin nunc ipsum minime offendisses eius causam, [3] si in Italia non fuisses. » Ad quae ego, me recessum et solitudinem quaerere, maxime quod lictores haberem. Laudavit consilium. Quid ergo, inquam? num mihi cursus in Graeciam per tuam pro-

(1) Vulgo *quid videret? quod exemplum? quam rempublicam.* Tunstallus corrigebat: *quod exemplum, inquam, reipublicae*, quod auctore Ernestio recepi, sed ita ut *ecquod* reposuerem, abiecto *inquam*. — *Quod exemplum* Quod simile exemplum, quid tale unquam fuerit visum aut auditum in Republica Romana, quale modo Caesar in se admisit, quum effregit aerarium solus sine auctoritate senatus, et populi iussu, contra intercessionem Tribuni plebis. GRAEV.

(2) Sic optime emendavit Tunstallus. Vulgo *spem*.

*Cupivi*) Egi cum Caesare de Senatusconsulto ab amicis et familiaribus occulte faciendo, quo mihi Siciliam provinciam cum imperio fascibusque datam constaret: at ille, qui nunc senatui maxime est infensus, ita respondit: *Senatum contemne, a me omnia proficiscentur*. MAN.

*Duodecim*) Quibus proconsules utebantur. *Licebat*, per Caesarem, qui mihi omnia concessisset. ID.

*Petiisse*) Vt ubivis esse possem. ID.

*Philippum*) Qui Atiam, Iulia Caesaris sorore natam, habebat in matrimonio, post Octavii prioris viri obitum. Vitricus igitur Octavii, qui post Augustus. ID.

(3) Hoc est, non visus fuisses male iudicare de eius causa et partibus. Sic *offendere existimationem* dixit pro Plancio, cap. 2. Est certissima Gronovii correctio. Vulgo *causa*. GRAEV. SCH.

vinciam est? [1] quoniam ad mare superum milites sunt. « Quid mihi, inquit, optatius? » Hoc loco multa perliberaliter. Ergo hoc quidem est profectum, ut non modo tuto, verum etiam palam navigaremus. Reliqua in posterum diem distulit: ex quibus scribam ad te, si quid erit epistola dignum. Sunt autem, quae praeterii: interregnumne esset exspectaturus; an, quomodo dixerit ille quidem, ad se deferri consulatum, sed se nolle in proximum annum. Et alia sunt, quae exquiram. Iurabat ad summam, quod nullo negotio facit, amicissimum mihi Caesarem esse debere. « Quid enim, inquit, scripsit ad me Dolabella, ad illum quum scripsisset, quod te cuperet ad urbem venire, illum quidem gratias agere maximas, et non modo probare, sed etiam gaudere. » [2] Quid quaeris? acquievi. Le-

(1) Vulgo, *nam mihi cursus* — At post *quid* argo Cicero solet aliam addero interrogalionam. Itaque rescripsi *num*; hoc seoso: nom mihi licet per luam provinciam Siciliam ire?

*Ille quidam, ad se deferri*) Ita Schulz. Vulgo *ad se illa quidem deferri*. Fortasse aliquem offendet pronominis traiectio. At non abhorruisse ab eiusmodi constructione Tullium, pluribus exemplis demonstral Criticus primae classis, Thomas Wopkensius, *Lect. Tullian.* I, 7 et 9; II, 2. OLIV.

*Iurabat*) Haec est sententia huius loci; ut uno verbo dicam, iurabat, quod facile et sine ulla gravi causa solet facere, Caesarem mihi, quantum certa coniectura assequi et animo possit providere, amicissimum esse. *Quid enim, inquit*, sic pergit Curio, *scripsit ad me Dolabella?* hoc est, quid aliud scripsit Dolabella ad me Curionem, quid aliud volunt Dolabellae litarae ad me datae, quam Caesarem tibi debere esse amicissimum? *Dico*, scilicet ego Cicero, *quid? Affirmabat*, scilicet Curio, *eum*, nimirum Dolabellam, *scripsisse quod me cuperet ad Vrbem venire, illum* (Caesarem) gratias quidem maximas agere Dolabellae, pro eo, quod me cuperet ad Vrbem venire, quod me incitaret ad redeundum, et valde sibi hoc placere. GRAEV.

(2) Victorius h. l. sic edidit: *iurabat ad summam, quod nullo negotio faceret, amicissimum mihi Caesarem esse debet; quid enim, inquam, scripsit ad me Dolabella; dico quid? affirmabat, quum scripsisset, quod me cuperet ad urbem venire, illum quidem — gaudere.* Lambinus ita: *iurabat ad summam, quod nullo negotio faceret, amicissimum mihi Caesarem esse. Non dubito inquam. Id enim scripsit ad me Dolabella. Scio*, inquit, *affirmabatque quod scripsisset, Caesarem, cupere me ad urbem ve-*

vata est enim suspicio [1] illa domestici mali, et sermonis Hirtiani. Quam cupio illum dignum esse nobis: et quam ipse me invito, ne quid putem de illo suspicandum! [2] Sed quid opus fuit [3] Hirtio convento? Est profecto nescio quid; sed velim quam minimum; [4] et tamen eum nondum redisse miramur. Sed haec videbimus. Tu Oppios Terentiae dabis. Iam enim urbis unum periculum [5] est. Me tamen consilio iuva, pedibusne Rhegium, an hinc statim in navem. Ceterum, quoniam commoror, ego ad te statim habebo [6] quod

*nire, illum quidem ei gratios ogere maximos, idque non modo probore, sed etiam gaudere.* Graevius hoc modo legendum existimabat: *Iurobat ad summam, quod nullo negotio fecerit, amicissimum mihi Caesarem esse debere* (Sic cod. Vrsin. et Helmst.). *Quid enim*, inquit (scil. Corio) *scripsit ad me Dolabello? Dico* (scil. ego Cicero) *quid? Affirmobat eum scripsisse quod me cuperet od urbem venire; illum quidem gratias agere maximas, et non modo probare verum etiam gaudere.* Ego paucis mutatis hanc lectionem secutus sum. I. F. Gronovio placebat: *iurabat ad summam quod nullo negotio facit amicissimum mihi Caesarem esse. Debet inquam ego. Quid enim ad me scripsit Dolabella. Dico quid? Affirmabat — —*

(1) Hanc lectionem Bosius eruit e cod. decurtato. In aliis locus est varie corruptus. Cicero ex narratione Curionis spem conceperat, nihil sibi sermones Ciceronis filii cum Hirtio habitos apud Caesarem obfuisse.

*Illum*) Quintum filium.

(2) Sic emendavi vulgatum: *qua pro illo sit supplicandum.* Cicero enim pro suo in Q. F. amore ait: at quam ipse me invito et exhortor, ne quid illum impie adversus me dixisse aut fecisse suspicandum putem. Lectio *suspicandum* antiquissima est. E Bessarionis libro deinde fluxit in multas edd. *supplicandum*; unde Lambinus ediderat *et quam ipse metuo ne pro illo sit supplicandum*; id quod, quamquam ab ipso Lambino postea repudiatum, probavit I. F. Gronovius, qui lectionem sic interpretatur: Quam vereor, inquit, ne aliquid patraverit, ut nos quoque pro illo Caesari supplices fieri oporteat, quo eius stultitiae ignoscat!

(3) Ita correxi quod vulgo legitur: *sed opus fuit.*

(4) Vulgo *quam minimo.*

*Oppios Terentioe dabis*) Tu Oppios Terentiae conciliabis, ut illi praesto sint, si quid ei opus erit. Man. — Legendum forte: *Tu hospitium Terentiae dabis.* Mvr.

(5) Scribe: *Iam enim Vrbis vanum*, vel *nullum periculum est.* Putabant enim Caesarem urbem diripiendam militibus daturum, is metus nunc cessat. Itaque tuto ibi manere Terentiam putavi, modo habeat in sumptum. I. F. Gron. Probat Schutzius Gronovii coniecturam.

(6) Legendum videtur *quoniam commoror, ad te habebo quod scribam.*

scribam, simul videro [1] Curionem. De Tirone cura, quaeso, quod facis, ut sciam, quid is agat.

(1) Sic I. F. Gronov. Vulgo *simul ut videro.*

## V.

Scr. in Cumano a. d. XV kal. Maii A. V. C. 704.

*De die itineris nondum se constituisse* 1; *de altero cum Curione colloquio* 2; *de Q. F. regendo* 3; *de epistola ad Vestorium missa* 4; *de negotio empti diversorii a Vecteno curato* 5; *de Attici itinere* 6.

CICERO ATTICO S.

De tota mea cogitatione scripsi ad te antea satis, ut mihi visus sum, diligenter. De die nihil sane potest scribi certi, praeter hoc; non ante lunam novam.

2. Curionis sermo postridie eandem habuit fere summam, nisi quod apertius significavit, se harum rerum exitum non videre.

3. Quod mihi mandas de Quinto regendo: Ἀρκαδίαν. Tamen nihil praetermittam. Atque utinam tu! sed modestior non ero.

4. Epistolam ad Vestorium statim detuli, [1] ac valde requirere solebat.

*De die*) Navigationis meae.

Ἀρκαδίαν) Difficilem provinciam mihi mandas in Q. Cicerone filio regendo: atque utinam tu suscepisses eum regendum: etsi ego in illo regendo non ero modestior quam tu, nec minus severa disciplina utar. Alludit autem ad Graecum proverbium Ἀρκαδίαν μ' αἰτεῖς, Arcadiam me postulas, quod dicitur in eum, qui rem magnam, ut totam provinciam, sibi dari postulat. Pop. — Versus est oraculo editus apud Herodotum lib. I, cap. 66: Ἀρκαδίαν μ' αἰτεῖς, μέγα μ' αἰτεῖς· οὔτοι δώσω.

*Vtinam tu*) Suscepisses iuvenem regendum. Epist. 6. Man.

*Modestior*) In eo regendo, quam lo, et patrui esse solent. Corr.

(1) Recte sic Graev. e cod. Helmst. correxit vulgatum *de Tullia.*

*Requirere*) Vt sibi commendarem aliquem meorum. Man.

5. Commodius tecum Vectenus est loquutus, quam ad me scripserat. Sed mirari satis hominis negligentiam non queo. Quum enim mihi Philotimus dixisset, HS. L emere de Canuleio diversorium illud posse, minoris etiam empturum, si Vectenum rogassem; rogavi, ut, si quid posset, ex ea summa detraheret; promisit; ad me nuper, se HS xxx emisse; ut scriberem, cui vellem addici: diem pecuniae id. novemb. esse. Rescripsi ei stomachosius, [1] cum ioco tamen familiari. Nunc, quoniam agit liberaliter, nihil accuso hominem, scripsique ad eum, me a te certiorem esse factum.

6. Tu, de tuo itinere quid et quando cogites, velim me certiorem facias. A. d. xv kal. mai.

(1) Nempe Ciceroni mulctam solvendam esse pecuniam Idibus Novembr. Vid. epist. 11. erat, quod ille scripserat praecise

## VI.

Scr. in Cumano circa X kal. Maii A. V. C. 704.

*De itinere suo* 1; *de Q. F. regendo* 2; *de nuntio, quem pro certo habeat Pompeium in Galliam proficisci* 3.

CICERO ATTICO S.

Me adhuc nihil, praeter tempestatem, moratur. Astute nihil sum acturus; fiat in Hispania quidlibet; et tamen respice. [1] Meas cogitationes omnes explicavi tibi superioribus literis. Quocirca hae sunt breves: et tamen, quia festinabam, eramque occupatior.

2. De Quinto filio, *fit* a me quidem *sedulo*; sed nosti

*Astute*) Exspectans, quid in Hispania geratur, ut me Tullia monet ep. seq. et Caelius ep. 10 huius libri. Corr.

(1) Sic Victor. probante Ern.; Bosius *reticenter* quod Gruterus recepit. Lambinus *reticebo*. I. F. Gronovius *retice sis*.

reliqua.[1] Quod dein me mones, et amice, et prudenter mones; sed erunt omnia facilia, si ab uno illo[2] cavero. Magnum opus est. Mirabilia multa, nihil simplex, nihil sincerum. Vellem, suscepisses iuvenem regendum. Pater enim nimis indulgens, quidquid ego adstrinxi, relaxat. Si sine illo possem, regerem: quod tu potes. Sed ignosco: magnum, inquam, opus est. Pompeium pro certo habemus per Illyricum proficisci in Galliam. Ego nunc, qua et quo, videbo.

(1) Videtur Cicero respexisse Terentii Adelphor. act. III, sc. 3, v. 360, *fit sedulo, nihil praetermitto, consuefacio etc.*

(2) Q. Ciceronis filio, eiusque vel imprudentia vel malitia. *Mirabilia multa*) De eius minime simplici ingenio. MAN.

## VII.

Scr. in Cumano circa V kal. Maii A. V. C. 704.

*Attici consilium probat, suum defendit, suasque rationes cum illius causa comparat* 1. *Ser. Sulpicium se convenire velle* 2, *et Curionem secum vixisse nuntiat* 3. *Quintum filium a se obiurgatum esse scribit* 4; *de Oppiis ut videat rogat* 5; *praediisque Attici usurum, ut suis, si in Epirum venerit, ostendit* 6.

CICERO ATTICO S.

Ego vero Apuliam, et Sipontum, et tergiversationem istam probo; nec tuam rationem eandem esse duco, quam meam: non quin in republica rectum idem sit utrique nostrum; sed ea non agitur. Regnandi contentio est; in qua pulsus est et modestior rex,[1] et probior, et integrior, et is, qui nisi vincit, nomen

(1) Pompeius. Vulgo *pulsus est modestior*. I. F. Gronov. quia in codd. Mss. nonnullis scriptum est *admodestior*, legendum coniecit *et modestior*.

populi romani deleatur necesse est: sin autem vincit, Sullano more exemploque vincet. Ergo hac in contentione neutrum tibi palam sentiendum, et tempori serviendum est. Mea causa autem alia est, quod beneficio vinctus, ingratus esse non possum: nec tamen in acie, sed Melitae, aut alio in simili oppidulo, [1] futurum puto. Nihil, inquies, iuvas eum, in quem ingratus esse non vis? Immo minus fortasse voluisset. Sed de hoc videbimus. Exeamus modo: quod ut meliore tempore possimus, facit Adriano mari Dolabella, Fretensi Curio. [2]

2. Iniecta autem mihi spes quaedam est, velle mecum Ser. Sulpicium colloqui. Ad eum misi Philotimum libertum cum literis: si vir esse volet, praeclara συνοδία; sin autem, erimus nos, qui solemus.

3. Curio mecum vixit, [3] iacere Caesarem putans offensione populari, Siciliaeque diffidens, si Pompeius navigare coepisset.

4. Quintum puerum accepi vehementer. Avaritiam video fuisse, et spem magni congiarii. Magnum hoc malum est. Sed scelus illud, quod timueramus, spero nullum fuisse. Hoc autem vitium puto te existimare non a nostra indulgentia, sed a natura profectum; quam tamen [4] nos disciplina regimus.

5. De Oppiis Veliensibus quid placeat, cum Philotimo videbis.

6. Epirum nostram putabimus; sed alios cursus videbamur habituri.

(1) Non spernenda est scriptura codicis Balliol. et Helmst. *aut aliquo in loco sive oppidulo*. Vereor tamen ne alterutrum aut *loco*, aut *oppidulo* sit corruptum et ex interpretatione inculcatum. GRAEV.

(2) Freto Siculo.

Συνοδία) Comitatus.

(3) Fortasse *Curio me invisit*. ERN.

*Quod timueramus*) Ne cum Caesare locutus esset de nostro consilio Italiae relinquendae. Ep. 4. MAN.

(4) *Quam tamen* scil. *naturam* e coniectura Ernestii rescripsi. Vulgo *quem tamen*.

*Nostram*) Epiro tua utar ut mea, si acciderit, ut inde transeam, quum ad Pompeium proficiscar. MAN.

## VIII.

Scr. in Cumano a. d. VI non. Maii A. V. C. 704.

*Causas exponit, cur sibi non videatur exspectandum, quem exitum res in Hispaniis agendae habiturae sint. Addit alia quaedam, subiungitque literarum ab Antonio et a Çaesare acceptarum exempla.*

CICERO ATTICO S.

Et res ipsa monebat, et tu ostenderas, et ego videbam, de iis rebus, quas intercipi periculosum esset, finem inter nos scribendi fieri tempus esse. Sed, quum ad me saepe mea Tullia scribat, orans, ut, quid in Hispania geratur, exspectem; et semper adscribat, idem videri tibi; idque ipse etiam ex tuis literis intellexerim: non puto esse alienum, me ad te, quid de ea re sentiam, scribere. Consilium istud tunc esset prudens, ut mihi videtur, si nostras rationes ad Hispaniensem casum accommodaturi essemus; quod fieri dicitis oportere. Necesse est enim, aut, id quod maxime velim, pelli istum [1] ab Hispania; aut trahi id bellum; aut istum, ut confidere videtur, apprehendere Hispanias. Si pelletur, quam gratus, aut quam honestus tum erit ad Pompeium noster adventus; quum ipsum Curionem ad eum transiturum putem? Si trahitur bellum, quid exspectem, aut quam diu? Relinquitur, ut, si vincimur in Hispania, quiescamus. Id ego contra puto; istum enim victorem magis relinquendum puto, quam victum, et dubitantem

(1) Scil. Caesarem. Prursus aliud agebat Ernestius, quum, hoc ad Pompeium pertinere putans, corrigebat *illum*.

*Istum*) Puto Caesarem potius relinquendum quum vincet, quam quum victus erit, et in eo discrimine versabitur, ut magis incertus sit, quam certus, de rerum suarum exitu. Bos.

magis, quam fidentem suis rebus. Nam caedem video, si vicerit, et impetum in privatorum pecunias, et exsulum reditum, et tabulas novas, et turpissimorum honores, et regnum non modo romano homini, sed ne persae quidem cuiquam tolerabile. Tacita esse poterit indignitas nostra? pati poterunt oculi, me cum Gabinio sententiam dicere? et quidem illum rogari prius? praesto esse clientem tuum Clodium? [1] C. Ateii Plaguleium? [2] ceteros? Sed cur inimicos colligo? qui meos necessarios, a me defensos, nec videre in curia sine dolore, nec versari inter eos sine dedecore potero. Quid? si ne id quidem est exploratum, fore, ut mihi liceat (scribunt enim ad me amici eius, me illi nullo modo satisfecisse, quod in senatum non venerim); tamenne dubitemus, an ei nos etiam cum periculo venditemus, quicum coniuncti ne cum praemio quidem voluimus esse? Deinde hoc vide, non esse iudicium de tota contentione in Hispaniis: nisi forte, iis amissis, arma Pompeium abiecturum putas; cuius omne consilium Themistocleum est. Existimat enim, qui mare teneat, eum necesse rerum potiri. Itaque nunquam id egit, [3] ut Hispaniae per se tenerentur; navalis apparatus ei semper antiquissima cura fuit. Navigabit igitur, quum erit tempus, maximis classibus, et ad Italiam accedet; in qua nos sedentes quid erimus? Nam medios esse iam non licebit. Adversabimur igitur? [4] Quod malum

(1) Scil. Sex. Clodium, nunc exsulem. Vulg. legebatur *Cloelium*. Sed Clodium Manutius invenit in codd. Bessarionis ex Alberti Tertii.

(2) Corradus coniicit *Patulcium*.

(3) Vulgo *itaque qui nunquam id egit*. Ernestius emendabat *itaque quia nunquam*; cui et ipse nuper obsecutus sum. Nunc melius visum *qui* deleri. Sensus est, itaque nunquam Pompeius id egit, ut ipse Hispaniam defenderet, sed eam legatis suis defendendam tradidit.

(4) Vulgo inepte *Classibus adversabimur igitur*. Ineptum illud *classibus* Manutio auctore delevi.

maius? [1] denique quid turpius? Ain' tu, Attice? an qui invalidi et absentis solus tuli scelus, [2] eiusdem cum Pompeio et cum reliquis principibus non feram? Quod si iam, misso officio, periculi ratio habenda est; ab illis est periculum, si peccaro; ab hoc, si recte fecero; nec ullum in his malis consilium periculo vacuum inveniri potest: ut non sit dubium, quin turpiter facere cum periculo fugiamus; quod fugeremus etiam cum salute. [3] Non simul cum Pompeio mare transierimus? Omnino non potuimus. Exstat ratio dierum. Sed tamen (fateamur enim, quod est; ne condamus quidem, ut possumus); fefellit ea me res, quae fortasse non debuit, sed fefellit: pacem putavi fore; quae si esset, iratum mihi Caesarem esse, quum idem amicus esset Pompeio, nolui. Senseram enim, quam iidem essent. Hoc verens, in hanc tarditatem incidi. Sed assequor omnia, si propero; si cunctor, amitto. Et tamen, mi Attice, auguria quoque me incitant quadam spe non dubia, non haec collegii nostri ab Appio, [4] sed illa Platonis de tyrannis. Nullo enim modo posse video stare istum diutius, quin ipse

(1) Editiones fera omnes addunt *scilicet tantum*: de quibus ita Graevius: « Sunt interpretationes magistellorum, *scilicet tantum*, quae irrepserunt in contextum. Videntur autem illae natae esse ex hac causa, quod in aliis libris exciderit τὸ *maius*, ut in Balliol. Helmst. in aliis vero τὸ *malum* propter literarum vicinitatem, ut saepe hac labe veteres libri sunt aspersi. Interea maluimus veterum librorum et editionum meliorum scripturam hic legi, quam recentiorum acutas quidem, sed perquam dubias coniecturas. » *T.*

(2) Vulgo olim *An invalide hinc in absentis solus* etc. Muretus sic: *An qui eius absentis solus* etc. Malasp. vero: *Annis abhinc IX absens et solus*. T.

(3) Olivet. post Manutium, *quin cum periculo fugiamus, quod* etc. Alii omnes, *quin turpiter facere cum periculo fugiamus*: quod religiosis auribus vix placeat. Oliv.

*Condamus quidem*) His verbis, *ne condamus quidem*, explicat illud prius, *fateamur*. Itaque, *quod est*, hic vim habet ἐξηγητικήν. Bos. — Muretus rescribebat, *ne abscondamus quidem, ut possumus*. Sed vulgatae eadem est sententia. Graev.

(4) Qui ipse quoque augur de disciplina augurali scripserat.

per se, etiam languentibus nobis, concidat; quippe qui florentissimus, ac novus, VI, VII diebus ipsi illi egenti ac perditae multitudini in odium acerbissimum venerit; qui duarum rerum simulationem tam cito amiserit, mansuetudinis in Metello, divitiarum in aerario. Iam, quibus utatur vel sociis, vel ministris, si ii provincias, si rempublicam regent, quorum nemo duo menses potuit patrimonium suum gubernare? Non sunt omnia colligenda, quae tu acutissime perspicis; sed tamen ea pone ante oculos; iam intelliges, id regnum vix semestre esse posse. Quod si me fefellerit, feram, sicut multi clarissimi homines in republica excellentes tulerunt: nisi forte me, Sardanapali vicem in lectulo [1] mori malle censueris, quam exsilio Themistocleo; qui quum fuisset, ut ait Thucydides, [2] *τῶν μὲν παρόντων δὶ ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων, τῶν δὲ μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστὴς*, tamen incidit in eos casus, quos vitasset, si eum nihil fefellisset. Etsi is erat (ut ait idem) qui *τὸ ἄμεινον καὶ τὸ χεῖρον ἐν τῷ ἀφανεῖ ἔτι προεώρα μάλιστα*: tamen non vidit, nec quo modo Lacedaemoniorum, nec quo modo suorum civium invidiam effugeret, nec quid Artaxerxi polliceretur. Non fuisset et illa nox tam

*Metello*) Cui mortem est minatus. Dictum supra. MAN.

(1) Vulg. *in suo lectulo*. Recte *suo* delevit Ern. — *In suo lectulo*) Pro *in meo*. Graecum loquendi genus. Nam ἑαυτοῦ valet, sui ipsius.

*Qui quum fuisset*) Res interdum Cicero attendit potius, quam verba, ut hic. Nam *Qui* coniungi non potest cum *Exsilio Themistocleo*, quum sint diversa genera: sed quia *Themistocleo* nihil aliud quam *Themistocles* significat, propterea, ut dixi, rem spectans Cicero, non verbum, intulit *Qui*. MAN.

(2) De bello Pelop. I, cap. 136.

*Τῶν μὲν παρόντων*) Rerum praesentium, initio brevi et extemporali consilio, optimus iudex, et futurarum ut plurimum optimus coniector.

*Τὸ ἄμεινον*) Quid melius aut deterius, in obscuro adhuc providebat maxime.

*Artaxerxi*) Cui de subigenda Graecia pollicitus, postea quum videret praestare non posse, voluntaria morte, veneno sumpto, vitam finivit. Plutarchos. MAN.

*Illa nox*) Africanus minor, mane in cubiculo suo mortuus repertus,

acerba Africano, sapientissimo viro, non tam dirus ille dies Sullanus callidissimo viro C. Mario, si nihil utrumque eorum fefellisset. Nos tamen hoc confirmamus illo augurio, quo diximus; nec nos fallit, nec aliter accidet. Corruat iste necesse est, aut per adversarios, aut ipse per se, qui quidem sibi est adversarius unus acerrimus. Id spero vivis nobis fore. Quamquam tempus est, nos de illa perpetua iam, non de hac exigua vita cogitare. Sin quid acciderit maturius, haud sane mea multum interfuerit, utrum factum videam, an futurum esse multo ante viderim. Quae quum ita sint, non est committendum, ut iis pareamus, quos contra me senatus, ne quid respublica detrimenti acciperet, armavit. Tibi sunt omnia commendata, quae commendationis meae, pro tuo in nos amore, non indigent. Ne hercule ego quidem reperio, quid scribam. Sedeo enim πλουδοκῶν. Etsi nihil unquam tam fuit scribendum, quam nihil mihi unquam ex plurimis tuis iucunditatibus gratius accidisse, quam quod meam Tulliam suavissime diligentissimeque coluisti. Valde eo ipsa delectata est; ego autem non minus; cuius quidem virtus mirifica. Quo modo illa fert publicam cladem? quo modo domesticas tricas? quantus autem animus in discessu nostro? στοργὴ sit summa licet, summa σύντηξις; [1] tamen nos

putatur suorum scelere sublatus, maxime Semproniae uxoris, cuius fratrem Ti. Gracchum, in concione interrogatus, dixerat, iure sibi caesum videri. Quod profecto nunquam dixisset, si talem exitum providisset. Ergo et eum, sapientissimum virum, aliquid fefellit: fefellit et C. Marium: qui cum L. Sylla nunquam profecto contentionem suscepisset, si diem illum, quo urbe pulsus est, mentis acie providisset. ID.

Πλουδοκῶν) Tempestatem et navigationem idoneam exspectans.

Στοργὴ) Pietas, amor. Σύντηξις, arctissima animorum coniunctio.

(1) Ita correxi vulg. *sit στοργή, sit summa σύντηξις*. Etsi, inquit, summus in me Tulliae amor est, et quasi conglutinatio animorum, ut aegre ferat discessum meum, tamen me recte facere et bene audire vult, ideo-

recte facere et bene audire vult. Sed hac super re nimis; ne meam ipse συμπάθειαν iam evocem. Tu, si quid de Hispaniis certius, et si quid aliud, dum adsumus, scribes; et ego fortasse discedens dabo ad te aliquid; eo etiam magis, quod Tullia te non putabat hoc tempore ex Italia. Cum Antonio item est agendum, ut cum Curione Melitae me velit esse; huic bello nolle interesse. Eo velim tam facili uti possem, et tam bono in me, quam Curione. Is ad Misenum VI nonas venturus dicebatur, id est hodie; sed praemisit mihi odiosas literas, hoc exemplo:

ANTONIVS Trib. Pleb. Propraet. CICERONI Imp. S.

Nisi te valde amarem, et multo quidem plus, quam tu putas, non extimuissem rumorem, qui de te prolatus est, quum praesertim falsum esse existimarem. Sed quia te nimio plus diligo, non possum dissimulare, mihi famam quoque, quamvis sit falsa, magni esse. Te iturum trans mare, credere non possum, quum tanti facias Dolabellam, et Tulliam tuam, feminam lectissimam, tantique ab omnibus nobis fias; quibus mehercule dignitas amplitudoque tua paene carior est, quam tibi ipsi. Sed tamen non sum arbitratus esse amici, non commoveri etiam improborum sermone: atque eo feci studiosius, quod iudicabam,

que me mavult ira ad Pompeium, quam in Italia manere.

Συμπάθειαν) Quam hic accommodata sit graeca haec vox, dici non potest. Quum enim de incredibili amore in se Tulliae supra locutus sit, cito ex eo sermone delabitur. Sentiebat enim se iam commoveri, affectusque suos excitari, quod nolebat. Verbum hoc notum est: quod si iam facile exprimi posset verbo Latino, quam vis eius intelligitur, nihil laboraremus. Vict.

*Ex Italia*) Supple, exiturum.

*Antonio*) Quem Caesar, in Hispaniam contra Pompeii legatos proficiscens, Italiae praeesse voluerat. Man.

duriores partes mihi impositas esse ab offensione nostra, quae magis a ζηλοτυπίᾳ mea, quam ab iniuria tua nata est. Sic enim volo te tibi persuadere, mihi neminem esse cariorem te, excepto Caesare meo, meque illud una iudicare, Caesarem maxime in suis M. Ciceronem reponere. Quare, mi Cicero, te rogo, ut tibi omnia integra serves, eius [1] fidem improbes, qui tibi, ut beneficium daret, prius iniuriam fecit: contra eum [2] ne profugias, qui te etsi non amabit (quod accidere non potest), [3] tamen salvum amplissimumque esse cupiet. Dedita opera ad te Calpurnium, familiarissimum meum, misi, ut mihi magnae curae tuam vitam ac dignitatem esse scires.

Eodem die a Caesare Philotimus literas attulit, [4] hoc exemplo:

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicaram; tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimavi, et pro nostra benivolentia petendum, ne quo progredereris, proclinata iam re, quo integra etiam progrediendum tibi non existimasses. Namque et amicitiae graviorem iniuriam feceris, et tibi minus commode consulueris, si non fortunae obsequutus videbere (omnia enim secundissima nobis,

Ζηλοτυπίᾳ) Dolor ex eo, quum quis consequitur id, quod ipsi cupiebamus.

*Iniuria*) Quae nulla fuit, quod auguratum peteres, quem ego petebam.

(1) Pompeii, qui Ciceronis exsilium iuverat, Clodii adoptionem permittendo et reliqua; beneficium dederat reditu iuvando.

(2) *Eum* (scil. Caesarem) recte tuentur Manut. Lambin. Graev. cum edd. antiquioribus. Victorius primus delevit, quem secutus est Ern. Abest etiam ed. Rom.

(3) Scil. ut te non amet.

(4) Abest *literas* ab Ernestina et Schütziane. Forte negligentia operarum omissum. *T.*

*Proclinata*) Ed. Rom. *inclinata.*

adversissima illis accidisse videntur), nec causam sequutus (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse iudicasti), sed meum aliquod factum condemnavisse: quo mihi gravius abs te nil accidere potest. Quod ne facias, pro iure nostrae amicitiae a te peto. Postremo, quid viro bono et quieto, et bono civi magis convenit, quam abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causa sequi non potuerunt. Tu, explorato et vitae meae testimonio, et amicitiae iudicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. xv kal. mai. ex itinere.

*Periculi*) a Pompeio iis, qui remansissent, denunciati. Vel in aliis bellis civilibus multi fecissent id, ad quod te hortor, si tuto id, ut tu, facere potuissent: sed quum alterum ex ducibus iratum haberent, coacti sunt bellis interesse. CORR.

## IX.

Scr. in Cumano V non. Maii A. V. C. 704.

*Narrat nuntios a Philotimo allatos omnes, qui secum sint, exanimasse, significatque se Melitam cogitare.*

CICERO ATTICO S.

Adventus Philotimi (at cuius hominis, quam insulsi, et quam saepe pro Pompeio mentientis!) exanimavit omnes, qui mecum erant. Nam ipse obdurui. Dubitabat nostrum nemo, quin Caesar itinera repressisset; volare dicitur; Petreius cum Afranio coniunxisset se;

*Exanimavit*) Quia, quum pro certo haberemus, Caesarem in Hispaniam proficiscentem itinera tardius facere coepisse, Petreium cum Afranio copias coniunxisse, ipse nihil attulit eiusmodi. Quod eo credendum magis est, quia scimus eum solere saepe pro Pompeio mentiri. MAN.

*Coniunxisset*) Hoc ad illud refertur, *Dubitavit nemo, quin*. ID.

nihil affert eiusmodi. Quid quaeris? etiam illud erat persuasum: Pompeium cum magnis copiis iter in Germaniam per Illyricum fecisse; id enim αὐθεντικῶς nuntiabatur. Melitam igitur, opinor, capessamus, dum quid in Hispania: quod quidem propemodum videor ex Caesaris literis ipsius voluntate facere posse; qui negat neque honestius, neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. Dices, ubi ergo tuus ille animus, quem proximis literis? Adest, et idem est: sed utinam meo solum capite decernerem! Lacrymae meorum me interdum molliunt, precantium, ut de Hispaniis exspectemus. M. Caelii quidem epistolam, scriptam miserabiliter, quum hoc idem obsecraret, ut exspectarem, ne fortunas meas, ne unicam filiam, ne meos omnes tam temere proderem, non sine magno fletu legerunt pueri nostri: etsi meus quidem est fortior, eoque ipso vehementius commovet; nec quidquam, nisi de dignitate [1] laborat. Melitam igitur; deinde, quo videbitur. Tu tamen etiam nunc mihi aliquid literarum, et maxime si quid ab Afranio. [2] Ego si cum Antonio loquutus ero, scribam ad te, quid actum sit. Ero tamen in credendo, ut mones, cautus. Nam occultandi ratio quum difficilis, tum etiam periculosa est. Servium exspecto ad nonas, et adigit ita Postumia, et Servius filius. Quartanam leviorem esse gaudeo. Misi ad te Caelii etiam literarum exemplum.

Αὐθεντικῶς) Certo auctore.

*Epistolam*) Quae proxime sequitur.

(1) Sic cod. Bessarionis teste Manutio. Vulgo *de dignatione*. Male. — Quod ad sententiam attinet, *Dignatio* magis placet, quam *Dignitas*, quae non convenit in puerum. MAN.

(2) Si quid ab Afranio ex Hispania audieris, Pompeii legato.

CAELIVS CICERONI S.

Exanimatus tuis literis, quibus te nihil nisi triste [1] cogitare ostendisti, neque, id quod esset, perscripsisti, neque non tamen, quale esset, quod cogitares aperuisti, has ad te illico literas scripsi. [2] Per fortunas tuas, Cicero, per liberos te oro et obsecro, ne quid gravius de salute et incolumitate tua consulas. Nam deos hominesque, amicitiamque nostram testificor, me tibi praedixisse, neque temere monuisse: sed, postquam Caesarem convenerim, sententiamque eius qualis futura esset parta victoria, cognorim, te certiorem fecisse. Si existimas eandem rationem fore Caesaris in dimittendis adversariis, et conditionibus ferendis, erras. Nihil nisi atrox et saevum cogitat, atque etiam loquitur. Iratus senatui exiit; his intercessionibus plane incitatus est. Non mehercule erit deprecationi locus. Quare, si tibi tu, si filius unicus, si domus, si spes tuae reliquae tibi carae sunt; si aliquid apud te nos, si vir optimus, gener tuus, valemus: [3] eorum fortunam non debes velle conturbare; ut eam causam, in cuius victoria salus nostra est, odisse aut relinquere cogamur, aut impiam cupiditatem contra salutem tuam habeamus. Denique illud cogita, quod offensae fuerit, in ista cunctatione te subiisse. Nunc te contra victorem [4] facere, quem dubiis rebus laedere noluisti, et ad eos fugatos accedere, quos resistentes sequi nolueris, summae stultitiae est. Vide, ne, dum pudet te parum optimatem esse, parum diligenter,

***Exanimatus*) Quae in Caelii epistola videbantur interpretationis opem desiderare, habes *Fam.* VIII, 16.

(1) In codd. Helmst. et Ball. *non-nihil triste*, quod recepit Weiskius.

(2) *Exanimatus — scripsi*) Alii *Exanimatus sum — scripsi*; longeque aliter interpungunt. *T.*

(3) *Valemus—cogamur*) Alia prorsus exhibet Oliveti editio, cuius varietatem referre plena pagella vetat. *T.*

(4) Vulgo additur *Caesarem*; nempe e glossa.

quod optimum sit, eligas. Quod si totum tibi persuadere non possum; saltem, dum quid de Hispaniis agamus scitur, exspecta; quas tibi nuntio adventu Caesaris fore nostras. Quam isti spem habeant amissis Hispaniis, nescio. Quod porro tuum consilium sit ad desperatos accedere, non medius fidius reperio. Hoc, quod tu non dicendo mihi significasti, Caesar audierat: ac simul atque *ave* mihi dixit, statim, quid de te audisset, exposuit. Negavi me scire; tamen ab eo petivi, ut ad te literas mitteret, quibus maxime ad remanendum commoveri posses. Me secum in Hispaniam ducit. Nam, nisi ita faceret, ego prius quam ad urbem accederem, ubicumque esses, ad te percurrissem, et hoc a te praesens contendissem, atque omni vi te retinuissem. Etiam atque etiam, Cicero, cogita, ne te tuosque omnes funditus evertas: nec te sciens prudensque eo demittas, unde exitum vides nullum esse. Quod si te aut voces optimatium commovent, aut nonnullorum hominum insolentiam et iactationem ferre non potes, eligas censeo aliquod oppidum vacuum a bello, dum haec decernuntur, quae iam [1] erunt confecta. Id si feceris, et ego te sapienter fecisse iudicabo, et Caesarem non offendes.

(1) Weiskio placet *quae iamiam*.

## X.

Scr. in Cumano V non. Maii A. V. C. 704.

*Mittit epistolam Antonii, seque ex Italia evolare cupere significat; addit pauca de Q. filio regendo.*

CICERO ATTICO S.

Me caecum, qui haec ante non viderim! Misi ad te epistolam Antonii. Ei quum ego saepissime scripsis-

sem, nihil me contra Caesaris rationes cogitare; meminisse me generi mei, meminisse amicitiae; potuisse, si aliter sentirem, esse cum Pompeio; me autem, quia cum lictoribus invitus cursarem, abesse velle, nec id ipsum certum etiam nunc habere: vide, quam ad haec παροινικῶς: [1]

*Tuum consilium quam verum est! Nam qui se medium esse vult, in patria manet: qui proficiscitur, aliquid de alterutra parte iudicare videtur. Sed ego is non sum, qui statuere debeam, iure quis proficiscatur, nec ne. Partes mihi Caesar has imposuit, ne quem omnino discedere ex Italia paterer. Quare parvi refert, me probare cogitationem tuam, si nihil tamen tibi remittere possum. Ad Caesarem mittas censeo, et ab eo hoc petas. Non dubito, quin impetraturus sis, quum praesertim te amicitiae nostrae rationem habiturum esse pollicearis.*

Habes σκυτάλην Λακωνικήν. Omnino excipiam hominem. Erat autem v non. venturus vesperi, idest hodie. Cras igitur ad me fortasse veniet; tentabo, ut persuadeam me nihil properare; [2] missurum ad Caesarem, clamabo, me; cum paucissimis alicubi occultabor; clam hinc, [3] istis invitissimis, evolabo, atque utinam ad Curionem! σὺν θεῷ τοι λέγω. Magnus dolor accessit.

(1) I. e. insolenter, quasi ex temulentia. Victorius reposuit τυραννικῶς, quod Mongaltio non displicet.

Σκυτάλην Λακωνικήν) Brevem epistolam, quales occultis gravibusque de rebus Lacedaemonii ad imperatores suos, in loro scriptas, unde σκυτάλαι dictae, mittebant. Vide Gellium lib. XVII, cap. 9, et Suidam. Man.

(2) Ita correxi vulgatum prorsus corruptum, *tentabo, audeam; nihil properare.* — Olivet. *Tentabo, ac dicam, me nihil properare;* deinde *clam ibo.*

(3) In cod. Tornaes. erat *cati hinc.* In Crusell. *cartis hinc;* ex quo Bosius fecit *carris hinc.* Ernestius dedit *certe hinc* (Oliv. *caute hinc*). Ego vero rescripsi *clam hinc*, quod aliis locis bene respondet.

*Ad Curionem)* In Siciliam. Is enim Ciceronem admodum diligebat. Man.

Σὺν θεῷ) *Favente Deo.* Hoc non separatim lego, sed cum superioribus

Efficietur aliquid dignum nobis. Δυσουρία tua mihi valde molesta: medere, amabo, dum est ἀρχή. De Massiliensibus gratae tuae mihi literae. Quaeso ut sciam, quidquid audieris. Siciliam cuperem, si possem palam; quod a Curione effeceram. Hic ego Servium exspecto. Rogor enim ab eius uxore et filio, et puto opus esse. Hic tamen [1] Cytheridem secum lectica aperta portat, altera uxorem; septem praeterea coniunctae lecticae amicarum sunt, an amicorum? Vide, quam turpi leto pereamus; et dubita, si potes, quin ille, seu victus seu victor redierit, caedem facturus sit. Ego vero vel lintriculo, [2] si navis non erit, eripiam me ex istorum parricidio. Sed plura scribam, quum illum convenero.

Iuvenem nostrum non possum non amare; sed ab eo nos non amari, plane intelligo. Nihil ego vidi tam ἀνηθοποίητον, tam aversum a suis, tam nescio quid cogitans. Vim incredibilem molestiarum! sed erit curae, et est, ut regatur. Mirum est enim ingenium; ἤθους ἐπιμελητέον.

coniungo, et a sequentibus disiungo. Sic enim se evolaturum confirmat, si modo adiuvet Deus. Id.

Τοι λέγω) Τοὶ pro σοὶ, Dorice. *Tibi*, inquit, *dico*: evolabo hinc. Id.

*Accessit*) Ex literis Antonii.

Δυσουρία) Vrinae difficultas.

Ἀρχή) *Principium*.

*Massiliensibus*) Ausis Caesari portas claudere. *Caes.* lib. I de bel. civ. Corr.

*Effeceram*) Obtinueram. Supra epistola 4. Man.

(1) Scil. Antonius. Malim vero *ille tamen*. Atque haud scio an post *opus esse* quaedam verba interciderint, quae ad Antonium pertinerent. — *Cytheridem*, mimam, de qua Phil. II, 24.

(2) Olim corrupte ego *vero vehiculo*. Turnebo, Iunio, aliis placebat *ego vero utriculo*.

Ἀνηθοποίητον) *Alienum a recta morum conformatione*.

Ἤθους ἐπιμελητέον) *Moribus adhibenda diligentia*. Haec de Q. filio.

## XI.

Scr. in Cumano a. d. IV non. Maii A. V. C. 704.

*Fratrem suum Attico excusat* 1; *eius filii vitia quaedam a natura, non a patris indulgentia repetenda esse* 2; *Antonium venisse, seque de navigatione sollicitum esse* 3; *Vectenum a se diligi scribit* 4.

CICERO ATTICO S.

Obsignata iam epistola superiore, non placuit ei dari, cui constitueram, quod erat alienus. Itaque eo die data non est. Interim venit Philotimus, et mihi a te literas reddidit: quibus quae de fratre meo scribis, sunt ea quidem parum firma, sed habent nihil ὕπουλον, nihil fallax, nihil non flexibile ad bonitatem, nihil, quod non, quo velis, uno sermone possis perducere. Ne multa; omnes suos, etiam quibus irascitur crebrius, tamen caros habet, me quidem se ipso cariorem. Quod de puero aliter ad te scripsit, et ad matrem de filio, [1] non reprehendo. De itinere et de sorore, [2] quae scribis, molesta sunt, eoque magis, quod ea tempora nostra sunt, ut ego his mederi non possim. Nam certe mederer. Sed quibus in malis, et qua in desperatione rerum simus, vides. Illa de ratione nummaria non sunt eiusmodi (saepe enim audio ex ipso), ut non cupiat tibi praestare, sed in eo laborat. [3] Sed si mihi Q. Axius, in hac mea fuga, HS XIII non reddit, quae

Ὕπουλον) Subdolum.

*Aliter*) Patruus es; mater est: aliter scribitur ad patruum, aliter ad matrem. Haec pulchre interpretatus est Mongaltius noster. Oliv.

(1) De Q. filio non idem ad te scripsit, quod ad matrem, sororem tuam, et recte, dolorem enim illi dedisset, commemorandis filii vitiis. Man.

(2) Pomponia Q. fratris uxore.

*Praestare*) Satisfacere, solvere.

(3) Ita correxi vulgatum *et in eo laborat*. Bosius e cod. decurtato dedit *et in eo laboret*, quod recepit Ern.

dedi eius filio mutua, et utitur excusatione temporis; si Lepta, si ceteri: soleo mirari, de nescio quîs HS. xx quum audio ex illo se urgeri. Vides enim profecto angustias. Curari tamen ea tibi utique iubet. An existimas illum in isto genere lentulum, aut restrictum? Nemo est minus.

2. De fratre satis. De eius filio, indulsit illi quidem suus pater semper; sed non facit indulgentia mendacem, aut avarum, aut non amantem suorum; ferocem fortasse, atque arrogantem et infestum facit. Itaque habet haec quoque, quae nascuntur ex indulgentia: sed ea sunt tolerabilia. Quid enim dicam, hac iuventute? Ea vero, quae mihi quidem, qui illum amo, sunt his ipsis malis, in quis sumus, miseriora, non sunt ab obsequio nostro, non; suas radices habent; quas tamen evellerem profecto, si liceret. Sed ea tempora sunt, ut omnia mihi sint patienda. Ego meum facile teneo. Nihil est enim eo tractabilius: cuius quidem misericordia languidiora adhuc consilia cepi; et, quo ille me certiorem [1] vult esse, eo magis timeo, ne in eum exsistam crudelior.

3. Sed Antonius venit heri vesperi. Iam fortasse ad me veniet; aut ne id quidem, quoniam scripsit, quid fieri vellet. Sed scies continuo, quid actum sit. Nos iam nihil, nisi occulte. De pueris quid agam? parvone navigio committam? Quid mihi animi in navigando censes fore? Recordor enim, aestate cum illo Rhodiorum ἀφράκτῳ navigans, quam fuerim sollicitus. Quid, duro tempore anni, actuariolo fore censes? Rem un-

(1) I. e. *constantiorem*. Popma reponendum censuit *fortiorem*, quo nihil opus esse docuit I. F. Gronov. ad Stat. Silv. V, I, p. 489 ed. Handii V. D. qui recte negavit causam fuisse cur Ernestius duriorem putaret lectionem antiquam.

*Actuariolo*) *Actuariae* erant naves minores oblongae, quae remis impellebantur, et funibus trahebantur,

dique miseram! Trebatius erat mecum, vir plane et civis bonus. Quae ille monstra, dii immortales! Etiamne Balbus in senatum venire cogitet? Sed ei ipsi cras ad te literas dabo.

4. Vectenum mihi amicum, ut scribis, ita puto esse: cum eo, quod ἀποτόμως ad me scripserat de nummis curandis, θυμικώτερον eram iocatus. Id tu, si ille aliter acceperit ac debuit, lenies. *Monetali* autem adscripsi, [1] quod ille ad me, *Proconsuli*. Sed quoniam est homo, [2] et nos diligit, ipse quoque a nobis diligatur. Vale.

nonnunquam et velis propellebantur. Vide Scheffer. de Milit. naval. 11, cap. 2. GRAEV.

Ἀποτόμως) *Acerbe, aspere,* ductum a medicis, qui secant et urunt, et ἀποτόμοι dicuntur. ERN.

Θυμικώτερον) Stomachosius.

(1) Cicero per iocum ad Vectenum sic scripserat *M. T. Cicero Vecteno Triumviro Monetali*, vel simpliciter *Vecteno Monetali* ut eo quasi honoris titulo nimiam in exigenda solutione curam et severitatem ei exprobraret.

(2) I. e. sed quoniam video eum humanius mecum agere quam putabam.

## XII.

Scr. in Cumano III non. Maii A. V. C. 704.

*Dolet sibi nihil eorum, quae cogitaverit de itinere, procedere; tamen aut vi, aut clam agendum, ut exire Italia possit. Praeterea de periculis Caesari impendentibus et de Q. filii regendi cura a se suscepta scribit.*

CICERO ATTICO S.

Quidnam mihi futurum est? aut quis me non solum infelicior, sed iam etiam turpior? Nominatim de me sibi imperatum dicit Antonius; nec me tamen ipse adhuc viderat, sed hoc Trebatio narravit. Quid agam nunc, cui nihil procedit, caduntque ea, quae diligentissime sunt cogitata, teterrime? Ego enim Curionem

nactus omnia me consequutum putavi. Is de me ad Hortensium scripserat. Reginus erat totus noster. Huic nihil suspicabamur cum hoc mari negotii fore. Quo me nunc vertam? Vndique custodior. Sed satis lacrymis. Πάρωρα πλευτέον igitur, et occulte in aliquam onerariam corrependum. Non committendum, ut etiam compacto [1] prohibiti videamur. Sicilia petenda; quam si erimus nacti, maiora quaedam consequemur. Sit modo recte in Hispaniis: quamquam de ipsa Sicilia utinam sit verum! sed adhuc nihil secundi. Concursus Siculorum ad Catonem dicitur factus; orasse, ut resisteret; omnia pollicitos; commotum illum, delectum habere coepisse. Non credo, ut est luculentus auctor: [2] potuisse certe tenere illam provinciam scio. Ab Hispaniis autem iam audietur. Hic nos C. Marcellum habemus, eadem de re cogitantem, aut bene simulantem: quamquam ipsum non videram, sed ex familiarissimo eius audiebam. Tu, quaeso, si quid habebis novi. Ego, si quid moliti erimus, ad te statim scribam. Quintum filium severius cohibebo. [3] Vtinam proficere possim! tu tamen eas epistolas, quibus asperius de eo scripsi, aliquando concerpito, ne quando quid emanet: ego item tuas. Servium exspecto, nec ab eo quidquam ὑγιὲς. Scies, quidquid erit. Sine du-

*Ad Hortensium*) Q. filium infero mari a Caesare praefectum. Corr.

*Reginus*) L. Minutius Basilus, qui etiam praeerat infero mari.

*Huic*) M. Antonio.

Πάρωρα) Praeter tempus, nondum aperto mari navigandum.

(1) In omnibus libris *cum pacto*. Ego coniectura sum adductus, ut emendarem *compacto* hoc sensu: occulte hinc cogito discedere ne meam profectionem Caesariani resciscant. Nam si id accideret, suspicari Pompeius posset, accidisse me volente, qui palam profectus essem, ut *impedirer*. Non committendum igitur est, ut videar *compacto* prohibitus. Man. — *Compacto*) Conventio, pactione. Sic Plaut. *compacto rem agunt*. Corr.

(2) Ironice; non credo, quum non sit fide dignus, qui ista narravit. Ita recte Graevius.

(3) Sic Graev. Ern. Vulgo *adhibebo*.

Ὑγιὲς) *Sani*, et supple, exspecto nihil.

bio errasse nos, confitendum est. At semel? at una in re? immo omnia, quo diligentius cogitata, eo facta sunt imprudentius.

Ἀλλὰ τὰ μὲν προτετύχθαι ἐάσομεν, ἀχνύμενοί περ: [1]

in reliquis modo ne ruamus. Iubes enim de profectione mea providere. Quid provideam? ita patent omnia, quae accidere possunt, ut, ea si vitem, sedendum sit cum dedecore et dolore: si negligam, periculum est, ne in manus incidam perditorum. Sed vide, quantis in miseriis simus. Optandum interdum videtur, ut aliquam accipiamus ab istis [2] quamvis acerbam iniuriam, ut tyranno [3] in odio fuisse videamur. Quod si nobis is cursus, quem speraram, pateret, effecissem aliquid profecto, ut tu optas et hortaris, dignum nostra mora. Sed mirificae sunt custodiae: et quidem ille ipse Curio suspectus. Quare vi aut clam agendum est; et, si vi, [4] forte et cum tempestate: clam autem istis; [5] in quo si quod σφάλμα, vides, quam turpe sit. Sed trahimur: [6] nec fugiendum, si quid violentius. De Caelio, saepe mecum agito; nec, si quid habuero tale, dimittam.

2. Hispanias spero firmas esse. Massiliensium factum quum ipsum per se luculentum est, tum mihi argu-

(1) Vide lib. VII, Ep. 1.

*Sedendum*) manendum in Italia.

(2) Caesarianis.

(3) Caesari.

(4) Gronovius coniiciebat legendum esse *quare via aut clam agendum est; et si via*; ita ut *via* sit i. q. *arte, et strategemate.*

(5) *Clam autem istis* scil. Caesarianis.

Σφάλμα) *Lapsus, error.* Si nostra culpa evenit, ut a Caesarianis relinquamur.

(6) Sic recte I. F. Gronov. Vulgo abest *sed.* — *Trahimur*) Honestum nos trahit ad Pompeium, nec, si quid nobis ob hanc caussam accidere possit acerbius, recusandum. MAN.

*De Caelio*) Consulari, qui, ut Syllae tyrannidem impediret, olim in Italia bellum excitavit. CORR.

*Agito*) Ut illum imiter. Talem occasionem, qualem habuit ille. ID.

*Massiliensium*) Quod Caesari portas clauserunt. Supra. MAN.

mento est, recte esse in Hispaniis. Minus enim auderent, si aliter esset, et scirent: nam et vicini [1] et diligentes sunt. Odium autem recte animadvertis significatum theatro. Legiones etiam has, quas in Italia assumpsit, alienissimas esse video. Sed tamen nihil inimicius, quam sibi ipse. Illud recte times, ne ruat. Si desperarit, certe ruet. Quo magis efficiendum aliquid est, fortuna velim meliore, animo Caeliano. Sed primum quidque: quod, qualecumque erit, continuo scies.

3. Nos iuveni, ut rogas, suppeditabimus, et Peloponnesum ipsam sustinebimus. [2] Est enim indoles: modo aliquod hoc sit *ἦθος διδαχῇ ἁλωτόν*. Quod si adhuc nullum est, esse tamen potest; aut *ἀρετή* non est *διδακτόν*: quod mihi persuaderi non potest.

(1) Vulgo *iuncti*. Sed hoc minus aptum est, quum inter Massiliam et Hispaniam intersit magna pars Galliae Narbonensis. Ergo Manutio auctore reposui *vicini*.

*Ruat*) In fortunas, vitamque civium. Epist. 8. Man.

*Meliore*) Quam fuit fortuna Caelii, qui cum Bruto, et Carinate a Pompeio fuit oppressus: si modo is est, de quo scribit Plut. in Pompeio. Corr.

(2) Iocose innuit nimiam Q. filii regendi difficultatem. Non Spartam solum, quam nacti sumus, ornabimus, sed totam Peloponnesum sustinebimus. Fortasse etiam respexit ad versum Ἀρκαδίαν μ' αἰτεῖς supra commemoratum X, 5.

Ἦθος) Ingenium, quod disciplina subigi et domari possit.

Ἀρετή) *Virtus* non est id, quod *tradi doctrina possit*.

## XIII.

Scr. in Cumano nonis Maii A. V. C. 704.

*Narrat, quid Antonius egerit; Servium Sulpicium cras ad se venturum ostendit, petitque, ut sibi, si quid de Hispaniis audiverit, nuntiet; alia breviter tangit.*

CICERO ATTICO S.

Epistola tua gratissima fuit meae Tulliae, et mehercule mihi. Semper secum aliquid afferunt tuae literae. Scribes igitur: ac, si quid ad spem poteris, ne dimiseris. Tu Antonii leones pertimescas cave. Nae nihil est illo homine iucundius. Attende πρᾶξιν πολιτικοῦ. Evocavit literis e municipiis denos: et IV viri venerunt ad villam eius mane. Primum dormiit ad H. III; deinde, quum esset nuntiatum venisse Neapolitanos et Cumanos (his enim est Caesar iratus), postridie redire

*Ne dimiseris*) Vt huiuscemodi sententiam innuat: Si igitur aliquid ad spem poteris, ne dimiseris. Nec enim in vulgata lectione, *me de miseriis*, mihi satis probatur hic sensus: Scribes aliquid mihi ad spem, quod si diligenter feceris, poteris me de miseriis eripere: nec enim spes sola alicuius boni eventus satis est ad extrahendum aliquem ex miseriis. Quare nisi veterem scripturam contemnis, et nova mendosiorem putas, suspicandum est, in antecedentibus dictionibus vitium esse, quod tamen ubi sit, non perspicio. VICT.

*Antonii leones*) Antonius impense delectabatur leonibus, adeo ut post Pharsalicam Caesaris victoriam, iugo primus subderet, ad currumque et rhedam iungeret, ut referunt Plinius lib. VIII, c. 16 et Plutarchus in vita. Hoc autem Atticus putabat esse argumentum feri et crudelis animi, et ideo illum pertimescebat. Quem timorem Cicero iubet eum ponere, signis quibusdam docens Antonium nihil praeter voluptariam iucundamque vitam agitare. POP.

Πρᾶξιν πολιτικοῦ) Factum cive dignum rempublicam administrante. Εἰρωνικῶς.

*Denos*) Hoc est: totum senatum. Venerunt soli consules loco senatus; quod saepe fit sumptuum minuendorum, aliorumque incommodorum declinandorum caussa, quae si totus senatus, omnesque abessent domo magistratus, facile possent oriri. GRAEV. — Pro *Denos*, Manutius legendum existimat *Decuriones*.

*Iratus*) Quod hi praeter caeteros benevolentiam in Pompeium osten-

iussit: lavari se velle, et περὶ κοιλιολυσίαν γίνεσθαι. Hoc here effecit. Hodie autem in Aenariam transire constituit. Exsulibus reditum pollicetur. Sed haec omittamus; de nobis aliquid agamus. Ab Axio accepi literas. De Tirone gratum. Vectenum diligo. Vestorio reddidi. [1] Servius pridie nonas maii Minturnis mansisse dicitur, hodie in Liternino mansurus apud C. Marcellum. Cras igitur nos mature videbit, mihique dabit argumentum ad te epistolae. Iam enim non reperio, quod tibi scribam. Illud admiror, quod Antonius ad me ne nuntium quidem, quum praesertim me valde observarit. Videlicet aut aliquid atrocius de me imperatum est; aut coram [2] negare mihi non vult, quod ego nec rogaturus eram, nec, si impetrassem, crediturus. Nos tamen aliquid excogitabimus. Tu, quaeso, si quid in Hispaniis, iam enim poterit audiri; et omnes ita exspectant, ut, si recte fuerit, nihil negotii futurum putent. Ego autem nec, retentis his, confectam rem puto, neque, amissis, desperatam. Silium et Ocellam, et ceteros credo retardatos. Te quoque a Curtio impediri video. Etsi, ut opinor, habes κέλητα ἄσκυον. [3]

dissent, votis olim pro aegrotantis salute factis. Epist. ult. lib. VIII, Toscul. I, 35. Man.

Περὶ κοιλιολυσίαν) *In alvo solvenda occupatum esse.*

*Aenariam*) Insulam Campaniae littoribus obiacentem. *Plin.* III, 6.

*Diligo*) Hoc est, Vectenus se suamque mihi operam probavit. Mong.

(1) Scil. literas a te missas. — Nummos. Corr.

*Imperatum est*) Miror, inquit, nullum nuncium ad me mitti ab Antonio, qui me antea colebat. Sed iam mihi subolet huius rei causa. Nimirum illi imperatum est a Caesare, ne me dimittat, sed vi retineat. Mihi vero facultatem discedendi petituro non vult coram negare propter amicitiam, quam semper prae se tulit. Graev.

(2) Particulam *aut* ante *coram* adieci vulgo omissam. Eadem in nonnullis edd. etiam ante *aliquid* excidit. — Nautram habet Olivetus.

*Retardatos*) Caesarianis custodiis, ne discedere possint ex Italia. Man.

*A Curtio*) Opinor, quia debitam Attico pecuniam non solveret. Cogitabat autem Atticum in Epirum. In.

(3) Scribendum videtur vel *habes*

*ex diplomate κλητα ἄοκνον* (*Veredum impigrum*), val *diploma habes κλητα ἄοκνον*. Cicero nimirum val ex coniectura vel quod ita audierat, putabat Atticum diploma impetrasse, ut possat per Italiam proficiscens aquis publicis uti, qui quoniam per vices erant dispositi, vicem equi veredarii prorsus infatigabilis praestabant; cf. huius libri epist. 17 extr.

## XIV.

Scr. in Cumano postridie non. Maii A. V. C. 704.

*Inopiam consilii queritur, petitque, ut sibi, quidquid habeat ad consolandum, perscribat; colloquium cum Servio Sulpicio exponit.*

CICERO ATTICO S.

O vitam miseram, maiusque malum, tam diu timere, quam est illud ipsum, quod timetur! Servius, ut antea scripsi, quum venisset nonis maii, postridie ad me venit. Ne diutius te teneam, nullius consilii exitum invenimus. Nunquam vidi hominem perturbatiorem metu, neque hercule quidquam timebat, quod non esset timendum: illum [1] sibi iratum, hunc [2] non amicum; horribilem utriusque victoriam, quum propter alterius [3] crudelitatem, alterius audaciam, tum propter utriusque difficultatem pecuniarum, qua erui nusquam, nisi ex privatorum bonis posset. Atque haec ita multis cum lacrymis loquebatur, ut ego mirarer, eas tam diuturna miseria non exaruisse. Mihi quidem etiam lippitudo haec, propter quam non ipse ad te scribo, sine ulla lacryma est; sed saepius odiosa est propter vigilias. Quamobrem quidquid habes ad consolandum, collige, et illa scribe, non

(1) Pompeium.
(2) Caesarem.
(3) Pompeii.
*Propter vigilias*) Nam saepe tantum est mali, ut somnum diu prohibeat. Vel, quia somnum ego capere non possum, quum quies nocturna in lippitudine maxime requiratur. Cor.

ex doctrina, neque ex libris: nam id quidem domi est; sed nescio quo modo imbecillior est medicina, quam morbus: haec potius conquire, de Hispaniis, de Massilia; quae quidem satis bella Servius affert; qui etiam de duabus legionibus [1] luculentos auctores esse dicebat. Haec igitur si habebis, et talia. Et quidem paucis diebus aliquid audiri necesse est. Sed redeo ad Servium. Distulimus omnino sermonem in posterum: sed tardus ad exeundum: multo se in suo lectulo malle,[2] quidquid foret. Odiosus scrupulus de filii militia Brundisina.[3] Vnum illud firmissime asseverabat, si damnati restituerentur, in exsilium se iturum. Nos autem ad haec: et id ipsum certo fore, et, quae iam fiant,[4] non esse leviora; multaque colligebamus. Verum ea non animum eius augebant, sed timorem, ut iam celandus magis de nostro consilio, quam ad idem [5] videretur. Quare in hoc non multum est. Nos a te admoniti de Caelio cogitabimus.

(1) A Caesare, ut ferebatur alienissimis.

(2) Supple, mori dicebat.

(3) Scil. ad effligendum Pompeium; cf. lib. IX, ep. 18, lib. X, ep. 3.

(4) Alii *flebant*.

(5) Recte indicavit Ernestius hic excidisse *cohortandus*, *vocandus* vel simile quid. — *Ad idem*) Alii *ad diem* recte: celandus fuit Servius quem ad diem videretur discedendum. Corr.

## XV.

Scr. in Cumano a. d. VI id. Maii A. V. C. 704.

*De Funisulani negotio, de Antonii nuntio, ac de pluribus rebus aliis.*

CICERO ATTICO S.

Servius quum esset apud me, Cephalio cum tuis literis VI id. venit: quae nobis magnam spem attulerunt

meliorum rerum de octo cohortibus [1] (etenim hae quoque, quae in his locis sunt, labare dicuntur): eodem die Funisulanus a te attulit literas, in quibus erat confirmatius idem illud. Ei de suo negotio respondi cumulate, cum omni tua gratia. Adhuc non satisfaciebat: debet autem mihi multos nummos; nec habetur locuples. Nunc ait se daturum; cui expensum tulerit, morari; tabellariis, si apud te esset, quum satisfecisset, dares. [2] Quantum sit, Eros Philotimi tibi dicet. Sed ad maiora redeamus. Quod optas, Caelianum illud maturescit. [3] Itaque torqueor, utrum ventum exspectem. Vexillo opus est: [4] convolabunt. Quod suades, ut palam; [5] prorsus assentior: itaque me profecturum puto. Tuas tamen interim literas exspecto. Servii consilio nihil expeditur. Omnes captiones in omni sententia occurrunt. Vnum C. Mar-

(1) Quae videtur defectionem a Caesare cogitare. MAN.

*Tabellariis*) Concise loquitur, paucis multa complexus, ut saepe in his epistolis. Ait se nunc soluturum: sed qui sibi debeat, non solvere: scripsisse tamen ut tibi is solvat. Si solvit, et iam illa pecunia penes te est, velim ut per tabellarios ad me illam cures. *Quum satisfecisset* scilicet tibi is, cui expensum tulerat argentum, et qui nunc tricabatur: si tibi numerasset pecuniam. Ad eum enim literas dederat Funisulanus, ut Attico numeraret, quod sibi debeat. Hinc subnectit *quantum sit*, quod a Funisulano debeatur, *Eros Philotimi tibi dicet.* GRAEV.

(2) Hunc locum variis modis in codd. corruptum de Graevii sententia constitui. Bosius ita correxerat: *nunc ait se daturum; cui expensos tulerit, moram in tabellariis, si apud te esset; quia satis fecisses, dares.*

(3) Scil. seditio militum et conspiratio hominum contra Caesarianos, ut supra epist. 12.

(4) Tantum opus est duce, qui signum det. ERN.

(5) H. e. ut recte explicat I. F. Gronovius, *quod suades ut palam* vel gemmam anuli cum Gyge Lydio ad palmam convertam, et me invisibilem reddam h. e. ut occulte discedam; prorsus tibi assentior. Nota est fabula de Gygis anulo. Cic. de Off. VI, 9. — Aliter caeteri omnes interpretantur. *Palam* adverbialiter positum volunt. Praecedit enim, *Vexillo opus est.* Quis autem signum tollat, nisi *palam*? OLIV.

*Captiones*) Vbi quid deliberatum est Servio, statim aliquid, atque adeo multa contra occurrunt. Et *captiones* proprie dixit, quum loqueretur de iurisconsulto, nam a captionibus cavere, iurisconsultorum est. MAN.

cellum [1] cognovi timidiorem; quem consulem fuisse poenitet. Ω πολλῆς ἀγεννείας! qui etiam Antonium confirmasse dicitur, ut me impediret; quo ipse, credo, honestius. Antonius autem VI id. Capuam profectus est: ad me misit, se, pudore deterritum, ad me non venisse, quod me sibi succensere putaret. Ibitur igitur, et ita quidem, ut censes; nisi cuius gravioris personae suscipiendae spes erit ante oblata. Sed vix erit tam cito. Allienus autem praetor putabat aliquem, si ego non, ex collegis suis. Quivis licet, dummodo aliquis. De sorore, laudo. De Quinto puero, datur opera. Spero esse meliora. De Quinto fratre, scito eum non mediocriter laborare de versura. [2] Sed adhuc nihil a L. Egnatio expressit. Axius de XII millibus pudens. Saepe enim adscripsit, ut Gallio, [3] quantum is vellet, darem. Quod si non scripsisset, possemne aliter? et quidem saepe sum pollicitus; sed tantum voluit cito. Me vero adiuvarent his in angustiis. Sed dii istos! verum alias. Te a quartana liberatum gaudeo, itemque Piliam. Ego, dum panes et cetera in navem parantur, excurro in Pompeianum. Vecteno velim gratias; quod studiosus. [4] Si quemquam nactus fueris, qui perferat, literas des ante, quam discedimus.

(1) Ita sensus causa rescripsi pro vulg. *C. Marcello.*

*Poenitet*) Quia scil in consulatu se iniuriam Caesari fecisse, ultionem timet. Id.

*Ω πολλῆς*) Abiectum, humilemque animum, propter timorem poenitere summae dignitatis, qua gloriari etiam deberet. Id.

*Honestius*) Remanere videatur, si me socium habeat. Corr.

*Ibitur*) Ad Pompeium *ut censes*, palam. *Nisi spes*, de pace agendi. Man.

*Aliquem*) Huic rei praefici oportere.

(2) Sic Corradus amendavit. Vulgo *de usura.* Nempe Q. frater laborabat de solvenda Attico pecunia per versuram.

*Pudens*) Qui praeter eam pecuniae summam, quam Gallio credidi, me dare iubeat eidem XII millia HS. Bos.

(3) Recte Manutius censuit aut *filio* legendum, aut Gallium pro filio Axii a Gallio quodam adoptato habendum.

*Me vero*) Scilicet cum ironia.

(4) Alii addunt *sit.*

## XVI.

Scr. in Pompeiano prid. id. Maii A. V. C. 704.

*Narrat Dionysium ad se venisse, nec secum in Graeciam ire voluisse 1; se sperare ait consilium profectionis vacuum periculo fore 2; Catonem Siciliam, quam tenere potuisset, reliquisse 3; se centuriones trium cohortium, qui se convenire voluerint, ut se et oppidum traderent, discessu e Pompeiana villa evitasse 4. Deinde Hortensium venisse refert 5, Atticoque, ut se vegetum in Graecia sistat, optat 6.*

CICERO ATTICO S.

Commodum ad te dederam literas de pluribus rebus, quum ad me bene mane Dionysius fuit: cui quidem ego non modo placabilem me praebuissem, sed totum remisissem, si advenisset, qua mente tu ad me scripseras. Erat enim sic in tuis literis, quas Arpini acceperam, eum venturum, facturumque quod ego vellem. Ego volebam autem, vel cupiebam potius, esse eum nobiscum. Quod quia plane, quum in Formianum venisset, praeciderat, asperius ad te de eo scribere solebam. At ille perpauca loquutus, hanc summam habuit orationis: ut sibi ignoscerem; se rebus suis impeditum nobiscum ire non posse. Pauca respondi; magnum accepi dolorem; intellexi fortunam ab eo nostram despectam esse. Quid quaeris? fortasse miraberis: in maximis horum temporum doloribus hunc mihi scito esse. Velim, ut tibi amicus sit; hoc quum tibi opto, opto ut beatus sis. Erit enim tamdiu.

2. Consilium nostrum spero vacuum periculo fore. Nam et dissimulabimus (etsi, ut opinor, acerrime

*Beatus*) Beatum hic divitem, et fortunatum significat, ut saepe apud auctores Latinos. Ideo quum optabat Cicero, ut is amicus esset Attico, simul id optabat, ut Atticus beatus esset. Bos.

asservabimur), et, navigatio modo sit, qualem opto, cetera, quae quidem consilio provideri poterunt, cavebuntur.[1] Tu, dum adsumus, non modo quae scieris audierisve, sed etiam quae futura providebis, scribas velim.

3. Cato, qui Siciliam tenere nullo negotio potuit, et, si tenuisset, omnes boni ad eum se contulissent, Syracusis profectus est ante diem VIII kal. mai. ut ad me Curio scripsit. Vtinam, quod aiunt, Cotta Sardiniam teneat! Est enim rumor. O, si id fuerit, turpem Catonem!

4. Ego, ut minuerem suspicionem profectionis aut cogitationis meae, profectus sum in Pompeianum a. d. IV id. ut ibi essem, dum, quae ad navigandum opus essent, pararentur. Quum ad villam venissem, ventum est ad me: centuriones trium cohortium, quae Pompeiis sunt, me velle postridie (haec mecum Ninnius noster); velle eos mihi se et oppidum tradere. At ego tibi postridie a villa ante lucem, ut me omnino illi ne viderent. Quid enim erat in tribus cohortibus? quid, si plures, quo apparatu? Cogitavi eadem illa Caeliana, quae legi in epistola tua, quam accepi; simul et in Cumanum veni, eodem die;[2] et simul fieri poterat, ut tentaremur. Omnem igitur suspicionem sustuli.

5. Sed quum redeo, Hortensius venerat, et ad Terentiam salutatum diverterat; sermone erat usus ho-

(1) Hic locus preve interpunctione et felsa lectione *adservabimus* ita obscuratus erat, nt etiam Ernestius hic haereret. Vulgo enim legebatur: *Nam et dissimulabimus, et ut opinor acerrime adservabimus. Navigatio modo sit qualem opto. Cetera — cavebuntur.*

*Velle*) Supple, convenire.

(2) Sic Ern. et Schütz. Olivetus verba sic iungit: *quam accepi, simul in Cumanum veni, eodem die*, omisso *et*.

*Vt tentaremur*) Vt commentum hoc esset Caesarianorum, centurionibus astute missis ad tentandum animum meum. MAN.

norifico erga me. Tamen eum, ut puto, videbo: misit enim puerum, se ad me venire. Hoc quidem melius, quam collega noster Antonius; cuius inter lictores lecticâ mima portatur.

6. Tu, quoniam quartana cares, et nedum morbum removisti, sed etiam gravedinem, te vegetum nobis in Graecia siste; et literarum aliquid interea.

## XVII.

Scr. in Pompeiano XVII kal. Iun. A. V. C. 704.

*Hortensium* 1, *et Serapionem venisse significat* 2; *lippitudinem crebro refricare* 3; *aequinoctium se morari* 4; *denique se purgat ob id, quod de Attici diplomate scripserat* 5.

CICERO ATTICO S.

Prid. idus Hortensius ad me venit, scripta epistola. Vellem cetera eius. Quam in me incredibilem ἐκτένειαν! qua quidem cogito uti.

2. Deinde Serapion cum epistola tua; quam priusquam aperuissem, dixi ei, te ad me de eo scripsisse antea, ut feceras. Deinde, epistola lecta, cumulatissime cetera: et hercule hominem et doctum, et probum [1] existimo. Quin etiam navi eius me, et ipso convectore usurum puto.

3. Crebro refricat lippitudo, non illa quidem perodiosa, sed tamen quae impediat scriptionem meam. Valetudinem tuam iam confirmatam esse et a vetere morbo, et a novis tentationibus, gaudeo.

4. Occllam vellem haberemus. Videntur enim esse

*Vellem cetera eius*) Similia essent his, quae nunc facit, quum in caeteris male audiat, ep. 4 huius libri: vel essent firma, et non infantis, ep. seq. CORR.

Εκτένειαν) Propensionem, propensam voluntatem, liberalitatem.

*Caetera*) Ei sum pollicitus.

(1) Sic bene Graevius. Olim erat *hominem probo. Nam et doctum*. Ernestius ex ed. pr. *hominem bonum et doctum et probum existimo.*

*Haberemus*) Vt nobiscum posset discedere. Epist. 11. MAN.

haec paullo faciliora. Nunc quidem aequinoctium [1] nos moratur, quod valde perturbatum est. Id si ἀκραὴς erit, utinam idem maneat Hortensius! siquidem, ut adhuc erat, liberalius esse nihil potest.

5. De diplomate [2] admiraris, quasi nescio cuius te flagitii insimularem. Negas enim te reperire, qui mihi id in mentem venerit. Ego autem, quia scripseras, te proficisci cogitare (etenim audieram, nemini aliter licere); eo te habere censebam, et quia pueris diploma sumpseras. Habes causam opinionis meae: et tamen velim scire, quid cogites, in primisque, si quid etiam nunc novi est. XVII kal. iun.

(1) Scil. quia tum annus erat ita perturbatus, ut aequinoctii verni tempore iam mensis Iunius numeraretur.

Ἀκραὴς) Non perturbatum.

(2) Refertur hoc ad id quod scripserat epist. 13 extr.

## XVIII.

Scr. in Pompeiano XIII kal. Iun. A. V. C. 704.

*De Tulliae partu, de itinere suo, de Balbi sermone cum Attico habito.*

CICERO ATTICO S.

Tullia mea peperit XIV kal. iun. puerum ἑπταμηνιαῖον. Quod ηὐτόκησεν, gaudeo. [1] Quod quidem est natum, perimbecillum est. Me mirifice tranquillitates adhuc tenuerunt, atque maiore impedimento fuerunt, quam custodiae, quibus asservor. Nam illa Hortensiana omnia fuere infantia. Ita fit; homo nequissimus a Salvio [2]

Ἑπταμηνιαῖον) Septimestrem.

Ηὐτόκησεν) Salva peperit.

(1) Sic vel. cod. Ursini. Recte. Vulgo *gaudebam*.

*Tranquillitates*) Quum contra nobis ventio sit opus. Corr. — Anne rectius *mirificae*? T.

(2) Vulgo *ita fiet homo nequissi-*

liberto depravatus est. Itaque posthac non scribam ad te, quid facturus sim, sed quid fecerim. Omnes enim Κωρυκαῖοι videntur subauscultare, quae loquor. Tu tamen, si quid de Hispaniis, sive quid aliud, perge quaeso scribere; nec meas literas exspectaris, nisi quum, quo opto, pervenerimus, aut si quid ex cursu. Sed hoc quoque timide scribo. Ita omnia adhuc tarda et spissa. Vt male posuimus initia, sic cetera sequuntur. [1] Formias nunc sequimur, eâdem nos fortasse furiae persequentur. Ex Balbi autem sermone, quem tecum habuit, non probamus [2] de Melita. Dubitas igitur, quin nos in hostium numero habeat? Scripsi equidem Balbo, te ad me de benivolentia scripsisse, et de suspicione. Egi gratias. De altero ei me purga. Ecquem tu hominem infeliciorem? Non loquor plura, ne te quoque excruciem. Ipse conficior, venisse tempus, quum iam nec fortiter, nec prudenter quidquam facere possim.

*mus. A Salvio* etc. *fit* pro *fiet* auctore Ernestio reposui; melior interpunctio iam est in ed. Rom.

Κωρυκαῖοι) *Corycaei*. Fuerunt populi Pamphyliae, dicti a promontorio Coryco. Ad id quum appulissent piratae, ne ab ipsis male tractarentur, in caeteras stationes navium portusque se mutatis vestibus contulerunt, et quae ibi audierant, ad piratas retulerunt, ut nomina navigantium et quorsum navigare constituissent, scirent; hinc proverbium in eos ductum, qui subauscultant, quae dicuntur, ut ea ad alios deferant. Suidas in κωρυκαῖος. Ern.

(1) *Sequentur*) Sic legendum esse Goërenzius vidit ad Cic. de legg. pag. 72. Vulgo *sequuntur*. — Recte se habere vulgatam puto; adeoque restituo. *T.*

*Formias*) nunc petimus; inde quamprimum navigaturi: quo fortasse Caesariani custodes et Corycaei quasi furiae nos persequentur. Solvisse autem Ciceronem Formiis quum in Graeciam ad Pompeium proficisceretur, indicat Caelius lib. VIII, epist. ult. Pop.

*Eadem*) Scilicet via. Graev. — Sed Vict. Man. *eaedem*. Lamb. *eodem*.

(2) Non probo Caesari meum in Melitam abeundi consilium.

*De benivolentia*) Ipsius Balbi. *Suspicione*, me ad Pompeium navigaturum. Man.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD ATTICVM
# LIBER VNDECIMVS.

## ARGVMENTVM

Silentur menses fere novem. Conscendit enim, ut ad Pompeium navigaret, VIII Id. Iunii, Lentulo et Marcello Coss. ut ex epistola VII ad Terentiam cognosci potest: et ex eo tempore scriptae literae, ad mensem Februarium, praeter primas libri huius, nullae inveniuntur. Nam quum Caesar, a colloquio illo Ciceronis, de quo penultima epistola proximi libri agitur, Romam se contulisset, pecuniamque ex sanctiore aerario, nequidquam repugnante L. Metello Tribuno plebis abstulisset; rebus nonnullis ad suum arbitrium constitutis, Italiaque Antonio tradita et commendata, ipse in Hispaniam contra Pompeii legatos exercitum duxit: quo tempore Cicero in Macedoniam VII Id. Iunii, ut diximus, transmisit, unde priores quatuor datae sunt, sed C. Caesare II, et Servilio Isaurico Coss. ante pugnam Pharsalicam, partim ex castris Pompeii, partim Dyrrachio; nam Caesar, devictis legatis illis, Hispaniaeque rebus compositis, Romam reversus, consulque cum Isaurico declaratus, exeunte anno, ut ait Dio, ut Plutarchus prid. non. Ian. iam exercitum in Epirum deportaverat. Reliquae autem epistolae Brundisio, quo iam acie devicto et fugato Pompeio, Cicero se contulerat, datae sunt, nisi fallor, mense Octobr. Nam ad Terentiam scribens, libro epistolarum ad ipsam, pridie non. Nov. *Quod nos* (inquit) *in Italiam salvos venisse gaudes*, etc. ut ante eas Brundisio aliae datae fuerint. Fuit autem Brundisii menses minimum un-

decim: ab exitu, inquam, Octobris, ad VI kal. Octobris anni sequentis: ut recte subducenti menses fluxerint plus minus XXI. quo toto tempore Caesar et cum Pompeio pugnavit, ipsumque in Aegyptum persequutus est; et ibidem contra Ptolemaeum bellum gessit, in quo menses novem consumpsit, ut Appianus ait; et Romam rediens in itinere Pharnacem recepit. Quae vero datae sunt ex kal. Ian. usque kal. Septemb. C. Caesare Dictatore III, et M. Antonio Mag. Eq. scriptae sunt. Nam, ut Dio scribit, populus Rom. audita caede Pompeii, consulatum absenti Caesari in annos quinque, dictaturam in annum, tribunitiam potestatem in aeternum mandavit. Qui dictaturam statim iniit, quamvis anni exitu, Calenum et Vatinium, eodem auctore, subrogaverit in ternos novissimos menses. Datae ante pugnam Pharsalicam res fere domesticas continent: quae post pugnam, querelam sui consilii, vel, ut ipse vocat, amentiae et temeritatis, quod statim ab ipso conflictu, Pompeianorum causa nondum plane desperata, et postea in Africa prope revirescente, non expectato exitu, in Italiam venerit: quum neque id tutum neque honorificum esset. Quaedam insunt etiam de remittendo nuntio uxori Terentiae: de inopia Tulliae: de scelere Dolabellae, qui Tribunus pl. leges perniciosissimas de novis tabulis ferret, omniaque misceret. Quaedam etiam de Q. Q. * contra se scelerate loquentibus.

(*) De Q. Q. hoc est, *de Quinto fratre, et Quinto eius filio.*

## I.

Scr. in Epiro, fortasse in castris Pompeii, initio mensis Februarii A. V. C. 705.

*Res suas domesticas et pecuniarias Attici fidei commendat.*

CICERO ATTICO S.

Accepi a te signatum libellum, quem Anteros attulerat; ex quo nihil scire potui de nostris domesticis rebus: de quibus acerbissime afflictor, quod, qui eas dispensavit, [1] neque adest istic, neque, ubi terrarum sit, scio. Omnem autem spem habeo existimationis privatarumque rerum in tua erga me mihi perspectissima benivolentia: quam si his temporibus miseris et extremis praestiteris, haec pericula, quae mihi communia sunt cum ceteris, fortius feram; idque ut facias, te obtestor atque obsecro. Ego in cistophoro in Asia habeo ad HS bis et vicies. Huius pecuniae permutatione fidem nostram facile tuebere: quam quidem ego nisi expeditam relinquere putassem, credens ei, [2] cui tu scis iam pridem minime credere, commoratus essem paullisper, nec domesticas res impeditas reliquissem; ob eamque causam serius ad te scribo, quod sero intellexi, quid timendum esset. Te etiam atque etiam oro, ut me totum tuendum suscipias; ut, si ii salvi erunt, quibuscum sum, una cum iis possim incolumis esse, salutemque meam benivolentiae tuae acceptam referre.

(1) Philotimus libertus.

*Existimationis*) Ut iis satisfiat, quibus debeo. Nam ob hanc causam de existimatione Ciceronis agebatur. Caesar initio lib. III de bello civili, *ad debitorum tuendam existimationem*, dixit. MAN.

*Cistophoro*) Nummi genus Asiatici. Hanc pecuniam Cicero, ex administratione Ciliciae collectam, apud publicanos reliquit: deinde, quod ibi minus tuto fore videbatur, dimidiam fere partem exegit, et ad Egnatium argentarium transtulit. ID.

(2) Scil. eidem Philotimo.

## II.

Scr. in Epiro non. Febr. A. V. C. 705

*Rem familiarem Attici curae commendat, miseriamque status sui deplorat.*

CICERO ATTICO S.

Literas tuas accepi pridie nonas febr. eoque ipso die ex testamento crevi hereditatem. Ex multis meis miserrimis curis est una levata, si, ut scribis, ista hereditas fidem et famam meam tueri potest; quam quidem te intelligo, etiam sine hereditate, tuis opibus defensurum fuisse. De dote quod scribis, per omnes deos te obtestor, ut totam rem suscipias, et illam miseram [1] mea culpa et negligentia, tueare meis opibus, si quae sunt; tuis, quibus tibi molestum non erit, facultatibus: [2] cui quidem deesse omnia, quod scribis, obsecro te, noli pati. In quos enim sumptus abeunt fructus praediorum? Iam illa HS LX, quae scribis, nemo mihi unquam dixit, ex dote esse detracta: [3] nunquam enim essem passus. Sed haec minima est ex iis iniuriis, quas accepi; de quibus ad te dolore et

*Crevi*) In testamento heres scriptus interdum rogabatur, iubebaturve hereditatem cernere intra certum dierum spatium, veluti *Titius heres esto cernitoque in centum diebus proximis, quibus scieris poterisque.* Nec intererat utrum quis praesens an per epistolam cerneret, dummodo solemnia ac legitima cretionis verba proferret in hunc modum, *quum me Maevius heredem instituerit, eam hereditatem adeo cernoque*, ut tradit Vlpianus in Instit. et Isidorus lib. V, Etymol. Pop.

(1) Tulliam filiam cuius dotem Dolabella dissipaverat.

(2) *Facultatibus* glossatori tribuit Ern.

*Praediorum*) Quaerit Cicero, cui rei impendantur fructus suarum domuum et agrorum, quas elocaverat certa mercede colonis, ex quibus, si filia eius egeat, possit sublevari, quum iis ipse non utatur. Graev.

(3) Quum Tullia Dolabellae collocaretur, insciente Cicerone, vel a Philotimo vel ab ipsa Terentia ex pensione dotis detracta erant HS. LX.

*Iam illa HS*) Schütz. *Tam illa HS*.

lacrymis scribere prohibeor. Ex ea pecunia, quae fuit in Asia, partem dimidiam fere exegi. Tutius videbatur fore ibi, ubi est, quam apud publicanos. Quod me hortaris, ut firmo sim animo; vellem posses aliquid afferre, quamobrem id facere possem. Sed si ad ceteras miserias accessit etiam id, quod mihi Chrysippus dixit parari (tu nihil significasti), de domo; [1] quis me miserior uno iam fuit? Oro, obsecro, ignosce: non possum plura scribere. Quanto moerore urgear, profecto vides: quod si mihi commune cum ceteris esset, qui videntur in eadem causa esse, minor mea culpa videretur, et eo tolerabilior esset. Nunc nihil est, quod consoletur; nisi quid tu efficis, si modo etiam nunc effici potest, ut ne qua singulari [2] afficiar calamitate et iniuria. Tardius ad te remisi tabellarium, quod potestas mittendi non fuit. A tuis et nummorum accepi HS LXX, et vestimentorum quod opus fuit. Quibus tibi videbitur velim des literas meo nomine. Nosti meos familiares. Signum requirent, aut manum: dices, me propter custodias ea vitasse.

(1) Vi scil. domo sua, quam in Palatino habebat a Caesarianis privaretur.

(2) Praeter ceteros Pompeianos.

*A tuis*) Qui res tuas in Epiro curant. Nam ea transierat, ad Pompeium in Graeciam proficiscens. MAN.

*Custodias*) Eos, qui in exercitu observare solent, ne literae, aut nuncii Imperatoris iniussu quoquam mittantur. ID.

## III.

Scr. in castris Pompeii id. Iun. A. V. C. 705.

*Petit ab Attico ut Tulliae commodis consulat, suaque ipsius incommoda administratione ac diligentia sua levet.*

CICERO ATTICO S.

Quid hic agatur, scire poteris ex eo, qui literas attulit; quem diutius tenui, quia quotidie aliquid novi exspectabamus; neque nunc mittendi tamen ulla causa fuit, praeter eam, de qua tibi rescribi voluisti: [1] quod ad kal. quint. pertinet, quid vellem. Vtrumque grave est, et tam gravi tempore periculum tantae pecuniae, [2] et, dubio rerum exitu, ista quam scribis abruptio. [3] Quare, ut alia, sic hoc vel maxime tuae fidei benivolentiaeque permitto, et illius consilio et voluntati: cui miserae consuluissem melius, si tecum olim coram potius, quam per literas, [4] de salute nostra fortunisque deliberavissem. Quod negas praecipuum mihi ullum incommodum impendere; etsi ista res nihil habet consolationis, tamen etiam praecipua multa sunt, quae tu profecto vides, ut sunt, et gravissima esse, et me facillime vitare potuisse: ea tamen erunt minora,

*Quod ad Kal.*) Quod pertinet ad secundam pensionem dotis Tulliae quae Kal. Quintilib. numeranda est Dolabellae, hoc magnam utraque ex parte habet difficultatem. Nam si solvo, periculum est amittendae tantae pecuniae, quam Dolabella forte absumet: si retineo, et auctor sum Tulliae divortii faciendi, verendum ne Dolabella qui gratia plurimum valet apud Caesarem, ista contumelia lacessitus, odium Caesaris in me concitet. Pop.

(1) Ern. Sch. *Voluisti. Quod — vellem; utrumque* etc.

(2) Nempe intelligit alteram pensionem dotis Dolabellae solvendae.

(3) Divortium Tulliae, quod instare videbatur.

*Illius*) Tulliae.

(4) E Cilicia.

*Nihil habet consolationis*) Legendum, libris omnibus invitis, *etsi ista res non nihil habet consolationis.* Nam recepta, quamvis eadem sit antiquo, ferri tamen non potest. Lamb. — Praeiverant Corrad. et Malasp.

si, ut adhuc factum est, administratione diligentiaque tua levabuntur. Pecunia apud Egnatium est. Sit a me, ut est. Neque enim hoc, quod agitur, videtur diuturnum esse posse; ut scire iam possim, quid maxime opus sit: etsi egeo rebus omnibus; quod is quoque in angustiis est, quicum sumus; [1] cui magnam dedimus pecuniam mutuam, opinantes, nobis, constitutis rebus, eam rem etiam honori fore. Tu, ut antea fecisti, velim, si qui erunt, ad quos aliquid scribendum a me existimes, ipse conficias. Tuis salutem dic. Cura, ut valeas. Inprimis id, quod scribis, omnibus rebus cura et provide, ne quid ei [2] desit, de qua scis me miserrimum esse. Idibus iun. ex castris.

*Sit a me*) Relinquatur meo nomine, et quasi meo periculo, ut epist. 7, lib. IV. Corr.

(1) Pompeius.

(2) Tulliae.

## IV.

Scr. in castris Pompeii circa id. Quintil. A. V. C. 705.

*Breviter respondet Attici literis ab Isidoro acceptis.*

CICERO ATTICO S.

Accepi ab Isidoro literas, et postea datas binas. Ex proximis cognovi praedia non venisse. Videbis ergo, ut sustentetur [1] per te. De Frusinati, [2] si modo futuri sumus, erit mihi res opportuna. Meas literas quod requiris, impedior inopia rerum, quas nullas habeo literis dignas; quippe cui nec, quae accidunt, nec, quae aguntur, ullo modo probentur. Vtinam coram

*Praedia non v.*) Vt volebam, quo Tulliae nihil deesset. Ep. 2 huius libri. Corr.

(1) Tullia scilicet.

(2) De Frusinati praedio, quod cum conditione redemptionis vendiderat, redimendo; cf. epist. 13 huius libri.

tecum olim potius, quam per epistolas! Hic tua, ut possum, tueor apud hos. Cetera Celer ipse. [1] Fugi adhuc omne munus, eo magis, quod ita nihil poterat agi, ut mihi et meis rebus aptum esset. Quid sit gestum novi, quaeris: ex Isidoro scire poteris: reliqua non videntur esse difficiliora. Tu id velim, quod scis me maxime velle, cures, ut scribis, ut facis. Me conficit sollicitudo, ex qua etiam summa infirmitas corporis; qua levata, ero una cum eo, qui negotium gerit, estque in spe magna. Brutus amicus in causa versatur acriter. Hactenus fuit, quod caute a me scribi posset. Vale. De pensione altera, [2] oro te, omni cura considera, quid faciendum sit, ut scripsi iis literis, quas Pollex tulit.

*Tueor*) *Hic*, in Epiro, ubi tum erant castra Pompeii, laboro, ne qui militum aut ducum vexet aut diripiat res homiuesque tuos. I. F. Gr.

(1) Ernestius hoc sic intelligebat: *cetera Celer ipse narrabit, quum ad te venerit.* Sed quum has literas Isidoro perferendas dederit, videtur significasse Celerem cetera curaturum. Manutius tamen ex antiquo codice affert lectionem *cetera colo.*

*Non videntur*) Cur autem hoc? quia scilicet factum erat praelium illud ad Dyrrhachium, quo Pompeii fortuna superior fuit. Quo ex praelio tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed *vicisse iam sibi viderentur.* Caesar, de bello civili, libro III. Man.

(2) Dotis Tulliae Dolabellae solvenda.

## V.

Scr. Brundisii circa nonas Novembr. A. V. C. 705.

*De causis reditus sui in Italiam* 1. *de propioris ad urbem accessus impedimentis* 2. *de literis suo nomine scribendis* 3. *de Vatinii et Quinti fratris in se animo* 4. 5.

CICERO ATTICO S.

Quae me causae moverint, quam acerbae, quam graves, quam novae, coëgerintque impetu magis

quodam animi uti, quam cogitatione, non possum ad te sine maximo dolore scribere: fuerunt quidem tantae, ut id, quod vides, effecerint. Itaque nec quod ad te scribam de meis rebus, nec quod a te petam, reperio. Rem et summam negotii vides. Equidem ex tuis literis intellexi, et iis, quas communiter cum aliis scripsisti, et iis, quas tuo nomine, quod etiam mea sponte videbam, te subdebilitatum novas rationes tuendi mei quaerere.

2. Quod scribis placere, ut propius accedam, iterque per oppida noctu faciam; non sane video, quemadmodum id fieri possit. Neque enim ita apta habeo deversoria, ut tota tempora diurna in his possim consumere; neque ad id, quod quaeris, multum interest, utrum me homines in oppido videant, an in via. Sed tamen hoc ipsum, sicut alia, considerabo, quemadmodum commodissime fieri posse videatur.

3. Ego propter incredibilem et animi et corporis molestiam conficere plures literas non potui: iis tantum rescripsi, a quibus acceperam. Tu velim et Basilo, [1] et quibus praeterea videbitur, etiam Servilio [2] conscribas, ut tibi videbitur, meo nomine. Quod tanto intervallo nihil omnino ad vos; profecto intelligis rem mihi deesse, de qua scribam, non voluntatem.

4. Quod de Vatinio quaeris; neque illius, neque cuiusquam mihi praeterea officium deesset, si reperire possent, qua in re me iuvarent.

*Vt id, quod vides*) Vt ab armis discederem. CORR. — Hanc scripsit Brundisii, post Pompeium acie Pharsalica profligatum. MAN.

*Tuendi mei*) Excusandi, et purgandi apud Caesaris amicos, a quibus Ciceroni timendum erat; utpote qui in eorum potestate esset. ID.

(1) Minutio Basilo qui postea fuit unus de percussoribus Caesaris.

(2) P. Servilio Isaurico h. a. cum Caesare consuli.

*De Vatinio*) Atticus scire volebat quo animo Vatinius erga illum esset, iniuriaene an beneficii memor. Plurimum enim poterat Caesare victore Vatinius, et erat designatus cos. cum Q. Fufio Caleno. POP.

5. Quintus aversissimo a me animo Patris fuit. Eodem Corcyra filius venit. Inde profectos eos una cum ceteris arbitror.

*Aversissimo*) Quoniam in sequentibus epistolis de Quinti maledictis in Marcum fratrem legetur, eius rei causam non ab re est hoc loco pluribus explicare. Quum Cnaeus Pompeius Brundisio profectus, in Graeciam navigasset, ut classe, quanta maxima fieri posset, comparata, Italiae commeatus intercluderet, et Caesarem fame affligeret: incertus M. Cicero quid ageret, in Italia resideret, an Pompeium sequeretur, suadentibus nonnullis, et maxime Quinto fratre, ut ad Pompeium iret, paruit, et profectus est, ut ostendit epistola huius libri 9; quum dicit: *Cessimus, vel potius paruit. Ex quibus unus, qua mente fuerit, is, quem tu mihi commendas, cognosces ex ipsius literis, quas ad te, et alios misit.* Loquitur enim de Quinto fratre. Profligato deinde Pompeio, quum in Italiam M. Cicero rediisset, veritus est Quintus, ne frater, quo facilius a Caesare veniam impetraret, suae ad Pompeium profectionis causam in ipsum conferret. Itaque turpi et scelerato mendacio confinxit, sibi Marcum fratrem auctorem fuisse, ut ad Pompeium proficisceretur, et ubicumque fuit, maledicta in fratrem conferre non destitit. MAN.

*Eodem*) Patras: ut sit potius, ad eundem locum, quam, eodem animo. ID.

*Profectos*) Ad Caesarem.

## VI.

Scr. Brundisii IV kal. Dec. A. V. C. 705.

*Scribit se discessus ab armis non poenitere, malle autem in oppido aliquo extra Italiam resedisse, petitque ut Atticus cum Balbo et Oppio agat 1; de Tulliae morbo 2; de Pompeio, Fannio et Lentulo caesis 3; de Q. fratre in Asiam profecto 4; denique literas Attici exposcit.*

CICERO ATTICO S.

Sollicitum esse te quum de tuis communibusque fortunis, tum maxime de me, ac de dolore meo, sentio: qui quidem dolor meus non modo non minuitur, quum socium sibi adiungit dolorem tuum, sed etiam augetur. Omnino pro tua prudentia sentis, qua consolatione levare maxime possim. Probas enim meum

consilium, negasque mihi quidquam tali tempore potius faciendum fuisse. Addis etiam (quod etsi mihi levius est, quam tuum iudicium, tamen non est leve), ceteris quoque, id est, qui pondus habeant, factum nostrum probari. Id si ita putarem, levius dolerem. Crede, inquis, mihi. Credo equidem: sed scio, quam cupias minui dolorem meum. Me discessisse ab armis nunquam poenituit: tanta erat in illis [1] crudelitas, tanta cum barbaris gentibus coniunctio, ut non nominatim, sed generatim proscriptio esset informata; ut iam omnium iudicio constitutum esset, omnium vestrum bona praedam esse illius victoriae; vestrum, plane dico; nunquam enim de te ipso, nisi crudelissime, cogitatum est. Quare voluntatis me meae nunquam poenitebit; consilii poenitet. In oppido aliquo mallem resedisse, quoad arcesserer. Minus sermonis subiissem; minus accepissem doloris; ipsum hoc me non angeret. Brundisii iacere, in omnes partes est molestum. Propius accedere, ut suades, quo modo sine lictoribus, quos populus dedit, possum? qui mihi incolumi adimi non possunt. Quos ego nunc paulisper cum bacillis in turbam conieci ad oppidum accedens, ne quis impetus militum fieret. Recepi tamen postea ad me domum. Tu nunc adi Oppium et Balbum. Si iis placeret modo, propius accederem,

(1) Pompeianis.

*In oppido aliquo*) Vel Achaiae, vel alicuius provinciae, quae esset a bello vacua, donec arcesserer a Caesare in Italiam: quod et tutius, et magis honorificum fuisset. MAN.

*Cum bacillis*) Id est, iussi sine securibus (quas habebant magistratus extra urbem) tantum cum fascibus, non ire ordine, ut lictores solent ante magistratus, sed confuse incedere, quasi essent e turba occurrentium consectantiumque, ne milites Caesariani, qui in praesidio oppidi sunt, in eos et me impetum facerent, utpote non agnoscentes imperium cuiusquam Pompeiani. I. F. GRON.

*Iis placeret*) Subintelligendum, *si*. Propert. *Illa velit*, *poterit*, etc. Id est, ab his si posses impetrare, cuperem hinc movere, et propius ac-

ut hac de re consideraremus.[1] Credo, fore auctores (sic enim recipiunt), Caesari non modo de conservanda, sed etiam de augenda mea dignitate:[2] meque hortantur, ut magno animo sim; ut omnia summa sperem: ea spondent, confirmant, quae quidem mihi exploratiora essent, si remansissem. Sed ingero praeterita. Vide, quaeso, igitur ea, quae restant, et explora cum istis; et si putabis opus esse, et si istis placebit, quo magis factum nostrum Caesar probet, quasi de suorum sententia factum, adhibeantur Trebonius, Pansa, si qui alii; scribantque ad Caesarem, me, quidquid fecerim, de sua sententia fecisse.

2. Tulliae meae morbus et imbecillitas corporis me exanimat, quam tibi intelligo magnae curae esse; quod est mihi gratissimum.

cedere, unque duns alicubi congredi, ut deliberaremus una, quid mihi faciendum sit. Id.

(1) Olivet. *Reliquo tempore me domo*, id est, reliquo tempore, ex quo Brundisium accessi, contineo *me domo* abditum. Paulo post legitur *recipiunt*: quod erroris ausas, ni fallor, scriptori librario dedit. — Magne hic locus laborat: varietate lectionis in codd. variisque coniecturis vexatus est. Codd. Ball. et Helmst. *Recipio tempore me domo te nunc ad oppidum, et quo his placeret modo propius accedere ut de hac re considerarem.* Victorius e suis codd. sic edidit:. *Recipio tempore me domo. Te nunc ad Oppium quoniam iis placeret modo propius accedere, ut hac de re considerarent.* Manutius coniiciebat: *Recipi, o tempora! me domo? et hinc? ad Oppium. Quoniam iis placeret modo propius accedere, ut hac de re considerarent.* Sed hac ratione nihil durius. Propius ad veritatem accessit Lambinus, qui illud *recipio tempore me domo* glossema putavit, cetera autem sic legenda: *Tu nunc ad Balbum et Oppium, quoniam iis placeret me propius accedere, ut hac de re considerarent.* Graevius ita: *Recipio tempore me domum. Te nunc ad Oppium et quum his placeret me propius accedere, ut hac de re considerarem.* I. F. Gronovius sic: *recepi tamen postea ad me domum. Te nunc ad Oppium. Si iis placeret modo, propius accederem, ut hac de re consideraremus.* Ex hac ratione primum illud: *recepi tamen* (scil. lictores) *postea ad me domum* servandum duxi. Pro *ad Oppium* scripsi *adi Oppium et Balbum*, huius nomen enim omitti non potest et uterque coniungitur epist. 7.

(2) Vulgo additur, *curae fore* quod delendum esse vidit Ernestius.

3. De Pompeii exitu mihi dubium nunquam fuit. Tanta enim desperatio rerum eius omnium regum et populorum animos occuparat, ut, quocumque venisset, hoc putarem futurum. Non possum eius casum non dolere: hominem enim integrum, et castum, et gravem cognovi. De Fannio consoler te? perniciosa loquebatur de mansione tua. L. vero Lentulus Hortensii domum sibi et Caesaris hortos, et Baias desponderat. Omnino haec eodem modo ex hac parte [1] fiunt: nisi quod illud [2] erat infinitum. Omnes enim, qui in Italia manserant, hostium numero habebantur. Sed velim haec aliquando solutiore animo.

4. Quintum fratrem audio profectum in Asiam, ut deprecaretur. De filio nihil audivi. Sed quaere ex Diochare, Caesaris liberto, quem ego non vidi, qui istas Alexandrinas literas attulit. Is dicitur vidisse, euntem, an iam in Asia?

5. Tuas literas, prout res postulat, exspecto: quas velim cures quamprimum ad me perferendas. IV kal. decemb.

*De Pompeii exitu*) De Pompeii morte in Aegypto quod nuntiatum est, statim credidi. Adeo omnes et Reges et populi fortunae eius diffidere coeperant, ut quocunque se contulisset, credibile foret, idem eventurum fuisse, nempe ut in gratiam Caesaris victoris occideretur. Exemplum est etiam in Rhodiis. *Fam.* XII, 14. I. F. Gron.

(1) Caesarianorum.

(2) Quod Pompeiani erant ausuri.

*Deprecaretur*) Pro se et filio Caesarem contra Pharnacem ex Aegypto venturum. Vide epist. seq. et Hirtium, de Bello Alexandr. Coan.

*Euntem*) Alii *an euntem*.

## VII.*

Scr. XIV kal. Ian. A. V. C. 705 Brundisii.

*Exponit rationes consilii sui Brundisium veniendi variasque ex eo offensiones et sollicitudines* 1; *causas affert, ob quas Atticum Romae manere, quam ad se venire malit* 2. *Addit de literis suo nomine scriptis* 3; *de Quintis patre et filio* 4; *epistolas creberrimas ab Attico expetit* 5.

CICERO ATTICO S.

Gratae tuae mihi literae sunt, [1] quibus accurate perscripsisti omnia, quae ad me pertinere arbitratus es. Factum igitur, ut scribis, istis placere, iisdem istis lictoribus me uti, quod concessum Sextio sit; cui non puto suos esse concessos, sed ab ipso datos. Au-

(1) Ernestius malebat *fuerunt*.

*Suos*) Consulibus L. Lentulo, et C. Marcello, quum Q. Cassios, et M. Antonius tribuni plebis S. C. contra Caesaris dignitatem fieri prohiberent; factum est per Caesaris inimicos, ut intercedendi potestate privati, de sua salute cogitare die septimo cogerentur. Itaque ad Caesarem, qui Ravennae erat, profugerunt. Postea senatusconsulta quae Pompeius vult, et ut vult, multa fiunt iniuste: non enim recte senatusconsultum fieri potest, quum tribunia plebis intercedendi potestas erepta est. Sed Pompeius tamen iis senatusconsultis delectus habuit, pecunias exegit, provincias cum imperio tribuit, ut Scipioni, Domitio, Fannio, Sextio. Caesar autem, devicto Pompeio, ea senatusconsulta improbavit, quae post fugam tribunorum facta erant, quod, tribunicia potestate sublata, nihil legibus, nihil more maiorum, nihil iure actum videretur. Quod quom ita esset, sequebatur, ut et provincias et lictores amitterent ii, qui haec a senatu post fugam tribunorum habuissent. Quod si qui ex his erant, quibus Caesar lictores relinquere, et institutum tamen illud suum de senatusconsultis improbandis retinere vellet, hac utabatur via: lictores, quos a senatu habuerant, adimebat, alios deinde ipse dabat. Ita fiebat, ut et illi lictoribus uterentur; et ea, quae senatus post fugam tribunorum decreverat, ne valerent. Itaque dicit Cicero, *cui non puto suos esse concessos, sed ab ipso datos: audio enim eum ea S. C. improbare, quae*, etc. Sextius enim erat ex iis qui lictores, id est imperium illis senatusconsultis habuerat. Et dicit *Suos*, quos habuerat antea: *Ab ipso datos*, a Caesare. Supra autem *Iisdem istis*, id est, iis quos nunc habeo. Non enim ex iis erat Cicero, qui lictores habuerant post fugam tribunorum: sed eos ante illud tempus

dio enim, eum [1] ea senatusconsulta improbare, quae post discessum tribunorum [2] facta sunt. Quare poterit, si volet sibi constare, nostros lictores [3] comprobare. Quamquam quid ego de lictoribus, qui paene ex Italia decedere sim iussus? nam ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se literarum, in quibus erat, se audivisse, Catonem et L. Metellum in Italiam venisse, Romae ut essent palam; id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset; deque eo vehementius erat scriptum. Itaque Antonius petebat a me per literas, ut sibi ignoscerem: facere se non posse, quin iis literis pareret. Tum ad eum misi L. Lamiam, qui demonstraret, illum [4] Dolabellae dixisse, ut ad me scriberet, ut in Italiam quamprimum venirem: eius me literis venisse. Tum ille edixit ita, ut me exciperet, et Laelium nominatim. Quod sane nollem: poterat enim, sine nomine, re ipsa excipi. O multas et graves offensiones! quas quidem tu das operam, ut lenias. Nec tamen nihil proficis: quin hoc ipso minuis dolorem meum, quod, ut minuas, tam valde laboras; idque velim ne gravere quam saepissime facere. Maxime autem assequere quod vis, si me adduxeris, ut existimem, me bonorum iudicium non funditus perdidisse. Quamquam quid tu in eo

habuerat, quum Ciliciam provinciam non a senatu solum, sed etiam a populo accepit. MAN.

(1) Caesarem.

(2) In principio belli civilis quum ab urbe fugerant ad Caesarem.

(3) Qui mihi non sunt SCto post tribunorum pl. discessum dati, sed multo ante ut Ciliciae proconsuli.

(4) Nempe Caesarem.

*Laelium*) D. Laelium Pompeianum, qui navibus Asiaticis praefuerat. CORR.

*Re ipsa excipi*) Quo modo poterat sine nomine re ipsa fieri Ciceronis exceptio? si sic videlicet Antonius edixisset: Ex omnibus Pompeianis ne cui liceat esse in Italia, nisi quorum causam Caesar cognoverit, aut de quibus Caesar scripserit. Quo edicto Cicero non nominatus, re ipsa tamen exceptus esset: siquidem Do-

potes? nihil scilicet. Sed, si quid res dabit tibi facultatis, id me maxime consolari poterit; quod nunc quidem video non esse: sed si quid, ex eventis; ut hoc nunc accidit. Dicebar debuisse cum Pompeio proficisci. Exitus illius minuit eius officii praetermissi reprehensionem. Sed ex omnibus nihil magis tamen desideratur, quam quod in Africam non ierim. Iudicio hoc sum usus, non esse barbaris auxiliis fallacissimae gentis rempublicam defendendam, praesertim contra exercitum saepe victorem. Non probant fortasse: multos enim viros bonos in Africam venisse audio, et scio fuisse antea. Valde hoc [1] loco urgeor. Hic quoque opus est casu, aliqui sint ex iis, [2] aut, si potest, omnes, qui salutem anteponant. Nam si perseverant et obtinent, quid nobis futurum sit, vides. Dices, quid illis, si victi erunt? honestior est plaga. Haec me excruciant. Sulpicii autem consilium, non scripsisti, cur meo non anteponeres: quod etsi non tam gloriosum est, quam Catonis, tamen et periculo vacuum est, et dolore. Extremum est eorum, qui in Achaia sunt. Ii tamen ipsi se hoc melius habent, quam

labellae literis, Caesaris iussu confectis, in Italiam venerat. MAN.

*Vt hoc nunc accidit*) Hoc scilicet, quod sequitur: in quo ex eventis defendimur. Nam, exitu Pompeii perspecto, minus reprehendor, quod cum eo post Pharsalicam pugnam fugiente profectus non sim. In quo sapiens fuisse nunc videor; quasi de illo, quocunque venisset, id, quod accidit, fore coniecerim. Exitu vero nondum cognito, dicebar debuisse cum eo proficisci. ID.

*Valde hoc loco urgeor*) Id est, vix habeo quod ad hoc respondeam: nisi fortuna comparabit aliquos, qui malint salutem a Caesare accipere, quam bello cum eo periclitari: aut etiam omnium animos huc inclinabit. Hoc est, si facient et illi, ego videbor plus vidisse, qui citius feci. I. F. GR.

(1) Vulgo abest *hoc*.

(2) Schütz. *si aliqui sint*, etc. parum recte, pro meo captu. *T.*

*Extremum*) Commemorat, quae contra se faciunt, et quae obiici a bonis viris possent. Primum, inquit, reprehendi possum, quod in Africam non ierim: deinde non idem fecerim, quod Sulpicius, qui sedem tutam et a bello vacuam elegit: postremo, quod non in Achaia remanserim. Hoc

nos, quod et multi sunt uno in loco, et quum in Italiam venerint, domum statim venient.[1] Haec tu perge, ut facis, mitigare, et probare quamplurimis.

2. Quod te excusas:[2] ego vero et tuas causas nosco, et mea interesse puto, te istic esse, vel ut cum iis, quibus oportebit, agas, quae erunt agenda de nobis, ut ea quae egisti; in primisque hoc velim animadvertas. Multos esse arbitror, qui ad Caesarem detulerint, delaturive sint, me aut poenitere consilii mei, aut non probare, quae fiant: quorum etsi utrumque verum est, tamen ab illis dicitur animo a me alienato, non quo ita perspexerint. Sed totum ut hoc Balbus sustineat, et Oppius; et eorum crebris literis illius voluntas erga me confirmetur, et hoc plane ut fiat, diligentiam adhibebis. Alterum est, cur te nolim discedere; quod scribis Tulliam efflagitare.[3] O rem miseram! quid scribam? aut quid velim? Breve faciam; lacrymae enim se subito profuderunt. Tibi permitto: tu consule. Tantum vide, ne hoc temporis tibi obesse aliquid possit. Ignosce, obsecro te: non possum prae fletu et dolore diutius in hoc loco commorari. Tantum dicam, nihil mihi gratius esse, quam quod eam diligis.

3. Quod literas, quibus putas opus esse, curas dandas; facis commode.

4. Quintum filium vidi qui Sami vidisset, patrem

extremum est: sed hoc tamen facere melius fuit, quam in Italiam venire. MAN.

(1) Consecutione verborum postulante dedi *venient* pro vulg. *venerint*.

(2) Scil. te hoc tempore ad me non venire.

*Tuas causas nosco*) Hoc est, tuam excusationem accipio. GRAEV.

*Vel ut cum iis*) Hic particula *vel*, non iteratur, sed refertur ad illud, quod infra dicet, *Alterum est, cur te nolim discedere*. Nam duae causae erant, cur Ciceronis interesset Atticum Romae esse; vel ut cum Caesarianis ageret, quae agenda erant; vel, ipso absente, ne Terentia (*Tullia*) egeret; quam Atticus scripserat in sumptum flagitare. MAN.

(3) Sic auctore Tunstallo rescripsit Ern. Edd. pro *quod scribis efflagitare*. Alii *quod scribis te flagitari*.

Sicyone: quorum deprecatio est facilis. Vtinam illi, qui prius illum viderint, me apud eum velint adiutum tantum, quantum ego illos vellem, si quid possem!

5. Quod rogas, ut in bonam partem accipiam, si qua sint in tuis literis, quae me mordeant: ego vero in optimam; teque rogo, ut aperte, quemadmodum facis, scribas ad me omnia, idque facias quam saepissime. Vale. XIV kalend. ianuar.

## VIII.

Scr. Brundisii VI kal. Ian. A. V. C. 705.

*Petit, ut se adversus eos, qui se apud Caesarem accusent, defendat 1; Q. fratris iniquam erga se acerbitatem queritur 2.*

CICERO ATTICO S.

Quantis curis afficiar, etsi profecto vides, tamen cognosces ex Lepta et Trebatio. Maximas poenas pendo temeritatis meae, quam tu prudentiam mihi videri vis: neque te deterreo, quo minus id disputes, scribasque ad me quam saepissime. Nonnihil enim me levant tuae literae hoc tempore. Per eos, qui nostra causa volunt, valentque apud illum, [1] diligentissime contendas opus est, per Balbum et Oppium maxime, ut de me scribant quam diligentissime. Oppugnamur enim, ut audio, et praesentibus quibusdam, et per literas. Iis ita occurrendum, ut rei magnitudo postulat. Fufius est illic, mihi inimicissimus. Quintus misit filium non solum sui deprecatorem, sed etiam accusatorem mei. Dictitat, se a me apud Caesarem oppugnari: quod refellit Caesar ipse, omnesque eius amici. Neque vero desistit, ubicumque est, omnia in me ma-

(1) Caesarem.

ledicta conferre. Nihil mihi unquam tam incredibile accidit, nihil in his malis tam acerbum. Qui ex ipso audissent, quum Sicyone palam multis audientibus loqueretur, nefaria quaedam ad me pertulerunt. Nosti genus, [1] etiam expertus es fortasse: in me id est omne conversum. Sed augeo commemorando dolorem, et facio etiam tibi. Quare ad illud redeo; cura, ut huius rei causa, dedita opera, mittat aliquem Balbus. Ad quos videbitur, velim cures literas meo nomine. Vale. vi kal. ianuar.

(1) Scil. maledictorum, quibus utebantur Quinti Cicerones frater et filius; cf. epist. 9, 10, 11.

## IX.

Scr. Brundisii III non. Ianuar. A. V. C. 706.

*Incaute se egisse, quod vel non manserit in Italia, vel celerius quam opus esset, redierit, 1; epistolas a Q. fratre ad complures scriptas omnium in se probrorum plenas queritur 2; Tulliae fortunam deplorat 3.*

CICERO ATTICO S.

Ego vero et incaute, ut scribis, et celerius, quam oportuit, feci; nec in ulla sum spe, quippe qui exceptionibus edictorum retinear: quae si non essent sedulitate effectae, et benivolentia tua, liceret mihi abire in solitudines aliquas. Nunc ne id quidem licet. Quid autem me iuvat, quod ante initum tribunatum [1] veni, si ipsum, quod veni, nihil iuvat? Iam quid

*Feci*) Veni in Italiam.

*Exceptionibus*) Quibus M. Antonius me, et Laelium nominatim excepit. Corr.

*Licet*) Ne se repudiari totum Caesar existimet. Ep. 2, lib. IX. Id.

(1) Ante quam novi tribuni tribunatum adirent, adhuc enim Dolabella tribunus fuerat.

sperem ab eo, [1] qui mihi amicus nunquam fuit; quum iam lege etiam sim confectus et oppressus? Quotidie iam Balbi ad me literae languidiores; multaeque multorum ad illum, fortasse contra me. Meo vitio pereo. Nihil mihi mali casus attulit: omnia culpa contracta sunt.

2. Ego enim, quum genus belli viderem, imparata et infirma omnia contra paratissimos, sciveram, quod facerem, ceperamque [2] consilium non tam forte, quam mihi praeter ceteros concedendum. Cessi meis, vel potius parui: ex quibus unus [3] qua mente fuerit, is, quem tu mihi commendas, cognosces ex ipsius literis, quas ad te et ad alios misit: quas ego nunquam aperuissem, nisi res acta sic esset. Delatus est ad me fasciculus: solvi, si quid ad me esset literarum: nihil erat; epistola Vatinio et Ligurio altera; iussi ad eos deferri; illi ad me statim ardentes dolore venerunt, scelus hominis clamantes; epistolas mihi legerunt plenas omnium in me probrorum. Hic Ligurius furere. Se enim scire, summo illum in odio fuisse Caesari; illum tamen non modo favisse, [4] sed et tantam illi pecuniam dedisse honoris mei causa. Hoc ego dolore accepto, volui scire, quid scripsisset ad ceteros. Ipsi enim illi putavi perniciosum fore, si eius

(1) Antonium potius, quam, ut Corrado visum, Caesarem hic significare videtur.

*Lege*) Fortasse a tribuno plebis Dolabella perlata; in qua scriptum esset idem quod in Antonii edicto. MAN.

(2) Ita correxi vulgatum *sciveram* (*quid facerem?*) *ceperamque* — etc. Sensus est: *sciveram* (a *scisco*, ut Graevius monuit) s. decreveram quod facerem, nempe in Italia manere et bello abstinere constitueram. — Oliv. *quieveram: quid facerem?*

(3) Quintus frater.

*Summo illum*) Id est, Caesari in Quinto, quum hic illius in Gallia legatus esset, plurima displicuisse. I. F. GRON.

(4) Scil. legationem ei dando. Ceterum recte Graev. Ern. praetulerunt lectionem *favisse*, quae est in ed. Rom. et Mss. compluribus, alteri *fovisse*.

hoc tantum scelus percrebruisset. Cognovi eiusdem generis: ad te misi; quas si putabis illi ipsi utile esse reddi, reddes; nil me laedet. Nam quod resignatae sunt; habet, opinor, eius signum Pomponia. Hac ille acerbitate initio navigationis quum usus esset, tanto me dolore affecit, ut postea iacuerim: neque nunc tam pro se, quam contra me, laborare dicitur.

3. Ita omnibus rebus urgeor; quas sustinere vix possum, vel plane nullo modo possum. Quibus in miseriis una est pro omnibus, quod istam miseram, patre, patrimonio, [1] fortuna omni spoliatam relinquam. Quare te, ut polliceris, videre plane velim. Alium enim, cui illam commendem, habeo neminem; quoniam matri quoque eadem intellexi esse parata, quae mihi. Sed, si me non offendes, [2] satis tamen habeto commendatam, patruumque in ea, quantum poteris, mitigato. Haec ad te die natali meo scripsi: quo utinam susceptus non essem, aut ne quid ex eadem matre postea natum esset! Plura scribere fletu prohibeor.

(1) Sic optime h. l. constituit Graevius. In cod. Balliol. *istam miseram per te patrimonio*. In cod. Helmst. *istam miseram partu patrimonio*. Graevius vidit in verbis *per te*, vel *partu* latere *patre*. Nempe Ciceronem adeo poenitebat vitae, ut de morte sibi consciscenda cogitaret.

(2) Scil. *vivum*.

## X.

Scr. Brundisii a. d. XII kal. Febr. A. V. C. 706.

*De furiosis Quintorum patris et filii erga se odiis* 1; *de iis quae sibi de Africanis rebus et Caesaris statu nuntiata sint* 2; *crebriores ab Attico literas exposcit* 3.

CICERO ATTICO S.

Ad meas incredibiles aegritudines aliquid novi accedit ex iis, quae de Q. Q. ad me afferuntur. P. Terentius, meus necessarius, magnas operas in portu et scriptura Asiae pro magistro dedit. Is Quintum filium Ephesi vidit VI id. decemb. eumque studiose propter amicitiam nostram invitavit; quumque ex eo de me contaretur, eum sibi ita dixisse narrabat, se mihi esse inimicissimum; volumenque sibi ostendisse orationis, quam apud Caesarem contra me esset habiturus; multa a se dicta contra eius amentiam; multa postea Patris consimili scelere secum Quintum patrem locutum; cuius furorem ex iis epistolis, quas ad te misi, perspicere potuisti. Haec tibi dolori esse certo scio: me quidem excruciant, et eo magis, quod mihi cum illis ne querendi quidem locum futurum puto.

2. De Africanis rebus longe alia nobis, ac tu scripseras, nuntiantur. Nihil enim firmius esse dicunt,

*De Q. Q.*) Hoc est, de Q. fratre, et de Q. filio.

*Magnas*) Id est, qui magnam partem vectigalium conductam tenet, ut proximus sit magistro societatis. Gr. — Deest *magnas* in edd. Ern. et Schützii.

*Pro magistro*) Qui maximam partem conduxerat, toti praeficiebatur societati, et dicebatur *magister*. Vide lib. V, ep. 15. Qui vicem eius gerebat *pro magistro*. Id.

*Puto*) Siquidem alter frater est, alter fratris filius. Cum aliis si res esset, ulciscerer: cum his ne queri quidem mihi arbitror licere. Man.

nihil paratius. Accedit Hispania,[1] et alienata Italia;[2] legionum nec vis eadem, nec voluntas; urbanae res perditae.[3]

3. Quid est, ubi acquiescam, nisi quam diu tuas literas lego? quae essent profecto crebriores, si quid haberes, quo putares meam molestiam minui posse. Sed tamen te rogo, ne intermittas scribere ad me, quidquid erit, eosque, qui mihi tam crudeliter inimici sunt, si odisse non potes, accuses tamen; non ut aliquid proficias, sed ut me tibi carum esse sentiant. Plura ad te scribam, si mihi ad eas literas, quas proxime ad te dedi, rescripseris. Vale. XII kal. febr.

(1) Recte hoc intelligit Ern. de alienata per Q. Cassium Longinum Hispania coll. lib. de bello Alex. cap. 48.

(2) Propter Antonii crudelitatem ac direptiones; cf. orat. Philipp. II, 25. Malasp.

(3) Tribunitiis contentionibus. Nam Dolabella et Trebellus trib. pl. inter se et cum Antonio contendebant. Corr.

*Eosque*) Q. fratrem, et Q. filium.

## XI.

Scr. Brundisii VIII id. Mart. A. V. C. 706.

*Se omnia mala et sustinere et exspectare scribit, petitque ab Attico, ut sibi Romae pecunias curet, et crebro scribere pergat.*

CICERO ATTICO S.

Confectus iam cruciatu maximorum dolorum, ne, si sit quidem, quod ad te debeam scribere, facile id exsequi possim; hoc minus, quod res nulla est, quae scribenda sit; quum praesertim ne spes quidem ulla ostendatur, fore melius. Ita iam ne tuas quidem literas exspecto: quamquam semper aliquid afferunt, quod velim. Quare tu quidem scribito, quum erit, cui des: ego tuis proximis, quas tamen iam pridem accepi, nihil habeo, quod rescribam. Longo enim

intervallo video immutata esse omnia: illa esse firma, quae debeant, [1] nos stultitiae nostrae gravissimas poenas pendere. [2] P. Sallustio curanda sunt HS. xxx, quae accepi a Cn. Sallustio. Velim videas, ut sine mora curentur. De ea re scripsi ad Terentiam. Atque hoc ipsum iam prope consumptum est. Quare id quoque velim cum illa videas, ut sit qui utamur. [3] Hic fortasse potero sumere, si sciam istic paratum fore. Sed prius quam id scirem, nihil sum ausus sumere. Qui sit omnium rerum status noster, vides. Nihil est mali, quod non et sustineam et exspectem. Quarum rerum eo gravior est dolor, quo culpa maior. Ille in Achaia [4] non cessat de nobis detrahere. Nihil videlicet tuae literae profecerunt. Vale. VIII id. mart.

(1) Firma esse: partes scilicet Pompeianas in Africa se recollegisse et convaluisse. Ideo subnectit, *nos stultitiae nostrae gravissimas poenas pendere*: quod scilicet illis tam validis relictis me in Italiam receperim. Gr.

(2) Quod ab armis discesserim, et in Italiam redierim.

(3) Vt habeamos argentum ad ferendos sumptus quotidianos. I. F. Gron. — *Qui* ablativi loco tam plurali quam singulari numero veteres ponebant. Pop.

*Paratum*) quod reddatur.

(4) Q. frater.

## XII.

Scr. Brundisii VIII id. Mart. vesperi A. V. C. 706.

*De literis ad Caesarem scriptis* 1; *de statu rerum in Africa* 2; *de literis suo nomine ad alios ab Attico scribendis* 3; *de Galeonis tarditate* 4.

CICERO ATTICO S.

Cephalio mihi a te literas reddidit a. d. IIX id. mart. vespere. Eo autem die mane tabellarios miseram, quibus ad te dederam literas. Tuis tamen lectis literis

putavi aliquid rescribendum esse, maxime quod ostendis, te pendere animi, quamnam rationem sim Caesari allaturus profectionis meae tum, quum ex Italia discesserim. Nihil opus est mihi nova ratione. Saepe enim ad eum scripsi, multisque mandavi, non potuisse, quum cupissem, sermones hominum sustinere; multaque in eam sententiam. Nihil enim erat, [1] quod minus eum vellem existimare, quam me tanta de re non meo consilio usum esse. Postea, quum mihi literae a Balbo Cornelio minore missae essent, illum existimare, Quintum fratrem lituum [2] meae profectionis fuisse (ita enim scripsit); qui nondum cognossem, quae de me Quintus scripsisset ad multos: etsi multa praesens in praesentem acerbe dixerat et fecerat, tamen de eo [3] his verbis ad Caesarem scripsi:

*De Quinto fratre meo non minus laboro, quam de me ipso: sed eum tibi commendare hoc meo tempore non audeo. Illud dumtaxat tamen audebo petere abs te, quod te oro, ne quid existimes ab illo factum esse, quo minus mea in te officia constarent, minusve te diligerem, potiusque semper illum auctorem nostrae coniunctionis fuisse, meique itineris comitem, non ducem. Quare ceteris in rebus tantum ei tribues, quantum humanitas tua, amicitiaque vestra postulat. Ego ei ne quid apud te obsim, id te vehementer etiam atque etiam rogo.*

Quare, si quis congressus fuerit mihi cum Caesare (etsi non dubito, quin is lenis in illum futurus sit,

(1) Alii *Nihil erat.*

(2) Vrsinus in vett. libris reperit *illicium*, quo verbo usus est Varro de R. R. III, cap. 16.

(3) In Mss. erat vel *tamen L. in eu* vel *tamen timeo* vel *tamen Nilo meo*, quod Bosius recepit e cod. decurtato. Iunio placebat *tamen stilo meo*. Pupmae *tamen filo meo*. Graevio *tamen nihilo minus*. Ego I. F. Gronovii coniecturam secutus sum. — Olivetus Gronovium sic coniecisse refert: *tamen ultro his verbis*. T.

idque iam declaraverit), ego tamen is ero, qui semper fui.

2. Sed, ut video, multo magis est nobis laborandum de Africa; quam quidem tu scribis confirmari [1] quotidie magis ad conditionis spem, quam victoriae. Quod utinam ita esset! Sed longe aliter esse intelligo; teque ipsum ita existimare arbitror; aliter autem scribere, non fallendi, sed confirmandi mei causa, praesertim quum adiungatur ad Africam etiam Hispania.

3. Quod me admones, ut scribam ad Antonium, et ad ceteros: si quid videbitur tibi opus esse, velim facias id, quod saepe fecisti. Nihil enim mihi venit in mentem, quod scribendum putem. Quod me audis fractiorem esse animo: quid putas, quum videas accessisse ad superiores aegritudines praeclaras generi actiones? [2] Tu tamen velim ne intermittas, quoad eius facere poteris, scribere ad me, etiamsi rem, de qua scribas, non habebis. Semper enim afferunt aliquid mihi tuae literae.

4. Galeonis hereditatem crevi. Puto enim cretionem simplicem fuisse, quoniam ad me nulla missa est. IIX id. mart.

(1) Ernestius malebat *converti*, vel simile quid.

(2) Dolabellae tribuni pl. actiones de novis tabulis in fraudem creditorum.

*Cretionem*) Cretio simplex dicitur, quum e pluribus heredibus scriptis, unus cum cretione instituitur, reliqui sine cretione. Itaque quum nulla alia cretio ad Ciceronem perlata esset, ex eo coniiciebat, neminem alium cum cretione institutum fuisse, et cretionem simplicem, id est, sui unius exstitisse. Bos.

## XIII.

Scr. Brundisii exeunte Martio A. V. C. 706.

*De Pompeianis aliquot Alexandriam profectis, suaeque conditionis miseria* 1; *de Q. fratris literis ad se scriptis* 2; *de coheredibus Fufidianis* 3; *de fundo Frusinati redimendo et suppeditandis sibi pecuniis ad sumptum necessariis* 4; *de literis suo nomine ad alios, et ad se ab Attico scribendis* 5.

CICERO ATTICO S.

A Murenae liberto nihil adhuc acceperam literarum. P. Siser reddiderat eas, quibus rescribo. De Servii patris literis quod scribis, item, Quintum in Syriam venisse, quod ais, esse qui nuntient; ne id quidem verum est. Quod certiorem te vis fieri, quo quisque in me animo sit, aut fuerit eorum, qui huc venerunt; neminem alieno intellexi. Sed, quantum id mea intersit, existimare te posse certo scio. Mihi quum omnia sunt intolerabilia ad dolorem, tum maxime, quod in eam causam venisse me video, ut ea sola utilia mihi esse videantur, quae semper nolui. P. Lentulum patrem Rhodi esse aiunt, Alexandriae filium; Rhodoque Alexandriam C. Cassium profectum esse constat.

2. Quintus mihi per literas satisfacit, multo asperioribus verbis, quam quum gravissime accusabat. Ait enim, se ex literis tuis intelligere, tibi non placere, quod ad multos de me asperius scripserit: itaque se poenitere, quod animum tuum offenderit; sed se iure fecisse. Deinde perscribit spurcissime, quas ob causas fecerit. Sed neque hoc tempore, nec antea patefecisset odium suum in me, nisi omnibus re-

*Existimare te posse*) Vides enim, nulla re levari posse dolorem meum. MAN.

bus me esse oppressum videret. Atque utinam vel nocturnis, quemadmodum tu scripseras, itineribus propius te accessissem! Nunc nec ubi, nec quando te sim visurus, possum suspicari.

3. De coheredibus Fufidianis nihil fuit, quod ad me scriberes. Nam et aequum postulant, et, quidquid egisses, recte esse actum putarem.

4. De fundo Frusinati redimendo iam pridem intellexisti voluntatem meam: etsi tum meliore loco res erant nostrae, neque tam mihi desperatum iri videbantur; [1] tamen in eadem sum voluntate. Id quemadmodum fiat, tu videbis. Et velim, quoad poteris, consideres, ut sit, unde nobis suppeditentur sumptus necessarii. Si quas habuimus facultates, eas Pompeio tum, quum id videbamur sapienter facere, detulimus. Itaque tum et a tuo villico sumpsimus, et aliunde mutuati sumus, quum Quintus quereretur per literas, sibi nos nihil dedisse; qui neque ab illo rogati sumus, neque ipsi eam pecuniam aspeximus. Sed velim videas, quid sit, quod confici possit, quidque mihi de omnibus des consilii: et causam nosti.

5. Plura ne scribam, dolore impedior. Si quid erit, quod ad quos scribendum meo nomine putes, velim, ut soles, facias: quotiesque habebis, cui des ad me literas, nolim praetermittas. Vale.

*Postulant*) Quid postularint, cognosce infra ep. 14 et 16. In.

(1) Sic Bosius edidit e codd. Mss. Ernestius lectionem ed. Rom. revocavit *neque desperatari mihi ita videbamur.* —In aliis pro *videbantur* legitur *videbatur.* T.

*Causam nosti*) Tu nosti quomodo se res habeat mea familiaris, emendusne sit fundus Frusinas, nec-ne: Nosti quibus sumptibus opus habeam ad me meosque tuendos; quos fructus nunc ceperim ex meis praediis, qui sint exspectandi. GRAEV.

## XIV.

Scr. Brundisii mense Aprili A. V. C. 706.

*Scribit se de salute sua gravius periclitari; Q. fratris in se animum nihilo meliorem esse; ad Minucium de pecuniis sibi solvendis scripsisse; Atticum se cupide exspectare.*

CICERO ATTICO S.

Non me offendit veritas literarum tuarum, quod me, quum communibus, tum praecipuis malis oppressum, ne incipis quidem, ut solebas, consolari, faterisque id fieri iam non posse. Nec enim ea sunt, quae erant antea, quum, ut nihil aliud, comites me et socios [1] habere putabam. Omnes enim Achaici deprecatores, [2] item qui in Asia, quibus non erat ignotum, etiam quibus erat, in Africam dicuntur navigaturi. Ita praeter Laelium, neminem habeo culpae socium: qui tamen hoc meliore in causa est, quod iam est receptus. De me autem, non dubito, quin ad Balbum et ad Oppium scripserit: a quibus, si quid esset laetius, certior factus essem; tecum etiam essent loquuti: quibuscum tu de hoc ipso colloquare velim, et ad me, quid tibi responderint, scribas: non quod ab ipso salus data quidquam habitura sit firmitudinis; sed tamen aliquid consuli et prospici poterit. Etsi omnium conspectum horreo, praesertim hoc genero; [3] tamen, in tantis malis quid aliud velim, non repe-

(1) Scil. reditus in Italiam.

(2) Pompeiani qui in Achaie erant, et veniam a Caesare petebant, quam et adepti sunt; cf. epist. 16 *h. l.* et ad Fam. XV, 15. ERN.

*Ignotum* ) Participium ab *ignosco.* Ita alicubi apud Caesarem. Id est partim quibus dedit nondum veniam Caesar, partim quibus iam dedit. I. F. GRON.

*Receptus* ) A Caesarianis.

(3) Dolabella, cuius me pudet pigetque ob perniciosas eius actiones.

rio. Quintus pergit, [1] ut ad me et Pansa scripsit et Hirtius: isque item Africam petere cum ceteris dicitur. Ad Minucium Tarentum [2] scribam, tuas literas mittam. Ad te scribam, numquid egerit. HS xxx potuisse mirarer, nisi multa de Fufidianis praediis. Et id video tamen. Te exspecto, [3] quem videre, si ullo modo potest (poscit enim res) pervellem. Iam extremum concluditur. Difficile est, quod, quare sit gravius, existimare. [4]

(1) De me scil. detrahere et omnia maledicta in me conferre.

(2) Egregie sic emendavit I. F. Gronovius. Vulgo *parentem*. — Deinde Oliv. *et tuas literas*.

*Potest* (*poscit enim res*) Sic Graevius. Alii *si ullo modo potes venire, pervellem*. T.

(3) Ita Graevius correxit e vestigiis antiquorum librorum. Sensus est: *et video tamen* HS *XXX coacta esse, quoniam tu id scripsisti*. Vulgo edebatur inepte: *Te adhuc ideo tamen exspecto*.

(4) Ita correxit I. F. Gronovius, recte sic interpretatus: « *Iam ultimum discrimen est*. Nam, ut sequenti epistola scribit, Scipio, Cato, et ceteri iactabantur propediem cum immensis copiis affuturi et Italiam invasuri. Quod si fiat, *inquit Cicero*, *difficile est decernere utrum et cur gravius sit illos an Caesarem vincere. Ita utricumque vicerint, maxima mala impendent.* » Vulgo legebatur: *ibi facile est quid quale sit gravius existimare.* Graevius corrigebat: *Tibi facile est etc.* Pantagathus: *Iam extremum concluditur ibi. Facile est quid quare sit gravius existimare.* Ernestio placebat: *Tibi facile est, quid quare sit gravius existimare.*

## XV.

Scr. Brundisii prid. id. Maii A. V. C. 706.

*Queritur, quum omnium aliorum qui a Pompeii partibus steterint, ratio exitum habeat, suam nullum habere; cur de Fufidianis praediis nihil potuerit confici quaerit.*

CICERO ATTICO S.

Quoniam iustas causas affers, quod te hoc tempore videre non possim: quaeso, quid sit mihi faciendum.

Ille [1] enim ita videtur Alexandriam tenere, ut eum scribere etiam pudeat de illis rebus. Hi autem ex Africa iam affuturi videntur; Achaei, item ex Asia redituri ad eos, aut libero aliquo loco commoraturi. Quid mihi igitur putas agendum? Video difficile esse consilium. Sum enim solus, aut cum altero, cui neque ad illos reditus sit, neque ab his ipsis quidquam ad spem ostendatur. Sed tamen scire velim, quid censeas: idque erat cum aliis, cur te, si fieri posset, cuperem videre. Minucium XII sola curasse, scripsi ad te antea: [2] quod superest, velim videas, ut curetur. Quintus non modo non cum magna prece ad me; sed acerbissime scripsit: filius vero mirifico odio. Nihil fingi potest mali, quo non urgear. Omnia tamen sunt faciliora, quam peccati [3] dolor, qui et maximus est et aeternus: cuius peccati si socios essem habiturus ego, quos putavi, tamen esset consolatio tenuis. Sed habet aliorum omnium ratio exitum, mea nullum. Alii capti, alii interclusi non veniunt in dubium de voluntate, eo minus scilicet, quum se expedierint, et una esse coeperint. Ii autem ipsi, qui sua voluntate ad Fufium venerunt, nihil possunt, nisi timidi,

(1) Caesar scil. Fortasse autem legendum: *Illum enim ita videtur Alexandria tenere.*

*Pudeat*) Nam si bellum confecisset, non puderet illum scribera. Corr.

*Hi autem*) Pompeiani.

*Affuturi*) In Italiam venturi.

*Achaei*) Achaeos vocat obscurius et tectius, qui in Achaiam fugerant post proelium Pharsalicum. Haec vero loquendi genera Ciceroni ad Atticum scribenti frequentia esse nemo potest ignorare, nisi qui nunquam hoc epistolarum volumen inspexit. Graev.

*Illos*) Pompeianos: *his ipsis* Caesariania. Man.

*XII*) HS. de hoc ep. superiore.

(2) Haec epistola non exstat.

(3) Quod in Italiam venerim a pugna Pharsalica.

*Aliorum*) Ceteri Pompeiani, qui in Africam non iverunt, excusari omnes aliqua re possunt, ego nulla. Itaque illi reditum habent ad suos, quem ego me habere non puto, qui publicam causam, quum in Italiam veni, quasi prodidisse videor. Man.

*Fufium*) Q. Fufium Calenum, quem Caesar, victo in Pharsalia Pompeio, Achaiae praefecerat: et est

existimari. Multi autem sunt, qui, quicumque sunt, modo ad illos se recipere volent, recipientur. Quo minus debes mirari, non posse me tanto dolori resistere. Solius enim meum peccatum corrigi non potest, et fortasse Laelii. Sed quid me id levat? C. quidem Cassium aiunt consilium Alexandriam eundi mutavisse. Haec ad te scribo, non ut queas tu demere sollicitudinem, sed ut cognoscam, ecquid tu ad ea afferas, quae me conficiunt: ad quae gener [1] accedit, et cetera, quae fletu reprimor ne scribam. Quin etiam Aesopi filius me excruciat. Prorsus nihil abest, quin sim miserrimus. Sed ad primum revertor: quid putes faciendum; occultene aliquo propius veniendum, an mare transeundum. Nam hic maneri diutius non potest. De Fufidianis quare nihil potuit confici? genus enim conditionis eiusmodi fuit, in quo non solet esse controversia; quum ea pars, quae videtur esse minor, licitatione expleri posset. Haec ego non sine causa quaero. Suspicor enim, coheredes dubiam nostram causam putare, et eo rem in integro esse. Vale. Pridie idus Mai.

is, ut opinor, qui Ciceroni post Caesaris obitum acerrime in senatu in M. Antonium invehenti, respondit. IDEM.

*Cassium*) Rumor fuerat, Cassium ad Caesarem Alexandriam ire, ut deprecaretur. Quod omnino Ciceronis causam aliqua ex parte sublevasset: quum et alios esse constaret, qui victori se crederent. Hic quoque, inquit, consilium mutasse dicitur: ut praeter Laelium, culpae socium habeam neminem. ID.

(1) Dolabella. cf. epist.

*Filius*) Cui pater, Comoedus ille insignis, ducenties HS reliquit. *Macrob. Saturn.* lib. III. Filius luxuria perditus, *Horat. Sat.* II, 3, 239, *Plin.* IX, 45. Dolabellae socius in adulteriis pellicum, ut Metellae, infra ep. 23.

*Expleri*) Quum hereditas dividi commode non potest, propter coheredum non aequas partes, ad licitationem confugitur; quae certior est, quam aestimatio. Ita, omnium bonorum reperto pretio, expletur ea, quae minor esse videtur, pars hereditatis. MAN.

*Nostram*) Causam nostri reditus a Caesare impetrandi. CORR.

## XVI.

Scr. Brundisii III non. Ian. A. V. C. 706.

*De epistola Caesaris vel ad se ipsum vel ad alium de se scripta* 1; *de literis ad Q. fratrem scribendis* 2; *de Terentiae testamento et fide eius in suspicionem adducta* 3.

CICERO ATTICO S.

Non meo vitio fit, hoc quidem tempore (ante enim est peccatum) ut me ista epistola nihil consoletur. Nam et exigue scripta est, et suspiciones magnas habet, non esse ab illo; quas animadvertisse te existimo. De obviam itione ita faciam, ut suades. Neque enim ulla de adventu [1] eius opinio est; neque, si qui ex Asia veniunt, quidquam auditum esse dicunt de pace: cuius ego spe in hanc fraudem incidi. Nihil video, quod sperandum putem, nunc praesertim, quum ea plaga in Asia sit accepta, in Illyrico, in Cassiano negotio, in ipsa Alexandria, in urbe, in Italia. [2] Ego vero, etiamsi rediturus ille est, qui adhuc bellum gerere dicitur, tamen ante reditum eius negotium

*Ab illo*) A Caesare. A quo epistolam illam scriptam non fuisse, ostendit epist. 17: *Intelligis, illud de literis ad V Idus Februar. datis non verum esse.* Ac sane fieri poterat, ut Oppius eam, aut aliquis alius scripserit, ne Cicero, desperatione adductus, rursus ex Italia discederet. Man.

(1) Sic Lambin. volgo *valde de adventu.*

(2) *In Asia* ubi Pharnaces Domitium Calvum Asiae praefectum vicerat, *in Illyrico*, victo Gabinio a barbaris; *in Cassiano negotio*, in Cassii discordia cum Marcello; uterque Caesaris praefectus erat in Hispania; *in Alexandria*, quum Caesaris milites ab Alexandrinis fusi essent, ipse in magno periculo fuisset, de quo et supra dixit; *in urbe* per dissidia tribunorum absente Caesare; *in Italia* per Antonium, de quo supra. Ern.

*Negotium*) Illos, qui in Africa resuscitarunt partes, Italiam et urbem occupaturos. Quod magnopere auctor erat Cato, et se ducem eius expeditionis offerebat. Idque, quod optimum erat, Cicero futurum putabat. Sed deriait Catonis consilium Scipio. *Plutarchus* in Catone. I. F. Gron.

confectum iri puto. Quod autem scribis, quandam laetitiam bonorum esse commotam, ut sit auditum de literis: tu quidem nihil praetermittis, in quo putes aliquid solatii esse; sed ego non adducor, quemquam bonum ullam salutem putare mihi tanti fuisse, ut eam peterem ab illo, et eo minus, quod huius consilii iam ne socium quidem habeo quemquam. Qui in Asia sunt, rerum exitum exspectant. Achaici etiam Fufio spem deprecationis *afferunt*. Horum et timor idem fuit primo qui meus, et constitutum. Mora Alexandrina causam illorum correxit, meam evertit. Quamobrem idem a te nunc peto, quod superioribus literis, ut si quid in perditis rebus dispiceres, quod mihi putares faciendum, me moneres. Si recipior ab his, [1] quod vides non fieri; tamen, quoad bellum erit, quid agam, aut ubi sim, non reperio: sin iactor, eo minus. Itaque tuas literas exspecto; easque ut ad me sine dubitatione scribas, rogo.

2. Quod suades, ut ad Quintum scribam de his literis: [2] facerem, si me quidquam istae literae delectarent. Etsi quidam scripsit ad me his verbis: *Ego, ut in his malis, Patris sum non invitus: essem libentius*,

*De literis*) Ad me a Caesare missis: de quibus initio loquitur epistolae. Man.

*Afferunt*) Puto legendum esse *Auferunt*. Puto tamen, non censeo. Videtur enim, et *Afferunt* posse retineri; ut sit: etiam spem afferunt; spem quidem adhuc Fufio afferunt, ituros se ad Caesarem, ut deprecentur; non tamen eunt. Id. — Lege *differunt*. Ovid. XI, Metam. 306: *Spem Veneris differt in tempora noctis Apollo*. Sententia est, spem dederant Fufio Achaiae praefecto deprecandi Caesaris: non exsequuntur, sed morantur et se sustinent. I. F. Gron. — Vel *auferunt*, vel *differunt* omnino legendum: nam *afferunt* sententiae repugnare videtur. *T.*

*Constitutum*) Deliberatio. Nam constituerunt, Caesari se committere: sed interposito Alexandrino bello, et Caesaris rebus in discrimen adductis, integrum sibi reservarunt, belli exitum exspectantes. Itaque mora Alexandrina effectum est, ut eorum causa quasi corrigeretur, ut eorum culpa minueretur. Man.

(1) Caesarianis.

(2) A Caesare scriptis.

*si frater tuus ea ad te loqueretur, quae ego audire vellem.* Quod ais illum ad te scribere, me sibi nullas literas remittere: semel ab ipso accepi; ad eas Cephalioni dedi, qui multos menses tempestatibus retentus est. Quintum filium ad me acerbissime scripsisse, iam ante ad te scripsi.

3. Extremum est quod te orem, si putas rectum esse, et a te suscipi posse, cum Camillo communices, ut Terentiam moneatis de testamento. Tempora monent, ut videat, ut satisfaciat, quibus debeat. Auditum ex Philotimo est, eam scelerate quaedam facere. Credibile vix est. Sed certe, si quid est, quod fieri possit, providendum est. De omnibus rebus velim ad me scribas; et maxime quid scribas de eo, in quo tuo consilio egeo, etiamsi nihil excogitas: id enim mihi erit pro desperato. III nonas iun.

*Scribas*) Manutius coniiciebat *sentias*. Corradus *scias*. Nihil horum Faërni exemplar habuit. Neque vero, si legas, *Et maxime qui de ea*, necesse fuit quidquam addere.
*Desperato*) Alii, *pro explorato.*

## XVII.

Scr. Brundisii XVIII kal. Quint. A. V. C. 706.

*Breviter Tulliam advenisse nuntiat, et quid de Caesaris rebus audierit, refert.*

CICERO ATTICO S.

Properantibus tabellariis alienis hanc epistolam dedi; eo brevior est, et, quod eram missurus meos. Tullia mea venit ad me pridie idus iun. deque tua erga se observantia benivolentiaque mihi plurima exposuit, literasque reddidit trinas. Ego autem ex ipsius virtute, humanitate, pietate non modo eam voluptatem non cepi, quam capere ex singulari filia debui; sed etiam incredibili sum dolore affectus, tale ingenium in tam

misera fortuna versari, idque accidere nullo ipsius delicto, summa culpa mea. Itaque a te neque consolationem iam, qua cupere te uti video, nec consilium, quod capi nullum potest, exspecto: teque omnia quum superioribus saepe literis, tum proximis tentasse intelligo. Ego cum Sallustio Ciceronem ad Caesarem mittere cogitabam. Tulliam autem, non videbam esse causam, cur diutius mecum tanto in communi moerore retinerem. Itaque matri [1] eam, quum primum per ipsam liceret, eram remissurus. Pro ea, quam ad modum consolantis scripsisti, ὦ τᾶν, ea putato me scripsisse, quae tu ipse intelligis responderi potuisse. Quod Oppium tecum scribis loquutum, non abhorret a mea suspicione eius oratio: sed non dubito, quin istis persuaderi nullo modo possit, ea, quae faciant, mihi probari posse; quoquo modo loquar. Ego tamen utar moderatione, qua potero. Quamquam, quid mea intersit, ut eorum odium subeam, non intelligo. Te iusta causa impediri, quo minus ad nos venias, video; idque mihi valde molestum est. Illum ab Alexandria discessisse, nemo nuntiat; constatque, ne profectum quidem illinc quemquam post idus mart. nec post idus decemb. ab illo datas ullas literas. Ex quo intelligis, illud de literis a. d. v id.

(1) Sic editum e Bosii correctione. Corradus dedit *eram tibi eam*; Tunstallus *eam tibi iam*.

Πραότατα) *Lenissime*. Eius, inquit, epistulae locu, quam instar consulantis ad me scripsisti *lenissime*, putato ea me tibi rescripsisse, quae tu intelligis potuisse responderi. Quum Cicero gravi moerore conficeretur qua de suis, qua de Tulliae miseriis, Atticus eum lenissimis literis consulatus fuerat, quibus quum Cicero non rescriberet, mandavit Attico, ut ipse sibi ita responsum putaret, ut in ea responsione desiderari nihil posset. Ceterum πραότατα Attice dictum est pro πραοτάτως. Bos.—Ita Bosius. Sed, inquit Graevius, Ciceronem sic scripsisse quis praestabit? Nemo, inquam, sanus. Fruimur tamen, donec melius aliquid e Mss. depromatur. Ol.—Nostra ὦ τᾶν neque ex Ern. neque e Sch. editione apparet unde fluxerit. *T.*

*Subeam*) Lege, *ut eorum odium non subeam*. Quid proficiam illorum offcusionem vitando. I. F. Gron.

febr. datis (quod inane esset, etiamsi verum esset) non verum esse. L. Terentium discessisse ex Africa scimus, Paestumque venisse. Quid is afferat, aut quo modo exierit, aut quid in Africa fiat, scire velim. Dicitur enim per Nasidium [1] emissus esse. Id quale sit, velim, si inveneris, ad me scribas. De HS x, ut scribis, faciam. Vale. xiix kalend. quint.

(1) Pompeianum ex ordine equestri, de quo Philipp. VII extr.
*Emissus*) Ex Africa: ex qua Pompeiani neminem exire patiebantur, ne de copiis eorum, aut de consiliis Caesar scire posset. Nasidius autem fecerat, ut exire Terentio liceret. MAN.

## XVIII.

Scr. Brundisii XII kal. Quint. A. V. C. 706.

*Filium se iam non, ut constituerat, ad Caesarem missurum, sibique molestissimum esse Brundisii diutius commorari significat.*

CICERO ATTICO S.

De illius [1] Alexandria discessu, nihil adhuc rumoris, contraque opinio, valde esse impeditum. Itaque nec mitto, ut constitueram, Ciceronem, et te rogo, ut me hinc expedias. Quodvis enim supplicium levius est hac permansione. Hac de re et ad Antonium scripsi, et ad Balbum, et ad Oppium. Sive enim bellum in Italia futurum est, sive classibus utetur, hic esse me minime convenit: quorum fortasse utrumque erit; alterum certe. Intellexi omnino ex Oppii sermone, quem tu mihi scripsisti, quae istorum via esset: sed, ut eam

(1) Caesaris.

*Quae istorum via esset*) De me. Nam si ad copias referatur, videatur petere Cicero ab Attico, ut flectat viam, ne copiae Brundusium veniant: quod nec Cicero petisset, nec Atticus facere potuisset. CORR.

flectas, te rogo. Nihil omnino iam exspecto, nisi miserum. Sed hoc perditius, in quo nunc sum, fieri nihil potest. Quare, et cum Antonio loquare velim, et cum istis; et rem, ut poteris, expedias, [1] et mihi quamprimum de omnibus rebus rescribas. Vale. XII kalend. quint.

(1) Ernestius malebat *et cum istis rem ut poteris expedias.*

## XIX.

Scr. Brundisii XI kal. Sext. A. V. C. 706.

*Petit ut crebriores epistolas mittat, inprimis si quid de pace agi possit.*

CICERO ATTICO S.

Quum tuis dare possem literas, non praetermisi: etsi, quod scriberem, non habebam. Tu ad nos et rarius scribis, quam solebas, et brevius: credo, quia nihil habes, quod me putes libenter legere, aut audire posse. Verumtamen velim, si quid erit, qualecumque erit, scribas. Est autem unum, quod mihi sit optandum, si quid agi de pace possit: quod nulla equidem habeo in spe. Sed, quia tu leviter interdum significas, cogis me sperare, quod optandum vix est. Philotimus dicitur idib. sext. [1] Nihil habeo de illo amplius. Tu velim ad ea mihi rescribas, quae ad te antea scripsi. Mihi tantum temporis satis est, dum, ut in pessimis rebus, aliquid caveam, qui nihil unquam cavi. Vale. XI kal. sext.

(1) Scil. affuturus cum Caesaris ad me literis. Affuit autem prid. Id. ut ex duabus epistolis ad Terentiam lib. XIV, 23, 24, manifestum est.

## XX.

Scr. Brundisii XVI kal. Sept. A. V. C. 706.

*A Caesare Quintum fratrem veniam impetrasse, eumque multis aliis ignovisse nuntiat, deque eius adventu mox exspectato scribit.*

CICERO ATTICO S.

Septimo decimo kal. sept. venerat die xxviii Seleucia Pieria C. Trebonius, is, qui se Antiochiae diceret apud Caesarem vidisse Quintum filium cum Hirtio. Eos de Quinto, [1] quae voluissent, impetrasse nullo quidem negotio. Quod ego magis gauderem, si ista nobis impetrata quidquam ad spem explorati haberent. Sed et alia timenda sunt, ab aliisque, et ab hoc ipso. Quae dantur, ut a domino, rursus in eiusdem sunt potestate. Etiam Sallustio ignovit. Omnino dicitur nemini negare; quod ipsum est suspectum, notionem [2] eius differri. M. Gallius Q. F. mancipia Sallustio reddidit. Is venit ut legiones in Siciliam traduceret: et protinus iturum Caesarem Patris. Quod si faciet, ego, quod ante mallem, [3] aliquo propius accedam. Tuas literas ad eas, quibus a te proxime consilium petivi, vehementer exspecto. Vale. xvi kal. sept.

(1) Q. Cicerone Marci fratre.

*Suspectum*) Si nunc aliquibus ignosceret causa eorum cognita: iis, quibus ignovisset, nihil amplius timendum esset. Quum vero omnibus ignoscat incognita causa; suspectum videtur esse. Man.

(2) Ms. Vrsini *cognitionem.*

*Iturum*) Nuntiat Sallustius, vel arbitrantur homines. Corr.

(3) Scil. *factum esse.*

## XXI.

Scr. Brundisii post VI kal. Sept. A. V. C. 706.

*De Q. fratris epistola 1; de Terentiae testamento 2; de Caesaris adventu 3; denique se nihil aut facere se dignum, aut simulare posse queritur 4.*

CICERO ATTICO S.

Accepi VI kal. sept. literas a te, datas XII kal.; doloremque, quem ex Quinti scelere iampridem acceptum iam abieceram, lecta eius epistola gravissimum cepi. [1] Tu etsi non potuisti ullo modo facere, ut mihi illam epistolam non mitteres: tamen mallem non esse missam. Ad ea autem, quae scribis de testamento, videbis, quid, et quo modo. De nummis et illa [2] sic scripsit, ut ego ad te antea; et nos, si quid opus erit, utemur ex eo, de quo scribis. Ille [3] ad kal. septemb. Athenis non videtur fore. Multa eum in Asia dicuntur morari, maxime Pharnaces. Legio XII, ad quam primum Sulla venit, lapidibus egisse hominem dicitur. Nullam putant se commoturam. Illum arbitrantur protinus Patris in Siciliam. Sed, si hoc ita est, huc veniat necesse est. Ac mallem illum alio quo: hinc enim evasissem. [4] Nunc metuo, ne sit exspectandum; et cum reliquis etiam loci gravitas hic miserrime per-

(1) Ern. coni. *recepi*.

(2) Terentia.

(3) Caesarem significat.

*Venit*) Vt legionas in Siciliam traduceret: quo Caesar Patris iturus erat. MAN.

*Veniat*) Caesar, ad sedandos tumultus militum, qui nolunt ante in Siciliam traiicere, nisi praemiis acceptis. OLIV.

*Mallem illum*) Mallem illum (Caesarem) prius venisse. CORR. — Videtur omnino perspexisse Corradus id, quod exprimere noluit Cicero, et volebat intelligi: neque aliam admittunt interpretationem ea quae sequuntur. Hoc ergo ait: Si prius Caesar venisset, cum eo collocutus, alium mihi receptum quaesissem, ac iamdudum molestia carerem huius commorationis. OLIV.

(4) Vulgo *ac mallem illum. Aliquo*

ferenda. Quod me mones ut ea videam, quae ad tempus accommodem: facerem, si res pateretur, et si ullo modo fieri posset. Sed in tantis nostris peccatis, tantisque nostrorum[1] iniuriis, nihil est, quod aut facere dignum nobis, aut simulare possim. Sullana confers; in quibus omnia genere ipso praeclarissima fuerunt, moderatione paullo minus temperata. Haec autem eiusmodi sunt, ut obliviscar mei; multoque malim, quod omnibus sit melius, quorum utilitatem meam duxi.[2] Tu ad me tamen velim quam saepissime scribas, eoque magis, quod praeterea nemo scribit: ac si omnes, tuas tamen maxime exspectarem. Quod scribis, illum per me Quinto fore placatiorem: scripsi ad te antea, eum statim Quinto filio omnia tribuisse; nostri nullam mentionem. Vale.

*enim hinc evasissem.* Fr. Iunius e libris suis sic edidit: *mallem illum aliquo. Nam hinc evasissem.*

(1) Quintorum patris et filii.

(2) Sic Graevius e vestigiis librorum scr. et edd. Vulgo *idque malim — quorum utilitati meam iunxi.*

## XXII.

Scr. Brundisii circa kal. Sept. A. V. C. 706.

*Quinti epistolas ab Attico missas sibi redditas esse, Caesarem adventare nuntiat, petitque ut se Atticus consilio iuvet, an propius ad urbem accedendum sit.*

CICERO ATTICO S.

Diligenter mihi fasciculum reddidit Balbi tabellarius. Accepi enim a te literas, quibus videris vereri, ut epistolas illas acceperim: quas quidem vellem mihi

*Epistolas*) Q. Cicero epistolas contra Marcum fratrem scripserat ad Caesarem: Caesar illas ad Oppium et Balbum misit: illi Attico dederunt: Atticus ad M. Ciceronem curavit perferendas. MAN.

nunquam redditas: auxerunt enim mihi dolorem. Nec si in aliquem incidissent, quidquam novi attulissent: quid enim tam pervulgatum, quam illius in me odium, et genus hoc literarum? quod ne Caesar quidem ad istos videtur misisse, quo illius improbitate offenderetur, sed. credo, uti notiora nostra mala essent. Nam quod te vereri scribis, ne illi [1] obsint, eique rei mederi: ne rogari quidem se passus est de illo; quod quidem mihi molestum non est: illud molestius, istas impetrationes nostras nihil valere. Sulla, ut opinor, cras hic erit cum Messala. Currunt ad illum pulsi a militibus; qui se negant usquam, [2] nisi acceperint. Ergo ille huc veniet; quod non putabant; tarde quidem. Itinera enim ita facit, ut multos dies in oppidum ponat. Pharnaces autem, quoquo modo aget, afferet moram. Quid mihi igitur censes? Iam enim corpore vix sustineo gravitatem huius caeli, qui mihi laborem affert in dolore. An his illuc euntibus mandem, ut me

*Istos*) Caesarianos, qui Romae sunt.

(1) Q. fratri.

*Rogari*) Statim, inquit, quaecunque postulavit Q. filius de patre impetravit, ita facile, ut ne rogari etc. VICT.

*Impetrationes nostras*) Scripserat Atticus, posse Ciceronem efficere, ut ne Quinto fratri illae obessent literae, de quibus queritur Cicero: posse *impetrare* a Caesare, ne Quinto esset iratus. Respondet, nulla se in gratia esse apud Caesarem, nihil sibi ab illo tribui. Video, inquit, *istas*, de quibus scribis, *impetrationes meas nihil valere*: Ita iratus fratri non est, a quo me videt graviter laesum esse, ut omnia donarit ultro; *ne rogari quidem se passus sit*: *nostri nullam* fecerit *mentionem*, ut est in superiore epistola. Condonatum fuerat Quinto prius quam fratri, quem laeserat, satisfaceret. Id Marco erat molestum. OLIV.

(2) *Negant se usquam* ituros, nisi quae Caesar promisisset praemia acceperint.

*In oppidum*) Non explano, Vt in unoquoque oppido multos dies Caesar consumat, sed, Vt ab oppido ad oppidum multorum dierum itinere perveniat. Quale illud est ep. 35, lib. XII: *Ne totum diem in villam*. ubi subaudio *ponam*, dum in villam eo. MAN. — Priori tamen modo accipit I. F. Gronov. ut nimirum conventibus agendis et audiendis legationibus multos dies *in oppidum* ponat Caesar.

*His illuc*) Syllae et Messalae. *Illuc*

excusent, ipse accedam propius? Quaeso, attende; et me, quod adhuc saepe rogatus non fecisti, [1] consilio iuva: scio rem difficilem esse; sed ut in malis. Etiam illud mea magni interest, te ut videam. Profecto aliquid profecero, si id acciderit. De testamento, ut scribis, animadvertes.

ad Caesarem: *Excusent*: quod Brundusio discesserim, et propius urbem accesserim. Man.

(1) Legendum arbitror *quod adhue saepe non rogatus fecisti.*

## XXIII.

Scr. Brundisii VII id. Quint. A. V. C. 706.

*De Caesaris literis ad ipsum scriptis, quas Philotimus habere ferebatur* 1; *de Tulliae divortio* 2.

CICERO ATTICO S.

Quod ad te scripseram, ut cum Camillo communicares, de eo Camillus mihi scripsit, te secum loquutum. Tuas literas exspectabam. Nisi illud quidem mutari, si aliter est *et* oportet, non video posse. Sed quum ab illo accepissem literas, desideravi tuas. Etsi putabam, te certiorem factum non esse. Modo valeres; scripseras enim, te quodam valitudinis genere tentari. Acusius quidam Rhodo venerat VIII id. quint.; is nuntiabat, Quintum filium ad Caesarem profectum IV kal. iun. Philotimum Rhodum pridie eum diem venisse;

*Et oportet*) Sic Ern. et Schütz. Alii *atque oportet*. Deinde *et sic putabam — non esse; modo valeres.*

*Non video*) Agitur de testamento Terentiae, de quo scripserat ep. 16, ut Atticus cum Camillo communicaret. Tuas literas exspectavi, inquit, ut quid actum esset intelligerem. Veruntamen testamentum si aliter factum est atque oportebat, mutari iam non posse video. Pop.

*Factum*) Scilicet a meis de mittendo tabellario: quamquam interdum verebar, ne morbus te prohibuisset scribere; significaveras enim antehac te non satis valere. I. F. Gr. — Coniicit Moretus, *etsi putabam te tardiorem factum*, etc.

habere ad me literas. Ipsum Acusium audies; sed tardius iter faciebat. Eo feci, ut has celeriter eunti darem. Quid sit in iis literis, nescio: sed mihi valde Quintus frater gratulatur. Equidem in meo tanto peccato nihil ne cogitatione quidem assequi possum, quod mihi tolerabile possit esse.

2. Te oro, ut de hac misera cogites: et illud, de quo ad te proxime scripsi, ut aliquid conficiatur [1] ad inopiam propulsandam, et etiam de ipso testamento. [2] Illud quoque vellem antea: sed omnia timuimus. Melius quidem in pessimis nihil fuit discidio. [3] Aliquid fecissemus, ut *vini*, [4] vel tabularum novarum nomine, vel nocturnarum expugnationum, vel Metellae, [5] vel omnium malorum; nec res perisset; et videremur aliquid doloris virilis habuisse. Memini omnino tuas literas; sed et tempus illud: etsi quidvis praestitit. Nunc quidem ipse videtur denuntiare. [6] Audimus enim de statu reipublicae. [7] O dii! generumne nostrum potissimum uti hoc, ut tabulas novas. [8] Placet mihi igitur, et idem tibi, nuntium remitti. Petet fortasse tertiam

*De hac misera*) Tullia.

(1) Scil. ex argento et supellectile, cf. ep. 25.

(2) Nempe Terentiae.

*Illud quoque*) De discidio inter Dolabellam, et Tulliam. Corr.

(3) Divortio.

(4) Ita recte Bosius e Ms. At add. pr. et plerique Mss. *ut vivi*. Tunstall. *ut vici*. Neutrum admittendum. — *Vt vivi*) Sic Balliol. et Helmst. cum omnibus editis antiquioribus: quod non ausim mutare. Est enim, fecissem aliquid quo ostenderem me dolorem et contumeliam sentire. Mortui enim carent sensu. Graev. — Fortasse legendum *viri*., T.

*Novarum*) De quibus legem ferre volebat Dolabella.

*Nocturnarum*) Quibus Dolabella inimicorum, ut L. Trebellii, vel potius mulierum aedes expugnabat. Corr.

(5) Eam pellicem Tulliae fuisse credibile est. Lambinus tamen legendum putabat *vel tabularum novarum vel nocturnarum expugnationum metu, vel omnium malorum.*

(6) Nunc ipse Dolabella videtur divortium Tulliae denuntiaturus. I. F. Gronovio placuit *renuntiare* scil. *repudiare.*

(7) I. F. Gronovius maluit *de statu urbis.*

(8) Ita correxi vulgatum: *g. n. potissimum ut hoc vel tabulas novas.* Subaudi *cogitat, in animo habeat*, etc.

pensionem. Considera igitur, tumne, quum ab ipso nascetur, an prius. [1] Ego, si ullo modo potuero, vel nocturnis itineribus experiar, ut te videam. Tu et haec, et si quid erit, quod intersit mea scire, scribas velim. Vale.

(1) H. e. consideres velim, utrum exspectemus donec ipse Dolabella divortium nobis denuntiet, an prius ipsi nuntium remitti placeat.

## XXIV.

Scr. Brundisii VIII id. Sextil. A. V. C. 706.

*Pergit culpam admissam lamentari 1; de testamento Terentiae, eiusque fide suspecta 2; de literis quas Philotimus a Caesare habere dicebatur, nondum perlatis 3; denique ad consilium ab Attico datum, eiusque opinionem de Africano negotio respondet 4.*

CICERO ATTICO S.

Quae dudum ad me, et, quae etiam ante bis ad Tulliam de me scripsisti, ea sentio esse vera. Eo sum miserior (etsi nihil videbatur addi posse) quod mihi non modo irasci gravissima iniuria accepta, [1] sed ne dolere quidem impune licet. Quare istud feramus. Quod quum tulerimus, tamen eadem erunt perpetienda, quae tu, ne accidant, ut caveamus, mones. Ea enim est a nobis contracta culpa, ut omni statu, omnique populo eundem exitum habitura videatur.

2. Sed ad meam manum redeo; [2] dehinc enim haec occultius agenda. Vide quaeso etiam nunc de testamento, quod tum factum, quum illa haerere coepe-

(1) Iniuria Dolabellae erga Tulliam.

(2) Sic Olivetus. Hactenus fuit librarii manus: nunc, inquit, ad meam redeo. Man. et Schütz. ex Ms. rediero. Vulgo redi. Sunt enim haec occ. ag.

rat; (Non credo te commovit; neque enim rogavit, ne me quidem. Sed quasi ita sit: quoniam in sermonem iam venisti, poteris eam monere, ut alicui committat, cuius extra periculum huius belli fortuna sit. Equidem tibi potissimum velim, si idem illa [2] vellet: quam quidem celo miseram, me hoc timere. [3] De illo altero, scio [4] equidem venire nunc nihil posse; sed seponi et occultari possunt, ut extra ruinam sint eam, quae impendet. Nam quod scribis, nobis nostra et tua Tulliae fore parata, tua credo; nostra quae poterunt esse? De Terentia autem (mitto cetera, quae sunt innumerabilia) quid ad hoc addi potest? Scripseras, ut HS XII permutarem; [5] tantum esse reliquum de argento. Misit illa ccIↃↃ mihi, et adscripsit, tantum esse reliquum. Quum hoc tam parvum de parvo detraxerit, perspicis quid in maxima re fecerit?

3. Philotimus non modo nullus venit, sed ne per literas quidem, aut per nuntium certiorem facit me, quid egerit. Epheso qui veniunt, ibi se eum de suis controversiis in ius adeuntem vidisse nuntiant: quae quidem (ita enim verisimile est) in adventum Caesaris fortasse reiiciuntur. Ita aut nihil puto eum habere,

(1) Sic edidi e Mureti correctione. Vulgo *quum illa quaerere coeperat.* I. F. Gronovius ita legendum putabat: *quod tum factum quum Camillus queri coeperat; non credo te commovit* h. e. non puto te ad animum revocasse et ex eo turbari; *non enim rogavit* sc. consilium tuum. — Alii *rogarit.*

(2) Tullia.

(3) Ita correxi et distinxi. Vulgo sic: *quam quidem celo miseram me in hoc timere de illo altero. Scio equidem.* Cicero ait se Tulliam celare timorem suum, quod vereatur, ne eius facultates, quas ex Terentiae testamento sperare poterat, in discrimen adducantur propter belli pericula.

(4) *H. e.* quod attinet ad illud alterum, de quo nuper ad te scripseram (*epist.* 25) ut si quid ex venditione argenti vel supellectilis confici posset, operam dares, iam scio equidem venire nunc nil posse.

(5) Vulgo *permutaret.* Bene autem Bosius *ut permutarem*; *i. e.* ut Brundisii HS XII millia sumerem, quae redderentur Romae a Terentia.

*Quid egerit*) De me apud Caes.

*Aut nihil puto*) Quum Philotimus

quod putet ad me celerius perferendum, et eo me magis esse despectum; aut, etiam si quid habet, id, nisi omnibus suis negotiis confectis, ad me referre non curat. Ex quo magnum equidem capio dolorem, sed non tantum, quantum videor debere. Nihil enim mea minus interesse puto, quam quid illinc afferatur. Id quam ob rem, te intelligere certo scio.

4. Quod me mones de vultu et oratione ad tempus accommodanda; etsi difficile est, tamen imperarem mihi, si mea quidquam interesse putarem. Quod scribis, literis putare africanum negotium confici posse; vellem scriberes, cur ita putares: mihi quidem nihil in mentem venit, quare id putem fieri posse; tu tamen velim, si quid erit, quod consolationis aliquid habeat, scribas ad me. Sin, ut perspicio, nihil erit, scribas id ipsum. Ego ad te, si quid audiero citius, scribam. Vale. VIII id. sext.

Ephesi tempus tereret, coniecturam faciebat, in iis literis, quas ille a Caesare ferre dicebatur, nihil esse, quod celerius perferri opus esset Man.

*Illinc*) A Caesare, ex Alexandria.

*Africanum*) Scribis te putare, inter Caesarem, et Pompeianos, qui in Africa sunt, literis utrinque mittendis pacem posse fieri. Man.

## XXV.

Scr. Brundisii a. d. III non. Quint. A. V. C. 706.

*Nullam sibi spem consolationis ostendi queritur 1; et de Terentiae testamento Tulliaeque divortio pauca subiungit 2.*

CICERO ATTICO S.

Facile assentior tuis literis; quibus exponis pluribus verbis, nullum te habere consilium, quo a te possim iuvari. Consolatio certe nulla est, quae levare possit dolorem meum. Nihil est enim contractum casu; nam

id esset ferendum. Sed omnia fecimus iis erroribus et miseriis et animi et corporis, quibus proximi utinam mederi maluissent. [1] Quam ob rem, quoniam neque consilii tui, neque consolationis cuiusquam spes ulla mihi ostenditur, non quaeram haec a te posthac. Tantum velim ne intermittas: scribas ad me, quidquid veniet tibi in mentem, quum habebis, cui des, et dum erit, ad quem des; quod longum non erit. [2] Illum discessisse Alexandria, rumor est non firmus, ortus ex Sulpicii literis; quas cuncti postea nuntii confirmarunt: quod verum, an falsum sit, quoniam mea nihil interest, utrum malim, nescio.

3. Quod ad te iampridem de testamento scripsi: apud εὔπιστον illas velim; [3] ut possint, advertas. Ego huius miserrimae fatuitate [4] confectus conflictor. Nihil unquam simile natum puto: cui si qua re consulere aliquid possum, cupio a te admoneri. Video eandem esse difficultatem, quam in consilio dando ante: tamen hoc me magis sollicitat, quam omnia. In pensione secunda caeci fuimus. Aliud mallem; [5] sed praeteriit. Te oro, ut in perditis rebus, si quid cogi, confici potest, quod sit in tuto, ex argento, atque

(1) Olim edebatur *maluissent, quam obesse*. — *Proximi*. Vt Q. fr. Q. fil., uxor et gener.

(2) Nimirum se mox moriturum ominatur.

(3) Apud hominem fidum illas Terentiam et Tulliam deponere Terentiae testamentum.

(4) Sic Graevius a coniectura. Idem Ernestius in ed. Rom. reperit. Vulgo inepte *miserrima facultate*. Sed Graevius hoc de Terentiae fatuitate interpretabatur in administranda re familiari. Mihi tamen, si modo certum sit Ciceronem *fatuitate* scripsisse, ad Tulliam id pertinere videtur, quod nimis benigne de Dolabella indicaverit sibique parum ratione dotis habenda prospexerit.

*Pensione secunda*) Intelligit pensionem secundam dotis, quam Dolabellae solverat anno superiore post kal. Quint. ep. 3. Pop.

(5) Sic Camerar. probante Ern. Vulgo inepte *alium mallem*. — *Alium mallem*, i. e. doleo fuisse me caecum: mallem id alii contigisset: mallem alium fuisse caecum. Putat Mongaltius, hoc genus loquendi, *Alium mallem*, in communi usu et proverbio

satis multa [1] ex supellectile, des operam. Iam enim mihi videtur adesse extremum, nec ulla fore conditio pacis, eaque, quae sunt, etiam sine adversario peritura. Haec etiam, si videbitur, cum Terentia loquare opportune. Non queo omnia scribere. Vale. III non. quint.

fuisse. Corradus opinabatur legi posse: *Aliud mallem* fecisse: ut dicere solent illi, quos aliquid fecisse poenitet. OLIV.

(1) Sic correxi vulgatum: *neque satis multa.*

*III Non. Quint.*) Ex diebus ascriptis, quibus datae significantur, perspicitur quam perturbatus ordo sit extremarum libri huius epistolarum. Videntur ita posse distribui, ut haec ipsa quae incipit, *Facile assentior*, sit 19. et quae deinceps, *quod ad te*, 20. *Cum tuis*, 21. *Quae dudum*, 22. *Kal.* XVII *Sept.* 23. *Accepi* VI *Kal.* 24. *Diligenter*, 25. MAL.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
## AD ATTICVM
# LIBER DVODECIMVS.

### ARGVMENTVM

Omittuntur sine literis menses non pauciores sex, nempe ex Kalendas Sept. in quibus desinit liber proximus superior, ad usque tempus illud, quum iam bellum in Africa contra Scipionem et Iubam Caesar gereret. Nam a bello Alexandrino, et Ponti reversus, consulque III cum M. Aemilio Lepido creatus, summa hyeme, hoc est II Kal. Ian. conscendit, exercitumque in Africam traiecit, quo tempore quatuor primae epistolae scriptae sunt. Quinta, et sexta datae videntur, quum iam Caesar vel appropinquarat, vel rediisset. Rediit autem a. d. XII Kal. Sept. auctore Hirtio. Reliquae, quum in Hispania contra Pompeii liberos pugnaretur, eodem C. Caesare Dictatore III, designato IV, collega et Magistro Eq. M. Aemilio Lepido, quo tempore Tullia ex partu, ut Pedianus, et Plutarchus aiunt, apud Lentulum decessit. Itaque quum se Cicero Asturae abdidisset, quotidianas pene literas mittebat, gemitus luctusque continentes: item preces contentionemque, ut horti sibi ab Attico curarentur, in quibus filiae fanum condere posset. Fluxere, dum hae scribuntur, menses plus minus duodeviginti. Nam ex Kal. ian. eius anni, quo Caesar in Africam transmisit, ad aestatis initium anni illius, quo quartam dictaturam in Hispania gessit, tot fere numerantur. Aestatem porro reliquam fuisse, scriptis libri huius epistolis, ex prima tertii decimi cognosci licet.

## I.

**Scr. in villa VIII kal. Iun. A. V. C. 707.**

*Nuntiat se ad constitutum V kal. cum Attico congressurum.*

CICERO ATTICO S.

Vndecimo die postquam a te discesseram, hoc literularum exaravi, egrediens e villa ante lucem: atque eo die cogitabam in Anagnino, postero autem in Tusculano; ibi unum diem. V kalend. igitur ad constitutum. Atque utinam continuo ad complexum meae Tulliae, ad osculum Atticae possim currere! quod quidem ipsum scribe quaeso ad me; ut, dum consisto in Tusculano, sciam, quid garriat; sin rusticatur, quid scribat ad te: eique interea aut scribe salutem, aut nuntia, itemque Piliae. Et tamen, etsi continuo congressuri sumus, scribes ad me, si quid habebis. Quum complicarem hanc epistolam, noctuabundus ad me venit cum epistola tua tabellarius: qua lecta, de Atticae febricula scilicet valde dolui. Reliqua, quae exspectabam, ex tuis literis cognovi omnia. Sed quod scribis, *igniculum matutinum*; [1] γεροντικώτερον est memoriola vacillare. Ego enim IV kal. Axio dederam, tibi III, Quinto, quo die venissem, id est II kal. [2] Hoc igitur habebis. [3] Novi ni-

*Ad constitutum*) Ad constitutum locum et tempus. Graev.

(1) Legendum videtur: *igniculum matutinum* γεροντικὸν *esse*. Cicero enim, se adhuc *igniculo matutino* delectari scripserat. Iam quum *VIII kal. Iunii* ex ratione anni civilis tum perturbati, si ad veritatem anni solaris exigatur, sit *VII kal. April.* sive *dies XXV Martii*, Atticus rescripserat *igniculum matutinum* hac anni tempestate, post aequinoctium vernum sub Italico caelo γεροντικὸν esse: Cicero igitur per iocum ei reponit γεροντικώτερον *esse memoria vacillare*.

(2) Sic recte Manutius correxit vulgatum *V kal.*

(3) I. e. erit tibi haec iocosa cavillatio pro ista tua.

hil. Quid ergo opus erat epistola? quid, quum coram sumus, et garrimus quidquid in buccam? Est profecto quiddam λέσχη, quae habet, etiamsi nihil subest, collocutione ipsa suavitatem.

Λέσχη) *Confabulatio, colloquium.* Respondet ei obiectioni, quam ipse sibi ex Attici persona fingit: Quid oportuit mittere inanes literas? Mal.

## II.

Scr. Romae circiter kal. Iun. A. V. C. 707.

*De rumoribus quibusdam ex Africa, et de ludis Praenestinis, quibus Caesariani intersint.*

CICERO ATTICO S.

Hic rumores tamen Murcum [1] periisse naufragio; Asinium [2] delatum vivum in manus militum; L. naves delatas in Vticam reflatu hoc; Pompeium [3] non comparere, nec in Balearibus omnino fuisse, ut Patiecus [4] affirmat. Sed auctor nullius rei quisquam. Habes quae, dum tu abes, loquuti sunt. Ludi interea Praeneste. Ibi Hirtius, et isti omnes. Et quidem ludi dies octo. Quae coenae? quae deliciae? Res interea fortasse transacta est. O miros homines! At Balbus aedificat; τί γὰρ αὐτῷ μέλει? Verum, si quaeris, homini

*Tamen*) Vtitur adversativa particula, ut Atticum falli doceat, dum scriberet, se putare nihil novi Romam allatum esse, ex quo inde discessisset. Bos. — Oliv. *rumor est tamen.*

(1) L. Statium Murcum, Caesaris legatum. Is falso dicebatur naufragio periisse. Nam A. V. 708 praetor fuit, et A. 709 ex Praetura Syriam cum proconsulari imperio obtinuit.

(2) Pollionem.

(3) Cn. Pompeium alterum Pompeii Magni filium.

(4) L. Iunius Patiecus.

*Isti omnes*) Caesariani.

*Transacta est*) In Africa. Interea, inquit, depugnatum fortasse est in Africa, quo Caesar mense Decembri contra Pompeianos, Scipione imperatore bellum renovante, traiecerat. Man.

*Τί γὰρ*) *Quid enim illi curae est?*

non recta, sed voluptaria quaerenti nonne βεβίωται? Tu interea dormis. Iam explicandum est πρόβλημα, si quid acturus es. Si quaeris quid putem, ego fructum puto. [1] Sed quid multa? iam te videbo; et quidem, ut spero, de via recta ad me. Simul enim et diem Tyrannioni constituemus, et si quid aliud.

Βεβίωται) Praeclare *acta vita est.* Nam *Vivere* quandoque valet iucunde vivere. Nonne vides, inquit, Balbo, cum voluptate vitam esse traductam? At tu interea dormis: non explicas quomodo vivendum tibi sit. Man.

Πρόβλημα) *Quaestio.* Nimium diu quaeris, utrum recta, an voluptaria sequaris. Haec tibi quaestio iam explicanda est, aliquando tibi est decernendum, utram partem eligas. Id.

*Si quid acturus es*) Qui semper deliberat, et quaerit, hoc an illud agat, nihil unquam agit. Id.

(1) Legendum videtur: *Ego confectum puto* scil. bellum Africanum. — *Fructum*) Hoc est voluptatem, et usuram commodorum. Frui enim absolute positum, est praesentibus commodis et voluptatibus uti. Patet ex epistola ad Paetum lib. IX, ep. 17: *Nihil*, inquit, *timeo*: *fruor, dum licet: opto, ut semper liceat.* Id.

*Tyrannioni*) Grammaticus fuit eruditus, qui librum scripsit, de quo ep. 5. Is docuit Q. Ciceronem filium, ut legitur in epistola ad Q. fratrem, lib. I, ep. 1. De eodem etiam epist. 4 et 8, lib. IV. Simul diem constituemus, quo dia suum librum legendum nobis det. Ep. 5. Id.

## III.

**Scr. in Tusculano mense Iunio A. V. C. 707.**

***De tribus pecuniae a Metone exigendae conditionibus.***

CICERO ATTICO S.

Vnum te puto minus blandum esse, quam me: et, si uterque nostrum est aliquando adversus aliquem, inter nos certe nunquam sumus. Audi igitur me hoc ἀγοητεύτως dicentem: ne vivam, mi Attice, si mihi non modo Tusculanum, ubi ceteroqui sum libenter, sed μακάρων νῆσοι tanti sunt, ut sine te sim tot [1] dies.

Ἀγοητεύτως) Sine fuco.

Μακάρων νῆσοι) Beatorum insulae.

(1) Ita recte Vrsinus. Vulg. *totos dies.*

Quare obduretur hoc triduum; ut te quoque ponam in eodem πάθει: quod ita est profecto. Sed velim scire, hodiene statim de auctione, [1] aut quo die venias. Ego me interea cum libellis. Ac moleste fero, Vennonii me historiam non habere. Sed tamen, ne nihil de re, nomen illud, quod a Caesare, [2] tres habet conditiones: aut emptionem ab hasta (perdere malo: [3] etsi, propter turpitudinem, [4] hoc ipsum puto esse perdere); aut delegationem a mancipe, annua die (quis erit, cui credam? aut quando iste Metonis annus veniet); aut Vecteni conditionem semisse. Σκέψαι igitur. Ac vereor, ne iste iam auctionem nullam faciat, sed, ludis factis, κτύπῳ [5] subsidio currat; ne talis vir ἀλογηθῇ. sed μελήσει.

*Obduretur hoc triduum*) Ab utroque nostrum. Nam tu quoque in eodem πάθει, et in eadem molestia es; propterea quod, ut ego te invitus, ita tu me non libenter cares. MAN.

Πάθει) Affectu, animi motu.

(1) Meto quidam Ciceroni pecuniam debebat. Ei Caesar Pompeiani cuiusdam bona belli iure publicata donaverat, quorum auctione instituta, ex eius proventu Ciceroni soluturus erat, quod debebat.

*Ne nihil de re*) Supple, scribam.

(2) Quod Caesaris beneficio recuperavi, nempe id quod Meto ille sibi debebat.

(3) Turpe enim putabat de proscripti illius Pompeiani bonis aliquid ab hasta emere.

(4) Recte sic I. F. Gronovius. Vulgo *praeter turpitudinem*.

*Metonis annus*) Proverbialiter hic dicitur longissima dilatio, ab eo quod Metonis Astronomi annus constabat octodecim annis solaribus. POP.

*Vecteni conditionem semisse*) Compendium loquendi sic est integrandum: aut habeat eam conditionem, qua Vectenus est depactus, nimirum ut semisse simus contenti, vel dimidia parte. *Gronov. Observ.* lib. I, cap. 16.

Σκέψαι) Considera, quid? hoc videlicet, de tribus conditionibus, quae tibi magis e re nostra videatur. MAN.

(5) Hoc Bosius eruit e cod. decurtato. Alii varie corrupti, quorum e lectionibus optima est *Olympo* (actori scenico) quod placuit Mureto. — Κτύπῳ) *Plausui*. Sententia huius loci haec est: Vereor, ne quis ludi Praeneste fiunt, iste, quicumque sit, advolet eo ad plaudendum, veritus, praesentes seguius plausuros, et eos excitaturos, ne tam insignis vir, qui ludos dat, negligatur. I. F. GRON.

Μελήσει) Curabis: curae erit.

## IV.

Scr. in Tusculano mense Iunio A. V. C. 707.

*Exponit quam difficile sit problema, Catonis laudationem scribere.*

CICERO ATTICO S.

O gratas tuas mihi, iucundasque literas! Quid quaeris? restitutus est mihi dies festus. Angebar enim, quod Tiro, ἐνερευθέστερον te sibi esse visum, dixerat. Addam igitur, ut censes, unum diem. Sed de Catone πρόβλημα Ἀρχιμήδειον est. Non assequor ut scribam, quod tui convivae non modo libenter, sed etiam aequo animo legere possint. Quin etiam, si a sententiis eius,[1] si ab omni voluntate consiliisque, quae de republica habuit, recedam, ψιλῶςque velim gravitatem, constantiamque eius laudare; hoc ipsum tamen istis odiosum ἄκουσμα sit. Sed vere laudari ille vir non potest, nisi haec ornata sint; quod ille ea, quae nunc sunt, et futura viderit, et, ne fierent, contenderit, et, facta ne videret, vitam reliquerit. Horum quid est, quod Aledio[2] probare possimus? Sed cura obsecro, ut valeas, eamque, quam ad omnes res adhibes, in primis ad convalescendum adhibe prudentiam.

Ενερευθέστερον) *Rubicundiorem.*

*Addum igitur*) Ad id tempus videlicet, quod hic manere constitueram. Et sciendum est, Ciceronem hic festos appellare eos dies quos ruri ageret, propterea quod feriaretur ab omnibus negotiis, quemadmodum in urbe festis diebus fieri soleret. Man.

*De Catone*) Catonem, sive librum de Catonis vita scribere est opus difficile non minus quam *Archimedis* Geometrae *quaestiones* explicare: neque enim ita possum scribere, ut Caesarianos non offendam. Scripsit tamen; et Caesar rescripsit Anticatonem, sive contra Ciceronis laudationem Catonis libros duos, ut ex Gellio constat. Pop.

(1) Vulgo additur *dictis*, quod auctore Ernestio delevi.

Ψιλῶς) Tenuiter, sine ornatu.

Ακουσμα) Auditu iucundum; ad aures oblectandas comparatum.

(2) Caesariano, ex Attici convivis

## V.

Scr. in Tusculano initio mensis Quint. A. V. C. 707.

*De Quinto filio Luperco 1; de Catone suo 2; de rebus argentariis 3; de quaestionibus quibusdam historicis 4; de Tirone Dolabellae obviam misso 5; de aliis domesticis 6.*

CICERO ATTICO S.

Quintus pater quartum, vel potius millesimum nihil sapit, qui laetetur Luperco filio, et Statio, ut cernat duplici dedecore cumulatam domum. Addo etiam [1] Philotimum tertium. O stultitiam, nisi mea maior [2] esset, singularem! Quod autem os, in hanc rem ἔρανον a te? Fac, non ad διψῶσαν κρήνην, sed ad Πειρήνην eum

*Quintus pater*) Haud dubium, quin illud Ennianum respexerit: *Quintu' pater quartum fit consul.* Vide Gellium X, 1.

*Luperco filio*) Romae collegia Lupercorum tria fuere: antiquiora duo, Fabianorum, et Quintilianorum: tertium recentius Iulianorum, quos sibi, ut ait Suetonius *in Iulio*, *cap.* 76, inter alia humano fastigio maiora, Caesar decerni passus fuerat. Primus admonuit Mongaltius, hic de Iulianis agi Lupercis, in quorum adscribebantur collegium, qui placere volebant Caesari. De M. Antonio notum est, *Philipp.* II, 34. Affectavit hoc, ut alii, Quintus Cicero, filiumque Iulianos inter Lupercos esse voluit, cum domesticis duobus libertis, Statio suo, et Philotimo Terentiae. Improbabat Marcus Cicero fratris consilium, ut dignitatis alienum. Ol.

*Statio*) Statius libertus Q. Ciceronis, itemque Philotimus non fuerunt Luperci, sed calatores atque ministri Q. filii in sacerdotio. Non enim liberti ad sacerdotia admittebantur: tantum ministrabant suis patronis sacerdotibus. Pop.

(1) Fortasse legendum *adde etiam*.

(2) Haud scio an verius sit, *nisi alia maior esset* (nempe Quinti fratris stultitia). Nam difficile est dicere, cur Cicero h. l. addiderit *nisi mea maior esset*, aut quam suam stultitiam maiorem esse dixerit.

*Quod autem os*) Scite Turnebus haec verba sic distinxit, *Quod autem os, in hanc rem ἔρανον a te?* et interpretatus est: Quae impudentia est petere a te ἔρανον, hoc est, munus aliquod, tanquam stipem, id est, emendicare a te pecuniam, ad eam rem obeundam? Bos.

Διψῶσαν) Fac, inquit, non ad διψῶσαν κρήνην, *siticulosum fontem*, sed ad Πειρήνην, *Pirenem*, eum venisse; sed ἄμπνευμα σεμνὸν Ἀλφειοῦ, *respirationem venerandam Alphei*, in te, κρήνην, *fontem* haurire: ποῖ ταῦτ' ἄρ' ἀποσκήψει? *quorsum haec tandem erumpent?* Horum autem ver-

venisse; sed ἄμπνευμα σεμνὸν Ἀλφειοῦ in te κρήνην, [1] ut scribis, haurire, in tantis suis praesertim angustiis; ποῖ ταῦτ' ἄρ ἀποσκήψει? [2] Sed ipse viderit.

2. Cato me quidem delectat, sed etiam Bassum Lucilium sua.

3. De Caelio, tu quaeres, ut scribis: ego nihil novi. Noscenda est natura, non facultas modo. [3] De Hortensio et Virginio, tu si quid dubitabis: etsi, quid magis placeat, ego quantum aspicio, non facile inveneris. Cum Mustela, quemadmodum scribis, quum venerit Crispus. Ad Aulum scripsi, ut ea, quae bene nossem

borum senteotia haec est: Fac Quintum fratrem, quum a te ἔρανον petiit, non ad διψῶσαν κρήνην veoisse: sed ad Πειρήνην; fac etiam euodem summis angustiis rei familiaris pressum in te haurire κρήνην, id est, foutem oberrimum, nempe ἄμπνευμα σεμνὸν Ἀλφειοῦ, hoc est, Arethusam, quae Pindaro est *Alphei respiratio iucunda*; quo tandem haec evadent? Bos.

(1) Deest κρήνην in editione Schötzii. Iucuria operarum fortasse excidit; nam exstat in aliis. *T.*

(2) Aptius ista legerentur sic transposita: ποῖ ταῦτ' ἄρ' ἀποσκήψει *in tantis suis praesertim angustiis.*

*Cato*) Liber de Catonis vita.

*Bassum Lucilium sua*) Subintelligitur, delectant. Seosus est: Catone meo delector, sed fortasse sine causa, quando etiam Bassum Lucilium, malum scriptorem, sua delectaot. Man.

*Caelio*) Hic oummularios erat, cum eoque Cicero agebat de argento aurove facto, aut iofecto, cum alio sigoato commutaodo. Bos.

(3) Optime hoc Maoutius ioterpretatur: *quaeres num aurum ille nobis dare possit. Quamquam non hoc modo videndum est*, num dare possit, sed etiam illud, oum daturus sit aurum bonum, non adolterinom. Nam in epistola sequeoti scribit: *de Caelio vide, ne qua lacuna sit in auro.*

*De Hortensio et Virginio*) Hos quoque argentarios puto fuisse. *Tu*: subaudi quaeres autem hoc, nom viri boni sint, et num in auro quod daturi sont, vitium timere possimus. Man.

*Cum Mustela*) Ages. Forte Mustela et Crispos coheredes erant. Itaque agi cum Mustela non poterat, nisi et Crispus, eiosdem hereditatis particeps, adesset. Etiam ep. 3, lib. XIII, *De Crispo*, ioquit, et *Mustela videbis. Et velim scire, quae sit pars duorum.* Quo in loco hereditatem significari maoifestum est, quom dicat, *Quae sit pars duorum.* Id.

*Ad Aulum scripsi*) Et a Pisooe argeotario aurom sumere Cicero volebat. Hoc agebatur ioterprete Aulo. Et, quooiam res dintius ducebatur; puto quod argeotarius Piso io permutatione facienda lucro usitato contentus esse oollet, sed aliquaoto plus peteret: Cicero, qui rem ad exitum vellet perducere, ad Aulum scripsit, ut per eom Pisoni demonstraret, se optime nosse, qaaotam pro auro, quod ab argentariis permutatioue aq-

de auro, Pisoni demonstraret. Tibi enim sane assentio, et istud nimium diu duci, et omnia nunc undique contrahenda. Te quidem nihil agere, nihil cogitare aliud, nisi quod ad me pertineat, facile perspicio; meisque negotiis impediri cupiditatem tuam ad me veniendi. Sed mecum esse te puto; non solum quod meam rem agis, verum etiam quod videre videor, quo modo agas. Neque enim ulla hora tui mihi est operis ignota.

4. Tubulum praetorem video L. Metello Q. Maximo consulibus. Nunc velim, P. Scaevola pontifex maximus, quibus consulibus tribunus plebis. Equidem puto proximis, Caepione et Pompeio. Praetor enim P. Furio, Sex. Atilio. Dabis igitur tribunatum, et, si poteris, Tubulus quo crimine. Et vide, quaeso, L. Libo, ille, qui de Ser. Galba, Censorinone et Manilio, an T. Quintio M' Acilio consulibus tribunus plebis fuerit. Conturbat enim me in Bruti epitome Fannianorum [1] quod erat in extremo: idque ego secutus, hunc Fannium, qui scripsit historiam, generum esse scripseram [2] Laelii: sed tu me γεωμετρικῶς refelleras: te autem nunc Brutus et Fannius. Ego tamen de bono auctore, Hortensio, sic acceperam, ut apud Brutum est. Hunc igitur locum expedies.

ciperetor, dari soleret, ot scilicet Piso, quum videret Cicerooem, qui collybi ratiooem beoe nosset, oon facile adductum iri, ut praeter coosuetudioem penderet, aequiora postularet. Id.

*Tubulus quo crimine*) Subaudi, accusatus fuerit. Atticum rescripsisse apparet, Quod praetor quaestiooem exerceos ioter sicarios, pecunias cepisset ob rem iudicandam. Fin. II, 16. Id.

*De Ser. Galba*) Supple, ad populum tulit. Epitome Livii, lib. XLIX.

(1) Recte sic correxit I. F. Gronovius adhibito cod. Tornaes. vulgatam lectiooem perturbatam: *conturbat enim me epitome Bruti Fanniana, an Bruti epitome Fannianorum? scripsi quod erat in extremo.* — *Fannianorum*) Annalium C. Fanii (de quibus *Leg.* I, 2), quos in epitomen Brutus contraxerat. I. F. Gron.

(2) C. 26 libri de claris oratoribus.

Γεωμετρικῶς) More geometrico.

5. Ego misi Tironem Dolabellae obviam. Is ad me Idibus revertetur. Te exspectabo postridie.

De Tullia mea tibi antiquissimum esse video; idque ita ut sit, te vehementer rogo. Ergo et in integro omnia: sic enim scribis. Mihi etsi kalendae vitandae fuerunt, Nicasionumque ἀρχέτυπα [1] fugienda, conficiendaeque tabulae: nihil tamen tanti, ut a te abessem, fuit. Quum Romae essem, et te iam iamque visurum me putarem, quotidie tamen horae, quibus exspectabam, longae videbantur. Scis me minime esse blandum. Itaque minus aliquanto dico, quam sentio.

*Ergo et in integro*) Ergo et senatui non interfui, et nihilominus omnia mihi in integro sunt apud Caesarem: animus illius erga me nihil est immutatus, quamquam kalendis Romae non adfuerim, quum senatus habitus est. MAN.

(1) *H. e.* Nicasionum feneratorum calendaria, in quibus nomina perscribebant; calendae autem debitoribus tristes, ideoque vitandae.

## VI.

Scr. in Tusculano mense Quintili A. V. C. 707.

*De auro a Caelio permutando* 1; *de Tyrannionis libro ad Atticum misso* 2-4; *de loco in Ciceronis Oratore corrigendo* 5; *de Caesaris ad Atticum literis* 6; *de Atticae invalitudine* 7.

CICERO ATTICO S.

De Caelio, vide, quaeso, ne qua lacuna sit in auro. Ego ista non novi: sed certe in collybo est detrimenti satis. Huc aurum si accedit... [2] Sed quid loquor? tu videbis. Habes Hegesiae genus, quod Varro laudat.

*Lacuna*) Lacuna dicitur esse in auro, quum in nummo, qui aureus videtur, aliquid est, quod aurum non sit. Quasi enim lacuna est in eo loco, ubi aurum non est: translatione sumpta a fundis, quos lacunae deteriores faciunt. MAN.

*Collybo*) Schütz. *collubo*. Notiorem formam praetuli: nam *collubus* deest in Lexico Forcell. *T.*

(2) Scil. adulterinum, nimium fit detrimenti.

*Hegesiae*) Quia proxima verba

2. Venio ad Tyrannionem. Ain' tu? verum hoc fuit? sine me?[1] At ego quoties, quum essem otiosus, sine te tamen nolui? Quo modo hoc ergo lues? uno scilicet, si mihi librum miseris: quod ut facias, etiam atque etiam rogo. Etsi me non magis liber ipse delectabit, quam tua admiratio delectavit. Amo enim *πάντα φιλόδημον*:[2] teque istam tam tenuem *θεωρίαν* tam valde admiratum esse gaudeo. Etsi tua quidem sunt eiusmodi omnia. Scire enim vis: quo uno animus alitur. Sed, quaeso, quid ex ista acuta et gravi refertur ad *τέλος*? Sed longa oratio est, et tu occupatus in meo quidem fortasse aliquo negotio.

3. At pro isto asso sole, quo tu abusus es in nostro pratulo, a te nitidum solem unctumque repetemus.

minutatim inciderat, scribit se id fecisse exemplo Hegesiae, cuius dicendi genus fractum erat, et velut in particulas incisum, ut idem refert in Oratore. Habes, inquit, hoc exemplo genus dicendi Hegesiae. Bos.

(1) Sine me potuisti legere novum librum *Tyrannionis περὶ προςωδεῶν*.

(2) Cicero scripsisse videtur φιλομαθῆ, vel eiusdem potestatis aliud vocabulum.

Πάντα φιλόδημον) *Omnem popularem*: hoc est, qui vulgaria non spernit.

Θεωρίαν) *Commentationem*: de arte fortasse Grammatica, quam Tyrannio profitebatur.

Τέλος) *Finem*, scilicet bonorum et malorum. Quasi dicat: ut acuta et gravis sit, quemadmodum tu scribis, Tyrannionis ista θεωρία, mihine ad opus quod molior de bonorum et malorum finibus, aliquam utilitatem afferet?

*Pro isto asso sole*) Loci huius sententiam unus mihi videtur Mongaltius vidisse; quem lubens sequar: nec tamen verbum reddam pro verbo. Inter alias corporis curandi artes, hanc adhibebant veteres Graeci, Romanique, ut in sole nudi vel sederent, vel ambularent, quo frigidis humoribus excoquendis opportunum solis calorem cutis combiberet. Iuvenalis, XI, 203: *Nostra bibat vernum contracta cuticula solem*. Eam vocabant *insolationem*, et *apricationem*. Si corpus ante apricationem oleo perfuderant, hanc dicebant apricationem unctam. Cicero vocat *unctum solem*, *nitidumque*: quoniam solares radii in cuticulae meatus insinuabant sese quasi uncti ac nitentes oleo, quod secum vehebant. Si unctura non praecesserat, assa erat et sicca insolatio. Nam *assum*, auctore Servio in Georg. II, 417, est *siccum*. Propterea *uncto ac nitido soli* opponitur *sol assus*. Quorsum autem hic mentio *pratuli*? Quoniam Dialogus *de Claris Oratoribus*, in quo loquitur Cicero, audiente Attico et Bruto,

4. Sed ad prima redeo. Librum, si me amas, mitte. Tuus est enim profecto, quoniam quidem est missus ad te.

5. *Chreme, tantumne ab re tua est otii tibi*, ut etiam Oratorem legas? Macte virtute! mihi quidem gratum, et erit gratius, si non modo in libris tuis, sed etiam in aliorum per librarios tuos *Aristophanem* reposueris pro *Eupoli*. [1]

6. Caesar autem mihi irridere visus est *quaeso* illud tuum, quod erat εὐπινὲς et urbanum. Ita porro te sine cura esse iussit, ut mihi quidem dubitationem omnem tolleret.

habitus esse fingitur in pratulo, ubi apricabantur. Lecto amici libro, scripserat, ut videtur, Atticus: *Isto sole in pratulo tuo sum abusus:* quo significaret, ea se lectione magnopere esse delectatum: nam *abuti* est uti ad delicias et voluptatem. Respondet Cicero in eadem perstans metaphora: qua quid velit, clarius apparebit, si referamus animum ad ea, quae antecedunt de Tyrannione. Hoc, ni fallor: Ex ea, quam commemoras, Tyrannionis commentatione grammatica, quis potest mihi fructus existere ad eam scriptionem, quam meditor *de finibus bonorum?* At enim quae ad hoc argumentum pertinentia interrogare et scire a te volo, plura sunt, quam ut includi omnia in epistolam possint: et quum una erimus, id agemus per otium. Tum exigam quod pro illis debes, quae a me de Oratoribus, quum *in pratulo* ad solem sederemus, accepisti: faciamque, ut levia nostra ac volgaria, quibus tamen te delectatum esse ais, utilibus multis, quae interrogando a te auferam, scituque dignis remuneres. Olim

(1) Nempe cap. 9 Oratoris ad M. Brutum scripserat *ab Eupoli*, quum deberet esse *ab Aristophane*.

*Quaeso illud tuum*) Caesar rogatus ab Attico ut parceret Buthrotiis in Epiro, quorum agri, quod Pompeio studuissent, proscripti erant, ita responderat, ut iocaretur in verbo *quaeso*, quo usus fuerat Atticus, sive ipsum id improbaret tanquam antiquum (nam sine dubio id verbum superest ex eo quod antiquissimi *asa* pro *ara*, *Fusii* pro *Furii*, et sic *quaeso* pro *quaero* dixerunt. Posteriores adamarunt utrumque, et significationibus distinxerunt), sive audacius Atticus alia et prorsus inveterata terminatione usus esset, ut *quaesere* Plauti, *quaesit* Lucretii, *quaesens*, ut Apuleius. Scripsit autem de analogia Caesar, et erat exactor Latini sermonis diligens, si non morosus. Atticus igitur nonnihil dubius, consulto Cicerone nunc cognoscit ludum hunc et iocum esse, sed de re, futurum Caesarem in Attici potestate. I. F. Gron.

Εὐπινὲς) Elegans.

7. Atticam doleo tam diu: sed quoniam iam sine horrore est, spero esse, ut volumus.

*Tam diu*) Febri laborare. Supra epist. 1. MAN.

## VII.

Scr. Asturae A. V. C. 708, mense incerto, sed, ut videtur, Martio.

*Quid cum Cicerone filio coram egerit, exponit.*

CICERO ATTICO S.

Quae desideras, omnia scripsi in codicillis, eosque Eroti dedi, breviter, sed etiam plura quam quaeris; in iis, de Cicerone: cuius quidem cogitationis initium tu mihi attulisti. Loquutus sum cum eo liberalissime: quod ex ipso, velim, si modo tibi erit commodum, sciscitere. Sed quid differo? Exposui, te ex me detulisse, ecquid vellet, ecquid requireret: velle Hispaniam, requirere liberalitatem. De liberalitate, dixi, quantum Publilius, quantum flamen Lentulus filio. De Hispania, duo attuli: primum idem, quod tibi, me vereri vituperationem: non satis esse, si haec arma reliquissemus? etiam contraria? deinde fore, ut angeretur, quum a fratre familiaritate et omni gratia vinceretur. Velim magis liberalitate uti mea, quam sua libertate: sed tamen permisi. Tibi enim intellexe-

*Te ex me detulisse*) Te ad Ciceronem filium detulisse quod ex me intellexeras, diceret ecquid vellet, ecquid requireret. Illum respondisse, velle in Hispaniam ire cum Caesare contra Pompeii liberos, etc. POP.

*Arma*) Pompeiana.

*Contraria*) Subintellige, sequi.

*Fratre*) Q. Cicerone filio, qui familiarior et gratiosior esset apud Caesarem, utpote qui Lupercus in gratiam illius fuisset. MAN.

*Velim*) Volo, ut potius pecuniam a me, quantam vult, sumat, quam in Hispaniam eat. Et dicit *sua libertate*, quia, si M. Cicero in Hispaniam ivisset, quum id patri sciret non placere, nimirum liberius agere visus esset. ID.

ram non nimis displicere. Ego etiam atque etiam cogitabo: atque, ut idem facias, rogo. Magna res et simplex est manere; illud anceps. Verum videbimus. De Balbo, et in codicillis scripseram, et ita cogito, simul ac redierit. Sin ille tardius, ego tamen triduum. Et, quod praeterii, Dolabella etiam mecum.

*Ego tamen triduum*) Hic manebo. Et dictio *Tamen*, venuste posita pro *certe*: quia desiderium rusticandi declaratur. Vt hoc dicat: quum primum Balbus redierit, Romam me conferam: sin ille tardius, ego, quod optavi, tamen assequar, ut hic triduum etiam manere possim. Non licet autem quarundam dictionum occultam vim γεωμετρικῶς ostendere: sed, ingenio paulo acutiore qui sunt, facile, quod significavimus, intelligent: ceteris satisfacere neque semper possumus, etiam si velimus, neque, si possimus, semper velle debemus. MAN.

## VIII.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*De Ciceronis filii itinere et comite 1; quaerit quid Celer retulerit Caesarem cum candidatis egisse 2.*

CICERO ATTICO S.

De Cicerone,[1] multis res placet: comes est idoneus. Sed de prima pensione ante videamus.[2] Adest enim dies, et ille currit.[3]

2. Scribe, quaeso, quid referat Celer egisse Caesarem cum candidatis, utrum ipse in Foenicularium, an in Martium campum cogitet.[4] Et sane scire velim,

(1) Scil. Athenas mittendo.

*Comes*) Montanus, de quo ep. 51 huius libri, et 16 et 17 lib. XIV. MAN.

(2) Recte hoc Popma intellexit de prima pensione dotis a Dolabella exigendae.

(3) Dolabella properat ad Caesarem in Hispaniam.

(4) Facete Cicero ludit in vocabulo *campi*. Foenicularius campus erat in Hispania. Itaque vel hoc dicit: *utrum Caesar bellum in Hispania sit persecuturus, an Romam ad comitia venturus*; vel paulo alio sensu: *utrum candidatos in campum Foenicularium an in campum Martium evocare cogitet*, i. e. *utrum liberam sit magi-*

numquid necesse sit comitiis esse Romae. Nam et Piliae satisfaciendum est, et utique Atticae.

*stratus creandi potestatem permissurus, nec ne?*

*Piliae*) In deducendo aliquo candidato. Corr.

## IX.

Scr. in Antiati mense Septembri A. V. C. 707.

*Scribit se hic libenter versari, nisi interpellasset Philippus.*

CICERO ATTICO S.

Nae ego essem hic libenter, atque id quotidie magis, ni esset ea causa, quam tibi superioribus literis scripsi. Nihil hac solitudine iucundius, nisi paullum interpellasset Amyntae filius. [1] *ὦ ἀπεραντολογίας ἀηδοῦς!* Cetera noli putare amabiliora [2] fieri posse villa, litore, prospectu maris, tum his rebus omnibus. Sed neque haec digna longioribus literis; nec erat, quod scriberem; et somnus urgebat.

*Hic*) In Cumano, ubi Philippus Ciceroni vicinus fuisse cognoscitur, lib. XIII, 51, et XIV, 10, 11, 12. Corr.

(1) Per iocum designat L. Marcium Philippum.

Ω ἀπεραντολογίας ἀηδοῦς) O loquacitatem insuavem!

(2) Forsan legendum *amoeniora*. Ac fortasse totus locus ita constituendus: *Ceterum noli putare amoenius quidquam fieri posse villa, litore, prospectu maris, tum reliquis rebus omnibus.*

## X.

Scr. ibidem eodem mense A. V. C. 707.

*Atticum de Athamantis morte consolatur, et Alexim curae eius commendat.*

CICERO ATTICO S.

Male mehercule de Athamante. [1] Tuus autem dolor humanus is quidem, sed magnopere moderandus. Consolationum autem multae viae, sed illa rectissima. Impetret ratio, quod dies impetratura est. Alexim vero curemus, imaginem Tironis; quem aegrum Romam remisi: et, si quid habet collis ἐπιδήμιον, ad me cum Tisameno transferamus. Tota domus superior vacat, ut scis. Hoc puto valde ad rem pertinere.

(1) Attici servo vel liberto, nuper mortuo.

*Collis*) Collis Quirinalis, in quo tua domus est. Man.

Ἐπιδήμιον) Contagiosum.

*Tisameno*) Tisamenus nomen servi Attici, et Regis Lacedaemoniorum undecimi. Nam servi plerique habebant nomina Regum, ut Agamemnon, Alexander, Pelops: et fere omnes Graeca, ut illa notissima in comoediis, Strobilus, Authrax, Davus, etc. Pop.

## XI.

Scr. in villa quadam, ineunte autumno A. V. C. 707.

*Seii mortem dolendam, sed humaniter ferendam; quid agat in Senatu sibi quaerendum esse, denique nihil se de Pompeii filia aliaque conditione uxoria sibi oblata cogitare scribit.*

CICERO ATTICO S.

Male de Seio. [1] Sed omnia humana tolerabilia ducenda. Ipsi enim quid sumus? aut quam diu haec

(1) Ciceronis et Attici amico nuper mortuo.

curaturi sumus? Ea videamus, quae ad nos magis pertinent, nec tamen multo: quid agamus de senatu. Et, ut ne quid praetermittam, Caesonius ad me literas misit, Postumiam Sulpicii domum ad se venisse. De Pompeii Magni filia, [1] tibi rescripsi, nihil me hoc tempore cogitare. Alteram vero illam, quam tu scribis, puto nosti. Nihil vidi foedius. Sed adsum. Coram igitur.

Obsignata epistola, accepi tuas. Atticae hilaritatem libenter audio: commotiunculis *συμπάσχω*.

*Nec tamen multo*) Vi enim diligenter consideramus, quid agamus de senatu, nihil tamen proficimus: siquidem omnino respublica iacebit. Quod quum ita sit, hoc ipsum de dicenda in senatu sententia non multo magis ad nos pertinet, quam communis omnium interitus. MAN.

*Postumiam Sulpicii*) Subintellige, uxorem. Nam veteres sic loquebantur, ut dicerent, Terentia Ciceronis, Postumia Sulpicii, Mucia Pompeii, et huiusmodi, *uxor* subaudientes. ID.

(1) A me in matrimonium ducenda.

*Hoc tempore*) Quum Terentiam iam dimisisset, de ducenda uxore Cicero cogitabat. MAN.

*Commotiunculis*) Febriculae.

*Συμπάσχω*) Aeque afficior.

## XII.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*De dote Tulliae a Dolabella repetenda 1; de loco ad fanum Tulliae exstruendum capiendo 2.*

CICERO ATTICO S.

De dote, [1] tanto magis perpurga. Balbi regia conditio est delegandi. [2] Quoquo modo confice. Turpe est rem impeditam iacere.

2. Insula Arpinas habere potest germanam *ἀπο*-

(1) Scil. Tulliae a Dolabella reddenda. — *Perpurga*, expedi, explica, nempe ut solvatur.

(2) Regia conditio est i. q. superba et iniqua, quam Balbus procurator Dolabellae absentis nomine fert, delegatione ad alium eius debitorem solvendi.

θέωσιν: [1] sed vereor, ne minorem τιμὴν habere videatur. Εκτρόπος est. [2] Igitur animus in hortis: quos tamen inspiciam, quum venero. De Epicuro, ut voles, [3] et μεθαρμόζομαι in posterum genus hoc personarum. Incredibile est, quam ea quidam requirant. Ad antiquos igitur: [4] ἀνεμέσητον γάρ. Nihil habeo, ad te quod perscribam: sed tamen institui quotidie mittere, ut eliciam tuas literas: non quo aliquid ex his exspectem; sed nescio quo modo tamen exspecto. Quare sive habes quid, sive nihil habes, scribe tamen aliquid, teque cura.

(1) Significatur monumentum Tulliae erigendum. — Αποθέωσιν) Relationem in Deos. Insula Arpinas, inquit, videri potest ad Tulliae ἀποθέωσιν maxime accommodata. Etsi nihil adhuc de eius morte scriptum est, constat tamen his temporibus ex partu decessisse. Corr. — De hac insula, lib. II de Leg. cap. 1.

Τιμὴν) *Honorem, celebritatem.*

(2) Sic Ernest. et Schütz. Alii ἐκτρόποιμος, *a via remota.*

*In hortis*) Qui erant circa Romam plurimi: sed Transtiberini propter fluminis vicinitatem celebriores: itaque hoc maxime voluisset Cicero: unde illud epist. 19: *Cogito interdum trans Tiberim hortos aliquos parare: nihil video, quod tam celebre esse possit.* Man.

(3) Atticus videtur Ciceroni aliquem nominasse, quem in libris de finibus bonorum et malorum loquentem induci vellet.

Μεθαρμόζομαι) *Commuto, ad alias personas transfero.* Sermo est de Dialogis philosophicis, quos refingebat, et alias personas inducebat, ut in Academicis fecit. Ern. — Ceterum Schützius particulam *etsi* verbo graeco praemissam, in *et* mutavit. *T.*

*Requirant*) Non possum satisfacere omnibus, qui a me hoc honore affici volunt. I. F. Gron.

(4) Significat se posthac non viventes, sed mortuos in libris suis inducturum.

Ανεμέσητον γὰρ) Non enim invidiosum.

## XIII.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*De Atticae valitudine* 1; *de Bruti literis* 2; *de luctu suo* 3; *de se apud Apuleium augurem, quod ad coenam aditialem non veniat, excusando* 4; *de Cocceio, ut pecuniam solvat, appellando* 5.

CICERO ATTICO S.

Commovet me Attica; etsi assentior Cratero. [1]

2. Bruti literae, [2] scriptae et prudenter et amice, multas mihi tamen lacrymas attulerunt.

3. Me haec solitudo minus stimulat, quam ista celebritas. Te unum desidero; sed literis non difficilius utor, quam si domi essem: ardor tamen ille idem urget et manet, non mehercule indulgente me, sed tamen non repugnante.

4. Quod scribis de Apuleio, [3] nihil puto opus esse tua contentione, nec Balbo et Oppio; quibus quidem ille receperat, mihique etiam iusserat nuntiari, se molestum omnino non futurum. Sed cura, ut excuser morbi causa in dies singulos. Laenas hoc receperat. Prende C. Septimium, L. Statilium. Denique nemo negabit se iuraturum, quemquem [4] rogaris. Quod si erit durius, veniam, et ipse perpetuum morbum iurabo. Quum enim mihi carendum sit conviviis, malo id lege videri facere, quam dolore.

(1) Medico, affirmanti de Atticae morbo nihil gravius timendum esse.

(2) Quibus eum de morte filiae consolatus erat.

*Ardor*) Dolor ob mortem Tulliae.

(3) Augure novo, eiusque coena augurali, cui omnes augures interesse debebant, nisi morbo impedirentur.

*Molestum*) Vt Romam irem ad coenam auguralem: quam ipse parat, in augurum collegium cooptatus. *M.*

*Prende*) Vt cum Laenate me apud Apuleium excusent. ID.

(4) Ita cum Manutio scribere malui, quam ut vulgo *quem rogaris.*

*Malo id lege*) Vt homines, inquit,

5. Cocceium velim appelles. [1] Quod enim dixerat, non facit. Ego autem volo aliquod emere latibulum et perfugium doloris mei.

non propter dolorem amissae filiae, sed propter invaleludioem conviviis me carere suspiceotur. Nam, si amicorum gratia impetrarel, incertum fuissel, utrum id morbi causa faceret, an doloris. Dolorem autem celare volebal: itaque de morbo iuvando cogitabat. Man.

(1) A quo Cicero videtur voluisse pecuniam mutuam sumere, nisi ipse Ciceroni debuerit. — *Appelles*) De pecuoia, quam nobis debet. Episl. 18 et 19. Man.

## XIV.

**Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.**

*De se apud Apuleium excusando, de sponsione sua pro Cornificio, de luctu suo et libro ad consolationem suam scripto, de Bruti ad se literis, de Atticae morbo.*

CICERO ATTICO S.

De me excusando apud Apuleium dederam ad te pridie literas. Nihil esse negotii arbitror. Quemcumque appellaris, nemo negabit. Sed Septimium vide, et Laenatem, et Statilium. Tribus enim opus est. Sed mihi Laenas totum receperat. Quod scribis a Iunio te appellatum: omnino Cornificius locuples est; sed tamen scire velim, quando dicar spopondisse, et pro patre, anne pro filio: [1] neque eo minus, ut scribis, procuratores Cornificii, et Apuleium praediatorem

*Tribus enim opus est*) Testibus, qui iurent me morbo laborasse. Cor.

*Iunio*) Iunius Atticum appellaveral, quasi Ciceronis procuratorem, Ciceronem sibi debere dicens, quod pro Cornificio spopondisset. Cicero sponsionis tempus non recordatur, et ait Cornificium posse ipsum solvere. Sponsor enim, id est, fideiussor, appellari non poteral, si locuples reus essel, ex antiqua lege, cuius mentio fit in novell. Const. Iust. Man.

(1) *Pro Cornificio patre an pro filio eius.* Non enim, quod Ernestio in mentem venit, agitur de Qu. Ciceronibus.

videbis. Quod me ab hoc moerore recreari vis; facis, ut omnia: sed me mihi non defuisse tu testis es. Nihil enim de moerore minuendo scriptum ab ullo est, quod ego non domi tuae legerim. Sed omnem consolationem vincit dolor. Quin etiam feci, quod profecto ante me nemo, ut ipse me per literas consolarer. Quem librum ad te mittam, si descripserint librarii. Affirmo tibi nullam consolationem esse talem. Totos dies scribo: non quo proficiam quid; sed tantisper impedior, non equidem satis (vis enim urget), sed relaxor tamen, omniaque nitor, [1] non ad animum, sed ad vultum ipsum, si queam, reficiendum; idque faciens, interdum mihi peccare videor, interdum peccaturus esse, nisi faciam. Solitudo aliquid adiuvat, sed multo plus proficeret, si tu tamen interesses: quae mihi una causa est hinc discedendi. Nam, pro malis, recte habebat: quamquam id [2] ipsum doleo. Non enim iam in me idem esse poteris. Perierunt illa, quae amabas. De Bruti ad me literis scripsi ad te antea: prudenter scriptae; sed nihil, quo me adiuvarent. Quod ad te scripsit, id vellem, ut ipse adesset: certe aliquid, quoniam me tam valde amat, adiuvaret. Quod si quid scies, scribas ad me velim, maxime autem, Pansa quando. [3] De Attica, doleo; credo tamen Cratero. Piliam angi veta: satis solitus es moerere pro omnibus.

*Quem librum*) Cuius exstant Fragmenta, et aurea quidem.

(1) Ern. coni. *omninoque nitor*.

(2) Sic auctore Ernestio edidi. Vulgo *quamquam ipsum doleo*. — Cupio, inquit, tecum esse. Quod ipsum tamen doleo. Non enim eum me, quem soles, videbis. MAN.

(3) Quando in provinciam Galliam Bruto successurus proficiscatur. Nam ex urbe iam antea paludatus exierat; cf. epist. ad Fam. XV, 17.

## XV.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*De excusatione apud Apuleium 1; de solitudine sua 2; de literis ad Brutum scribendis 3.*

CICERO ATTICO S.

Apud Apuleium, quoniam in perpetuum non placet, in dies ut excuser, videbis.

2. In hac solitudine careo omnium colloquio; quumque mane me in silvam abstrusi densam et asperam, non exeo inde ante vesperum. Secundum te, nihil est mihi amicius solitudine. In ea mihi omnis sermo est cum literis. Eum tamen interpellat fletus: cui repugno, quoad possum. Sed adhuc pares non sumus.

3. Bruto, ut suades, rescribam. [1] Eas literas cras habebis. Quum erit cui des, dabis.

(1) Ad literas eius consolatorias.

## XVI.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*Atticum se nolle scribit ad se venire; veretur ne solitudinem Philippus tollat; dolorem suum literis non leniri, sed obturbari.*

CICERO ATTICO S.

Te, tuis negotiis relictis, nolo ad me venire: ego potius accedam, si diutius impediere. Etsi ne discessissem quidem e conspectu tuo, nisi me plane nihil ulla res adiuvaret. Quod si esset aliquod levamen, id esset in te uno: et quum primum ab aliquo poterit

esse, a te erit. Nunc tamen ipsum sine te esse non possum. Sed nec tuae domi probabatur, [1] nec meae poteram; [2] nec si propius essem uspiam, tecum tamen essem. Idem enim te impediret, quo minus mecum esses, quod nunc etiam impedit. Mihi adhuc nihil prius fuit hac solitudine: quam vereor, ne Philippus [3] tollat. Heri enim vesperi venerat. Me scriptio et literae non leniunt, sed obturbant.

(1) Scil. mihi, te convenire, propter turbam ibi praestolantium. I. F. Gron.

(2) Propter eos scilicet qui ad me visendum cursitaturi erant. I. F. Gr.

(3) L. Marcius Philippus Caesaris familiaris et affinis.

## XVII.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*De se apud Apuleium excusato* 1; *de sponsione pro Cornificio* 2; *de Pansae profectione* 3; *Atticam et Piliam salvere iubet* 4.

CICERO ATTICO S.

Marcianus ad me scripsit, me excusatum esse apud Apuleium a Laterensi, Nasone, Laenate, Torquato, Strabone. Iis velim meo nomine reddendas literas cures, gratum mihi eos fecisse.

2. Quod pro Cornificio me abhinc amplius annis xxv spopondisse dicit Flavius; etsi reus locuples est, et Apuleius praediator liberalis: tamen velim des operam, ut investiges ex consponsorum tabulis, sitne ita. Mihi enim ante aedilitatem meam nihil erat cum Cornificio. Potest tamen fieri. Sed scire certum velim; et appelles procuratores, si tibi videtur. Quamquam quid ad me? [1] verumtamen.

*Reus*) Is, pro quo spopondi. Hoc enim *reus* aliquando significat. Man

(1) Manutius hoc sic accepit, ut sit doloris et desperationis signi-

3. Pansae profectionem scribes, quum scies.

4. Atticam salvere iube, et eam cura, obsecro, diligenter. Piliae salutem.

catio, maxime propter interitum filiae, qua amissa nihil praeterea sibi curandum esse dicat. Haud scio tamen an sententia haec sit: *quid ad me? quum etiamsi spoponderim, Cornificius tamen ipse solvere possit ac debeat, antequam ii, qui pro eo spoponderint, appellentur.*

## XVIII.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*De fano in honorem Tulliae exstruendo* 1; *de epistola ad Brutum* 2; *de domesticis quibusdam* 3; *de pecuniae solutione a Cocceio et Libone promissa* 4; *de excusatione apud Apuleium* 5; *de Attici se conveniendi proposito* 6; *de Antonii adventu* 7; *de eo quod Terentia in obsignatoribus sui testamenti reprehenderit* 8.

CICERO ATTICO S.

Dum recordationes fugio, quae quasi morsu quodam dolorem efficiunt, refugio a te admonendo. Quod velim mihi ignoscas, cuicuimodi est. Etenim habeo nonnullos ex iis, quos nunc lectito, auctores, qui dicant, fieri id oportere, quod saepe tecum egi, et quod a te approbari volo. De fano illo dico; [1] de quo tantum, quantum me amas, velim cogites. Equidem neque de genere dubito; placet enim mihi Cluatii: [2] neque de re; statutum est enim: de loco nonnunquam. Velim igitur cogites. Ego, quantum his temporibus tam eruditis fieri poterit, profecto illam consecrabo omni

*Admonendo*) De fano, quod erigere mortuae filiae volo. Man.

(1) Tulliae consecrando.

(2) Placet mihi fanum ea forma quam Cluatius descripsit. Videtur autem Cluatius hic architectus fuisse, at certe huius generis intelligens; cf. ad Att. XII, 36. Man.

*De loco*) Supple, dubito.

genere monimentorum, ab omnium ingeniis scriptorum, et Graecorum et Latinorum: [1] quae res forsitan sit refricatura vulnus meum. Sed iam quasi voto quodam et promisso me teneri puto; longumque illud tempus, quum non ero, magis me movet, quam hoc exiguum, quod mihi tamen nimium longum videtur. Habeo enim nihil, tentatis rebus omnibus, in quo acquiescam. Nam, dum illud tractabam, de quo antea scripsi ad te, quasi fovebam dolores meos. Nunc omnia respuo; nec quidquam habeo tolerabilius, quam solitudinem: quam, quod eram veritus, non obturbavit Philippus. Nam, ut heri me salutavit, statim Romam profectus est.

2. Epistolam, quam ad Brutum, ut tibi placuerat, scripsi, misi ad te. Curabis cum tua perferendam. Eius tamen misi ad te exemplum, ut, si minus placeret, ne mitteres.

3. Domestica quod ais ordine administrari, scribes, quae sint ea. Quaedam enim exspecto.

4. Cocceius vide ne frustretur. Nam Libo quod pollicetur, ut Eros scribit, non incertum puto. De sorte mea Sulpicio confido, et Egnatio scilicet.

5. De Apuleio, quid est, quod labores, quum sit excusatio facilis?

6. Tibi ad me venire, ut ostendis, vide, ne non sit facile. Est enim longum iter, discedentemque te, quod celeriter tibi erit fortasse faciendum, non sine magno dolore dimittam. Sed omnia, ut voles. Ego enim,

(1) Verba *ab omnium — Latinorum* videntur a glossatore adiecta, qui vellet explicare illud *omni genere monimentorum*. Certe legendum: *et omnium ingeniis scriptorum et Graecorum et Latinorum*.

*Ne frustretur*) Ne non solvatur, quod se esse soluturum dixit. Ep. 19. Max.

*De sorte mea*) Hoc est, de ipso foenore seu capite, pro quo Sulpicius et Egnatius spoponderunt. I. F. Gron.

quidquid feceris, id quum recte, tum etiam mea causa factum putabo.

7. Heri, quum ex aliorum literis cognovissem de Antonii adventu,[1] admiratus sum, nihil esse in tuis. Sed erant pridie fortasse scriptae, quam datae. Neque ista quidem curo. Sed tamen opinor propter praedes suos accucurrisse.

8. Quod scribis, Terentiam de obsignatoribus mei testamenti loqui: primum tibi persuade, me istaec non curare, neque esse quidquam aut parvae curae, aut novae loci. Sed tamen quid simile? Illa eos non adhibuit, quos existimavit quaesituros, nisi scissent, quid esset. Num id etiam mihi periculi fuit? Sed tamen faciat illa, quod ego. Dabo meum testamentum legendum cui voluerit: intelliget, non potuisse honorificentius a me fieri de nepote, quam fecerim. Nam quod non advocavi[2] ad obsignandum, primum mihi non venit in mentem; deinde ea re non venit, quia nihil attinuit. Tute scis (si modo meministi) me tibi tum dixisse, ut de tuis aliquos adduceres. Quid enim opus erat multis? Equidem domesticos iusseram. Tum tibi placuit, ut mitterem ad Silium: inde est natum, ut ad Publilium.[3] Sed necesse neutrum fuit. Hoc tu tractabis, ut tibi videtur.

(1) Significatur illud tempus, quo M. Antonius Roma profectus ut in Hispaniam ad Caesarem iret, deinde mutato consilio, reditu admodum celeri per Italiam cucurrit, et noctu urbem introivit. Cuius festinationis maxime causa fuit, quod, quum tempus iam adesset eius pecuniae solvendae, quam pro emptis in auctione Cn. Pompeii bonis Caesari debebat, verebatur, ne, ipso absente, praedes sui venderentur; cf. Philipp. II. Max.

*De nepote*) De Lentulo filio Dolabellae et Tulliae, de quo sic epistola 26 huius libri: *et velim aliquando, quum erit tuum commodum, Lentulum puerum visas, eique de mancipiis quae tibi videbitur, attribuas.* Ceterum ei puero Cicero summum honorem habuerat, quod eum heredem aliqua ex parte instituerat in primis tabulis, aut certe in ima cera. Bos.

(2) Scil. non Terentiam, ut Mauntius putabat, sed amicos aliquot et ornatos viros, praeter domesticos.

(3) Fratrem *Publiliae* quam Cicero nuper uxorem duxerat.

## XIX.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*De loco ad fanum Tulliae exstruendum eligendo 1; de Coeceio, Libone et iudicatu suo, quae Atticus egerit sibi probari 2; de sponsione sua pro Cornificio 3; de Antonii reditu 4; de Pansae profectione 5; de transactione cum Terentia 6.*

CICERO ATTICO S.

Est hic quidem locus amoenus, et in mari ipso, qui et Antio et Circaeis aspici possit: sed ineunda nobis ratio est, quemadmodum in omni mutatione dominorum, qui innumerabiles fieri possunt in infinita posteritate (si modo haec stabunt) illud quasi consecratum remanere possit. Equidem iam nihil egeo vectigalibus, et parvo contentus esse possum. Cogito interdum trans Tiberim hortos aliquos parare, et quidem ob hanc causam maxime. Nihil enim video, quod tam celebre esse possit: sed quos, coram videbimus; ita tamen, ut hac aestate fanum absolutum sit. Tu tamen cum Apella Chio confice de columnis.

2. De Cocceio et Libone quae scribis, approbo: maxime, quod de iudicatu meo. [1]

3. De sponsu, [2] si quid perspexeris: et tamen quid procuratores Cornificii dicant, velim scire; ita ut in

*Vectigalibus*) Vectigalia hic sunt reditus et pensiones quae ex fundis et possessionibus capiuntur. Pop.

*De columnis*) Quibus ad fanum utemur; ne exspecta adventum meum, sed confice: id est, transige cum Apella Chio, eme eas ab Apella Chio. Nec dubito, quin columnas intelligat, e Chio marmore, qui moneat Atticum, ut ea de re cum homine Chio conficiat. Quod si e Chio marmore, sequitur ut eas maxime voluerit, quae maculis essent versicoloribus, non solum ad elegantiam, sed etiam ad firmitudinem fani. Nam huius generis columnas reliquis fuisse firmiores, scribit Plinius lib. XXXVI, cap. 6. Man.

(1) De officio in iudiciis sedendi quo vacare Cicero cupiebat.

(2) Cf. ep. 17 huius libri.

ea re te, quum tam occupatus sis, non multum operae velim ponere.

4. De Antonio quoque Balbus ad me cum Oppio conscripsit, idque tibi placuisse, ne perturbarer. Illis egi gratias. Te tamen, ut iam ante ad te scripsi, scire volo, me neque isto nuntio esse perturbatum, nec iam ullo perturbatum iri.

5. Pansa si hodie, ut putabas, profectus est, posthac iam incipito scribere ad me, de Bruti adventu quid exspectes, id est, quos ad dies. Id, si scies ubi iam sit, facile coniectura assequere.

6. Quod ad Tironem de Terentia scribis, obsecro te, mi Attice, suscipe totum negotium. Vides et officium agi meum quoddam, cui tu es conscius, et, ut nonnulli putant, Ciceronis rem. Me quidem id multo magis movet, quod mihi est et sanctius et antiquius; praesertim quum hoc alterum neque sincerum, neque firmum putem fore. [1]

*Ne perturbarer*) Quod Antonius repentino adventu noctu urbem introisset. Ep. 18 et 20. MAN.

*Id*) Officium scilicet.

(1) Suspicatur Terentiam in testamento faciendo nec sincere acturam; nec in proposito quod simulet, permansuram.

## XX.

Scr. Asturae postero die post superiorem A. V. C. 708.

*Respondet Attici literis, in primis ad eius hortationem, ut se tam graviter dolere dissimularet, et aliquot quaestiones historicas ei proponit.*

CICERO ATTICO S.

Nondum videris perspicere, quam me nec Antonius commoverit, nec quidquam iam eiusmodi possit commovere. De Terentia autem scripsi ad te iis literis,

quas dederam pridie. Quod me hortaris, idque a ceteris desiderari scribis, ut dissimulem, me tam graviter dolere; possumus magis, qui totos [1] dies consumo in literis? Quod etsi non dissimulationis, sed potius leniendi et sanandi animi causa facio: tamen, si mihi minus proficio, simulationi certe facio satis. Minus multa ad te scripsi, quod exspectabam tuas literas ad eas, quas ad te pridie dederam. Exspectabam autem maxime de fano, nonnihil etiam de Terentia. Velim me facias certiorem proximis literis, Cn. Caepio, Serviliae Claudii [2] pater, vivone patre suo naufragio perierit, an mortuo; item Rutilia vivone C. Cotta, filio suo, mortua sit, an mortuo. [3] Pertinent ad eum librum, quem de luctu minuendo scripsimus.

(1) Sic legendum esse viderunt Faërn. Malasp. Lamb. Ern. Vulgo *quam quod totos.*
(2) Scil. *uxoris.*
(3) Mortuo mortua est; quippe quae illum in exsilium sil secuta, et postea reductum fortiter amiserit. Senec. ad Helviam c. 16. Corr.

## XXI.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*Reprehendit quaedam in libro Bruti in laudem Catonis perperam scripta* 1; *de hortis fano Tulliae exstruendo emendis* 2; *de Terentiae negotio* 3; *de pecunia Oviae curanda* 4; *denique Attico, qui eum in forum revocaverat, cur ab eo refugiat, exponit* 5.

CICERO ATTICO S.

Legi Bruti epistolam, eamque tibi remisi, sane non prudenter rescriptam ad ea, quae requisieras. [1] Sed

(1) Atticus nimirum in Bruti libro in laudem Catonis scripto, de rebus quibusdam sibi minus probatis quaesierat. — Cod. Balliol. *pudenter.* —

ipse viderit: quamquam illud turpiter ignorat. Catonem primum sententiam putat de animadversione [1] dixisse; quam omnes ante dixerant, praeter Caesarem: et quum ipsius Caesaris tam severa fuerit, qui tum praetorio loco dixerit. consularium putat leniores fuisse, Catuli, Servilii. Lucullorum, Curionis, Torquati, Lepidi, Gellii, Volcatii, Figuli, Cottae, L. Caesaris, C. Pisonis, etiam M' Glabrionis, Silani, Murenae, designatorum consulum. Cur ergo in sententiam Catonis? quia verbis luculentioribus et pluribus rem eandem comprehenderat. Me autem hic laudat, quod retulerim, non quod patefecerim, quod cohortatus sim, quod denique ante, quam consulerem, ipse iudicaverim. Quae omnia, quia Cato laudibus extulerat in caelum, perscribendaque censuerat; idcirco in eius sententiam est facta discessio. Hic autem se etiam tribuere multum mihi putat, quod scripserit, *optimum consulem*. Quis enim ieiunius dixit inimicus? Ad cetera vero tibi quemadmodum rescripsit? tantum rogat, de senatusconsulto ut corrigas. Hoc quidem fecisses, etiamsi a Ranio [2] admonitus esses. Sed haec iterum ipse viderit.

2. De hortis, quoniam probas, effice aliquid. Rationes meas nosti. Si vero etiam a Faberio aliquid

*Ad ea, quae requisieras.* Σύνταγμα quoddam M. Brutus conscripserat, ut opinor, in Catonis laudem; (hanc enim coniecturam duco ex iis, quae proxime sequuntur) idque Attico legendum, et iudicandum miserat. Atticus, respondens, quum quaedam minus probaret, eorum rationem a Bruto requisivit. Ille nihil ad ea: tantum Atticum rogavit, ut, si quid incertius de S. C. in Catonis sententiam facto protulisset, id corrigeret.

(1) De animadversione scil. in Catilinae coniuratos.

*In sententiam Catonis*) Subintelligitur, est facta discessio.

(2) Etiamsi a vili quodam scriba ut Ranio, admonitus esset. In nomine scribae magna est librorum varietas. Ed. Rom. *Tatio*, Iens. *Kanin*, Victor. *Rario*. Tunstallus corrigebat *Kano*

*Rationes meas*) Meas facultates.

accedit, [1] nihil negotii est. Sed etiam sine eo posse videor contendere. Venales certe sunt Drusi, fortasse et Lamiani et Cassiani: sed coram.

3. De Terentia non possum commodius scribere, quam tu scribis. Officium sit nobis antiquissimum. Si quid nos fefellerit, illius malo me, quam mei poenitere.

4. Oviae C. Lolii [2] curanda sunt HS. C. Negat Eros posse sine me: credo, quod accipienda aliqua sit et danda aestimatio. Vellem tibi dixisset. Si enim res est, ut mihi scribit, parata, nec in eo ipso mentitur, per te confici potuit. Id cognoscas, et conficias velim.

5. Quod me in forum [3] vocas; eo vocas, unde, etiam bonis meis rebus, fugiebam. Quid enim mihi cum foro, sine iudiciis, sine curia, in oculos incurrentibus iis, quos aequo animo videre non possum? Quod autem homines a me postulare scribis, ut Romae sim, neque mihi, ut absim, concedere: [4] iam pridem scito esse, quum unum te pluris, quam omnes illos, putem; ne me quidem contemno; meoque iudicio multo stare malo, quam omnium reliquorum. Neque tamen progredior longius, quam mihi doctissimi homines concedunt: quorum scripta omnia, quaecumque sunt in eam sententiam, non legi solum, quod ipsum erat fortis aegroti, accipere medicinam; sed in mea etiam scripta transtuli; quod certe afflicti

(1) Sic recte emendarunt Corrad. Graev. vulgatum *recedit*.

(2) Scil. uxori.

*Aestimatio*) Caesar, pulso ex Italia Pompeio, quum Romam revertisset, fidesque tota Italia esset angustior, neque creditae pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri darentur, per eos fierent aestimationes possessionum, et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuissent, atque eae creditoribus traderentur. Hinc est, quod Cicero, interdum dicit *Accipere aestimationem*, pro accipere a debitore possessionem, aut rem, lege Caesaris aestimatam. MAN.

(3) Ad causas agendas.

(4) Vulgo additur *aut quatenus eos mihi concedere*. Haec verba de Mureti et Graevii sententia ut insitiva delevi.

et fracti animi non fuit. Ab his me remediis noli in istam turbam vocare, ne recidam.

## XXII.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*Rogat ut negotium, quod ad Terentiam attinebat, suscipiat, quaestionem de Clodia proponit, de hortis fano Tulliae exstruendo emendis iterum rogat.*

CICERO ATTICO S.

De Terentia, quod mihi omne onus imponis; non cognosco tuam in me indulgentiam. Ista enim sunt ipsa vulnera, quae non possum tractare sine maximo gemitu. Moderare igitur, quaeso, ut potes. Neque enim a te plus, quam potes, postulo: potes autem, quid veri sit, perspicere tu unus. De Rutilia, quoniam videris dubitare, scribes ad me, quum scies; sed quamprimum; et num Clodia D. Bruto consulari filio suo mortuo vixerit. Id de Marcello, aut certe de Postumia sciri potest: illud autem de M. Cotta, aut de Syro, aut de Satyro. [1] De hortis, etiam atque etiam te rogo. Omnibus meis, eorumque, quos scio mihi non defuturos, facultatibus (sed potero meis) enitendum mihi est. Sunt etiam, quae vendere facile possim. Sed, ut non vendam, eique usuram pendam, a quo emero, non plus annua [2] possum assequi, quod volo, si tu me adiuvas. Paratissimi

(1) Qui erant ex Attici servis literatis.

*Vt non vendam*) Sunt, inquit, quae non invitus possim vendere, ut habeam unde hortos emam. Sed, si tu me adiuvas, possum assequi, quod volo, ut nihil vendam, eique, a quo emero, usuram tantummodo annuam pendam. Man.

(2) Sic Graev. scil. *die*. Vulgo *non plus annum*.

*Paratissimi*) Horti. *Idem*.

*Si tu me adiuvas*) Si tuo studio consequi potes, ut pecuniam ab iis,

sunt Drusi: cupit enim vendere. Proximos puto Lamiae: sed abest. Tu tamen, si quid potes, odorare. Ne Silius quidem quidquam utitur, et is [1] usuris facillime sustentabitur. Habe tuum negotium; nec, quid res mea familiaris postulet, quam ego non curo, sed quid velim, et cur velim, existima.

qui debent, exigamus. Hoc enim non ad facultates Attici, sed ad operam et diligentiam pertinet. Et refertur ad illud, *Possum assequi*. MAN.

(1) Sic recte emendavit Lipsius antiq. lect. IV, 19. Vulgo *iis*. Sensus est: facile commovebitur, ut solutionem in annum differam; intereaque usuris contentus erit.

## XXIII.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*Cur Romam venire nolit, exponit* 1; *de Terentia ut curet, rogat* 2; *de Atticae valitudine* 3; *de Liguris dolore ex obitu filii vel filiae* 4; *de hortis emendis* 5.

CICERO ATTICO S.

Putaram te aliquid novi; quod eiusmodi fuerat initium literarum: quamvis non curarem quid in Hispania fieret, tamen te scripturum: sed videlicet meis literis respondisti, ut de foro et de curia. Sed domus est, ut ais, forum. Quid ipsa domo mihi opus est, carenti foro? Occidimus, occidimus, Attice, iam pridem nos quidem, sed nunc fatemur, posteaquam unum, quo tenebamur, amisimus. Itaque solitudines sequor:

*Quamvis*) Atticus proximis literis ita scripserat Ciceroni: *Quamvis de Hispania non cures, tamen ad te sum scripturus*. Itaque putavit se Cicero in iis literis aliquid novi de Hispania esse reperturum, etc. MAN.

*Domus est*) Scripserat Atticus: quum Romae eris, si versari in foro non libebit, at domi esse poteris, quae tibi erit pro foro. Ita et iis satisfacies, qui a te postulant ut Romae sis, et assequeris quod tu vis, ut forum ne frequentes. MAN.

*Unum*) Tulliam. CORR.

et tamen, si qua me res isto adduxerit, enitar, si quo modo potero (potero autem), ut praeter te nemo dolorem meum sentiat: si ullo modo poterit, ne tu quidem. Atque etiam illa causa est non veniendi. Meministi, quid ex te Aledius [1] quaesierit: quin etiam nunc molesti sunt. Quid existimas, si venero?

2. De Terentia ita cura, ut scribis; meque hac ad maximas aegritudines accessione non minima [2] libera. Et, ut scias me ita dolere, ut non iaceam: quibus consulibus Carneades et ea legatio Romam venerit, scriptum est in tuo annali. Haec, nunc quaero, quae causa fuerit? de Oropo, opinor; sed certum nescio: et, si ita est, quae controversiae? praeterea, qui eo tempore nobilis Epicureus fuerit Athenis, qui praefuerit hortis? qui etiam Athenis πολιτικοὶ fuerint illustres? quae te etiam ex Apollodori [3] puto posse invenire.

3. De Attica, molestum; sed quoniam leviter, recte esse confido.

4. De Gamala dubium mihi non erat: unde enim tam felix Ligus pater? Nam quid de me dicam, cui ut omnia contingant, quae volo, levari non possum?

5. De Drusi hortis, quanti licuisse tu scribis, id ego quoque audieram, et, ut opinor, heri ad te

*Praeter te*) E conj. Manutii. Vulgo *praeter me*.

*Illa*) Quae proxime sequitur. Man.

(1) Idem ille Caesarianus de quo supra *lib. XII*, 4. — *Quaesierit*) Ut in senatum venire, et ipsorum de Republica consiliis vellet interesse. Man.

(2) Sic auctore Ern. rescripsi. Vulg. *nunc maxima*.

Πολιτικοὶ) Reipublicae moderatores.

(3) Scil. Chronicis, figura graeca, qua Cicero etiam alibi usus est, ut quum dixit, *ad Martis*, *in Scapulae*, *per Locustae*. Subintelligitur enim, *aedem*, *hortos*, *fundum*. Man. — *Dubium*. Subintellige, quin ex eo morbo moriturus esset. Idem. *Gamala*: alii *Magala*: nomen utrumque incognitum. Sed videtur fuisse Liguris filius aut filia; nam sequitur: *Unde tam felix essel pater?* Anon.

scripseram: sed quanti quanti bene emitur quod necesse est. Mihi, quoquo modo tu existimas (scio enim ego ipse, quid de me existimem), levatio quaedam est, si minus doloris, at officii debiti. Ad Sicam scripsi, quod utitur L. Cotta. Si nihil conficeretur de Transtiberinis, habet in Ostiensi Cotta celeberrimo loco, sed pusillum loci: ad hanc rem tamen plus etiam satis. Id velim cogites. Nec tamen ista pretia hortorum pertimueris. Nec mihi iam argento, nec veste opus est, nec quibusquam amoenis locis: hoc opus est. Video etiam, a quibus adiuvari possim. Sed loquere cum Silio: nihil enim est melius. Mandavi etiam Sicae. Rescripsit, constitutum se cum eo habere. Scribat igitur ad me, quid egerit, et ut tu videbis.

*Officii debiti*) Quasi ex voto, et promisso.

*Rem*) Fanum extruendum.

## XXIV.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*De Silii et Oviae negotio* 1; *de Ciceronis filii itinere in Graeciam* 2; *de Publilii profectione in Africam* 3; *de quaestionibus historicis quibusdam* 4; *de Cispianis et Praecianis negotiis et Atticae valitudine* 5.

CICERO ATTICO S.

Bene fecit A. Silius, qui transegerit: neque enim ei deesse volebam, et quid possem, timebam. De Ovia, confice, ut scribis.

*Neque enim*) Bene fecit Silius, qui deciderit de litu quam cum nescio quo habebat. Constitueram enim ei praesto esse ut advocatus: et tamen verebar ne a me impetrare possem, ut amissa solitudine quam sequor, me turbae darem, et Romam venirem. I. F. Gron.

2. De Cicerone, tempus esse iam videtur. Sed quaero, quod illi opus erit Athenis, permutarine possit, an ipsi ferendum sit; de totaque re, quemadmodum, et quando placeat, velim consideres.

3. Publilius iturusne sit in Africam, et quando, ex Aledio scire poteris: quaeras, et ad me scribas velim.

4. Et, ut ad meas ineptias redeam, velim me certiorem facias, P. Crassus, Venuleiae filius, vivone P. Crasso consulari, patre suo, mortuus sit, ut ego meminisse videor, an post. Item quaero de Regillo, Lepidi filio, rectene meminerim, patre vivo mortuum.

5. Cispiana explicabis, itemque Praeciana. De Attica, optime. [1] Ei salutem dices, et Piliae.

*Cispiana, et Praetiana explicabis*) Nomina, hoc est, debitam mihi a Cispio, et Praetio pecuniam. Man.

(1) Vulgo *optime it.* Recte hoc *it* expungendum esse censuit Ern.

## XXV.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*De Silii hortis emendis, sed ita ut numerato potius quam aestimatione.*

CICERO ATTICO S.

Scripsit ad me diligenter Sica de Silio, seqne ad te rem detulisse: quod tu idem scribis. Mihi et res et conditio placet, sed ita, ut numerato malim, quam aestimatione. Voluptarias enim possessiones nolet Silius. Vectigalibus autem ut his possum esse contentus, quae habeo, sic vix minoribus. Vnde ergo numerato? HS DC exprimes ab Hermogene, quum praesertim ne-

*Malim*) Malim emere hortos praesenti pecunia, quam dare in solutum aliquam rem aestimatam ex lege Iulia. Bos.

cesse erit: et domi video esse HS DC. Reliquae pecuniae vel usuram Silio pendemus, dum a Faberio, vel ab aliquo, qui Faberio debet, repraesentabimus. Erit etiam aliquid alicunde. Sed totam rem tu gubernabis. Drusianis vero hos hortis multo antepono: neque sunt unquam comparati. Mihi crede, una me causa movet, in qua scio me τετυφῶσθαι. Sed, ut facis, obsequere huic errori meo. Nam quod scribis ἐγγήραμα, actum iam de isto est: alia magis quaero.

*Comparati*) Quasi dicat: semper enim Siliani celebriores atque amoeniores habiti sunt. MAN.

Τετυφῶσθαι) Gloriolae studio ducor.

Ἐγγήραμα) *Senectutis requies, occupatio.* Quod scribis κάλλιστον ἐγγήραμα τὴν πολιτείαν, optimum senectutis oblectamentum esse reipublicae tractationem, quod dictum fuit Prisci Catonis, mihi praesertim homini antehac in negotiis semper versato, eoque me revocas in forum et curiam, surdo canis: illud ἐγγήραμα, id est, respublica fuit et sibi et mihi: neque ipsa superest, nec quod eius superest me tangit aut ducere potest. Eodem respicit epist. 29 et 44 huius libri. I. F. GRON.

## XXVI.

Scr. Asturae circa XII kal. Apr. A. V. C. 708.

*Sicam ad se venturum; Atticus quod non veniat, se ignoscere. Niciam ad se venire nolle.*

CICERO ATTICO S.

Sica, ut scribit, etiamsi nihil confecerit cum A. Silio, tamen se scribit X kal. esse venturum. Tuis occupationibus ignosco; eaeque mihi sunt notae. De voluntate tua, ut simul simus, vel studio potius et cupiditate, non dubito. De Nicia [1] quod scribis, si ita me haberem, ut eius humanitate frui possem, in primis vellem illum mecum habere. Sed mihi solitudo et re-

(1) Nicia Curtio Grammatico.

cessus provincia est.[1] Quod quia facile ferebat Sica, ego magis illum desidero. Praeterea nosti Niciae nostri imbecillitatem, mollitiam, consuetudinem victus. Cur ego illi molestus velim, quum mihi ille iucundus esse non possit? Voluntas tamen eius mihi grata est. Vnam rem[2] ad me scripsisti, de qua decrevi nihil tibi rescribere. Spero enim me a te impetrasse, ut privares me ista molestia. Piliae et Atticae salutem.

(1) Legendum suspicor *pro victu est*, vel *pro convictu est*. Sic orat. in Pisonem c. 22, *solitudo* tibi *pro frequentia* erat.
(2) De Terentia.

## XXVII

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708, ut videtur X kal. Apr.

*De Silii hortis emendis; de Cottae villa* 1; *de Ciceronis filii profectione* 2; *de Bruti adventu* 3.

CICERO ATTICO S.

De Siliano negotio, etsi mihi non est ignota conditio, tamen hodie me ex Sica arbitror omnia cogniturum. Cottae,[1] quod negas te nosse; ultra Silianam villam est, quam puto tibi notam esse: villula sordida, et valde pusilla; nihil agri; ad aliam rem loci nihil; satis ad eam, quam quaero. Sequor celebritatem. Sed, si perficitur de hortis Silii, hoc est, si perficis (est enim totum positum in te), nihil est scilicet, quod de Cotta cogitemus.

2. De Cicerone, ut scribis, ita faciam: ipsi permittam de tempore: nummorum quantum opus erit, ut permutetur, tu videbis.

(1) Subintellige villam.
*De tempore*) Quando velit discedere; ut Athenas eat studiorum causa, Idem.

3. Ex Alodio, quod scribis, si quid inveneris, scribes. Et ego ex tuis animadverto literis, et profecto tu ex meis, nihil habere nos, quod scribamus: eadem quotidie, quae iam iamque ipsa contrita sunt; tamen facere non possum, quin quotidie ad te mittam, ut tuas accipiam. De Bruto tamen, si quid habebis. Scire enim iam puto, ubi Pansam exspectet. Si, ut consuetudo est, in prima provincia, circiter kal. affuturus videtur. Vellem tardius: valde enim urbem fugio multas ob causas. Itaque id ipsum dubito, an excusationem aliquam ad illum parem: quod quidem video facile esse. Sed habemus satis temporis ad cogitandum. Piliae, Atticae, salutem.

*Provincia*) Gallia.

## XXVIII.

Scr. Asturae post X kal. Apr. A. V. C. 708.

*De Silii 1, et Terentiae negotio 2; de solitudine sua et moerore 3; de Triarii negotio 4; de Castriciano 5; de Publilii itinere 6; denique Lentulum puerum Attici curae commendat 7.*

CICERO ATTICO S.

De Silio nihilo plura cognovi ex praesente Sica, quam ex literis eius: scripserat enim diligenter. Si igitur tu illum conveneris, scribes ad me, si quid videbitur.

2. De quo putas ad me missum esse; sit missum, necne, nescio; dictum quidem mihi certe nihil est. Tu igitur, ut coepisti; et, si quid ita conficies (quod equidem non arbitror fieri posse) ut illi probetur, Ciceronem, si tibi placebit, adhibebis. Eius aliquid

*Missum esse*) A Terentia.

interest, videri illius causa voluisse; mea quidem nihil, nisi id, quod tu scis; quod ego magni aestimo.

3. Quod me ad consuetudinem revocas; fuit meum quidem iam pridem rempublicam lugere; quod faciebam, sed mitius. Erat enim, ubi acquiescerem. Nunc plane nec ego victum, nec vitam illam colere possum: nec in ea re, quid aliis videatur, mihi puto curandum. Mea mihi conscientia pluris est, quam omnium sermo. Quod me ipse per literas [1] consolatus sum; non poenitet me, quantum profecerim. Moerorem minui: dolorem nec potui, nec, si possem, vellem.

4. De Triario, bene interpretaris voluntatem meam. Tu vero nihil, nisi ut illi volent. Amo illum mortuum; tutor sum liberis; totam domum diligo.

5. De Castriciano negotio, si Castricius pro mancipiis pecuniam accipere volet, eamque ei solvi, ut nunc solvitur; certe nihil est commodius. Sin autem ita actum est, ut ipsa mancipia abduceret, non mihi videtur esse aequum. Rogas enim me, ut tibi scribam, quid mihi videatur. Nolo enim negotii Quintum fratrem quidquam habere: quod videor mihi intellexisse, tibi idem videri.

6. Publilius, si aequinoctium exspectat, ut scribis

*Id* ) Officium.

*Meum* ) Nam graviorem, quam caeteri, animo dolorem accipiebam de miserrimo Reipublicae statu, quod quam ipse ab interitu servassem, eam aliorum flagitiis, sceclereque praecipitem ferri ad exitium viderem. Bos.

*Vbi acquiescerem* ) Quum haberet filiam, cuius in sermone, et suavitate conquiescere solitus esset. Man.

(1) Per librum suum de consolatione scriptum.

*Moerorem* ) Quo differant *moeror et dolor*, habes Tusc. IV, 8; Moeror, *aegritudo flebilis*: Dolor, *aegritudo crucians*.

*Pro mancipiis* ) Q. Cicero vendiderat Castricio, cui debebat, mancipia, quae postea voluit sibi retinere, et debitum solvere prout tunc solvebatur ex lege Iulia, datis in solutum rebus aestimatis. Sed quum ita actum esset, ut Castricius ipsa mancipia abduceret, non erat aequum cogi illum ad aestimationem accipiendam. Quod enim actum est, ex solo conventu valet, ut loquitur auctor Rhetoricorum. Pop.

Aledium dicere, navigaturus videtur. [1] Mihi autem dixerat per Siciliam. Vtrum, et quando, velim scire.

7. Et velim aliquando, quum erit tuum commodum, Lentulum puerum [2] visas, eique de mancipiis quae tibi videbitur, attribuas. Piliae, Atticae, salutem.

(1) Nempe in Africam. (2) Dolabellae et Tulliae filium.

## XXIX.

Scr. Asturae exeunte Martio A. V. C. 708.

*De Silio ut scribat rogat* 1; *cur hoc tempore cum Bruto convenire nolit ostendit* 2; *petit ut negotium de hortis explicet* 3.

CICERO ATTICO S.

Silius, ut scribis, hodie. Cras igitur, vel potius quum poteris, scribes, si quid erit, quum videris.

2. Nec ego Brutum vito, nec tamen ab eo levationem ullam exspecto; sed erant causae, cur hoc tempore istic esse nollem: quae si manebunt, quaerenda erit excusatio ad Brutum; et, ut nunc est, mansurae videntur.

3. De hortis, quaeso explica. Caput illud est, quod scis. Sequitur, ut etiam mihi ipsi quiddam opus sit. Nec enim esse in turba possum, nec a vobis abesse. Huic meo consilio nihil reperio isto loco aptius: et de hac re quid tui consilii sit, mihi persuasum est, et eo magis, quod idem intellexi tibi videri, me ab Oppio et Balbo valde diligi. Cum iis communices, quanto opere, et quare velim hortos; sed id ita posse, si ex-

*Hodie*) Hoc subaudi: Tecum de hortis, quos ab eo emere vellemus, loquetur. Id enim Atticus ad Ciceronem scripserat. MAN.

*Caput*) Prima et praecipua causa, quod fanum celebri loco fieri velim. POP.

*Opus sit*) Quodam loco, ubi ma-

pediatur illud Faberianum; sintne igitur auctores futuri, si qua etiam iactura facienda sit in repraesentando. Quoad possunt adduci, adducito; [1] totum enim illud desperatum; denique intelliges, ecquid inclinent ad hoc meum consilium adiuvandum. Si quid erit, magnum est adiumentum: sin minus, quacumque ratione contendamus. Vel tu illud [2] ἐγγήραμα, quemadmodum scripsisti, vel ἐντάφιον putato. De illo Ostiensi nihil est cogitandum. Si hoc non assequimur, a Lamia non puto posse: Damasippi experiendum est. [3]

nere possim, et in hortis prope urbem esse ita, ut nec in turba sim, et te saepe, et alios amicos mecum habeam. Corr.

*Auctores*) Fuisse in nominibus Faberii Oppium et Balbum coniici potest ex hoc loco. Nam eos Faberius Ciceroni volebat delegare. Quaerit ergo Cicero, num ii futuri sint auctores, ut hortos emat, hoc est, num soluturi sint Faberii nomine pretium hortorum: et, si pecuniam repraesentare nequeant, ideoque opus sit aliunde eam sub usuris, eius rei causa, sumere, quam iacturam usurarum illarum nomine facere velint. Nam desperatum erat, ut omnem in se iacturam susciperent. Bos.

(1) Vulgo vel *adduci*, vel *adducito*. Ego utramque lectionem sensus causa coniunxi.

(2) Vulgo inepte *vetus illud* pro quo substitui *vel tu illud* hoc sensu: Emendi sunt mihi horti, inquit, tuque illud vel ἐγγήραμα, sicut scripsisti, *h.* e. locum senectuti quiete transigendae, *vel ἐντάφιον* i. e. locum sepulcro meo idoneum putato.

(3) Sabaudi, ut hortos habere possimus. Man.

## XXX.

Scr. Asturae exeunte Martio A. V. C. 708.

*De Silii hortis et mancipiis Castricianis.*

CICERO ATTICO S.

Quaero, quid ad te scribam: sed nihil est. Eadem quotidie. Quod Lentulum invisis, valde gratum. Pueros attribue ei, quot et quos videbitur. De Silii vo-

luntate vendendi, et quanti, [1] tu vereri videris, primum ne nolit, deinde ne tanti. Sica aliter: sed tibi assentior. Quare, ut ei placuit, scripsi ad Egnatium. Quod Silius te cum Clodio [2] loqui vult; potes id mea voluntate facere; commodiusque est, quam, quod ille a me petit, me ipsum scribere ad Clodium. De mancipiis Castricianis, commodissimum esse credo, transigere Egnatium: quod scribis, te ita futurum putare. Cum Ovia, quaeso, vide ut conficiatur. Quoniam, ut scribis, nox erat, in hodierna epistola plura exspecto.

(1) Vulgo *et de eo quanti.* Iam Ernestio suspectum fuit *de eo*, idque delevi. Sensus enim est: Quod attinet ad Silium an velit hortos vendere et quanti.

(2) Quia de re pecuniaria sermo est, videtur Hermogenes Clodius esse, qui occurrit infra *XIII*, 24. Ern.

## XXXI.

Scr. Asturae exeunte Martio A. V. C. 708.

*De Drusi hortis fano Tulliae exstruendo emendis.*

CICERO ATTICO S.

Silium mutasse sententiam, Sica mirabatur. Equidem magis miror, quod, quum in filium [1] causam conferret, quae mihi non iusta videtur (habet enim qualem vult), ais te putare, si addiderimus aliud, a quo refugiat, quum ab ipso id fuerit destinatum, venditurum. [2] Quaeris a me, quod summum pretium constituam, et quantum anteire istos hortos Drusi: accessi nun-

(1) Qui scilicet patrem rogaverat, ne hortos illos venderet.

(2) Sententiam sic interpretatur Gronovius: Si una cum eo loco quem petimus ab eo desideraverimus, ut vendat nobis alium, quem cupit abiicere et alienare, ubi ab ipso hunc emerimus, et illum, quem optamus, accessionem daturum. Quam sententiam etsi ipse veram esse arbitror, facilius tamen e verbis exiret, si sic legeretur *si addiderimus aliud, quod ab ipso fuerit* (venditioni) *destinatum, etiam illud a quo* (vendendo) *refugiat, venditurum.*

quam; Coponianam villam veterem, non magnam novi; [1] silvam nobilem, fructum autem neutrius: quod tamen puto nos scire oportere. Sed mihi utrivis istorum tempore magis meo, quam ratione aestimandi sunt. Possim autem assequi, necne, tu velim cogites. Si enim Faberianum venderem, explicare vel repraesentatione non dubitarem de Silianis, si modo adduceretur, ut venderet: si venales non haberet, transirem ad Drusum, vel tanti, quanti Egnatius illum velle tibi dixit. Magno etiam adiumento nobis Hermogenes potest esse in repraesentando. At tu concede mihi, quaeso, ut eo animo sim, quo is debeat esse, qui emere cupiat: et tamen servio ita cupiditati et dolori meo, ut a te regi velim. Egnatius mihi scripsit. Is si quid tecum loquutus erit (commodissime enim per eum agi potest), ad me scribe: et id agendum puto. Nam cum Silio non video confici posse. Piliae et Atticae salutem. Haec ad te mea manu. Vide, quaeso, quid agendum sit.

(1) Sic Graevius locum constituit. Vulgo *et veterem, et non magnam.*

## XXXII.

Scr. Asturae exeunte Martio A. V. C. 708.

*De congressu cum Publilia, eiusque matre et fratre vitando* 1; *de pecunia Ciceroni fil. peregrinationis causa attribuenda* 2.

CICERO ATTICO S.

Publilia ad me scripsit, matrem suam cum Publilio ad me [1] venturam, et se una, si ego paterer: orat

*Publilia*) Altera Ciceronis uxor, quam, post Terentiae divortium, virginem duxit: cum qua et ipsa postea divortium fecit, quia laetari Tulliolae morte videbatur. Plutarchus in Cicerone, Quintilianus lib. VI, Dio lib. XLVI. Man.

(1) Vulgo edebatur *matrem suam*

multis et supplicibus verbis, ut liceat, et ut sibi rescribam. Res quam molesta sit, vides. Rescripsi, me etiam gravius esse affectum, quam tum, quum illi dixissem, me solum esse velle: quare nolle me hoc tempore eam ad me venire. Putabam, si nihil rescripsissem, illam cum matre venturam: nunc non puto. Apparebat enim, illas literas non esse ipsius. Illud autem, quod fore video, ipsum volo vitare, ne illi (1) ad me veniant. Et una est vitatio, ut ego nolim. Sed necesse est. Te hoc nunc rogo, ut explores, ad quam diem hic ita possim esse, ut ne opprimar. Ages, ut scribis, temperate.

2. Ciceroni velim hoc proponas, ita tamen, si tibi non iniquum videbitur, ut sumptus huius peregrinationis, quibus, si Romae esset, domumque conduceret, quod facere cogitabat, facile contentus futurus erat, accommodet ad mercedes Argileti et Aventini: et quum ei proposueris, ipse velim reliqua moderere, quemadmodum ex iis mercedibus suppeditemus ei, quod opus sit. Praestabo, nec Bibulum, nec Acidinum, nec Messalam, quos Athenis futuros audio, maiores sumptus facturos, quam quod ex eis mercedibus recipietur. Itaque velim videas, primum, con-

(*cum Publilio loqui retur*) *ad me cum illo venturam*. Nempe sic ediderat Bosius e cod. decurtato. Alii codd. *cum Publilio loqueretur*. Vtrumque corruptum. Equidem cum Mongaltio abiicienda putavi verba *loquiretur* et *cum illo*. Nisi forte malis: *quum Publilius proficisceretur, ad me cum illo venturam*.

(1) Sic emendavi vulgatum *ne illae*. Nam hic agitur de Publilio, fratre Publiliae, eiusque matre.

*Vt ego nollem*) Sensus est: una est ratio vitandi, qua ego invitus utor, ut hinc ex Antiati discedam. Sed video non aliter effugere me illas posse. Itaque oro cognoscas quo die moturae sint, et quousque manere hic possim, ut tamen abierim, quum adsunt. I. F. Gron. — Schütz. *nolim*.

*Ne opprimar*) Quia, si scisset, quo die illae Roma profecturae essent, ut ad se venirent; ipse ante illum diem Romam ad eas proficisci potuisset: quod facere cogitabat. Man.

*Quod facere cogitabat*) Ne socrum ferret. Corr.

ductores qui sint, et quanti; deinde, ut sit, qui ad diem solvat; et, quid viatici, quid instrumenti satis sit. Iumento certe Athenis nihil opus est. Quibus autem in via utatur, domi sunt plura, quam opus erat: quod etiam tu animadvertis.

*Argileti*) Argiletum et Aventinus montes Romae, in quibus locare volebat tabernas quasdam aut domos, eamque mercedem pro sumptu adsignare filio Athenas proficiscenti. Pop. *Quanti*) Quanti conducant. Cora.

## XXXIII.

Scr. Asturae mense Aprili A. V. C. 708.

*De hortis Transtiberinis emendis.*

CICERO ATTICO S.

Ego, ut heri ad te scripsi, [1] si et Silius is fuerit, quem tu putas, nec Drusus facilem se praebuerit, Damasippum velim aggrediare. Is, opinor, ita partes fecit in ripa [2] nescio quotenorum iugerum, ut certa pretia constitueret; quae mihi nota non sunt. Scribes ad me igitur, quidquid egeris. Vehementer me sollicitat Atticae nostrae valitudo: ut verear etiam, ne qua culpa sit. Sed et paedagogi probitas, et medici assiduitas, et tota domus in omni genere diligens, me rursus id suspicari vetat. Cura igitur. Plura enim non possum.

(1) Haec epistola periit.
(2) Scil. Tiberina.

## XXXIV.

Scr. Asturae mense Aprili A. V. C. 708.

*Scribit se in Sicae suburbanum venturum.*

CICERO ATTICO S.

Ego hic vel sine Sica (Tironi enim melius est) facillime possem esse, ut in malis. Sed, quum scribas, videndum mihi esse, ne opprimar; ex quo intelligam, te certum diem illius profectionis non habere: putavi esse commodius, me istuc venire; quod idem video tibi placere. Cras igitur in Sicae suburbano: inde, quemadmodum suades, puto me in Ficulensi fore. Quibus de rebus ad me scripsisti, quoniam ipse venio, coram videbimus. Tuam quidem et in agendis nostris rebus, et in consiliis ineundis mihique dandis, in ipsis literis, quas mittis, benivolentiam, diligentiam, prudentiam mirifice diligo.

Tu tamen, [1] si quid cum Silio, vel illo ipso die, quo ad Sicam venturus ero, certiorem me velim facias, et maxime, cuius loci detractionem fieri velit. Quod enim scribis, *extremi*; vide, ne is ipse locus sit, cuius causa de tota re, ut scis, est a nobis cogitatum. Hirtii epistolam tibi misi, et recentem, et benivole scriptam.

(1) Haec verba: *Tu tamen — — benivole scriptam* in edd. recentioribus initium faciunt epistolae sequentis. Rectius in edd. pr. appendicem constituunt huius epistolae.

*Detractionem*) Quum Silius dixisset, hortos suos se esse venditurum, sed velle quendam locum excipere: Vide, inquit Cicero, ne velit eum ipsum locum excipere in venditione hortorum, cuius loci causa hortos ipsos emere cogitamus. Man.

## XXXV.

Scr. in Antiati mense Aprili A. V. C. 708.

*De fano Tulliae exstruendo.*

CICERO ATTICO S.

Antequam a te proxime discessi, [1] nunquam mihi venit in mentem, quo plus [2] insumptum in monumentum esset, quam nescio quid, quod lege conceditur, tantundem populo dandum esse: quod non magno me opere moveret, nisi, nescio quomodo, ἀλόγως fortasse, nollem illud ullo nomine, nisi fani, appellari. Quod si volumus, vereor, ne assequi non possimus, nisi mutato loco. [3] Hoc quale sit, quaeso considera. Nam etsi minus urgeor, meque ipsum propemodum collegi: tamen indigeo tui consilii. Itaque te vehementer etiam atque etiam rogo, magis quam a me vis, aut pateris te rogari, ut hanc cogitationem toto pectore amplectare.

(1) Cicero enim post epistolam proxime superiorem in suburbano Sicae eum convenerat.

(2) Legendum videtur *quum plus.*

*Lege*) Hoc, ni fallor, de lege Iulia sumptuaria debet intelligi; qua verisimile est C. Caesarem aliquid sanxisse de sumptu funerum minuendo. Dio, lib. XLIII, scribit eum generatim omnes sumptus minuisse. Bos.

Ἀλόγως) Sine ratione, stulte.

(3) Scribendum videtur: *nisi tuto a mutatione loco*, cf. ep. 36, 19 huius libri. — *Mutato.* Si assequi volumus, ut fani nomine appelletur. In hortis enim si faceremus, ubi multa multorum sunt sepulcra; sepulcri nomine potius appellaretur, quam fani. Max.

## XXXVI.

**Scr. in Antiati mense Apr. A. V. C. 708.**

*Cur in monumento Tulliae sepulcri similitudinem effugere velit ostendit* 1; *Brutum obiurgari vult, quod in Cumano esse noluerit* 2; *Cluatium architectum exacui vult* 3.

CICERO ATTICO S.

Fanum fieri volo; neque hoc mihi erui [1] potest: sepulcri similitudinem effugere, non tam propter poenam legis studeo, quam ut maxime assequar ἀποθέωσιν. quod poteram, si in ipsa villa facerem: sed, ut saepe loquuti sumus, commutationes dominorum reformido. In agro ubicumque fecero, mihi videor assequi posse, ut posteritas habeat religionem. Hae meae tibi ineptiae (fateor enim) ferendae sunt. Non habeo, ne me quidem ipsum, quicum tam audacter communicem, quam te. Si tibi res, si locus, si institutum placet, lege, quaeso, legem, mihique eam mitte. Si quid in mentem veniet, quo modo eam effugere possimus, utemur.

2. Ad Brutum si quid scribes, nisi alienum putabis, obiurgato eum, quod in Cumano esse noluerit propter eam causam, quam tibi dixit. Cogitanti enim mihi nihil tam videtur potuisse facere rustice.

3. Et, si tibi placebit sic agere de fano ut coepimus, velim cohortere et exacuas Cluatium: [2] nam, etiamsi alio loco placebit, illius nobis opera consilioque utendum puto. Tu ad villam fortasse cras.

(1) Bosius e Ms. in quo erat *suaderi*, lectionem effecit *suada erui*, quam recepit Gruterus. Αποθέωσιν) Consecrationem.

(2) Architectum.

## XXXVII.

Scr. in Antiati mense Maio A. V. C. 708.

*De literis Attici et Bruti acceptis* 1, 2; *de loco ad fanum Tulliae exstruendum deligendo* 3; *de Terentiae negotio* 4; *de Hirtii literis* 5; *de Caninii naufragio* 6.

CICERO ATTICO S.

A te heri duas epistolas accepi, alteram pridie datam Hilaro, alteram eodem die tabellario; accepique ab Aegypta liberto eodem die, Piliam et Atticam plane belle se habere. [1]

2. Quod mihi Bruti literas, [2] gratum. Ad me quoque misit. Hae literae mihi redditae sunt tertio decimo die. Eam ipsam ad te epistolam misi, et ad eam exemplum mearum literarum.

3. De fano, si nihil mihi hortorum invenis (qui quidem tibi inveniendi sunt, si me tanti facis, quanti certe facis), valde probo rationem tuam de Tusculano. Quamvis prudens ad cogitandum sis, sicut es, tamen, nisi magnae curae tibi esset, ut ego consequerer id, quod magnopere vellem, nunquam ea res tibi tam belle in mentem venire potuisset. Sed, nescio quo pacto, celebritatem requiro. Itaque hortos mihi conficias, necesse est. Maxima est in Scapulae celebritas; propinquitas praeterea, ubi sis, ne totum

(1) Vulgo hic addebatur: *hae literae mihi redditae sunt tertio decimo die.* Iam Manutio hoc incredibile videbatur, quum Cicero esset in Antiati, Atticus autem Romae vel in suburbano, eum qui Attici literas tulisset, tredecim dies tantulo in itinere consumpsisse. Itaque ea verba aliunde huc translata esse censebat. Equidem ea transposui post verba *ad me quoque misit;* ubi locus iis est aptissimus.

(2) Misisti, quas ad te scripserat. Corr.

*Propinquitas*) Est praeterea propinquitas loci ubi sis. Nam ii horti prope Romam sunt, ubi fere semper solemus esse. Bos.

diem in villam. Quare, antequam discedis, Othonem, si Romae est, convenias pervelim. Si nihil erit, etsi tu meam stultitiam consuesti ferre, eo tamen progrediar, uti stomachere. Drusus enim certe vendere vult. Si ergo aliud non erit, mea erit culpa, nisi emero: [1] qua in re ne labar, quaeso provide. Providendi autem una ratio est, si quid de Scapulanis possumus. Et velim me certiorem facias, quam diu in suburbano sis futurus.

4. Apud Terentiam gratia opus est nobis tua, tuaque auctoritate. Sed facies, ut videbitur. Scio enim si quid mea intersit, tibi maiori curae solere esse, quam mihi.

5. Hirtius ad me scripsit, Sex. Pompeium Corduba exisse, et fugisse in Hispaniam citeriorem, Cnaeum fugisse nescio quo: neque enim curo. Nihil praeterea novi. Literas Narbone dedit XIV kal. mai.

6. Tu mihi de Caninii naufragio, quasi dubia misisti. Scribas igitur, si quid erit certius.

7. Quod me a moestitia avocas, multum levaris, si locum fano dederis. Multa mihi εἰς ἀποθέωσιν in mentem veniunt. Sed loco valde opus est. Quare etiam Othonem vide.

*In villam*) In itinere conficiendo, ut ad villam te conferas.

(1) Sic optime correxit Graevius vulgatum: *si ergo aliud erit, non mea erit culpa; nisi emero*. Minus bene Gronovius, *si ergo aliud nihil emero, non erit mea culpa nisi emero.*

## XXXVIII.

**Scr. in Antiati mense Maio A. V. C. 708.**

*De literis Attici frustra exspectatis* 1; *De Q. fratris filii in patruum malitia* 2; *se minus debilitatum animo esse, quam quidam putent* 3; *de hortis emendis* 4.

CICERO ATTICO S.

Non dubito, quin occupatissimus fueris, qui ad me nihil literarum. Sed homo nequam, qui tuum commodum non exspectarit, quum ob eam unam causam missus esset. Nunc quidem, nisi quid te tenuit, suspicor te esse in suburbano. At ego hic scribendo dies totos nihil equidem levor, sed tamen aberro.

2. Asinius Pollio ad me scripsit de impuro nostro cognato. [1] Quod Balbus minor nuper satis plane, Dolabella obscure, hic apertissime. Ferrem graviter, si novae aegrimoniae locus esset. Sed tamen ecquid impurius? O hominem cavendum! Quamquam mihi quidem..... Sed tenendus dolor est. Tu, quoniam necesse nihil est, sic scribes aliquid, si vacabis.

3. Quod putas oportere pervideri iam animi mei firmitatem, graviusque quosdam scribis de me loqui, quam aut te scribere, aut Brutum: si, qui me fractum esse animo et debilitatum putant, sciant quid literarum et cuius generis conficiam; credo, si modo homines sint, existiment me, sive ita levatus sim, ut animum vacuum ad res difficiles scribendas afferam, reprehendendum non esse; sive hanc aberrationem a dolore delegerim maxime, quae liberalis-

(1) Fratris sui et Attici sororis filio qui in Hispania apud Caesarem patruo detrahebat.

*Mihi quidem*) Ἀποσιώπησις.

sima [1] doctoque homine dignissima, laudari me etiam oportere.

4. Sed, quum ego faciam omnia, quae facere possim ad me adiuvandum; tu effice id, quod video te non minus, quam me, laborare. Hoc mihi debere videor, neque levari posse, nisi solvero, aut videro me posse solvere, id est, locum, qualem volo, invenero. Heredes Scapulae, si istos hortos, ut scribis tibi Othonem dixisse, partibus quatuor factis, liceri cogitant: nihil est scilicet emptori loci. Sin venibunt, quid fieri possit, videbimus. Nam ille locus Publicianus, qui est Trebonii et Cusinii, erat ad me allatus: sed scis aream esse: nullo pacto probo. Clodiae sane placent; sed non puto esse venales. De Drusi hortis, quamvis ab iis abhorreas, ut scribis, tamen eo confugiam, nisi quid inveneris. Aedificatio me non movet: nihil enim aliud aedificabo, nisi id, quod etiam, si illos non habuero.

5. Κῦρος δ, ε, mihi sic placuit, ut cetera Antisthenis, hominis acuti magis, quam eruditi.

(1) Sic Lambinus edidit e coniectura. In Mss. est *delegerim*, *quae maxime liberalissima.*

*Publicatus*) Alii legunt *Publicianus*, qui scilicet esset ad viam Publiciam Romae in clivo Publicio, de quo Varro et Ovidius. Sed Cicero non voluit in urbe fanum filiae extruere, ut satis constat. *Publicatus* autem est publice venalis propositus, proscriptus. Pop.

Κῦρος δ, ε,) Diogenes Laërtius Antisthenem refert duos libros Cyri nomine inscripsisse, quorum unus quarto tomo operum Antisthenis continebatur, alter quinto. Itaque utrumque tomum Cicero graecis literis, more Graecorum, notavit. Scribit ergo Cyrum quarti et quinti tomi ita sibi placuisse, ut caetera Antisthenis. Bos.

## XXXIX.

Scr. Asturae meuse Maio A. V. C. 708.

*Remittit Attico literas, nisi quid necesse fuerit scribere.*

CICERO ATTICO S.

Tabellarius ad me quum sine literis tuis venisset, existimavi tibi eam causam non scribendi fuisse, quod pridie scripsisses ea ipsa, ad quae rescripsi hac epistola. Exspectaram tamen aliquid de literis Asinii Pollionis. Sed nimirum [1] ex meo otio tuum specto. Quamquam tibi remitto, nisi quid necesse erit, necesse ne habeas scribere, nisi eris valde otiosus. De tabellariis facerem quod suades, si essent ullae necessariae literae, ut erant olim, quum brevioribus diebus, tamen quotidie respondebant tempori tabellarii; et erat aliquid, Silius, Drusus, alia quaedam. Nunc, nisi Otho exstitisset, quod scriberemus, non erat. Id ipsum dilatum est: tamen allevor, quum loquor tecum absens, et multo etiam magis, quum tuas literas lego. Sed quoniam et abes (sic enim arbitror) et scribendi necessitas nulla est, conquiescent literae, nisi quid novi exstiterit.

(1) Hanc lectionem praetuli vulgatae *sed nimium*.

## XL.

Scr. in Antiati mense Iun. A. V. C. 708.

*De Hirtii libro in Catonem* 1; *de libro quem ad Caesarem de re pub. ordinanda scribere cogitaverat* 2; *de causis tristitiam suam adversus reprehensores excusantibus* 3; *de hortis Scapulanis emendis* 4; *denique se, quam diu hic mansurus sit, nondum constituisse scribit* 5.

CICERO ATTICO S.

Qualis futura sit Caesaris vituperatio [1] contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis. Itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret. Volo enim eum divulgari: quod quo facilius fiat, imperabis tuis.

2. Ξυμβουλευτικὸν [2] saepe conor; nihil reperio; et quidem mecum habeo et Ἀριστοτέλους et Θεοπόμπου πρὸς Ἀλέξανδρον: sed quid simile? illi, et quae ipsis honesta essent, scribebant, et grata Alexandro. Ecquid tu eiusmodi reperis? mihi quidem nihil in mentem venit.

3. Quod scribis te vereri, ne et gratia et auctoritas nostra hoc meo moerore minuatur: ego quid homines aut reprehendant, aut postulent, nescio. Ne doleam? qui potest? Ne iaceam? quis unquam minus? Dum tua me domus levabat, quis a me exclusus? quis venit, qui offenderetur? Asturam sum a te

(1) Caesaris Anti-Catonem significat.

*Ex eo libro*) Ex Hirtii libro coniecturam Cicero capiebat, Caesarem acerbius in se nihil scripsisse in suo libro, cuius laudes in alieno probasset. MAN.

(2) *Consilii plenum, quod deliberationem contineat*, librum quem ad Caesarem scribere cogitabat de re publica ordinanda.

Ἀριστοτέλους) *Aristotelis et Theopompi* libros *ad Alexandrum*.

profectus. Legere isti laeti, qui me reprehendunt, tam multa non possunt, quam ego scripsi. Quam bene, nihil ad rem. Sed genus scribendi id fuit, quod nemo abiecto animo facere posset. Triginta dies in hortis fui. Quis aut congressum meum, aut facilitatem sermonis desideravit? Nunc ipsum, ea lego, ea scribo, ut ii, qui mecum sunt, difficilius otium ferant, quam ego laborem. Si quis requirit, cur Romae non sim; quia discessus est: [1] cur non sim in his meis praediolis, quae sunt huius temporis; quia frequentiam illam non facile ferrem. Ibi sum igitur, ubi is, qui optimas Baias [2] habebat, quotannis hoc tempus consumere solebat. Quum Romam venero, nec vultu, nec oratione reprehendar. Hilaritatem illam, qua hanc tristitiam temporum condiebamus, in perpetuum amisi. Constantia et firmitas nec animi, nec orationis requiretur.

4. De hortis Scapulanis hoc videtur effici posse, aliud tua gratia, aliud nostra, ut praeconi subiiciantur. Id nisi fit, excludemur. Sin ad tabulam venimus, vincemus facultates Othonis nostra cupiditate. Nam quod ad me de Lentulo scribis, non est in eo. Faberiana modo res certa sit, tuque enitare, quod facis; quod volumus, consequemur.

(1) *I. e.* tempus quo senatoribus discedere licebat, et rus petere, quod incidebat in tempus aestivum, versus Kalendas Quintiles.

*Vbi is*) Qui se tamen huc, suis Baiis omissis, quotannis conferebat; quod hunc recessum amaret, Baianam illam frequentiam fugeret. Quem significet, divinare non facile est. MAN.

(2) Fortasse *Baianas.* Videtur Lucullum significare.

*Aliud... aliud*) Partim... partim...

*Tabulam*) posuit pro auctione; quod auctionis signum tabula figebatur. ID.

*Othonis*) Scapulae heredis, qui et ipse ad hortorum emptionem animum adiecerat. Quamquam, inquit, locuples sit Otho, tamen mea cupiditas efficiet, ut eum in auctione vincam. ID.

*De Lentulo scribis*) Verendum ne is hortos mihi eripiat, quum eos valde appetat; non est in eo positum, ut auctione vincere me possit, novi enim eius facultates. BOS.

5. Quod quaeris, quam diu hic; paucos dies. Sed certum non habeo. Simul ac constituero, ad te scribam: et tu ad me, quam diu in suburbano sis futurus. Quo die ego ad te haec misi, de Pilia et Attica mihi quoque eadem, quae scribis, et scribuntur et nuntiantur.

## XLI.

Scr. in Antiati VII id. Iun. A. V. C. 708.

*Scribit se in Tusculanum aut Romam venturum* 1; *iterum enixe rogat Atticum, ut de hortis conficiat, ubi fanum Tulliae exstrui possit* 2; *quid ei de Hirtii epistola videatur quaerit* 3.

CICERO ATTICO S.

Nihil erat, quod scriberem. Scire tamen volebam, ubi esses; si abes, aut afuturus es, quando rediturus esses. Facies igitur me certiorem. Et, quod tu scire volebas, ego quando ex hoc loco; postridie idus Lanuvii constitui manere; inde postridie in Tusculano, aut Romae. Vtrum sim facturus, eo ipso die scies.

2. Scis, quam sit φιλαίτιον συμφορά: minime in te quidem; sed tamen avide sum affectus de fano; quod nisi, non dico, effectum erit, sed fieri videro (audebo hoc dicere; et tu, ut soles, accipies), incursabit in te dolor meus, non iure ille quidem; sed tamen feres hoc ipsum, quod scribo, ut omnia mea fers ac tulisti. Omnes tuas consolationes unam hanc in rem velim conferas. Si quaeris, quid optem: primum Scapulae, deinde Clodiae; postea, si Silius nolet, Drusus aget iniuste; Cusinii et Trebonii. Puto tertium esse dominum; [1] Rebilum fuisse certo scio. Sin autem tibi Tu-

Φιλαίτιον) Querula res calamitas.

(1) Ita cod. Tornaes. Vulgo *Terentium esse dominum* quod commode explicari non potest. Sed si *tertium*

sculanum placet, ut significasti quibusdam literis, tibi assentiar. Hoc quidem utique perficies, si me levari vis; quem iam etiam gravius accusas, quam patitur tua consuetudo: sed facis summo amore, et victus fortasse vitio meo. Sed tamen, si me levari vis, haec est summa levatio: vel (si verum scire vis) una. Hirtii epistolam si legeris, quae mihi quasi πρόπλασμα videtur eius vituperationis, quam Caesar scripsit de Catone: facies me, quid tibi visum sit, si tibi erit commodum, certiorem. Redeo ad fanum. Nisi hac aestate absolutum erit, quam vides integram restare, scelere me liberatum non putabo.

legas aptissimus exoritur sensus. Puto illius areae, quam communiter possident Cusinius et Trebonius, tertium etiam dominum esse: Rebilum fuisse certo scio.

Πρόπλασμα) Specimen.

## XLII.

Scr. in Antiati V id. Iunias A. V. C. 708.

*De literis Attici nullum diem desideratis, de hortis emendis, de itinere suo, de Attici in urbem reditu.*

CICERO ATTICO S.

Nullum a te desideravi diem literarum. Videbam enim quae scribis; [1] et tamen suspicabar, vel potius intelligebam, nihil fuisse, quod scriberes. A. d. v id. vero et abesse te putabam, et plane videbam nihil te habere. Ego tamen ad te fere quotidie mittam. Malo enim frustra, quam te non habere, cui des; si quid forte sit, quod putes me scire oportere. Itaque accepi vi id. literas tuas inanes. Quid enim habebas, quod scriberes? Mihi tamen illud, quidquid erat, non mo-

(1) Te scilicet esse occupatissimum. *Nullum a te desideravi diem literarum*, hoc est, nunquam desideravi, nunquam exspectavi tuas literas. MAN.

lestum fuit, nihil aliud scire me, nisi novi te nihil habere. [1] Scripsisti tamen nescio quid de Clodia. Vbi ergo ea est? aut quando ventura? Placet mihi res sic, ut secundum Othonem nihil magis. Sed neque hanc vendituram puto. Delectatur enim, et copiosa est; et illud alterum quam sit difficile, te non fugit. Sed obsecro enitamur, ut aliquid ad id, quod cupio, excogitemus. Ego me hinc postridie exiturum puto, sed aut in Tusculanum, aut domum; inde fortasse Arpinium. Quum certum sciero, scribam ad te. Venerat mihi in mentem, monere te, ut id ipsum, quod facis, faceres. Putabam enim, commodius te idem istud domi agere posse, interpellatione sublata.

(1) Sic I. F. Gronovius, recte; vulgo abest *nisi*.

*Vt id ipsum*) Vt domi te includeres rationum causa. Contulerat enim se Atticus in suburbanum, ut rationes suas commodius posset conficere, interpellatione sublata. Deinde venit in mentem, idem illud Romae posse facere, si se domi includeret. Itaque fecit. Epist. 43, 44, 45 et 46. Man.

## XLIII.

Scr. in Antiati V id. Iun. A. V. C. 708.

*De itinere suo, de hortis vel Clodiae vel Trebonii emendis.*

CICERO ATTICO S.

Ego postridie idus, ut scripsi ad te ante, Lanuvii manere constitui; inde aut Romae, aut in Tusculano. Scies ante utrumque. Quod siles, mihi [1] illam rem

(1) Ernestius delevit *recte* vulgo ante *mihi* inculcatum. Idque iam in Ed. Rom. omissum. Nimirum Atticus quum de hortis emendis agebat, occultabat Ciceronis cupiditatem, ut salubrius emere posset. — *Quod siles.* Quod, inquit, non scribis, sed taces illam fani aedificationem recte fore levamento dolori meo, bene facis; quia satis existimare non posses, nedum oratione consequi, quantum illa res hanc meam molestiam levatura esset. Bos. Recte quidem hunc locum restituit Bosius, sed male interpre-

fore levamento, bene facis: quamquam id est, [1] mihi crede, perinde, ut existimare tu non possis. Res indicat, quanto opere id cupiam, quum tibi audeam confiteri; quem id non ita valde probare arbitrer. Sed ferendus tibi in hoc meus error. Ferendus? immo vero etiam adiuvandus. De Othone, diffido, fortasse quia cupio. Sed tamen maior etiam res est, quam facultates nostrae, praesertim adversario et cupido, et locuplete, et herede. Proximum est, ut velim Clodiae. Sed si ista minus confici possunt, effice quidvis. Ego me maiore religione, quam quisquam fuit ullius voti, obstrictum puto. Videbis etiam Trebonianos: etsi absunt domini. Sed, ut ad te heri scripsi, considerabis etiam de Tusculano; ne aestas effluat: quod certe non est committendum.

latur. Sensus hic est: Quod dissimulas apud eos, quibuscum agis, de hortis consilium meum, et me ex consecrata Tullia levationem doloris petere, laudo. Nam tu ipse, quam hoc ita sit, quamque penitus ego imbiberim, iudicare nescis, qui nec sentias, nec senseris parem dolorem. I. F. Gron Facil cum Bosio Mongaltius.

(1) Ita correxi vulgatum, in quo constructio laborat *quum id esset — posses*.

## XLIV.

Scr. in Antiati IV id. Iun. A. V. C. 708.

*De Hirtii libro 1; de negotio hortorum emendorum 2; de adventu suo in Tusculanum 3; quid Philotimus de Pompeio admoverit 4.*

CICERO ATTICO S.

Et Hirtium aliquid ad te συμπαθῶς de me scripsisse facile patior (fecit enim humane); et te eius epistolam ad me non misisse, multo facilius. Tu enim etiam humanius. Illius librum, quem ad me misit de Catone,

Συμπαθῶς) Ad indicandum similem animi affectionem accommodate.

propterea volo divulgari a tuis, ut ex istorum vituperatione sit illius maior laudatio.

2. Quod per Mustelam agis, habes hominem valde idoneum, meique sane studiosum iam inde a Pontiano. [1] Perfice igitur aliquid. Quid autem aliud, nisi ut aditus sit emptori? quod per quemvis heredem potest effici. Sed Mustelam id perfecturum, si rogaris, puto. Mihi vero et locum, quem opto, ad id, quod volumus, dederis, et praeterea ἐγγήραμα. Nam illa Silii et Drusi non satis οἰκοδεσποτικὰ mihi videntur. Quid enim sedere totos dies in villa ista? Igitur malim primum Othonis, deinde Clodiae. Si nihil fiet, aut Druso ludus est suggerendus, aut utendum Tusculano. Quod domi te inclusisti, ratione fecisti. Sed quaeso confice, et te vacuum redde nobis.

3. Ego hinc, ut scripsi antea, postridie Id. Lanuvium, deinde postridie in Tusculano. Contudi enim animum, et fortasse vici, si modo permansero. Scies igitur fortasse cras, summum perendie.

4. Sed quid est quaeso? Philotimus negat [2] Carteiae Pompeium teneri (qua de re literarum ad Clodium Patavinum missarum exemplum mihi Oppius et Balbus miserant, se id factum arbitrari), bellumque narrat reliquum satis magnum. Solet omnino esse Fulviaster. [3] Sed tamen, si quid habes. Volo etiam de naufragio Caniniano scire, quid sit.

(1) Quum Pontianum defendi, eius amicum vel affinem. ERN.

Εγγήραμα) Supra, epist. 25.

Οἰκοδεσποτικὰ) Non satis *apta patris familiae officio*. Villae Silii et Drusi adeo pusillae erant, ut bono patrifamilias deesset, in quo posset occupari. BOS.

*Druso ludus*) Aliquod malitiae genus est excogitandum, ut suos nobis hortos Drusus vendat aequiore pretio. MAN.

(2) Sic Manutius et Lambinus h. l. restituerunt. Vulgo olim scriptum vel *nec Cartini* vel *nec arctim*.

*Carteiae*) In extrema Baetica, ad mare Ibericum. ID.

(3) I. e. imitator Fulvii (nescio cuius) in mentiendo. Multi Mss. habent *Fulviniaster*. Gronovius coniiciebat legendum ψευδομάρτυρ.

## XLV.

Scr. in Antiati III id. Iun. A. V. C. 708.

*De libris a se nuper scriptis* 1; *de Atticae et Attici valitudine* 2; *cur in Tusculano esse velit* 3; *De Caesaris statua in templo Quirini* 4; *de Hirtii libro divulgando* 5.

CICERO ATTICO S.

Ego hic duo magna *συντάγματα* [1] absolvi. Nullo enim alio modo a miseria quasi aberrare possum. Tu mihi, etiamsi nihil erit, quod scribas (quod fore ita video), tamen id ipsum scribas velim, te nihil habuisse, quod scriberes, dum modo ne his verbis.

2. De Attica, optime. Ἀκηδία tua me movet: etsi scribis nihil esse.

3. In Tusculano eo commodius ero, quod et crebrius tuas literas accipiam, et te ipsum nonnunquam videbo. Nam cetera quidem *ἀνεκτότερα* erant Asturae: nunc haec, quae refricant, hic me magis angent. [2] Etsi tamen, ubicumque sum, illa sunt mecum.

4. De Caesare vicino scripseram ad te, quia cognoram ex tuis literis. Eum *σύνναον* Quirino malo, quam Saluti. [3]

(1) Sunt duo libri Academicorum. cf. ad Att. XIII, 13.

Ἀκηδία ) *Torpedo cum moestitia.*

Ἀνεκτότερα ) *Tolerabiliora.*

(2) Sic optime correxit Graevius vulgatum *nec haec quae refricant hic me magis angunt.*

Σύνναον ) *Contubernalem.* Sic ipse hanc vocem interpretatur XIII, 28. Quantum autem ad historiam, quae totam hanc rem aperiet, traditum est nobis, Romanos Caesaris dictatoris imaginem in templo Quirini dedicasse, quae *Deo invicto* inscriptum habebat: quod nunc Cicero breviter tangit. Domum autem Attici scimus fuisse in colle Quirinali. Vict. — Dicti Ciceroniani, quo Caesarem mavult *Quirini*, quam *Salutis σύνναον*, haec vis est: malle se Caesarem propter tyrannidem, ut Romulum propter severiora imperia, interfici, quam salvum diu esse. Ern.

(3) Atticus domum habebat in colle Quirinali. In eodem et Quirini tem-

5. Tu vero pervulga Hirtium. Id enim ipsum putaram, quod scribis; ut, quum ingenium amici nostri probaretur, ὑπόθεσις vituperandi Catonis irrideretur.

plum erat et Salutis aedes. In Quirini templo statua Caesaris posita erat. Inde eum Cicero Attici vicinum appellat. Quum autem dicit eum σύνναον Quirino malo quam Saluti, significat se ei Romuli potius interitum, quam salutem precari.

*Hirtium*) Librum ab Hirtio scriptum contra Catonem. MAN.

Ὑπόθεσις) *argumentum*.

## XLVI.

Scr. in Antiati prid. id. Iun. A. V. C. 708.

*Scribit se Lanuvio in Tusculanum exiturum.*

CICERO ATTICO S.

Vincam, opinor, animum, et Lanuvio pergam in Tusculanum. Aut enim mihi in perpetuum fundo illo carendum est (nam dolor idem manebit, tantum mediocrius [1]); aut nescio quid intersit, utrum illuc nunc veniam, an ad decem annos. Neque enim ista maior admonitio, quam quibus assidue conficior, et dies et

(1) Sic Manutius. Edd. pr. *ocius*. Graevio placebat *molestius*, quod e cod. vet. notatum in margine ed. Lamb.

*Admonitio*) An, quod ibi aliquid esset, quod illi memoriam sui doloris renovaret? Nisi coniectura fallor, aliquid erat, quod ad Tulliolae obitum pertinebat. Suspicarer eam ibi diem suum obiisse, nisi scirem Plutarchum et Asconium etiam tradere, eam apud secundum virum mortuam esse ex partu. Verum hi optimi auctores fortasse intelligere voluerunt, quod verum est, eam quo tempore obiit, in coniugio Dolabellae fuisse. Nam et alium coniugem habuit, ut ambo illi crediderunt, Pisonem, et fortasse duos, ut ex plurimis Ciceronis locis videtur colligi et affirmare posse; neque de loco intellexerunt: ut non repugnet, quin credi possit, eam in Tusculano patris degentem, morte correptam fuisse, praesertim quum peregre vir esset. Eo enim tempore Dolabella in Hispania cum Caesare, adversus Cn. Pompeii liberos bellum gerente, erat. Neque tamen hoc affirmo. Sed quum cogitarem quid esse potuerit, quod ei vulnus sui doloris refricaturum esset, si eo proficisceretur: nil aliud mihi occurrit, et hoc

noctes. Quid ergo? inquies: nihil literae? In hac quidem re, vereor ne etiam contra: nam essem fortasse durior: exculto enim animo [1] nihil agreste, nihil inhumanum est.

valde quadrare visum est. Haec enim praecipue res dolorem renovare poterat, quae cum in maximo moerore et luctu tenuerat. Vict.

(1) Ita cum Victor. Manut. Lamb. Graevio legendum censeo. Veteres quidam libri *exto* e compendio scripturae pro *exculto*. Alii inde fecerunt *isto*, quod Ern. servavit. Bos. volebat ξέστῳ, quod minime admittendum.

## XLVII.

Scr. in Tusculano XVI kal. Quint. A. V. C. 708.

*De Clodianis hortis emendis aliisque rebus breviter.*

CICERO ATTICO S.

Tu igitur, ut scripsisti; nec id incommodo tuo. Vel binae enim poterunt literae. Occurram etiam, si necesse erit. Ergo id quidem, ut poteris. De Mustela, ut scribis: etsi magnum opus est. Eo magis delabor ad Clodiam. [1] Quamquam in utroque Faberianum nomen explorandum est: de quo, nihil nocuerit, si aliquid cum Balbo eris loquutus; et quidem, ut res est, emere nos velle, nec posse sine isto nomine, nec audere incerto. [2] Sed quando Clodia Romae futura est, et quia tanti rem aestimas, eo prorsus specto: non quin illud malim; sed et magna res est, et difficile certamen cum cupido, cum locuplete,

*Tu igitur*) Subaudi, ad me venies. Man.

*Vel binae*) Prius quam ad me venias, vel binas uterque dare literas poterimus. Id.

*Magnum opus est*) Vt Scapulanos hortos habeamus: supra ep. 37. Id.

(1) Ad hortos eius emendos.

(2) *I. e.* non audere emere, isto nomine incerto, s. nisi certum sit me istam pecuniam a Faberio accepturum. Victor. ed. 1 *incerta*, postrema *re incerta*.

*Cum cupido*) Cum Othone.

cum herede; etsi de cupiditate nemini concedam: ceteris rebus inferiores sumus. Sed haec coram. Hirtii librum, ut facis, divulga. De Philotimo, idem et ego arbitrabar. Domum tuam pluris video futuram vicino Caesare.[1] Tabellarium meum hodie exspectamus. Nos de Pilia et Attica certiores faciet.

(1) Video fore ut pluris aestimetur. locatur quasi Caesar in vicinia Attici domum emisset; innuit autem statuam eius in vicino Quirini templo positam.

## XLVIII.

Scr. in Tusculano XV kal. Quint. A. V. C. 708

*Scribit se Atticum in Tusculano exspectare.*

CICERO ATTICO S.

Domi te libenter esse facile credo. Sed velim scire, quid tibi restet, aut iamne confeceris. Ego te in Tusculano exspecto, eoque magis quod Tironi statim te venturum scripsisti, et addidisti, te putare opus esse. Sentiebam omnino, quantum mihi praesens prodesses; sed multo magis post discessum tuum sentio. Quamobrem, ut ante ad te scripsi, aut ego ad te totus, aut tu ad me; quod licebit.

## XLIX.

Scr. in Tusculano circiter XII kal. Quint. A. V. C. 708.

*De Pseudo-Marii mandatis et literis, de Curtii petitione consulatus, de Tironis valitudine, epistola ad Caesarem et hortis Scapulanis.*

CICERO ATTICO S.

Heri, non multo post quam tu a me discessisti, quidam urbani, [1] ut videbantur, ad me mandata et literas attulerunt a C. Mario C. F. C. N. [2] Multis verbis agere mecum per cognationem, [3] quae mihi secum esset, per eum Marium, quem scripsissem, [4] per eloquentiam L. Crassi, avi sui, [5] ut se defenderem; causamque suam mihi perscripsit. Rescripsi, patrono illi nihil opus esse, quoniam Caesaris, propinqui eius, omnis potestas esset, viri optimi, et hominis liberalissimi: me tamen ei fauturum. O tempora! fore, quum dubitet Curtius consulatum petere? Sed haec hactenus. De Tirone, mihi curae est. Sed iam sciam, quid agat. Heri enim misi, qui videret: cui etiam

(1) Vulgo *puto quidam urbani.* Sed *puto* superfluum esset, quia sequitur *ut videbantur.* Itaque erant qui mallent *pueri quidam urbani.* Optimum visum est simpliciter *urbani*; quo significare videtur, eos quum istas literas afferrent, sibi visos facetos ac derisores esse.

(2) Scil. Pseudo-Mario, qui vero nomine erat Herophilus quidam medicus equarius.

(3) Quia Ciceronis avus amitam C. Marii septies cos. in matrimonio habuerat. lib. III de legg. c. 13. Man.

(4) Intelligit poëma olim scriptum, de C. Mario quod inscripserat *Marius.*

(5) L. Crassi oratoris, quem Herophilus avum suum maternum fuisse finxerat.

*Vt se defenderem*) Contra eos, qui negabant C. Marii nepotem esse. Id.

*Propinqui eius*) C. Marius ille septem consulatibus insignis, uxorem duxit Iuliam Caesaris amitam. Id.

*Cum dubitet Curtius*) Quasi incertum esset, posset, necne consulatum petere. At Republica bene constituta non dubitasset, sed pro certo et explorato habuisset, sibi ad petitionem consulatus nullum aditum patere. Miserrima igitur erant tempora, quibus homines flagitiosissimi spem

ad te literas dedi. Epistolam ad Caesarem tibi misi. Horti quam in diem proscripti sint, velim ad me scribas.

quandam haberent summorum honorum adipiscendorum. Nam qui dubitant, partim sunt in spe, partim in metu. Bos.

## L.

Scr. in Tusculano XI kal. Quint. A. V. C. 708.

*Petit ab Attico ut se mox revisat.*

CICERO ATTICO S.

Vt me levarat tuus adventus, sic discessus afflixit. Quare quum poteris, id est, quum Sexti [1] auctioni operam dederis, revises nos. Vel unus dies mihi erit utilis; quid dicam, gratus? Ipse Romam venirem, ut una essemus, si satis consilium quadam de re haberem.

(1) Sc. Peducaei.

## LI.

Scr. in Tusculano XI kal. Quint. A. V. C. 708.

*De Tironis reditu, aliorumque adventu 1; de auctione hortorum 2; de epistola ad Caesarem mittenda 3; de Caerelliae nomine expediendo 4.*

CICERO ATTICO S.

Tironem habeo citius, quam verebar. [1] Venit etiam Nicias: et Valerium hodie audiebam esse venturum. Quamvis multi sint, magis tamen ero solus, quam si unus esses. Sed exspecto te, a Peducaeo utique. Tu autem significas aliquid etiam ante. Verum id quidem, ut poteris.

(1) Quia aegrotaverat.

*A Peduceo*) A Sext. Peducei auctione. Ep. 1 lib. XIII. Corr.

2. De Virgilio, ut scribis. Hoc tamen velim scire, quando auctio.

3. Epistolam ad Caesarem mitti, video tibi placere. Quid quaeris? mihi quoque hoc idem maxime placuit, et eo magis, quod nihil est in ea, nisi optimi civis; sed ita optimi, ut tempora, quibus parere omnes πολιτικοὶ praecipiunt. Sed scis, ita nobis esse visum, ut isti ante legerent. Tu igitur id curabis. Sed, nisi plane iis intelliges placere, mittenda non est. Id autem utrum illi sentiant, anne simulent, tu intelliges. Mihi simulatio pro repudiatione fuerit. Τοῦτο δὲ μηλώσῃ. [1] De Caerellia quid tibi placeret, Tiro mihi narravit: debere non esse dignitatis meae; perscriptionem tibi placere; *hoc metuere, alterum in metu non ponere.* [2] Sed et haec, et multa alia coram. Sustinenda tamen, si tibi videbitur, solutio est nominis Caerelliani, dum et de Metone et de Faberio sciamus.

Πολιτικοὶ) Libri de Republica, vel homines Reipublicae administrandae periti. Oliv.

*Isti*) Balbus, Oppius, etc.

(1) Olim legebatur τοῦτο δὲ γνώσῃ. Victorius e meliore cod. eruit τοῦτο δὲ μηλώσῃ *I.* e. hoc igitur diligenter explorabis; eamque lectionem probaverunt Iunius, Graev. Ern. qui tamen in textu retinuit τοῦτο δὲ μυῖα ὥσῃ, quam lectionem Bosius e vestigiis scripturae TOVTO ΔΕΜΥΙΑΟCΗ effecit. Sed si verum esset μυῖα, malim τοῦτο δὲ μυῖαν ὡς, ut Cicero respexerit ad versiculum Homericum *Iliad.* Δ. 130, Atticumque monuerit, ut hanc rem ita caute tractaret, ut mater muscam a dormiente infante abigens.

— Τοῦτο δὲ μηλώσῃ) *Sed hoc tu videris.* Proverbialiter dici videtur, quum ostendere quis vult, alium se melius rem explorare et diiudicare posse. Μηλοῦν est a μήλη, quod est instrumentum chirurgicum, quo solent vulnera quam profunda sint, et quid in iis lateat, quod extrahendum sit, perscrutari. Ern.

*Perscriptionem*) Assignationem ad trapezitam, ut vulgo loquuntur. Graev.

*Hoc*) Ne sit contra dignitatem meam, debere. *Alterum:* ne non sit, unde solvamus. Man.

(2) Versiculus ex antiquo poëta, quo utitur etiam in Topicis c. 13.

*Sustinenda*) Quasi differenda.

## LII.

Scr. in Tusculano X kal. Quint. A. V. C. 708.

*De Tullii Montani negotio* 1; *de epistola ad Caesarem et de hortis emendis* 2; *de Lentuli Spintheris divortio* 3; *de libris philosophicis* 4.

CICERO ATTICO S.

L. Tullium Montanum nosti, qui cum Cicerone profectus est. Ab eius sororis viro literas accepi, Montanum Planco debere, quod praes pro Flaminio sit, HS xxv: de ea re nescio quid te a Montano rogatum. Sane velim, sive Plancus est rogandus, sive qua re potes illum iuvare, iuves. Pertinet ad nostrum officium. Si res tibi forte notior est, quam mihi, aut si Plancum rogandum putas, scribas ad me velim; ut, quid rei sit, et quid rogandum, sciam.

2. De epistola ad Caesarem quid egeris, exspecto. De Silio, non ita sane laboro. Tu mi aut Scapulanos, aut Clodianos [1] efficias, necesse est. Sed nescio quid videris dubitare de Clodia; utrum, quando veniat, [2] an sintne venales?

3. Sed quid est, quod audio, Spintherem fecisse divortium?

4. De lingua Latina securi es animi, [3] dices, qui talia conscribis! *Ἀπόγραφα* sunt; minore labore fiunt; verba tantum affero; quibus abundo. [4]

(1) Hortos.

(2) Aldus, et Gruter. veneant. Sed verum est *veniat*.

(3) I. e. ut recte Popma post Corradum et Manutium interpretatur: *tu non laboras de egestate Latinae linguae qui ista philosophica conscribis, quae verbis aptis et usitatis exprimi vix possunt.*

Ἀπόγραφα] Exempla, res descriptae.

(4) Recte explicat Gronovius: *scito me illa philosophica quae scribo tantum vertere e Graecis, et propemodum describere.*

## LIII.

Scr. in Tusculano X kal. Quint. A. V. C. 708.

*Scribit se literas Attici exspectare, et petit, ut epistolas ad Marcianum et ad Montanum una cum Epiroticis perferendas curet.*

CICERO ATTICO S.

Ego, etsi nihil habeo, quod ad te scribam, scribo tamen, quia tecum loqui videor. Hic nobiscum sunt Nicias et Valerius. Hodie tuas literas exspectabamus matutinas. Erunt fortasse alterae pomeridianae, nisi te Epiroticae [1] impedient: quas ego non interpello. Misi ad te epistolas ad Marcianum et ad Montanum. Eas in eundem fasciculum velim addas, nisi forte iam dedisti.

(1) Vulgo additur *literae*, quod melius ex antecedentibus intelligitur quam scribitur. Itaque Manutio auctore delevi. — Sunt autem literae, quas Atticus in Epirum negotiorum suorum causa scribebat.

*Fasciculum*) Quem in Epirum mittis, ut ex Epiro deinde Athenas deferantur. Nam Athenis erant Marcianus, et Montanus cum Cicerone filio. Man.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
## AD ATTICVM
## LIBER TERTIVS DECIMVS.

### ARGVMENTVM.

Exiguum tempus mutum fuit a literis, inter huius libri epistolas et superioris. Scriptae autem et hae sunt, dum Caesar in Hispania contra Pompeii liberos bellum gereret, ipso eodem IV Consule sine collega, ut Sigonio placet, belloque confecto rediret: spatio fere mensium septem. Nam aestatis initio, ut ex epistola prima colligitur, scribi coeptae sunt, fingamus ex Kalendis Iuniis, et mense Decembri desierunt. Namque tertiis Saturnalibus, quae fuerant XII Kal. Iannarii, apud M. Tullium Caesar coenavit, ut est in epistola ultima libri huius. Quamquam ultima illa videtur esse, cui est in hoc libro locus XLI assignatus, in qua de suo natali die agitur, qui fuit III Non. Ian. Argumentum illarum multiplex est, sed plurimum in illis: de epistola ad Caesarem missa: quos in suos Dialogos includere debeat: de hereditatibus quibusdam: de Quinti filii improbitate, querela: de suo Catone et Caesaris Anticatone: et de domesticis suis rebus nonnullis.

## I.

Scr. in Tusculano IX kal. Quint. A. V. C. 708.

*De literis ad Ciceronem filium et Tullios ab Attico missis* 1; *de hortorum emendorum negotio* 2; *de epistola ad Caesarem, de Nicia et Peducaeo* 3.

CICERO ATTICO S.

Ad Ciceronem [1] ita scripsisti, ut [2] neque severius, neque temperatius scribi potuerit; nec magis, quam quemadmodum ego maxime vellem. Prudentissime etiam ad Tullios. [3] Quare aut ista proficient, aut aliud agamus.

2. De pecunia vero, video a te omnem diligentiam adhiberi, vel potius iam adhibitam: quod si efficis, a te hortos habebo. Nec vero ullum genus possessionis est, quod malim, maxime scilicet ob eam causam, quae suscepta est; cuius festinationem mihi tollis, quoniam de aestate polliceris, vel potius recipis: deinde etiam ad καταβίωσιν [4] moestitiamque minuendam nihil mihi reperiri potest aptius: cuius rei cupiditas impellit me interdum, ut te hortari velim. Sed me ipse revoco. Non enim dubito, quin, quod me valde velle putes, in eo tu me ipsum cupiditate vincas. Itaque istuc iam pro facto habeo.

3. Exspecto, quid istis [5] placeat de epistola ad Caesarem. Nicias te, ut debet, amat, vehementer-

(1) Quem Athenis immoderatos sumptus facere percrebuerat.

(2) Vulgo *ulli ut*. Recte Ernestius illud *ulli* eiecit.

*Severius*) Obiurgans eum, quod immoderatos sumptus faceret. Quod indicat libri huius ep. 46. MAN.

(3) Marcianum et Montanum, qui cum Cicerone filio Athenis erant. ID.

*Ob eam causam*) Ob fanum, quod filiam consecrare deliberatum est. ID

(4) *I.* e. ad id quod mihi reliquum est vitae patienter tolerandum.

(5) Oppio et aliis.

que tua sui memoria delectatur. Ego vero Peducaeum nostrum vehementer diligo. Nam et quanti patrem feci, totum in hunc; [1] et ipsum per se aeque amo, atque illum amavi; te vero plurimum, qui hoc ab utroque nostrum fieri velis. Si hortos inspexeris, et si de epistola certiorem me feceris, dederis mihi, quod ad te scribam: sin minus, scribam tamen aliquid. Nunquam enim deerit.

(1) Subaud. *transtuli.*

## II.

Scr. in Tusculano IX kal. Quint. A. V. C. 708.

*De literis Attici et negotiis ei mandatis* 1; *de Ariarathis adventu* 2; *de auctione Peducaei* 3; *de Dionysii literis* 4.

CICERO ATTICO S.

Gratior mihi celeritas tua, quam ipsa res. [1] Quid enim indignius? Sed iam ad ista obduruimus, et humanitatem [2] omnem exuimus. Tuas literas hodie exspectabam, nihil equidem ut ex iis novi: quid enim? verumtamen. Oppio et Balbo epistolas deferri iubebis, et tamen Pisonem sicubi de auro. [3] Faberius si venerit, videbis ut tantum attribuatur, si modo attribuetur, quantum debetur. Accipies ab Erote.

2. Ariarathes, Ariobarzani filius, Romam venit. Vult, opinor, regnum aliquod emere a Caesare. Nam, quo modo nunc est, pedem ubi ponat in suo, non habet. Omnino eum Sextius noster parochis publicis

(1) Quae sit illa, certo divinari non potest. Videtur tamen ad aliquod Terentiae factum pertinere.

(2) *I. e.* humanum sensum malorum.

*Veruntamen*) exspectabam. Et est figura, qua usus est XIV, 8. Man.

(3) *I. e.* Pisonem, sicubi poteris, *de auro* convenies. *cf.* XII, *ep.* 5, et XIII, 4.

*Attribuatur*) *Attribuere* in re pecuniaria est adsignare. Pop.

*Accipies.*) Cognosces ab Erote, quantum nobis a Faberio debeatur. Man.

occupavit: [1] quod quidem facile patior. Verumtamen, quod mihi, summo beneficio meo, magna cum fratribus illius necessitudo est, invito eum per literas, ut apud me deversetur. Ad eam rem quum mitterem Alexandrum, has ei dedi literas.

3. Cras igitur auctio Peducaei. Quum poteris ergo: etsi impediet fortasse Faberius; sed tamen, quum licebit.

4. Dionysius noster graviter queritur, et tamen iure, a discipulis abesse tam diu. Multis verbis scripsit ad me, credo item ad te. Mihi quidem videtur etiam diutius afuturus, ac nollem. Valde enim hominem desidero.

(1) Praevenit, *inquit*, me Sextios loca et lautia praebendo, iussu Senatos, ut solebat fieri legatis externorum popolorum et regibus Romam venientibus. Assentior enim iis, qui pro vulgato *parochus publicus* scribunt *parochis publicis* (παροχαῖς). I. F. Gronov. — Parochos erat qui lautia praebebat legatis exterarum nationum, ut intelligitor ex interpretatione graecae vocis lautiorum, in Senatusconsulto facto, Q. Lutatio, M. Aemilio Consulibus, in gratiam Asclepiadis Clazomenii, Polystrati Carystii, et Meoisci Milesii. Vid. de hoc Senatusconsulto Victor. in postrema harum epistolarum editione.

*Quum poteris*) Scil. ad me venies.

## III.

Scr. in Tusculano VIII kal. Quint. A. V. C. 708.

*De nominibus ad hortos emendos expediendis* 1; *de Bruti adventu* 2.

CICERO ATTICO S.

A te literas exspectabam; nondum scilicet: nam has mane rescribebam. Ego vero ista nomina sic probo,

*Nondum*) Tabellarii enim Roma profecti, nondum ea hora, qua scribo ad te, pervenire in Tusculanum potuissent. Corr.

*Ista nomina*) De quibus ad me scribis. Cicero, quum pecuniam non haberet, unde hortos emeret, Attico mandaverat, ut aliquid venderet.

ut nihil aliud me moveat, nisi quod tu videris dubitare. Illud enim non accipio in bonam partem, quod ad me refers: qui si ipse negotium meum gererem, nihil gererem, nisi consilio tuo. Sed tamen intelligo, magis te id facere diligentia, qua semper uteris, quam quod dubites de nominibus istis. Etenim Caelium non probas: plura non vis. Vtrumque laudo. His igitur utendum est; *aut* [1] praes aliquando factus esses, et in his quidem tabulis. A me igitur omnia. Quod dies longior est (teneamus modo quod volu-

Atticus in venditione non pecuniam accepit ab eo, qui emit, sed nomina, ita tamen, si ea nomina Cicero probasset, ad quem de ea re scripturus erat. MAN.

*Caelium non probas*) Decreverat Cicero iam ante mortem Tulliae, metu belli civilis, quicquid domi habebat auri, argentive facti vel infecti cum pecunia commutare, ut intelligitur ex epistola ultima libri XI, quod postea fecit. Nam argenti aurive, quod erat in supellectile, magnam partem cum Caelio nummulario nummis aureis permutavit. Idcirco rogabat Atticum epistola 9 libri XII, ut videret de Caelio, ne qua lacuna esset in auro. Quis vero valde egebat pecunia ad hortos emendos, negotium dederat Attico, ut si non posset ea vendere, quae proscribi iusserat, quod domi superesset auri argentive cum Caelio pecunia permutaret. Cui mandato ita rescripserat Atticus, se non probare, quod ille scripserat de auro argentove commutando cum Caelio, cuius fraudes antea expertus fuerat, suadereque ne plura ex supellectile distraheret. Id ergo Attici consilium scribit se probare in utraque re, ne scilicet cum Caelio sibi negotii quidquam sit, nec de supellectile plura commutet, sed illis nominibus utatur ad hortos emendos. BOS.

*His igitur*) Nominibus.

(1) Praeposui *aut*, quod nisi additur abruptior est sententia. —*Praes.* Nisi haberemus haec nomina, necesse fuisset, ut pro me praes fieres: nunc omnis sint a me. COR. Illudit Tullius Attico, quod illi constitutum erat, quamdiu vixit, nunquam praedem pro altero, neque mancipem esse, ut auctor est Cornelius Nepos. Fregisses, inquit, consilium illud tuum causa mea. Sed postea subiicit, *A me igitur omnia* praestabuntur, ne te praedem fieri mea causa postulare me putes. Caetera sunt perspicua. IVN.

*Quod dies longior est*) Quantum ad id attinet quod dies meorum nominum longior est quam ut pecuniam repraesentare possim, spero praeconem in tam longam diem, quam illa nostrorum nominum sit, solutionem destinaturum: aut, si id a praecone impetrare non possum, certe ab heredibus Scapulanis assequar. Teneamus modo quod volumus, et hortos illos nobis elabi ne sinamus. Haec enim verba, *teneamus modo quod volumus*, κατὰ παρένθεσιν sunt legenda. BOS.

mus), puto fore istam etiam a praecone diem, certe ab heredibus. De Crispo et Mustela videbis: et velim scire, quae sit pars duorum.

2. De Bruti adventu eram factus certior. Attulerat enim ab eo Aegypta libertus literas. Misi ad te epistolam, quia commode scripta erat.

## IV.

Scr. in Tusculano a. d. VIII id. Quint. A. V. C. 708.

*De quaestione, qui decem legati fuerint ad Mummium de ordinandis Achaiae rebus, expedita 1; de nominibus suis expediendis 2; de Bruti adventu 3.*

CICERO ATTICO S.

Habeo munus a te elaboratum decem legatorum: et quidem sic puto. [1] Nam filius anno post quaestor fuit, quam consul Mummius.

2. Sed quoniam saepius de nominibus quaeris, quid placeat; ego quoque tibi saepius respondeo, placere. Si quid poteris cum Pisone, conficies; Aulus [2] enim videtur in officio futurus.

3. Velim ante possis: si minus, utique simul simus, quum Brutus veniet in Tusculanum. Magni interest mea, una nos esse. Scies autem, qui dies is futurus sit, si puero negotium dederis, ut quaerat.

(1) Addidi *sic*, quod in codd. Mss. abest (si tamen excipias vetus codex, teste Pighio). Nimirum Cicero concedit Attico, se errasse, quod in decem legatis, qui ad Mummium a senatu de ordinandis rebus Achaiae missi fuerant, Tuditanum Hortensii avum fuisse putaverit, quum re vera, quod illi demonstraverat Atticus, Tuditanus Hortensii proavus fuisset.

(2) Sic Manutio auctore edidi. Cf. ep. ad Att. IX, 6. Vulgo *Avius*.

*Ante*) Velim ante, quam Brutus veniat, mecum esse possis. Corr.

## V.

Scr. in Tusculano a. d. VII id. Quint. A. V. C. 708.

*De Sp. Mummio fratris legato* 1; *breviter de aliis rebus, in primis de nominibus expediendis* 2.

CICERO ATTICO S.

Sp. Mummium putaram in decem legatis fuisse: sed videlicet εὔλογον fratri fuisse. [1] Fuit enim ad Corinthum.

2. Misi tibi Toquatum. [2]

3. Colloquere tu quidem cum Silio, ut scribis, et urge. Illam diem negabat esse mense Maio, istam non negabat. Sed tu, ut omnia, istuc quoque ages diligenter. De Crispo et Mustela, scilicet, quum quid egeris.

4. Quoniam ad Bruti adventum fore te nobiscum polliceris, satis est; praesertim quum hi tibi dies in magno nostro negotio consumantur.

Εὔλογον) Verisimile.

(1) Scil. *legatum*. Vulgo legitur: *Sed videlicet: etenim εὔλογον fratri fuisse*. Graevius corrigebat *sed videlicet eum legatum fratri fuisse*. Concinnius autem nobis videtur *sed videlicet εὔλογον, fratri fuisse*. Particula *etenim* recte abest cod. Balliol. Helmst. — *Scilicet*, *videlicet* saepe cum infinitivis iunguntur. Putabam Sp. Mummium in decem legatis fuisse, sed ex tuis literis videre mihi licuit, eum fuisse legatum fratris. Quum non intelligerent imperiti, quid esset legatum fratris esse, nec viderent unde penderet infinitivus *fuisse*, mire hunc locum perverterunt, et pro Latinis, ut sensum aliquem eruerent, Graeca supposuerunt. GRAEV.

(2) I. e. librum primum (alii IV) de finibus, cf. *ep.* 32.

*Diem*) Solutionis.

*Negotio*) De hortis scilicet. MAN.

## VI.

Scr. in Tusculano a. d. non. Quint. A. V. C. 708.

*De aquaeductu et columnario* 1; *de hereditate Herenniana* 2; *de epistola ad Brutum* 3; *de iudicatu cavendo* 4; *de quaestione de decem legatis ad Memmium* 5.

CICERO ATTICO S.

De aquaeductu probe fecisti. Columnarium, vide, ne nullum [1] debeamus. Quamquam mihi videor audisse a Camillo, commutatam esse legem.

2. Pisoni, quid est, quod honestius respondere possimus, quam solitudinem Catonis? [2] nec coheredibus [3] solum Herennianis, sed etiam, ut scis (tu enim mecum egisti), de puero Lucullo: quam pecu-

*Columnarium*) Quod hic Cicero scribit de columnario, hoc est, de tributo in singulas columnas pendendo, ad legem Iuliam sumptuariam referendum arbitror: quasi Caesar singulis columnis, quae postea erigerentur, tributum imposuerit, ut hac poena Romanorum animos ab insanis aedificiorum sumptibus revocaret. Antea monuimus eadem lege minutos fuisse sumptus sepulcrorum. Bos.

(1) Sic omnes fere Mss. recte. Ed. Rom. *ne ullum*.

*Pisoni*) Cato puer, hereditatis paternae nomine, pecuniam quandam heredibus Herennii debebat, quorum unus erat Piso. Hic et reliqui coheredes quum eam pecuniam saepe frustra petiissent, minabantur se postulaturos a Praetore, ut in bonorum Catonis possessionem mitterentur. Quod quum Atticus Ciceroni tutori significasset, rescripsit Cicero, se nihil habere quod honestius petitioni Pisonis, et reliquorum coheredum Herennianorum respondere tunc posset, quam, puerum Catonem solum esse, hoc est, destitutum esse praesidio tutorum: se enim et reliquos tutores abesse: simileque responsum eidem Pisoni dandum putabat de pecunia quam petebat a puero Lucullo, cuius itidem tutores aberant, isque potissimum, qui eam pecuniam mutuam sumpserat in Asia. Proinde exspectandum esse reditum utriusque pueri tutorum. Bos.

(2) Scil. *pupilli*. — *Solitudinem Catonis*. Pupillus solus esse dicitur, cui tutores, a quibus defendatur, praesto non sunt. Ideo Cicero solitudinem Catonis vocat absentiam eius tutorum. Fuit Cicero, ut hinc coniicimus, unus de tutoribus puerorum Catonis, et Luculli: ac quidem Luculli tutelae meminit libro III de finibus. Id.

(3) Cod. Tornaes. *nec cum c.* Le-

niam tutor (nam hoc quoque ad rem pertinet) in Achaia sumpserat. Sed agit liberaliter, quoniam negat se quidquam facturum contra nostram voluntatem. Coram igitur, ut scribis, constituemus, quemadmodum rem explicemus. Quod reliquos coheredes convenisti, plane bene fecisti.

3. Quod epistolam meam ad Brutum poscis, non habeo eius exemplum; sed tamen salvum est, et ait Tiro, te habere oportere: et, ut recordor, una cum illius obiurgatoria tibi meam quoque, quam ad eum rescripseram, misi.

4. Iudiciali molestia ut caream, videbis.

5. Tuditanum istum, proavum Hortensii, plane non noram; et filium, qui tum non potuerat esse legatus, fuisse putaram. Mummium fuisse ad Corinthum, pro certo habeo. Saepe enim hic Spurius, [1] qui nuper est mortuus, epistolas mihi pronuntiabat versiculis facetis ad familiares missas a Corintho. Sed non dubito, quin fratri fuerit legatus, non in decem. Atque hoc etiam accepi, non solitos maiores nostros legare in decem, qui essent imperatorum necessarii, ut nos ignari pulcherrimorum institutorum, aut negligentes potius, M. Lucullum, et L. Muraenam, et

gendum vero videtur: *nec de coheredibus s. H. sed etiam, ut scis, mecum egit de p. L.*

*Ad rem pertinet*) Vt solutio non urgeatur: quum is tutor non adsit, qui eam pecuniam mutuam sumpserat in Asia. ID.

*Quod reliquos coheredes*) Bene fecisti, quod collocutus es cum reliquis coheredibus Herennianis, et ab iis impetrasti ne prius solutionem urgerent, quam aut ego adessem, aut alii tutores Catonis.

*Obiurgatoria*) Qua Brutus eum obiurgaverat, quod interitum filiae mollius ferret, quam virum deceret. Itaque ipse Brutum solans in morte matris, *Est*, inquit, *alienum tanto viro*, etc. Epist. ad Brutum. MAN.

*Iudiciali molestia*) Iudicatu. Poterat providere vel ne sors eius educeretur, vel si esset educta, ut aliquis eius loco iudicaret. CORR.

(1) Nepos fortasse Sp. Mummii, quem dicit ad Corinthum fuisse cum fratre. MAN.

*Non in decem*) Proficiscentibus ad bellum legati dabantur: postea, ut

ceteros coniunctissimos ad L. Lucullum misimus. Illudque εὐλογώτατον, illum fratri in primis eius legatis fuisse. Operam tuam multam! qui et haec cures, et mea expedias, et sis in tuis multo minus diligens, quam in meis.

victa provincia componeretur, decem legati decernebantur. Fuit igitur Mummius in primis fratris legatis, in decem non fuit. Man.

Εὐλογώτατον) Maxime probabile.

## VII.

Scr. in Tusculano a. d. VI Quint. A. V. C. 708.

*Quid Sextius e Caesaris literis et de Lentulo narraverit exponit 1; Brutum in Tusculanum venisse nuntiat 2.*

CICERO ATTICO S.

Sextius apud me fuit, et Theopompus pridie: venisse a Caesare narrabat literas; hoc scribere, sibi certum esse, Romae manere; causamque eam adscribere, quae erat in epistola nostra, ne se absente leges suae negligerentur, sicut esset neglecta sumptuaria. Est εὔλογον; idque eram suspicatus. Sed istis mos gerendus est: nisi placet hanc ipsam sententiam nos persequi. Et Lentulum [1] cum Metella certe fecisse divortium. Haec omnia tu melius. Rescribes igitur quidquid voles, dummodo quid. Iam enim non reperio, quod te rescripturum putem, nisi forte de Mustela, aut si Silium [2] videris.

*Istis*) Quibus eam epistolam mitti non placet. Epist. 28. Man.

*Nisi placet*) Nisi tu in hac opinione es, ut omnino scriptam epistolam ad Caesarem mittamus. Id.

(1) Lentulum Spintherem filium. Post *et Lentulum* intelligendum est ex antecedentibus *narrabat*. Deinde *certo* habet Schulzii editio.

(2) I. e. *aut nisi Silium videris*. Vulgo *aut si Silium videris*. Recte autem Graevius particulam *si* delevit (non repertum in Mss. suis. Omisit etiam Ernestus, quem, uti ex nota patet, imitari volebat Schutzius. T.)

2. Brutus heri venit in Tusculanum post horam decimam. Hodie igitur me videbit: ac vellem, quum tu adesses. Iussi equidem ei nuntiari, te, quoad potuisses, exspectasse eius adventum, venturumque, si audisses; meque ut facio, continuo te certiorem esse facturum.

## VIII.

Scr. in Tusculano a. d. IV id. Quintil. A. V. C. 708.

*Breviter nonnulla ab Attico curanda mandat.*

CICERO ATTICO S.

Plane nihil erat, quod ad te scriberem. Modo enim discesseras, et paullo post triplices [1] remiseras. Velim cures fasciculum ad Vestorium deferendum; et alicui des negotium, qui quaerat, Q. Faberii fundus num quis in Pompeiano Nolanove venalis sit. Epitomen Bruti Caelianorum velim mihi mittas, et a Philoxeno Παναιτίου περὶ προνοίας. Te idib. videbo cum tuis.

(1) I. e. triplices codicillos, s. codicillos trium paginarum, ut recte interpretatur Gronovius.

Παναιτίου περὶ προνοίας) *Panaetii de Providentia* librum.

## IX.

Scr. in Tusculano XVI kal. Sextil. A. V. C. 708.

*Scribit ad se venisse Trebatium, Curtium, Dolabellam, Torquatum* 1; *quaerit an nuptiae Bruti cum Porcia confectae sint* 2; *sibi Arpinum eundum esse significat* 3.

CICERO ATTICO S.

Commodum discesseras heri, quum Trebatius venit, paulo post Curtius; hic salutandi causa: sed mansit invitatus. Trebatium nobiscum habemus. Hodie mane Dolabella. Multus sermo ad multum diem. Nihil possum dicere ἐκτενέστερον, nihil φιλοστοργότερον. Ventum est tandem [1] ad Quintum. Multa ἄφατα, ἀδιήγητα: sed unum eiusmodi, quod, nisi exercitus sciret, non modo Tironi dictare, sed ne ipse quidem auderem scribere. Sed hactenus. Εὐκαίρως ad me venit, quum haberem Dolabellam, Torquatus; humanissimeque Dolabella, quibus verbis secum egissem, exposuit. Commodum enim egeram diligentissime: quae diligentia grata est visa Torquato.

2. A te exspecto, si quid de Bruto. [2] Quamquam Nicias confectum putabat; sed divortium non probari. Quo etiam magis laboro idem, quod tu. Si quid est enim offensionis, haec res mederi potest.

Εκτενέστερον) *Cum maiore significatione benevolentiae.* Et subintelligi perspicuum est, illius sermone. Man.

Φιλοστοργότερον) Amantius.

(1) Sic auctore Manutio rescripsi pro vulgato *tamen*.

*(Quintum)* Ciceronem puerum, cuius multa gravia scelera Dolabella narrabat, perpetrata ab eo in castris, dum comes Caesaris esset contra liberos Cn. Pompeii bellum gerentis. Vict.

Αφατα) Non dicenda. Αδιήγητα, non narranda. Εὐκαίρως, opportune.

(2) Intelligit, de novis Bruti nuptiis. Nam dimissa Claudia Appii filia Porciam duxit Catonis Vticensis filiam.

*Laboro*) Vt Porciam ducat, Catonis filiam. In quo fallitur Plutarchus, qui Brutum ait eam uxorem accepisse a Catone avunculo: quum haec scripta sint post devictos in Hispania liberos Pompeii, id est, post obitum Catonis. Man.

*Haec res*) Nuptiae Catonis filiae. Quos enim offendit Claudiae divortium,

3. Mihi Arpinum eundum est. Nam et opus est, constitui a nobis illa praediola; et vereor, ne exeundi potestas non sit, quum Caesar venerit: de cuius adventu eam opinionem Dolabella habet, quam tu, quum coniecturam faciebas ex literis Messallae. Quum illuc venero, intellexeroque quid negotii sit; tum, ad quos dies rediturus sim, scribam ad te.

eos sibi reconciliabit Porciae coniugio. Erat enim Catonis nomen maxime populare, quod nemo unquam a libertate constantius stetisset, usque eo, ut sibi mortem consciscere maluerit quam servire. Id.

## X.

Scr. in Tusculano XIV kal. Sext. A. V. C. 708.

*De Marcelli caede 1; de libro Dolabellae inscribendo 2; de Bruti nuptiis 3; de itinere suo 4; de causa quae Magium ad caedem Marcelli impulerit 5.*

CICERO ATTICO S.

Minime miror, te et graviter ferre de Marcello, [1] et plura vereri periculi genera. Quis enim hoc timeret, quod neque acciderat antea, nec videbatur natura ferre, ut accidere posset? Omnia igitur metuenda. Sed illud παρὰ τὴν ἱστορίαν, tu praesertim: *me reliquum consularem.* Quid? tibi Servius quid videtur? quamquam hoc nullam ad partem valet scilicet, mihi praesertim, qui non minus bene actum cum illis pu-

(1) De Marcelli a Magio interfecti interitu.

Παρὰ τὴν ἱστορίαν) *Praeter historiam.* Scripserat Atticus Ciceroni, ut se diligentissime custodiret, praesertim reliquum consularem. Hoc, inquit, est *praeter historiam;* contra veritatem. Quid enim? Ser. Sulpicius non et ipse consularis? *Tu praesertim,* qui errare non soles in historia. Id.

*Hoc*) Consularem esse iam parum refert, nec fructum ullum affert, aut dignitatem, uno Caesare tenente omnia. Gron.

*Cum illis*) Qui mortui sunt.

tem. Quid enim sumus? aut quid esse possumus? domi-ne, an foris? quod nisi mihi hoc venisset in mentem, scribere ista nescio quae, quo verterem me, non haberem.

2. Ad Dolabellam, ut scribis, ita puto faciendum, *κοινότερα* quaedam, et *πολιτικώτερα*. Faciendum certe aliquid est: valde enim desiderat.

3. Brutus si quid, [1] curabis ut sciam: cui quidem quamprimum agendum puto, praesertim si statuit. Sermunculum enim omnem aut restinxerit, aut sedarit. Sunt enim, qui loquantur etiam mecum. Sed haec ipse optime, praesertim si etiam tecum loquetur. Mihi est in animo proficisci XI kal. Hic enim nihil habeo quod agam, ne hercule illic quidem, nec usquam; sed tamen aliquid illic.

4. Hodie Spintherem exspecto. Misit enim Brutus ad me: per literas purgat Caesarem de interitu Marcelli; in quem, ne si insidiis quidem ille interfectus esset, caderet ulla suspicio. Nunc vero, quum de Magio constet, nonne furor eius causam omnem sustinet? Plane, quid sit, non intelligo. Explanabis igitur. Quamquam nihil habeo, quod dubitem, nisi,

*Ista nescio quae*) Philosophica.

Κοινότερα) *Communiora, et ad rempublicam administrandam magis accommodata.* Subaudi, mittenda. Puto, inquit, quemadmodum tu scribis, librum aliquem ad Dolabellam nobis esse mittendum, qui contineat non τὰ φιλοσοφικά, sed potius κοινότερα quaedam, et πολιτικώτερα. Quod eius generis scripta magis viderentur Dolabellae convenire, qui non in studiis doctrinarum, sed in republica, et in communi quodam literarum genere versatus esset. MAN.

(1) Si quid de Porcia in matrimonium ducenda certum constituerit. — Alii simpliciter subaud. *egerit.* TYP.

*Sermunculum*) Eorum, qui divortium Claudiae reprehendebant. M.

*Causam sustinet*) Αἰτίαν ἂν ὑπέχοι. id est, Nonne in eum furiosum omne crimen verti debet? Ad verbum enim transtulit, quod Graeci *αἰτίαν ὑπέχειν*, et *αἰτίαν ἔχειν* dicunt, hoc est, suspectum esse, et crimine premi. Gaudet enim Cicero graeca quam maxime assequi, praesertim quum apud doctos et liberius loquitur. Et esse κατὰ λέξιν videri potest δίκην ὑπέχειν, quod Cicero causam sustinere dixit. BVDAEVS.

ipsi Magio quae fuerit causa amentiae: pro quo quidem etiam sponsor Sunii factus. Et nimirum id fuit. Solvendo enim non erat. Credo eum petiisse a Marcello aliquid, et illum, ut erat, constantius respondisse. [1]

(1) Scil negantem se daturum. Valerius Maximus tamen lib. IX hanc causam affert, quod Magius indignatus sit aliquos sibi amicorum ab eo praeferri.

## XI.

Scr. in Arpinati a. d. X kal. Sext. A. V. C. 708.

*Rogat ut de omnibus rebus, quas scire sua intersit, scribat.*

CICERO ATTICO S.

Οὐ ταυτὸν εἶδος. [1] Credebam esse facile. Totum est aliud, posteaquam sum a te diiunctior. Sed fuit faciendum, ut et constituerem mercedulas praediorum, et ne magnum onus observantiae Bruto nostro imponerem. Posthac enim poterimus commodius colere inter nos in Tusculano. Hoc autem tempore, quum ille me quotidie videre vellet, ego ad illum ire non possem, privabatur omni delectatione Tusculani. Tu igitur, si Servilia venerit, si Brutus quid egerit, etiam, si [2] constituerit, quando obviam: quidquid denique

(1) Cicero, quod iam Victorius intellexit, respicit hos Euripidis versiculos in Ione v. 585: Οὐ ταυτὸν εἶδος φαίνεται τῶν πραγμάτων Πρόσωθεν ὄντων, ἐγγύθεν τ' ὁρωμένων. *Non eadem facies apparet, quum res procul sunt, et quum prope cernuntur.* Recte autem Casaubonus monuit haec verba principium huius epistolae, non clausulam superioris facere, quod male est deinde ab editoribus neglectum.

*Facile*) Longius abesse a te. Nam haec scripsit Arpini, quo se ex Tusculano contulerat. MAN.

*Tusculani*) sui, quo, me quotidie volens videre, et ob id ad me veniens, frui non poterat. ID.

*Servilia*) M. Bruti mater. ID.

(2) Sic erat scribendum, non *etiam si* ut vulgo. Sensus est: et si Brutus iam certo constituerit Porciam ducere.

*Quando obviam*) Caesari sit iturus. MANVT.

erit, quod scire me oporteat, scribes. Pisonem, si poteris, convenies. Vides, quam maturum sit. Sed tamen, quod commodo tuo fiat.

## XII.

Scr. in Arpinati IX kal. Sextil. A. V. C. 708.

*De Atticae valitudine* 1; *de oratione Ligariana* 2; *de libris ad Varronem scribendis* 3; *de Brinniana auctione*, *de Scapulanis hortis* 2.

CICERO ATTICO S.

Valde me momorderunt epistolae tuae de Attica nostra: eaedem tamen sanaverunt. Quod enim te ipse consolabare eisdem literis, id mihi erat satis firmum ad leniendam aegritudinem.

2. Ligarianam praeclare vendidisti. Posthac quidquid scripsero, tibi praeconium deferam.

3. Quod ad me de Varrone scribis, scis me ante orationes, aut aliquid id genus solitum scribere, ut Varronem nusquam possem intexere. Postea autem quam haec coepi *φιλολογώτερα*, iam Varro mihi denuntiaverat magnam sane et gravem *προςφώνησιν*. Biennium praeteriit, quum ille Καλλιππίδης [1] assiduo cursu

*Vendidisti*) Metaphora sumpta de iis, qui, quod vendere cupiunt, prius laudant, quo libentius ematur. Vendidisti, inquit, praeclare oratiunculam meam pro Q. Ligario: hoc est, ita meam orationem laudasti, ut alii, tuam auctoritatem, tuumque iudicium secuti, eam probare coeperint. Id.

*Φιλολογώτερα*) Eruditiora. *προσφώνησιν*. Libri destinationem, *dedicationem*, ut nunc loquimur, expressit graeco verbo, quod latine non potuit. Man.

(1) Tragoediarum auctor percelebris Agesilai aetate, ob nimium motum in scena reprehensus, ut etiam a Mynisco histrione simia sit appellatus. Inde adagium Graecum in eos qui sat agunt et nihil agunt. Sueton. Tiber. c. 38. Plutarch. in Apophthegm. Καλλιππίδην igitur Varronem appellat, quod assidue scribendo nihilo tamen magis processisset quam Callippides in cursu. Man. — Callip-

cubitum nullum processerit. Ego autem me parabam ad id, quod ille mihi misisset, ut αὐτῷ τῷ μέτρῳ, [1] καὶ λώϊον, si modo potuissem: nam hoc etiam Hesiodus adscribit, αἴκε δύνηαι. Nunc illam περὶ τελῶν σύνταξιν, [2] sane mihi probatam, Bruto, ut tibi placuit, despondimus; idque tu eum non nolle mihi scripsisti. Ergo illam Ακαδημικήν, in qua homines, nobiles illi quidem, sed nullo modo philologi, nimis acute loquuntur, ad Varronem transferamus. [3] Etenim sunt Αντιόχεια, quae iste valde probat. Catulo et Lucullo [4] alibi reponemus; ita tamen, si tu hoc probas; deque eo mihi rescribas velim.

4. De Brinniana auctione accepi a Vestorio literas. Ait, sine ulla controversia rem ad me esse collatam (Romae videlicet, aut in Tusculano me fore putaverunt) a. d. VIII kal. quint. Dices igitur vel amico tuo, S. Vettio coheredi meo, vel Labeoni nostro, paullum proferant auctionem; me circiter nonas [5] in Tusculano fore. Cum Pisone Erotem habes. [6] De Scapulanis hortis toto pectore cogitemus. Dies adest.

pides fuit aliquis in stadio cursor; vid. Graecam Anthol. tit. εἰς ἀγωνιστάς lib. II. CAS. — Huic explicationi favet Sueton. in Tiber. cap. 38.

(1) *Eadem mensura et cumulatiore*, scil. eum remunerarer. Versus est Hesiodi Opp. et D. v. 350.

αἴκε δύνηαι) *Si modo possis.*

(2) Libros de finibus.

Ακαδημικήν) Supple σύνταξιν. *Academicam* commentationem, seu libros duos, quorum prior *Catulus*, posterior *Lucullus* dicebatur.

(3) Cf. Goërenzii introductionem in Ciceronis Academica p. XV sqq.

Αντιόχεια) Hoc est, sententiam Antiochi de Academis complectuntur.

(4) Gronovius coni. *Catulum et Lucullum.*

*Rem ad me*) Coheredum omnium sententia magistrum auctionis me esse constitutum. MAN.

(5) sc. Sextiles.

(6) Nunc et Piso et Eros Romae sunt. Cum Pisone igitur, si potes, confice de auro; et ab Erote cognosce, quantum nobis a Faberio et aliis debeatur. cf. ep. 2. ID.

*Dies*) Quo in auctione venibunt. ID.

## XIII.

Scr. in Arpinati a. d. VIII kal. Sext. A. V. C. 708.

*De libris Academicis Varroni inscriptis* 1; *de Atticae valitudine* 2.

CICERO ATTICO S.

Commotus tuis literis, quod ad me de Varrone scripseras, totam Academiam ab hominibus nobilissimis abstuli transtulique ad nostrum sodalem, [1] et ex duobus libris contuli in quatuor. Grandiores sunt omnino, quam erant illi; sed tamen multa detracta. Tu autem mihi pervelim scribas, qui intellexeris illum velle. Illud vero utique scire cupio, quem intellexeris ab eo ζηλοτυπεῖσθαι, nisi forte Brutum. Id hercle restabat. Sed tamen scire pervelim. Libri quidem ita exierunt (nisi forte me communis φιλαυτία decipit), ut in tali genere ne apud Graecos quidem simile quidquam. Tu illam iacturam feres aequo animo, quod illa, quae habes de Academicis, frustra descripta sunt. Multo tamen haec erunt splendidiora, breviora, meliora. Nunc autem ἀπορῶ, quo me vertam. Volo Dolabellae [2] valde desideranti. Non reperio, quid; et simul αἰδέομαι Τρῶας. [3] Neque, si aliquid, potero μέμψιν effugere. Aut cessandum igitur, aut aliquid excogitandum.

2. Sed quid haec levia curamus? Attica mea, obsecro te, quid agit? quae me valde angit. Sed crebro regusto tuas literas: in his acquiesco. Tamen exspecto novas.

(1) Varronem.
*Illum velle*) Varronem velle, ut ego cum meis ornem scriptis. MAN.
Ζηλοτυπεῖσθαι) Invideri.
*Exierunt*) Effecti sunt. I. F. GRON.
Φιλαυτία) Amor sui ipsius.
Ἀπορῶ) Dubito.
(2) Librum aliquem inscribere.
(3) Iliad. Z. 442. Vid. lib. II, ep. 5.
Μέμψιν) Reprehensionem.

## XIV.

Scr. in Arpinati a. d. VI kal. Sextil. A. V. C. 708.

*Scribit se Brinnii libertum nolle ad se venire 1; petit ut Atticus de Bruto et Caesare, quae rescierit, scribat 2; et de libris ad Varronem mittendis consideret 3.*

CICERO ATTICO S.

Brinnii libertus, coheres noster, scripsit ad me, velle, si mihi placeret, coheredes, se et Sabinum Albium ad me venire. Id ego plane nolo. Hereditas tanti non est. Et tamen obire auctionis diem facile poterunt (est enim III id.) si me in Tusculano postridie nonas mane convenerint. Quod si laxius volent proferre diem, poterunt vel biduum, vel triduum, vel ut videbitur: nihil enim interest. Quare, nisi iam profecti sunt, retinebis homines.

2. De Bruto, [1] si quid erit; de Caesare, [2] si quid scies; si quid erit praeterea, scribes.

3. Illud etiam atque etiam consideres velim, placeatne tibi mitti ad Varronem quod scripsimus, [3] etsi etiam ad te aliquid pertinet. Nam scito, te ei dialogo adiunctum esse tertium. Opinor igitur, consideremus. Etsi nomina iam facta sunt. Sed vel induci, vel mutari possunt.

(1) De Bruti nuptiis.
(2) De eius reditu ex Hispania.
(3) Quatuor libros Academicos.

## XV.

Scr. in Arpinati a. d. VI kal. Sextil. A. V. C. 708.

*De Atticae valitudine.*

CICERO ATTICO S.

Quid agit, obsecro te, Attica nostra? nam triduo abs te nullas acceperam: nec mirum; nemo enim venerat; nec fortasse causa fuerat. Itaque ipse, quod scriberem, non habebam. Quo autem die has Valerio dabam, exspectabam aliquem meorum: qui si venisset, et a te quid attulisset, videbam non defuturum, quod scriberem.

## XVI.

Scr. in Arpinati a. d. VII kal. Sext. A. V. C. 708.

*De libris Academicis ad Varronem translatis* 1; *pauca addit de aliis* 2.

CICERO ATTICO S.

Nos, quum flumina [1] et solitudines sequeremur, quo facilius sustentare nos possemus, pedem e villa adhuc egressi non sumus; ita magnos et assiduos imbres habebamus. Illam ἀκαδημικὴν σύνταξιν totam ad Varronem traduximus. Primo fuit Catuli, Luculli, Hortensii. Deinde, quia παρὰ τὸ πρέπον videbatur, quod erat hominibus nota, non illorum quidem [2] ἀπαιδευσία, sed in iis rebus ἀτριψία, simul ac veni ad

(1) Fibrenum et Lirim.
Σύνταξιν) Commentationem.
Παρὰ τὸ πρέπον) Praeter decorum.

(2) Sic edidi pro vulg *illa quidem*.
Ἀπαιδευσία) Ignorantia.
Ἀτριψία) Vsus nullus.

villam, eosdem illos sermones ad Catonem Brutumque transtuli. Ecce tuae literae de Varrone. Nemini visa est aptior Αντιόχεια ratio. Sed tamen velim scribas ad me, primum placeatne tibi aliquid ad illum; deinde, si placebit, hocne potissimum.

2. Quid Servilia? iamne venit? Brutus ecquid agit? ecquando? De Caesare quid auditur? Ego ad nonas, quemadmodum dixi. Tu cum Pisone, si quid poteris.

Αντιόχεια) Vide supra ep. 12. — *Ad Nonas*) Ero in Tusculano.

## XVII.

Scr. in Arpinati V kal. Sext. A. V. C. 708.

*Petit ut se certiorem faciat de Bruti nuptiis et de Atticae valitudine.*

CICERO ATTICO S.

Quinto kalend. exspectabam Roma aliquid; non quo imperassem. Igitur aliquid tuis. [1] Nunc eadem illa: quid Brutus cogitet; aut, si aliquid egit; ecquid a Cesare. Sed quid ista, quae minus curo? Attica nostra quid agat, scire cupio. Etsi tuae literae (sed iam nimis veteres sunt) recte sperare iubent. Tamen exspecto recens aliquid.

(1) Si sana est lectio quam Bosius eruit e cod. suo et Tornaes. significat: « non quo imperassem meis ut mihi aliquid afferrent. Sed frustra tamen exspectavi. Igitur aliquid tuis literis antea acceptis reponam. » Attamen assentior Ernestio, qui locum corruptum putat nec sine melioribus libris restituendum. Lambinus malebat: *non quo imperassem tuis. Igitur nunc eadem illa.* — At nihil corrigendum. Cleric.

## XVIII

Scr. in Arpinati a. d. IV kal. Sext. A. V. C. 708.

*De libris ad Varronem perfectis.*

CICERO ATTICO S.

Vides, propinquitas quid habeat. Nos vero conficiamus hortos. Colloqui videbamur, in Tusculano quum essem; tanta erat crebritas literarum. Sed id quidem iam erit. Ego interea admonitu tuo perfeci sane argutulos libros ad Varronem: sed tamen exspecto, quid ad ea, quae scripsi ad te: primum, qui intellexeris eum desiderare a me, quum ipse homo πολυγραφώτατος nunquam me lacessisset; deinde quem ζηλοτυπεῖν, nisi forte Brutum; quem si non ζηλοτυπεῖ, multo Hortensium minus, aut eos, qui de republica loquuntur.[1] Plane hoc mihi explices velim: in primis, maneasne in sententia, ut mittam ad eum, quae scripsi; an nihil necesse putes. Sed haec coram.

*Vides*) Nunc, quum longe absimus.

Πολυγραφώτατος) *Multa scribens.* — Ζηλοτυπεῖν) *Invidere.* — Ζηλοτυπεῖ) *Invidet.*

[1] (1) Omnes scil. iam mortuos, ut iis Varro invidere non possit.

## XIX.

Scr. in Arpinati a. d. III kal. Sext. A. V. C. 708.

*Gratum sibi fuisse scribit, quod Atticae melius sit factum 1; et quod Ligarianam orationem praeclare commendaverit 2; Postremo de Academicis ad Varronem scriptis 3.*

CICERO ATTICO S.

Commodum discesserat Hilarus librarius IV kal. cui dederam literas ad te, quum venit tabellarius cum

tuis literis pridie datis: in quibus illud mihi gratissimum fuit, quod Attica nostra rogat te, ne tristis sis, quodque tu *ἀκίνδυνα* esse scribis.

2. Ligarianam, ut video, praeclare auctoritas tua commendavit. Scripsit enim ad me Balbus et Oppius, mirifice se probare; ob eamque causam ad Caesarem eam se oratiunculam misisse. Hoc igitur idem tu mihi antea scripseras.

3. In Varrone ista causa me non moveret, ne viderer φιλένδοξος (sic enim constitueram, [1] neminem includere in dialogos eorum, qui viverent): sed, quia scribis et desiderari a Varrone, et magni illum aestimare, eos confeci; et absolvi, nescio quam bene, sed ita accurate, ut nihil posset supra, Academicam omnem quaestionem libris quatuor. In eis, quae erant contra *ἀκαταληψίαν* praeclare collecta ab Antiocho, Varroni dedi; ad ea ipse respondeo; tu es tertius in sermone nostro. Si Cottam et Varronem fecissem inter se disputantes, ut a te proximis literis admoneor, meum *κωφὸν πρόσωπον* esset. Hoc in antiquis personis suaviter fit, ut et Heraclides in multis, et nos in sex de republica libris fecimus. Sunt etiam de Oratore nostri tres, mihi vehementer probati. In eis quoque

Ακίνδυνα) Non periculosa.

*Ligarianam*) De qua supra, ep. 12.

Φιλένδοξος) *Ambitiosus, illustrium virorum amator*. Scripserat Atticus, non semper Ciceroni quaerendos esse Catulos, et Lucullos, Africanos, et Laelios, aut huiusmodi viros, quibus sermonem tribuerat in suis libris; ne nimis ambitiosus in claros viros videretur; sed etiam dandum esse aliquid iis, qui minus illustres essent; proptereaque de Varrone cogitandum. Respondet: Academicas quaestiones ad Varronem non ideo transtuli, ne viderer φιλένδοξος (nam ista causa me non moveret: siquidem idcirco ego de Varrone minus cogitabam, non quod essem φιλένδοξος, verum quia constituebam, eorum, qui viverent, neminem in dialogos includere), sed quia scribis, et desiderare illum, et magni aestimare. MAN.

(1) Sic legendum esse vere coniecit Ernestius. Volgo *constituebam*.

Ακαταληψίαν) Opinionem eorum, qui nihil comprehendi posse dicunt.

*Κωφὸν πρόσωπον*) Muta persona.

eae personae sunt, ut mihi tacendum fuerit. Crassus enim loquitur, Antonius, Catulus senex, C. Iulius, frater Catuli, Cotta, Sulpicius. Puero me hic sermo inducitur, ut nullae esse possent partes meae. Quae autem his temporibus scripsi, Ἀριστοτέλειον morem habent; in quo sermo ita inducitur ceterorum, ut penes ipsum sit principatus. Ita confeci quinque libros περὶ τελῶν, ut Epicurea L. Torquato, Stoica M. Catoni, περιπατητικὰ M. Pisoni darem. Ἀζηλοτύπητον id fore putaram, quod omnes illi decesserant. Haec Academica, ut scis, cum Catulo, Lucullo, Hortensio contuleram. Sane in personas non cadebant: erant enim λογικώτερα, quam ut illi de iis somniasse unquam viderentur. Itaque, ut legi tuas de Varrone, tanquam ἕρμαιον arripui. Aptius esse nihil potuit ad id philosophiae genus, quo ille maxime mihi delectari videtur, measque [1] partes; ut non sim consequutus, ut superior mea causa videatur. Sunt enim vehementer πιθανὰ Antiochia: quae diligenter a me expressa, acumen habent Antiochi, nitorem orationis nostrum; si modo is est aliquis in nobis. Sed tu, dandosne putes hos libros Varroni, etiam atque etiam videbis. Mihi quaedam occurrunt: sed ea coram.

Περὶ τελῶν) *De finibus*, supple, *bonorum et malorum*.

Περιπατητικὰ) *Peripatetica*, Peripateticorum philosophorum partes.

Ἀζηλοτύπητον) Sine invidia.

Λογικώτερα) Eruditiora.

Ἕρμαιον) Insperatum lucrum.

(1) Edd. pr. habent *easque partes*, quod Gronovius ac nuper Goërenzius ad Cic. Acad. praef. p. 17, praeferendum putabat. Sed verum est *measque*. Significat enim Cicero se Varroni Antiochinas, sibi autem Philonis partes tribuisse, ut non possit videri hoc consectatus, ut suae partes s. sua causa superior videretur; Antiochia enim valde probabilis esse. Cf. ep. 25. — Nihil, inquit, aptius fuit ad eas partes, quas tueor, nempe Philonis, quam ut inducerem Varronem, qui Antiochi sententiam defenderet, ut melius cuique persuaderetur, potissimumque ipsi Varroni, id me consequi noluisse, ut superior mea sententia videretur. Bos. — Novissimi Paris. Editores *easque partes* ediderunt.

Πιθανὰ) Probabilia.

## XX.

Scr. in Arpinati prid. kal. Sext. A. V. C. 708.

*Breviter scribit de variis rebus; inprimis se de fama, quod Romam venire nolit, nihil laborare.*

CICERO ATTICO S.

A Caesare literas accepi consolatorias, datas prid. kal. mai. Hispali. De urbe augenda quid sit promulgatum, non intellexi: id sane scire velim. Torquato nostra officia grata esse, facile patior; eaque augere non desinam.

2. In Ligarianam [1] de uxore Tuberonis, et privigna, neque possum iam addere (est enim res pervulgata), neque Tuberonem volo offendere: [2] mirifice est enim φιλαίτιος. Theatrum [3] quidem sane bellum habuisti.

3. Ego, etsi hoc loco facillime sustentor, tamen te videre cupio. Itaque, ut constitui, adero. Fratrem

*Consolatorias*) In Tulliolae morte. Ep. 22. Man.

(1) Sic I. F. Gronovius scribi iussit pro vulg. *ad Ligarianam.*

*De uxore*) Monuerat Atticus Ciceronem, ut orationi, quam habuerat pro Q. Ligario, quaedam adderet de uxore Tuberonis et de privigna. Ei Cicero nunc respondet, aitque sibi, ut id addat, integrum non esse, quum oratio illa pervulgata sit. Bos.

(2) Sic edidi e certissima Ernestii coniectura. Vulgatum *defendere* repugnat sequentibus. — Nimium imprudenter factum, ait Clericus Vir Cl. *Est* autem *modus in rebus* etc. Quod Horatii effatum (sit licentiae venia) in utrumque Virum doctum optime cadit. Clericus enim iusto religiosius in texto constituendo se gessit; Schützius contra, interdum de Cicerone optime meritus, coniecturis nimis obsequentem se praebuit. Ille vulgatas olim lectiones aperte vitiosas, iam ab Ernestio aliisque probabiliter emendatas, in texto nonnunquam servavit. Iste vero in locis vexatis hariolationes suas vel aliorum identidem pro Ciceronis verbis nobis obtrudit. Vtriusque textum sedulo conferentibus facile apparebit. Sapientior utique Bentivoglio Vir Cl. qui mediam viam recte tenere nobis videtur, nisi quod nimium Ambrosianis codicibus confidit; quos, si perpaucos excipias, parum auctoritatis habere, docte Vir in his literis praestans novissime demonstravit. (Vid. Ciceronis nostri tom. VII, pag. 250 sq.). *Anon.*

φιλαίτιος) querulus.

(3) Hoc videtur pertinere ad Ligarianam, quam Atticus in consessu virorum nobilium legerat. — *Theatrum*) habuisti quod, tanquam in theatro, spectare posses cum voluptate. Quid autem spectare? Rixam

credo a te esse conventum. Scire igitur studeo, quid egeris.

4. De fama nihil sane laboro: etsi scripseram ad te tunc stulte: *nihil melius*. Curandum enim non est. Atque hoc, *in omni vita sua quemque a recta conscientia transversum unguem non oportet discedere*. Viden' quam φιλοσόφως? an tu nos frustra existimas haec in manibus habere? Δεδῆχθαι te nollem, quod nihil erat. Redeo enim rursus eodem. Quidquamne me putas curare in toto, nisi ut cui ne [1] desim? Id ago scilicet, ut iudicia videar tenere. Μὴ γὰρ αὐτοῖς. Vellem tam domestica ferre possem, quam ista contemnere. Putas autem me voluisse aliquid, quod perfectum non sit? Non licet scilicet sententiam suam: [2] sed tamen quae tum acta sunt, non possum non probare; et tamen non curare pulchre possum, sicuti facio. Sed nimium multa de nugis.

scilicet inter uxorem Tuheronis, et privignam. MAN. — Id esl, locum et occastonem commodam habuisti exserendae et explicandae virtutis aul facundiae tuae. Esl novum caput epistolae nihil commone habeos cum superioribus. I. F. GRON.

*De fama nihil laboro*) Quid homines de me loquantur, et quam carpant meam sive infirmitatem, sive desidiam, susque deque haheo. ID.

*Tunc*) Alia quadam epistola, stulte scripseram, nihil esse melius, quam laborare de fama.

*Atque hoc*) Subintelligitor *curandum*. Malim antem *quemquam*, pro *quemque*. MAN.

Φιλοσόφως) Philosophice.

*Haec*) Libros de philosophia tractare? Nam hoc tempore philosophiam Cicero latinis literis explicabal. MAN.

Δεδῆχθαι) *Morsum esse*, *aegre tulisse*. Videtur fuisse qui dixerit turpe fore Ciceroni, si pro amico in foro periclitante non contenderet, et causam eius agerel. I. F. GRON.

*In toto*) *In toto* scilicet hoc negotio, ut ei, cui volebanl homines Tullium patrocinari, sim advocatos, etsi non sim patroous et loquar. ID.

(1) Sic scribendum esse vidil Ern. Volgo *nisi ut ei*.

*Tenere*) Sensus esl, quasi vero id mihi curae sit, ut in foro dominer, et primus Oratorum esse videar. Sic *forum tenere* dixit in Bruto 27. I. F. GRON.

Μὴ γὰρ αὐτοῖς) *Neque enim illis*, supple, *nunc delector*. ID.

*Tam domestica*) Quae passos sum a fratre et filio eius, ab uxore Terentia, in morte filiae. ID.

*Me voluisse*) Iam olim scilicel excellere in foro, et iam ipsum morari vetera vota, el memetipsum destituere. ID.

(2) Scil. *mutare*; ironice. Est enim i. q. quasi vero non liceat sententiam suam mutare. Vidil Ern.

*Tum*) Quom quasi habitarem in foro, assiduam operam amicis darem, eorum me non poenitet. I. F. GR.

*Pulchre possum*) Possum actionibus abstinere causarum, quando aliter scilicet tempus fert. ID.

## XXI.

Scr. in Arpinati kal. Sext. A. V. C. 708.

*De epistola ad Hirtium scribenda* 1; *de Torquati negotio* 2; *de literis a Quinto fratre exspectatis* 3; *de vocabulo* inhibere *in libris Academicis non reponendo* 4; *de libris de Finibus nondum divulgandis, et de libris ad Varronem Academicis* 5, 6; *de aliis quibusdam* 7; *de homine non nominato, cui Atticus puellam despondere volebat* 8.

CICERO ATTICO S.

Ad Hirtium dederam epistolam sane grandem, quam scripseram proxime in Tusculano. Huic, quam tum mihi misisti, rescribam alias. Nunc aliis malo.

2. Quid possum de Torquato, [1] nisi aliquid a Dolabella? quod simul ac, continuo scietis. Exspectabam hodie, aut summum cras ab eo tabellarios: qui simul ac venerint, mittentur ad te.

3. A Quinto exspecto. Proficiscens enim e Tusculano XI kal. [2] ut scis, misi ad eum tabellarios.

4. Nunc, ad rem ut redeam, *inhibere* [3] illud tuum, quod valde mihi arriserat, vehementer displicet. Est enim verbum totum nauticum. Quamquam id quidem sciebam; sed arbitrabar sustineri remos, quum inhibere essent remiges iussi. Id non esse eiusmodi, didici heri, quum ad villam nostram navis appelleretur. Non enim sustinent, sed alio modo remigant. Id ab ἐποχῇ remotissimum est. Quare facies,

(1) De A. Torquato in Caesaris gratiam reducendo.

*Simul ac*) Simul ac scripserit ad me Dolabella quid egerit etc. MAN.

(2) Ita scribendum erat pro vulg. *IIX kal.* Nam *XI kal.* profectus erat quod ex ep. 10 h. l. intelligitur.

(3) Cicero aliquo loco Academicorum priorum usurpaverat verbum *sustinere* de ἐποχῇ Academicorum; pro eo Atticus maluerat *inhibere*, quod quum valde Ciceroni arrisisset; postea vidit verum esse *sustinere*.

Ἐποχῇ) Ab assensionis retentione.

ut ita sit in libro, quemadmodum fuit. Dices hoc idem Varroni, [1] si forte mutavit. Nec est melius quidquam, quam ut Lucullus: [2] *Sustineat currum, ut bonus saepe agitator, equosque.* Semperque Carneades προβολὴν pugilis, et retentionem aurigae, similem facit ἐποχῇ. Inhibitio autem remigum motum habet, et vehementiorem quidem remigationis, navem convertentis ad puppim. Vides, quanto hoc diligentius curem, quam aut de rumore, aut de Pollione: de Pansa etiam, si quid certius (credo enim palam factum esse); de Critonio, si quid esset certi; de Metello et Balbino. [3]

5. Sed dic mihi, placetne tibi, primum, edere iniussu meo? hoc ne Hermodorus quidem faciebat, is qui Platonis libros solitus est divulgare; ex quo, λόγοισιν Ἑρμόδωρος. [4] Quid illud? rectumne existimas cuiquam ante, quam Bruto? cui te auctore προσφωνῶ. Scripsit enim Balbus ad me, se a te quintum de Fi-

Inhibitio, inquit, non idem est, quod retentio. Nam retinere, illud est, quod aurigae faciunt, equorum cursum adductis habenis sistentes. Inhibere autem, non quum remiges navem sistunt, sed quum, alio modo remigantes, eam convertunt ad puppim. Man.

*In libro*) Acad. Quaest. sed primae editionis. Alii librum de Oratore (1, 33) significari volunt. Corr.

(1) Fortasse hic latet nomen servi literati, s. librarii.

(2) Faërnus at Malaspina malebant *Lucilius*, quibus et ipse in Ed. Epistolarum obsecutus sum. Nunc autem accedo Goërenzio introd. ad Acad. p. XXXI.

Προβολὴν) Est, interprete Budaeo in Comm. Gr. L. *Status pugilis, in procinctu stantis, occasionique inferendae plagae imminentis, et agitatoris in carceribus equos currumque sustinentis.* Ern.

*De rumore*) Quem Atticus scripserat de Cicerone non esse bonum, quod Vrbem et forum fastidiret fugeretque. Gron.

*De Pollione*) Qui erat cum Caesare in Hispania, sive de eo, quod Pollio ad Ciceronem scripserat de Quinto filio, lib. XII, ep. 38, sive Pollioni aliquid accidisse adversi. Id.

*Edere*) Libros a me scriptos.

(3) Ita correxi vulgatum: *Si quid esset; certe ne de Metello et Balbino. Dic mihi etc.*

(4) Supple, ἐμπορεύεται, *verbis Hermodorus mercatur.* proverb.

Προσφωνῶ) Librum dico,

nibus librum descripsisse; in quo non sane multa mutavi, sed tamen quaedam. Tu autem commode feceris, si reliquos continueris, ne et ἀδιόρθωτα habeat Balbus, et ἕωλα Brutus. Sed haec hactenus, ne videar περὶ μικρὰ σπουδάζειν. Etsi nunc quidem maxima mihi sunt haec. Qnid est enim aliud?

6. Varroni quidem quae scripsi te auctore, ita propero mittere, ut iam Romam miserim describenda. Ea si voles, statim habebis. Scripsi enim ad librarios, ut fieret tuis, si tu velles, describendi potestas. Ea vero continebis, quoad ipse te videam; quod diligentissime facere soles, quum a me tibi dictum est. Quod autem [1] fugit me tibi dicere, mirifice Caerellia studio videlicet philosophiae flagrans describit a tuis: istos ipsos de Finibus habet. Ego autem tibi confirmo (possum falli, ut humanus), a meis eam non habere; nunquam enim ab oculis meis abfuernnt. Tantum porro aberat, ut binos scriberent; vix singulos confecerunt. Tuorum tamen ego nullum delictum arbitror, idemque te volo existimare. A me enim praetermissum est, ut dicerem, me eos exire nondum velle. Hui quam diu de nugis? de re enim nihil habeo, quod loquar.

7. De Dolabella tibi assentior. Coheredes, ut scribis, in Tusculano. De Caesaris adventu, scripsit ad me Balbus, non ante kal. sept. [2] De Attica optime, quod levius, [3] et quod fert εὐκόλως.

Ἀδιόρθωτα) Non emendata.

Ἕωλα) Obsoleta.

Περὶ μικρὰ σπουδάζειν) In parvis rebus multum studii ponere.

(1) Vulgo *quum autem*. Olim *quomodo autem*. Lambinus voluit *quoniam autem*.

(2) Ita scribendum erat pro vulg. *Kal. Sext.* cf. ep. 45. Vere Caesar rediit ad urbem initio mensis Octobris.

(3) Vulgo inepte additum *ac lenius*, quod delendum esse iam Lambinus censuit.

Εὐκόλως) Placide.

8. Quod autem de illa nostra cogitatione [4] scribis, in qua nihil tibi cedo, ea, quae novi, valde probo; nomen, [5] domum, facultates. Quod caput est, ipsum non novi: sed audio laudabilia de Scrofa. Proxime accedit, [6] si quid hoc ad rem: εὐγενέστερος est etiam, quam pater. Coram igitur, et quidem propenso animo ad probandum. Accedit enim, quod patrem, ut scire te puto, plus etiam, quam non modo tu, sed quam ipse scit, amo, idque et merito, et iam diu.

(4) De Attica proco alieni despondenda.

(5) Vulgo male *hominem*, quod aperte repugnat sequentibus *ipsum non novi*.

(6) Alii *Etiam proxime accedit*. T. Εὐγενέστερος) *Nobilior:* quod ad genus attinet, propter maternos affines. MAN.

## XXII.

Scr. in Arpinati a. d. IV non. kal. Sext. A. V. C. 708.

*De libris ad Varronem mittendis, ac de iis, quos de Finibus scripserat, nondum divulgandis* 1; *de Marcelli caede* 2 *de negotiis pecuniariis, de Atticae valitudine et Caesaris epistola* 3—5.

CICERO ATTICO S.

De Varrone, [1] non sine causa, quid tibi placeat, tam diligenter exquiro. Occurrunt mihi quaedam; sed ea coram. Te autem ἀσμενέστατα intexui, faciamque id crebrius. Proximis enim tuis literis primum, te id non nolle, cognovi.

2. De Marcello, scripserat ad me Cassius antea; τὰ κατὰ μέρος Servius. O rem acerbam! Ad prima redeo.

(1) De libris Academicorum ad eum mittendis.

Ἀσμενέστατα) Libentissime.

Τὰ κατὰ μέρος) Particularia, singula quaeque particulatim.

3. Scripta nostra nusquam malo esse, quam apud te: sed ea tum foras dari, quum utrique nostrum videbitur. Ego et librarios tuos culpa libero, neque te accuso; et tamen aliud quiddam ad te scripseram, Caerelliam quaedam habere, quae, nisi a te, non potuerit. Balbo quidem intelligebam satisfaciendum fuisse: tantum nolebam aut obsoletum Bruto, aut Balbo inchoatum [1] dari. Varroni, simul ac te videro, si tibi videbitur, mittam. Quid autem dubitarim, quum videro te, scies.

4. Attributos quod appellas, valde probe. Te de praedio Oviae [2] exerceri, moleste fero. De Bruto nostro, perodiosum: sed vita fert. Mulieres autem vix satis humane, quae inimico animo ferant, quum utraque officio pareat. Tullium scribam, nihil fuit, quod appellares. Nam tibi mandassem, si fuisset; nihil enim est apud eum positum nomine voti: sed est quiddam apud illum meum. Id ego in hanc rem statui conferre. Itaque et ego recte tibi dixi, ubi esset; et tibi ille recte negavit. Sed hoc quoque ipsum continuo adoriamur. Lucum hominibus non sane probo, quod est

(1) Fortasse Cicero scripsit *incorrectum*; ut epist. 21, *ne Balbus habeat ἀδιόρθωτα*. — *Inchoatum* idem valet. Cler.

*Attributos*) Debitores a me tibi assignatos quod flagitas, ut pecuniam numerent, qua ad fani aedificationem uti cogito, valde bene facis. *Attribuere*, et *Appellare*, verba ad pecuniae solutionem exactionemque pertinent. Vide *Attributi*, *Attributio nominum*, et *Attributa pecunia*. Pop.

(2) Ita rescripsi pro vulg. *aviae*. Intelligendum est praedium Oviae Lollii a Cicerone solutionis causa traditum; cf. lib. XII, ep. 21.

*Perodiosum*) Quod Bruto est domesticarum tricarum, sane quam molestum est: sed haec eveniunt quotidie, et vix possunt vitari. I. F. Gr.

*Mulieres*) In mulieribus autem (quae sine dubio iuxta propinquae suis rixis et intemperiis eum distrahebant) mitiorem animum desidero, quae, quum utrique aliarum rerum constet pudicitia et boni mores, altera alteram tolerare non possit, ut alterius facta dictaque omnia secus interpretetur. Id.

*Numine voti*) Ad fanum, quod filiae voverat. Man.

*Dixi, ubi esset*) Dixi, apud eum me pecuniae nescio quid habere. Id.

*Lucum hominibus*) Ait se non pro-

desertior: sed habet εὐλογίαν. Verum hoc quoque, ut censueris; quippe qui omnia. Ego, ut constitui, adero: atque utinam tu quoque eodem die! sin quid...; multa enim; utique postridie. Etenim coheredes: a quis sine te opprimi, malitia est.

5. Alteris iam literis nihil ad me de Attica. Sed id quidem in optima spe pono. Illud accuso, non te, sed illam, ne salutem quidem. At tu et illi, et Piliae plurimam: nec me tamen irasci indicaris. Epistolam Caesaris misi, si minus legisses.

bare, ut consecratio Tulliae fiat in luco, quemadmodum suadebat Atticus, quod in luco sit solitudo; hominum autem consecratio egeat celebritate. Nam quod ad Deos attinet, ii ita noti sunt, ut ad eos colendus in desertissima quaeque loca frequentissimi homines conveniant. Idcirco nihil eis opus est loci celebritate. Contra homines celebri loco consecrari debent, ut eorum nomen vulgo innotescat. Bos.

*Εὐλογίαν*) Quod probetur.

*Qui omnia*) Ad te refero.

*Adero*) In Tusculano.

*Sin quid*) Sin quid te Romae detinebit, multa enim possunt. Man.

*Sine te*) Harum rerum perito.

## XXIII.

Scr. in Arpinati a. d. III non. Sext. A. V. C. 708.

*De Bruto Romae potius conveniendo quam in Tusculano 1; de libris suis ad Varronem et Brutum mittendis 2; de mandatis suis in re pecuniaria 3.*

CICERO ATTICO S.

Antemeridianis tuis literis heri statim rescripsi: nunc respondeo vespertinis. Brutus, mallem, me arcesseret. Nam et aequius erat, quum illi iter instaret et subitum et longum; et mehercule nunc, quum ita simus affecti, ut non possimus plane simul vivere

*Affecti*) Ego reipublicae et filiae interitu: ille reipublicae ruina, et nescio quo mulierum odio. Ep. sup. Corr.

(intelligis enim profecto, in quo maxime posita sit συμβίωσις), facile patiebar, nos potius Romae una esse, quam in Tusculano.

2. Libri ad Varronem non morabuntur. [1] Sunt enim effecti, [2] ut vidisti: tantum librariorum menda tolluntur. De quibus libris scis me dubitasse: sed tu videris. Item, quos Bruto mittimus, in manibus habent librarii.

3. Mea mandata, ut scribis, explica: quamquam ista retentione [3] omnes ait uti Trebatius: quid tu istos putas? nosti domum. Quare confice εὐλόγως. Incredibile est, quam ego ista non curem. Omni tibi asseveratione affirmo, quod mihi credas velim, mihi maiori offensioni esse, quam delectationi, possessiunculas meas. Magis enim doleo, me non habere, cui tradam, quam *gaudeo* [4] habere, qui utar. Atque illud Trebatius se tibi dixisse narrabat. Tu autem veritus es fortasse, ne ego invitus audirem. Fuit id quidem humanitatis: sed mihi crede, iam ista non curò. Quare da te in sermonem, et perseca, et confice, excita,

Συμβίωσις) Convictus.

(1) Vulgo *morabantur.* Sed hoc tempus h. l. ineptum est. Ait enim moram nullam fore, quo minus illi libri mox mittantur. — Frustra. Cl.

(2) Edd. Rom. Asc. Ald. al. *defecti.* Bosius ex uno Ms. *defioti.* Lamb. correxit *detexti.* Gronov. malebat *affecti.* Ern. olim coni. *descripti;* post ex ed. Ienson. recepit *effecti.* — Clericus *detexti;* quod ipsum edidit Ernest., eodem Clerico teste. Valet idem quod absoluti et confecti. Tralatio sumpta est a tela. Ita Lamb. *T.*

*Dubitasse*) Num ad Varronem mitterentur. Epist. 22. Man.

(3) Erat quidam debitor Ciceronis, qui ei satisfacere volebat domo, quam habebat, cedenda ex lege Caesaris qua decrevit, ut debitores creditoribus satisfacerent per aestimationem possessionum, quanti quaeque ante civile bellum comparassent, deducto summae aeris alieni, si quid usurae nomine numeratum aut perscriptum fuisset, qua conditione quarta pars fere crediti deperibat. *Suet. Iul. c.* 42. Hanc igitur deductionem Cicero *retentionem* vocat.

*Istos*) Homines tam attentos et lucri nullius negligentes. I. F. Gron.

Εὐλόγως) Qua commodissima ratione poteris.

(4) *Gaudeo* vulgo omissum necessario fuit supplendum.

compella, loquere, [1] ut te cum illo Scaeva loqui putes. Ne existimes eos, qui non debita consectari soleant, quod debeatur, remissuros. De die tantum videto, et id ipsum bono modo.

(1) Tunstallus recte coniecit verba *perseca* — *loquere* ex aliquo poëta comico desumpta esse; nec dubito verum esse, quod Ernestio in mentem venit, Scaevam illum ipsum personam comicam fuisse. — Vtrumque Clerico displicet, teste Lem. — *Cum illo Scaeva*) Cassio Scaeva Caesariano, acerrimo Caesaris defensore, cum quo non est contendendum, sed moderate agendum. Ep. 10. Trebatium hoc cognomine designari censent alii; de quo lib. IX, ep. 15. Pop.

*De die*) De retentione recusandum nobis non est: de die, quam illis ad solvendum permitti velimus, videndum: neque id ipsum tamen vehementer est agendum. Confici enim prorsus volo; si non licebit, qua dio volumus; ea, qua licebit. Man.

## XXIV.

Scr. in Arpinati prid. non. Sextil. A. V. C. 708.

*Quaerit an verum sit filium suum Corcyrae visum; addit de libris Academicorum ad Varronem mittendis.*

CICERO ATTICO S.

Quid est, quod Hermogenes mihi Clodius, Andromenem sibi dixisse, se Ciceronem [1] vidisse Corcyrae? Ego enim audita tibi putaram. Nil igitur ne ei quidem literarum? [2] An non vidit? Facies ergo ut sciam. Quid tibi ego de Varrone rescribam? Quatuor διφθέραι sunt in tua potestate. Quod egeris, id probabo. Nec tamen αἰδέομαι Τρῶας. Quid enim? sed, ipsi quam res illa probaretur, magis verebar. Sed quoniam tu suscipis, in alteram aurem.

(1) Filium suum.

(2) Scil. *dedit filius!*

Διφθέραι) *Libri* Quaest. Academ., sic dicti, quod membranis, et pellibus conlegerentur.

Αἰδέομαι Τρῶας) Vide II, 5.

*In alteram aurem*) Dormio. Securi animi sum de Academicis; quando tu hoc suscipis, fore ut Varroni placeant. Man.

## XXV.

**Scr. in Arpinati non. Sextil. A. V. C. 708.**

*Adduntur pauca ad ea quae epist. 23 de retentione et ep. 24 de Andromene scripserat 1; de Bruto conveniendo 2; de libris ad Varronem et de epistola ad eum missa 3.*

CICERO ATTICO S.

De retentione, rescripsi ad tuas accurate scriptas literas. Conficies igitur, et quidem sine ulla dubitatione, aut retractatione. Hoc fieri et oportet, et opus est. De Andromene, ut scribis, ita putaram. [1] Scisses enim, mihique dixisses.

2. Tu tamen ita mihi de Bruto scribis, ut de te nihil. Quando autem illum putas? [2] Nam ego Romam pridie idus. Bruto ita volui scribere (sed quoniam tu te legisse scribis, fui fortasse ἀσαφέστερος), me ex tuis literis intellexisse, nolle eum me quasi prosequendi sui causa Romam nunc venire. Sed quoniam iam adest meus adventus, fac, quaeso, ne quid eum idus impediant, quo minus suo commodo in Tusculano sit. Nec enim ad tabulam [3] eum desideraturus eram: in tali enim negotio cur tu unus non satis es? sed ad testamentum volebam: quod iam malo alio die; ne ob eam causam Romam venisse videar. Scripsi igitur ad Brutum, iam illud, quod putassem, idib. nihil opus esse. Velim ergo totum hoc ita gubernes, ut ne

(1) Scil. falsum esse ab eo Ciceronem filium Corcyrae visum.

(2) Scil. in Tuscul. profecturum. Ἀσαφέστερος) Obscurior.

(3) Ad auctionem Brinnianam. — *Nec enim ad tabulam*) Brutum cupiebam idibus esse Romae, non ut auctioni interesset, sed ut ad obsignandum testamentum adhibere possem. MAN.

*Ad testamentum*) Veteres facto testamento obsignatores ex lege adhibebant: adhibebant autem amicos fere, aut homines auctoritate praestantes: quo magis ratum haberetur id, quod anulis clarorum virorum

minima quidem re ulla Bruti commodum impediamus.

3. Sed quid est tandem, quod perhorrescas, quia tuo periculo iubeam libros dari Varroni? Nihil est enim illis elegantius. [1] Etiam nunc si dubitas, fac ut sciamus. Volo Varronem, [2] praesertim quum ille desideret: sed est, ut scis,

δεινὸς ἀνήρ. τάχα κεν καὶ ἀναίτιον αἰτιόωτο.

Ita mihi saepe occurrit vultus eius, querentis fortasse vel hoc, meas partes in iis libris copiosius defensas esse, quam suas: quod mehercule non esse intelliges, si quando in Epirum veneris. [3] Nam nunc Alexionis epistolis cedimus. Sed tamen ego non despero probatum iri Varroni: et id, quoniam impensam fecimus in macrocola, facile patior teneri. Sed etiam atque etiam dico, tuo periculo fiet. Quare, si addubitas, ad Brutum transeamus. Est enim is quoque Antiochius. O Academiam volaticam, et sui similem, modo huc, modo illuc! Sed, quaeso, epistola mea ad Varronem valdene tibi placuit? Male mihi sit, si unquam quidquam tam enitar. [4] Ergo ne Tironi quidem dictavi,

esset obsignatum. Vide ep. 2, lib. VII. Id.

(1) Haec verba *Nihil — elegantius* huc transposui. Vulgo legebantur post verba *fac ut sciamus*, ubi non respondent antecedentibus.

(2) Scil. illos libros accipere.

Δεινὸς) Vehemens vir, et qui vel insontem accusare audeat. *Iliad.* Λ. 653 (vel 633).

(3) Ubi plus tibi erit otii ad libros meos legendos. — Nunc enim te Alexionis procuratoris tui epistolae occupatum habent, quas te nolo abiicere, tuis de rebus ex Epiro scriptas. Man.

*Macrocola*) Vide Plinium XIII, 12, ubi Harduinus: chartae, inquit, olim inter se iungebantur, et glutino compingebantur. Maiore modulo compaginatam chartam μακρόκολλον vocabant. Hae *chartae maiores* apud Suetonium, in Augusto, et apud Martialem I, 45.

*Antiochius*) Probat Antiochi partes, quas Varro defendit in Academicis: ut eas a Varrone ad ipsum transferre non absurde possimus. Man.

*Volaticam*) Quasi volarit a Catulo, Lucullo, et Hortensio ad Catonem, et Brutum primo, deinde ab his ad Varronem, ep. 15 huius libri, et nunc rursus ad Brut. volare cogitet. Corr.

*Sui similem*) Non consistentem, et nihil affirmantem. Id.

*Epistola*) Quae legitur Fam. IX, 8.

(4) In edd. pr. legebatur *si unquam*

qui totas περιοχὰς persequi solet, sed Spintharo syllabatim.

*quidquam tam enitar. Ergo* — Bosius e cod. decurtato dedit *si unquam quidquam tam enitar ἔργον*. In quo nunc latere puto ἐργωδῶς. — Ern. et Cler. *si unq. q. t. enitar. Ergo. At ego ne T.* etc.

Περιοχὰς) Comprehensiones, complexiones verborum.

## XXVI.

Scr. in Antiati VI id. Iun. A. V. C. 708.

*De loco ad fanum Tulliae exstruendum quaerendo* 1; *de consilio profectionis* 2; *de epistola ad Caesarem scripta* 3.

CICERO ATTICO S.

De Virgilii parte [1] valde probo. Sic ages igitur; et quidem id erit primum; proximum Clodiae. Quod si neutrum, metuo, ne turbem, et irruam in Drusum. Intemperans sum in eius rei cupiditate, quam nosti. Itaque revolvor identidem in Tusculanum. Quidvis enim potius, quam ut non hac aestate absolvatur.

2. Ego, ut tempus est nostrum, locum habeo nullum, ubi facilius esse possim, quam Asturae. Sed quia qui mecum sunt (credo, quod moestitiam meam non ferunt), domum properant; etsi poteram remanere, tamen, ut scripsi tibi, proficiscar hinc, ne relictus videar. Quo autem? Lanuvium? Conor equidem in Tusculanum. Sed faciam te statim certiorem. Tu literas conficies.

(1) Agri scil. ex hereditate Scapulana, quam partem videtur Ciceroni vendere voluisse.

*Primum; proximum*) Scapulae hortos primum cupio; secundum eos Clodiae. Vide XII, 40, 41, 43. Man.

*Turbem*) Scilicet rationes, vel *conturbem*, hoc est, decoquam: ut vel impenso, et insano pretio emam Drusianos, adeo ut mihi decoquendum sit. I. F. Gron.

*Tu literas conficies*) Dicit hoc, *Tu ad me velim saepe scribas*. Man. — Vel, quibus videbitur conscribes meo nomine, ut ep. 5 lib. XI. Corr.

3. Equidem credibile non est, quantum scribam die; quin etiam noctibus: nihil enim somni. Heri etiam effeci epistolam ad Caesarem. Tibi enim placebat: quam non fuit malum scribi, si forte opus esse putares. Vt quidem nunc est, nihil sane est necesse mittere. Sed id quidem, ut tibi videbitur. Mittam tamen ad te exemplum fortasse Lanuvio, nisi forte Romam. Sed cras scies.

*Romam*) Venero: nam ipse epistolam mecum afferam. Man.

## XXVII.

Scr. in Tusculano VIII kal. Quint. A. V. C. 708.

*De epistola ad Caesarem omittenda* 1; *de hortis Scapulanis* 2; *de Erote ad Atticum misso* 3.

CICERO ATTICO S.

De epistola ad Caesarem, [1] nobis vero semper rectissime placuit, ut isti [2] ante legerent. Aliter enim fuissemus et in hos inofficiosi, et in nosmet ipsos, si illum offensuri fuimus, paene periculosi. Isti autem ingenue, mihique gratum, quod, quid sentirent, non reticuerunt: illud vero vel optime, quod ita multa mutari volunt, ut mihi de integro scribendi causa non sit: [3] quamquam de Parthico bello quid spectare debui, nisi quod illum velle arbitrabar? Quod enim aliud argumentum epistolae nostrae, nisi κολακεία, fuit? An, si ea, quae optima putaram, suadere voluissem, oratio mihi defuisset? Totis igitur literis

(1) Significat illum librum συμβουλευτικὸν, de quo ad Att. XII, 40.

(2) Caesariani, qui Romae erant.

(3) H. e. ut melius sit totam hanc epistolam omittere. Paollo post enim scribit: *Totis igitur literis nihil opus est.*

Κολακεία) *Assentatio.* Nonnulli volgarunt κολακία: quod cur retineamus, nemo dixerit. *Anonym.*

nihil opus est. Vbi enim *ἐπίτευγμα* magnum nullum fieri possit, *ἀπότευγμα* vel non magnum molestum futurum sit; quid opus est *παρακινδυνεύειν*? praesertim quum illud occurrat, illum, quum antea nihil scripserim, existimaturum, me, nisi toto bello confecto, nihil scripturum fuisse. Atque etiam vereor, ne putet, me hoc quasi Catonis *μείλιγμα* esse voluisse. Quid quaeris? valde me poenitebat: nec mihi in hac quidem re quidquam magis ut vellem accidere potuit, quam quod *σπουδὴ* nostra non est probata. Incidissemus etiam in illos, in eis in cognatum tuum.

2. Sed redeo ad hortos. Plane illuc te ire, nisi tuo magno commodo, nolo: nihil enim urget. Quidquid erit, operam in Faberio ponamus. De die tamen auctionis, si quid scies.

3. Erotem, [1] qui e Cumano [2] venerat, quod et plane valere Atticam nuntiabat, et literas se habere aiebat, statim ad te misi.

Επίτευγμα) Prosper successus.

Απότευγμα) Errelum, offensio.

Παρακινδυνεύειν) Se temere periculo obiicere.

Μείλιγμα) *Lenimentum*. Ne pulet me ob eam causam hanc sibi epistolam misisse, ut hoc quasi munere eum placarem, alienatum eo libro, quem scripsi de laudibus Catonis. Man.

Σπουδὴ) Studium.

*In illos*) In calumniatores, qui apud Caesarem sunt, inter quos Q. Cicero, sororis tuae filius. Pop.

(1) Ita rescripsi pro *eum*, in quo nomen *Erotis*, qui eral Attici libertus, lalere visum est.

(2) Vbi tum erat Attica cum matre Pilia.

## XXVIII.

Scr. in Tusculano VII kal. Quint. A. V. C. 708.

*Exspectat quid de hortis Attico visum sit 1; de epistola ad Caesarem omittenda 2; de Niciae discessu 3.*

CICERO ATTICO S.

Hortos quoniam hodie eras inspecturus, quid visum tibi sit, cras scilicet. De Faberio autem, quum venerit.

2. De epistola ad Caesarem, iurato mihi crede, non possum; [1] nec me turpitudo deterret, etsi maxime debebat. Quam enim turpis est assentatio, quum vivere ipsum turpe sit nobis? Sed ut coepi, non me hoc turpe deterret. Ac vellem quidem (essem enim, qui esse debebam [2]); sed in mentem nihil venit. Nam, quae sunt ad Alexandrum hominum eloquentium et doctorum suasiones, vides quibus in rebus versentur. Adolescentem, incensum cupiditate verissimae gloriae, cupientem sibi aliquid consilii dari, quod ad laudem sempiternam valeret, cohortantur. Ad decus non deest oratio. Ego quid possum? Tamen nescio quid e quercu exsculpseram, quod videretur simile simulacri. In eo quia nonnulla erant paullo meliora, quam ea, quae fiunt et facta sunt, repre-

(1) *Scil.* aliam ad Caesarem epistolam scribere, quum in illa, quam scripseram, eius amicis tam multa displicuerint.

(2) Constans, vere philosophus, non adulator. Corr.

*Simile simulacri*) Vult ostendere; quemadmodum e quercu simulacrum facere difficile sit, duriore materia, quam ut circumcidi, aut expoliri possit; ideoque potius simulacri quiddam simile, quam simulacrum efficiatur: sic se, quum ad Caesarem scriberet, argumento admodum angusto (neque enim, quod et ipsi honestum esset, et Caesari gratum, scribere licebat; itaque difficili in loco versabatur, ut quasi e quercu videretur exsculpere), perfectum opus non potuisse facere, sed ex dura et parum commoda materia fecisse nescio quid, quod operis tamen simile videretur. Man.

henduntur: quod me minime poenitet. Si enim pervenissent istae literae, mihi crede, nos poeniteret. Quid? tu non vides ipsum illum Aristotelis discipulum, summo ingenio, summa modestia, posteaquam rex appellatus sit, superbum, crudelem, immoderatum fuisse? Quid? tu hunc de pompa, Quirini contubernalem, his nostris moderatis epistolis laetaturum putas? Ille vero potius non scripta desideret, quam scripta non probet. Postremo, ut volet. Abiit illud, quod tum me stimulabat, quod tibi dabam πρόβλημα Ἀρχιμήδειον. Multo mehercule magis nunc opto casum illum, quem tum timebam, vel quem libebit.

3. Nisi quid te aliud impediet, mihi optato veneris. Nicias a Dolabella magno opere arcessitus (legi enim literas), etsi invito me tamen eodem me auctore profectus est. Hoc manu mea.

*Hunc de pompa*) Dio lib. XLIII: *Decreverunt, ut eburnea Caesaris statua, et currus etiam solidus, quo die cursus equorum in circo spectantur, inter Deorum imagines in pompa gestaretur; et ut alia praeterea statua in Quirini templo poneretur, cum hac inscriptione, Deo invicto.* Ideoque eum appellat Cicero *Quirini contubernalem*; ut supra XII, 44. MAN.

(1) Rescripsit quae scripserat XII, 4.

## XXIX.

Scr. in Tusculano a. d. VII kal. Quint. A. V. C. 708.

*Niciae de Iuvencio Thalna iudicium refert; de hortis emendis quid fieri velit, exponit.*

CICERO ATTICO S.

Quum quasi alias res quaererem de philologis e Nicia, incidimus in Thalnam. Ille de ingenio nihil nimis: modestum et frugi. Sed hoc mihi non placuit. Se scire aiebat, ab eo nuper petitam Cornificiam, Q. filiam,

vetulam sane et multarum nuptiarum: non esse probatum mulieribus, quod ita reperirent, rem non maiorem DCCC. Hoc putavi te scire oportere. De hortis ex tuis literis cognovi, et Chrysippo.[1] In villa, cuius insulsitatem bene noram, video nihil, aut pauca mutata. Balnearia tamen laudat maiora: de minoribus ait hiberna effici posse. Tecta igitur ambulatiuncula addenda est: quam ut tantam faciamus, quantam in Tusculano fecimus, prope dimidio minoris constabit isto loco. Ad id autem, quod volumus, *ἀφίδρυμα*,[2] nihil aptius videtur, quam lucus, quem ego noram: sed celebritatem nullam tum habebat; nunc audio maximam. Nihil est, quod ego malim. In hoc *τὸν τῦφόν μου πρὸς θεῶν τροποφόρησον*. Reliquum est, si Faberius nobis nomen illud explicat, noli quaerere, quanti. Othonem vincas volo. Nec tamen insaniturum illum puto: nosse enim mihi hominem videor. Ita male autem audio ipsum esse tractatum, ut mihi ille emptor non esse videatur. Quid enim? pateretur? Sed quid argumentor? si Faberianum explicas, emamus vel magno: sin minus, ne parvo quidem possumus. Clodiam igitur: a qua ipsa ob eam causam sperare videor, quod et multo minoris sunt, et Dolabellae nomen iam expeditum videtur, ut etiam repraesentatione confidam.[3] De hortis satis. Cras aut te, aut causam:[4] quam quidem futuram Faberianam. Sed, si poteris.

(1) Architecto, Cyri architecti liberto.

(2) Fanum Tulliae dedicandum.

*Τὸν τῦφον*) Insolenti et vanae ambitioni meae, per Deos, indulge.

*Non esse*) Futurus.

*Pateretur?*) Nescio quid fieri, quod nummis redimere posset, si nummos haberet? I. F. GRON.

(3) I. e. ut me pecuniam sine mora numerare posse sperem.

(4) Aut te exspecto aut causam cur non veneris; causam autem, quae te moretur, hanc puto fore, ut pecuniam exigas a Faberio. MAN.

## XXX.

Scr. in Tusculano VI kal. Quint. A. V. C. 708.

*De Q. Ciceronis epistolis 1; de auctione et negotio Faberiano 2; denique quaerit, qui decem legati Mummio fuerint 3.*

CICERO ATTICO S.

Ciceronis [1] epistolam tibi remisi. O te ferreum, qui illius periculis non moveris! Me quoque accusat. Eam tibi epistolam misissem. Nunc illam alteram [2] de rebus gestis eodem exemplo puto.

2. In Cumanum hodie misi tabellarium. Ei dedi tuas ad Vestorium, quas Pharnaci dederas. Commodum ad te miseram Demeam, quum Eros ad me venit. Sed in eius epistola nihil erat novi, nisi auctionem biduum. Ab ea igitur, ut scribis; et velim, confecto negotio Faberiano; quem quidem negat Eros hodie. Cras mane putat. A te colendus est. Istae autem κολακεῖαι [3] longe absunt a scelere. Te, ut spero, perendie.

3. Mihi, sicunde potes, erues, qui decem legati Mummio fuerint. Polybius non nominat. Ego memini Albinum consularem, et Sp. Mummium. Videor audisse ex Hortensio, Tuditanum. Sed in Libonis Annali, XIV annis post praetor est factus Tuditanus,

(1) Quinti filii, qui de periculis in bello Hispaniensi exantlatis scripserat.

(2) Vulgo *nam illam alteram*. Sed particula *nam* hic non quadrat. Cicero ait: se epistolam Quinti filii de rebus in Hispania gestis Attico missurum fuisse, nisi putaret, et alteram illam, quam Atticus de iis rebus acceperat, eodem exemplo esse.

*Ab ea*) Post eam huc venies.

*Negat*) Venturum.

*A te colendus est*) Faberius ut Caesarianus, ut solvat libentius. CORR.

(3) Vulgo *non longe*. Sed I. F. Gronovius recte censuit negationem esse tollendam, idque etiam Ern. probavit. Sensus est: Nam sic assentari licet, nempe ut a debitore potente pecuniam recipiamus. I. F. GRON.

quam consul Mummius: non sane quadrat. Volo aliquem Olympiae, aut ubi visum, *πολιτικὸν σύλλογον*, more Dicaearchi, familiaris tui.

*Non sane quadrat*) Quoniam sic annis XIV ante, quam Praetor est factus, legatus esse potuisset. Cor.

Πολιτικὸν σύλλογον) *Conventum et sermonem de Republica.* Cicero fingere volebat disputationem illam, quam instituebat de Republica ordinanda, habitam fuisse Olympiae. Quo exemplo fortasse Dicaearchus Ὀλυμπικὸν scripserat. Fertur enim librum hoc titulo edidisse. Bos.

## XXXI.

Scr. in Tusculano a. d. V kal. Quint. A. V. C. 708.

*De Attici adventu exspectato 1; de Dicaearchi libris mittendis 2; de epistola ad Caesarem omittenda 3; de hortis Scapulanis emendis 4; de Q. filii luxuria 5.*

CICERO ATTICO S.

Quinto kal. mane accepi a Demea literas pridie datas, ex quibus aut hodie, aut cras te exspectare deberem. Sed, ut opinor, idem ego, qui exspecto tuum adventum, morabor te. Non enim puto tam expeditum Faberianum negotium futurum, etiamsi est futurum, ut non habeat aliquid morae. Quum poteris igitur, quoniam etiamdum abes.

2. Dicaearchi, quos scribis, libros sane velim mihi mittas; addas etiam *καταβάσεως*. [1]

3. De epistola ad Caesarem, *κέκρικα*. Atque id ipsum, quod isti aiunt illum scribere, se, nisi constitutis rebus, non iturum in Parthos; idem ego sua-

*Quoniam etiamdum abes*) Nondum in viam te dedisti. Man. Mallem: *quoniam diu habes.* Mur.

(1) Librum Dicaearchi περὶ τῆς εἰς Τροφωνίου καταβάσεως, *de descensu in antrum Trophonii.*

Κεκύβικα) *In cubi et tesserae modum me conformavi, firmissime sto, certum habeo et constitutum, quid scribam.* Sed rectius, eodem sensu, Graeviana habet, κέκρικα (ex Lamb. coniectura). Ern.

debam in illa epistola; sin...; utrum liberet, facere posse, auctore me. Hoc enim ille exspectat videlicet, neque est facturus quidquam, nisi de meo consilio. Obsecro, abiiciamus ista, et semiliberi saltem simus: quod assequemur et tacendo, et latendo.

4. Sed et aggredere Othonem, ut scribis. Confice, mi Attice, istam rem. Nihil enim aliud reperio, ubi et in foro non sim, et tecum esse possim. Quanti autem, hoc mihi venit in mentem. C. Albanius proximus est vicinus: is CIↃ iugerum de M. Pilio emit, ut mea memoria est, HS. CXV. Omnia scilicet nunc minoris. Sed accedit cupiditas; in qua, praeter Othonem, non puto nos ullum adversarium habituros. Sed eum ipsum tu poteris movere: facilius etiam, si Kanum haberes.

3. O gulam Q. insulsam! [1] pudet me patris. Rescribes, si quid voles.

*Kanum*) Q. Gellius Canus, de quo Nepos in Attici vita cap. 10.

*Pudet me patris*) Ita Vict. Man. Lamb. Quod habent Grut. et Graev. *putet me patris*, nihili est. Illud autem, *O gulam insulsam!* dictum intelligunt de Othone, qui tantummodo ut bibacitatis haberet domicilium, hortos emere illos volebat, quos alium honestiorem in usum appetebat Cicero. Ego de Q. filio interpretor. Nam et ille aliquid tunctemporis commune habuit cum Cano, ut mox dicetur ep. 41. *Pudet me patris*, h. e. Q. patris. Quod si facias cum Mongaltio, qui de M. filio interpretatur, legendum erit: *Pudet-ne patris?* Athenis enim, ut supra dictum est, strenuum agebat M. filius ganeonem. Ad eum literas dederat Atticus severas ac temperatas, quibus responderat adolescens parum decenter. Hinc illa indignatio: O insulsum helluonem! Eumne ergo pudet, quod me patrem habeat? adeo studet mei esse dissimilis. OLIV.

(1) Sic Sch. Alii omittunt praenomen *Q.*

## XXXII.

Scr. in Tusculano a. d. V kal. Quint. A. V. C. 708.

*De negotio Faberiano conficiendo* 1; *de Dicaearchi libris mittendis* 2; *de libris suis Attico reddendis* 3; *de quaestione Attico proposita de decem legatis* 4.

CICERO ATTICO S.

Alteram a te epistolam quum hodie accepissem, nolui te una mea contentum. Tu vero age, quod scribis, de Faberio. In eo enim totum est positum id, quod cogitamus: quae cogitatio si non incidisset (mihi crede istuc, ut cetera), non laborarem. Quamobrem, ut facis (istuc enim addi nihil potest), urge, insta, perfice.

2. Dicaearchi *περὶ ψυχῆς* utrosque velim mittas, et *καταβάσεως*. Τριπολιτικὸν [1] non invenio, et epistolam eius, quam ad Aristoxenum misit. Tres eos libros maxime nunc vellem: apti essent ad id, quod cogito.

3. Torquatus Romae est. [2] Misi, ut tibi daretur. Catulum et Lucullum, [3] ut opinor, antea. His libris nova prooemia sunt addita, quibus eorum uterque laudatur. Eas literas [4] volo habeas: et sunt quaedam alia.

4. Et, quod ad te de decem legatis scripsi, parum intellexti: credo, quia *διὰ σημείων* scripseram. De C.

Περὶ ψυχῆς) *De animo:* quem quidem Dicaearchus ipse vult efficere esse mortalem. Tusc. I, 10, 18, 31.

*Vtrosque*) Muretus, *utique.*

(1) Dicaearchi librum.

(2) Liber primis de finibus bonorum.

(3) Academicorum libros ex editione priore.

(4) Si *literas* verum est, non epistolam ad Atticum scriptam significat, sed *prooemia* ista, de quibus modo dixerat. Fortasse tamen Cicero scripserat *eos libros.*

Διὰ σημείων) *Per notas.*

Tuditano enim quaerebam, quem ex Hortensio audieram fuisse in decem: eum video in Libonis praetorem P. Popillio, P. Rupilio consulibus. Annis XIV ante, quam praetor factus est, legatus esse potuisset? [1] nisi admodum sero praetor [2] est factus: quod non arbitror. Video enim curules magistratus eum legitimis annis perfacile cepisse. Postumium autem, cuius statuam in Isthmo meminisse te dicis, in iis sciebam fuisse. Is autem est, qui cum Lucullo fuit; quem tu mihi addidisti, sane ad illum *σύλλογον* personam idoneam. Videbis igitur, si poteris, ceteros; ut possimus *πομπεῦσαι καὶ τοῖς προσώποις*. [3]

*In Libonis*) Supple, annali.

(1) Pighius in Annal. ad *A.* 621, aliquid hic excidisse suspicatur: fortasse *non videtur*.

(2) Sic edidi e Pighii emendatione certissima. Vulgo *quaestor*. At quaestura non est magistratus curulis.

*Sciebam*) Lege *nesciebam*.

*Σύλλογον*) Conventum.

(3) Ex personarum dignitate quasi pompam agere.

## XXXIII.

Scr. in Tusculano circiter kal. Quintil. A. V. C. 708.

*De rebus ad hortos emendos pertinentibus* 1, 2; *de Dicaearchi libris* 3; *de quaestione qui fuerint inter decem legatos ad Mummium missos* 4; *de Varronis et Capitonis adventu* 5.

CICERO ATTICO S.

Negligentiam miram! Semelne putas mihi dixisse Balbum et Faberium, professionem relatam? quin

*Professionem relatam*) Quovis lustro, quum agebatur census populi romani, quilibet civium profitebatur, quantum in bonis haberet. Condito lustro, si quid accedebat ad possessiones, id quoque publicas in tabulas apud Praetorem referri oportebat. Prior illa professio dici possit *censualis*; haec posterior, *quotidiana*. De censuali hic agi plerique volunt interpretes: ego de altera: quemadmodum *Fam.* XVI, 23. Actum enim esse censum a Caesare non vidi usquam; neque illi demonstrant. Tum, cur hic appellatur Faberius, nisi quia eius de negotio agitur. MONG.

etiam eorum [1] iussu miseram, qui profiteretur: ita enim oportere dicebant. Professus est Philotimus libertus. Nosti credo librarium. Sed scribes, et quidem confestim.

2. Ad Faberium, ut tibi placet, literas misi. Cum Balbo autem puto te aliquid fecisse. De hortis Scapulanis in Virgilio [2] mihi nulla est δυσωπία. Nec enim eius causa sane debeo: et, si emero, quid erit, quod postulet? Sed videbis, ne is quum sit in Africa, ut Caelius. De nomine, tu videbis cum Cispio: sed, si Plancus destinat, tum habet res difficultatem. Te ad me venire uterque nostrum cupit: sed ista res nullo modo relinquenda est. Othonem quod speras posse vinci, sane bene narras. De aestimatione, ut scribis, quum agere coeperimus: etsi nihil scripsit, nisi de modo agri. Cum Pisone, si quid poteris.

(1) Cod. Balliol. et Helmst. *meorum;* quod Graev. Ern. probaverunt.

*Librarium*) Eum, qui cuiusliber professionem in tabulas publicas referebat. MAN.

(2) Ita correxi vulgatam lectionem misere corruptam: *Cum Balbo autem puto te aliquid fecisse H. in Capitolio. In Virgilio* etc.

Δυσωπία) *Verecundia.* C. Virgilius in Africa adversus Caesarem militarat, et Thapso praesidio fuerat, ut auctor belli Africani tradit cap. 78, 79, 86. Videtur post victoriam Caesaris evasisse aliquo, et latitasse, neque enim ibi eius mentio fit vel interfecti, vel dediti. Erat autem is Virgilius in Scapulanis heredibus. Fortasse pro eius parte confiscata interveniebant procuratores Caesaris. Dicit igitur Cicero; non ianoi verecundia absterreor de Virgilii parte emenda. Accedit quod hic Virgilius erga Ciceronem exsulem parum amice se gesserat, ut patet ex orat. pro Plancio, cap. 46. I. F. GRON.

*Vt Caelius*) Verebatur Cicero, ne forte, quemadmodum C. Caelius Caldus (de quo supra X, 12) in Italia Marianarum partium reliquias collegerat, ita hic Virgilius in Africa novas Pompeianis faces subiiceret, instauratoque bello, viam sibi ad honestiores pacis conditiones muniret. Tunc enim exigere potuisset, sua sibi praedia ut redderentur ipsa, non modo pretium, quo venierant, coactusque esset Cicero eam restituere partem hortorum, quae ad Virgilium e Scapulana hereditate pervenerat. MONG.

*Destinat*) Statuit hortos emere.

*Etsi nihil scripsit*) Caesar in lege, vel Balbus ad me: etsi videri potest Otho de hortis aliquid, se de aestimatione nihil scripsisse. CORR.

3. Dicaearchi librum accepi : et *καταβάσεως* exspecto.

4. Negotium dederis ; [1] reperiet ex eo libro, in quo sunt senatusconsulta Cn. Cornelio, L. Mummio consulibus. De Tuditano autem, quod putas, *εὔλογον* est, tum illum, quoniam fuit ad Corinthum (non enim temere dixit Hortensius) aut quaestorem aut tribunum militum, idque potius fuisse credo. Tu de Antiocho scire poteris, [2] quo anno quaestor, aut tribunus militum fuerit. Si neutrum quadret, in praefectis, an in contubernalibus fuerit, modo fuerit in eo bello.

5. De Varrone loquebamur ; lupus in fabula. Venit enim ad me, et quidem id temporis, ut retinendus esset. Sed ego ita egi, ut non scinderem penulam. Memini enim tuum : « et multi erant, nosque imparati. » Quid refert? Paullo post C. Capito cum T. Carrinate. Horum ego vix attigi penulam ; tamen remanserunt : ceciditque belle, ut sermo [3] a Capitone de urbe augenda. A ponte Mulvio Tiberim duci secundum montes Vaticanos ; campum Martium coaedificari ; illum autem campum Vaticanum fieri, quasi Martium campum. Quid ais? inquam. At ego

(1) Hic manifestum est quaedam verba intercidisse. Sic enim fere scripserat Cicero : *De decem legatis Antiocho* (vel aliud scribae nomen posuerat) *negotium dederis* sc. quaerendi.

*Εὔλογον*) *Probabile.*

*Antiocho*) Servo suo literato.

(2) Vulgo *poteris. Vide etiam quo anno.* Ego illud *vide etiam* pro quo alii habent *videt etiam*, ut inutilium delevi.

*Tuum*) Feci, inquit, quod memini te solere ; qui sic interdum ad coenam invitas, ut penulam tamen non scindas. MAN. — *Κατ' ἔλλειψιν* dixit *tuum*, quum morem, aut institutum tacite intelligeret. Sic Terentius, *Pol Crito antiquum obtines.* BOS.

(3) Ita correxi vulgatum *ceciditque belle. Sed casu sermo* — — ex hac lectione enim ineptus oritur sensus, quasi Cicero dixisset *belle cecidisse*, quod illi remanserint. Loco a nobis ita correcto similis est ille *de Orat. I, 21 : valde optanti mihi cecidit, ut in istum sermonem delaberemini.*

ad tabulam; ut, si recte possim, Scapulanos hortos. « Cave facias, inquit: nam ista lex perferetur: vult enim Caesar. » Audire me facile passus sum; fieri autem, moleste fero. Sed tu quid ais? Quamquam quid quaero? nosti diligentiam Capitonis in rebus novis perquirendis. Non concedit Camillo. Facies me igitur certiorem de Idibus. Ista enim me res adducebat. Eo adiunxeram ceteras; quas consequi tamen biduo aut triduo post facile potero. Te tamen in via confici minime volo. Quin etiam Dionysio ignosco.

6. De Bruto quod scribis, feci ut ei liberum esset, quod ad me attineret. Scripsi enim ad eum heri, [1] eius opera mihi nihil opus esse.

*Duci*) *Perduci.*

*Ad tabulam*) Iturus eram, ut emerem Scapulanos hortos, *si recte*, id est aequo pretio possem. Tabula proponebatur inscriptis nominibus earum rerum, de quibus auctio futura erat. MAN.

*In via*) Id est, dum ad me accedis, in itinere nimium laborare et defatigari. VICT.

(1) Vulgo addebatur *Idibus Maii*, in quum manifestum mendum iam Manutius viderat.

## XXXIV.

Scr. Asturae post VIII kal. Sept. A. V. C. 708.

*Scribit se Asturam venisse, petitque ut cum Publilio transigat.*

CICERO ATTICO S.

Asturam veni [1] VIII kal. Vitandi enim caloris causa Lanuvii III horas acquieveram. Tu velim, si grave non erit, efficias, ne ante nonas mihi illuc veniendum sit. Id potes per Egnatium Maximum. Illud in

(1) Fortasse hic excidit *vesperi.*

primis, ut cum Publilio, me absente, [1] conficias: de quo quae fama sit, scribes. *Id populus curat scilicet.* [2] Non mehercule arbitror: [3] etenim haec decantata erat fabula. Sed complere paginam volui. Quid plura? ipse enim adsum, nisi quid tu prorogas. Scripsi enim ad te de hortis.

*Cum Publilio*) Fratre Publiliae uxoris, cui restitutio dotis debebatur post divortium; quod non arbitrabatur populum improbaturum, quum vulgo iam ante iactatum fuisset, et quasi fabula decantatum, hoc futurum. Pop.

(1) Vulgo *me paene absente*. In quo ineptum illud *paene* delevi.

(2) E Terentii Andria I.

(3) Scil. populum hoc nihil curare.

## XXXV et XXXVI.

Scr. in Tusculano VIII id. Sext. A. V. C. 708.

*De urbe per Atheniensem quendam augenda* 1; *de libris Academicis Varroni datis* 2; *de Bruti erga se amore* 3.

CICERO ATTICO S.

O rem indignam! gentilis tuus [1] urbem auget; quam hoc biennio primum vidit: et ei parum magna visa est, quae etiam ipsum capere potuerit. Hac de re igitur exspecto literas tuas.

2. Varroni, scribis, te simul ac venerit. [2] Dati igitur iam sunt; nec tibi integrum est: hui, si scias quanto periculo tuo! aut fortasse literae meae te retardarunt, Sed eas nondum legeras, quum has proximas scripsisti, Scire igitur aveo, quo modo res se habeat.

3. De Bruti amore, [3] vestraque ambulatione, etsi

(1) Atheniensis aliquis Geometra, qui Caesari videtur auctor fuisse pomoerii proferendi, et ab eo huic negotio adhibitus esse.

(2) Scil. libros Academicos ei daturum.

(3) His verbis vulgo nova epistola inchoatur.

mihi nihil novi affers, sed idem, quod saepe; tamen hoc audio libentius, quo saepius; eoque mihi iucundius est, quod tu eo laetaris; certiusque eo est, quod a te dicitur.

## XXXVII.

Scr. in Tusculano VIII id. Sext. A. V. C. 708.

*De Xenonis nomine* 1; *de Q. filii maledictis* 2; *de laudatione Porciae* 3; *de gladiatoribus* 4; *de auctione Cluvianorum bonorum proscribenda* 5.

CICERO ATTICO S.

Has alteras hodie literas. De Xenonis nomine, et de Epiroticis XL, nihil potest fieri nec commodius, nec aptius, quam ut scribis. Id erat loquutus mecum eodem modo Balbus minor.

2. Novi nihil sane, nisi Hirtium cum Quinto acerrime pro me litigasse; omnibus cum locis furere, [1] maximeque in conviviis; quum multa de me, tum redire ad patrem:[2] nihil autem ab eo tam ἀξιοπίστως dici, quam alienissimos nos esse a Caesare; fidem nobis habendam non esse; me vero etiam cavendum (φοβερὸν ἦν, nisi viderem scire regem, me animi nihil habere); Ciceronem vero meum vexari. [3] Sed id quidem arbitratu suo.

*De Xenonis nomine*) Pecuniam quam Xeno tibi debet, et sestertia quadraginta quae in Epiro habes in nominibus, bene fecisti quod Ciceroni filio Athenis curasti. Epist. 16, lib. XIV. Pop.

(1) Sic recte Faërnus. Vulgo *facere*.

(2) Tum etiam de patre detrahere.

Ἀξιοπίστως) Fide dignum.

Φοβερὸν ἦν) Formidabile erat.

*Regem*) Caesarem, invidiose.

(3) Hoc nimirum dictitare ferebatur Q. Cicero filius, M. Tullii filium Athenis iam deversantem nimis duriter et parce a patre haberi.

3. Laudationem Porciae gaudeo me ante dedisse Leptae tabellario, quam tuas acceperim literas. Eam tu igitur, si me amas, curabis, si modo mittetur, isto modo mittendam Domitio et Bruto.

4. De gladiatoribus, de ceteris, quae scribis ἀνεμοφόρητα, facies me quotidie certiorem.

5. Velim, si tibi videtur, appelles Balbum et Offilium de auctione proscribenda. [1] Equidem loquutus sum cum Balbo. Placebat. Puto conscripta habere Offilium omnia; habet et Balbus: sed Balbo placebat, propinquum diem, et Romae; si Caesar moraretur, posse diem differri. Sed is quidem adesse videtur. Totum igitur considera. Placet enim Vestorio.

*Laudationem*) Mortuos Romani veteres in funere laudabant, praesertim ortos illustri familia. Laudabant autem non modo propinqui, sed et amicitia coniuncti. Cicero Porciam laudavit, Catonis sororem, laudatione non habita, sed scripta. MANVT.

*Si modo mittetur*) Vt nunc est, non adhibita lima ista, quam tu desideras. I. F. GRON. — Immo adhibita illa. Vide infra epist. 48, quae hanc praecessit. MONG.

Ἀνεμοφόρητα) Digna, quae ventis ferantur; inania, levia.

(1) Nimirum auctione Cluvianorum bonorum, de qua inter Clovii heredes Ciceronem et T. Hordeonium convenerat.

*Omnia*) Cloviana bona, quae in auctione venibant. MAN.

*Romae*) Proscribi auctionem Romae, non Puteolis. ID.

## XXXVIII.

Scr. in Tusculano VII id. Sext. A. V. C. 708.

*De contumeliosis Q. filii literis, et de ratione eum excipiendi.*

CICERO ATTICO S.

Ante lucem quum scriberem contra Epicureos, de eodem oleo et opera exaravi nescio quid ad te, et ante lucem dedi. Deinde quum, somno repetito, simul cum sole experrectus essem, datur mihi epistola a sororis tuae filio, quam ipsam tibi misi; cuius est prin-

cipium non sine maxima contumelia. Sed fortasse οὐκ ἐπέστησεν. Est autem sic: *Ego enim non probo, quidquid non belle in te dici potest.* Posse vult in me multa dici non belle, sed ea se negat approbare. Hoc quidquam pote impurius? iam cetera leges (misi enim ad te) iudicabisque. Bruti nostri quotidianis assiduisque laudibus, quas ab eo de nobis haberi permulti mihi renuntiaverunt, commotum istum aliquando, scripsisse [1] aliquid ad me, credo et ad te; idque ut sciam, facies: nam, ad patrem de me quid scripserit, nescio; de matre quam pie? *Volueram*, inquit, *ut quam plurimum tecum essem, conduci mihi domum; et id ad te scripseram: neglexisti. Ita minus multum una erimus. Nam ego istam domum videre non possum: qua de causa, scis.* Hanc autem causam pater odium matris esse dicebat. Nunc me iuva, mi Attice, consilio, πότερον δίκας τεῖχος ὕψιον, [2] ἢ σκολιᾶς ἀπάτας. Vt enim Pindaro, sic δίχα μοι νόος, ἀτρέκειαν εἰπεῖν. Omnino moribus meis illud aptius, sed hoc fortasse temporibus. Tu autem, quod ipse tibi suaseris, idem mihi persuasum putato. Equidem vereor maxime, ne in Tusculano opprimar.

Οὐκ ἐπέστησεν) Non animadvertit, non satis cogitanter scripsit.

(1) Sic Ern. Vulgo *scripsisti.*

Πότερον δίκας τεῖχος ὕψιον) Supplendum ex Platone, qui haec itidem refert, ἀναβὰς, *utrum exscenso alto muro iustitiae.* Alludit Cicero ad locum Pindari ex libro deperdito, quo iam usus erat, sed alio, quam Cicero, sensu Plato lib. II de Republica. Verba Pindari apud Platonem integra haec sunt: Πότερον δίκας τεῖχος ὕψιον, ἢ σκολιᾶς ἀπάτας ἀναβάς: *utrum rectis et iustis artibus, an dolis fraudibusque utens* etc. Cicero ad aliam rem transtulit. Scire cupit ex Attico, quid sibi suadeat, utrum putet prae se ferendam esse iustam iram in Quintum filium, quam obiurgando patruum apud Caesarem meruerat, an dissimulandam. Ern.

(2) Hic vulgo addebatur ista: *id est utrum aperte hominem aspernar et respuam;* quae recte iudicavit Valckenarius ad Eurip. fragm. pag. 195 insititia esse.

Δίχα μοι νόος) *Ambigit animus ad verum dicendum.* Pind. Ern.

*Opprimar*) Q. filii repentino adventu cum Caesare ex Hispania. Epistola libri huius 39. Pop.

In turba haec essent faciliora. Vtrum igitur Asturae? Quid, si Caesar subito? Iuva me, quaeso, consilio. Vtar eo, quod tu decreveris.

*Caesar*) Asturam Caesar quum venisset, apud Ciceronem coenavit. Epist. 4 lib. XIV. MAN.

## XXXIX.

Scr. in Tusculano VI id. Sext. A. V. C. 708.

*De impiis Q. filii literis* 1; *Romam se venturum, sed invitum* 2; *Dicaearchi aliquot libros poscit* 3.

CICERO ATTICO S.

O incredibilem vanitatem! ad patrem, domo sibi carendum propter matrem: plena pietatis. Hic autem iam languescit, et ait sibi illum iure iratum. Sed utar tuo consilio. Σκολιὰ enim tibi video placere.

2. Romam, ut censes, veniam, sed invitus. Valde enim in scribendo haereo. Brutum, inquis, eadem scilicet. Sed nisi hoc esset, res me ista non cogeret. Nec enim inde venit, unde mallem; neque diu abfuit; neque ullam literam ad me. Sed tamen scire aveo, qualis ei totius itineris summa fuerit.

3. Libros mihi, de quibus ad te antea scripsi, velim mittas, et maxime Φαίδρου περισσῶν, [1] et Ἑλλάδος.

Σκολιὰ) *Obliqua, simulationes.*

*Haereo*) Totus in scribendo sum. Scribebat autem quaestiones Tusculanas. MAN.

*Eadem*) Adverbium est, significatque eadem via, ut ex Charisio alias docui. Tu, inquit, scribis me, quum Romam veniam, eadem via Brutum scilicet visurum. Sed nisi Romam ire decrevissem Quinti vitandi causa, occasio illa Brutum visendi me hinc non moveret. Brutus Caesari tunc valde familiaris erat: idcirco eum videre Cicero nolebat. Bos.

*Nec inde venit*) Non inde venit, ubi sunt boni viri, qui, quod inimicum habeant Caesarem, patria exsulant. ID.

(1) Thomas Reinesius Var. lect. III, 3, coni. Φαίδρου περὶ Θεῶν.

## XL.

Scr. in Tusculano a. d. VI id. Sext. A. V. C. 708.

*De Bruti ad Atticum literis et de Q. filii adventu.*

CICERO ATTICO S.

Itane nuntiat Brutus, illum ad bonos viros? εὐαγγέλια. Sed ubi eos? nisi forte se suspendit. Hic autem ut stultum [1] est? Vbi igitur φιλοτέχνημα illud tuum, quod vidi in Parthenone, Ahalam et Brutum? Sed quid faciat? illud optime, *sed ne is quidem, qui omnium flagitiorum auctor, bene de nostro.* At ego verebar, ne etiam Brutus eum diligeret. Ita enim significarat iis, quas ad meas.[2] At vellem aliquid degustasse de fabulis.

*Illam*) Caesarem.

Εὐαγγέλια) Vide II, 3, et 12.

*Vbi eos*) Vbi bonos viros inveniet, nisi forte ipse se suspendit, ut eos apud inferos visat? nam eius scelere omnes boni perierunt. Bos.

(1) Ita Tunstallus correxit vulg. *fultum.* — *Vt fultum est*) Scilicet eius imperium, milite, amicis, pecunis etc. Graev.

Φιλοτέχνημα) *Opus ingeniose, summoque studio elaboratum*, cuiusmodi erant statuae Ahalae, et Bruti assertorum libertatis populi romani, quas Atticus habebat in Parthenone. Vbi, inquit, est opus illud artificiosum, quod ipse vidi in Parthenone tuo, quum Brutus diceret se moveri et excitari eius aspectu ad liberandam tyrannide Rempublicam, exemplo gentilis sui L. Iunii Bruti, et Servilii Ahalae. Bos. — Intelligit stemma Bruti ab Attico compositum, in quo M. Brutus a L. Bruto, qui Tarquinium expulit, et Servilio Ahala, qui Spurium Maelium occidit, deducebatur quasi a duobus tyrannicidis. I. F. Gron.

*In Parthenone*) Parthenon dicebatur templum Minervae in arce Athenarum, de quo vide Meursii Cecropiam cap. 14. Sed hic haud dubie est pars aedium Attici, aut praetorii alicuius, vel villae lautioris. Id.

*Sed quid faciat?*) Quasi dicat, nihil. Neque enim possit. Itaque foro utendum est, quum nequeat, quod instituerat, efficere. Hic Brutum excusat. Bos.

*Sed ne is quidem*) Verba sunt Attici ex eius ad Ciceronem epistola repetita. Id.

*Auctor*) Hirtius potius, quam Caesar. Nam is ad Caesarem Quinto filio aditum aperuit (ep. 20 lib. XI); ut quaecunque flagitia Quintus committit, Caesaris gratia fretus, Hirtio adscribi iure possint. Max.

(2) Rescripsit; supple *literas*. Sch.

Sed coram, ut scribis. Etsi, quid mi auctor es? advolone, an maneo? Equidem et in libris haereo, et illum hic excipere nolo: ad quem, ut audio, pater hodie ad Saxa Acronoma. Mirum, quam inimicus ibat, ut ego obiurgarem. Sed ego ipse κεπφοῦμαι. Itaque posthac. Tu tamen vide, quid de adventu meo censeas; et τὰ ὅλα, cras si perspici potuerint, mane statim ut sciam.

*ad me*, ex Gronovii coniectura. Vulgatam cum Clerico aliisque sequi malumus. Sequentia vero verba *At vellem* etc. Schötz. characteribus Aldinis distinxit, Quintoque filio cum Gronovio et Mongaltio attribuit. Si Popmae interpretationem sequimur, Ciceronis esse statuemus. Vid. infra. *Anon.*

*Degustasse*) Vellem Brutos aliquid degustasset de fabulis et fictis sermonibus, quos Q. filius de me et te habuit; certe illum non amaret. Pop. — Scribe: *degustasses*, scil. tu patrue, Marce Cicero, vellem gustasses aliquid de suavitate sermonum, quos cum Bruto habui, dum una in Hispania sumus. Gron. — Facit cum Gronovio Mongaltius: neque alteram tamen interpretationem prorsus repodiat. Oliv.

*Acronoma*) Quod nomen, etsi proprium sit alicuius loci, videtur tamen ex eo fictum, quod summa pars eorum saxorum a pecore depasta esset. Bos. — P. Pithoeus marginem notaverat, ex ingenio, an ex vetere libro non liquet, legendum: *Ad saxa Acherontia.* Graev.

Κεπφοῦμαι) Fluctuo, animo suspenso huc illuc impellor.

*Posthac*) Nihil illi dicam.

Τὰ ὅλα) Omnia.

## XLI.

Scr. in Tusculano a. d. V id. Sext. A. V. C. 708.

*De epistola ad Attici sororem Q. fratri missa, et de ratione eius filium accipiendi.*

CICERO ATTICO S.

Ego vero Quinto epistolam ad sororem misi. Quum ille quereretur filio cum matre bellum, et se ob eam causam domo cessurum filio diceret; dixi illum commodas ad matrem literas, ad te nullas. Ille alterum

*Alterum mirabatur*) Commodas ad matrem literas misisse. Man.

mirabatur: de te autem suam culpam, quod saepe graviter ad filium scripsisset de tua in illum iniuria. Quod autem relanguisse se dicit, ego ei, tuis literis lectis, σκολιᾶς ἀπάτας, significavi me *iratum* [1] non fore. Tum enim mentio Canae. Omnino, si id consilium placeret, esset necesse. Sed ut scribis, ratio est habenda gravitatis; et utriusque nostrum idem consilium esse debet: etsi in me graviores iniuriae, et certe notiores. Si vero etiam Brutus aliquid afferet, nulla dubitatio est. Sed coram. Magna enim res, et multae cautionis. Cras igitur; nisi quid a te commeatus.

Σκολιᾶς) Vide supra, epist. 38. Iam locum hunc omnem sic putat Mongaltius esse intelligendum. Quia vero dicit Quintus frater, se iam minus esse iratum filio; lectis ego tuis literis, quibus me a sinceritate revocas, dissimulata mente *significavi*, *me* quoque *non fore* iratum. Hoc *iratum* latet in verbo *relanguisse*. Cicero non vocem respexit, sed eius vim. Ab eo genere loquendi non abhorret epistolaris familiaritas. Oliv.

(1) Inserui *iratum*, vulgo male omissum.

*Canae*) Significat filiam Gellii Cani (cuius mentio supra, epist. 31), de qua nuptui danda Q. Ciceroni filio nescio quid actum fuerat. Bos.

*Necesse*) Vt placeret ei. Pop.

*Nulla dubitatio*) Quin placatos Quinto filio nos praebeamus. Man.

*Commeatus*) Est permissio ac venia domo abeundi, aut peregre proficiscendi, aut diutius, si profectus fueris domo, remanendi. Suet. Tib. 10: *Tunc autem bonorum satietatem, ac requiem laborum praetendens commeatum petiit.* Hoc est, discedendi potestatem. Et cap. 12: *Centuriones a commeatu castra petentes.* A commeatu, est, elapso tempore, quo illis, indultu imperatoris, castris licebat abesse. Hoc ipsum quoque voluit Cicero. Cras, inquit, ad te veniam, nisi mihi scripseris me nondum desiderari, licere mihi diutius abesse. Tuae literae mihi commeatum facient, hoc est, longius manendi in agro potestatem. Graev.

## XLII.

Scr. in Tusculano exeunte Decembri A. V. C. 708.

*Colloquium cum Q. filio habitum exponit* 1; *ad diem natalem suum Atticum invitat* 2; *se Lepidi rogatu Romam venturum ostendit* 3.

CICERO ATTICO S.

Venit ille [1] ad me, καὶ μάλα κατηφής. Et ego, Σὺ δὲ δὴ τί σύννους; « Rogas? inquit; cui iter instet, et iter ad bellum, idque quum periculosum, tum etiam turpe?» Quae vis igitur? inquam. «Aes, inquit, alienum: et tamen ne viaticum quidem.» Hoc loco ego sumpsi quiddam de tua eloquentia. Nam tacui. At ille: « sed me maxime angit avunculus.» Quidnam? inquam. «Quod mihi, inquit, iratus est.» Cur pateris? inquam. Malo enim ita dicere, quam, cur committis? « Non patiar, inquit. Causam enim tollam.» Et ego, rectissime quidem. Sed si grave non est, velim scire quid sit causae. « Quia, dum dubitabam quam ducerem, non satisfaciebam matri, ita ne illi quidem. Nunc nihil mihi tanti est. Faciam quod volunt.» Feliciter velim, inquam, teque laudo. Sed quando? « Nihil ad me, inquit, de tempore, quoniam rem probo.» At ego, inquam, censeo prius, quam proficiscaris. Ita patri quoque morem gesseris. « Faciam, inquit, ut censes.» Hic dialogus sic conclusus est. Sed heus tu, diem meum scis esse III non. ian. Aderis igitur. Scripseram iam: ecce tibi, orat Lepidus ut veniam

(1) Q. Cicero filius.
Καὶ μάλα) *Et admodum tristis.*
Σὺ δὲ) *Tu vero quid cogitabundus?*
*Diem meum*) Natalem.

(opinor augures nil habere) [1] ad templum effandum. Eatur: Μίασμα δρυός. [2] Videbimus te igitur.

(1) Sic Manutius dixtiaxit. Vulgo: *orat Lep. ut veniam. Opinor augures nil habere ad templum eff.* — Si vera est lectio, una hac interpretandi ratione sententia constat: *i. q. orat Lepidus, ut veniam ad templum effandum s. ad locum templo quod Caesar Marti exstruere volebat, consecrandum. Opinor enim augures nil habere, quod opponant.*

*Effandum*) Augurale et religiosum verbum: nam *effata sunt augurum preces*, teste Servio. Ritum ex parte describit Varro lib. VI. Ivx.

(2) Vulgo in codd. corrupte μιᾶς χόρδου, vel μιᾶς σκόρδου. Veram lectionem assequutus esse videtur Gronovius, μίασμα δρυός, quod erat proverbium, proprie de piaculo in quercum Dodonaeam, s. templum Iovis Dodonaei usurpatam, deinde ad aliud piaculum specie religionis translatum; ut significet templum illud a Caesare post oppressam rem publicam exstruendum instar piaculi esse. — Reiiciunt Gronovii lectionem, interpretationemque Duumviri Parisienses, Clericus et Lemerius. *T.*

## XLIII.

Scr. in Tusculano a. d. IV id. Sext. A. V. C. 708.

*Gratias agit, quod sibi de prorogatione diei, quo Romam veniendum sit, scripserit.*

CICERO ATTICO S.

Ego vero utar prorogatione diei: tuque humanissime fecisti, qui me certiorem feceris, atque ita, ut eo tempore acciperem literas, quo non exspectarem, tuque ut ab ludis [1] scriberes. Sunt omnino mihi quaedam agenda Romae; sed consequemur biduo post.

*Vtar prorogatione diei*)· Abera diem a Lepido, vel potius a te prorogatum, ep. 34 huius libri. Vel certe propter ferias concessum, ep. 4 huius libri. Corr.

(1) Circensibus Caesaris iussu institutis, quorum spectatio te poterat impedire.

## XLIV.

Scr. in Tusculano prid. id. Sext. A. V. C. 708.

*De Caesaris statua in pompa Circensi gestata* 1; *de libris Academicis Varroni datis* 2; *de Atticae ludorum spectatione* 3; *de libris aliquot mittendis et de loco Ligarianae corrigendo* 4.

CICERO ATTICO S.

Suaves tuas literas! etsi acerba pompa.[1] Verumtamen scire omnia non acerbum est, vel de Cotta.[2] Populum vero praeclarum, quod propter malum vicinum ne Victoriae[3] quidem plauditur. Brutus apud me fuit: cui quidem valde placebat, me aliquid ad Caesarem. Annueram; sed pompa deterret.[4]

2. Tu tamen ausus es Varroni dare? Exspecto quid iudicet. Quando autem perleget?

3. De Attica, probo.[5] Est quiddam etiam animum levari tum spectatione, tum etiam religionis opinione et fama.

4. Cottam mihi velim mittas. Libonem mecum habeo, et habueram ante Cascam. Brutus mihi T. Ligarii

(1) *Pompam* intelligit Circensem, qua Caesaris signum inter deorum signa gestatum est decreto senatus. Dio lib. 43; Sueton. Iul. c. 76. MAN.

(2) L. Cotta XV viro, quem rumor erat dicturum proximo senatu, in libris Sibyllinis contineri, Parthos non nisi a rege vinci posse, ideoque Caesarem regem esse appellandum.

(3) Cuius signum in pompa prope Caesaris signum gestabatur. Plausum itaque non dederat populus, ne Caesari dare videretur. —*Plauditur*. Alii *ploditur*.

(4) Hanc lectionem aliquot Mss. praetuli vulgatae *sed pompam videret* (quod sic explanat Manutius: Non videtur ad eum esse scribendum, qui iam colatur ut deus, quum in solemni pompa inter deorum statuas eius quoque statua gestetur. Quidquid enim scripsero, fastidiet. In eandem sententiam scripsit ep. 18: *Quid tu*, inquit, *hunc de pompa, Quirini contubernalem, his nostris moderatis epistolis laetaturum putas?*)

*Dare*) Libros Academicos.

(5) Quod ei concesseris ludos Romanos spectare.

*Cottam*) Librum Cottae, qui, quum Caesaris esset legatus, περὶ τῆς Ῥωμαίων πολιτείας graece scripsit. Athen. lib. VI. MAN.

*Libonem*) Eius annales. ID.

*Cascam*) Cascae librum, quamvis ea de re nihil scriptum viderimus.

verbis nuntiavit, quod appelletur L. Curfidius in oratione Ligariana, erratum esse meum: sed, ut aiunt, μνημονικὸν ἁμάρτημα. Sciebam Curfidium pernecessarium Ligariorum: sed eum video ante esse mortuum. Da igitur, quaeso, negotium Pharnaci, Antaeo, Salvio, ut id nomen ex omnibus libris tollatur.

Illud quidem scimus, duos Servilios Cascas in Caesarem postea coniurasse. Phil. 2. Id.

Μνημονικὸν) *Memoriae peccatum.*

*Pharnaci* etc.) Librariis luis. Man. Appellatur cap. 11. Neque enim Tullio morem librarii gesserunt. Vid. Iac. Perizonii Animadv. Histor. c. 1.

## XLV.

Scr. in Tusculano id. Sextil. A. V. C. 708.

*De adventu Caesaris in epistola eius nuntiato, et de divisione hereditatis Cluvianae.*

CICERO ATTICO S.

Fuit apud me Lamia post discessum tuum, epistolamque ad me attulit missam sibi a Caesare: quae quamquam ante data erat, quam illae Diocharinae, tamen plane declarabat, illum ante ludos Romanos esse venturum. In qua extrema scriptum erat, ut ad ludos omnia pararet, neve committeret, ut frustra ipse properasset. Prorsus ex his literis non videbatur esse dubium, quin ante eam diem venturus esset: idemque Balbo, quum eam epistolam legisset, videri Lamia dicebat. Dies feriarum mihi additos [1] video: sed quam multos, fac, si me amas, sciam. De Baebio poteris,[2] et de altero vicino Egnatio. Quod me hortaris, ut eos dies consumam in philosophia explicandà; currentem tu quidem: sed cum Dolabella vivendum esse istis diebus vides. Quod nisi me Torquati causa teneret,

(1) Brinniana scil. auctione dilata, cf. ep. 12. (2) Supple, *scire.*

*Torquati causa*) Vt agam de eius re cum Dolabella. Man.

satis erat dierum, ut Puteolos excurrere possem,[1] et ad tempus redire. Lamia quidem a Balbo (ut videbatur) audiverat, multos nummos domi esse numeratos, quos oporteret quamprimum dividi. Magnum pondus argenti, praeter praedia, auctionem primo quoque tempore fieri oportere. Scribas ad me velim, quid tibi placeat. Equidem, si ex omnibus esset eligendum, nec diligentiorem, nec officiosiorem, nec nostri studiosiorem facile delegissem Vestorio: ad quem accuratissimas literas dedi, quod idem te fecisse arbitror. Mihi quidem hoc satis videtur. Tu quid dicis? Vnum enim pungit, ne negligentiores esse videamur. Exspectabo igitur tuas literas.

(1) Vt cretionem Cluvii Puteolani et rationem testamenti cognoscerem. MAN. — Erat enim Cicero ex Cluvii heredibus. Cf. ep. 41.
*Ad tempus*) Vt advenientem Caesarem possim excipere. *M.*
*Nummos*) A Cluvio relictos.
*Dividi*) Coheredibus.
*Negligentiores*) Qui nostram rem non agamus, alteri mandantes. *M.*

## XLVI.

Scr. in Lanuvino id. Sextil. A. V. C. 708.

*Scribit Pollicem sibi praesto fuisse* 1; *Balbum a se conventum* 2; *petit ut Vestorium negligentiae accuset* 3; *de Cossinii morte dolet* 4; *Q. fratri, si fieri possit, pecuniam delegaturum ostendit* 5; *Vestorium excusat* 6.

CICERO ATTICO S.

Pollex quidem, ut dixerat,[1] ita mihi Lanuvii pridie idus praesto fuit; sed plane Pollex, non index. Cognosces igitur ex ipso.

(1) Vulgo additur *ad Idus Sext.* e glossa scilicet.
*Plane pollex*) Nullas a Vestorio literas attulit, ut cognoscere quidquam possem de cretione Cluvii. Itaque fuit *plane pollex, non index.*

2. Balbum conveni (Lepta enim de sua vini curatione [2] laborans, me ad eum perduxerat); in eo autem Lanuvino, quod Lepido tradidit. Ex eo hoc primum: Paulo ante acceperat [3] eas literas, [4] in quibus magnopere confirmat, ante ludos Romanos. [5] Legi epistolam: multa de meo Catone, quo saepissime legendo se dicit copiosiorem factum; Bruti Catone lecto, se sibi visum disertum. Tum ex eo [6] cognovi cretionem Cluvii (o Vestorium negligentem!), liberam cretionem, testibus praesentibus, sexaginta diebus. Metuebam ne ille arcessendus [7] esset. Nunc mittendum est, ut meo iussu cernat. Idem igitur Pollex. Etiam de hortis Cluvianis egi cum Balbo; liberalius: [8] se enim statim ad Caesarem scripturum; Cluvium autem a T. Hordeonio legare et Terentiae HS ıɔɔɔ, et sepulcro, multisque rebus; nihil a nobis.

locus in ambiguitate nominis. Pollex enim etiam digitus in manu: quem index pone sequitur. Man.

(2) Sic Bosius e cod. decurtato. Alii corrupte *de sua vi in curatione*, *vel de sua re ac ratione*. I. F. Gronovius coniiciebat: *de sua ligurritione*; ut Cicero sic per contemptum appellaverit petitionem curationis munerum et ludorum a Caesare per regiones urbis dandorum. Tunstallo vero in mentem venit: *de συνωνύμῳ curatione*; ut ad nomen Leptae respiciatur et illud curationis munus λεπτὸν appelletur, i. e. tenue et exiguum. Ceterum notum est Caesarem post Hispaniensem victoriam duo prandia populo praebuisse. Lepta igitur optaverat, ut sibi a Caesare curatio vini ad has epulas mandaretur.

*Hoc primum*) Supple, cognovi.

(3) Ita correxi vulgatum *acceperam*, quod qui sequuntur ita interpretantur quasi verba *paullo ante* — *Romanos* Balbi sint, non Ciceronis.

(4) Legendum suspicor: *p. a. acceperat Caesaris literas*.

*Confirmat*) Caesar, se venturum.

(5) Scil. se Romae futurum.

(6) Sic Graevio auctore scripsi. Vulgo *Ex eo*, id est, ex Balbo.

*Liberam cretionem*) Libera cretio est, quum heres habet potestatem cernendi vel per semetipsum, vel per alium, vel per epistolam. Pop.

(7) Bosius e cod. decurtato *arcendus*, quem alii sequuti sunt. — *Arcendus*, est *arcere*, ut notat Festus, *continere*, *reprimere*. Prius, inquit, metuebam, ne Vestorius, ut est diligens, officiosus, meique studiosissimus, in hereditatis cretione praecipitaret nimium, et ante cerneret, quam mature considerasset omnia: contra nunc video, mittendum esse aliquem, qui ipsum excitet. Mong.

*Pollex*) Puteolos remittendus. Man.

(8) Scil. mihi respondit.

3. Subaccusa, quaeso, Vestorium. Quid minus probandum, quam Plotium unguentarium per suos pueros omnia tanto ante Balbo; illum mi ne per meos quidem?

4. De Cossinio [1] doleo; dilexi hominem.

5. Quinto delegabo, si quid aeri meo alieno superabit, et emptionibus; ex quibus mihi etiam aes alienum faciendum puto. De domo Arpini, nihil scio.

6. Vestorium nihil est quod accuses. Iam enim obsignata hac epistola, noctu tabellarius noster venit, et ab eo literas diligenter scriptas attulit, et exemplum testamenti.

(1) His diebus mortuo.

*Superabit*) Ex nummis hereditatis.

## XLVII.

Scr. Asturae exeunte Sext. A. V. C. 708.

*Post alia quaedam breviter tacta, se Lepidi literis commotum mox ad urbem adventurum significat.*

CICERO ATTICO S.

*Posteaquam* [1] *abs ted Agamemno*, non *ut venirem* (nam id quoque fecissem, nisi Torquatus esset), sed ut scriberem, *tetigit aures nuntius*, extemplo omnia, quae in manibus habebam, abieci: quod iusseras, edolavi. Tu velim e Pollice cognoscas rationes nostras

(1) Versiculus est Ennii, vel alius Tragici, quem constitui de Iani Gulielmii sententia Plaut. quaest. p. 130, ita ut sit Trochaicus catalectus: *posteaquam abs ted Agamemno tetigit aures nuntius*. Ita enim legitur in MSS. compluribus, etsi Balliol. et Helmst. non agnoscunt illud *aures nuntius*. — Vulgo, *tetigit; omisi, ea, quae in m. hab., abieci*, qua in lectione Faërno redundare videbatur *abieci*, Graevio, *omisi*.

*Nisi Torquatus esset*) Cuius caussa hic me tenet. Ep. 44. MAN.

*Rationes*) Rationes sumptuum, quos fecimus Athenis in Marcum

sumptuarias. Turpe est enim nobis, illum, qualiscumque est, hoc primo anno egere. Post moderabimur diligentius. Idem Pollex remittendus est, ut ille cernat. Plane Puteolos non fuit eundum, quum ob ea, quae ad te scripsi, tum quod Caesar adest. Dolabella scribit se ad me postridie idus. O magistrum molestum! Lepidus ad me heri vesperi literas misit Antio; nam ibi erat; habet enim domum, quam nos vendidimus; rogat magnopere, ut sim kal. in senatu; me et sibi et Caesari vehementer gratum esse facturum. Puto equidem nihil esse. Dixisset enim tibi fortasse aliquid Oppius; quoniam Balbus est aeger. Sed tamen malim venire frustra, quam desiderari, si opus esset: moleste ferrem postea. Itaque hodie Antii; cras ante meridiem, domi. Tu velim, nisi te impedivisti, apud nos pridie kal. cum Pilia. Te spero cum Publilio [1] confecisse. Equidem kal. in Tusculanum recurram. Me enim absente omnia cum illis transigi malo. Q. fratris epistolam ad te misi, non satis humane illam quidem respondentem meis literis, sed tamen quod tibi satis sit, ut equidem existimo. Tu videbis.

filium. Nolo enim illum primo anno egere, etiamsi prodigus sit, et assignata pecunia non sufficiat. Epist. 1. Pop.

*Ille*) Vestorius supra.

*Magistrum*) Sic etiam appellat eum in Fam. epist. 7, lib. IX, quia docebat Ciceronem, quonam modo se gereret adversus Caesarem, et quibus maxime rebus posset illius animum recolligere. *Molestum:* quod apud Ciceronem frequentior erat, quam ille, otii cupidus, voluisset. Man. Interpretor, magistrum coenandi, qui me docebit quo coenae apparatu Caesarem accipiam. In epistola ad Paetum: *Hirtium ego et Dolabellam dicendi discipulos habeo, coenandi magistros.* Pop. — Facit cum Manutio Graevius; cum Popma Mongaltius.

*Apud nos*) Coenet, ut epist. 2, lib. II. Corr.

(1) De dote Publiliae reddenda.

## XLVIII.

Scr. in Tusculano initio Sept. A. V. C. 708.

*De Leptae hereditate, et de laudatione Porciae.*

CICERO ATTICO S.

Heri nescio quid in strepitu videor exaudisse, quum diceres, te in Tusculanum venturum: quod utinam! iterum utinam! tuo tamen commodo. Lepta me rogat, ut, si quid sibi opus sit, accurram. Mortuus enim Babullius. Caesar, opinor, ex uncia: [1] etsi nihil adhuc; sed Lepta ex triente. Veretur autem, ne non liceat tenere hereditatem; ἀλόγως omnino, sed veretur tamen. Is igitur si accierit, accurram; sin minus, haud antequam necesse erit. Tu Pollicem, quum poteris. Laudationem Porciae tibi misi correctam: ac eo properavi, ut, si forte aut Domitii filio, aut Bruto mitteretur, haec mitteretur. Id si tibi erit commodum, magnopere cures velim: et velim M. Varronis et Lollii mittas laudationem; Lollii utique. Nam illam legi, volo tamen regustare. Quaedam enim vix mihi credo legisse me. [2]

(1) A Babullio heres institutus est. *Nihil adhuc*) Certi scio. Id.
Ἀλόγως) Sine ratione.
*Sin minus, antequam*) Sententia postulat ut legamus: *sin minus, non antequam necesse erit.* Graev.
*Quum poteris*) Scil. remitte.
*Ac eo*) Videtur scriptum fuisse *atque eo*; nam Cicero non solet *ac* dicere sequente vocali. Verissime id ab Ernestio observatum; sed fortè in epistola minus accurata compositio. Cler.

(2) Priscae edd. nonnullae non agnoscunt *me*. Id.

## XLIX.

Scr. in Tusculano initio Sept. A. V. C. 708.

*De Tigellii iniqua erga se iracundia.*

CICERO ATTICO S.

Atticae primum salutem, quam equidem ruri esse arbitror. Multam igitur salutem et Piliae. De Tigellio, [1] si quid novi: qui quidem, ut mihi Gallus Fabius scripsit, *μέμψιν ἀναφέρει* mihi quandam iniquissimam, me Phameae defuisse, quum eius causam recepissem; quam quidem receperam contra pueros Octavios Cn. filios non libenter: sed et Phameae causa volebam. Erat enim, si meministi, in consulatus petitione per te mihi pollicitus, si quid opus esset: quod ego perinde tuebar, ac si usus essem. Is ad me venit, dixitque, iudicem operam dare sibi constituisse eo die ipso, quo de Sextio nostro lege Pompeia in consilium iri necesse erat. Scis enim dies illorum iudiciorum praestitutos fuisse. Respondi, non ignorare eum, quid ego deberem Sextio: quem vellet, alium diem si sumpsisset, me ei non defuturum. Ita tum ille discessit iratus. Puto me tibi narrasse. Non laboravi scilicet, nec hominis alieni iniustissimam iracundiam mihi curandam putavi. Gallo autem narravi, quum proxime Romae fui, quid audissem; neque nominavi Balbum minorem. Habuit suum negotium Gallus, ut scribit. Ait illum, me animi conscientia, quod Phameam destituissem, de se suspi-

(1) Hermogene Tigellio tibicine et cantore.

Μέμψιν ἀναφέρει ) Accusationem intendit. Vide Fam. II, 24.

*Habuit suum negotium Gallus* ) Hac de re ita laboravit, ut ipsius res si ageretur. Duxit suum negotium. Eadem figura usus est ep. 22. MAN.

cari. Quare tibi hactenus mando, de illo nostro, si quid poteris, exquiras; de me ne quid labores. Est bellum, aliquem libenter odisse; et quemadmodum non omnibus dormire, ita non omnibus servire. [1] Etsi mehercule, ut tu intelligis, magis mihi isti serviunt, si observare servire est.

*De illo nostro*) Q. fratris filium sic iam designavit antea. Hoc unum, inquit, tibi mando, ut *exquiras*, et cognoscere omni modo satagas, quid sentiat dicatve de nostro illo iuvene. A quo autem *exquiras?* A Tigellio, quicum acturus erat Atticus, ut apparet ex epistola, quae hanc sequitur. Mong.

(1) Ita Lambinus explevit lacunam librariorum culpa hic exortam. Vulgo enim legitur tantum *quemadmodum non omnibus servire.*

## L.

Scr. initio Sept. A. V. C. 708.

*De epistola ad Caesarem scripta* 1; *de Vestorii negotio* 2; *de adventu Caesaris* 3; *de Tigellio* 4; *de obviam itione Caesari* 5.

CICERO ATTICO S.

Admonitus quibusdam tuis literis, ut ad Caesarem uberiores literas mittere instituerem, quum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se et Oppium scripsisse ad Caesarem, me legisse libros contra Catonem, [1] et vehementer probasse: conscripsi de his ipsis libris epistolam Caesari, quae deferretur ad Dolabellam: sed eius exemplum misi ad Oppium et Balbum; scripsique ad eos, ut tum deferri ad Dolabellam iuberent meas literas, si ipsi exemplum probassent. Ita mihi rescripserunt, nihil unquam se legisse melius, epistolamque meam iusserunt dari Dolabellae.

(1) Anti Catonem a Caesare conscriptum.

2. Vestorius ad me scripsit, ut iuberem mancipio dari servo suo, [1] pro mea parte, Hetereio cuidam, fundum Brinnianum; ut ipse ei Puteolis recte mancipio dare posset. Eum servum, si tibi videbitur, ad me mittes. Opinor enim, ad te etiam scripsisse Vestorium.

3. De adventu Caesaris idem, quod a te, [2] mihi scriptum est ab Oppio et Balbo.

4. Miror te nihildum cum Tigellio, vel ut hoc ipsum, quantum acceperit: [3] prorsus aveo scire, nec tamen flocci facio.

5. Quaeris, quid cogitem de obviam itione; quid censes, nisi Alsium? et quidem ad Muraenam de hospitio scripseram: sed opinor cum Matio profectum. Silius [4] igitur urgebitur. Scripto iam superiore versiculo, Eros mihi dixit, sibi Muraenam liberalissime respondisse. Eo igitur utamur. Nam Silius culcitas non habet. Dida autem, opinor, hospitibus totam villam concessit.

*Mancipio dari*) Vendi lege mancipii. *Pro mea parte*; nam etiam ad alios, quos heredes cum Cicerone Brinnius reliquerat, is fundus pertinebat. Epist. 13 huius libri. MAN.

(1) Hotomannus Obss. V, 5, correxit *mancipio dare servum suum*. Schütz. probavit. *T.*

(2) Lemaire *ad te*.

(3) Schütz. *cum Tigellio*; *velut hoc ipsum, quantum acceperit, prorsus* etc.

(4) Vulgo *Sallustius*, infra vero *Siliu*

## LI.

Ser. in Tusculano initio Sept. A. V. C. 708.

*De epistola ad Caesarem scripta* 1; *de Atticae valitudine* 2; *de Tigellio* 3; *de Q. filii adventu* 4.

CICERO ATTICO S.

Ad Caesarem quam misi epistolam, eius exemplum fugit me tum tibi mittere; nec id fuit, quod suspi-

caris, ne ridicule *μικύλος*, ut me puderet tui; [1] nec mehercule scripsi aliter, ac si *πρὸς ἴσον ὁμοιόν*que scriberem. Bene enim existimo de illis libris, ut tibi coram. Itaque scripsi, et *ἀκολακεύτως*, et tamen sic, ut nihil eum existimem lecturum libentius.

2. De Attica nunc demum mihi est exploratum. Itaque ei de integro gratulare.

3. Tigellium totum mihi, et quidem quamprimum: nam pendeo animi.

4. Narro tibi, Quintus cras. Sed ad me, an ad te, nescio. Mihi scripsit Romam VIII kal. sed misi, qui invitaret: etsi hercle iam Romam veniendum est, ne ille ante advolet.

(1) Sic emendavit Fr. Odinus ap. Olivetum. Vulgo *ut me puderet tui, ne ridicule hemicillus.*

*Πρὸς ἴσον ὁμοιόνque*) Ad aequalem similemque.

Ἀκολακεύτως) Citra assentationem.

*Quintus cras*) Quinti filius cras venturus est. CORR.

*Romam*) Se venturum.

## LII.

Scr. in Puteolano post tertia Saturnalia XII kal. Ian. A. V. C. 708.

*Narrat Caesarem a se hospitio acceptum, hospitemque tam gravem sibi tamen molestum non fuisse.*

CICERO ATTICO S.

O hospitem tam gravem! mihi *ἀμεταμέλητον*. [1] Fuit enim periucunde. Sed quum secundis Saturnalibus [2] ad Philippum vesperi venisset, villa ita completa mi-

*Mihi tam gravem*) Timebat Cicero, ne Caesar, quem hospitio excepturus erat, sibi gravis et molestus hospes esset. Sed periculo facto, eum facilem agnovit. Idcirco ait, *O mihi hospitem tam gravem!* quasi dicat, quem mihi valde gravem fore putabam, is mihi minime molestus fuit. Itaque subiungit, *ἀμεταμέλητον*, quod eum *non poeniteret* hospitio illum accepisse. BOS.

(1) Schütz. pronomen *mihi* posuit post *gravem*, uti editum, quum vulgo ante *tam gravem* legatur. T.

(2) XIII Kal. Ian.

litibus est, ut vix triclinium, ubi coenaturus ipse Caesar esset, vacaret: quippe hominum CIↃ CIↃ. Sane sum commotus, quid futurum esset postridie. Ac mihi Barba Cassius subvenit; custodes dedit. Castra in agro: villa defensa est. Ille tertiis Saturnalibus apud Philippum ad horam VII; nec quemquam admisit. Rationes opinor cum Balbo. Inde ambulavit in litore. Post horam VIII in balneum; tum audivit de Mamurra; [1] vultum non mutavit; unctus est; accubuit; ἐμετικὴν agebat. Itaque et edit et bibit ἀδεῶς et iucunde; opipare sane, et apparate: nec id solum,

*— — — — — sed, bene cocto,*
*Condito sermone bono, et, si quaeris, libenter.*

Praeterea tribus tricliniis accepti οἱ περὶ αὐτὸν valde copiose. Libertis minus lautis, servisque nihil defuit. Nam lautiores eleganter accepti. Quid multa? homines visi sumus. Hospes tamen non is, cui diceres, amabo te, eodem ad me, quum revertere. Semel satis est. Σπουδαῖον οὐδὲν in sermone: φιλόλογα multa. Quid quaeris? delectatus est, et libenter fuit. Puteolis se aiebat unum diem fore, alterum ad Baias. Habes hospitium, sive ἐπισταθμίαν odiosam, mihi, dixi, non molestam. Ego paullisper hic, deinde in Tusculanum. Dolabellae villam quum praeteriret, omnis armatorum copia, dextra sinistra ad equum, nec usquam alibi. Hoc ex Nicia.

*Sum commotus*) Quia Caesar postridie apud me coenaturus erat. MAN.

(1) Quum et Mamurram et seipsum a Catullo versibus perstrictum intellexit, non est tamen perturbatus. *Suet.*

Ἐμετικὴν) Hoc est, vomere volebat. Vide Orat. pro Deiotaro, cap. 7.

Ἀδεῶς) Fidenter, copiose.

*Sed bene cocto*) Verba Lucilii poëtae, quae adducuntur lib. II de Fin. c. 8.

Οἱ περὶ αὐτὸν) Qui in eius comitatu.

Σπουδαῖον οὐδὲν) Serium nihil.

Φιλόλογα) Erudita.

Ἐπισταθμίαν) *Hospitii procurationem.* Habes, inquit, odiosam ἐπισταθμίαν, id est, quam ego initio, ut gravem, oderam et refugiebam; quae tamen mihi, ut dixi, molesta non fuit. BOS.

*Hoc ex Nicia*) Audivi. CORR.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
## AD ATTICVM
## LIBER QVARTVS DECIMVS.

### ARGVMENTVM.

Tres amplius menses nullae exstant scriptae literae: ex tertiis videlicet Saturnalibus, quae fuerunt XII Ian. ad post. Idus Martias, quo die Caesar occisus est. Occisus est autem, ut Velleius ait, quum quinque menses post reditum ex Hispania Romae fuisset. Scriptae sunt autem hae, M. Antonio, et P. Cornelio Dolabella Coss. Nam is, interfecto Caesare, fasces statim, ut ait Paterculus, et insignia consulatus sibi arripuit, antea designatus ab illo, quem sibi substitueret, in Parthos proficiscens. Continent vero potissimum Reip. tempestates, quae, illo caeso, consecutae sunt. Cicero quidem primis illis diebus, quum senatum in suam sententiam perduxisset, ut communis concordiae causa, iniuriarum memoria sempiterna oblivione tolleretur: Roma egressus est in suas villas, unde dedit has literas, modo spei, modo desperationis plenas. Privatim vero continent querelam de ementitis actis Caesaris: factum Dolabellae: de Amatio humillimae sortis homine, qui ausus fuerat in C. Marii nomen invadere, seque pro nepote illius gerere: et domestica quaedam privatius. Datae sunt post. Id. Mart. ad XIV circiter Kal. Iunii.

## I.

Scr. in Suburbano circa nonas April. A. V. C. 708.

*Refert quae Matius, ad quem deverterat, dixerat.*

CICERO ATTICO S.

Deverti ad illum, de quo tecum mane. Nihil perditius: explicari rem non posse. Etenim si ille tali ingenio exitum non reperiebat, quis nunc reperiet? Quid quaeris? periisse omnia aiebat; quod haud scio an ita scit. Verum ille gaudens; affirmabatque minus diebus xx tumultum Gallicum; in sermonem se post idus mart. praeterquam Lepidi, venisse neminis: ad summam; non posse isthaec sic abire. O pudentem [1] Oppium, qui nihilo minus illum desiderat: sed loquitur nihil, quod quemquam bonum offendat. Sed haec hactenus. Tu, quaeso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere. In his, de Sexto satisne certum; maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem deverti, Caesarem solitum dicere, *magni refert, hic quid velit: sed quidquid volet, valde volet:* [2] idque eum animadvertisse, quum pro Deiotaro Niceae diceret; valde vehementer

*Ad illum*) Sine dubio Matium intelligit: quem aperte nominat duabus epistolis, quae post proximam inferiorem leguntur. Et, si loca conferas inter se, Matium hic significari, non obscure videbis: quam quidem et Calvenam, et Madarum, ficto nomine, appellat ep. 5 et 9. MAN.

*Nihil perditius*) aiebat, subintelligitur: ut sit sensus: republica nihil aiebat esse perditius, nihil desperatius; periisse omnia. ID.

*Ille*) Caesar, interfectus Id. Mart.

(1) *Pudentem* rescripsi pro vulg. *prudentem*. Idque verius esse iam Ernestius arbitrabatur.

*De Sexto*) Pompeio; eum in armis esse. Ep. 4 et 13. POP.

(2) Alii nonnulli *sed quidquid vult, valde vult.*

*Niceae*) Quo Caesari obviam profectus videtur ep. 37, lib. XIII. Quae civitas in Liguribus ponitur a Plin. lib. V, cap. 32. CORR.

eum visum et libere dicere; atque etiam (ut enim quidque succurrit,[1] libet scribere) proxime, quum Sextii rogatu apud eum fuissem, exspectaremque sedens, quoad vocarer, dixisse eum, *ego dubitem quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit? Atqui si quisquam est facilis, hic est: tamen non dubito, quin me male oderit.* Haec et eiusmodi multa. Sed ad propositum. Quidquid erit non modo magnum, sed etiam parvum, scribes. Equidem nihil intermittam.

(1) Forte *ut unumquodque succurrit*. Minus bene Lemaire *ut enim quidquid*. T.

*Apud eum*) Quum ad Caesarem venissem, ut agerem cum eo de P. Sextio. MAN.

## II.

Scr. in Suburbano VI id. Apr. A. V. C. 709.

*Duabus Attici epistolis respondet.*

CICERO ATTICO S.

Duas a te accepi epistolas heri. Ex priore theatrum Publiumque cognovi; bona signa consentientis multitudinis. Plausus vero L. Cassio datus, etiam facetus mihi quidem visus est. Altera epistola de Madaro[1] scripta, apud quem nullum σαλακώνισμα,[2] ut putas. Processi enim, sed minus,[3] diutius sermone enim

*Theatrum Publiumque*) Hoc est, Theatri plausum, et Publii mimi dicta. De Publio Macrobius, Saturn. lib. II, et Gellius XVII, 14.

*L. Cassio*) Tribunus plebis, C. Cassii frater, eius, qui Caesarem occiderat. MAN.

(1) Sic tecte appellat Matium, μαδαρὸν, a calvitie.

(2) Hanc lectionem recte Gronovius a vestigiis codd. eruit. Sensus est: *apud quem non opipare et laute coenavi*. Vulgo inepte φαλάκρωμα.

*Processi*) A Matio, ad quem diverteram, ulterius progressus sum: quamquam tantum in via procedere nequivi, quantum voluissem; nam ille me diutius suo sermone remoratus est. Bos.

(3) I. e. statim a Matio post colloquium ab eo discessi; minus tamen quam vellem in itinere processi.

sum retentus. Quod autem ad te scripseram, obscure fortasse, id eiusmodi est: aiebat, Caesarem secum, quo tempore Sextii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: *ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum facilem hominem putem mihi esse amicum, quum tamdiu sedens meum commodum exspectet?* Habes igitur φαλάκρωμα, inimicissimum otii, id est, Bruti. In Tusculanum hodie, Lanuvii cras; inde Asturae cogitabam. Piliae paratum est hospitium: sed vellem Atticam (verum tibi ignosco); quarum utrique salutem.

*Tibi ignosco*) Si tam dulcem filiam tecum vis retinere. Bos.

## III.

Scr. in Tusculano V id. Apr. A. V. C. 709.

*Breviter de publicis quibusdam et privatis negotiis.*

CICERO ATTICO S.

Tranquillae tuae quidem literae, quod utinam diutius! nam Matius posse negabat. [1] Ecce autem structores nostri ad frumentum profecti, quum inanes rediissent, rumorem afferunt magnum. Romae domum ad Antonium frumentum omne portari; πανικὸν certe; scripsisses enim. Corumbus Balbi nullus adhuc; sed mihi [2] notum nomen. Bellus enim esse dicitur architectus. Ad obsignandum tu adhibitus non sine causa

(1) Scil. diuturnam tranquillitatem sperari.

*Structores nostri*) Ii, quorum hic ulor opera ad villam aedificandam. Man.

Πανικὸν) *Inanis terror.*

*Corumbus Balbi*) Subintellige, servus. *Nullus adhuc*, non venerat. Bos.

(2) Sic Ernestio auctore rescripsi pro vulg. *et mihi.*

*Ad obsignandum*) Testamenta. *Tu adhibitus*, a quibusdam Caesarianis. *Non sine causa:* Vt tu hoc mihi indices. Corr.

videris. Volunt enim nos ita putare. Nescio cur non animo quoque sentiant. Sed quid haec ad nos? Odorare tamen Antonii διάθεσιν: quem quidem ego epularum magis arbitror rationem habere, quam quidquam mali cogitare. Tu, si quid πραγματικὸν habes, scribe: sin minus, populi ἐπισημασίαν, et mimorum dicta perscribito. Piliae et Atticae salutem.

*Nescio cur*) Quum isti me heredem faciant, et hac re se mihi amicos esse ostendant, nescio, cur non animo quoque idem sentiant, et ita vere sint amici. Hoc, inquam, nos volunt putare. Id.

Διάθεσιν) *Animum, et quasi voluntatem.*

Ἐπισημασίαν) Significationem.

## IV.

Scr. Lanuvii IV id. Apr. A. V. C. 709.

*Dolet non una cum libertate rempublicam recuperatam.*

CICERO ATTICO S.

Nunc quid putas me Lanuvii? [1] At ego te istic quotidie aliquid novi suspicor. Tument negotia. Nam quum Matius, quid censes ceteros? Equidem doleo, quod nunquam in ulla civitate accidit, non una cum libertate rempublicam recuperatam. Horribile est, quae loquantur, quae minitentur. Ac vereor Gallica etiam bella; ipse Sextus quo evadat. Sed omnia licet concurrant, idus martiae consolantur. [2] Nostri autem ἥρωες, quod per ipsos confici potuit, gloriosissime et

(1) Scil. novi habere.

*Quum Matius*) Lib. IX, epist. 6: *Matius ad me venit, homo, ut mihi visus est, temperatus, et prudens: existimatus quidem est semper auctor otii.* Dicit igitur: quum Matius, quem studiosum reipublicae putabamus, is nunc inimicissimus otii sit, quid censes caeteros? Id.

*Sextus*) Sextus Pompeius.

(2) Quod in his interfectus sit tyrannus. Corr.

Ηρωες) *Heroes*, Brutus, Cassius etc.

magnificentissime confecerunt. Reliquae res opes et copias desiderant, quas nullas habemus. Haec ego ad te, ut, si quid novi (nam quotidie aliquid exspecto), confestim ad me; et, si novi nihil, nostro more tamen ne patiamur intermitti literulas. Equidem non committam.

## V.

Scr. III id. Apr. A. V. C. 709, Asturae.

*Exponit quae sibi de republica metuenda esse videantur.*

CICERO ATTICO S.

Spero tibi iam esse, ut volumus, quoniam quidem *ἠσίτησας*, quum leviter commotus esses: sed tamen velim scire, quid agas. Signa bella, quod Calvena [1] moleste fert, se suspectum esse Bruto. Illa signa non bona, si cum signis legiones veniunt e Gallia. Quid tu illas putas, quae fuerunt in Hispania, nonne idem postulaturas? quid, quas Annius transportavit? Caninium volui, [2] sed *μνημονικὸν ἁμάρτημα*. Ab aleatore [3] *φυρμὸς πολύς*. Nam ista quidem Caesaris libertorum

Ἠσίτησας) A cibo abstinuisti.

(1) Tecto nomine Matium designat. *Suspectum:* quasi Caesarianum, et reipublicae, id est, libertati, non amicum. Cur autem signa bella dicit esse, quod Matius moleste ferret, se suspectum esse Bruto? quia, quum de Bruti gratia Matius laboraret, apparebat eum Caesarianorum partibus diffidere, ut infirmis. MAN.

*Cum signis*) Hoc, quod ad sententiam spectat, minime necessarium videbatur (quis nescit sua cuique legioni esse signa?): sed addidit, ut quasi iocaretur ambiguo Signorum nomine. ID.

*Idem*) Rumor enim erat, legiones, quae in Gallia fuerant praesidii causa, Romam venire, postulaturas, ut promissum sibi a Caesare solveretur. IDEM.

*Transportavit*) In Graeciam iussu Caesaris expeditionem in Dacos, et inde in Parthos destinantis. ID.

(2) Scil. *dicere*.

Μνημονικὸν) *Peccatum memoriae.*

(3) M. Antonio.

Φυρμὸς πολύς) *Perturbatio magna.*

coniuratio facile opprimeretur, si recta saperet Antonius. Meam stultam verecundiam, qui legari noluerim ante res prolatas, [1] ne deserere viderer hunc rerum tumorem; cui certe si possem mederi, deesse non deberem. Sed vides magistratus, si quidem illi magistratus; vides tamen tyranni satellites in imperiis; vides eiusdem exercitus; vides in latere veteranos; quae sunt εὐρίπιστα omnia: eos autem, qui orbis terrae custodiis non modo septi, verum etiam magni esse debebant, non tantum laudari atque amari, se parietibus continere. [2] Atqui illi quoquo modo beati; civitas misera. Sed velim scire, quid adventus Octavii; num qui concursus ad eum, num quae νεωτερισμοῦ suspicio. Non puto equidem: sed tamen quidquid est, scire cupio. Haec scripsi ad te proficiscens Astura III idus.

*Coniuratio*) In sepultura, et busto faciendo. Corr. Vide Philipp. I.

(1) Ante iustitium et discessum senatus.

*In latere*) Nam agri Campani partem incolebant a Caesare assignatam. Hos quingenis denariis Octavianus in suas postea partes traduxit; ep. 7, lib. XVI. Man.

Εὐρίπιστα) *Mobilia*, qualis Euripus, et fortuna, quae τύχη εὔριπος proverbio dicitur. Corr. — Sed hic non est quod de Euripo cogitemus. Εὐρίπιστα est a ῥιπίζειν; et sic dicuntur quae facile sufflari possunt, ut maius incendium, seu periculosi motus erumpant. Lem.

*Eos*) Maxime Brutum et Cassium.

(2) Ita rescripsi pro vulg. *tantum non laudari atque amari, sed parietibus contineri.* Ernestius malebat: *non tantum non laudari atque amari, sed parietibus contineri*; at hoc repugnat verbis epistulae proximae, quibus τυραννόκτονοι dicuntur in caelo esse, i. e. laudibus ad caelum efferri.

Νεωτερισμοῦ) Rerum novarum.

## VI.

Scr. Fundis prid. id. Apr. A. V. C. 709.

*Queritur Caesaris quidem interfectores laudari, tyranni tamen facta defendi.*

CICERO ATTICO S.

Pridie idus Fundis accepi tuas literas cenans. Primum

igitur melius esse: deinde meliora te nuntiare. Odiosa illa enim fuerant, legiones venire. Nam de Octavio susque deque. Exspecto quid de Mario: [1] quem quidem ego sublatum rebar a Caesare. Antonii colloquium cum heroibus nostris pro re nata non incommodum. Sed tamen adhuc me nihil delectat praeter idus Mart. Nam, quoniam Fundis sum cum Ligure nostro, discrucior, Sextilii fundum a verberone Curtilio possideri: quod quum dico, de toto genere dico. Quid enim miserius, quam ea nos tueri, propter quae illum oderamus? Etiamne consules et tribunos plebis in biennium, quos ille voluit? Nullo modo reperio, quemadmodum possim *πολιτεύεσθαι*. Nihil enim tam *σόλοικον*, quam *τυραννοκτόνους* in caelo esse, tyranni facta defendi. Sed vides consules, vides reliquos magistratus, si isti magistratus; vides languorem bonorum. Exsultant laetitia in municipiis. Dici enim non potest, quanto opere gaudeant, ut ad me concurrant, ut audire cupiant verba mea ea de re; nec ulla interea decreta. [2] Sic enim *πεπολιτεύμεθα*, ut victos [3] metueremus. Haec ad te scripsi apposita secunda mensa, plura et *πολιτικώτερα* postea; et tu, quid agas, quidque agatur.

*Melius*) Te rectius valere.

*Susque deque*) Supple, habeo. Id est, non laboro. MAN.

(1) De Pseudo-Mario, i. e. Herophilo medico equario. Infra epist. 8.

*Pro re nata*) Vt se res habent.

*Fundum*) Quem Caesar ademptum Sextilio, qui Pompeianas partes sequutus erat, Curtilio tradiderat. MAN.

*Quos ille*) Quos Caesar designavit? Caesar enim, contra Parthos profecturus, consules et tribunos plebis designavit in biennium. Dio l. XLIII. ID.

*Πολιτεύεσθαι*) Remp. administrare.

*Σόλοικον*) Vitiosum, absurdum.

*Τυραννοκτόνους*) Tyrannicidas.

*De re*) De nece Caesaris. MAN.

*Πεπολιτεύμεθα*) Rempublicam gessimus.

(2) *Decreta* senatus, quae Brutum et Cassium defendant. LEM.

(3) Caesarianos, Antonium praesertim.

*Πολιτικώτερα*) Ad Reipublicae administrationem magis pertinentia.

## VII.

Scr. in Formiano XVII kal. Maii A. V. C. 709.

*Quaerit, ubi Brutus futurus sit, ac de literis filii sui suoque in Graeciam proficiscendi consilio scribit.*

CICERO ATTICO S.

Postridie idus Paullum [1] in Caieta vidi. Is mihi de Mario et de republica alia quaedam sane pessima. A te scilicet nihil: nemo enim meorum. Sed Brutum nostrum audio visum sub Lanuvio. Vbi tandem est futurus? nam quum reliqua, tum de hoc scire aveo omnia. Ego e Formiano exiens XVII kal. ut inde altero die in Puteolanum, scripsi haec. A Cicerone mihi literae sane πεπινωμέναι, et bene longae. Cetera autem vel fingi possunt: πῖνος literarum significat doctiorem. Nunc magnopere a te peto, de quo sum nuper tecum loquutus, ut videas ne quid ei desit. Id quum ad officium nostrum pertinet, tum ad existimationem et dignitatem: quod idem intellexi tibi videri omnino. Si ergo est, volo mense quintili in Graeciam. Sint omnia faciliora. Sed quum sint ea tempora, ut certi nihil esse possit, quid honestum mihi sit, quid liceat, quid expediat; quaeso da operam, ut illum quam honestissime copiosissimeque tueamur. Haec, et cetera, quae ad nos pertinebunt, ut soles, cogitabis; ad meque, aut quòd ad rem pertineat, aut, si nihil erit, quod in buccam venerit, scribes.

(1) L. Aemilium Paullum, in consulatu collegam L. Marcelli.

*In Caieta*) Alii, *Caietae*: alii, *in Caietana*. Vide VIII, 3.

*Nihil*) De his rebus tu nihil ad me dedisti literarum: nec mirum: nemo enim meorum Roma profectus est, cui dare posses. MAN.

Πεπινωμέναι) Elegantes.

Πῖνος) Nitor, elegantia dictionis. Lib. XII, 6, εὔπινές, purum, simplex, concinnum. *Hard.*

## VIII.

Scr. in Sinuessano XVI kal. Maii A. V. C. 709.

*Respondet Attici literis, de iis potissimum, quae nuper de re-publ. resciverat, petitque ut de omnibus diligenter perscribat.*

CICERO ATTICO S.

Tu me iam rebare, quum scribebas, in actis esse nostris: at ego [1] accepi XVII kal. in deversoriolo Sinuessano tuas literas. De Mario probe: [2] etsi doleo L. Crassi nepotem. Optime tam etiam Bruto nostro probari Antonium. Nam quod Iuniam scribis moderate et amice scriptas literas attulisse, mihi Paullus dedit ad se a fratre missas: quibus in extremis erat, sibi insidias fieri; se id certis auctoribus comperisse. Hoc nec mihi placebat, et multo illi minus. Reginae [3] fuga mihi non molesta. Sed Clodia quid egerit, scribas ad me velim. De Byzantiis curabis, ut cetera; et Pelopem ad te arcesses. Ego, ut postulas, Baiana negotia, chorumque illum, de quo scire vis, quum perspe-

*In actis*) Id est, in littoribus nostris. Cicero enim praedia habebat mari finitima, ut Pompeianum, et Cumanum. Bos. Maluisset Muretus, *in agris esse nostris.*

(1) Recte sic Gronov. Vulg. *et ego.*

(2) Pseudomarium intelligit. *probe,* quod ei uncus impactus est pro facinore cogitato.

*Doleo*) Εἰρωνικῶς, quasi Pseudomarius nepos fuerit L. Crassi, quod pro certo habendum erat, si is γνήσιος C. Marii filius exstitisset. Id.

*Antonium*) Factum Antonii in tollendo isto Mario. Philipp. I. Corr.

*Scriptas*) A M. Lepido, Iuniae Bruti sororis marito, fratre L. Aemilii Pauli: ex Gallia transalpina, ubi cum exercitu erat. Fam. X, 34. Pup.

*Nec mihi placebat*) Cicero interpretabatur hoc fingere Lepidum, ut causam tumultuandi et secedendi a bonis haberet. I. F. Gron.

(3) Cleopatrae.

*Pelopem*) Byzantinum, ad quem Cicero graece scripsit. Plvt. in Cic. Tunc fortasse Byzantiorum negotia Romae procurabat. Corr.

*Baiana negotia*) Haec dicit per ironiam. Nulla ibi negotia: sed est civitas otiosorum. Sueton. Aug. 98. I. F. Gron.

*Chorumque*) Turbam quae illic versatur voluptatis causa. Nam cho-

xero, tum scribam; ne quid ignores. Quid Galli, quid Hispani, quid Sextus agat, vehementer exspecto. Ea scilicet tu declarabis, qui cetera. Nauseolam tibi tuam [1] causam otii dedisse facile patiebar: videbare enim mihi legenti tuas literas requiesse paullisper. De Bruto semper ad me omnia perscribito, ubi sit, quid cogitet: quem quidem ego spero iam tuto vel solum tota urbe vagari posse. Verumtamen...

rus proprie symphoniacorum, aut saltantium in sacris. ID.

(1) Ita rescripsi pro vulg. *tibi tum*.

*Videbare*) Sententia haec est: Te fastidio ciborum et propensione ad vomitum leviter tentatum abstinuisse propterea a negotiis, et corpori curando vacasse non aegre ferebam. Videbar enim mihi agnoscere in tuis literis, te novo quodam impetu post receptas vires ad scribendum venisse. I. F. GRON.

*Verumtamen*) Ne nimis fidat. ID. Subaudi, scribito ad me. MAN.

## IX.

Scr. Puteolis XV kal. Maii A. V. C. 709.

*Breviter primum de domesticis, deinde de publicis rebus.*

CICERO ATTICO S.

De re publica multo cognovi ex tuis literis, quas quidem multiiuges accepi uno tempore a Vestorii liberto. Ad ea autem, quae requiris, brevi respondebo. Primum vehementer me Cluviana [1] delectant. Sed quod quaeris, quid arcessierim Chrysippum; tabernae mihi duae corruerunt, reliquaeque rimas agunt. Itaque non solum inquilini, sed mures etiam migraverunt. Hanc ceteri calamitatem vocant: ego ne incommodum quidem. O Socrates, et Socratici viri! nunquam vobis gratiam referam. Dii immorta-

*Multiiuges*) Hoc est, plures.

(1) Ea quae mihi Cluvius legavit.

*Chrysippum*) Architectum.

les, quam mihi ista pro nihilo! Sed tamen ea ratio aedificandi initur, consiliario quidem et auctore Vestorio, ut hoc damnum quaestuosum sit. Hic turba magna est, eritque, ut audio, maior. Duo quidem quasi designati consules. O Dii boni! vivit tyrannis, tyrannus occidit! Eius interfecti morte laetamur, cuius facta defendimus! Itaque quam severe nos M. Curtius accusat, ut pudeat vivere: neque iniuria: nam mori millies praestitit, quam haec pati, quae mihi videntur habitura etiam vetustatem. Et Balbus hic est, multumque mecum: ad quem a Vetere [1] literae datae pridie kal. ianuar. quum a se Caecilius [2] circumsederetur, et iam teneretur, venisse cum maximis copiis Pacorum Parthum; ita sibi esse eum ereptum, multis suis amissis: in qua re accusat Volcatium. Ita mihi videtur bellum illud instare. Sed Dolabella, et Nicias viderint. Idem Balbus meliora de Gallia; XXI die literas habebat; Germanos illasque nationes re audita de Caesare, legatos misisse ad Aurelium, qui est praepositus ab Hirtio, se, quod imperatum esset, esse facturos. Quid quaeris? omnia plena pacis, aliter ac mihi Calvena [3] dixerat.

(1) Antistio Vetere.

(2) Q. Caecilius Bassus.

*Dolabella et Nicias*) Dolabellae enim Syria provincia et Parthicum bellum erat decretum, ad quod Curtium Niciam Grammaticum familiarem suum secum duxit. ep. 26 l. XIII, et 21 lib. XV. Pop.

(3) H. e. Matius.

## X.

Scr. in Puteolano XIII kal. Maii A. V. C. 709.

*Queritur acta Caesaris, omniaque eius promissa et cogitata post necem plus valere, quam si viveret. Adiicit alia de itinere suo, de Cluviano, de Q. fratris adversus filium querelis.*

CICERO ATTICO S.

Itane vero? hoc meus et tuus Brutus egit, ut Lanuvii esset? ut Trebonius itineribus deviis proficisceretur in provinciam? ut omnia facta, scripta, dicta, promissa, cogitata Caesaris plus valerent, quam si ipse viveret? Meministi me clamare, illo ipso primo Capitolino die, senatum in Capitolium a praetoribus vocari?[1] Dii immortales! quae tum opera effici potuerunt laetantibus omnibus bonis, etiam sat bonis, fractis latronibus? Liberalia[2] tu accusas. Quid fieri tum potuit? iam pridem perieramus. Meministine te clamare, causam periisse, si funere elatus esset?[3] At ille etiam in foro combustus laudatusque miserabiliter;[4] servique et egentes in tecta nostra cum facibus immissi. Quae deinde? ut audeant dicere, *tune contra Caesaris nutum?* haec et alia ferre non possum. Itaque γῆν πρὸ γῆς[5] cogito. Tua tamen ὑπηνέμιος.[6] Nausea iamne

*Itane vero?*) Haec cum indignatione sunt scripta. Ideone, inquit, Brutus Caesarem occidit, ut deinde Lanuvii esset? ut in urbe tuto esse non posset? ut Trebonius etc. MAN.

(1) Manutius hoc dictum esse putat pro *vocari debere s. vocandum esse*. At hoc est insolens. Omissum arbitror a librariis *oportere*.

(2) Qua die factum est S. C. de praemiis veteranorum ep. 14, multaque alia in aede Telluris decreta. Philipp. I, 1. MAN.

(3) Caesar.

(4) Ab Antonio.

(5) Respicit Aeschyli Prometh. v. 682.

(6) Significat Attici praedia Epirotica, quo eum ille invitaverat, ventis et procellis bellorum exposita esse.

plane abiit? Mihi quidem ex tuis literis coniectanti ita videbatur. Redeo ad Tebassos, Scaevas, Frangones. Hos tu existimas confidere se illa [1] habituros, stantibus nobis? in quibus plus virtutis putarunt, quam experti sunt. Pacis isti scilicet amatores, et non latrocinii auctores? At ego quum tibi de Curtilio scripsi, Sextilianoque fundo, scripsi de Censorino, de Messalla, de Planco, de Postumio, de genere toto. Melius fuit periisse illo interfecto, quod nunquam accidisset, [2] quam haec videre. Octavius Neapolim venit XIV kal. ibi eum Balbus mane postridie; eodemque die mecum in Cumano, illum hereditatem aditurum. Sed, ut scribis, ῥιζόθεμιν magnam cum Antonio. Buthrotia mihi tua res est, ut debet, eritque curae. Quod quaeris, iamne ad centena Cluvianum: [3] adventare videtur; sed primo anno LXXX detersimus. Q. pater ad me gravia de filio, maxime quod matri nunc indulgeat, cui an-

(1) Agros a Caesare donatos. Cupiunt igitur omnia misceri. MAN.

*De Curtilio*) Quum scripsi, indignum esse, quod Sextilii fundum Curtilius verbero possideret; significavi etiam de fundo Censorini, de Messallae, de Planci, de Postumii: quorum fundos Caesariani, a Caesare donatos, possiderent. ID.

(2) Gronovius malebat *quod utinam accidisset.* — Ernest. probat coniecturam Gronovii. Vterque errat, ut aiunt, toto caelo. CLER.

Ῥιζόθεμιν) Litem, concertationem. Subintellige, futuram constat. MAN.

*Buthrotia mihi tua res*) Buthrotii quum pecuniam imperatam non solverent, Caesar eorum agrum proscripsit. Atticus, qui civitatem conservatam cuperet, pecuniam numeravit de suo; et a Caesare decretum abstulit, quo Buthrotii liberabantur. Illud decretum Atticus interfecto Caesare quum a consulibus confirmari vellet, quibus et senatusconsultum, et lex cognitionem dabat earum rerum, quas Caesar statuisset, decrevisset, egisset: Ciceronis in ea re tum gratia, tum auctoritate utebatur. Epist. 14 huius libri, et 15 lib. XVI. MAN.

(3) I. e. iamne fructus hereditatis Cluvianae ad centena millia sestertium perduxerim.

*Detersimus*) Ex illa summa detraximus et diminuimus LXXX. HS, quae impendimus ad ea reficienda, quae erant ruinosa. Sic enim hunc locum interpretor ex epistola 9 huius libri, et ea quae proxime sequitur. BOS.

tea bene merenti fuerit inimicus. Ardentes in eum literas ad me misit. Ille autem quid agat, si scis, neque dum Roma es profectus, scribas ad me velim; et hercule, si quid aliud. Vehementer delector tuis literis.

*Ille autem*) Quintus filius.

## XI.

Scr. Puteolis XII kal. Maii A. V. C. 709.

*Queritur interfecto Caesare se liberos non esse. Addit quaedam de Cicerone filio, de Buthrotiis, de Cluviano, de Octavii adventu.*

CICERO ATTICO S.

Nudius tertius dedi ad te epistolam longiorem: nunc ad ea, quae proxime. Velim me hercule, Asturae Brutus. Ἀκολασίαν istorum scribis. An censebas aliter? Equidem etiam maiora exspecto. Quum equidem concionem [1] lego DE TANTO VIRO, DE CLARISSIMO CIVI, ferre non queo: etsi ista iam ad risum. Sed memento: sic alitur consuetudo perditarum concionum; ut nostri illi non heroes, sed dii, futuri quidem in gloria sempiterna sint, sed non sine invidia, ne sine periculo quidem. Verum illis magna consolatio, conscientia maximi et clarissimi facti: nobis quae? qui interfecto rege liberi non sumus! Sed haec fortuna viderit, quoniam ratio non gubernat. De Cicerone, quae scribis, iucunda mihi sunt: velim sint prospera. Quod vero curae tibi est,

Ἀκολασίαν) Intemperantiam.

(1) Antonii scil. de laudibus Caesaris in eius funere habitam.

ut ei suppeditetur ad usum et cultum copiose, per mihi gratum est; idque ut facias, te etiam rogo. De Buthrotiis, et tu recte cogitas, et ego non dimitto istam curam. Suscipiam omnem etiam actionem, quam video quotidie faciliorem. De Cluviano, quoniam in re mea me ipsum diligentia vincis, res ad centena perducitur. Ruina rem non fecit deteriorem, haud scio an iam fructuosiorem. Hic mecum Balbus, Hirtius, Pansa. Modo venit Octavius, et quidem in proximam villam Philippi, mihi totus deditus. Lentulus Spinther [1] hodie apud me: cras mane vadit. [2]

(1) Filius eius, qui consul ad senatum retulerat de Cicerone revocando. (2) Proquaestor in Asiam.

## XII.

Scr. Puteolis X kal. Maii A. V. C. 709.

*Indignatur multa quasi ex decretis Caesaris ab Antonio fieri; sperat tamen eo magis de Buthrotiis confici posse. Deinde de Octavio et coss. designatis.*

CICERO ATTICO S.

O mi Attice, vereor, ne nobis idus mart. nihil dederint praeter laetitiam, et odii poenam ac doloris. Quae mihi istinc afferuntur? quae hic video? ὦ πράξεως καλῆς μέν, ἀτελοῦς δέ. Scis quam diligam Siculos, et quam illam clientelam honestam iudicem. Multa illis Caesar, neque me invito; etsi Latinitas

Ω πράξεως καλῆς) O factum praeclarum quidem, sed imperfectum.

*Latinitas*) Aliud est, habere ius Latii: aliud, civitatem Romanam. Caesar Siculos, non civitate Romana, sed Latinitate donavit: quod ipsum vix ferendum Ciceroni videbatur: Antonius post etiam civitatem dedit: quod gravissimum, nec ullo modo ferendum, Cicero significat. MAN.

erat non ferenda; verumtamen. Ecce autem Antonius, accepta grandi pecunia, fixit legem a dictatore comitiis latam, qua Siculi cives Romani: cuius rei vivo illo, mentio nulla. Quid? Deiotari nostri causa non similis? dignus ille quidem omni regno, sed non per Fulviam. Sexcenta similia. Verum illuc referor: tam claram, tamque testatam rem, tamque iustam, Buthrotiam, non tenebimus aliqua ex parte? et eo quidem magis, quo iste plura? Nobiscum hic perhonorifice [1] et amice Octavius; quem quidem sui Caesarem salutabant, Philippus non; itaque ne nos quidem; quem nego posse bonum civem; ita multi circumstant, qui quidem nostris mortem minitantur. Negant haec ferri posse. Quid censes, quum Romam puer venerit, ubi nostri liberatores tuti esse non possunt? qui quidem semper erunt clari; conscientia vero facti sui etiam beati: sed nos, nisi me fallit, iacebimus. Itaque exire aveo, *ubi nec Pelopidarum*, inquit. Haud amo vel hos designatos, [2] qui

*A Dictatore*) Impudens Antonii mendacium. Nam Caesar non modo legem comitiis non tulerat de civitate Siculis danda, sed nec mentionem eius rei ullam fecerat. Quoniam autem Caesaris acta senatus rata esse voluerat; Antonius, ut ostenderet legem esse Caesaris, non suam, incidit in tabula eam legem, et fixit, ut a dictatore, et comitiis latam, id est, ut iure latam, et a dictatore, et comitiis. ID.

*Per Fulviam*) Ad hoc spectavit in V Philipp. quum dixit: *Mulier sibi felicior, quam viro, auctionem provinciarum, regnorumque faciebat.* IDEM.

*Illuc*) Haec ideo dico, ut ostendam, quum haec de Siculis et Deiotaro fiant, quae sunt iniquissima; rem iure non ferendam, si nos tam testatam rem, tamque iustam Buthrotiam non teneamus. Quaenam autem res esset Buthrotia, supra diximus. IDEM.

(1) Lam. omisit *hic*.

*Philippus*) Vitricus Octavii. *Non*; Quia lege curiata de eius adoptione nondum lata, quam postea tulit Octavianus ipse consul, cognomen Caesaris iure sibi adsciscere non poterat, Dio lib. XLI. ID.

*Posse bonum civ.*) esse Octavium.

*Inquit*) Suppla *Accius*. Versum integrum recitat infra XV, 11.

(2) Hirtium et Pansam.

etiam declamare me coëgerunt; [1] ut ne apud aquas quidem acquiescere liceret. Sed hoc meae nimiae facilitatis. Nam id erat quondam quasi necesse: nunc, quoquo modo se res habet, non est item. Quamquam [2] dudum nihil habeo, quod ad te scribam: scribo tamen, non ut delectem his literis, sed ut eliciam tuas. Tu, si quid erit de ceteris; de Bruto utique quidquid. Haec conscripsi x kal. accubans apud Vestorium, hominem remotum a dialecticis, in arithmeticis satis exercitatum.

*Declamare*) Nunc epist. 26 huius libri, et ante ep. 34 lib. VII Fam. et ep. 18 lib. IX Fam. Id.

(1) Vtebantur enim Cicerone eloquentiae magistro.

(2) Sic l. F. Gronov. Vulgo *quam*.

*Vestorium*) Nummularium Puteolanum, et ideo magis exercitatum in numeranda pecunia et rationibus subducendis, quam disputationibus instituendis. Pop.

## XIII.

Scr. Puteolis VI kal. Maii A. V. C. 708.

*Rogat ut secum deliberet, utrum sibi in Graeciam proficiscendum sit, an in Italia manendum; addit quaedam de Q. fratre; et mittit scriptae ab Antonio ad se epistolae suaeque responsionis exemplum.*

CICERO ATTICO S.

Septimo denique die literae mihi redditae sunt, quae erant a te XIII kal. datae: quibus quaeris, atque etiam me ipsum nescire arbitraris, utrum magis tumulis prospectuque, an ambulatione *ἀλιτενεῖ* delecter. Est mehercule, ut dicis, utriusque loci tanta amoenitas, ut dubitem, utra anteponenda sit.

— — *ἀλλ' οὐ δαιτὸς ἐπηράτου ἔργα μέμηλεν.*

Ἀλιτενεῖ) Plana et humili.

Ἀλλ' οὐ δαιτός) Sed nobis curae non est convivio suavi operam dare: verum magnam cladem a Iove immis-

Ἀλλὰ λίην μέγα πῆμα, διοτρεφὲς, εἰσορόωντες
Δείδιμεν. Ἐν δοιῇ δὲ σαωσέμεν, ἢ ἀπολέσθαι.

Quamvis enim tu magna et mihi iucunda scripseris de D. Bruti adventu ad suas legiones, in quo spem maximam video: tamen, si est bellum civile futurum, quod certe erit; si Sextus in armis permanebit, quem permansurum esse certo scio: quid nobis faciendum est, [1] ignoro. Neque enim iam licebit, quod Caesaris bello licuit, neque huc, neque illuc. Quemcumque enim haec pars perditorum laetatum morte Caesaris putabit (laetitiam autem apertissime tulimus omnes), hunc in hostium numero habebit: quae res ad caedem maximam spectat. Restat, ut in castra Sexti, aut, si forte, Bruti nos conferamus. Res odiosa et aliena nostris aetatibus, et incerto exitu belli; et nescio quo pacto tibi ego possim, mihi tu dicere,

Τέκνον ἐμόν, οὔ τοι δέδοται πολεμήϊα ἔργα,
Ἀλλὰ σύγ' ἱμερόεντα μετέρχεο ἔργα λόγοιο.

Sed haec fors viderit, ea, quae talibus in rebus plus, quam ratio potest. Nos autem id videamus, quod in nobis ipsis esse debet, ut, quidquid acciderit, fortiter et sapienter feramus, et accidisse hominibus meminerimus; nosque quum multum literae, tum non minimum idus quoque mart. consolentur. Suscipe nunc meam deliberationem, qua sollicitor: ita multa veniunt in mentem in utramque partem. Proficiscor,

sam intuentes extimescimus; incertumque est, salvine futuri, an interituri simus. Verba sunt Vlyssis Iliad. I, 228 (alii 218).

(1) Sch. omisit *est*.

Τέκνον ἐμόν) *Non tibi, nata mea, data sunt opera bellica, verum tu placida persequere munera eloquentiae.* Verba sunt Iovis ad Venerem, Iliad. E, 428, nisi quod pro γάμοιο, *nuptiarum*, Cicero, ut inserviret senili personae, dixit λόγοιο, *eloquentiae.* MAN.

ut constitueram, legatus in Graeciam? Caedis impendentis periculum nonnihil vitare videor, sed casurus in aliquam vituperationem, quod reipublicae defuerim tam gravi tempore. Sin autem mansero: fore me quidem video in discrimine; sed accidere posse suspicor, ut prodesse possim reipublicae. Iam illa consilia privata sunt, quod sentio valde esse utile ad confirmationem Ciceronis, me illuc venire: nec alia causa profectionis mihi ulla fuit tum, quum consilium cepi legari ab Caesare. Tota igitur hac de re, ut soles, si quid ad me pertinere putas, cogitabis. Redeo nunc ad epistolam tuam. Scribis enim esse rumores, me, ad lacum [1] quod habeo, vendituram; minusculam vero villam utique Quinto traditurum, vel impenso pretio, quo introducatur, ut tibi Quintus filius dixerit, dotata Aquillia. Ego vero de venditione nihil cogito, nisi quid, quod magis me delectet, invenero. Quintus autem de emendo nihil curat hoc tempore. Satis enim torquetur debitione dotis: in qua mirificas Egnatio gratias agit. A ducenda autem uxore sic abhorret, ut libero lectulo neget esse quidquam iucundius. Sed haec quoque hactenus. Redeo enim ad miseram, seu nullam potius rempublicam. M. Antonius ad me scripsit de restitutione

*Legari ab Caesare*) Nam etiam vivo Caesare liberam legationem ab eo cogitaverat; hanc unam ob causam, ut in Graeciam filii causa proficisceretur. Id.

(1) Praedium in agro Cumano ad lacum Lucrinum.

*Impenso*) Impensum pretium est ingens, profusum, immoderatum: cuius scilicet magnitudinem emptor non expendit, nec reformidat. Horat. II, Sat. 3: *Luscinias soliti impenso prandere coëmtas*. Pop.

*Quo introducatur*) Vt eo domum ducatur locuples et dotata Aquillia: quam Q. pater ducere cogitabat post dimissam Pomponiam, ut constat ex epist 17. Id.

*Egnatio*) Trapezita; quod ipsi obtulerit pecuniam ad solutionem dotis, quam Pomponia, mulier morosa, acerbe exigebat. De Egnatio, lib. II, epist. 3. Pop.

*Restitutione*) Ab exsilio, quo fue-

Sex. Clodii: quam honorifice, quod ad me attinet, ex ipsius literis cognosces; misi enim tibi exemplum: quam dissolute, quam turpiter, quamque ita perniciose, ut nonnunquam Caesar desiderandus esse videatur, facile existimabis. Quae enim Caesar nunquam neque fecisset, neque passus esset, ea nunc ex falsis eius commentariis proferuntur. Ego autem Antonio facillimum me praebui: etenim ille, quoniam semel induxit animum, sibi licere quod vellet, fecisset nihilo minus me invito. Itaque mearum quoque literarum misi tibi exemplum. [1]

A.

ANTONIVS CONSVL M. CICERONI S. D.

Occupationibus est factum meis, et subita tua profectione, ne tecum coram de hac re agerem. Quam ob causam vereor, ne absentia mea levior sit apud te. Quod si bonitas tua responderit iudicio meo, quod semper habui de te, gaudebo. A Caesare petii, ut Sex. Clodium restitueret; impetravi. Erat mihi in animo etiam tum, sic uti beneficio eius, si tu concessisses. Quo magis laboro, ut tua voluntate id per me facere nunc liceat. Quod si duriorem te eius miserae et afflictae fortunae praebes; non contendam ego adversus te. Quamquam videor debere tueri commentarium Caesaris. [2] Sed mehercule, si humaniter, et sapienter, et amabiliter in me cogitare vis, facilem profecto te praebebis: et voles P. Clodium, in optima

rat mulctatus, quod P. Clodii corpus in curiam intulerat, et cremaverat subselliis et mensis et codicibus librariorum, quo igne et ipsa curia, et curiae iuncta Porcia basilica flagraverat. Ascon. in orat. pro Mil. Corr.

(1) Deest *tibi* in novissima Paris. ed.

(2) Quasi scilicet ille Sex. Clodium reduci voluisset, idque in commentario suo scripsisset.

*P. Clodium*) Antonii privignum, P. Clodii filium, quocum inimicitias

spe puerum repositum, existimare, non te insectatum esse, quum potueris, amicos paternos. Patere, obsecro te, pro republica videri gessisse simultatem cum patre eius. Non contempseris hanc familiam. Honestius enim et libentius deponimus inimicitias reipublicae nomine susceptas, quam contumaciae. Me deinde sine ad hanc opinionem iam nunc dirigere puerum, et tenero animo eius persuadere, non esse tradendas posteris inimicitias. Quamquam, tuam fortunam, Cicero, ab omni periculo abesse, certum habeo; tamen arbitror, malle te quietam senectutem, et honorificam potius agere, quam sollicitam. Postremo meo iure te hoc beneficium rogo. Nihil enim non tua causa feci. Quod si non impetro, per me Clodio daturus non sum: ut intelligas, quanti apud me auctoritas tua sit, atque eo te placabiliorem praebeas.

## B.

CICERO ANTONIO COS. S. (1)

Quod mecum per literas agis, unam ob causam mallem coram egisse. Non enim solum ex oratione, sed etiam ex vultu, et oculis, et fronte (ut aiunt) meum erga te amorem perspicere potuisses. Nam quum te semper amavi, primum tuo studio, post etiam beneficio provocatus; tum his temporibus respublica te mihi ita commendavit, ut cariorem ha-

Cicero gravissimas gesserat: privignum autem, quia Fulviam eius matrem Antonius duxerat uxorem. Man.

*Tua causa*) Philipp. II.

(1) Hanc epistolam a Cicerone scriptam Antonius postea palam recitavit, quam ob rem eum Cicero acerbe perstringit Philipp. II, 4.

beam neminem. Literae vero tuae, tum[1] amantissime, tum honorificentissime scriptae, sic me affecerunt, ut non dare tibi beneficium viderer, sed accipere a te, ita petente, ut inimicum meum, necessarium tuum, me invito servare nolles, quum id nullo negotio facere posses. Ego vero tibi istuc, mi Antoni, remitto; atque ita, ut me a te, quum his verbis scripseris, liberalissime atque honorificentissime tractatum existimem: idque quum totum, quoquo modo se res haberet, tibi dandum putarem; tum do etiam humanitati et naturae meae. Nihil enim unquam non modo acerbum in me fuit, sed ne paullo quidem tristius, aut severius, quam necessitas reipublicae postulavit. Accedit, ut ne in ipsum quidem Clodium meum insigne odium fuerit unquam; semperque ita statui, non esse insectandos inimicorum amicos, praesertim humiliores; nec his praesidiis nosmet ipsos esse spoliandos. Nam de puero Clodio tuas partes[2] esse arbitror, ut eius animum, tenerum, quemadmodum scribis, his opinionibus imbuas, ut ne quas inimicitias residere in familiis nostris arbitretur. Contendi cum P. Clodio, quum ego publicam causam, ille suam defenderet. Nostras concertationes[3] respublica diiudicavit. Si viveret, mihi cum illo nulla contentio iam maneret. Quare, quoniam hoc a me sic petis, ut, quae tua potestas est, ea neges te me invito usurum; puero quoque hoc a me dabis, si tibi videbitur: non quo aut aetas nostra ab illius aetate quidquam debeat periculi suspicari, aut dignitas mea ullam contentionem extimescat; sed ut nosmet ipsi inter nos coniunctiores simus, quam adhuc fuimus. Inter-

(1) Sic Schütz. et alibi pluries pro vulg. *quum*.

(2) Quoniam vitricus erat P. Clodii filii Antonius, in matrimonium ducta eius matre Fulvia.

(3) Lem. *certationes*.

pellantibus enim his inimicitiis, animus tuus mihi magis patuit, quam domus. Sed haec hactenus. Illud extremum: ego, quae te velle, quaeque ad te pertinere arbitrabor,[1] semper sine ulla dubitatione summo studio faciam. Hoc velim tibi penitus persuadeas.

(1) Lem. *arbitror.*

## XIV.

Scr. in Puteolano a. d. V kal. Maii A. V. C. 709.

*Indignatur Q. filium Parilibus coronatum fuisse* 1; *exponit uberius, quid in Caesaris nece desideret; sublato enim tyranno tyrannida manere* 2.

CICERO ATTICO S.

Iteradum eadem ista mihi. Coronatus Quintus noster [1] Parilibus? Parilibus? Solusne? etsi addis Lamiam; quod demiror equidem; sed scire cupio, qui fuerint alii: quamquam satis scio, nisi improbum neminem. Explanabis igitur hoc diligentius. Ego autem casu quum dedissem ad te literas VI kal. satis multis verbis, tribus fere horis post accepi tuas, et magni quidem ponderis. Itaque ioca tua plena facetiarum, de haeresi Vestoriana et de Pherionum more Puteola-

*Iteradum*) Hoc est, repete quaeso et rursus dic, quae dixisti: sunt enim talia, ut vix credam me audisse. Formula dicendi qua utebantur in rebus nec opinatis, ex Iliona Ennii. Cic. IV, Acad. 27. Sic *memoradum*, Plaut. Poen. IV, 2, 44. I. F. Gron.

(1) Q. Cicero filius, qui Parilia XI Kal. Maii acta coronatos celebraverat, ut amorem suum erga Caesarem, etiam mortuum ostenderet. Nam iis hoc anno Octavius ludos dedit suo sumptu, ut populum muneribus caperet. Man.

*De haeresi Vestoriana*) Quia, quum ego ad te scripsissem, Vestorium *a dialecticis remotum, in arithmeticis satis exercitatum*; ipse eos, qui pecuniae studiosiores essent, quam doctrinae, haeresim Vestorianam appellasti. Man.

no, [1] risisse me satis, nihil est necesse scribere. Πολιτικώτερα illa videamus. Ita Brutos Cassiumque defendis, quasi eos ego reprehendam: quos satis laudare non possum. Rerum ego vitia collegi, non hominum. Sublato enim tyranno, tyrannida manere video. Nam quae ille facturus non fuit, ea fiunt, ut de Clodio: de quo mihi exploratum est, illud non modo non factum, sed etiam ne passurum quidem fuisse. Sequetur Rufio Vestorianus, [2] Victor, nunquan scriptus, ceteri, quis non? cui servire ipsi non potuimus, eius libellis paremus. Nam Liberalibus quis potuit in senatum non venire? Fac id potuisse aliquo modo: num, etiam quum venissemus, libere potuimus sententiam dicere? Nonne omni ratione veterani, qui armati aderant, quum praesidii nos nihil haberemus, defendendi fuerunt? Illam sessionem Capitolinam mihi non placuisse, tu testis es. Quid ergo? ista culpa Brutorum? Minime illorum quidem; sed aliorum brutorum, qui se cautos ac sapientes putant: quibus satis fuit laetari; nonnullis, etiam gratulari; nullis, permanere. Sed praeterita omittamus: istos omni cura praesidioque tueamur; et, quemadmodum tu

(1) Locus obscurus, oec sine melioribus libris facila aut sausndus aut explicandus. I. F. Gronovios legeodum putabat *de Pharionum mure Puteolanu*, ut intelligantur *fariones* pisces, agaturque de mure eorum emeodorum vel apparaodurum. Graevius malebat, *et de Vestorianorum Puteolanu*, putabstque Atticum allusisse ad *puteal* feueraturum.

Πολιτικώτερα) Quae ad Raipublicae admiuistrationem magis pertinesul.

(2) De eo vide epist. ad Fam. VIII, 8, ad Att. V, 2.

*Nunquam scriptus*) Quem Caesar ouoquam in commentariis scripsit se velle restitui. MAN.

*Non venire*) Venimus eoim coacti ab Aotooio consule. ID.

*Sessionem*) Moram, et iguaviam. Nam sedere, quandoque valet nihil agere, tempus otiose terere. ID.

*Aliorum brutorum*) Non M. Bruti, oon D. Bruti, sed aliorum qui vere snot bruti, id est, insulsi et stupidi. Bos.

praecipis, contenti idibus mart. simus: quae quidem nostris amicis, divinis viris, aditum ad caelum dederunt, libertatem populo romano non dederunt. Recordare tua. Nonne meministi clamare te, omnia periisse, si ille funere elatus esset? Sapienter id quidem. Itaque ex eo quae manarint, vides. Quae scribis kalendis iuniis Antonium de provinciis relaturum, ut et ipse Gallias habeat, et utrisque dies prorogetur: licebitne decerni libere? si licuerit, libertatem esse recuperatam laetabor; si non licuerit, quid mihi attulerit ista domini mutatio praeter laetitiam, quam oculis cepi iusto interitu tyranni? Rapinas scribis ad Opis fieri: quas nos quoque tum videbamus. Nae nos et liberati ab egregiis viris, nec liberi sumus. Ita laus illorum est culpa nostra. Et hortaris me, ut historias scribam? ut colligam tanta eorum scelera, a quibus etiam nunc obsidemur? Poterone eos ipsos non laudare, qui te obsignatorem adhibuerunt? Nec mehercule me raudusculum [1] movet: sed homines benivolos, qualescunque sunt, grave est insequi contumelia. Sed de omnibus meis consiliis, ut scribis, existimo exploratius nos ad kalendas iunias statuere posse; ad quas adero, et omni ope atque opera enitar, adiuvante me scilicet auctoritate tua, et gratia, et summa aequitate causae, ut de Buthrotiis senatusconsultum, quale scribis, fiat. Quod me cogitare iubes, cogitabo equidem: etsi tibi dederam superiore

*Ad Opis*) Antonius Caesaris pecunias, in Opis templo positas, ad se transtulit. Vide Philipp. I et II. MAN.

*Obsignatorem*) Ciceroni aliquid testamento relictum fuerat a quibusdam, qui Caesaris partes fovebant; quod intellexerat ab Attico, qui adhibitus fuerat ad obsignanda eorum testamenta. Eo ergo beneficio quum illis obstrictus esset, non poterat illos in historiis non laudare, nisi omnino ingratus videri vellet. Bos. Vide supra ep. 3.

(1) Id est pecuniola, quam mihi deberet.

epistola cogitandum. Tu autem, quasi iam recuperata republica, vicinis tuis Massiliensibus sua reddis. Haec armis, quae, quam firma habeamus, ignoro, restitui fortasse possunt, auctoritate non possunt.

*Vicinis tuis*) Massilienses vicini dicuntur Attici, vel quod Atticus praedium aliquod in Allobrogibus aut Gallia propter Massiliensium fines possideret: vel, quod magis puto, quod Massiliensium legati in vicinia aedium Attici in urbe versarentur, et domum conductam haberent. I. F. Gron.

*Reddis*) Ita de iis scribis, quasi propediem futurum sit, ut illis adempta a Caesare, senatusconsulto restituantur. Phil. XIII, 15. Id.

## XV.

Scr. in Puteolano kal. Maii A. V. C. 709.

*Laetatur Dolabellae severitate seditiosam plebem coërcentis, et sperat res melius ituras, quam fuerint.*

CICERO ATTICO S.

Epistola brevis, quae postea a te scripta est, sane mihi fuit iucunda, de Bruti ad Antonium, et de eiusdem ad te literis.[1] Posse videntur esse meliora, quam adhuc fuerunt. Sed nobis, ubi simus, et quo iam nunc nos conferamus, providendum est. O mirificum Dolabellam meum! iam enim dico meum; antea, crede mihi, subdubitabam. Magnam ἀναθεώρησιν res habet: de saxo; in crucem;[2] columnam[3] tollere; locum illum sternendum locare. Quid quaeris? heroica! Sustulisse mihi videtur simulationem deside-

Ἀναθεώρησιν) Animadversionem.

*De saxo*) Subaudi, praecipitare eos, qui Caesari columnam erexerant. Man.

(1) Sic Ern. et Sch. Alii punctum ponunt supra post *iucunda*. T.

(2) Dolabella homines seditiosos qui liberi essent, de saxo Tarpeio deiici, qui servi, in crucem tolli iusserat.

(3) Quam prope viginti pedum lapidis Numidici, ut Suetonius tradit, de plebe homines perditi in foro statuerant, inscriptam CAESARI PARENTI PATRIAE.

rii, [1] adhuc quae serpebat in dies, et inveterata, verebar, ne periculosa nostris tyrannoctonis esset. Nunc prorsus assentior tuis literis, speroque meliora: quamquam istos ferre non possum, qui dum se pacem velle simulant, acta nefaria defendunt. Sed non possunt omnia simul. Incipit res melius ire, quam putaram. Nec vero discedam, nisi quum tu me id honeste putabis facere posse. Bruto certe meo nullo loco deero; idque etiamsi mihi cum illo nihil fuisset, facerem propter eius singularem incredibilemque virtutem. Piliae nostrae villam totam, quaeque in villa sunt trado, in Pompeianum ipse proficiscens kalend. maiis. Quam velim Bruto persuadeas, ut Asturae sit!

(1) Scil. quod plebs illa seditiosa simulaverat se Caesaris desiderio agi.

*Acta*) Caesaris.

*Non possum*) Explicari eodem tempore omnia non possunt. MAN.

## XVI.

Scr. Puteolis in hortis Cluvianis V non. Maii A. V. C. 709.

*Laudat Dolabellam; addit de itinere suo in Graeciam; Atticoque negotium Tullii Montani commendat.*

CICERO ATTICO S.

Quinto non. conscendens ab hortis Cluvianis in phaselum epicopum has dedi literas, quum Piliae nostrae villam ad Lucrinum, [1] villicos procuratores tradidissem. Ipse autem eo die in Peti nostri tyrotarichum imminebam; perpaucis diebus in Pompeianum; post in haec Puteolana, et Cumana regna renavigaro. [2] O loca

*Epicopum*) Qui remis agitatur.

(1) Cumanum.

*Tyrotarichum*) Obsonium, ex caseo et salsamentis. Vide Fam. IX, 16.

(2) Ita Bosius e scidis. Antea erat *renavigare*, in quo intelligendum sit

ceteroquin [1] valde expetenda, interpellantium autem multitudine paene fugienda! Sed ad rem ut veniam, o Dolabellae nostri magnam ἀριστείαν! quanta est ἀναθεώρησις? Equidem laudare eum et hortari non desisto. Recte tu omnibus epistolis significas, quid de re, quid de viro sentias. Mihi quidem videtur Brutus noster iam vel coronam auream per forum ferre posse. Quis enim audeat violare, [2] proposita cruce, aut saxo? praesertim tantis plausibus, tanta approbatione infimorum? Nunc, mi Attice, me fac ut expedias. Cupio, quum Bruto nostro affatim satisfecerim, excurrere in Graeciam. Magni interest Ciceronis, vel mea potius, vel me hercule utriusque, me intervenire discenti. Nam epistola Leonidae, quam ad me misisti, quid habet, quaeso, in quo magnopere laetemur? Nunquam ille mihi satis laudari videbitur, quum ita laudabitur: *Quomodo nunc est.* Non fidentis hoc testimonium, sed potius timentis. Herodi autem mandaram, ut mihi κατὰ μίτον scriberet: a quo adhuc nulla litera est. Vereor, ne nihil habuerit, quod mihi, quum cognoscerem, iucundum putaret fore. Quod ad Xenonem scripsisti, valde mihi gratum est. Nihil enim deesse Ciceroni, tum ad officium, tum ad existimationem meam pertinet. Flammam Flaminium audio Romae esse. Ad eum scripsi, me tibi mandasse per literas, ut de Montani negotio cum eo loquerere: et

*cogitabam.* Idque restituit Ernestius.

(1) Ern. et Sch. post Graevium maluerunt, *cetera quam valde exp.* Minus feliciter ex Clerici sententia. *T.*

Ἀριστείαν) Praeclarum facinus.

(2) Hoc Ernestius revocavit ex edd. pr. Bosius dedit *laudare*, quem secutus est Gruterus, in quo intelligendum sit *Caesarem.* Graevius utrumque pro glossa damnabat.

*Quomodo nunc est*) Verba Leonidae, qui ita scribebat: quomodo nunc est, Cicero filius laudandus est: adhuc laudandus est, adhuc eum non possum non laudare: aut quid simile. Ep. 18 huius libri, et ep. 17 lib. XV. Corr.

Κατὰ μίτον) Per filum, singillatim.

*De Montani negotio*) Vid. ep. 51 lib. XII.

velim cures epistolam, quam ad eum misi, reddendam; et ipse, quod commodo tuo fiat, cum eo colloquare. Puto, si quid in homine pudoris est, praestaturum eum, ne pro se quodam modo dependatur. De Attica pergratum mihi fecisti, quod curasti, ut ante scirem recte esse, quam non belle fuisse.

*Ne pro se*, etc.) Puto fore, ut ipse solvat quod Planco debet: non ut Montanus praes pro illo dependat. MAN.

## XVII.

Scr. in Pompeiano VI non. Maii A. V. C. 709.

*Respondet Attici literis a Demetrio acceptis.*

CICERO ATTICO S.

In Pompeianum veni v nonas mai. quum pridie, ut antea ad te scripsi, Piliam in Cumano collocavissem. Ibi mihi coenanti literae tuae sunt redditae, quas dederas Demetrio liberto prid. kal. in quibus multa sapienter, sed tamen talia, quemadmodum tute scribebas, ut omne consilium in fortuna positum videretur. Itaque his de rebus ex tempore, et coram. De Buthrotio negotio, utinam quidem Antonium conveniam! multum profecto proficiam. Sed non arbitrantur eum a Capua declinaturum. Quo quidem, metuo, ne magno reipublicae malo venerit. Quod idem L. Caesari [1] videbatur, quem pridie Neapoli affectum graviter videram. Quamobrem ista nobis ad kal. iun. tractanda et perficienda sunt. Sed hactenus. Q. filius ad patrem acerbissimas literas misit; quae sunt ei redditae, quum venissemus in Pompeianum: quarum ta-

(1) Qui cos. fuerat cum C. Figulo A. V. C. 689. Eius sororis filius erat M. Antonius.

men erat caput, Aquilliam [1] novercam non esse laturam. Sed hoc tolerabile fortasse: illud vero? se ab Caesare habuisse omnia, nil a patre, reliqua sperare ab Antonio. O perditum hominem! sed μελήσει. Ad Brutum nostrum, ad Cassium, ad Dolabellam epistolas scripsi. Earum exempla tibi misi, non ut deliberarem reddendaene essent (plane enim iudico esse reddendas), sed quod non dubito, quin tu idem existimaturus sis. Ciceroni meo, mi Attice, suppeditabis quantum videbitur, meque hoc tibi onus imponere patiere. Quae adhuc fecisti, mihi sunt gratissima. Librum meum illum ἀνέκδοτον nondum, ut volui, perpolivi. Ista vero, quae tu contexi vis, aliud quoddam separatum volumen exspectant. Ego autem (credas mihi velim) minore periculo existimo contra illas nefarias partes, vivo tyranno, dici potuisse, quam mortuo. Ille enim, nescio quo pacto, ferebat me quidem mirabiliter: nunc, quacumque nos commovimus, ad Caesaris non modo acta, verum etiam cogitata revocamur. De Montano, quoniam Flamma venit, videbis. Puto rem meliore loco esse debere.

(1) Quam falso rumore audierat Q. patrem uxorem ducere velle, cf. epist. 13 huius libri.

Μελήσει) Ipse viderit, ipse cogitet.

Ἀνέκδοτον) Non editum.

CICERO DOLABELLAE COS. SVO S.

Etsi contentus eram, mi Dolabella, tua gloria, satisque ex ea magnam laetitiam voluptatemque capiebam; tamen non possum non confiteri, cumulari me maximo gaudio, quod vulgo hominum opinio socium me adscribat tuis laudibus. Neminem conveni (convenio autem quotidie plurimos; sunt enim per-

multi optimi viri, qui valitudinis causa in his locis [1] conveniant; praeterea ex municipiis frequentes necessarii mei), quin omnes, [2] quum te summis laudibus ad caelum extulerunt, mihi continuo maximas gratias agant. Negant enim se dubitare, quin tu meis praeceptis et consiliis obtemperans, praestantissimum te civem, et singularem consulem praebeas. Quibus ego quamquam verissime possum respondere, quae facias, tuo iudicio et tua sponte facere, nec cuiusquam egere consilio; tamen neque plane assentior, ne imminuam tuam laudem, si omnis a meis consiliis profecta videatur, neque valde nego. Sum enim avidior etiam, quam satis est, gloriae. Et tamen non alienum [3] est dignitate tua, quod ipsi Agamemnoni, regum regi, fuit honestum, habere aliquem in consiliis capiendis Nestorem. Mihi vero gloriosum, te iuvenem consulem florere laudibus, quasi alumnum disciplinae meae. L. quidem Caesar, quum ad eum aegrotum Neapolim venissem, quamquam erat oppressus totius corporis doloribus, tamen ante, quam me plane salutavit, « O mi Cicero, inquit, gratulor tibi, quum tantum vales apud Dolabellam, quantum si ego apud sororis filium [4] valerem, iam salvi esse possemus. Dolabellae vero tuo et gratulor, et gratias ago: quem quidem post te consulem, solum possum vere consulem dicere. » Dein multa de facto ac de re gesta. Tum nihil magnificentius, nihil praeclarius actum unquam, nihil reipublicae salutarius: atque haec una vox omnium est. A te autem peto, uti me hanc quasi falsam hereditatem alienae gloriae sinas cernere, meque aliqua ex

(1) In altero huius epistolae exemplo ad Fam. IX, 14 est *in haec loca veniant.*

(2) Vulgo hic legebatur *qui omnes*, quod pendentem efficit orationem.

(3) In altero exemplo legitur: *Est tamen non alienum.*

(4) M. Antonium.

parte in societatem tuarum laudum venire patiare. Quamquam, mi Dolabella (haec enim iocatus sum), libentius omnes meas, si modo sunt aliquae meae, laudes ad te transfuderim, quam aliquam partem exhauserim ex tuis. Nam quum te semper tantum dilexerim, quantum tu intelligere potuisti; tum his tuis factis sic incensus sum, ut nihil unquam in amore fuerit ardentius. Nihil est enim, mihi crede, virtute formosius, nihil pulchrius, nihil amabilius. Semper amavi, ut scis, M. Brutum, propter eius summum ingenium, suavissimos mores, singularem probitatem atque constantiam: tamen idibus mart. tantum accessit ad amorem, ut mirarer locum fuisse augendi in eo, quod mihi iampridem cumulatum etiam videbatur. Quis erat, qui putaret, ad eum amorem, quem erga te habebam, posse aliquid accedere? Tantum accessit, ut mihi nunc denique amare videar, antea dilexisse. Quare quid est, quod ego te horter, ut dignitati et gloriae servias? proponam tibi claros viros, quod facere solent, qui hortantur? Neminem habeo clariorem, quam te ipsum. Te imitere oportet, tecum ipse certes. Ne licet quidem tibi iam, tantis rebus gestis, non tui similem esse. Quod quum ita sit, hortatio non est necessaria; gratulatione magis utendum est. Contigit enim tibi, quod haud scio an nemini, ut summa severitas animadversionis non modo non invidiosa, sed etiam popularis esset, et quum bonis omnibus, tum infimo cuique gratissima. Hoc si tibi fortuna quadam contigisset, gratularer felicitati tuae: sed contigit magnitudine tum animi, tum etiam ingenii, atque consilii. Legi enim concionem tuam. Nihil illa sapientius. Ita pedetentim tum accessus a te ad causam facti, tum recessus, ut res ipsa maturitatem tibi animadvertendi omnium concessu daret. Liberasti

igitur et urbem periculo, et civitatem metu: neque solum ad tempus maximam utilitatem attulisti, sed etiam ad exemplum. Quo facto intelligere debes, [1] in te positam esse rempublicam, tibique non modo tuendos, sed etiam ornandos esse illos viros, a quibus initium libertatis profectum est. Sed his de rebus coram plura propediem, ut spero. Tu quoniam rempublicam nosque conservas, fac, ut diligentissime te ipsum, mi Dolabella, custodias.

(1) Haec lectio praeferenda esse videtur ei quae est in altero huius epistolae exemplo ubi legebatur: *sed etiam ad exemplum facti. Intelligere debes* — etc.

## XVIII.

Scr. in Pompeiano a. d. VIII id. Maii A. V. C. 709.

*De Dolabella ob rem gestam a se laudato, ob pecuniam vero non solutam odioso: de aliis rebus maximam partem domesticis.*

CICERO ATTICO S.

Saepius me iam agitas, quod rem gestam Dolabellae nimis in caelum videar efferre. Ego autem, quamquam sane probo factum, tamen ut tanto opere laudarem, adductus sum tuis et unis et alteris literis. Sed totum te a se [1] abalienavit Dolabella, ea de causa, qua me quoque sibi inimicissimum reddidit. O hominem pudentem! Kal. Ian. debuit; [2] adhuc non solvit, praesertim quum se maximo aere alieno Faberii manu liberarit, [3] et opem ab eo petierit. [4] Licet enim iocari,

(1) Ita commodius legi opinor, quam ut vulgo *se a te*.

(2) Scil. *solvere*.

(3) Nempe ab Antonio Dolabella aliquam partem pecuniae, quae erat in Opis aede reposita, acceperat, quasi id esset in Caesaris commentariis scriptum, quos Antonius pro lubitu Faberii scribae manu vitiare et interpolare solebat.

(4) Putant iocum esse ex amphibolia, quum *petere opem* sit auxilium

ne me valde conturbatum putes. Atque ego ad eum VIII idus literas dederam bene mane: eodem autem die tuas literas vesperi acceperam in Pompeiano, sane celeriter, tertio abs te die. Sed, ut ad te eo ipso die scripseram, satis aculeatas ad Dolabellam literas dedi: quae si nihil profecerint, puto fore, ut me praesentem non sustineat. Albianum te confecisse arbitror. De Patulciano nomine quod mihi suppetiatus es, [1] gratissimum est, et simile tuorum omnium. Sed ego Erotem, ad ista expedienda factum, mihi videbar reliquisse; cuius non sine magna culpa vacillarunt. Sed cum ipso videro. De Montano, ut saepe ad te scripsi, erit tibi tota res curae. Servus proficiscens, quod desperanter tecum loquutus est, minime miror; neque ei quidquam in desperatione concedo. Brutus noster, singularis vir, si in senatum non est kalend. iuniis venturus, quid facturus sit in foro, nescio. Sed hoc ipse melius. Ego ex his, quae parari video, non multum idibus martiis profectum iudico. Itaque de Graecia quotidie magis et magis cogito. Nec enim Bruto meo, exsilium, ut scribis ipse, meditanti, video quid prodesse possim. Leonidae me literae non satis delectarunt. De Herode tibi assentior. Saufeii legisse vellem. Ego ex Pompeiano VI idus mai. cogitabam.

petere; *petere Opem* autem, deam Opem requirere. Suspicor tamen Ciceronem scripsisse: *et Opis opem ab eo petierit.*

(1) Sic Manlio teste Montagnanus legendum esse coniecit pro vulg. *suppeditatus es*, in quo, etiamsi ferendam putemus insolitam deponentis formam, ne sic quidem aptus inest sensus.

*Saufeii legisse*) Supple, epistolam.

## XIX.

**Scr. in Pompeiano nonis Maii A. V. C. 709.**

*Respondet binis literis ab Attico acceptis.*

CICERO ATTICO S.

Non. mai. quum essem in Pompeiano, accepi binas a te literas, alteras sexto die, alteras quarto. Ad superiores igitur prius. Quam mihi iucundum, opportune tibi Barnaeum literas reddidisse. Tu vero cum Cassio, ut cetera. Quam commode autem, quod, id ipsum, quod me mones, quatriduo ante ad eum scripseram, exemplumque mearum literarum ad te miseram. Sed quum Dolabellae ἀπισίᾳ (sic enim tu ad me scripseras) magna desperatione affectus essem; ecce tibi et Bruti, et tuae literae. Ille exsilium meditari. Nos autem alium portum propiorem huic aetati videbamus: in quem mallem equidem pervehi, florente Bruto nostro, constitutaque republica. Sed nunc quidem, ut scribis, non utrum vis. Assentiris enim mihi, nostram aetatem a castris, praesertim civilibus, abhorrere. Antonius ad me tantum de Clodio rescripsit, meam lenitatem et clementiam et sibi esse gratam, et mihi voluptati magnae fore. Sed Pansa furere videtur de Clodio, itemque de Deiotaro; et loquitur severe, si velis credere. Illud tamen non belle, ut mihi quidem videtur, quod factum Dolabellae vehementer improbat. De coronatis,[1] quum sororis tuae filius a patre

Ἀπισίᾳ) Defectu solutionis.

*Alium portum*) Mors portus proximus senectuti. Bene Cato Senex: *Mors mihi quidem tam iucunda est, ut quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.* Pop.

(1) H. e. Quod Parilibus inter coronatos fuisset Q. Cicero filius. Nisi

accusatus esset, rescripsit, se coronam habuisse honoris Caesaris causa; posuisse luctus gratia; postremo, se libenter vituperationem subire, quod amaret etiam mortuum Caesarem. Ad Dolabellam, quemadmodum tibi dicis placere, scripsi diligenter. Ego etiam ad Sicam. Tibi hoc oneris non impono. Nolo te illum iratum habere. Servii orationem agnosco: [1] in qua plus timoris video, quam consilii. Sed quoniam perterriti omnes sumus, assentior Servio. Publilius tecum tricatus est. Huc enim Caerellia missa ab istis est legata ad me; cui facile persuasi, mihi id, quod rogaret, ne licere quidem, non modo non lubere. Antonium si videro, accurate agam de Buthroto. Venio ad recentiores literas; quamquam de Servio iam rescripsi. Me facere [2] magnam πρᾶξιν Dolabellae. Mihi mehercule ita videtur, non potuisset [3] maior tali re, talique tempore. Sed tamen, quidquid ei tribuo, tribuo ex tuis literis. Tibi vero assentior, maiorem πρᾶξιν eius fore, si mihi, quod debuit, dissolverit. Brutus, velim, sit Asturae. Quod autem laudas me, quod nihil ante de profectione constituam, quam, ista quo evasura sint, videro: muto sententiam. Neque quidquam tamen ante, quam te videro. Atticam meam gratias mihi agere de matre gaudeo: cui quidem ego totam villam cellamque tradidi; eamque cogitabam V idus videre. Tu Atticae salutem dices. Nos Piliam diligenter tuebimur.

potius Cicero scripserat: *de corona* scil. Parilibus in honorem Caesaris gestata, cf. epist. ad Att. XIV, 14.

*Illum*) Dolabellam.

(1) Ita rescribendum censuit Ern. pro vulg. *cognosco.*

*Ab istis*) Publilio, matre et sorore. Missa, ut ageret cum eo de reducenda Publilia. Epist. 43 lib. XIII, et 1 lib. XV. MAN.

(2) Scil. *ais*, in recentioribus literis.

Πρᾶξιν) Actionem.

(3) Sic Ern. cum Iunio et Graevio. Vulgo *potuisse.*

## XX.

Scr. in Neapolitano Luculli V id. Maii A. V. C. 708.

*Tribus Attici epistolis respondet.*

CICERO ATTICO S.

E Pompeiano navi advectus sum in Luculli [1] nostri hospitium [2] VI idus, hora fere III: egressus autem e navi, accepi duas literas, [3] quas tuus tabellarius in Cumanum attulisse dicebatur, nonis mai. datas: a Lucullo postridie eadem fere hora, qua veni, VII idus Lanuvio datas. Audi igitur ad omnes. Primum, quae de re mea gesta et in solutione, et in Albiano negotio, grata. De tuo autem Buthroto, quum in Pompeiano essem, Misenum venit Antonius: inde ante discessit, quam illum venisse audissem: a quo in Samnium. Vide, quid speres. Romae igitur de Buthroto. L. Antonii horribilis concio, [4] Dolabellae praeclara. Iam vel sibi habeat nummos, modo numeret idibus. Tertullae [5] nollem abortum. Tam enim Cassii sunt iam, quam Bruti serendi. De regina velim, atque etiam de Caesare illo. [6]

2. Persolvi primae epistolae: venio ad secundam.

(1) Est Cn. Lucullus L. Luculli filius.

(2) Neapolitanum. Acad. Q. IV, 3 extr.

(3) Ita Rubenius emendandum censuit, cui assentior. Vulgo *tuas literas*.

*Quid speres*) Hoc non ad Buthrotum, sed ad rempublicam refertur. Nam Antonius cursabat huc illuc, ut agros veteranis divideret, quibus beneficio devinctis uteretur adiutoribus ad omnia. Vide supra ep. 17. MAN.

(4) De agro Pomptino dividundo, cui Dolabella repugnavit.

*Idibus*) Quibus fiebat pecuniae debitae solutio cum usuris. Horatius: *Omnem relegit Idibus pecuniam*. POP.

(5) Tertiae, Cassii uxoris, M. Bruti sororis.

(6) De Cleopatra velim mihi scribas, ac de Caesaris ex ea filio, quem Cleopatra Caesarionem vocabat.

De Quintis, Buthroto, quum venero, ut scribis. Quod Ciceroni suppeditas, gratum. Quod errare me putas, qui rempublicam putem pendere e Bruto, sic se res habet. Aut nulla erit, aut ab isto istisve servabitur. Quod me hortaris, ut scriptam concionem mittam, [1] accipe a me, mi Attice, καθολικὸν θεώρημα earum rerum, in quibus satis exercitati sumus. Nemo unquam neque poëta, neque orator fuit, qui quemquam meliorem, quam se, arbitraretur. Hoc etiam malis contingit. Quid tu Bruto putas, et ingenioso, et erudito? de quo etiam experti sumus nuper in edicto. Scripseram rogatu tuo. Meum mihi placebat, illi suum. Quin etiam, quum, ipsius precibus paene adductus, scripsissem ad eum de optimo genere dicendi, [2] non modo mihi, sed etiam tibi scripsit, sibi illud, quod mihi placeret, non probari. Quare sine, quaeso, sibi quemque scribere. *Suam cuique sponsam, mihi meam; suum cuique amorem, mihi meum.* [3] Non scite: hoc enim Attilius, poëta durissimus. [4] Atque utinam liceat isti concionari! cui si esse in urbe tuto licebit, vicimus. Ducem enim novi belli civilis aut nemo sequetur, aut ii sequentur, qui facile vincantur.

3. Venio ad tertiam. Gratas fuisse meas literas

*De Quintis*) De Quinto Cicerone patre, inquit, et de Quinto eius filio, de Buthroto etiam tuo videbo, quum venero. Bos.

(1) Qua scil. Brutus uteretur ad populum dicturus.

*Καθολικὸν θεώρημα*) Regulam generalem.

*In edicto*) Brutus edictum composuit, quo postulavit ab Antonio consule, ut sibi et Cassio praetoribus liceret ab urbe abesse: quod leges vetabant. Quibus ille item edicto respondit minaci, et contumelioso, Epist. 3 lib. XI Fam. Max.

(2) Librum quem *Oratorem* inscripsit.

(3) Iunius hosce senarios ita constituendos putat: *Suam cuique sinas sponsam, mihi meam — Suum cuique sinas morem, mihi meum.*

*Non scite*) Non eleganter.

(4) Si vera est lectio, Cicero reprehendit asperitatem nescio quam

Bruto et Cassio, gaudeo. Itaque iis rescripsi. Quod Hirtium per me meliorem fieri volunt; do equidem operam; et ille optime loquitur; sed vivit habitatque cum Balbo, qui item bene loquitur. Quid credas, videris. Dolabellam valde placere tibi video: mihi quidem egregie. Cum Pansa vixi in Pompeiano. Is plane mihi probabat, se bene sentire, et cupere pacem. Causam armorum quaeri plane video. Edictum Bruti et Cassii probo. Quaeris, ut suscipiam cogitationem, quidnam istis agendum putem: consilia temporum sunt, quae in horas commutari vides. Dolabellae et prima illa actio, et haec contra Antonium concio mihi profecisse permultum videtur. Prorsus ibat res. Nunc autem videmur habituri ducem: quod unum municipia, bonique desiderant. Epicuri mentionem facis, et audes dicere, *μὴ πολιτεύεσθαι*? Non te Bruti nostri vulticulus ab ista oratione deterret? Quintus filius, ut scribis, Antonii est dextella. Per eum igitur, quod volemus, facile auferemus. Exspecto, si, ut putas, L. Antonius produxit Octavium, [1] qualis concio fuerit. Haec scripsi citatim. Statim enim Cassii tabellarius. Eram continuo Piliam salutaturus: deinde ad epulas Vestorii navicula. Atticae plurimam salutem.

in his Attilii versibus. Haud scio tamen an ita potius legendum sit: *Scite sic enim Attilius poëta durissimus.*

*Ibat res*) Erat, cur bene speraremus. Ep. 15, *incipit res melius ire.* MAN.

*Μὴ πολιτεύεσθαι*) Accedendum non esse ad rempublicam.

*Quod volemus*) Impetrare de Buthroto ab Antonio, ep. 23 hui. lib. CORR.

(1) Agitur de concione per Tribunum plebis Octavio data. Concionem enim privato habere non licebat nisi esset a magistratu aliquo productus.

## XXI.

**Scr. Puteolis V id. Maii A. V. C. 709.**

*Refert, quae Balbus secum loquutus sit, seque postridie ad Hirtium iturum denuntiat.*

CICERO ATTICO S.

Quum paullo ante dedissem ad te Cassii tabellario literas, v idus venit noster tabellarius, et quidem, portenti simile, sine tuis literis. Sed cito conieci, Lanuvii te fuisse. Eros autem festinavit, ut ad me literae Dolabellae perferrentur, non de re mea (nondum enim meas acceperat), sed rescripsit ad eas, quarum exemplum tibi miseram, sane luculente. Ad me autem, quum Cassii tabellarium dimisissem, statim Balbus. O dii boni, quam facile perspiceres timere otium! et nosti virum, quam tectus; sed tamen Antonii consilia narrabat: illum circumire veteranos, ut acta Caesaris sancirent, idque se facturos esse iurarent, ut rata omnes haberent; eaque duumviri omnibus mensibus inspicerent. [1] Questus est etiam de sua invidia; eaque omnis eius oratio fuit, ut amare videretur Antonium. Quid quaeris? nihil sinceri. Mihi autem non est dubium, quin res spectet ad castra. Acta enim illa res est animo virili, consilio puerili. Quis enim hoc non vidit, regni heredem relictum? quid autem absurdius, *hoc metuere, alterum in metu non ponere?* Quin etiam hoc ipso tempore multa

(1) Nempe sicut olim Tarquinius Superbus duumviros creaverat libris Sibyllinis inspiciendis, sic Antonium Balbus narrabat duumviros creare velle, qui Caesaris actorum commentarios omnibus mensibus inspicerent.

*Hoc metuere*) Senarius est ex veteri quodam poëta sumptus, quem Cicero saepe adducit suppresso auctoris nomine. Bos.

ὑποσόλοικα. Pontii Neapolitanum [1] a matre tyrannoctoni possideri? Legendus mihi saepius est Cato maior, ad te missus. Amariorem enim me senectus facit. Stomachor omnia. Sed mihi quidem βεβίωται. Viderint iuvenes. Tu mea curabis, ut curas. Haec scripsi, seu dictavi, apposita secunda mensa, apud Vestorium. Postridie apud Hirtium cogitabam: et quidem πεντέλοιπον. Sic hominem traducere ad optimates paro. Λῆρος πολύς. Nemo est istorum, qui otium non timeat. Quare talaria videamus. Quidvis enim potius, quam castra. Atticae salutem plurimam velim dicas. Exspecto Octavii concionem, et, si quid aliud; maxime autem, ecquid Dolabella tinniat; [2] an in meo nomine tabulas novas fecerit.

Ὑποσόλοικα) Subabsorda.

*Pontii*) Fuit Pontius Aquila inter Caesaris coniuratos, qui postea Mutinensi praelio cecidit, ut est etiam in epistola quadam Pollionis: *Ibi Hirtium quoque periisse et Pontium Aquilam*, ut huius fortasse hoc praedium Caesaris hastae subiectum sit, quod ille Serviliae matri Bruti dederit: cui amplissima praedia ex auctionibus hastae nummo addixit, ut Suetonius tradidit. Ὑποσόλοικον nunc, et subabsurdum videatur Ciceroni, Bruti matrem praedia eius possidere, quem filius praeclari illius facinoris sociam habuerit. VICT.

(1) Fundum Pontii Aquilae apud Neapolim.

Βεβίωται) Victa transacta est.

Πεντέλοιπον) *Qui de quinis superest.* Ita vocare Hirtium videtur, qui de quinque Caesarianis restabat unus, quem ad optimates traducere posset: quamquam alii aliter. ERN.

Λῆρος πολύς) Nugae multae.

(2) Vtrum pecuniam mihi debitam annumeret, an de hac pecunia mecum sic agat, quasi novas tabulas fecerit, quibus pecuniae creditorum debitoribus condonentur.

## XXII.

**Scr. in Puteolano id. Maii A. V. C. 709.**

*Scribit se mox Arpinum discessurum, significatque Caesarianos otium timere, et ad bellum spectare.*

CICERO ATTICO S.

Certior a Pilia factus, mitti ad te idibus tabellarius, statim hoc nescio quid exaravi. Primum igitur scire te volui, me hinc Arpinum XVI kalend. iun. Eo igitur mittes, si quid erit posthac: quamquam ipse iam iamque adero. Cupio enim ante, quam Romam venio, odorari diligentius, quid futurum sit. Quamquam vereor, ne nihil coniectura aberrem. Minime enim obscurum est, quid isti moliantur (meus vero discipulus, [1] qui hodie apud me coenat, valde amat illum, quem Brutus noster sauciavit), et, si quaeris (perspexi enim plane), timent otium; ὑπόθεσιν autem hanc habent, eamque prae se ferunt, virum clarissimum interfectum, totam rempublicam illius interitu perturbatam; irrita fere, quae ille egisset, simul ac desistemus [2] timere; clementiam illi malo fuisse; qua si usus non esset, nihil ei tale accidere potuisse. Mihi autem venit in mentem, si Pompeius cum exercitu firmo veniat, quod est εὔλογον, certo fore bellum. Haec me species cogitatioque perturbat. Neque enim, quod tibi tum licuit, nobis nunc licebit. Nam aperte laetati sumus. Deinde habent in ore, nos ingratos. Nullo modo licebit, quod tum et tibi licuit, et multis.

(1) Hirtius.

Ὑπόθεσιν) Praetextum, occasionem.

(2) Sch. *desistamus*. Faërnus probante Vrsino corrigebat *desisteremus*.

Εὔλογον) Consentaneum.

*Quod tibi tum licuit*) Caesaris bello, ut neutram partem sequereris. MAN.

*Φαινοπροσωπητέον* ergo, et *ἰτέον* in castra? Millies mori melius, huic praesertim aetati. Itaque me idus mart. non tam consolantur, quam antea. Magnum enim mendum continent. Etsi illi iuvenes

Ἄλλοις ἐν ἐσθλοῖς τόνδ' ἀπωθοῦνται ψόγον. [1]

Sed, si tu melius quippiam speras, quod et plura audis, et interes consiliis, scribas ad me velim, simulque cogites, quid agendum nobis sit super legatione votiva. Equidem in his locis moneor a multis, ne in senatu kalendis. Dicuntur enim occulte milites ad eam diem comparati, et quidem in istos; qui mihi videntur ubivis tutius, quam in senatu, fore.

*Φαινοπροσωπητέον*) Levato velo, posita dissimulatione, agendum.

*Ἰτέον*) Eundum.

(1) I. e. *aliis bonis hanc vituperationem amoliuntur:* Hoc dicit: ita de republica meriti sunt, ut ad eos hoc dedecus non pertineat. MAN. — Versiculus Sophocleus videtur Valkenario Diatr. ad Eurip. p. 192.

*In istos*) Brutum et Cassium.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
## AD ATTICVM
## LIBER QVINTVS DECIMVS.

### ARGVMENTVM.

Non valde differens est libri huius argumentum a superioris sententia. Scriptae enim epistolae omnes sunt, quum adhuc Romae negotia tumerent, Antoniusque et Octavius ita omnia miscerent, ut, quamvis neque plane bellum, neque pax esset, appareret tamen rem ad arma deductum iri. Quo quidem tempore Cicero sibi timens, simulque filium Athenis philosophiae operam dantem, cupiens invisere, quum ius liberae legationis a Dolabella, non autem provincialis, nempe Syriacae, ut Plutarcho placet, haberet (id enim ex his epistolis ac Philippica prima cognoscitur), iter cepit in Graeciam, eo consilio, ut Kal. Ian. adesset, quod initium cogendi senatus fore, Hirtio et Pansa consulatum ineuntibus, videbatur. Quum spes vero aliqua meliorum rerum fuit, Brutusque et Cassius praetores urbani, quibus maxime recuperandae Reip. ratio nitebatur, si non Romae, in proximis tamen locis, manebant: perque literas et edicta cum Antonio populoque agebant; nusquam ille pedem. Cedentibus autem illis, et ipse consilium cepit abeundi. Haec illorum temporum historia est. Privatim tamen in his epistolis plura continentur, quae persequi longum esset. Scriptae sunt ex ante XVI Kalend. Ian. ad Non. Quint.

## I.

Scr. in Puteolano a. d. XVI kal. Iun. A. V. C. 709.

*Alexionis medici mortem dolet 1; exponit quid cum Hirtio egerit, et quid sibi de Antonio et de Bruto videatur 2; denique addit quaedam domestica et iudicium de Bruti oratione Capitolina* 3.

CICERO ATTICO S.

O factum male de Alexione! Incredibile est, quanta me molestia affecerit; nec mehercule ex ea parte maxime, quod plerique mecum: « Ad quem igitur te medicum conferes? » Quid mihi iam medico? aut si opus est, tanta inopia est? Amorem erga me, humanitatem, suavitatemque desidero. Etiam illud: quid est, quod non pertimescendum sit, quum hominem temperantem, summum medicum, tantus improviso morbus oppresserit? Sed ad haec omnia una consolatio est, quod ea conditione nati sumus, ut nihil, quod homini accidere possit, recusare debeamus.

De Antonio iam antea tibi scripsi, non esse eum a me conventum. Venit enim Misenum, quum ego essem in Pompeiano: inde ante profectus est, quam ego eum venisse cognovi. Sed casu, quum legerem tuas literas, Hirtius erat apud me in Puteolano: ei legi, et egi. Primum quod attinet, nihil mihi concedebat:[1] deinde ad summam, arbitrum me statuebat non modo huius rei, sed totius consulatus sui. Cum Antonio autem sic agemus, ut perspiciat, si in eo negotio nobis satisfecerit, totum me futurum suum. Dolabellam spero domi esse. Redeamus ad nostros:

*De Alexione*) Medico, qui perierat.

*Mecum*) Loquuntur.

(1) *I. e.* Rem Buthrotiam aeque atque ego videbatur cupere. MAN.

*Ad nostros*) Brutum et Cassium.

de quibus tu bonam spem te significas habere propter edictorum humanitatem. Ego autem perspexi, quum a me XVII kal. de Puteolano Neapolim, Pansae conveniendi causa, proficisceretur Hirtius, omnem eius sensum. Seduxi enim, et ad pacem sum cohortatus. Non poterat scilicet negare, se velle pacem; sed non minus se nostrorum arma timere, quam Antonii: et tamen utrosque non sine causa praesidium habere; se autem utraque arma metuere. Quid quaeris? οὐδὲν ὑγιές.

3. De Q. filio tibi assentior: patri quidem certe gratissimae et bellissimae tuae literae fuerunt. Caerelliae vero facile satisfeci, nec valde laborare mihi visa est; et, si illa, ego certe non laborarem. Istam vero, quam tibi molestam scribis esse, auditam a te esse, omnino demiror. Nam quod eam collaudavi apud amicos, audientibus tribus filiis eius et filia, quid est hoc? [1] οὐ ταὐτὸ ἐκ τοῦ αὐτοῦ. Quid est autem, cur ego personatus ambulem? parumne foeda persona est ipsius senectutis? Quod Brutus rogat, ut ante kalendas; ad me quoque scripsit: et fortasse faciam.

*Edictorum*) Vide Fam. XI, 3.

Οὐδὲν ὑγιές) *Nihil sinceri.*

*Istam vero*) Fortasse Publiliae matrem, vel ipsam Publiliam. Corr.

(1) Haec verba quae vulgo ponuntur ante *quid est autem*, hic collocavi, ubi aptior iis est locus.

*Quid est hoc*) Hoc additum est tanquam ex persona Attici, qui miraturus erat Ciceronem vituperasse, quae paulo ante laudasset. Est enim improbi viri, quod modo laudaveris, vituperare. Bos.

Οὐ ταυτὸ ἐκ τοῦ αὐτοῦ) *Non idem ex eodem:* eleganti sane sententia. Nam quum dixisset se eam mulierem, de qua hic agit, apud amicos collaudasse, statim subiicit se eandem probris et maledictis postea conscidisse, coram tribus eius filiis et filia. Id enim significare voluit, quum ait se non eadem ex eodem ore efflasse. Integrum proverbium non apposuit, sed eius duntaxat partem, omissis suo more quibusdam verbis, quae facile extrinsecus assumi poterant. Explicate dixisset οὐ ταυτὸ ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐκπνευσα, id est, non idem ex eodem ore efflavi, sed pro laudibus probra obieci. Videtur autem allusum hoc proverbio ad fabulam Aesopicam de Satyro, qui mirabatur rusticum ex eodem ore, calidum et frigidum efflare. Bos.

Sed plane, quid velit, nescio. Quid enim illi afferre consilii possum, quum ipse egeam consilio, et quum ille suae immortalitati melius, quam nostro otio, consuluerit? De regina,[1] rumor exstinguetur. De Flamma, obsecro te, si quid potes. Heri dederam ad te literas exiens e Puteolano, deverteramque in Cumanum. Ibi bene valentem videram Piliam. Quin etiam paullo post[2] Cumis eam vidi. Venerat enim in funus: cui funeri ego quoque operam dedi. Cn. Lucullus, familiaris noster, matrem efferebat. Mansi igitur eo die in Sinuessano; atque inde mane postridie Arpinum proficiscens, hanc epistolam exaravi. Erat autem nihil novi, quod aut scriberem, aut ex te quaererem; nisi forte hoc ad rem putas pertinere: Brutus noster misit ad me orationem suam, habitam in concione Capitolina; petivitque a me, ut eam nec ambitiose corrigerem ante, quam ederet. Est autem oratio scripta elegantissime sententiis, verbis, ut nihil possit ultra. Ego tamen, si illam causam habuissem, scripsissem ardentius. Ὑπόθεσις vides, quae sit, quae persona dicentis.[3] Itaque eam corrigere non potui. Quo enim in genere Brutus noster esse vult, et quod iudicium habet de optimo genere dicendi, id ita consequutus est in ea oratione, ut elegantius esse nihil possit. Sed ego scilicet alius sum;[4] sive hoc recte,

*Vt ante kalend.*) Supple, veniam Romam, vel potius Lanuvium. Corr.

(1) Cleopatra.

(2) In edd. pr. erat *paullo clam iis.* Inde varie locus tentatus est: Corradus *paullo clarius*. Lambinus *plane.* Bosius *Baulos*, ut subintelligatur *euntem*. Popma *pullatam*, non male, quia in funere mulieres pullis pallis erant amictae.

*Nec ambitiose*) Est non ambitiose, nulla cum adulatione, sed libere. Bos.

Ὑπόθεσις) Argumenta.

(3) Vulgo: *Ego tamen si illam causam habuissem, scripsissem ardentius ὑποθέσεις. Vides quae sit p. d.* Vt nunc h. l. correxi, sensus planissimus est.

(4) Ita emendavit Ernestius vul-

sive non recte. Tu tamen velim orationem legas, nisi forte iam legisti, certioremque me facias, quid iudices ipse. Quamquam vereor, ne cognomine tuo lapsus, ὑπεραττικὸς sis in iudicando. Sed si recordabere Δημοσθένους fulmina, tum intelliges, posse et ἀττικώτατα gravissime dici. Sed haec coram. Nunc nec sine epistola, nec cum inani epistola volui ad te Metrodorum venire.

galum *sed ego solus alius sum*. Malaspina, Vrsinus, et Graevius malebant *sed ego totus alius sum*.

Ὑπεραττικὸς) *Admodum Atticus*: hoc est: vereor, ne, quia cognomen tibi est Attico, valde propensus sis ad ea probanda, quae sunt attice scripta. Nam Brutus eam rationem scribendi in oratione sua sequutus erat, quam Attici plerique oratores adamaverant, id est puram, aptam ad docendum potius, quam ad movendum: qualis agnoscitur in orationibus Lysiae. Hunc igitur oratorem et probabat Brutus, et imitabatur: quum eum Cicero principem poneret, non qui uno in genere excelleret, ut Brutus, Calvus, et alii, qui se Atticos esse profitebantur, sed qui parva summisse, magna graviter, mediocria temperate posset dicere. Qualis Demosthenes maxime fuerat. MAN.

Ἀττικώτατα) Maxime Attica.

## II.

Scr. XV kal. Iun. A. V. C. 709.

*De Buthrotiorum negotio, ac L. Antonii et Octavii concionibus, breviterque de aliis rebus.*

CICERO ATTICO S.

Quinto decimo kalend. e Sinuessano proficiscens, quum dedissem ad te literas, devertissemque a Cumis, in Vesciano [1] accepi a tabellario tuas literas; in quibus nimis multa de Buthroto. Non enim tibi ea res maiori curae aut est, aut erit, quam mihi. Sic enim decet, te mea curare, tua me. Quamobrem id quidem

(1) Ita scribendum esse non ut vulgo *Vesciano*, docuit I. F. Gronovius, qui etiam antea legere malebat *divertissemque Minturnis*.—Nota ista contextûs lectioni aperte repugnat. Forte voluit *Vescino*. T.

sic susceptum est mihi, ut nihil sim habiturus antiquius. L. Antonium concionatum esse, cognovi tuis literis et aliis, sordide; sed, id quale fuerit, nescio. Nihil enim scripsisti. De Menedemo, probe. Quintus certe ea dictitat, quae scribis. Consilium meum a te probari, quod ea non scribam, quae tu a me postularis, facile patior: multoque magis id probabis, si orationem eam, [1] de qua hodie ad te scripsi, [2] legeris. Quae de legionibus scribis, ea vera sunt. Sed non satis hoc mihi videris tibi persuasisse, quid de Buthrotiis nostris per senatum speres; confici posse puto; quantum enim video, nos videmur esse victuri. Sed, si etiam nos hoc fallat, de Buthroto te non fallet. [3] De Octavii concione idem sentio, quod tu: ludorumque eius apparatus, et Matius ac Postumius mihi procuratores non placent. Saserna collega dignus. Sed isti omnes, quemadmodum sentis, non minus otium timent, quam nos arma. Balbum levari invidia per nos velim: sed ne ipse quidem id fieri posse confidit. Itaque alia cogitat. Quod prima disputatio Tusculana te confirmat, sane gaudeo. Neque enim ullum est perfugium aut melius, aut paratius. Flamma quod bene loquitur, non moleste fero. Tyn-

(1) Bruti.

(2) Epist. 1 huius libri.

*De legionibus*) Eas scilicet venire in Italiam accita Cos. Antonii, et fortasse bellum bonis facturas. Sex legiones erant in Macedonia (*Appian.* III), a Caesare ad bellum Dacicum et Geticum gerendum praemissae (*Dio*, XLV), quas ad se Antonius pertraxit. I. F. Gron.

(3) Ita corrigendum censui hunc locum, qui vulgo sic legebatur: *Sed non satis hoc mihi videris tibi persuasisse, quid de Buthrotiis nostris per senatum speres confici posse; quod puto; tantum enim video; non videmur esse victuri; sed si etiam hoc nos fallat, de Buthroto te non fallet.* I. F. Gronovio autem sic legendum videbatur: *Sed non satis haec mihi videris tibi persuasisse, qui de Buthrotiis per senatum speres confici posse. Haud puto. Quantum video, non videmur esse victuri. Sed si etiam nos hoc fallat, de Buthroto te non fallet.*

daritanorum causa, de qua tam laboras, quae sit, ignoro. Hos tamen. [1] Πεντέλοιπον movere ista videntur, in primis erogatio pecuniae. De Alexione doleo: sed, quoniam inciderat in ita gravem morbum, bene actum cum illo arbitror. Quos tamen secundos heredes, scire vellem, et diem testamenti.

(1) Intelligendum videtur: *defendemus, si opus erit.*

Πεντέλοιπον) Hirtium. Vid. supra XIV, 21.

*Pecuniae*) Publicae; quam Antonius erogavit ad arbitrium suum: quum ea pertineret ad populum romanum. MAN.

*Quos*) Supple, fecerit.

## III.

Scr. in Atinati XI kal. Iun. A. V. C. 709.

*Respondet duabus Attici epistolis.*

CICERO ATTICO S.

Vndecimo kalend. accepi in Atinati duas epistolas tuas; quibus duabus meis respondisti. Vna erat xv kal. altera xii data. Ad superiorem igitur prius. Accurres in Tusculanum, ut scribis, quo me vi kal. venturum arbitrabar. Quod scribis parendum victoribus; non mihi quidem, cui sunt multa potiora. Nam illa, quae recordaris, Lentulo et Marcello consulibus acta in aede Apollinis; nec causa eadem est, nec simile tempus, praesertim quum Marcellum scribas aliosque discedere. Erit igitur nobis coram odorandum et constituendum, tutone Romae esse possimus. Novi conventus habitatores sane movent. In

*Lentulo et Marcello consulibus*) Illa quae acta sunt Lentulo et Marcello consulibus non debent in exemplum trahi, ut Romam omnes boni veniant, et senatusconsulto facto negotium dent consulibus, ut videant, ne quid respublica detrimenti capiat, quod actum est initio belli civilis illis consulibus. Bos.

*Marcellum*) Consularem.

*Novi*) Intelligit colonias proximis superioribus diebus ab Antonio in

magnis enim versamur angustiis. Sed sunt ista parvi. Quin et maiora contemnimus. Calvae testamentum cognovi, hominis turpis ac sordidi. Tabula Demonici quod tibi curae est, gratum. De Mario scripsi iam pridem ad Dolabellam accuratissime: modo redditae literae sint. Eius causa et cupio, et debeo.

2. Venio ad propiorem. Cognovi de Alexione, quae desiderabam. Hirtius est tuus. Antonio, quam est, volo peius esse. De Q. filio, ut scribis; [1] de patre coram agemus. Brutum omni re, qua possum, cupio iuvare: cuius de oratiuncula idem te, quod me, sentire video. Sed parum intelligo, quid me velis scribere quasi a Bruto habitam orationem, [2] quum ille ediderit. Qui tandem convenit? an sic, [3] ut in tyrannum iure optimo caesum? Multa dicentur, multa scribentur a nobis; sed alio modo et tempore. De sella Caesaris, bene tribuni. Praeclaros etiam XIV ordines. Brutum apud me [4] fuisse gaudeo: modo et libenter fuerit, et sat diu.

agrum Campanum deductas. Philipp. 2. MAN.

*Tabula*) Auctionaria.

*Ad propiorem*) Epistolam.

(1) Sic Ernestius edidit. Bosius e vestigiis cod. Crusell. coniecit *quod scribis* Ἰλιάς sc. κακῶν. *ilias malorum*. Gronovio placebat *de Q. filio* ἄλις.

(2) Optime sic I. F. Gronovius emendavit vulg. *habita oratione*. Sensus est: quare tu velis a me scribi orationem sub nomine Bruti, quasi ab eo in Capitolio dictam, quum ille ipse iam suam ediderit. Cf. epist. 4.

(3) Sch. *Sane sic, ut in tyr. iure opt. caesum, multa dicentur*. T.

*Bene tribuni*) Recte factum a tribunis, qui Caesaris sellam in spectaculis apponi vetuerunt. Quamquam vetuisse Antonium consulem, non tribunos, Appianus tradit: sed credendum potius Attico praesenti. De hac sella, Suetonius sic: *Ampliora humano fastigio sibi decerni passus est, sedem auream in curia, et pro tribunali tensam, et ferculum Circensi pompa*. MAN.

*Etiam XIV ordines*) Equites in theatro studium erga rempublicam significantes. Hi enim in XIV ordinibus sedebant ex lege Roscia theatrali. Cor.

(4) Scil. in quadam villa Ciceronis, fortasse Asturae.

## IV.

Scr. in Atinati X kal. Iun. A. V. C. 709.

*Duabus Attici epistolis respondet.*

CICERO ATTICO S.

Decimo kalend. hora VIII fere, a Q. Fufio venit tabellarius, nescio quid ab eo literularum, uti me sibi restituerem: sane insulse, ut solet; nisi forte, quae non ames, omnia videntur insulse fieri. Scripsi ita, ut te probaturum existimem. Mihi duas a te epistolas reddidit, unam XI, alteram X. Ad recentiorem prius. De legione probe. [1] Si vero etiam Carfulenus, ἄνω ποταμῶν. [2] Antonii consilia narras turbulenta: atque utinam potius per populum agat, quam per senatum! Quod quidem ita credo. Sed mihi totum eius consilium ad bellum spectare videtur, si quidem D. Bruto provincia eripitur. Quoquo modo ego de illius nervis existimo, non videtur fieri posse sine bello. Sed non cupio; [3] quoniam cavetur Buthrotiis. Rides? ast con-

*Q. Fufio*) Caleno; Ciceronis inimico iam inde a temporibus Clodianis. Asconius in Miloniana. Postea Ciceroni acerbe Antonium in senatu accusanti, non minus acerba oratione respondit, quam recitat Dio libro XLVI. MAN.

(1) Varie in codd. haec verba corrupta erant. Alii *et leviorem probo*, alii *de Lenio rem laudo*; alii *ut legio, rem probo*. Bosio placebat: *at legio? rem probo*. Equidem verius puto: *de legione probe*; sicut epist. 2, *de Menedemo, probe*. Agitur autem de legione Marcia, quam Atticus vel iam defecisse ab Antonio, vel mox defecturam esse nuntiaverat.

(2) H. e. *si etiam Carfulenus ab Antonio ad Caesarem Octavianum transiit, tum vero omnia fient, quae fieri posse haud putaremus*; cuiusmodi de rebus dicitur in proverbio ἄνω ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι παγαί. *Sursum fluminum sacrorum* (ἱερῶν ut alii) *feruntur fontes*.

*Illius*) D. Bruti.

(3) Sensus hic est: *sed non cupio* scil. fieri sine bello; *quoniam cavetur Buthrotiis*, h. e. bello consulitur Buthrotiis, bellum cedet in commodum et bonum Buthrotiorum. Nam si bellum fiet, effugient Buthrotii, nec ager illorum assignabitur militibus, qui non morabuntur agros, quum habebunt optatum bellum. I. F. GRON.

*Rides*) Hoc fingitur dici ab Attico.

doleo, non mea potius assiduitate, diligentia, gratia perfici. Quod scribis te nescire, quid nostris faciundum sit: iam pridem me illa ἀπορία sollicitat. Itaque stulta iam iduum martiarum est consolatio. Animis enim usi sumus virilibus; consiliis, mihi crede, puerilibus. Excisa enim est arbor, non evulsa. Itaque, quam fruticetur, vides. Redeamus igitur, quoniam saepe usurpas, ad Tusculanas disputationes. Saufeium per te celemus. [1] Ego nunquam indicabo. Quod te a Bruto scribis, [2] ut certior fieret, quo die in Tusculanum essem futurus, ut ad te ante scripsi, VI kal., et quidem ibi te quam primum per videre velim. [3] Puto enim nobis Lanuvium eundum, et quidem non sine multo sermone. Sed μελήσει. Redeo ad superiorem: ex qua praetereo illa prima de Buthrotiis; quae mihi sunt inclusa medullis; sit modo, ut scribis, locus agendi. De oratione Bruti, prorsus contendis, quum iterum tam multis verbis agis. Egone ut eam causam, quam is scripsit, ego scribam non rogatus ab eo? Nulla παρεγχείρησις fieri potest contumeliosior. At,

Sane non poterat malle Cicero, Galliam in M. Antonii, quam in D. Bruti potestate esse. Quare hoc uno verbo significat, neque loqui se serio, neque serium satis videri, quod agebat Atticus, qui Antonio, de Buthrotiorum securitate, mallet credere, quam senatui. Oliv.

Ἀπορία) Dubitatio.

(1) Ita cod. Crusell. In aliis antiquis libris erat: *Saufeium pete celemus.* Lambin. coni. *Saufeium de re celemus.* Tunstallus malebat: *Saufeium propter te celemus.* Fortasse scripsit Cicero: *Saufeium, si pote, celemus;* i. e. si fieri potest celemus Saufeium Epicureum, te, qui ipse adhuc Epicuri partibus favisti, Tusculanarum libro primo delectari; in quo contra Epicureos disputatur animos esse immortales.

(2) Vel excidit, vel intelligendum est *rogari.*

(3) Sic recte Gronovius. Vulg. *pervidere velim.* Sic *per mihi gratum* ad Att. I, 20, et X, 1, *per enim magni aestimo.*

*Sermone*) Dabit enim sermonem hic meus cum Bruto congressus. Man.

Μελήσει) Curae erit.

*Contendis*) Fortasse, *contundis.*

Παρεγχείρησις) *Molitio in opere*

inquis, Ηρακλείδιον aliquod. Non recuso id quidem; sed et componendum argumentum est, et scribendi exspectandum tempus maturius. Licet enim de me, ut libet, existimes (velim quidem quam optime); si haec ita manent, ut videntur (feres, quod dicam), me idus martiae non delectant. Ille enim aut nunquam revertisset; [1] nos timor confirmare eius acta non coëgisset: aut (ut in Saufeii eam, relinquamque Tusculanas disputationes, ad quas tu etiam Vestorium hortaris) ita gratiosi eramus apud illum, quem dii mortuum perduint! ut nostrae aetati, quoniam interfecto domino liberi non sumus, non fuerit dominus ille fugiendus. Rubeo, mihi crede. Sed iam scripseram; delere nolui. De Menedemo, vellem verum fuisset. De regina, velim verum sit. Cetera coram, et maxime, quid nostris faciendum sit; quid etiam nobis, si Antonius militibus obsessurus est senatum. Hanc epistolam si illius tabellario dedissem, veritus sum, ne solveret. Itaque misi dedita opera. Erat enim rescribendum tuis. Quam vellem, Bruto studium tuum navare potuisses! ego igitur ad eum literas. Ad Dolabellam Tironem misi cum mandatis et literis. Eum ad te vocabis; et, si quid habebis, quod placeat, scribes. Ecce autem de transverso L. Caesar, ut ve-

*alieno.* Vide Turneb. Advers. XII, 19.

Ηρακλείδιον) Opus simile iis quae scripsit Heraclides Ponticus.

(1) Nempe e bello Parthico, ad quod Caesar exire paullo ante mortem cogitarat. Vulgo simpliciter *ille enim nunquam revertisset*, quod esset nimis audacter pronuntiatum. Itaque praeposui *aut*. In Mss. Pall. teste Iunio erat *ille enim si vixisset, nunquam nos timore confirmare eius acta coegisset.*

*Aut (ut in Saufeii)* Aut, si tollere nolebant Antonium, Caesarem non debebant: ut enim in Saufeii Epicureorumque sectam abeam, qui dominatum ferre et servire malunt quam mori, relinquamque Tusculanas disputationes, quae docent mortem esse servituti anteponendam, ita gratiosi eramus apud illum, ut nostrae senectuti, siquidem dominum habituri essemus, non fuerit dominus ille fugiendus. Pop.

niam ad se, rogat, in Nemus; aut scribam, quo se venire velim: Bruto enim placere, se a me conveniri. O rem odiosam et inexplicabilem! puto me ergo iturum, et inde Romam; nisi quid mutaro. Summatim adhuc ad te. Nihildum enim a Balbo. Tuas igitur exspecto, nec actorum solum, sed etiam futurorum.

*In Nemus*) Locum intelligit Dianae sacrum in agro Aricino. Eo loco praedium habuit C. Caesar, quod inde Nemorense dicebatur. Bos.

## V.

Scr. in Atinati VIII kal. Iun. A. V. C. 709.

*De literis a Bruto et Cassio acceptis refert, sibique certum esse periculi vitandi causa ad urbem non venire, scribit.*

CICERO ATTICO S.

A Bruto tabellarius rediit: attulit et ab eo, et Cassio. Consilium meum magnopere exquirunt: Brutus quidem, utrum de duobus. O rem miseram! plane non habeo, quod scribam. Itaque silentio puto me usurum; nisi quid aliud tibi videtur. Sin tibi quid venit in mentem, scribe, quaeso. Cassius vero vehementer errat. Petit, [1] ut Hirtium quam optimum faciam. Sanum putas? ὁ γναφεὺς ἀνθρακεύς. Epistolam tibi misi. Vt tu de provincia Bruti et Cassii per senatusconsultum, ita scribit et Balbus et Hirtius: qui

*Vtrum de duobus*) Vtrum Romam essent, ut in senatu kal. Iun. adsint, an in iisdem locis maneant periculi causa, de quo mox infra. Pop.

(1) Ita corrigendum censuit Lambin. vulgatum *orat ac petit*. Verissime. Cicero enim fortiori *orat* non subiunxisset id quod levius est, *petit*; praeterea illo *vehementer errat*, praeparatur id quod sequitur, *sanum putas?*

Ο γναφεὺς ἀνθρακεύς) *Fullo Carbonarius*. Fullones e vestibus sordidis candidas faciunt; carbonarii autem nigri et sordidi sunt. Si igitur fullo idem sit carbonarius, frustra in vestibus purgandis laborabit. Hinc proverbium est γναφεὺς ἀνθρακεύς

quidem, se actutum. [1] Etenim iam in Tusculano est; mihique, ut absim, vehementer auctor est: et ille quidem periculi causa, quod sibi etiam fuisse dicit; ego autem, etiam ut nullum periculum sit: tantum abest, ut Antonii suspicionem fugere nunc curem, ne videar eius secundis rebus non delectari, ut mihi causa sit, cur Romam venire nolim, ne illum videam. Varro autem noster ad me epistolam misit, sibi a nescio quo missam (nomen enim delerat), in qua scriptum erat, veteranos eos, qui reiiciantur (nam partem esse dimissam), improbissime loqui; ut magno periculo Romae sint futuri, qui ab eorum partibus dissentire videantur. Qui porro noster itus, reditus, vultus, incessus inter istos? Quod si, ut scribis, L. Antonius in Decimum, reliqui in nostros; ego quid faciam? aut quo me pacto geram? Mihi vero deliberatum est, ut nunc quidem est, abesse ex ea urbe, in qua non modo florui cum summa, verum etiam servivi cum aliqua dignitate. Nec tam statui ex Italia exire, de quo tecum deliberabo, quam istuc non venire.

in eum, qui quum rem meliorem reddere studet, eam deteriorem facit. Ern.

(1) Scil. Romae futurum, ut in senatu adesse kalendis Iuniis possit. — Alii: *qui quidem ait se acturum*, et statim iturum quo decrevit. Ideo mox subiicit, *etenim iam in Tusculano est*. Bos. — Alii: *Se acturum*. Hirtius promisit se acturum ut illud S. C. fiat de provincia Bruto et Cassio mandanda. Pop.

*Reiiciantur*) A portione publici agri. Fam. ep. 2 lib. XI. Man.

*In Decimum*) In D. Brutum mittitur, vel proficiscitur. Corr.

*Nostros*) Hac voce semper M. Brutum, et C. Cassium designat, ut epistola 4, *Scribis te nescire, quid nostris faciendum sit*. Item epist. 1 lib. XIV, et 6 huius libri. Man.

## VI.

Scr. in Tusculano IV non. Iun. A. V. C. 709.

*Narrat se ad Hirtium scripsisse, epistolaeque ab eo acceptae exemplum mittit, et quid ei responderit, significat.*

CICERO ATTICO S.

Quum ad me Brutus noster scripsisset, et Cassius, ut Hirtium, quem adhuc bonum fuisse sciebant, neque eum confidebant fore, mea auctoritate meliorem facerem (Antonio est enim fortasse iratior, causae [1] vero amicissimus), tamen ad eum scripsi, eique dignitatem Bruti et Cassii commendavi. Ille quid mihi rescripsisset, scire te volui; si forte idem tu, quod ego, existimares, istos [2] etiam nunc vereri, ne forte ipsi nostri [3] plus animi habeant, quam habent.

HIRTIVS CICERONI SVO S.

Rure iam redierim, quaeris. An ego, quum omnes caleant, ignaviter aliquid faciam? Etiam ex urbe sum profectus. Vtilius enim statui abesse. Has tibi literas exiens in Tusculanum scripsi. Noli autem me tam strenuum putare, ut ad nonas recurram. Nihil enim iam video opus esse nostra cura; quoniam praesidia sunt in tot annos provisa. [4] Brutus et Cassius utinam, quam facile a te de me impetrare

(1) Scil. Caesarianae.

(2) Caesarianos.

(3) Brutum et Cassium significat.

*Etiam ex urbe*) Hoc vult dicere: non solum, mi Cicero, rure iam redii, sed etiam, postquam redii, ex urbe sum profectus. CORR.

(4) Magistratibus a Caesare paucis diebus antequam occideretur, vel in biennium ut scribit Cicero XIV, 6, et Dio Cass. lib. XLII, vel ut est apud Appianum in Antonii oratione, in quinquennium designatis.

possunt, ita per te exorentur, ne quod calidius [1] ineant consilium! Cedentes enim haec ais scripsisse; quo? aut quare? Retine, obsecro te, Cicero, illos: et noli sinere haec omnia perire, quae funditus medius fidius rapinis, incendiis, caedibus pervertuntur. Tantum, si quid timent, caveant: nihil praeterea moliantur. Non mediusfidius acerrimis consiliis plus, quam etiam inertissimis, dummodo diligentibus, consequentur. Haec enim, quae fluunt, per se diuturna non sunt; in contentione praesentes ad nocendum habent vires. Quid speres de illis, in Tusculanum ad me scribe.

Habes Hirtii epistolam: cui rescripsi, nil illos calidius cogitare, idque confirmavi. Hoc qualecunque esset, te scire volui. Obsignata iam epistola, Balbus ad me, Serviliam rediisse, confirmare non discessuros. Nunc exspecto a te literas.

(1) Recte sic Lambinus edidit: olim *callidius*. *Cedentes*) Discedentes.

## VII.

Scr. in Tusculano V kal. Iun. A. V. C. 709.

*Gratas sibi fuisse epistolas ab Attico missas, inprimis Sex. Peducaei, scribit, et Servii sedulitatem in pacificatione tangit.*

CICERO ATTICO S.

Gratum, quod mihi epistolas: quae quidem me delectarunt, in primis Sexti nostri. [1] Dices, quia te laudat? Puto mehercule id quoque esse causae: sed tamen etiam ante, quam ad eum locum veni, valde

(1) Sexti Peducaei.

mihi placebat quum sensus eius de republica, tum scribendi cura. Servius [1] vero pacificator cum librariolo suo videtur obiisse legationem, et omnes captiunculas pertimescere. Debuerat autem, *non ex iure manu consertum*, [2] sed quae sequuntur. [3] Tu quoque scribes.

(1) Servius Sulpicius ICtus illo tempore privatim multos conveniebat et ad pacem hortabatur. Ironice.
*Captiunculas*) Vt Iurisconsultus.

(2) Respicit versiculos Ennii: *Non ex iure manu consertum, sed mage ferro Rem repetunt, regnumque petunt; vadunt solida vi.*

(3) Scil. in Ennii versiculo. Malebat enim Cicero ut bellum excitaretur adversus Antonium.

## VIII.

Scr. in Tusculano VI kal. Iun. A. V. C. 709.

*De literis ad Antonium missis, et de periculo agri Tusculani in Graeceii epistola memorato.*

CICERO ATTICO S.

Post tuum discessum [1] binas a Balbo; nihil novi; itemque ab Hirtio; qui se scribit vehementer offensum esse veteranis. Exspectat animus, quidnam agam de kalendis. [2] Misi igitur Tironem, et cum Tirone plures, quibus singulis, ut quidque accidisset, dares literas; atque etiam scripsi ad Antonium de legatione; ne, si ad Dolabellam solum scripsissem, iracundus homo commoveretur. Quod autem aditus ad eum difficilior esse dicitur, scripsi ad Eutrapelum, [3] ut is

(1) Nempe Cicero ex Atinati in Tusculanum venerat VI kal. Iun. ibi statim Atticus ad eum accurrerat. Cf. ad Att. XV, 3.

(2) Vulgo ineptissime addebatur *Martiis* quod iam Popma tollendum esse monuerat. Intelliguntur kalendae Iuniae quae proxime instabant, quibus senatus erat futurus.

(3) Volumnium Eutrapelum Antonii familiarissimum.

ei meas literas redderet, legatione mihi opus esse. Honestior est votiva: sed licet uti utraque. De te, quaeso, etiam atque etiam vide. Velim possis coram: si minus possis, literis idem consequemur. Graeceius ad me scripsit, C. Cassium sibi scripsisse, homines comparari, qui armati in Tusculanum mitterentur. Id quidem mihi non videbatur; sed cavendum tamen, villaeque plures videndae. Sed aliquid crastinus dies ad cogitandum nobis dabit. [1]

*Vtraque*) Ex votiva at provinciali a Dolabella. Vide infra ep. 11. Pop.

*Videndae*) Hoc est, villae plures, in quibus latere, et hominum armatorum vim effugere possimus, providendae, et quaerendae. Graev.

(1) Sic velus liber Vrsini (probante Clerico). Vulgo *nobis de ea re.*

## IX.

Scr. in Tusculano a. d. III non. Iun. A. V. C. 709.

*Commemorat quid e Balbi literis compererit, de legatione frumentaria Bruto et Cassio, itemque de Provinciis iis decernendis, animique sui perturbationem significat.*

CICERO ATTICO S.

Tertio nonas vesperi a Balbo redditae mihi literae, fore nonis senatum, ut Brutus in Asia, Cassius in Sicilia frumentum emendum, et ad urbem mittendum curarent. O rem miseram! primum ullam ab istis; dein, si aliquam, hanc legatoriam provinciam? Atque haud scio, an melius sit, quam ad Eurotam sedere. [1] Sed haec casus gubernabit. Ait autem, eodem tem-

*Ab istis*) Antonio, et Caesarianis.

*Legatoriam*) Per contemptum; quod quasi legati ad curandum frumentum mitterentur. Scribit Appianus libro III, senatum Bruto et Cassio timentem, demandato rei frumentariae munere, honeste illos amandasse. Man. — Olim *legatariam.*

(1) Brutus in Lanuvino suo rivum, qui hoc praedium irrigabat, Eurotae fluvii Lacedaemonem praeterlabentis nomine appellaverat.

pore decretum iri, ut iis et reliquis praetoriis provinciae decernantur. Hoc certe melius, quam illa Persice porticus. [1] Nolo enim Lacedaemonem Lanuvium existimari. [2] Rides, inquies, in talibus rebus? Quid faciam? plorando fessus sum. Dii immortales! quam me conturbatum tenuit epistolae tuae prior pagina? quid autem iste in domo tua casus armorum? Sed hunc quidem nimbum cito transiisse laetor. Tu quid egeris de tua [3] tum tristi, tum etiam difficili ad consiliandum legatione, vehementer exspecto. Est enim inexplicabilis; ita circumsedemur copiis omnibus. Me quidem Bruti literae, quas ostendis a te lectas, ita perturbarunt, ut, quamquam ante egebam con-

(1) In eodem Lanuvino porticum exstructam Brutus *Persicen porticum* nominaverat, ad Lacedaemoniae illius similitudinem, de qua scribit Vitruvius lib. I, cap. 1.

(2) Ita correxi vulgatum: *nolo enim Lacedaemonem longinquam; Lanuvium existimavi*. Cicero enim innuit, quamquam Brutus habeat in Lanuvino *Eurotam* et *Persicen porticum*, non tamen ideo Lanuvium alteram Lacedaemonem existimandum esse. — *Nolo enim* etc.) Quia Eurotam nominavi, fortassa poteras accipere de Lacedaemone, quam praeterfluit Eurotas: ideo addidi de Persice porticu: ut intelligeres, me de Eurota picto locutum, et Lanuvium significare. MAN.

*Casus armorum*) Rixam significat nescio quam in Attici domo ortam, ita ut ad arma ventum sit. MAN.

(3) Vulgo *quid egeris tua*. Sed inserui praepositionem *de*; agitur enim de legatione libera quam Atticus impetrare cupiebat.

*Legatione*) Est *legatio*, ut *provincia*, negotii cuiuslibet, privati an publici procuratio, vel aliunde commissa, vel sponte suscepta. *Consiliari* non est dare consilium, sed consultare, deliberare. Quod neglexerint haec interpretes (non enim ignorasse puto), falsam Ciceroni sententiam affinxere, quasi constituisset Atticus, legationis specie, ab Vrbe discedere; qua de re dicat Cicero, difficile esse, ut quis ei dare consilium possit. Qui sic sentiunt, intelligere non videntur nisi legationem liberam, quae senatoribus dabatur extra Italiam abeuntibus. At senator Atticus non erat. Aliena est igitur explicandi haec ratio. Aptiorem suggerit Mongaltius, quem sequor. Atticum invitarat Brutus in suum Lanuvium ad consiliandum cum amicis. Haec illa est legatio et provincia tristis, difficilis, *inexplicabilis*. Antea quum esset rogatus, ut Brutum eadem de causa conveniret, *O rem*, inquit supra epist. 4, *odiosam et inexplicabilem!* Sine Attico deliberarunt alii. Fuit enim ab coitionibus eiusmodi semper alienus, ut locuples auctor narrat in ipsius vita Cornelius Nepos, cap. 8. OLIV.

silio, tamen animi dolore sim tardior. Sed plura, quum ista cognoro. Hoc autem tempore, quod scriberem, nihil erat, eoque minus, quod dubitabam, tu has ipsas literas essesne accepturus. Erat enim incertum, visurusne te esset tabellarius. Ego tuas literas vehementer exspecto.

## X.

**Scr. in Tusculano circa nonas Iunias A. V. C. 709.**

***Incertum se esse fatetur quidnam Bruto consilii det.***

CICERO ATTICO S.

O Bruti amanter scriptas literas! o iniquum tuum tempus, qui ad eum ire non possis! Ego autem quid scribam? ut beneficio istorum utantur? [1] quid turpius? ut moliantur aliquid? nec audent, nec iam possunt. Age, quiescant auctoribus nobis? quis incolumitatem praestat? Si vero aliquid de Decimo gravius, [2] quae nostris vita, etiamsi nemo molestus sit? Ludos vero non facere, quid foedius? Frumentum imponere, quae est alia Dionis legatio? aut quod

(1) Quod Broto et Cassio oblatum erat munus frumenti curandi, ut ille in Asiam, hic in Siciliam iret. Cf. ep. 9.

(2) Veram hanc lectionem e corruptis codicum Mss. eruit Gronovios. Sensus est: si Antonius gravius consulat in Decimum Brutum, ut ei eripiat provinciam Galliam, quam aegre hoc ferent Brutus et Cassius, etiamsi eos nemo adoriatur.

*Quae nostris vita*) Quamvis nemo molestus sit Bruto et Cassio nostris, quam turpis tamen futura est eorum vita, si opem non ferant Decimo? Bos.

*Ludos vero non facere*) Brutum Praetorem, ad quem hoc pertinet, ut etiam postea quum in urbe esse non posset, absens fecit curante C. Antonio. Ep. seq. Appianus lib. III. Pop.

*Dionis legatio*) Proverbii formam habet de beneficio aut honore in contumeliam collato: natum a facto Dionysii tyranni, qui Dionem familiarem suum specie legationis in exsilium misit, quum tamen eum non in exsilium a se missum, sed secessum quaesivisse diceret, ut refert Plutarchus et Nepos. Hinc Cicero: Illa curatio frumenti mandata Bruto et Cassio, ut quasi in exsilium missi procul a republica absint, non est alia quam Dionis legatio. Id.

munus in republica sordidius? Prorsus quidem consilia tali in re ne iis quidem tuta sunt, qui dant. Sed possim id negligere proficiens. Frustra vero quid ingrediar? Matris consilio quum utatur, vel etiam precibus, quid me interponam? Sed tamen cogitabo, quo genere utar literarum: nam silere non possum. Statim igitur mittam vel Antium, vel Circeios.

*Ingrediar*) Ad dandum consilium.
*Matris*) Serviliae, quae et amica Caesaris fuerat, et Caesarianis favebat.

*Mittam*) Literas vel Antiom, vel Circaeos; uam alterutro in loco futuri erant Brutus, et Cassius. MAN.
*Circeios*) Alii *Circaeos*.

## XI.

Scr. in Antiati V id. Iun. A. V. C. 709.

*Narrat suum cum Bruto et Cassio colloquium, ac Dolabellam se sibi legasse nuntiat.*

CICERO ATTICO S.

Antium veni ante VI idus; [1] Bruto iucundus noster adventus. Deinde multis audientibus, Servilia, Tertullia, Porcia, [2] quaerere, quid placeret. Aderat etiam Favonius. Ego, quod eram meditatus in via, suadere, ut uteretur Asiatica curatione frumenti; nihil esse iam reliqui, quod ageremus, nisi ut salvus esset. [3] In eo etiam ipsi reipublicae esse praesidium. Quam orationem quum ingressus essem, Cassius intervenit. Ego eadem illa repetivi. Hoc loco, fortibus sane oculis Cassius (Martem spirare diceres), « se in

(1) Sic verissime correxit Strothius. Vulgo *VI kal.*

(2) Servilia Bruti mater erat, Tertulla eius soror Cassio nupta. Porcia Bruti uxor M. Catonis filia.

(3) Vulgo *ut salvos esse*. Sed in libro Vrsini recte scriptum *esset*. Gronovio placebat, *nisi ut salvis esse*, scil. liceat. Hic tamen de sola Bruti salute agitur.

Siciliam non iturum. Egone, ut beneficium accepisse in contumeliam?» Quid ergo agis? inquam. At ille, «in Achaiam se iturum.» Quid tu, inquam, Brute? «Romam, inquit, si tibi videtur.» Mihi vero minime: tuto enim non eris. «Quid? si possem esse, placeretne?» Atque ut omnino, neque nunc, neque ex praetura in provinciam ires? Sed auctor non sum, ut te urbi committas. Dicebam ea, quae tibi profecto in mentem veniunt, cur non esset tuto futurus. Multo inde sermone querebantur, atque id quidem Cassius maxime, amissas occasiones; [1] Decimumque graviter accusabat. Ego negabam oportere praeterita: assentiebar tamen. Quumque ingressus essem dicere, quid oportuisset (nec vero quidquam novi, sed ea, quae quotidie omnes), nec tamen illum locum attingerem, quemquam praeterea oportuisse tangi, [2] sed senatum vocari, populum ardentem studio vehementius incitari, totam susciperem [3] rempublicam; exclamat tua familiaris: [4] *hoc vero neminem unquam audivi.* Ego repressi. Sed et Cassius mihi videbatur iturus (etenim Servilia

*Egone*) Egone, Cassius aiebat, ut quae contumelia est, eam beneficii loco ponam? Clarius explanemus. Si hac, inquit, frumentaria uterer curatione, quodam modo fateri viderer, beneficium mihi esse datum, quum ego ita sentiam, tam sordido munere demandato, non datum beneficium, sed impositam contumeliam. Man.

*Atque ut omnino*) Respondit Cicero: Si tuto potes, omnino mihi placet te Romae esse, non modo nunc, sed et post quum praetura fueris in orbe defunctus, mallem te Romae manere, quam in provinciam ire, quia tua opera, et consilio eget respublica. Quamvis autem sic sentiam, tibi tamen auctor non sum, ut nunc urbem ingrediaris. Graev.

(1) Amissas occasiones liberandae reipubl. et securitatis restituendae: Decimum accusabat, quod ille auctor fuerat Antonii non interficiendi cum Caesare, etsi id suaserat Cassius.

*Quemquam praeterea*) Id est, Antonium praeter Caesarem, oportuisse occidi. Lamb.

(2) H. e. *interfici*.

(3) Forte legendum *suscipi*. Cler.

(4) Servilia.

*Ego repressi*) Vel, ego Cicero repressi Serviliam ita exclamantem: vel, ego Servilia repressi Brutum, et Cassium id, quod dicis, Cicero, facere volentes. Corr. — Puto supplendum *me*. Ut se dicat Cicero cum

pollicebatur se curaturam, ut illa frumenti curatio de senatusconsulto tolleretur): et noster cito deiectus est de illo inani sermone: velle enim se dixerat. Constituit igitur, ut ludi, absente se, fierent suo nomine. Proficisci autem mihi in Asiam videbatur ab Antio velle. Ne multa; nihil me in illo itinere, praeter conscientiam, delectavit. Non enim fuit committendum, ut ille ex Italia prius, quam a me conventus esset, discederet. Hoc dempto munere amoris atque officii, sequebatur, ut mecum ipse:

*Ἡ δεῦρ' ὁδός σοι τί δύναται νῦν, θεοπρόπε;* [1]

Prorsus dissolutum offendi navigium, vel potius dissipatum. Nihil consilio, nihil ratione, nihil ordine. Itaque etsi ne antea quidem dubitavi, tamen nunc eo minus, evolare hinc; idque quam primum, ubi

*Nec Pelopidarum* [2] *facta, neque famam audiam.*

Sed heus tu, ne forte sis nescius, Dolabella me sibi legavit a. d. IV nonas. [3] Id mihi heri vesperi nuntiatum est. Votiva ne tibi quidem placebat. Etenim erat absurdum, quae, si stetisset respublica, vovissem, ea me, eversa illa, vota dissolvere: et habent, opinor, liberae legationes definitum tempus lege Iulia; nec

muliere contendere noluisse, et se cohibuisse. MAL.

*Et noster*) Brutus. *Inani sermone:* Quum dixit, se Romam iturum. *Velle enim se dixerat:* uti Asiatica curatione frumenti. MAN.

(1) *Iter hoc susceptum cui tibi usui nunc est, age, dic tu, qui oraculum consulis.* Senarius Sophocleus, ut Valkenario videtur ad Eurip. fr. p. 192. Hoc Cicero utitur, ut significet nulli usui fuisse iter ad Brutum susceptum.

(2) Antoniorum.

(3) Nempe Iunias.

*Quae, si stetisset respublica*) Vota pro salute reipublicae etiam privati suscipiebant, ut Cicero hic scribit vota a se facta sub hac formula, *Si respublica stetisset:* quae quum respublica non staret, sed eversa plane esset, dissolvere absurdum erat. Sed ut plurimum magistratus publico decreto pro salute reipublicae vota diis nuncupabant in haec verba: *Si eodem statu respublica staret, Si in decem annos respublica in eodem stetisset statu.* Quae refert Livius. POP.

facile addi potest. Aveo genus legationis, ut, quum velis, introire, exire, liceat: quod nunc mihi additum est. Bella est autem huius iuris quinquennii licentia. Quamquam quid de quinquennio cogitem? contrahi mihi negotium videtur. Sed βλάσφημα mittamus. [1]

*Quinquennii licentia* ) Vt legatus per quinquennium abesse possim.

(1) I. e. ne nobis male ominemur.

## XII.

Scr. in Antiati IV id. Iun. A. V. C. 709.

*Repetit breviter quae de Bruto et Cassio scripserat, additque pauca de L. Antonii literis et de Octaviani ingenio et animo.*

CICERO ATTICO S.

Bene mehercule de Buthroto. [1] At ego Tironem ad Dolabellam cum literis, quia iusseras, miseram. Quid nocet? De nostris autem Antiatibus [2] satis videbar plane scripsisse, ut non dubitares, essent quin otiosi futuri, usurique beneficio Antonii contumelioso. Cassius frumentariam rem aspernabatur. Eam Servilia sublaturam ex senatusconsulto se esse dicebat. Noster vero, [3] καὶ μάλα σεμνός, in Asiam, posteaquam mihi est assensus, tuto se Romae esse non posse. Ludos enim [4] absens facere malebat. Statim autem se iturum,

(1) Atticus ad Ciceronem scripserat consules de consilii sententia secundum Buthrotios decrevisse, cf. ep. ad Att. XVI, 16 A et B. Interea ipse ad Dolabellam scripserat, ut Buthrotiis faveret.

(2) Bruto et Cassio, qui tum Antii commorabantur.

(3) Brutus scilicet.

Καὶ μάλα σεμνός ) *Et valde gravis.* Dixit εἰρωνικῶς: quod Brutus, ut ad illustrem et gloriosam provinciam, sic ad sordidam rei frumentariae curationem aequo animo proficisceretur. MAN.

(4) Nempe Apollinares, quos praetor facere debebat.

simul ac ludorum apparatum iis, qui curaturi essent, tradidisset. Navigia colligebat. Erat animus in cursu. Interea in eisdem locis erant futuri. Brutus quidem se aiebat Asturae. L. quidem Antonius liberaliter literis sine cura me esse iubet. Habeo unum beneficium: alterum fortasse, ni in Tusculanum venerit. O negotia non ferenda! quae feruntur tamen. Τὥνδ' αἰτίαν τῶν Βρούτων τίς ἔχεν? [1] Octaviano, ut perspexi, satis ingenii, satis animi: videbaturque erga nostros ἥρωας ita fore, ut nos vellemus, animatus. Sed quid aetati credendum sit, quid nomini, quid hereditati, quid κατηχήσει, [2] magni consilii est. Vitricus quidem nihil censebat; [3] quem Asturae vidimus. Sed tamen alendus est; et, ut nihil aliud, ab Antonio seiungendus. Marcellus praeclare, si praecipit pucro de nostris; [4] cui quidem ille deditus mihi videbatur. Pansae autem et Hirtio non nimis credebat. Bona indoles, ἐὰν διαμείνῃ.

*Ni in Tusculanum*) Si, inquit, Antonius in Tusculanum non veniet, quo eum venturum praedicant, alterum ab eo beneficium habebo. Narratum fuerat Ciceroni, Antonium venturum esse in Tusculanum cum armatis hominibus: qua de re supra epist. 8. Bos.

(1) Quis Brutorum Marcusne an Decimus huius rei culpam sustinet, quod non una cum Caesare Antonius quoque sit interfectus.

(2) Institutione Caesarianorum.

*Vitricus*) L. Martius Philippus.

(3) Scil. Octaviano fidendum.

(4) Vulgo *si praecipit nostro nostri* mendose. Muretus corrigebat *si praecipit nostro. Nostris quidem ille.* At Octavianum nunquam *nostrum* appellat Cicero. Gronovius malebat *si praecipit nostro nosci, h. e.* si Octaviano praecipit ut Bruto se noscendum praebeat. At quum *nostris* in Ms. Paris. legatur, aptius visum est rescribere: *si praecipit pucro de nostris. Puerum* enim saepe Cicero Octavianum appellat.

Ἐὰν διαμείνῃ) Si permanserit.

## XIII.

Scr. in Puteolano VIII kal. Nov. A. V. C. 709.

*Duabus Attici epistolis breviter respondet.*

CICERO ATTICO S.

Octavo kal. duas a te accepi epistolas. Respondebo igitur priori prius. Assentior tibi, ut nec duces simus, nec agmen cogamus; faveamus tamen. Orationem tibi misi. [1] Eius custodiendae et proferendae arbitrium tuum. Sed quando illum diem, quum tu edendam putes? Inducias, [2] quas scribis, non intelligo fieri posse. Melior est ἀναντιφωνησία; [3] qua me usurum arbitror. Quod scribis legiones duas Brundisium venisse, vos omnia prius. [4] Scribes igitur, quidquid audieris. Varronis διάλογον exspecto. Iam probo Ἡρακλείδιον, praesertim quum tu tantopere delectere: sed quale velis, velim scire. Quod ad te *antea*, atque adeo *prius* scripsi (sic enim mavis), ad scribendum, tibi itero dicere, fecisti me acriorem. [5] Ad tuum enim iudicium, quod mihi erat notum, addidisti Peducaei auctoritatem, magnam quidem apud me, et in primis gravem. Enitar igitur, ne desideres aut industriam

(1) Philippicam secundam.

*Diem*) Supple, videbimus.

(2) Cum Antonio.

(3) Vt nihil palam respondeam ad orationem XIII kal. Oct. contra me habitam.

*Legiones duas*) Accitas e Macedonia a M. Antonio Cos. et a Caio eius fratre Brundusium advectas, ad quas Marcus mox profectus est, *Philip.* III, Pop.

(4) Auditis, quam nos.

Ἡρακλείδειον) Vide, supra ep. 4.

*Prius*) Videtur Atticus in quodam Ciceronis opusculo recensendo, ubi ille posuerat τὸ *antea*, ibi maluisse haud scio quam ob caussam τὸ *prius*. Id nunc ei ridens in memoriam revocat. I. F. Gron.

(5) Alii (*sic enim me mavis dicere*), *tu vero ad scribendum fecisti me alacriorem.* Alii aliter.

meam, aut diligentiam. Vectenum, ut scribis, et Faberium foveo. Clodium [1] nihil arbitror malitiose: quamquam... Scelesie quidem egerit! [2] De libertate retinenda, qua certe nihil est dulcius, tibi assentior. Itane Gallo Caninio? [3] O hominem nequam! quid enim dicam aliud? Cautum Marcellum; me sic satis; non tamen cautissimum. [4] Longiori epistolae superiorique respondi. Nunc breviori propiorique quid respondeam, nisi eam fuisse dulcissimam? Res Hispanienses valde bonae. Modo Balbilium incolumem videam, subsidium nostrae senectutis. De Anniano item, quod me valde observat Visellia. Sed haec quidem humana. De Bruto te nihil scire dicis sed Servilia [5] venisse M. Scaptium; eumque non qua pompa, ad se tamen clam venturum, sciturumque me omnia: quae ego statim. Interea narrat eadem, Bassi [6] servum venisse, qui nuntiaret, legiones Alexandrinas in armis esse, Bassum arcessi, Cassium exspectari. Quid quaeris? videtur respublica ius suum reciperatura. Sed ne quid ante. Nosti horum exercitationem in latroci-

(1) Vel P. Clodii filium, vel Sex. Clodium. Hanc lectionem iniuria recentiores editores postposuerunt, alteri *Cloelium*.

(2) Sic in codd. Mss. nonnullis diserte scriptum, haud dubie verius, quam ut vulgo *sed quid egerit?*

(3) Intelligendum *Antonius insidiatur:* vel simile quid. Gallum enim Caninium inimicitias exercuisse cum Antoniis constat e Valerio Maximo IV, 2.

*Hominem nequam*) Antonium. Ignota res, brevitate magis etiam obscurata. MAN.

*Cautum*) Qui discedat. Ep. 2 huius libri. CORR.

(4) Ita emendavi vulgatum *me sic: sed non tamen cautissimum.*

*Balbilium*) Erat tum in Hispania Balbus minor, quem scite putat Mongaltius hoc vocabulo designari. OLIV.

*Item*) Hoc est, *item* ut tu sum affectus. Quod addit: *Sed haec quidem humana*, argumento est, agi de Anniani huius morte. ID.

(5) Hoc nomen reperit Vrsinus in Ms antiquo. Vulgo *Selicia*.

*Non qua pompa*) Non illa quo solebat insigni comitatu. MAN.

*Statim*) Ad te scribam.

*Bassum*) A legionibus Alexandrinis, quae illi tradere se vellent. MAN.

*Ne quid ante*) Supple, accidat.

(6) Q. Caecilii Bassi.

nio, et amentiam. Dolabella, vir optimus. Etsi, quum scribebam, secunda mensa apposita, venisse eum ad Baias audiebam; tamen ad me ex Formiano scripsit (quas literas, quum e balineo exissem, accepi), sese de attributione [1] omnia summa fecisse; Vectenum accusat: tricatur scilicet, ut homo talis. [2] Sed ait totum negotium Sextium nostrum suscepisse, optimum quidem illum virum, nostrique amantissimum. Quaero autem, quid tandem Sextius in hac re facere possit, quod non quivis nostrum? Sed, si quid praeter spem erit, facies ut sciam. Sin est, ut arbitror, negotium perditum, scribes tamen; neque ista res commovebit. Nos hic φιλοσοφοῦμεν (quid enim aliud?) et τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος magnifice explicamus, προσφωνοῦμένque Ciceroni. Qua de re enim potius pater filio? Deinde alia. Quid quaeris? exstabit opera peregrinationis huius. Varronem hodie, aut cras venturum putabant. Ego autem in Pompeianum properabam; non quo hoc loco quidquam pulchrius; sed interpellatores illuc minus molesti. Sed perscribe, quaeso, quae causa sit Myrtilo (poenas quidem illum pependisse audivi), et satisne pateat, unde corruptus. Haec quum scriberem, tantum quod existimabam ad te orationem [3] esse perlatam. Hui, quam timeo, quid existimes! Etsi quid ad me, quae non sit foras proditura, nisi republica recuperata? de quo quid sperem, non audeo scribere.

(1) Vt ii qui ipsi deberent, pecuniam mihi ab eo debitam solverent.

*Accusat*) Debitorem suum, qui sibi, qua die promiserat, non solverit. MAN.

(2) Equidem mihi persuasi, Ciceronem scripsisse *ut Monetalis*, ut ad Att. X, 11.

Φιλοσοφοῦμεν) Philosophamur.

Τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος) Quae de officio.

Προσφωνοῦμεθα) Inscribimus.

*Myrtilo*) Servi nomen videtur, non Romani hominis, ad eius fortasse Myrtili imitationem, quem aurigam Oenomai fuisse, antiquae fabulae tradunt. MAL.

(3) Philippicam secundam.

## XIV.

Scr. in Tusculano V kal. Quint. A. V. C. 709.

*Attico mittit exemplum epistolae ad Dolabellam scriptae, seque, etsi animo sit suspenso, tamen ad libros scribendos rediisse significat.*

CICERO ATTICO S.

Sexto kal. [1] accepi a Dolabella literas, quarum exemplum tibi misi: in quibus erat, omnia se fecisse, quae tu velles. Statim ei rescripsi, et multis verbis gratias egi. Sed tamen, ne miraretur, cur idem iterum facerem, hoc causae sumpsi, quod ex te ipso coram antea nihil potuissem cognoscere. Sed quid multa? literas hoc exemplo dedi.

CICERO DOLABELLAE COS. SVO.

Antea quum per literas Attici nostri de tua summa liberalitate, summoque erga se beneficio certior factus essem; quumque tu ipse etiam ad me scripsisses, te fecisse ea, quae nos voluissemus: egi tibi gratias per literas iis verbis, ut intelligeres, nihil te mihi gratius facere potuisse. Postea vero quam ipse Atticus ad me venit in Tusculanum huius unius rei causa, tibi ut apud me gratias ageret, ut cuius eximiam quandam et admirabilem in causa Buthrotia voluntatem, et singularem erga se amorem perspexisset; teneri non potui, quin tibi apertius illud idem his literis declararem. Ex omnibus

(1) Nempe *Quintilis*, non ut vulgo interpretantur *VI kal. Iunias*. Totum enim negotium de Buthrotiis actum est mense Iunio, quod intelligitur ex epistolis ad L. Plancum et Capitonem scriptis, quae epistolae vulgo leguntur post ep. 16 ad Att. l. XVI. *Vt cuius*) Olim *ut tuam*.

enim, mi Dolabella, studiis in me, et officiis, quae summa sunt, hoc scito mihi et amplissimum videri, et gratissimum esse, quod perfeceris, ut Atticus intelligeret, quantum ego te, quam tu me amares. Quod reliquum est, Buthrotiam et causam et civitatem, quamquam a te constituta est (beneficia autem nostra tueri solemus), tamen velim, receptam in fidem tuam, a meque etiam atque etiam tibi commendatam, auctoritate et auxilio tuo tectam velis esse. Satis erit in perpetuum Buthrotiis praesidii, magnaque cura et sollicitudine Atticum et me liberaris, si hoc honoris mei causa susceperis, ut eos semper a te defensos velis. Quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo.

His literis scriptis, me ad συντάξεις [1] dedi: quae quidem, vereor, ne miniata cerula tua pluribus locis notandae sint: ita sum μετέωρος, et magnis cogitationibus impeditus.

(1) Ad libros scribendos, inprimis illos de officiis.
*Miniata cerula*) Qua solitus erat, ea, quae non probaret, notare. MAN.
Μετέωρος) Animi pendens.

## XV.

Scr. in villa ad Lucrinum prid. Iun. A. V. C. 709.

*De L. Antonio Buthrotiis molesto. De nummis Arpinatum depositis Fadio reddendis; de Cleopatrae reginae iniquitate, et de Sarae insolentia; de nominibus suis expediendis, et de pecunia filio Athenas permutanda.*

CICERO ATTICO S.

L. Antonio [1] male sit, siquidem Buthrotiis molestus

(1) M. Antonii fratri, qui videtur factum impedire voluisse. Fuit enim decretum in gratiam Buthrotiorum septemvir agris dividundis.

est. Ego testimonium composui: quod, quum voles, obsignabis.[1] Tu nummos Arpinatum, si L. Fadius aedilis petet, vel omnes reddito. Ego ad te alia epistola scripsi de HS cx, quae Statio curarentur. Si ergo petet Fadius, ei volo reddi; praeter Fadium, nemini. Apud me item puto depositum.[2] Id, scripsi ad Erotem, ut redderet. Reginam odi. Me iure facere scit sponsor promissorum eius Ammonius; quae quidem erant φιλόλογα et dignitatis meae, ut vel in concione dicere auderem. Saram autem, praeterquam quod nefarium hominem cognovi, praeterea in me contumacem. Semel eum omnino domi meae vidi. Quum φιλοφρόνως ex eo quaererem, quid opus esset; Atticum se dixit quaerere. Superbiam autem ipsius reginae, quum esset trans Tiberim in hortis, commemorare sine magno dolore non possum. Nihil igitur cum istis: nec tam animum me, quam vix stomachum habere arbitrantur. Profectionem meam, ut video, Erotis dispensatio impedit. Nam quum ex reliquis, quae nonis april. fecit, vel abundare debeam; cogor mutuari: quodque ex istis fructuosis rebus receptum est, id ego ad illud fanum [3] sepositum putabam. Sed

*Testimonium*) Quo poteris uti contra L. Antonium urgentem agri Buthrotii divisionem; quem ego testor Caesarem voluisse liberum esse. Pop.

(1) Nimirum Atticus habuit signum Ciceronis quo uti posset, quum literas Ciceronis nomine daret. Vidit Ernestius.

*Nummos*) Arpinates nummos apud Ciceronem deposuerant. Man.

(2) Hic Lambino videbatur summa pecuniae depositae excidisse.

Φιλόλογα) *Erudita:* quae homine erudito digna essent.

Φιλοφρόνως) Humaniter.

*Nec tam animum*) Putant me non modo animum non habere, ut ulcisci audeam, sed nec stomachum, ut irascar. Man.

*Dispensatio*) Pecuniae ex meis nominibus exactae. Id.

*Ex reliquis*) Eros Nonis Aprilibus rationes omnes confeceral; summaque facta, quantum pecuniae Ciceroni deberetur, quantum aliis ab ipso, apparebat Ciceroni tantum pecuniae superare, ut non modo non egere, sed etiam abundare deberet. Id.

*Ex istis fructuosis rebus*) Insulis, et aedibus locatis. Epist. 13. Id.

(3) Scil. quod Tulliae erigere cogitaverat.

haec Tironi mandavi, quem ob eam causam Romam misi. Te nolui impeditum impedire. Cicero noster quo modestior est, eo me magis commovet. Ad me enim de hac re nihil scripsit, ad quem nimirum potissimum debuit. Scripsit hoc autem ad Tironem, sibi post kal. april. (sic enim annuum tempus confici) nihil datum esse: * * [1] tibi pro tua natura semper placuisse, teque existimasse id etiam ad dignitatem meam pertinere, eum non modo liberaliter a nobis, sed etiam ornate cumulateque tractari. Quare velim cures (nec tibi essem molestus, si per alium hoc agere possem), ut permutetur Athenas, quod sit in annuum sumptum. Tibi scilicet Eros numerabit. [2] Eius rei causa Tironem misi. Curabis igitur, et ad me, si quid tibi de eo videbitur, scribes.

(1) Excidisse videtur: *Ego vero memini* vel simile quid. Nam quae sequuntur a Cicerone filio scripta putare absurdum sit, quod iam Mongaltius sensit. — Nihil notatum habet ed. Paris. *T.*

(2) Ita legendum, non ut vulgo *ei scilicet Eros numerabit.* Sunt qui sic interpungant: *quod sit in annuum sumptum ei. Scilicet Eros numerabit.* Graevio placebat: *Quod sit in annuum sumptum, ei scilicet Eros numerabit.*

## XVI a.

Scr. in villa ad lacum Lucrinum IV id. Iun. A. V. C. 709.

*De literis a filio acceptis, Leonidaeque et Herodis de eo testimoniis.*

CICERO ATTICO S.

Tandem a Cicerone tabellarius; et mehercule literae *πεπινωμένως* scriptae: quod ipsum *προκοπὴν* aliquam significaret; itemque ceteri praeclara scribunt. Leonidas tamen retinet suum illud ADHVC. Summis vero

Πεπινωμένως) Eleganter.

Προκοπὴν) Progressum in literis.

*Adhuc*) Vide lib. XIV, epist. 16.

laudibus Herodes. Quid quaeris? vel verba mihi dari facile patior in hoc, meque libenter praebeo credulum. Tu, velim, si quid tibi est a Statio scriptum, quod pertineat ad me, certiorem me facias.

## XVI b.

Scr. in villa ad Lucrinum III id. Iun. A. V. C. 709.

Narro tibi; [1] haec loca venusta sunt, abdita certe, et, si quid scribere velis, ab arbitris libera. Sed nescio quo modo οἶκος φίλος. Itaque me referunt pedes in Tusculanum. Et tamen haec ῥωπογραφία ripulae videtur habitura celerem satietatem. Equidem etiam pluvias metuo, si prognostica nostra vera sunt. Ranae enim ῥητορεύουσιν. Tu, quaeso, fac sciam, ubi Brutum nostrum, et quo die videre possim.

(1) Recte vidit Manutius hic novae epistolae initium esse. Vulgo in edd. cum superiore coniungitur.

Οἶκος φιλος) *Domus amica.* Proverbium graecum, quod significat nusquam commodius vivi quam domi. Pop.

Ρωπογραφία) *Virgultorum et plantarum ibi virentium repraesentatio.* Salmas. ad Spartiani Hadrianum p. 88 b: *Qui belluas, arbores, homines, antra, portus, et alia id genus variaque et minuta opere topiario exprimebant, ῥωπογράφοι vulgo dicebantur. Nam ῥωπὸς est varia et minuta merces.* Hinc intelligitur, quid sit ῥωπογραφία ripulae, scilicet descriptio ripae, virgultorum, graminis, florum in ripa. Ern.

Ρητορεύουσιν) Declamitant.

## XVII.

Scr. in villa ad Lucrinum XVII kal. Quint. A. V. C. 709.

*Duabus Attici epistolis respondet.*

CICERO ATTICO S.

Duas epistolas accepi postridie idus, alteram eo die datam, alteram idibus. Prius igitur superiori. De Bruto, quum scies. De consulum ficto timore cognoveram. Sica enim *φιλοστόργως* ille quidem, sed tumultuosius ad me etiam illam suspicionem pertulit. Quid tu autem? *τὰ μὲν διδόμενα*? Nullum enim verbum a Sara regio. [1] Non placet. De Plaetorio vicino tuo permoleste tuli, quemquam prius audisse, quam me. De Syro prudenter. L. Antonium per M. fratrem, ut arbitror, facillime deterrebis. [2] Antroni vetui; [3] sed nondum acceperas literas; nec cuiquam, nisi L. Fadio aedili: aliter enim nec caute, nec iure fieri potest. Quod scribis tibi deesse HS C, quae Ciceroni curata sint; velim ab Erote quaeras, ubi sit merces insularum. Arabioni de Sitio nihil irascor. Ego de itinere, nisi explicato A, [4] nihil cogito. Quod idem tibi videri puto.

2. Habes ad superiorem. Nunc audi ad alteram. Tu vero facis, ut omnia, quod Serviliae non dees, id est, Bruto. De regina gaudeo te non laborare;

*Ficto timore*) Antonius enim barbaris stipatus procedebat, quum sibi fingeret timere, aliis revera timorem incutere vellet. MAN.

Φιλοστόργως) Peramanter.

Τὰ μὲν διδόμενα) Vide VI, 5.

(1) *A Sara regio* edidi e Gronovii coniectura pro vulg. *a Siregio.*

*De Plaetorio*) Forte, hunc fuisse ab exsilio revocatum. MONG.

(2) Scil. ne Buthrotiis molestus sit.

(3) Quidquam de nummis Arpinatium dari. BOS.

(4) Si *A* verum est, significat annuum sumptum Ciceroni filio destinatum. In aliis legitur A, quod Gronov. explicabat λοιπῷ.

certe etiam tibi probari. Erotis rationes et ex Tirone cognovi, et vocavi ipsum. Gratissimum, quod polliceris, Ciceroni nihil defuturum: de quo mirabilia Messalla, [1] qui Lanuvio, rediens ab illis, [2] venit ad me: et mehercule ipsius literae sic et φιλοστόργως et εὐπινῶς scriptae, ut eas vel in acroasi audeam legere: quo magis illi indulgendum puto. De Buciliano Sextium puto non moleste ferre. Ego, si Tiro ad me, cogito in Tusculanum. Tu vero, quidquid erit, quod me scire par sit, statim.

*Probari*) Supple, id, quod feci.
(1) Qui ipse quoque studiorum causa Athenis fuerat.
(2) Bruto et Cassio.
Εὐπινῶς) Amanter et eleganter.
*In acroasi*) In coetu hominum doctorum. Ern.
*Buciliano*) Bucilianus et Sextius ex percussoribus Caesaris fuerunt. De quibus etiam epist. 3 lib. XVI. Man.

## XVIII.

Scr. in itinere a villa ad lacum Lucrinum a. d. XVI kal. Quint. A. V. C. 709.

*Nuntiat se ad Dolabellam scripsisse de mulis vecturae itineris, in eoque, ut sibi paullum operae tribuat Atticus, petit.*

CICERO ATTICO S.

Septimo decimo kal. etsi satis videbar scripsisse ad te, quid mihi opus esset, et quid te facere vellem, si tibi commodum esset; tamen, quum profectus essem, et in lacu navigarem, Tironem statui ad te esse mittendum, ut iis negotiis, quae agerentur, interesset: atque etiam scripsi ad Dolabellam, me, si ei videretur, velle proficisci, petiique ab eo de mulis

*In lacu*) Lucrino.
*De mulis*) Muli vecturae itineris sunt, quibus utimur in itinere ad vehenda impedimenta, ut *linteum extersui*, quo utimur ad extergendam, et mille talia. Graev.

vecturae itineris. Vt in his, [1] quoniam intelligo te distentissimum esse, qua de Buthrotiis, qua de Bruto, cuius etiam ludorum *seorsum* curam, etiam administrationem [2] suspicor ex magna parte ad te pertinere; ut ergo in eiusmodi re, tribues nobis paullum operae. Nec enim multum opus est. Mihi res ad caedem, et eam quidem propinquam, spectare videtur. Vides homines; vides arma. Prorsus non mihi videor esse tutus. Sin tu aliter sentis, velim ad me scribas. Domi enim manere, si recte possum, multo malo.

(1) Sic Gronov. correxit. Supple *rebus*. Alii *ut in eis*. Ernestius ex edd. vett. *et in eis*.

(2) Legendum puto: *cuius etiam ludorum curam et administrationem*. *Seorsum* dedit Bosius e cod. Crusell. pro vulg. *suorum*.

## XIX.

Scr. in Tusculano a. d. XV kal. Quint. A. V. C. 709.

*De Buthrotiorum negotio; de Theophanis literis; de Q. filii consilio ad Brutum et Cassium transeundi; denique de aliis breviter.*

CICERO ATTICO S.

Quidnam est, quod audendum [1] amplius de Buthrotiis? stetisse enim te frustra scribis. Quid autem se refert Brutus? [2] Doleo mehercule, te tam esse detentum. Quod septem hominibus [3] referendum acceptum, est illud quidem ἐργῶδες, sed ἀνεκτὸν, mihique gratis-

(1) Fortasse verius *agendum* vel *enitendum*.

*Stetisse*) Stantem exspectasse in aedibus consulis, et aliorum qui erant compellandi. GRAEV.

(2) Scil. actorum in hac quidem causa. ERN.

(3) Vulgo male *decem hominibus*. Agris enim his dividundis creati sunt *septemviri* non *decemviri*.

*Referendum acceptum*) Vt agros meos ne dividant. MAN.

Ἐργῶδες) Laboriosum, sed tolerandum.

simum. De armis, nihil vidi apertius. Fugiamus igitur. At. ut ais, coram. Theophanes quid velit, nescio. Scripserat enim ad me. Cui rescripsi, ut potui. Mihi autem scribit, venire ad me se velle, ut et de suis rebus, et quaedam, quae ad me pertineant. Tuas literas exspecto. Vide, quaeso, ne quid temere fiat. Statius scripsit ad me, loquutum secum esse Q. Ciceronem [1] valde asseveranter, se haec ferre non posse: [2] certum sibi esse, ad Brutum et Cassium transire. Hoc enimvero nunc discere aveo: hoc ego, quid sit, interpretari non possum. Potest aliquid iratus Antonio; potest gloriam novam quaerere; potest totum esse σχεδίασμα: et nimirum ita est. Sed tamen et ego vereor, et pater conturbatus est. Scit enim, quae ille de hoc: [3] mecum quidem ἄφατα olim. Plane, quid velit, nescio. A Dolabella mandata habebo, quae mihi videbuntur, id est, nihil. Dic mihi, C. Antonius voluitne fieri septemvir? fuit certe dignus. De Menedemo est, ut scribis. Facies omnia mihi nota.

*Coram*) His de rebus colloquemur.

(1) Filium scilicet.

(2) Quae Antonius agat.

Σχεδίασμα) Subitum consilium et tumultuarium.

(3) Quae ille olim de Antonio dixerit et senserit, cuius iam videbatur esse dextella.

Ἄφατα) *Non dicenda* mecum locutus est olim Q. pater. Man.

*Dignus*) Antonius homo nequam dignus est qui in societatem illorum hominum improborum, qui civium agros divident, adsciscatur. Graev.

## XX.

Scr. in Tusculano XI kal. Quint. A. V. C. 709.

*De periculis reipub. ab Antonio imminentibus, et de suis rationibus expediendis.*

CICERO ATTICO S.

Egi gratias Vecteno: nihil enim potuit humanius. Dolabellae mandata sint quaelibet: mihi aliquid, vel quod Niciae nuntiem. Quis enim haec, ut scribis, ante me? [1] nunc dubitare quemquam prudentem, quin meus discessus desperationis sit, non legationis? Quod ais, extrema quaedam iam homines de republica loqui, et eos quidem viros bonos: ego, quo die audivi illum tyrannum in concione CLARISSIMVM VIRVM appellari, subdiffidere coepi: postea vero quam tecum Lanuvii vidi, nostros tantum spei habere ad vivendum, quantum accepissent ab Antonio, desperavi. Itaque, mi Attice, fortiter hoc velim accipias, ut ego scribo. Genus illud interitus, *qui causae cursus est*, [2] foedum duco, [3] et quasi denuntia-

*Mihi aliquid*) Muretus probabat, *modo aliquid, vel quod*, etc.

*Niciae*) Intelligit Curtium Niciam nobilem Grammaticum, de quo lib. 12 pluribus egit. Huius etiam inter Grammaticos vitam scribit Suetonius Tranquillus, seu quicumque fuit qui libellum illum conscripsit. Ducebat autem secum, vel potius praemiserat in provinciam, Niciam hunc Dolabella. VICT.

(1) Sic Clericus. Schütz. cum Gronovio, λεπτύνει. Vett. edd. *ante? ne nunc dub.* quae est fere Victorii emendatio. Mss. corrupte, *antennu*. T.

(2) Cod. Tornaes. Mss. Iun. *quid causa cursus est.* Crusell. *qua causu occursus est*; ex quo alii fecerunt *quo casurus est*, alii *quo casurus et* — Manutio placebat *quu casuri sumus.* Sed propius ad vestigia lectionis codd. Mss. accedit, et sensum habet aptissimum, *qui causae cursus est* h. e. ut nunc res geruntur. Sic alibi dicitur *qui cursus rerum.* Et ad Att. XV, 4: *Si haec ita manent, ut videtur (feres quod dicam), me Idus Martiae non delectant.*

(3) Sic rescripsi pro *duces* quod vulgo legitur in edd. Nam non de Attici, sed de sua ipsius persuasione loquitur.

tum nobis ab Antonio. Ex hac naxa [1] exire constitui, non ad fugam, sed ad spem mortis melioris. Haec omnis culpa Bruti. [2] Pompeium Carteiae receptum scribis: iam igitur contra hunc exercitum. Vtra ergo castra? Media enim tollit Antonius. Illa infirma, haec nefaria. Properemus igitur. Sed iuva me consilio, Brundisione, an Puteolis. Brutus quidem subito: sed sapienter. Πάσχω τι. Quando enim illum? Sed humana ferenda. Tu ipse eum videre non potes. Dii illi mortuo, [3] qui unquam Buthrotum! Sed acta missa. Videamus, quae agenda sint. Rationes Erotis, etsi ipsum nondum vidi, tamen et ex literis eius, et ex eo, quod Tiro cognovit, propemodum cognitas habeo. Versuram scribis esse faciendam mensium quinque: id est, ad kal. novemb. HS cc: in eam diem cadere nummos, qui a Quinto debentur. Velim igitur, quoniam Tiro negat tibi placere, me eius rei causa Romam venire, si te ea res nihil offendet, videas, unde nummi sint; mihi feras expensum. Hoc video in praesentia opus esse. Reliqua diligentius ex hoc ipso exquiram; in his, de mercedibus dotalium praediorum: [4] quae si fideliter Ciceroni curabuntur,

(1) Sic ed. Rom. Victor. Alii *nassa*. Ed. Iens. *noxa*.

(2) Qui Antonium interfici noluit.

*Carteiae*) Oppidum in extrema Baetica. Sex. Pompeium audita Caesaris morte scribit Dio Baeticam occupasse, quum aliquamdiu apud Lusitanos latuisset. MAN.

*Subito*) Profecturus est. Profectus est autem Puteolis VII kal. ut ep. 26. ID.

Πάσχω τι) *Patior aliquid*, Bruti discessu commoveor: quando enim erit ut illum videam?

(3) Caesarem dii mortuum perdant, qui unquam Buthrotum proscripserit, siquidem te nunc eius civitatis liberandae cura Romae tenet; ut Brutum videre discedentem non possis. MAN.

(4) Ex Terentiae dote filio reservatorum. — Nec dubito, quin intelligat insulas in Argileto et Aventino: quarum fructus Ciceroni filio in annuum sumptum assignaverat. Tria loca, XII, 31, XV, 17, XVI, 2, confer in unum, et considera: mecum senties. At insulae in urbe, et praedia non idem sunt. Immo vero sunt: nam praediorum nomine, auctore Pediano, et domus, et agri comprehenduntur. MAN.

quamquam volo laxius, tamen ei propemodum nihil deerit. Equidem video mihi quoque opus esse viaticum. Sed id ex praediis, ut cadet, ita solvetur: mihi autem opus est universo quidem. Etsi mihi videtur iste, qui umbras timet, [1] ad caedem spectare; tamen, nisi explicata solutione, non sum discessurus. Sitne autem extricata, necne, tecum cognoscam. Haec putavi mea manu scribenda: itaque feci. De Fadio, ut scribis; utique alii nemini. Rescribas velim hodie.

*Laxius*) Suppeditari.

*Sed id*) Ciceroni ita solvetur, ut ex praediis dotalibus cadet. Mihi autem quod pro viatico opus est, non duabus tribusve dandum est pensionibus, ut Ciceroni filio, sed universum simul ante quam discedam. MAN.

(1) Fingebat Antonius consul se timere, ut haberet ob eam rem barbaros Ityreos circa se, ad omne facinus paratos. ID.

## XXI.

Scr. in Tusculano X kal. Quint. A. V. C. 709.

*De laetitia Q. fratris ex filii literis percepta; breviterque de aliis, inprimis de navigatione sua.*

CICERO ATTICO S.

Narro tibi; Q. pater exsultat laetitia. Scripsit enim filius, se idcirco profugere ad Brutum voluisse, quod, quum sibi negotium daret Antonius, ut eum dictatorem efficeret, praesidium occuparet, id recusasset; recusasse autem se, ne patris animum offenderet; ex eo sibi illum hostem. « Tum me, inquit, [1] collegi, verens, ne quid mihi ille iratus tibi noceret. Itaque eum placavi. Et quidem cccc certa, reliqua in spe. »

(1) Hoc olim cum Ernestio sic interpretabar, quasi sint verba Q. filii ex eius ad patrem epistola. Sed iam aptius esse video, haec Q. patris verba fuisse, qui filium placaverat promissis cccc HS, et reliquorum spe facta.

*cccc*) Hoc est, cccc HS ab Antonio mihi Q. promissa. MONG.

Scribit autem Statius, illum cum patre habitare velle. Hoc vero mirum: et id gaudet. Ecquem tu illo certiorem nebulonem? Ἐποχὴν vestram de re Cani deliberationis probo. [1] Nihil eram suspicatus de tabulis: ἀκεραίως restitutam arbitrabar. Quae differs, ut mecum coram, exspectabo. Tabellarios, quoad voles, tenebis: es enim occupatus. Quod ad Xenonem, probe. Quod scribo, quum absolvero. [2] Quinto scripsisti, te ad eum literas: nemo attulerat. Tiro negat iam tibi placere Brundisium, et quidem dicere aliquid de militibus. At ego iam destinaram, Hydruntem quidem. [3] Movebant me tuae quinque horae. Hinc autem [4] quantus πλοῦς? sed videbimus. Nullas a te XI kal. Quippe; quid enim iam novi? Quum primum igitur poteris, venies. Ego propero, ne ante Sextus; [5] quem adventare aiunt.

*Nebulonem*) Potes, et de Statio, et de Q. filio intelligere. Equidem de Q. Id.

Ἐποχὴν) Ἐποχὴ hic valet *retentio* simpliciter: ut sit, ἐποχὴ deliberationis, quod deliberare noluisti de re Cani. Ep. 32 lib. 13. Man.

(1) Legendum arbitror *ἐποχὴν vestram de re Canae probo.* Vocabulum *deliberationis* e glossa accessit.

*De tabulis*) Quantum hinc licet coniicere, haec Cani filia prius alteri viro nupta fuerat, a quo dos, soluto matrimonio, exigi non potuerat, quod eius bona non essent solvendo. Ideo scripserat Atticus novas tabulas factas fuisse in illius dote. Quod Cicero nunquam suspicatus fuerat, immo putabat dotem integre restitutam fuisse. Bos.

Ἀκεραίως) Sincere.

(2) Scil. *tibi mittam.*

*Brundusium*) Tiro negat iam tibi placere me ire Brundisium, propterea quod Antonius cum legionibus Macedonicis dicitur adventare, ut eo proficisci minus tutum sit. At ego Hydruntem proficisci destinaram, unde in Graeciam traiectum esse quinque horarum tu aliquando dixisti. Hic enim si conscendero, quam longa esset navigatio? Pop.

(3) *Quidem* hic delendum videtur, e superiore verso temere repetitum.

(4) Sic auctore Ern. rescripsi pro vulg. *hic autem.*

Πλοῦς) Navigatio.

*Nullas*) Literas accepi.

(5) Ne ante Sex. Pompeius cum exercitu adveniat.

## XXII.

**Scr. in Tusculano VII kal. Quint. A. V. C. 709.**

*Q. filium urbe exisse laetatur; Pansam bene loqui credit, an ex animi sententia, dubitat; de Sex. Pompeii adventu, quid sentiat, exponit.*

CICERO ATTICO S.

Gratulor nobis Q. filium exiisse: molestus non erit. Pansam bene loqui credo. Semper enim coniunctum esse cum Hirtio scio. Amicissimum Bruto et Cassio puto, si expediet. Sed quando illos videbit? inimicum Antonio: quando, aut cur? quousque ludemur? Ego autem scripsi Sextum adventare, non quo iam adesset, sed quia certe id ageret, ab armisque nullus discederet. Certe, si pergit, bellum paratum est. Hic autem noster Cytherius, nisi victorem, neminem victurum. Quid ad haec Pansa? utro erit, [1] si bellum erit? quod videtur fore. Sed et haec, et alia coram: hodie quidem, ut scribis, aut cras.

*Exiisse*) Ex urbe.

*Cytherius*) M. Antonius: a Cytheride mima, quam usque adeo amavit, ut, in Galliam cum legionibus proficiscens, hiberno tempore secum adduxerit. Hoc et Virgilii carmine notum est: *Galle, quid insanis, inquit? tua cura Lycoris Perque nives alium, perque horrida castra sequuta est.* Man.

(1) Si vera est lectio, significatur *utro loco*. Sed Graevius edidit *cum utro erit*, quod Vrsinus in Ms. reperit.

## XXIII.

**Scr. in Tusculano IX kal. Quint. A. V. C. 709.**

*Se de itinere etiamnum dubitare scribit, et de Bruti itinere, si quid Atticus scierit, cognoscere velle.*

CICERO ATTICO S.

Mirifice torqueor, sine dolore tamen: sed permulta

mihi de nostro itinere in utramque partem occurrunt. Quousque? inquies. Quoad erit integrum: erit autem usque dum ad navem. Pansa si rescripserit, et meam tibi, et illius epistolam mittam. Silium exspectabam si quid novi; [1] cui ὑπόμνημα compositum. [2] Ego literas misi ad Brutum: cuius de itinere etiam ex te velim, si quid scies, cognoscere.

(1) Verba *si quid novi* hic collocavi, quae vulgo post *compositum* leguntur.

(2) Oratiunculam s. commentariolum, quo Silius in causa sua uteretur. Sic recte intellexit Mongaltius coll. epist. sequente.

## XXIV.

Scr. in Tusculano VII kal. Quint. A. V. C. 709.

*Significat Brutum profectum esse, librumque in causa Silii compositum mittit.*

CICERO ATTICO S.

Tabellarius, quem ad Brutum miseram, ex itinere rediit VII kal. Ei Servilia dixit, eo die Brutum H. IV profectum. [1] Sane dolui, meas literas redditas non esse. Silius ad me non venerat. Causam composui. Eum libellum tibi misi. Te quo die exspectem, velim scire.

(1) Scil. in Anagnium.

*Causam*) Ὑπόμνημα, cuius in praecedente epistola meminit.

## XXV.

Scr. in Tusculano V kal. Quint. A. V. C. 709.

*Varias de itinere suo sententias esse, et se ipsum etiamnum dubitare significat.*

CICERO ATTICO S.

De meo itinere variae sententiae. Multi enim ad me. Sed tu incumbe, quaeso, in eam curam, Magna res est. An probas, si ad kal. ian. cogitamus? [1] Meus animus est aequus, sic tamen, ut nihil offensionis sit: et tu etiam scite, quo die olim piaculum, mysteria scilicet. [2] Vt ut sit res, [3] casus consilium nostri itineris iudicabit. Dubitemus igitur. Est enim hiberna navigatio odiosa; eoque ex te quaesieram mysteriorum diem. Brutum, ut scribis, visum iri a me puto. Ego hinc volo prid. kal.

*Ad me*) Scribunt, alii consilium meum probantes, alii reprehendentes. MAN.

(1) Nempe Romam redire.

(2) Sacra inuuit Bonae deae, olim a Clodio polluta. Vidit I. F. Gronov. Obss. IV, 9, qui tamen falso putabat haec mysteria kal. maiis hoc quoque tempore celebrata esse. Immo tum incidebant in mensem decembrem. Cf. ep. ad Att. I, 12.

(3) Alii *Vt ut se res*, scil. habebunt.

*Mysteriorum diem*) Certum mihi est, inquit, adesse Romae kalendis Ianuariis: at si reditum in id tempus differam, obeunda erit *hiberna navigatio*, quae semper *odiosa*. Id effugiam incommodum, si maturius proficiscar, ac redeam. Idcirco *quaesieram ex te*, annon satius foret redire me ad *mysteriorum* diem. OLIV.

## XXVI.

Scr. in Arpinati VI non. Quint. A. V. C. 709.

*De variis negotiis domesticis et de literis a Bruto acceptis.*

CICERO ATTICO S.

De Quinti negotio video a te omnia facta. Ille tamen dolet, dubitans, utrum morem gerat Leptae, an fidem infirmet filio. [1] Inaudivi L. Pisonem velle exire legatum ψευδεγγράφῳ senatusconsulto. Velim scire, quid sit. Tabellarius ille, quem tibi dixeram a me ad Brutum esse missum in Anagninum, ad me venit ea nocte, quae proxima ante kal. fuit, literasque ad me attulit: in quibus unum alienum summa sua prudentia, [2] ut spectem ludos suos. Rescripsi scilicet, primum me iam profectum, ut non integrum sit: dein, ἀτοπώτατον esse, me, qui Romam omnino post haec arma non accesserim, neque id tam periculi mei causa fecerim, quam dignitatis, subito ad ludos venire. Tali enim tempore, ludos facere illi honestum est, cui necesse est: spectare, mihi ut non est necesse, sic nec honestum quidem est. Equidem illos celebrari, et esse quam gratissimos mirabiliter cupio; idque ita futurum esse confido: et tecum ago, ut iam ab ipsa commissione ad me, quemadmodum accipiantur; deinde omnino reliquorum dies singulos persequare. Sed de ludis hactenus. Reliqua pars epistolae est illa quidem in utramque partem; sed tamen non-

(1) Vulgo olim *Silio*. Sed in ed. Iens. et Victor. est *filio*, quod cum Ernestio praetuli.

Ψευδεγγράφῳ) False perscripto.

(2) Vulgo addebatur *idem illud*. Graevius posuit *id est illud*, quod Ernestius recepit sed uncis inclusum. Sane utrumque spurium videtur.

Ἀτοπώτατον) Absurdissimum.

*Nec honest. q. est*) Sch. *ne hon.*

*Epistolae*) Quam ad me Brutus misit. Max.

nullos interdum iacit igniculos viriles; quod quale tibi videretur, ut posses interpretari, misi ad te exemplum epistolae. Quamquam mihi tabellarius noster dixerat, tibi quoque se attulisse literas a Bruto, easque ad te e Tusculano esse delatas. Ego itinera sic composueram, ut nonis quint. Puteolis essem. Valde enim festino; ita tamen, ut, quantum homo possit, quam cautissime navigem. M. Aelium cura liberabis; is metuit paucos specus [1] in extremo fundo, et eos quidem subterraneos; servitutis putat aliquid [2] habituros: id me iam nolle, neque mihi quidquam esse tanti; [3] sed, ut mihi dicebas, quam lenissime, potius ut cura liberetur, quam ut me succensere aliquid suspicetur. Item de illo Tulliano capite libere cum Cascellio loquare. Parva res est; sed tu bene attendisti: nimis callide agebatur. Ego autem, si mihi imposuisset aliquid, quod paene fecit, nisi tua malitia fuisset, [4] animo iniquo tulissem. Itaque, ut ut erit, rem impediri malo. Octavam partem tolli luminarium

(1) Ernestius h. l. sic edidit *is me paucos specus* — —. In verbis *is me* intelligebat *rogat*, quod mihi duriusculum videtur. Olivetus correxit *is metuit*, quem sequutus sum. Bene enim respondet antecedenti *Aelium cura liberabis*. — Voluerat Cicero paucos specus subterraneos fodere in extremo fundo suo: Aelianus vicinus metuebat, ne, si prohiberet, infensum haberet Ciceronem; si non prohiberet, aliquam *apud se*, suo ipse fundo servitutem susciperet. Ea vult cura hominem liberari: mandat dici, se consilium mutasse, *iamiam*, hoc est, omnino *nolle* fodi specus illos; neque ullum sibi commodum esse tanti, ut ob id talis vicini gratiam amittat. Porro *specus* dicuntur subterranei meatus, per quos aqua ducitur. Vitruvius VIII, 7. Cuiacius, *Observat.* XVI, 17. Iurisconsultorum formulis lectores non impediam. OL.

(2) Edd. pr. *apud te quid.* Gronovius corrigebat *apud te aliquid*.

(3) Scil. nolle me iam istos aquaeductus facere, neque mihi ullum commodum esse tanti, ut ob id eius gratiam amittam.

*Tulliano capite*) Tullianum caput vocat, quod epistola proxime sequenti Tullianum semissem. Caput enim quandoque sortem, et pecuniae summam significat. BOS.

*Tua malitia*) Id est, nisi tu homo malus dolum illorum pervidisses. Hypallage elegans, et redolens familiaritatem summam. IUN.

(4) Ita correxi vulgat. *affuisset.* Paulo post *tolli* pro *tuli*.

in aedibus ad Streniae memineris. [1] Quod Caerellia, [2] videris mancipio dari ad eam summam, quae sub praecone fuit maxima: id opinor esse CCC LXXX. Novi si quid erit, atque etiam si quid prospicies, quod futurum putes, scribas ad me quam saepissime velim. Varroni, quemadmodum tibi mandavi, memineris excusare tarditatem literarum mearum. Mundus istum *** [3] M. Ennius quid egerit de testamento (curiosus enim), facias me velim certiorem. Ex Arpinati, VI non.

(1) Ita lucum hunc foede corruptum in auliquis libris recte constitutum puto, ad Corradi polissimum sententiam. Nimirum Cicero aedes habebat in Carinis haud procul a Streniae fano vel sacello; in quibus octavam partem fenestrarum tolli, h. e. obstrui volebat.

(2) Sic Gronovius emendavit vulgatum: *Cui Caerellia — dare*, hoc sensu, *quod Caerellia proscripsit praedium, curabis tibi mancipio dari meo nomine, pro ea pecunia quam licitatores in auctione maximam obtulerunt.*

(3) Hic verba quaedam interciderunt sine libris melioribus haud supplenda.

*M. Ennius*) Quod rarum sit hoc nomen, vereor, ne legendum sit, M. Lenius, vel M. Aunius, vel Memmius. Curr.

## XXVII.

Scr. in Arpinati V non. Quintil. inter coenam A. V. C. 709.

*Respondet ad ea, quae Atticus proxime scripserat.*

CICERO ATTICO S.

Gaudeo id te mihi suadere, quod ego mea sponte pridie feceram. Nam quum ad te VI non. darem, eidem tabellario dedi etiam ad Sextium, scriptas *πάνυ φιλοστόργως*. Ille autem, quod Puteolos prosequitur, humane; quod queritur, iniuste. Non enim ego tam illum exspectare, quum de Cosano rediret, debui,

Πάνυ φιλοστόργως) Valde amanter.

*Quod Puteolos*) Quod me Puteolos, ut tu scribis, prosecuturus est; humane facit: quod autem queritur, quia de Cosano redeuntem non exspectavi; hoc scilicet iniuste. Man.

quam ille aut non ire ante, quam me vidisset, aut citius reverti. Sciebat enim me celeriter velle proficisci, seseque ad me in Tusculanum scripserat esse venturum. Te, ut a me discesseris, lacrymasse, moleste ferebam. Quod si me praesente fecisses, consilium totius itineris fortasse mutassem. Sed illud praeclare, quod te consolata est spes brevi tempore congrediendi: quae quidem exspectatio me maxime sustentat. Meae tibi literae non deerunt. De Bruto, scribam ad te omnia. Librum tibi celeriter mittam de Gloria. Excudam aliquid Ἡρακλείδειον, quod lateat in thesauris tuis. De Planco, memini. Attica iure queritur. Quod me de Bacchide, [1] de statuarum coronis certiorem fecisti, valde gratum: nec quidquam posthac, non modo tantum, sed ne tantulum quidem praeterieris. Et de Herode [2] et Mettio meminero, et de omnibus, quae te velle suspicabor modo. Obturbabat [3] me sororis tuae filius, quum haec scriberem. Adventabat autem βουλύσει, coenantibus nobis.

(1) Ed. Iens. *de Bacchi.* — Per Bacchidem vero intelligi puto mimam, aot aliam coocubinam, com qua se oblectabat Antonius, qoas exagitat toties io Philippicis. De corouis autem statuarum, quae aut impositae, aut detractae a populo aut Iulii Caesaris, aut Antonii statuis videtur loqui. In re obscura licet hariolari. GRAEV.

(2) Qui tum erat Athenis, quo Cicero profectum erat.

(3) Sic emendavi vulgatum: *O turpem sororis tuae filium*; cuius tam acerbi convicii in Q. filiom nulla tum causa erat, quem potios epist. 29 qoodammodo laudat.

Βουλύσει) *Vespera, tempore, quo boves ab aratro solent solvi.* Ex Homero intelligi potest, veteres tempora diei appellasse ab iis rebus, quae iis agi solebant. Et quoniam rustica tunc temporis vita erat hominum, ab opere rustico nomina partibus diei tribuerunt. Vespera igitur dicta βουλύσις sive βουλυτὸν, quod est Iliad. II, v. 779. ERN.

## XXVIII.

Scr. in Arpinati V non. Quintil. mane A. V. C. 709.

*Scribit se nonis in Puteolanum venire, ibique Attici literas expectare.*

CICERO ATTICO S.

Ego, ut ad te pridie scripseram, nonis constitueram venire in Puteolanum. [1] Ibi igitur quotidie tuas literas exspectabo, et maxime de ludis; de quibus etiam ad Brutum tibi scribendum est. Cuius epistolae, quam interpretari ipse vix poteram, exemplum pridie tibi miseram. Atticae meae velim me ita excuses, ut omnem culpam in te transferas, et ei tamen confirmes, me minime totum amorem eius mecum abstulisse. [2]

(1) Ita emendandum recte censuit Mongaltius, et sic postea edidit Lallem. Vulgo *Tusculanum*.

*In te*) Qui oblitus fueris quod mandaveram, ut eam iuberes salvere. Corr.

(2) Sic reposui pro valg. *me minime totum amorem eo mecum attulisse*. Gronovio placebat *me intimo totam amore eam mecum abstulisse*. *Et intimo* habent aliquot codd.

## XXIX.

Scr. in Formiano a. d. III non. Quint. A. V. C. 709.

*Breviter de variis rebus domesticis et de subito Planci Buthrotii reditu.*

CICERO ATTICO S.

Bruti ad te epistolam misi. Dii boni, quanta ἀμηχανία! cognosces, quum legeris. De celebratione ludorum Bruti, tibi assentior. Ad M. Aelium nullus tu quidem

Αμηχανία) Consilii inopia.

*Nullus tu quidem domum*) Non tu

domum, sed sicubi inciderit. De Tulliano semisse, M. Axianum adhibebis, ut scribis. Quod cum Cosiano egisti, optime. Quod non solum mea, verum etiam tua expedis, gratum. Legationem probari meam, gaudeo. Quod promittis, dii faxint. Quid enim mihi meis iucundius? Sed istam, quam tu excipis, metuo. Brutum quum convenero, perscribam omnia. De Planco et Decimo, [1] sane velim. Sextum scutum abiicere nolebam. De Mundo, si quid scies. Rescripsi ad omnia tua. Nunc nostra accipe. Quintus filius usque Puteolos (mirus civis, ut tu Favonium, Asinium dicas [2]): et quidem duas ob causas, et ut mecum, et σπείσασθαι vult cum Bruto et Cassio. Sed tu quid ais? scio enim te familiarem esse Othonum. Ait hic sibi Iuliam ferre: constitutum enim esse discidium. Quaesivit ex me pater, qualis esset fama. Dixi, nihil sane me audisse (nesciebam enim, cur quaereret), nisi de ore, et patre. Sed quorsus, inquam? At ille, filium velle. Tum ego, etsi ἐβδελυττόμην, tamen negavi putare me illa esse vera: σκοπὸς (hoc est enim) huic nostro nihil

quidem ad eum domum veneris; sed, sicubi inciderit, alloquaris. Ep. 17. Man.

*Istam, quam tu excipis, metuo*) Ne parum iucundus ei meus sit reditus. Dictum ioco. Atticus, ad superiorem respondens epistolam, scripserat, spem esse, rediturum brevi Ciceronem, et cum suis Romae victurum: id esse omnibus iucundissimum, praeterquam uni Atticae, quae placari nollet. Dictum hoc quoque per iocum. Mong.

(1) *L. Planco et Decimo Bruto* coss. in annum 711 designatis.

*Vsque Puteolos*) Prosequutus est, vel potius prosequetur profecturum.

(2) Coniicit Clericus interpretandum: quasi tu eum, qui Favonius est, Asinium appelles. Recte quidem. Lem.

Σπείσασθαι) Foedus facere.

*Ferre*) Scilicet conditionem; quod loquendi genus frequens est; hoc est, matrimonium offerre. Graev.

*Nisi de ore, et patre*) Dixi, me Iuliae patrem cognovisse, illam autem de facie tantum, de fama nihil scire. Man.

*Filium velle*) Iuliam ducere.

Ἐβδελυττόμην) Abominabar.

Σκοπὸς) *Scopus, finis.* Notat Quinti patris avaritiam, qui nihil spectaret aliud, quam ut filio ne quid in sumptum praeberet, ideoque ei concederet de uxore ducenda. Man.

praebere. Illa autem *οὐ παρὰ τοῦτο*. Ego tamen suspicor, hunc, ut solet, allucinari. Sed velim quaeras (facile autem potes); et me certiorem. Obsecro te, quid est hoc? Signata iam epistola, Formiani, qui apud me coenabant, Plancum se, aiebant, hunc Buthrotium,[1] pridie quam hoc scribebam, id est IV nonas, vidisse demissum, sine phaleris: servulos autem dicere, eum et agripetas eiectos a Buthrotiis. Macte. Sed amabo te, perscribe mihi totum negotium.

Οὐ παρὰ τοῦτο) *Non in eo:* non in eo ponit rem, aut difficultatem, quasi quod Q. filius dives non sit, hoc non curat, dum illum habeat maritum. Ita enim videtur credidisse Q. frater. CORR. — Non Q. frater, sed Q. filius. MONG.

(1) Buthrotiis negotiis a Caesare praefectum, cf. ad Att. l. XVI, ep. 26. a.

*Sine phaleris*) Phalerae proprie sunt, quae frontibus equorum, ornatus gratia, imponuntur. Μεταφορικῶς aliis de rebus usurpantur. MAN.

*Agripetas*) Q. Plancum sequuti, partem agri Buthrotii petierant, sedem in alieno quaerentes. Epist. 1 et 4 lib. XVI, et Phil. 7. ID.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
### AD ATTICVM
## LIBER SEXTVS DECIMVS.

### ARGVMENTVM.

Male affecta oppressaque civitate armis Antonii, reique publicae salute desperata, quod adhuc C. Caesare vivente cogitaverat, iter in Graeciam est ingressus, re tamen prius lente deliberata, quod et futuris de se hominum sermonibus moveretur, et aegre a suis villulis Italiaque avelleretur. Ergo Puteolos primum progressus, inque Neside Brutum allocutus, classem una cum Cassio parantem, qua ille in Macedoniam, hic in Syriam navigarent, Kalendis Sext. Rhegio conscendens, venit Syracusas. Vnde quum transmittere vellet in Graeciam, bisque ad Leucopetram, quod est agri Rhegini promontorium, Austro reiectus esset, profectionis consilium abiecit: eoque magis, quod boni quidam nuntii eo Roma venerunt, fore ut Antonius esset in potestate senatus, senatores in urbem redirent, res conveniret. Hac igitur spe commotus Romam rediit, urbemque ingressus est Kalendis Septembris: et IV Non. hoc est postridie Kalendas, ut scribitur Philip. V. eam dixit orationem, quae est in Antonium prima. Fuit deinde partim Romae, partim in suis praediis: quae omnia commemorantur sex primis epistolis. Reliquae scriptae sunt incertis quidem diebus magna ex parte, omnes tamen ante Kal. Ian. quo toto tempore haec gesta fuisse traduntur. Quum M. Antonius et Octavianus occultis potius odiis inter se, quam aperta vi certarent, alterque alterum insidiis praevertere conaretur: Antonius ante diem VII Id. Oct. Brundisium venit, profectus obviam legionibus Macedonicis quatuor, ut eas sibi pecunia conciliaret; quas tamen, quod quidam ab Octaviano praemissi, multo plus obtulerant, attrahere ad se

non potuit. Itaque et Martia et Decima illum postea deseruerunt, et ad Octavianum transierunt: qui item Octavianus eo ipso tempore, quo Antonius Brundisii fuit, ipse in Campaniam pergens, magnum veteranorum numerum, ingenti spe, ingentique pecunia cepit. Nimirum denariis, ut Cicero ait, CCCC. Idque initium fuit armorum inter ipsos, quum antea neque bellum gererent, neque pacem haberent. Et hoc tempus illud fuit, quum Cicero ab Octaviano, per speciem capessendae Reip. in Antonium sollicitatus est: nihil se, nisi de illius consilio, nec nisi per senatum facturum, pollicente. Scriptae sunt omnes, Antonio et Dolabella Coss. ex a. d. VII Id. Quint. ad nonas circiter Decembris. Atque his quidem multa alia continentur, sed vel domestica, vel huc pertinentia.

## I.

Scr. in Puteolano VIII id. Quint. A. V. C. 709.

*Indignatur in proscriptione ludorum Bruti mensi Quintili nomen Iulii datum* 1; *quaerit quid sit quod agripetae Buthroti concisi dicantur* 2; *se una cum Bruto, si fieri possit, navigaturum ostendit* 3; *de bello civili quid exspectet* 4; *de explicandis filii sui rationibus* 5.

CICERO ATTICO S.

Nonis quint. veni in Puteolanum. Postridie iens ad Brutum in Nesidem haec scripsi. Sed eo die, quo veneram, coenanti Eros tuas literas. Itane? Nonis Iuliis? [1] Dii hercule istis! sed stomachari totum diem

*In Nesidem*) Nesis insula Campaniae, in qua Brutus erat in villa Luculli filii. Meminit Plinius l. XIX, cap. 8. Pop.

(1) Scil. Bruti ludos proscriptos esse sic: *A NONIS IVLIIS AD III. IDVS.* Cicero indignatur mensis Quintilis nomen in honorem Caesaris in *Iulium* mutatum in proscriptione ludorum Bruti usurpari.

*Dii hercule istis*) Imprecatio est adversus eos, qui ludos Bruti proscripserant Nonis Iuliis, non vero Nonis *Quintilibus*. Sic quoque loquutus est epistola 10 huius libri: *O qualis tu semper istos! Itane in D. Brutum? Dii istis.* Bos.

licet. Quidquamne turpius, quam Bruto, Iuliis? [1] Redeo ad meum igitur, ἔτι ἐῶμεν? Nihil vidi.

2. Sed quid est, quaeso, quod agripetas Buthroti concisos audio? Quid autem Plancus tam cursim (ita enim audiebam) diem et noctem? Sane cupio scire, quid sit.

3. Meam profectionem laudari gaudeo. Videndum est, ut mansio laudetur. Dymaeos, [2] agro pulsos,

*Quidquamne turpius*) Magnus Scaliger IV, *de Temporum emendatione* reprehendit et satis acriter castigat Ciceronem, quasi annum a Iulio Caesare correctum improbasset, et propterea Caesari obtrectasset. Non defuerunt, inquit, qui illud incomparabilis viri divinum factum reprehenderent. Inter quos M. Tullius Cicero, homo potius virtutum Caesaris obtrectator, quam vitiorum castigator, quum anno primo Iuliano quidam diceret, cras lyra orietur: Ex edicto, inquit, orietur: tanquam coactus illam ordinationem non solum acciperet, sed audiret. Hoc etiam animadvertere licet ex quadam epistola ad Att. lib. XVI: *Itane? Nonis Iuliis? quidquamne turpius, quam Bruto, Nonis Iuliis?* Sed Cicero Pompeias Nonas veteris anni ineptissima amasset, qui Iulias anni castigati aversatur. Haec Scaliger. Sed immerito vapulat Cicero, qui non reprehendit annum castigatum a Caesare, sed Caesaris superbiam, et ambitionem, qui aeque ac Ianus et Mars dii, passus sit de suo nomine mensem appellari Iulium, abrogata veteri Quintilis appellatione. Hinc et Suetonius in Iul. cap. 74, inter illa recenset, propter quae iure caesus esse credatur, *mensem e suo nomine*. Praeterea his Bruto exprobrat Tullius, quum ludos suos proscribi Nonis Iuliis passus est, quod hac ratione probet honores, qui tyranno decreti sunt ab adulatoribus, et sic suum tyrannicidium ipse damnet, quum tyranni memoria sit abolenda. Inde statim subdit, *quidquamne turpius Bruto, Iuliis?* nimirum quam Iuliis, non Quintilibus proscribi ludos. GRAEV.

(1) Lamb. malebat *quidquamne turpius Bruto quam Iuliis.*

Ετι ἐῶμεν) Adhucne sinimus et patimur ista fieri? Sic Bosius. Alii vero, ἔλθωμεν, hoc est, *discedamus* ex Italia.

*Nihil vidi*) Potest esse ἀποσιώπησις, ut sit, Nihil vidi turpius. MAN. — Aliter Turnebus *Advers.* IX, 22: *Nihil vidi*, hoc est, imprudens fui, qui nondum discesserim.

*Videndum*) Gaudeo quidem meam profectionem laudari, sed, quoniam Dymaei mare infestum habent ita, ut tuta non sit navigatio, videndum est, ut, si forte ob id sit manendum, mansio quoque laudetur. CORR.

(2) Haec verba *Dymaeos — nil mirum* vulgo inter *laudari gaudeo* et *videndum* collocata Ernestius recte huc transtulit. — *Dymaeos*) Pompeius, ut Plutarchus scribit, captis piratis, magnam eorum partem constituerat in agro Dymaeo: quod erat et fertile territorium, et a cultoribus infrequens. Hi postremo pulsi ea sede,

mare infestum habere, nil mirum. Ἐν ὁμοπλοΐᾳ Bruti videtur aliquid praesidii esse. Sed, opinor, minuta navigia. Sed iam sciam, et ad te cras.

4. De Ventidio, πανικὸν puto. De Sexto, pro certo habebatur, haud arma. Quod si verum est, sine bello civili video serviendum. Quid ergo? Kal. ian. in Pansa spes? λῆρος πολὺς, in vino, et in somno istorum.

5. De ccx, optime Ciceronis rationes explicentur. Ovius enim recens: is multa, quae vellem: [1] in his ne hoc quidem malum, [2] HS LXXII satis esse, affatim prorsus; sed Xenonem perexigue, et γλίσχρως praebere. Quod plus permutasti, quam ad fructum insularum. id ille annus habeat, in quem itineris sumptus accessit. Hinc ex kal. april. ad HS LXXX accommodetur. Nunc enim insulae tantum. Videndum enim est, quid, quum Romae erit. Non enim puto socrum illam ferendam. Pindaro de Cumano [3] negaram.

quam assiguatam a Pompeio per aliquot annos tenuerant, rursus se ad piraticam veterem artem contulerunt. Dyme civitas est in Achaia. MAN.

Ἐν ὁμοπλοΐᾳ) In societate navigandi cum Bruto. ID.

Πανικὸν) Vanum terrorem.

Λῆρος πολὺς) Nugae multae.

*Explicentur*) Sententia huius loci haec est. Duceota decem millia nummum commode praeberi poterunt filio Marco, quibus indiget ad se tuendum, et debita quae contraxit solvenda. I. F. GRON.

(1) Scil. de Cicerone filio narravit.

(2) Verba vulgo hic inculcata, *in mandatis sat abunde*, auctoribus Lambino et Ernestio delevi.

Γλίσχρως) Idest minutatim. Quod ipsum legitur in omnibus editt. Sch. ut glossema eiecit. *T.*

*Plus permutasti*) Scis convenisse, ut Ciceroni tantum daremus, quantum reciperetur ex insularum fructu. Eo si quid plus Athenis permutasti Ciceronis causa, volo id ei concedatur supra annuam pensionem, pro sumptu, quem primo anno fecit dum Athenas proficisceretur. MAN.

*Hinc ex kal. Apr.*) Quoniam assignavimus Ciceroni quantum ex insulis reciperetur, deinceps detur ei ad HS LXXX: *quoniam tanti nunc insulae locantur, quae antea tantummodo LXXI locabantur.* Ex kalendis autem Apr. quia Ciceroni filio id erat annui temporis initium. Vide XV, 15. ID.

*Videndum*) Curandum nobis est, ut sit, quod filius in sumptum habeat, quum Romae erit. Quum enim Publiae uxoris meae matrem ferre non possim, divortium erit faciendum: ita dote reddita, re familiari comminuti, unde filio suppeditabimus? ID.

(3) Sch. post Gronov. *decumano*. Frustra. CL.

6. Nunc, cuius rei causa tabellarium miserim, accipe. Q. filius mihi pollicetur se Catonem. Egit autem et pater, et filius, ut tibi sponderem: sed ita, ut tum crederes, quum ipse cognosses. Huic ego literas ipsius arbitratu dabo. Eae te ne moverint. Has scripsi in eam partem, ne me motum putares. Dii faxint, ut faciat ea, quae promittit! commune enim gaudium, Sed ego [1] nihil dico amplius. Is hinc VII [2] idus: ait enim attributionem in idus, se autem urgeri acriter. Tu ex meis literis, quo modo respondeas, moderabere. Plura, quum et Brutum videro, et Erotem remittam. Atticae meae excusationem accipio, eamque amo plurimum; cui, et Piliae salutem.

*Se Catonem*) Talem, qualis erat Cato.

*Me motum*) Me fidem habuisse verbis Quinti filii. MAN.

(1) Alii *Sed ego*... per ἀποσιώπησιν.

(2) Alii *VI idus.*

*Attributionem*) Posuit pro solutione pecuniae, quam debebat Q. filius. MAN.

## II.

Scr. in Puteolano a. d. IV Quint. A. V. C. 709.

*De Buthrotiis 1; de nominibus suis expediendis 2; de suo cum Bruto congressu 3; de itinere suo 4; breviter de aliis 5.*

CICERO ATTICO S.

Sexto idus duas epistolas accepi, unam a meo tabellario, alteram a Bruti. De Buthrotiis longe alia fama in his locis fuerat; sed cum aliis multis hoc ferendum. Erotem remisi citius, quam constitueram, ut esset, qui Hortensio, et quia equitibus [1] quidem ait se idi-

*Vt esset*) Vt esset qui Hortensio, filio scilicet, solveret pro parte hereditatis Cluniauorum, quam Cicero ab eo emerat. GRAEV.

(1) *Equitibus* merito fuit Ernestio suspectum. Manutius in antiquo Bes-

bus constituisse. Hortensius vero impudenter. Nihil enim debetur ei, nisi ex tertia pensione, quae est kal. sext. ex qua pensione ipsa maior pars est ei soluta aliquanto ante diem. Sed haec Eros videbit idibus. De Publilio autem, quod perscribi oportet, moram non puto esse faciendam. Sed quum videas, quantum de iure nostro decesserimus, qui de residuis cccc HS cc praesentia solverimus, reliqua rescribamus: loqui cum eo, si videbitur, poteris; eum commodum nostrum exspectare debere, quum tanta sit a nobis iactura facta iuris. Sed amabo te, mi Attice (videsne, quam blande?), omnia nostra, quoad eris Romae, ita gerito, regito, gubernato, ut nihil a me exspectes. Quamquam enim reliqua satis apta sunt ad solvendum; tamen fit saepe, ut ii, qui debent, non respondeant ad tempus. Si quid eiusmodi acciderit, ne quid tibi sit fama mea potius. Non modo versura, verum etiam venditione, si ita res coget, nos vindicabis. Bruto tuae literae gratae erant. Fui enim apud illum multas horas in Neside, quum paullo ante tuas literas accepissem. Delectari mihi Tereo videbatur, et habere maiorem Attio, [1] quam Antonio, gratiam. Mihi autem quo laetiora sunt, eo plus stomachi et molestiae est, populum romanum manus suas non in defendenda republica, sed in plaudendo consumere. Mihi quidem videntur istorum animi incendi

sarionis libro reperit *e quid*. Inde coniicio legendum *cui quidem ait se Idibus constituisse*.

*Perscribi*) Perscribi est de mensa numerari, aut chirographo ab argentario solvere, ut dudum eruditi viri docuerunt, qui modus solvendi nostris mercatoribus est notissimus, cui opponitur praesente pecunia solvere. MAN.

(1) Nempe Bruto in ludis eius saepe plausus datus fuerat, praesertim quum ageretur Attii fabula Tereus.

*Quam Antonio*) Sententia haec est: Brutum putare placuisse magis ludos suos ob ingenium poëtae, quam quod curator eorum Lucius Antonius operam dederit, ut placerent. I. F. GRON.

*Istorum*) Antonii, et similium.

etiam ad repraesentandam improbitatem suam. Sed tamen, *dummodo doleat aliquid*, *doleat quod lubet.* Consilium meum quod ais quotidie magis laudari, non moleste fero; exspectabamque, si quid de eo ad me scriberes. Ego enim in varios sermones incidebam. Quin etiam idcirco trahebam, ut quam diutissime integrum esset. Sed quoniam furcilla extrudimur, Brundisium cogito. Facilior enim et exploratior devitatio legionum fore videtur, quam piratarum, qui apparere dicuntur. Sextius VI idus exspectabatur, sed non venerat, quod sciam. Cassius cum classicula sua venerat. Ego, quum eum vidissem, V id.[1] in Pompeianum cogitabam, inde Aculanum, nosti reliqua. De Tutia[2] ita putaram. De Aebutio, non credo: nec tamen curo plus, quam tu. Planco et Oppio scripsi equidem, quoniam rogaras; sed, si tibi videbitur, ne necesse habueris reddere. Quum enim tua causa fecerint omnia, vereor, ne meas literas supervacaneas arbitrentur. Oppio quidem utique; quem tibi amicissimum cognovi. Verum, ut voles. Tu, quoniam scribis hiematurum te in Epiro, feceris mihi gratum, si ante eo veneris, quam mihi in Italiam, te auctore, veniendum sit.[3] Literas ad me quam saepissime, sed de rebus minus necessariis, aliquem nactus; sin autem erit quid maius, domo mittito. Ἡρακλείδειον, si Brundisium salvi, adoriemur. De Gloria misi tibi.

*Repraesentandam*) Citius aliquanto, quam fecissent, ostendendam. MAN.

*Doleant*) His plausibus. CORR. — Ex Afranio sumpta sunt, ut est in Tuscul. IV, 20. Vult autem clarissimus Buherius hic legi *doleat*; quo modo Terentius *Eunuch.* I, 2, 13: *Ut aut hoc tibi doleret itidem, ut mihi dolet.*

*Consilium*) Discedendi ex Italia.

(1) Alii *V kal.*

*Aculanum*) Oppidum in Hirpinis.

(2) Corradus, probante Ernestio, legendum suspicabatur *de Iulia.*

(3) H. e. ante mensem Ianuarium.

Ἡρακλείδειον) *Opus iis simile, quae scripsit Heraclides Ponticus.* Vide XV, 4.

Custodies igitur, ut soles: sed notentur eclogarii; [1] quos Salvius, bonos auditores nactus, in convivio dumtaxat legat. Mihi valde placent: mallem tibi. Etiam atque etiam vale.

*Eclogarii*) Ab ecloga descendit *eclogarius*, quae vox nusquam occurrit alibi. *Eclogas* vocabant locos insignes e libris excerptos. Proinde homo *eclogarius* is est, qui eiusmodi eclogas colligit: liber *eclogarius*, qui continet: locus in libro *eclogarius*, notabilis et dignus qui excerpatur. *Notentur*, qui legantur *in convivio duntaxat*, inquit Mongaltius. Cur autem in convivio legi permittit? Quoniam, ut videtur, nihil periculi est a calamis, minus a memoria convivarum. De usu legendi in conviviis, Plinius Epist. III, 5. Iuvenalis XI, 178. Oliv.

(1) I. F. Gronovius tamen emendabat: *sed notent eclogarii*, i. e. *interpungant; distinguant membra orationis* etc.

## III.

Scr. in Pompeiano id. Quint. A. V. C. 709.

*Rescribit Attici literis 1; et quae se in discessu vel moveant, vel consolentur, exponit 2.*

CICERO ATTICO S.

Tu vero sapienter (nunc demum enim rescribo his literis, quas mihi misisti, convento Antonio Tiburi), sapienter igitur, quod manus dedisti, quodque etiam ultro gratias egisti. Certe enim, ut scribis, deseremur potius a republica, quam a re familiari. Quod vero scribis te magis et magis delectari, O TITE, SI QVID EGO, addis [1] mihi scribendi alacritatem. Quod Erotem non sine munusculo exspectare dicis, gaudeo, non fefellisse eam rem opinionem tuam: sed tamen idem σύνταγμα [2] misi ad te retractatius, et quidem ἀρχέτυπον ipsum, crebris locis inculcatum et refectum. Hunc tu trala-

*Et magis*) Exciderunt haec verba in Schützii editione. *T.*

(1) Libro de senectute, cuius initium est ab hoc versiculo.

(2) Librum de gloria, cuius antea apographum miserat.

Ἀρχέτυπον) *Exemplar primigenium.*

tum in macrocolum lege arcano convivis tuis: sed, si me amas, hilaris et bene acceptis, ne in me stomachum erumpant, quum sint tibi irati. De Cicerone, velim ita sit, ut audimus. De Xenone, coram cognoscam: quamquam nihil ab eo arbitror neque indiligenter, neque illiberaliter. De Herode, faciam, ut mandas: et ea, quae scribis, ex Saufeio, et e Xenone cognoscam. De Q. filio, gaudeo tibi meas literas[1] prius a tabellario meo, quam ab ipso[2] redditas: quamquam te nihil fefellisset. Verumtamen. Sed exspecto, quid ille tecum, quid tu vicissim: nec dubito, quin suo more uterque. Sed eas literas Curium mihi spero redditurum: qui quidem, etsi per se est amabilis, a meque diligitur; tamen accedit magnus cumulus commendationis tuae.

2. Literis tuis satis responsum est: nunc audi, quod, etsi intelligo scribi necesse non esse, scribo tamen. Multa me movent in discessu, in primis mehercule, quod diiungor a te. Movet etiam navigationis labor, alienus non ab aetate solum nostra, verum etiam a dignitate; tempusque discessus subabsurdum. Relinquimus enim pacem, ut ad bellum revertamur; quodque temporis in praediolis nostris, et belle aedificatis, et satis amoenis consumi potuit, in peregrinatione consumimus. Consolantur haec: aut proderimus aliquid Ciceroni; aut, quantum profici possit, iudicabimus. Deinde tu iam, ut spero, et ut promittis, aderis. Quod quidem si acciderit, omnia nobis erunt meliora. Maxime autem me angit ratio reliquorum meorum: quae quamquam explicata sunt, tamen, quod et Dolabellae nomen in iis est, et attributione

*Macrocolum*) Vide XIII, 25.
(1) Ad Att. XVI, 1.
(2) Epist. ad Att. XVI, 5.

*Reliquorum*) Hoc loco *reliqua* sunt debita nondum exacta. Ern.

mihi nomina ignota, [1] conturbor: nec me ulla res magis angit ex omnibus. Itaque non mihi videor errasse, quod ad Balbum scripsi apertius, ut si quid tale accidisset, ut non concurrerent nomina, subveniret; meque tibi etiam mandasse, ut, si quid eiusmodi accidisset, cum eo communicares: quod facies, si tibi videbitur, eoque magis, si proficisceris in Epirum. Haec ego conscendens e Pompeiano tribus actuariolis, decem scalmis. Brutus erat in Neside etiam nunc, Neapoli Cassius. Ecquid amas Deiotarum, et non amas Hieram? qui, ut Blesamius [2] venit ad me, quum ei praescriptum esset, ne quid sine Sexti nostri sententia ageret; neque ad illum, neque ad quemquam nostrum retulit. Atticam nostram cupio absentem suaviari: ita mihi dulcis salus visa est, per te missa ab illa. Referes igitur ei plurimam, itemque Piliae dicas velim.

(1) Manulius legebat: *et attributio mihi nominum ignota.* Melius Ernestius: *et in attributione mihi nomina ignota.*

*Non concurrerent*) Dies nominum mihi attributorum non quadraret cum ea die quae praestituta est iis nominibus, quae ipse feci, dissolvendis; sed aliquanto longior esset. Bos.

*Non amas*) Dictum εἰρωνικῶς. Miserat eum Deiotarus, ut Armeniam, sibi a Caesare ereptam, emeret ab Antonio; quod factum est, Fulvia, quae Antonii uxor erat, intercedente, id est, cum Deiotari legatis de pretio paciscente. Vide Philipp. II. Sed interfecto Caesare, Deiotarus Armenia vi potitus est.

(2) Hiera et Blesamius Deiotari legati. Orat. pro Deiotaro cap. 15.

## IV.

Scr. in Puteolano VI id. Quint. A. V. C. 709.

*Narrat, quid apud Brutum de Sex. Pompeio audiverit* 1; *de Buthrotiis se nihil certe reperisse scribit* 2; *denique de navigatione sua quae cogitet, exponit* 3.

CICERO ATTICO S.

Ita ut heri tibi narravi, vel fortasse hodie (Quintus enim altero die se aiebat), in Nesida VIII idus. Ibi Brutus. Quam ille doluit de Nonis Iuliis! Mirifice est conturbatus. Itaque sese scripturum aiebat, ut venationem etiam,[1] quae postridie ludos Apollinares futura est, proscriberent III ID. QVINT. Libo intervenit. Is Philonem, Pompeii libertum, et Hilarum, suum, venisse a Sexto cum literis ad consules, sive quo alio nomine sunt. Earum exemplum nobis legit, si quid videretur. Pauca παρὰ λέξιν, ceteroqui et satis graviter, et non contumaciter. Tantum addi placuit, quod erat coss. solum, ut esset, PRAETT. TRIBB. PLEB. SENATVI; ne illi non proferrent eas, quae ad ipsos missae essent. Sextum autem nuntiant cum una solum legione fuisse Carthagine; eique, eo ipso die, quo oppidum Boream [2] cepisset, nuntiatum esse de Caesare: capto oppido, miram laetitiam commutationemque animorum, concursumque undique: sed illum ad sex legiones, quas in ulteriore reliquisset, revertisse. Ad ipsum autem Libonem scripsit, nihil esse, nisi ad larem

*Nonis Iuliis*) Vide supra, epist. 1.

(1) Schütz. ex Ernestii emendatione recepit *eam* pro *etiam*. Correctione, vel potius corruptione facile carebamus. *T.*

*A Sexto*) Pompeio.

Παρὰ λέξιν) Minus proprie dicta.

(2) Fortasse *Bigerram*, quod nomen est oppidi in Hispania. Turnebus coniecerat *Eboram* in Lusitania.

*De Caesare*) Romae occiso.

suum liceret. [1] Summa postulatorum, ut omnes exercitus dimittantur, qui ubique sint. Haec fere de Sexto.

2. De Buthrotiis undique quaerens, nihil reperiebam. Alii, concisos agripetas; alii, Plancum, acceptis nummis, relictis illis, aufugisse. Itaque non video sciturum me, quid eius sit, ni statim aliquid literarum.

3. Iter illud Brundisium, de quo dubitabam, sublatum videtur. Legiones enim adventare dicuntur. Haec autem navigatio [2] habet quasdam suspiciones periculi. [3] Itaque constituebam uti ὁμοπλοΐᾳ. Paratiorem offendi Brutum, quam audiebam. Nam et ipse Domitius bona plane habet dicrota: suntque navigia praeterea luculenta Sextii, Buciliani, ceterorum. Nam Cassii classem, quae plane bella est, non numero ultra fretum. Illud est mihi submolestum, quod parum Brutus properare videtur. Primum confectorum ludorum nuntios exspectat; deinde, quantum intelligo, tarde est navigaturus, consistens in locis pluribus. Tamen arbitror esse commodius tarde navigare, quam omnino non navigare; et si, quum processerimus, exploratiora videbuntur, Etesiis utemur.

(1) Scil. *reverti*.
*Aliquid literarum* ) Dederis.
(2) E portu Puteolano.
(3) A piratis.
Ὁμοπλοΐᾳ ) Societate navigationis.
*Et si, quum processerimus* ) Si ubi iam in cursu fuerimus, speculatoriae naves, ut mos est, praemissae itineris explorandi causa, nobis referent mare pacatum liberumque a piratis esse, omisso Bruto, ventis Etesiis nos mandabimus. I. F. Gr. — De navigandi voluntate, et de Etesiis, vide Fam. XIV, 25.

## V.

Scr. in Puteolano VII id. Quint. A. V. C. 709.

*Praemissis quibusdam de Bruti ludis* 1, *Q. Ciceronem filium collaudat* 2; *de navigatione sua se dubitare* 3; *Nepotis epistolam se exspectare* 4; *postremo de epistolis suis edendis scribit* 5.

CICERO ATTICO S.

Tuas iam literas Brutus exspectabat: cui quidem ego novum [1] attuleram de Tereo Attii. [2] Ille Brutum putabat. [3] Sed tamen rumoris nescio quid afflaverat, commissione Graecorum, frequentiam non fuisse: quod quidem me minime fefellit. Scis enim, quid ego de graecis ludis existimem.

2. Nunc audi, quod pluris est, quam omnia. Quintus [4] fuit mecum dies complures; et, si ego cuperem, ille vel plures fuisset: sed, quantum fuit, incredibile est, quam me in omni genere delectarit, in eoque maxime, in quo minime satisfaciebat. Sic enim commutatus est totus et scriptis meis quibusdam, quae in manibus

(1) Vulgo *non novum*. Negandi autem particulam delendam esse iam Manutius viderat.

(2) De Tereo Attii fabula, in ludis Bruti acta.

(3) Aliam Attii tragoediam de L. Bruto, qui Tarquinium regem eiecit.

*Commissione Graecorum* ) Id est, quum Graeci ludi ederentur. Committere ludos, est edere. GRAEV.

*Graecis ludis* ) In ludis Graecis erant fabulae, quas vocabant Satyricas: Horatius vocat *Satyros*, de Arte Poët. 221. Id spectaculi quid esset, Isaacus Casaubonus explicavit libro *de Satyrica Graecorum Poësi*, itemque Iul. Caes. Bulengerus lib. *de Circo*, cap. 38. Has amare poterat fabulas spectator, *et potus et exlex*, ut Horatius ait *ibid.* 229. Quid mirum, si non amaret Cicero! Vitatur epist. 1 lib. VII *ad Fam.* Illic Graecos ludos cum Oscis coniungit. In his Osci actores erant, et Oscus sermo: in illis Graeci agebant Graece: in utrisque oblectatio erat plebis, et servorum, qui plerique Graeci. Oz.

(4) Q. Cicero filius, cui Tullius hanc ipsam epistolam perferendam dederat. Itaque eum ambitiosius et impensius laudat. Cf. ep. ad Att. XVI, 1.

habebam, et assiduitate orationis, et praeceptis, ut tali animo in rempublicam, quali nos volumus, futurus sit. Hoc quum mihi non modo confirmasset, sed etiam persuasisset, egit mecum accurate multis verbis, tibi ut sponderem, se dignum et te et nobis futurum: neque se postulare, ut statim crederes; sed, quum ipse perspexisses, tum ut se amares. Quod nisi fidem mihi fecisset, iudicassemque hoc, quod dico, firmum fore, non fecissem id, quod dicturus sum. Duxi enim mecum adolescentem ad Brutum. Sic ei probatum est, quod ad te scribo, ut ipse crediderit, me sponsorem accipere noluerit, eumque laudans, amicissime mentionem tui fecerit, complexus osculatusque dimiserit. Quamobrem etsi magis est, quod gratuler tibi, quam quod te rogem; tamen etiam rogo, ut, si quae minus antea, propter infirmitatem aetatis, constanter ab eo fieri videbantur, ea iudices illum abiecisse: mihique credas, multum allaturam, vel plurimum potius, ad illius iudicium confirmandum, auctoritatem tuam.

3. Bruto quum saepe iniecissem de ὁμοπλοίᾳ, non perinde, atque ego putaram, arripere visus est. Existimabam μετεωρότερον esse; et hercule erat, et maxime de ludis. At mihi, quum ad villam redissem, Cn. Lucceius, qui multum utitur Bruto, narravit, illum valde morari, non tergiversantem, sed exspectantem, si qui forte casus. Itaque dubito, an Venusiam tendam, et ibi exspectem de legionibus; si aberunt, ut quidam arbitrantur, Hydruntem; si neutrum erit ἀσφαλὲς, eodem revertar. Iocari me putas? moriar, si quisquam me tenet praeter te. Etenim circumspice: sed ante erubesco. O dies in auspiciis

Μετεωρότερον) Suspensiore animo.
Ἀσφαλὲς) Tutum, securum.
*Iocari me putas?*) Scilicet in eo quod dicturus sum. Atqui non iocor, et dicam ex animo. I. F. Gron.
*Sed ante*) Circumspice, inquit

Lepidi lepide descriptos, et apte ad consilium reditus nostri! Magna ῥοπὴ ad proficiscendum tuis literis. Atque utinam te illic! Sed ut conducere putabis.

4. Nepotis epistolam exspecto. Cupidus ille meorum? qui ea, quibus maxime γαυριῶ, legenda non putet? Et ais, μετ᾽ ἀμύμονα. Tu vero ἀμύμων. Ille quidem ἄμβροτος.

5. Mearum epistolarum nulla est συναγωγή. Sed habet Tiro instar septuaginta. Et quidem sunt a te quaedam sumendae. Eas ego, oportet, perspiciam, corrigam. Tum denique edentur.

Cicero, num quis sit alius, cuius cupiditate remanere velim, sed ante oculos tuos, et in os tuum hoc dicere erubesco, ne me blandum existimes. ID.

*O dies*, etc.) Descripti dies erant, quibus Lepidum, qui erat pontifex max. cum augurum collegio dare operam auspiciis oportebat. Laetatur igitur, eam sibi fore causam, cur mature ad urbem redeat. Erat enim augur. MAN.

Ῥοπὴ) Impulsio, momentum.

*Tuis literis*) Inest, quum te affore promittas. Epist. 3 huius libri. CORR.

*Nepotis*) Cornelii Nepotis clarissimi historici, ad quem fuerunt Ciceronis libri epistolarum. Is non multum tribuebat philosophiae, atque adeo exagitabat ipsos philosophos; quod indicant ipsius verba ex epistola ad Ciceronem, quae Lactantius refert lib. III, cap. 16 Institut. POP.

*Meorum*) Scriptorum.

Γαυριῶ) *Glorior.*

Μετ᾽ ἀμύμονα) *Post carentem naevo.* Respicitur Iliad. B. 674, ubi Nireus formosissimus dicitur, post Achillem *naevo carentem.* Atticus enim scripserat, Cornelium Nepotem, qui desiderio scriptorum eius tenebatur, esse optimum scriptorem, scilicet post Ciceronem. Quam deinde laudem a se Cicero modeste amovet.

Ἀμύμων) *Carens naevo.*

Ἄμβροτος) *Immortalis, divinus.*

Συναγωγή) *Collectio.* Hinc volunt fuisse omnes a Tirone collectas.

## VI.

Scr. Vibone a. d. VIII kal. Sext. A. V. C. 709.

*Scr. de itinere suo, petitque ut nomina sua expediat, denique aliud libri de Gloria prooemium mittit.*

CICERO ATTICO S.

Ego adhuc (perveni enim Vibonem ad Sicam) magis commode, quam strenue navigavi; remis enim magnam partem, prodromi nulli. Illud satis opportune: duo sinus fuerunt, quos tramitti oporteret, Paestanus et Vibonensis: utrumque pedibus aequis [1] transmisimus. Veni igitur ad Sicam octavo die e Pompeiano, quum unum diem Veliae constitissem; ubi quidem fui sane libenter apud Testam nostrum: [2] nec potui accipi, illo absente praesertim, liberalius. IX kal. igitur ad Sicam. Ibi tanquam domi meae scilicet. Itaque obduxi posterum diem. Sed putabam, quum Rhegium venissem, fore, ut illic δολιχὸν πλόον ὁρμαίνοντες, [3] cogitaremus, corbitane Patras, an actuariolis ad Leucopetram Tarentinorum, atque inde [4] Corcyram: et, si oneraria, statimne freto, an Syracusis. Hac super re scribam ad te Rhegio. Mehercule, mi Attice, saepe mecum, ἤ δεῦρ' ὁδός σοι τι δύναται; [5] Cur

*Prodromi*) Venti Aquilones, qui exortum Caniculae octo diebus antecedunt, et IV Id. Iul. stare incipiunt. Pop.

(1) *I. e.* ut Salmasius vidit, paribus velis, aequabili et secundo vento. Pedes sunt funes ad angulos velorum, quibus ea vertebantur. Hinc pro velis accipiuntur.

(2) Apud Trebatium *Testam*. Vulgo *Talnam*. Lectionem *Testam* iam Ursinus commendavit, quam in libro viri docti notatam repererat.

*Obduxi*) Ducere diem, noctem, est trahere et insumere. Obducere autem est longius et diutius ducere ac protrahere, ut obmanere, diu manere. *Festus*. Pop.

(3) *Longam navigationem meditantes*. Odyss. Γ. 169.

*Corbitane*) Oneraria navi.

(4) Sic Ern. e coniectura Lambini. Vulgo male *Ast inde*.

(5) *Odyss*. Γ. 169. Vid. XV, 11.

ego tecum non sum? cur, ocellos Italiae, villulas meas non video? Sed id satis superque, tecum me non esse. Quid fugientem? periculumne? *At* id nunc quidem, nisi fallor, nullum est. Ad ipsum autem [1] revocat me auctoritas tua. Scribis enim, in caelum ferri profectionem meam, sed ita, si ante kal. ian. redeam: quod quidem certe enitar. Malo enim vel cum timore domi esse, quam sine timore Athenis tuis. Sed tamen prospice, quo ista vergant; mihique aut scribe, aut quod multo malim, affer ipse. Haec hactenus. Illud velim in bonam partem accipias, me agere tecum, quod tibi maiori curae sciam esse, quam ipsi mihi. Nomina mea, per deos, expedi, exsolve. Bella [2] reliqua reliqui. Sed opus est diligentia, coheredibus pro Cluviano kal. sext. persolutum ut sit. Cum Publilio quo modo agendum sit, videbis. Non debet urgere, quoniam iure non utimur; sed tamen ei quoque satisfieri plane volo. Terentiae vero, — quid ego dicam? — etiam ante diem, si potes. Quin si, ut spero, celeriter in Epirum; hoc, quod satisdato debeo, peto a te, ut ante provideas, planeque expedias, et solutum relinquas. Sed de his satis; metuoque, ne tu nimium putes. Nunc negligentiam meam cognosce. De Gloria librum ad te misi: at in eo prooemium id est, quod in Academico tertio. Id evenit ob eam rem, quod habeo volumen prooemiorum. Ex eo eligere soleo, quum aliquod *σύγγραμμα* instituι. Itaque iam in Tusculano, qui non meminis-

*At id nunc*) Vulgo abest *At*, additum a Schütz. *T.*

(1) Sic rescripsi pro vulg. *ad ipsum enim*; nam particulae *enim* hic non est locus.

(2) Ernestius edidit *belle*, qua auctoritate non dixit.

*Satisdato*) Satisdato debet, qui pro alio cavit idonea cautione. Videtur intelligere Montani nomen, pro quo se soluturum spoponderat epist. 15 huius libri. I. F. Gron.

*Et solutum rel.*) Lem. *ut sol. rel.*

*Σύγγραμμα*) Scriptum, librum.

sem, me abusum isto prooemio, conieci id in eum librum, quem tibi misi. Quum autem in navi legerem Academicos, agnovi erratum meum. Itaque statim novum prooemium exaravi; tibi misi. Tu illud desecabis, hoc agglutinabis. Piliae salutem dices, et Atticae, deliciis atque amoribus meis.

## VII.

Scripsit navigans ad Pompeianum a. d. XIV kal. Sept. A. V. C. 709.

*Reversionis suae causas exponit, et consilium in Graeciam proficiscendi excusat.*

CICERO ATTICO S.

Octavo id. sext. quum a Leucopetra profectus (inde enim tramittebam) stadia circiter ccc processissem, reiectus sum austro vehementi ad eandem Leucopetram. Ibi quum ventum exspectarem (erat enim villa Valerii nostri, ut familiariter essem, et libenter), Rhegini quidam, illustres homines, eo venerunt, Roma sane recentes; in iis Bruti nostri hospes, qui Brutum Neapoli reliquisset. Haec afferebant: edictum Bruti et Cassii; et fore frequentem senatum kalendis; a Bruto et Cassio literas missas ad consulares et praetorios, ut adessent, rogare. Summam spem nuntiabant, fore, ut Antonius cederet, res conveniret, nostri Romam redirent. Addebant etiam, me desiderari, subaccusari. Quae quum audissem, sine ulla dubitatione abieci consilium profectionis, quo mehercule ne antea quidem delectabar. Lectis vero tuis literis, admiratus equidem sum, te tam vehementer sententiam commutasse; sed, non sine causa, arbitrabar. Etsi quamvis non fueris suasor et impulsor profectionis

meae, approbator certe fuisti, dummodo kal. ian. Romae essem. Ita fiebat, ut, dum minus periculi videretur, abessem; in flammam ipsam venirem. Sed haec, etiamsi non prudenter, tamen ἀνεμέσητα sunt; primum, quod de mea sententia acta sunt; deinde, etiamsi te auctore, quid debet, qui consilium dat, praestare praeter fidem? Illud admirari satis non potui, quod scripsisti his verbis: *Veni igitur, tu, qui εὐθανασίαν·* [1] *veni. Relinquis patriam?* An ego relinquebam, aut tibi tum relinquere videbar? Tu id non modo non prohibebas, verum etiam approbabas. Graviora, quae restant. *Velim σχόλιον aliquod elimes ad me, oportuisse te istuc facere.* Itane, mi Attice? defensione eget meum factum, praesertim apud te, qui id mirabiliter approbasti? Ego vero istum ἀπολογισμὸν συντάξομαι, sed ad eorum aliquem, quibus invitis et dissuadentibus profectus sum. Etsi quid iam opus est σχολίῳ? si perseverassem, opus fuisset. At hoc ipsum non constanter. Nemo doctus unquam (multa autem de hoc genere scripta sunt) mutationem consilii, inconstantiam dixit esse. Deinceps igitur haec. *Nam si a Phaedro nostro, expedita excusatio esset. Nunc quid respondemus?* Ergo id erat meum factum, quod Catoni probare non possem, flagitii scilicet plenum et dedecoris. Vtinam a primo ita tibi esset visum! tu mihi, sicut esse soles, fuisses Cato. Extremum illud

Ἀνεμέσητα) Non reprehendenda.

Εὐθανασίαν) *Praeclaram mortem*, supple laudas, optas. Vide XV, 20.

(1) Respexit Atticus locum Tusculanarum lib. 1, cap. 45: *Sed profecto mors — functus est munere.*

Σχόλιον) *Commentarium.*

Ἀπολογισμὸν) *Defensionem componam.*

*Non constanter*) Obiectio. Non profectus es quidem, sed voluisti tamen.

*A Phaedro*) Si hoc fieret a Phaedro nostro, facilis illi excusatio esset. Sic enim responderet: Ego de honesto nihil cogito, dolorem fugio, summum bonum in voluptate pono. Nunc quid tu respondebis, o Cicero, qui non, ut Phaedrus, Epicuream sectam, sed illam Socraticam, quae

vel molestissimum : *Nam Brutus noster silet* : hoc est, non audet hominem id aetatis monere. Aliud nihil habeo, quod ex iis a te verbis significari putem : et hercule ita est. Nam XVI kal. sept. quum venissem Veliam, Brutus audivit: erat enim cum suis navibus apud Haletem fluvium, citra Veliam, millia passuum III: pedibus ad me statim. Dii immortales, quam valde ille reditu, vel potius reversione mea laetatus, effudit illa omnia, quae tacuerat: ut recordarer illud tuum, *nam Brutus noster silet.* Maxime autem dolebat, me kal. sext. in senatu non fuisse. Pisonem ferebat in caelum: se autem laetari, quod effugissem duas maximas vituperationes: unam, quam itinere faciendo me intelligebam suscipere, desperationis ac relictionis reipublicae; flentes mecum vulgo querebantur, quibus de meo celeri reditu non probabam ; alteram, de qua Brutus, et qui una erant (multi autem erant), laetabantur, quod eam vituperationem effugissem, me existimari ad Olympia. [1] Hoc vero nihil turpius, quovis reipublicae tempore : sed hoc ἀναπολόγητον. Ego vero austro gratias miras, qui me a tanta infamia averterit. Reversionis has speciosas [2] causas habes, iustas illas quidem, et magnas, sed nulla iustior, quam quod tu idem aliis literis : *Pro-*

virtutem et officium colit, ea sequutus? MAN.

*Relictionis*) Tam novum auribus meis hoc nomen est, ut id temere recipere et probare haeream. In antiquioribus exemplaribus, *Religionis* legitur. Non magis vitium et maculam aliquam subesse, affirmare audemus, quam quomodo castigari et elui possit proferre. VICT.

*Flentes*) Victorius et Bosius, *euntes*, contra librorum omnium fidem. Sensus autem est: qui me, quum discederem navem conscensurus, deducebant, flentes querebantur me reliuqoere rempublicam, nec credebant me tam celeriter rediturum esse kalendis Ianuariis, quod ego prae me ferebam. GRAEV.

(1) Me proficisci ad spectaculum ludorum Olympicorum.

*Hoc*) Tempore ita turbulento.

Ἀναπολόγητον) Careret defensione.

(2) Verba *has speciosas* Ernestio iure suspecta fuerunt.

*vide, si cui quid debetur, ut sit unde par pari respondeatur. Mirifica enim δυσχρηστία est propter metum armorum.* In freto medio hanc epistolam legi, ut, quid possem providere, in mentem mihi non veniret, nisi ut praesens me ipse defenderem. Sed haec hactenus. Reliqua coram. Antonii edictum legi a Bruto,[1] et horum contra, scriptum praeclare. Sed quid ista edicta valeant, aut quo spectent, plane non video: nec ego nunc, ut Brutus censebat, istuc ad rempublicam capessendam venio. Quid enim fieri potest? num quis Pisoni est assensus? num rediit ipse postridie? sed abesse hanc aetatem longe a sepulcro negant oportere. Sed obsecro te, quid est quod audivi de Bruto? Piliam πειράζεσθαι παραλύσει, te scripsisse aiebat. Valde sum commotus: etsi idem, te scribere, sperare melius. Ita plane velim. Ei dicas plurimam salutem, et suavissimae Atticae. Haec scripsi navigans, quum Pompeianum accederem, XIV kal.

Δυσχρηστία) Difficultas versurae faciendae, seu mutuo sumendae pecuniae.

(1) *I. e.* suppeditatum a Bruto.

*Horum*) Bruti et Cassii praetorum.

*Pisoni*) Cui in senatu in Antonium invehenti nemo assensus est armorum metu. Fam. XII, 2, et Philipp. I. MAN.

*A sepulcro*) Id est, a patria, in qua solemus sepulcrum nobis constituere. ID. — Quamvis spes nulla sit, tutiorem in urbe mihi stationem fore, quam Pisoni; hoc tamen adibo quodcunque periculi est, atque iis satisfaciam, qui me putant satis vixisse diu, ut ne diutius appetam. Vide Phil. II, 46, et Fam. XVI, 23. MONG.

Πειράζεσθαι παραλύσει) *Tentari paralysi*, seu nervorum resolutione, ut vertit Celsus, lib. III, cap. 27. CORR.

## VIII.

Scr. in Puteolano post kal. Nov. A. V. C. 709.

*Quid Octavianus a se postulet narrat.*

CICERO ATTICO S.

Quum sciam, quo die venturus sim, [1] faciam, ut scias. Impedimenta exspectanda sunt, quae Anagnia veniunt: et familia aegra est. Kal. [2] vesperi literae mihi ab Octaviano. Magna molitur. Veteranos, quiqui Casilini et Calatiae sunt, perduxit ad suam sententiam. Nec mirum; quingenos denarios dat; cogitat reliquas colonias obire. Plane hoc spectat, ut se duce bellum geratur cum Antonio. Itaque video paucis diebus nos in armis fore. Quem autem sequamur? Vide nomen: vide aetatem. Atque a me postulat, primum ut clam colloquatur mecum, vel Capuae, vel non longe a Capua. Puerile hoc quidem, si id putat clam fieri posse. Docui per literas, id nec opus esse, nec fieri posse. Misit ad me Caecinam quendam Volaterranum, familiarem suum, qui haec pertulit: Antonium cum legione Alaudarum ad urbem pergere, pecunias municipiis imperare, legionem sub signis ducere. Consultabat, utrum Romam cum CIↃ CIↃ CIↃ veteranorum proficisceretur, an Capuam teneret, et Antonium venientem excluderet, an iret ad tres legiones Macedonicas, quae iter secundum mare superum faciunt; quas sperat suas esse. Eae congiarium [3] ab Antonio accipere noluerunt, ut hic quidem nar-

(1) Scil. Romam.

(2) Scil. Novembribus.

*Nomen... aetatem*) Qui et Caesar appelletur, et adolescens, ac pene puer sit. MAN.

(3) Centum drachmas singulis promissas. Dio Cass. XLV, cap. 67, Appian. lib. III *de B. C.* c. 43.

rat, et ei convicium grave fecerunt, concionantemque reliquerunt. Quid quaeris? ducem se profitetur, nec nos sibi putat deesse oportere. Equidem suasi, ut Romam pergeret. Videtur enim mihi et plebeculam urbanam, et, si fidem fecerit, etiam bonos viros secum habiturus. O Brute, ubi es? quantam εὐκαιρίαν amittis? Non equidem hoc divinavi, sed aliquid tale putavi fore. Nunc tuum consilium exquiro. Romamne venio, an hic maneo, an Arpinum (ἀσφάλειαν habet is locus) fugiam? Romam; ne desideremur, si quid actum videbitur. Hoc igitur explica. Nunquam in maiore ἀπορίᾳ fui.

Εὐκαιρίαν) Opportunitatem.

*Aliquid tale*) Putavi fore ut Caesariani inter se collidantur. GRAEV.

Ἀσφάλειαν) Securitatem.

*Romam*) Mihi potius, inquit, videtur ut Romam eam. Hoc erat consilium Ciceronis. Dubitabat tamen adhuc. BOS.

Ἀπορίᾳ) Dubitatione.

## IX.

Scr. in Puteolano circa non. Nov. A. V. C. 709.

*De literis ab Octaviano acceptis.*

CICERO ATTICO S.

Binae uno die mihi literae ab Octavio: nunc quidem, ut Romam statim veniam; velle se rem agere per senatum. Cui ego, non posse senatum ante kal. ian. quod quidem ita credo. Ille autem addit, *consilio tuo*. Quid multa? ille urget: ego autem σκήπτομαι. Non confido aetati: ignoro, quo animo: nil sine Pansa tuo volo. Vereor, ne valeat Antonius; nec a mari discedere libet; et metuo, ne quae ἀριστεία me ab-

Σκήπτομαι) Tergiversor.

Ἀριστεία) Praeclarum facinus.

sente. Varroni quidem displicet consilium pueri; mihi non. Firmas copias habet; Brutum habere potest: et rem gerit palam. Centuriat Capuae; dinumerat. Iam iamque video bellum. Ad haec rescribe. Tabellarium meum kalend. Roma profectum sine tuis literis, miror.

*Brutum*) Decimum: quem Antonius, Celtica provincia non decedentem, armis expellere parabat. MAN.

*Dinumerat*) Pecuniam.

## X.

Scr. in Sinuessano VI id. Nov. A. V. C. 709.

*De itinere suo scribit, et quid Atticus de accessu ad urbem censeat, quaerit.*

CICERO ATTICO S.

Septimo id. [1] veni ad me in Sinuessanum. Eodem die vulgo loquebantur, Antonium mansurum esse Casilini. Itaque mutavi consilium. Statueram enim recta Appia Romam. Facile me ille esset assequutus. Aiunt enim eum Caesarina uti celeritate. Verti igitur me a Minturnis Arpinum versus. Constitueram, ut v idus [2] aut Aquini manerem, aut in Arcano. Nunc, mi Attice, tota mente incumbe in hanc curam. Magna enim res est. Tria sunt autem, maneamne Arpini, an propius accedam, an veniam Romam. Quod censueris, faciam. Sed quamprimum: avide exspecto tuas literas. VI idus mane in Sinuessano.

(1) Scil. Novembr. Bosius mutavit in kalendas. — Malasp. et Oliv. *ut veni ad me* etc.

*Verti igitur*) Tamen, quum haec scriberet, erat adhuc in Sinuessano, neque in viam se dederat. Verum ita scribit, quasi post rem peractam cum Attico loquatur. MONG.

(2) Ita scribendum esse pro vulg. *II Idus* recte indicavit Mongaltius.

## XI.

Scr. in Puteolano nonis Novembr. A. V. C. 709.

*Duabus Attici epistolis respondet, et priori quidem potissimum de iis, quae Atticus in orat. Philippica secunda animadverterat 1; posteriori de libris de Officiis, de Octaviani progressibus et aliis rebus 2—7.*

CICERO ATTICO S.

Nonis accepi a te duas epistolas: quarum alteram kal. dederas, alteram pridie. Igitur prius ad superiorem. Nostrum opus tibi probari laetor: ex quo ἄνθη [1] ipsa posuisti, quae mihi florentiora sunt visa tuo iudicio. Cerulas enim tuas miniatulas illas extimescebam. De Sica ita est, ut scribis. Ast aegre me tenui. Itaque perstringam sine ulla contumelia Sicae aut Septimiae: tantum, ut sciant παῖδες παίδων sine sillo Luciliano,

*Nostrum opus*) Philippicam secundam.

(1) Flores, locos maxime insignes.

*Florentiora.... tuo iudicio*) Pulchriora, elegantiora, posteaquam probata sunt tuo iudicio. Mal.

*Ita est*) Nolim enim offendere. Ciceroni, quum se Clodiano furori subtraheret, receptum Sica dederat in suo fundo. Vide supra, lib. III, ep. 2 et 4.

*Perstringam*) Agitur de Philippica secunda, in qua, cap. 2: *Quum te omnes recordarentur libertini generum et liberos tuos nepotes Q. Fadii libertini hominis fuisse.* Quid in exemplo ad Atticum transmisso fuerit, unde Sicam offendi posse Atticus existimabat, quis dicat? Suspicatur Mongaltius fuisse positum nomen Septimiae, quam habebat Sica uxorem, et Fadia cognatam. Ol.

Παῖδες παίδων) Nati natorum.

*Sine sillo Luciliano*) Alii legunt *sine vallo*. Olivetus explicat, sine ulla exceptione. Sensum hunc vidit Corradus, sed indicavit tantum. Conabor evolvere quod in hac metaphora continetur. Lucilius non omnes ad suas legendas satyras admittebat. Persium, exempli causa, excluserat: ut habet Cicero de Orat. II, 6: *Persium non curo legere*; vel, ut refert Plinius, Praefat. Nat. Hist. *Manium Persium haec legere nolo.* Hoc quasi *vallo* muniebat sese, et lectores quosdam excludebat. Atticus, qui lubens scribendo alludebat, ut significaret, esse in secunda Philippica, quae Sicam offendere et alios possent, dixerat utendum esse *vallo Luciliano*, quo arcerentur a lectione: hoc est, denuntiandum, *Sicam non curo haec legere.* Hic Cicero ait, ita se stylo moderaturum,

eum ex Q. Fadii filia liberos habuisse. [1] Atque utinam eum diem videam, quum ista oratio ita libere vagetur, ut etiam in Sicae domum introëat! Sed illo tempore opus est, quod fuit illis triumviris. [2] Moriar, nisi facete. Tu vero leges Sexto, eiusque iudicium mihi perscribes. *Εἷς ἐμοὶ μύριοι.* Caleni interventum, et Calvenae cavebis. Quod vereris, ne *ἀδόλεσχος*· mihi tu? quis minus? cui, ut Aristophani Archilochi iambus, sic epistola longissima quaeque optima videtur. Quod me admones: tu vero etiamsi reprehenderes, non modo facile paterer, sed etiam laetarer; quippe quum in reprehensione est prudentia cum *εὐμενείᾳ*. Ita libenter ea corrigam, [3] quae a te animadversa sunt, *eodem iure, quo Rubriana* potius, quam *quo*

ut opus suum legi possit ab omnibus, neque sit necesse *vallo Luciliano* Sicam excludere, sed possit ea scriptio sine offensione in eius domum introire. Alii plerique aliter et legunt, et interpretantur. Oliv.

(1) Haec ad orationem Philippicam secundam in qua Cicero c. 2, ubi ait Antonium ex filia Fadii libertini liberos habuisse, simul aliquid scripserat in contumeliam Sicae et Septimiae, quod deinde Attico monente delevit.

*Vtinam*) Optat ita concidere opes Antonii, ut vulgari Philippica impune possit. Interpretes fugit huius loci sententia: quod non cogitarent, eam orationem, quamvis dicantur omnia, quasi Cicero praesenti Antonio in senatu respondeat, nunquam tamen dictam fuisse, sed domi scriptam per otium. Mong.

(2) *Trium* (scil. uxorum) *viros* Atticus iocose in epistola appellaverat *Pompeium, qui uxores habuerat Muciam, Iuliam, Corneliam;* et Caesarem cuius uxores fuerant *Cornelia, Pompeia, Calpurnia.* Gronovius tamen coniecit: *illo tempore quo fuerint illi triumviri*, scil. tres Antonii, Marcus, Lucius et Caius, ut iocus sit ex amphibolia verbi *fuerint.*

Εἷς ἐμοὶ μύριοι) *Vnus mihi decem millia*: vel pro decem millibus. Cor.

*Calvenae*) Matii. Vide XIV, 4.

Ἀδόλεσχος) Loquax.

*Aristophani*) Non poëtae, sed Grammatico, qui scriptorum fuit alter Aristarchus, ut ostendit Diogen. in Plat. et Epicur. Corr.

Εὐμενεία) Benevolentia.

(3) In Philipp. II, c. 40.

*Rubriana*) Antonius multa subiecerat Romae testamenta, quibus heres scribebatur. In iis fuit testamentum L. Rubrii, cui ne notum quidem illum fuisse tradit Cicero Philipp. II, 16, sed at in praedia quaedam invaserat Q. Metelli Pii Scipionis, ut Philipp. V refertur. Ideo quum Philipp. II sic initio Cicero scripsisset: *Ab hac perturbatione religionum advolas in M. Varronis*

*Scipionis:* et de laudibus Dolabellae deruam cumulum. [1] Attamen est isto loco bella, ut mihi videtur, εἰρωνεία, quod eum ter contra cives in acie. Illud etiam malo, *indignissimum est hunc vivere*, quam *quid indignius?* [2] Πεπλογραφίαν Varronis tibi probari, non moleste fero: a quo adhuc Ἡρακλείδειον [3] illud non abstuli. Quod me hortaris ad scribendum: amice tu quidem; sed me scito agere nihil aliud. Gravedo tua mihi molesta est. Quaeso, adhibe, quam soles, diligentiam. *O Tite*, [4] tibi prodesse, laetor. Anagnini sunt, [5] Mustela ταξιάρχης, et Laco, qui plurimum

*sanctissimi atque integerrimi viri fundum Cassinatem; quo iure? quo ore? eodem, inquies, quo in Scipionis, quo in heredum L. Turselli praedia:* admonitus postea ab Attico illud de praediis Scipionis non satis apposite cum aliis facinoribus Antonii, quae ibi commemorantur, coniungi, mandavit ei, ut pro *Scipionis*, reponeret *Rubriana*, et sane hodie eo loco non *Scipionis*, sed *L. Rubrii* legitur. Bos.

(1) Philipp. II, c. 30.

*Ter contra cives*) Haec referenda sunt ad ea verba Philipp. II: *Ter depugnavit Caesar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania: omnibus adfuit his pugnis Dolabella; in Hispaniensi etiam vulnus accepit; si de meo iudicio quaeris, nollem. Sed tamen consilium a principio reprehendendum, laudanda constantia.* Bos.

(2) Philipp. II, cap. 34, ubi tamen etiamnum legitur *quid indignius?*

Πεπλογραφίαν) Varro clarorum virorum nomina in unum librum congesserat; eumque inscripserat, Πεπλογραφίαν: quod Athenienses (auctores sunt Euripides in Hecuba, Harpocration, alii), in Peplo eos, qui aliquid fortiter gessissent, expingere consueverant. Et Porphyrius ab Aristotele scriptum commentarium tradit, Pepli nomine inscriptum; quo commentario et navium, quae ad Troiam profectae essent, numerum, et ducum genealogias persequebatur. Man.

(3) Dialogum de republica ad Heraclidis modum scriptum.

(4) Librum de senectute: cuius initium est, *O Tite*, etc. Vide ep. 3. Man.

(5) Hoc refertur ad Philipp. II, 41, ubi Cicero de Antonio: *Praesertim quum duos secum Anagninos haberet, quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum.* Ibi Cicero *Mustelae* et *Laconis* nomen haud addiderat; quod utrumque hodie ibi additum legitur. Fortasse autem verba illa *Anagnini — bibit* ponenda sunt post *quid indignius.*

Ταξιάρχης) *Princeps gladiatorum.* Respondet Attico, nomina Anagninorum, quos secum Antonius haberet, scire cupienti. Legerat illud fortasse in Philipp. II, 41: *Quum*

bibit. Librum, quem rogas, perpoliam, et mittam.

2. Haec ad posteriorem. Τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος, quatenus Panaetius, absolvi duobus: illius tres sunt. Sed quum initio divisisset ita, tria genera exquirendi officii esse; unum, quum deliberemus, honestum, an turpe sit; alterum, utile, an inutile; tertium, quum haec inter se pugnare videantur, quomodo iudicandum sit (qualis causa Reguli; redire honestum, manere utile): de duobus primis praeclare disseruit; de tertio pollicetur se deinceps: sed nihil scripsit. Eum locum Posidonius persequutus. Ego autem et eius librum arcessivi, et ad Athenodorum Calvum scripsi, ut ad me τὰ κεφάλαια mitteret; quae exspecto: quem velim cohortere, et roges, ut quamprimum. In eo est περὶ τοῦ κατὰ περίστασιν καθήκοντος. [1] Quod de inscriptione quaeris; non dubito, quin καθῆκον *officium* sit; nisi quid tu aliud: sed inscriptio plenior, *de officiis*. Προσφωνῶ autem Ciceroni filio. Visum est non ἀνοικεῖον.

3. De Myrtilo dilucide. O quales tu semper istos! Itane in D. Brutum? [2] Dii istis...!

4. Ego me, ut scripseram, in Pompeianum non abdidi, primo tempestatibus, quibus nil tetrius;

*duos Anagninos secum haberet:* et rogaverat, quinam essent: in quo, nisi me coniectura fallit, abundare crediderim in ea oratione Mustelae, et Laconis nomina, quum Atticus ea quaesierit. MAN.

Τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος) *Quae de officio sunt*. Libri de officiis.

Τὰ κεφάλαια) Capita.

(1) De officio, quum quaedam adiecta est circumstantia.

Προσφωνῶ) Nuncupo, dico.

Ἀνοικεῖον) Alienum.

*O quales tu semper istos*) Quales, id est, quam exitiosos reipublicae tu semper existimasti istos, qui ore et vultu se bonos viros fingunt et eorum amantes, qui rempublicam tyrannide vindicare conantur, quum re ipsa acerrimi sint extincti tyranni et eius actorum defensores. BOS.

(2) *H. e.* Itane illi culpam Myrtili, sive veram sive fictam, quasi is percussores in Antonium subornaverit, in D. Brutum conferunt?

*Dii istis*) male faciant.

deinde ab Octaviano quotidie literae, ut negotium susciperem, Capuam venirem, iterum rempublicam servarem; Romam utique statim.

---αἴδεσθεν μὲν ἀνήνασθαι, δεῖσαν δ' ὑποδέχθαι. [1]

Is tamen egit sane strenue, et agit. Romam veniet cum manu magna: sed est plane puer. Putat senatum statim. Quis veniet? si venerit, quis, incertis rebus, offendet Antonium? Kal. ian. erit fortasse praesidio: aut quidem ante depugnabitur. Puero municipia mire favent. Iter enim faciens in Samnium venit Cales, mansit Teani. Mirifica ἀπάντησις, et cohortatio. Hoc tu putares? Ob hoc ego citius Romam, quam constitueram. Simul ac constituero, scribam.

5. Etsi nondum stipulationes legeram (nec enim Eros venerat), tamen rem pridie idus velim conficias.

6. Epistolas Catinam, Tauromenium, Syracusas commodius mittere potero, si Valerius interpres ad me nomina gratiosorum scripserit: alii enim sunt alias; nostrique familiares fere demortui. Publice tamen scripsi, si uti vellet eis Valerius: aut mihi nomina mitteret.

7. De Lepidanis feriis Balbus ad me usque ad IV

(1) Veriti sunt quidem recusare, timuerunt autem suscipere. *Iliad.* H. 93.

*Erit*) Octavius. Nam ut senatus kal. Ian. tuto haberi, sententiaeque de summa republica libere dici possent, de praesidio prius erat videndum: qua de re tribunos plebis verba fecisse, patet in extrema III Phil. MAN.

Ἀπάντησις) Obviam itio.

*Stipulationes*) Eos, qui stipulatione se daturos esse pecuniam spondent. Vult enim, opinor, e suis praediis aliquod ab Attico vendi. MAN.

*Gratiosorum*) In suffragiis. ID. — Quibus Valerium Interpretem commendaret, et ut honore aut munere aliquo illum ornarent, peteret. POP.

*Publice*) Ad Catinenses, Tauromenienses, Syracusanos. MAN.

*Nomina*) Gratiosorum, ad quos nominatim possem scribere. CORR.

*De Lepidanis feriis*) Quas indixit Lepidus Pontifex maximus in sui pontificatus auspiciis, de quibus supra ep. 5. GRAEV. — Ego sic distinguo: *De Lepidianis feriis Balbus ad me, usque ad III kalend. Exspectabo tuas literas.* Hoc est: Scripsit ad me

kalend. Exspectabo tuas literas: deque Torquati negotiolo scriturum puto. Quinti literas ad te misi, ut scires, quam valde eum [1] amaret, quem dolet a te minus amari. Atticae, quoniam, quod optimum in pueris est, hilarula est, meis verbis suavium des.

Balhus de feriis, quas indixit Lepidus Pont. Max. atque in illis literis intelligo, posse me abesse *usque ad III kalend.* Spero interim venturas mihi a te *literas*. Vulgo male *sic ad me. Vsque.* Ne eum vulgo distinguerem, causa haec fuit, quod scribens ineunte mense, non videatur fuisse dicturus, Tuas exspectabo literas ad diem nonum et vigesimum. Cur enim tam diu carere vellet amici literis, quas ubique petit venire sibi creberrimas? Epistola libri huius quinta ostendit, quam sit ad rem id quod sequor. Moxo. — *IV kal.* Sic Sch. Alii *III kal.*

(1) Nempe Q. Ciceronem filium.

## XII.

Scr. VIII id. Non. A. V. C. 709.

*Scribit se arbitrari se prid. Id. Romae futurum.*

CICERO ATTICO S.

Oppii epistolae, quia perhumana erat, tibi misi exemplum. De Ocella, dum tu muginaris, nec mihi quidquam rescribis, cepi consilium domesticum. [1] Itaque me pridie idus arbitror Romae futurum. Commodius est visum, frustra me istic esse, quum id non necesse esset, quam, si opus esset, non adesse: et simul, ne intercluderer, metuebam. Ille enim [2] iam adventare potest: etsi varii rumores, multique, quos cuperem veros. Nihil tamen certi. Ego vero, quidquid est, tecum potius, quam animi pendeam, quum a te absim, et de te, et de me. Sed quid tibi dicam? Bonum animum. [3] De Ηρακλειδείῳ Varronis,

(1) I. e. a me ipso.
(2) Antonius.
(3) Scil. *habeto* vel *habeamus*. Sic edidit e vestigiis corruptarum lectionum Victorius. Et sic Ms. Helmst. Bosius e coniectura duriori edidit:

negotia salsa. Me quidem nihil unquam sic delectavit. Sed haec', et alia maiora coram.

Πονοῦμαι *enim*, quod Gruterus sequutus est. Ern.

*Negotia salsa* ) Facete, scripsisti, meque ea pars literarum tuarum ita delectavit, ut nihil unquam magis. Man.

## XIII. a.

Scr. Aquini IV id. Nov. A. V. C. 709.

*Duabus Attici epistolis respondet, et, quo itinere Arpinum perrexerit, narrat.*

CICERO ATTICO S.

O casum mirificum! VI idus quum ante lucem de Sinuessano surrexissem, venissemque diluculo ad pontem Tirenum, qui est Minturnis, in quo flexus est ad iter Arpinas, obviam mihi fit tabellarius, qui me offendit *δολιχὸν πλόον ὁρμαίνοντα.* [1] Ego statim, Cedo, inquam, si quid ab Attico. Nondum legere poteramus: nam et lumina dimiseramus; nec satis lucebat. Quum autem luceret, ante scripta epistola ex duabus tuis prior mihi legi coepta est. Illa omnium quidem elegantissima. Ne sim salvus, si aliter scribo, ac sentio; nihil legi humanius. Itaque veniam, quo vocas, modo adiutore te. Sed nihil tam *ἀπροσδιόνυσον* mihi primo videbatur, quam ad has literas, quibus ego a te consilium petieram, te mihi ista rescribere. Ecce tibi altera, qua hortaris *παρ' ἠνεμόεντα Μίμαντα, Νήσου ἐπὶ Ψυρίης*, Appiam *ἐπ' ἀριστέρ' ἔχοντα.* [2] Itaque eo die mansi

(1) *Longam navigationem meditantem.*

*Lumina dimiseramus* ) Viatores noctu facibus aut lucernis sibi praelucebant. Plaut. Trinummo: *Face et viatico opus est.* Varro, de Re rust. I: *Viatoris praetereuntis lascivi non metuit facem ardentem.* Suetonius Iulio: *Quum luminibus exstinctis decessisset via.* Pop.

Απροσδιόνυσον ) Absurdum.

(2) *Ad ventosum Mimantem insula*

Aquini. Longulum sane iter, et via inepta: inde postridie mane proficiscens, has literas dedi.

*Psyria, Appiam sinistra habentem.* Alluditur ad locum Homeri Odyss. Γ. v. 171, 172. Vlysses cum sociis deliberat de navigatione instituenda, utrum supra Chium dirigant cursum, ita ut parvam insulam Psyriam, quae est non procul ab insula Chio, a sinistris habeant, an vero infra Chium, ut ventosum Mimantem praetervehantur. Suadebat Ciceroni Atticus, ut inter Apenninum montem (Mimanta) qui e Campania Romam proficiscentibus a dextris est, et viam Appiam, quae a sinistris iacet per Arpinum (Psyrism) proficiscatur, ne in Antonii manus incidat. ERN.

Ψυρίης) Eleganter Psyriae insulae situm ab Homero descriptum accommodat insulae Arpinatis positioni. Nam ut Psyria media interiacebat inter Chium insulam et montem Mimantem; sic haec Arpinas inter Apenninum, et viam Appiam. Itaque Mimantis nomine Apenninum significavit, quem Minturnis Arpinum proficiscentes dextrorsum habent, ut sinistrorsum viam Appiam. BOS.

## XIII b.

**Dat. III id. Nov. in Arpinati A. V. C. 709.**

*Quaerit num propius accedere possit. Attico consulenti, quid sibi censeat faciendum, respondet: de historia scribenda se coram cum Attico collaturum scribit.*

CICERO ATTICO S.

**** et quidem,[1] ut a me dimitterem invitissimus, fecerunt Erotis literae. Rem tibi Tiro narrabit. Tu, quid faciendum sit, videbis. Praeterea, possimne propius accedere (malo enim esse in Tusculano, aut uspiam in suburbano), an etiam longius discedendum

(1) Acutissime Mongaltius sensit, non solum hic quaedam verba deesse, sed totam hanc epistolam non, ut in edd. factum, cum superiore connectendam, sed novam et separatam epistolam esse; quamquam hoc quidam iam Corradus viderat, qui tamen errabat, quum pro *et quidem* legendum putabat *Tironem quidem*, quasi scriptum fuisset *T. quidem*, qui modus nomina abbreviandi prorsus est inauditus. Ante verba *et quidem ut a me* exciderunt quaedam in hanc fortasse sententiam scripta: *Tantum quod in Arpinas veneram, Tironi has ad te literas dedi.*

putes, crebro ad me velim scribas. Erit autem quotidie, cui des. Quod praeterea consulis, quid tibi censeam faciundum, difficile est, quum absim. Verumtamen, si pares aeque inter se, [1] quiescendum; sin, latius manabit, et quidem ad nos, deinde communiter. [2] Avide tuum consilium exspecto. Timeo ne absim, quum adesse me sit honestius: venire non audeo. De Antonii itineribus nescio quid aliter audio, atque ad te scribebam. Omnia igitur velim explices, et ad me certa mittas. De reliquo quid tibi ego dicam? ardeo studio historiae (incredibiliter enim me commovet tua cohortatio): quae quidem nec institui, nec effici potest sine tua ope. Coram igitur hoc quidem conferemus. In praesentia mihi velim scribas, quibus censoribus C. Fannius M. F. tribunus plebis fuerit. Videor mihi audisse, P. Africano, L. Mummio. [3] Id igitur quaero. Tu mihi de iis rebus, quae novantur, omnia certa, clara. III id. ex Arpinati.

(1) Si pares copiis sunt Antonius, et Octavius, Romae tibi censeo manendum. Ipsi enim inter se aliquamdiu pugnabunt: intereaque periculi expertes erimus. Sin superior alteruter est, discedendum; utercunque enim valeat, latius periculum manabit, et primo ad nos (se ipsum, et alios intelligit, qui rempublicam fortiter defenderent), deinde ad omnes communiter, ideoque etiam ad te, quamvis reipublicae administratione semper abstinueris. MAN.

(2) Scil. deliberabimus.

*Venire*) Vetus codex una voce auctior, *temere venire*. Bos.

(3) Lambinus ex antiquo libro legendum putabat *quibus consulibus — P. Africano L. Mummio censoribus*, valde probante Pighio ad A. V. C. 611, quo anno illi lustrum condiderunt.

## XIV.

Scr. in Arpinati idib. Nov. A. V. C. 709.

*Tribus Attici epistolis respondet.*

CICERO ATTICO S.

Nihil erat plane, quod scriberem. Nam quum Puteolis essem, quotidie aliquid novi de Octaviano, multa etiam falsa de Antonio. Ad ea autem, quae scripsisti (tres enim acceperam III idus a te epistolas), valde tibi assentior: si multum possit Octavianus, multo firmius acta tyranni comprobatum iri, quam in Telluris, atque id contra Brutum fore: sin autem vincitur, vides intolerabilem Antonium; ut, quem velis, nescias. O Sextii tabellarium, hominem nequam! Postridie Puteolis Romae se dixit fore. Quod me mones, ut pedetentim; assentior: etsi aliter cogitabam. Nec me Philippus aut Marcellus [1] movet. Alia enim eorum ratio; et, si non est, tamen videtur. Sed in isto iuvene, [2] quamquam animi satis, auctoritatis parum est. Tamen vide, si forte in Tusculano recte esse possum, idne melius sit (ero libentius: nihil enim ignorabo), an hoc, quum Antonius venerit. Sed, ut aliud ex alio, mihi non est dubium, quin, quod Graeci καθῆκον, nos *officium*. Id autem, quid dubitas, quin etiam in rempublicam

*In Telluris*) Templo. Quo in loco decretum est ut, quae Caesar statuisset, decrevisset, egisset, rata manerent. MAN.

*Vt pedetentim*) Vt in consilio capiendo ne properem. Et hoc monebat Atticus, quia Cicero iam illud iterum rogaverat, quid sibi esset agendum: manendum Arpini, an propius accedendum, an eundum Romam. ID.

(1) Philippus qui Atiam, Octaviani matrem, Marcellus, qui Atiae filiam, Octaviani sororem uxorem duxerat.

(2) Octaviano.

*Idne melius*) Sic Sch. Alii *ne id melius*.

*An hoc*) Faciendum erit. *Quum Antonius venerit*, Brundusio Romam. CORR.

praeclare caderet? nonne dicimus, *consulum officium*, *senatus officium*? praeclare convenit; aut da melius. Male narras de Nepotis filio. [1] Valde mehercule moveor, et moleste fero. Nescieram omnino esse istum puerum. Caninium perdidi, hominem, quod ad me attinet, non ingratum. [2] Athenodorum, nihil est, quod hortere: misit enim satis bellum ὑπόμνημα. Gravedini, quaeso, omni ratione subveni. Avi tui [3] pronepos, scribit ad patris mei nepotem, [4] se ex Nonis iis, quibus nos magna gessimus, [5] aedem Opis explicaturum, [6] idque ad populum. Videbis igitur et scribes. Sexti iudicium exspecto.

(1) Nuper mortuo.

*Caninium*) Gallum. Fam. II, 8, VII, 1.

(2) Eius enim causam Cicero defenderat.

Ὑπόμνημα) Commentarium.

(3) Ante haec verba vulgo legebatur *Quintus* scil. e glossa. Iam Ernestius uncis inclusit.

(4) M. Ciceronem filium.

(5) Scil. *Decembribus*, quibus nos de olim coniuratis Catilinae supplicium sumpsimus. Hoc die nimirum videtur Q. filius aedilitatem plebis adiisse.

*Aedem Opis*) Hoc est, acturum in concione populi de pecunia in aedem Opis deposita. Eam Caesar pecuniam in sumptus belli Parthici congesserat: Antonius magnam partem diripuerat. Antonii nomen deferre constituerat Q. Cicero, Q. filius, Nonis Decembribus, ut novum patriae hostem eodem die, quo suus olim patruus M. Tullius Cicero Catilinariam coniurationem oppresserat. Mongaltius recte animadvertit, accusaturum fuisse Quintum privato duntaxat nomine, atque eos refellit, qui designatum fuisse illum aiunt alii tribunum plebis, alii aedilem. Huius enim rei unsquam est ulla mentio, ne in his quidem epistolis, in quibus multa referuntur minoris longe momenti. Oliv.

(6) *I. e.* palam facturum quantam pecuniam Antonius ex aede Opis abstulerit ibi depositam.

*Sexti*) Sexti Peducaei iudicium exspecto de oratione mea in Antonium. Pop.

## XV.

Scr. in Arpinati exeunte Nov. A. V. C. 709.

*Queritur se a Dolabella improbissime tractari; laudat Attici iudicium de Octaviano, seque ad nomina sua expedienda mox Romam venturum nuntiat.*

CICERO ATTICO S.

Noli putare, pigritia me facere, quod non mea manu scribam: sed mehercule pigritia. Nihil enim habeo aliud, quod dicam; et tamen in tuis quoque epistolis Alexim videor agnoscere. Sed ad rem venio. Ego, si me non improbissime Dolabella tractasset, dubitassem fortasse, utrum remissior essem, an summo iure contenderem. Nunc vero etiam gaudeo mihi causam oblatam, in qua et ipse sentiat, et reliqui omnes, me ab illo abalienatum: idque prae me feram, et quidem me mea facere, et reipublicae causa, ut illum oderim: quod, quum eam, me auctore, defendere coepisset, non modo deseruerit, emptus pecunia, sed etiam, quantum in ipso fuit, everterit. Quod autem quaeris, quomodo agi placeat, quum dies venerit; primum velim eiusmodi sit, ut non alienum sit, me Romae esse: de quo, ut de ceteris, faciam, ut tu censueris. De summa autem agi prorsus vehementer et severe volo. Etsi, sponsores appellare, videtur habere quandam δυσωπίαν: tamen hoc, quale sit, consideres velim. Possumus enim, ut sponsores appellentur, procura-

*Improbissime*) Qui quum mihi pecuniam deberet, et de solutione asseveranter quotidie promitteret: diu variis excusationibus ludificans, ad extremum, ne nummo quidem persoluto, in Syriam profectus est. Ep. 13 lib. XV. Max.

*Dies*) Exigendae pecuniae.

Δυσωπίαν) Verecundiam.

*Possumus enim*) Possumus ita rem agere. Introducemus procuratorem, qui sponsores appellet. Illi iudicio non disceptabunt, sed nos ad Dolabellae bona reiicient. Ita ei ipsi libe-

tores introducere. Neque enim illi litem contestabuntur: quo facto, non sum nescius, sponsores liberari. Sed et illi turpe arbitror, eo nomine, quod satisdato debeat, procuratores eius non dissolvere; et nostrae gravitatis, ius nostrum sine summa illius ignominia persequi. De hoc quid placeat, rescribas velim: nec dubito, quin hoc totum lenius administraturus sis. Redeo ad rempublicam. Multa mehercule a te saepe ἐν πολιτικῷ genere prudenter, sed his literis nihil prudentius: *quamquam enim in praesentia* [1] *belle iste puer retundit Antonium, tamen exitum exspectare debemus.* At, quae concio? nam est missa mihi. Iurat, *ita sibi parentis honores consequi liceat*: [2] et simul dextram intendit ad statuam. Μηδὲ σωθείην ὑπό γε τοιούτου. [3] Sed, ut scribis, certissimum esse video discrimen, Cascae nostri tribunatum: de quo quidem ipso dixi Oppio, quum me hortaretur, ut adolescentem, totamque causam, manumque veteranorum complecterer, me

rabuntur; quum reus habeat, unde solvat: et nos tum demum honeste ius nostrum persequentes, e Dolabellae re eam partem capiemus; quae facta aestimatione, debitae pecuniae respondeat. MAN.

Ἐν πολιτικῷ) In eo, quod ad reipublicae administrationem pertinet.

(1) Vulgo in edd. praemittitur *postea*. Gronovius corrigebat: *potest et in praesentia*. Manutius *posset in praesentia — puer retundere*. Mihi satius visum est *postea* delere.

*Concio*) In ea concione Octavianus res gestas patris Iulii in memoriam populo redegit, Antonium accusavit: milites, qui se ducem sequuti essent, laudibus ornavit; seque una cum iis ita animatum esse dixit, ut obsequi ad omnia, et inservire patriae vellet. Haec autem in templo Castoris, et Pollucis, quum ei Ti. Canutius tribunus plebis Antonio infensus, concionem advocasset. Dio lib. XLV, et Appianus lib. III. MAN.

(2) Vt patriae defensionem susceperit. ID.

*Ad statuam*) Per parentem iuravit manu statuae illius imposita: ex vetere Graecorum more, illa ipsa, per quae iurabant, numina tangentium. Herodotus lib. VI, Iuvenalis sat. 14. ID.

(3) *Ne velim quidem servari ab isto.*

*Discrimen*) Id est, certo discernet et aperiet voluntatem Octaviani, an inimicus tyrannicidis, an amicus sit, si Cascam percussorem Caesaris tribunatu pl. gerere patiatur. Hoc autem passus est, ut ex Philippica XIII liquet. POP.

nullo modo facere posse, ni mihi exploratum esset, eum non modo non inimicum tyrannoctonis, verum etiam amicum fore. Quum ille diceret, ita futurum: quid igitur festinamus? inquam. Illi enim mea opera ante kalend. ianuar. nihil opus est. Nos autem eius voluntatem ante idus decemb. perspiciemus in Casca. Mihi valde assensus est. Quamobrem haec quidem hactenus. Quod reliquum est, quotidie tabellarios habebis, et, ut ego arbitror, etiam quod scribas, habebis quotidie. Leptae literarum exemplum tibi misi; ex quo mihi videtur στρατύλλαξ ille deiectus de gradu. Sed tu, quum legeris, existimabis.

Obsignata iam epistola, literas a te et a Sexto [1] accepi. Nihil iucundius literis Sexti, nihil amabilius: nam tuae, breves; priores erant uberrimae. Tu quidem et prudenter et amice suades, ut in his locis potissimum sim, quoad audiamus, haec, quae commota sunt, quorsum evadant. Sed me, mi Attice, non sane hoc quidem tempore movet respublica; non quo aut sit mihi quidquam carius, aut esse debeat; sed desperatis etiam Hippocrates vetat adhibere medicinam. Quare ista valeant; me res familiaris movet; rem dico? immo vero existimatio. Quum enim tanta reliqua sint; ne Terentiae quidem adhuc, quod solvam, expeditum est. Terentiam dico? scis nos pridem iam constituisse Montani nomine HS xxv dissolvere.

*Ante kalend. Ianuar.*) Quo die, senatu a novis consulibus coacto, suam veteranorumque causam magnopere cupiebat Octavianus commendari. Id quod postea factum, declarat Philipp. V. MAN.

Στρατύλλαξ) *Imperatorculus.*

*Deiectus de gradu*) Elegans locutio petita a gladiatoribus, et militibus quorum status et habitus ad praeliandum compositus dicitur gradus. Vide Lips. II Saturnal. 20, et I. F. Gronov. notas ad Senec. Agamem. v. 515. GRAEV.

(1) Peducaeo.

*Reliqua*) Quum supra id quod debemus, tantum habeamus in nominibus. MAN.

Pudentissime hoc Cicero petierat, ut fide sua. Liberalissime, ut tibi quoque placuerat, promiseram; Erotique dixeram, ut sepositum haberet. Non modo; sed iniquissimo foenore versuram facere Aurelius coactus est. Nam de Terentiae nomine, Tiro ad me scripsit, te dicere, nummos a Dolabella fore. Male eum credo intellexisse, si quisquam male intelligit; potius, nihil intellexisse. Tu enim ad me scripsisti Cocceii responsum, et iisdem paene verbis Eros. Veniendum est igitur vel in ipsam flammam. Turpius est enim privatim cadere, quam publice. Itaque ceteris de rebus, quas ad me suavissime scripsisti, perturbato animo, non potui, ut consueram, rescribere. Consenti in hac cura, ubi sum, ut me expediam: quibus autem rebus, venit quidem mihi in mentem; sed certe constituere nihil possum, priusquam te videro. Qui minus autem ego istic recte esse possim, quam est Marcellus? Sed non id agitur; neque id maxime curo. Quid curem, vides. Adsum igitur.

*Vt fide sua*) Cicero filius se fideiussorem eius summae constituebat pro Montano. Bos.

*Sepositum*) Tantum nummorum, ut id dissolvere possemus. Corr.

*Si quisquam male intelligit*) Romani sermonis elegans quaedam ratio, qua significamus aliquem in eo genere, quo de agitur, alios superare. Mal.

*Flammam*) Publicarum contentionum.

*Consenti*) Quamvis suadeas, ut in his locis potissimum sim. Corr. — Balliol. *Constitue in hac cura invisum.* Videtur locus hic non esse purgatus, et aliquid latere vitii, quod ingeniosioribus eluendum relinquemus. Graev.

*Qui minus*) Romae: cur ego istic aeque luto esse non possim, atque est Marcellus? de quo epist. super. Man.

## XVI.

Scr. in Tusculano exeunte Iunio A. V. C. 709.

CICERO ATTICO S.

Iucundissimas tuas legi literas. Ad Plancum scripsi: habes exemplum. Cum Tirone quid sit loquutus, cognoscam ex ipso. Cum sorore ages attentius, si te occupatione ista relaxaris.

*Te occupatione ista* ) De re Buthrotia. MAN. — Commendatitias, quae sequuntur epistolas non eo habemus digestas ordine, quo scriptas. Qui collegit, has coniunxit, quoniam eandem omnes ad rem pertinent. Ipsa haec ad Atticum extrema, idcirco hic est, quia fuerat coniuncta cum epistola ad Plancum, quam Attico legendam mittebat Tullius. MONG.

## XVI a.

Scr. in Tusculano exeunte Iunio A. V. C. 709.

*Cn. Planco causam Buthrotiorum diligentissime commendat.*

M. CICERO CN. PLANCO [1] PRAET. DES. S.

Attici nostri te valde studiosum esse cognovi, mei vero ita cupidum, ut mehercule paucos aeque observantes atque amantes me habere existimem. Ad paternas enim magnas, et veteres, et iustas necessitudines magnam attulit accessionem tua voluntas erga me, meaque erga te par atque mutua. Buthrotia tibi causa ignota non est: egi enim saepe de ea tecum, [2] tibique totam rem demonstravi: quae est acta hoc modo. Vt primum Buthrotium agrum proscriptum

(1) Male vulgo *L. Planco.* Sed haec epistola, quod dudum Pighius docuerat ad A. 710, scripta est ad Cn. Munatium Plancum L. fil. hoc anno 709 praetorem designatum.

(2) Vulgo *ea re tecum.* Sed vocabulum *re* delendum esse recte Ern. monuit.

vidimus, commotus Atticus libellum composuit. Eum mihi dedit, ut darem Caesari. Eram enim coenaturus apud eum illo die. Eum libellum Caesari dedi; probavit causam; rescripsit Attico, aequa eum postulare; admonuit tamen, ut pecuniam reliquam Buthrotii ad diem solverent. Atticus, qui civitatem conservatam cuperet, pecuniam numeravit de suo. Quod quum esset factum, adiimus ad Caesarem, verba fecimus pro Buthrotiis, liberalissimum decretum abstulimus; quod est obsignatum ab amplissimis viris. Quae quum essent acta, mirari quidem solebam, pati Caesarem convenire eos, qui agrum Buthrotium concupissent: neque solum pati, sed etiam ei negotio te praeficere. Itaque et ego cum illo loquutus sum, et saepius quidem, ut etiam accusarer ab eo, quod parum constantiae suae confiderem; et M. Messallae, et ipsi Attico dixit, ut sine cura essent; aperteque ostendebat, se praesentium animos (erat enim popularis, ut noras) offendere nolle; quum mare transissent, curaturum se, ut in alium agrum deducerentur. Haec illo vivo. Post interitum autem Caesaris, ut primum ex senatusconsulto causas consules cognoscere instituerunt, haec, quae supra scripsi, ad eos delata sunt. Probaverunt causam sine ulla dubitatione, seque ad te literas daturos esse dixerunt. Ego autem, mi Plance, etsi non dubitabam, quin et senatusconsultum, et lex, et consulum decretum ac literae apud te plurimum auctoritatis haberent, teque ipsius Attici causa velle intellexeram; tamen hoc, pro coniunctione et

*Pecuniam reliquam*) Nam imperatae pecuniae partem iam antea solverant; reliquae solutionem quum differrent, Caesar eorum agrum proscripserat. Man.

*Praesentium*) Qui divisionem agri Buthrotii praesentes petebant. Id.

*Consulum decretum*) Quod enim Caesar in causa Buthrotia nobis postulantibus decreverat, id postea consules decreto probaverunt. Id.

benivolentia nostra, mihi sumpsi, ut id a te peterem, quod tua singularis humanitas suavissimique mores a te essent impetraturi. Id autem est, ut hoc, quod te tua sponte facturum esse certo scio, honoris nostri causa libenter, prolixe, celeriter facias. Mihi nemo est amicior, nec iucundior, nec carior Attico: cuius antea res solum familiaris agebatur, eaque magna; nunc accessit etiam existimatio, ut, quod consequutus est magna et industria et gratia, et vivo Caesare et mortuo, id, te adiuvante, obtineat. Quod si a te erit impetratum, sic velim existimes, me de tua liberalitate ita interpretaturum, ut tuo summo beneficio me affectum iudicem. Ego, quae te velle, quaeque ad te pertinere arbitrabor, studiose diligenterque curabo. Da operam, ut valeas.

## XVI b.

Scr. in Puteolano a. d. IV Quint. A. V. C. 709.

*Causam Buthrotiorum iterum Planco commendat.*

CICERO PLANCO PRAET. DES. S.

Iam antea petivi abs te per literas, ut, quum causa Buthrotiorum probata a consulibus esset, quibus et lege, et senatusconsulto permissum erat, ut de Caesaris actis cognoscerent, statuerent, iudicarent, eam rem tu adiuvares, Atticumque nostrum, cuius te studiosum cognovi, et me, qui non minus laboro, molestia liberares. Omnibus enim rebus magna cura, multa opera, et labore confectis, in te positum est, ut nostrae sollicitudinis finem quam primum facere possimus. Quamquam intelligimus, ea te esse prudentia, ut videas, si ea decreta consulum, quae de

Caesaris actis interposita sunt, non serventur, magnam perturbationem rerum fore. Equidem, quum multa, quod necesse erat in tanta occupatione, non probentur, quae Caesar statuerit; tamen otii pacisque causa acerrime illa soleo defendere; quod tibi idem magnopere faciendum censeo: quamquam haec epistola non suasoris est, sed rogatoris. Igitur, mi Plance, rogo te, et etiam oro, sic medius fidius, ut maiore studio, magisque ex animo agere non possim, ut totum hoc negotium ita agas, ita tractes, ita conficias, ut, quod sine ulla dubitatione apud consules obtinuimus, propter summam bonitatem et aequitatem causae, id tu nos obtinuisse non modo facile patiare, sed etiam gaudeas. Qua quidem voluntate te [1] esse erga Atticum, saepe praesens et illi ostendisti, et vero etiam mihi. Quod si feceris, me, quem voluntate et paterna necessitudine coniunctum semper habuisti, maximo beneficio devinctum habebis. Idque ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo.

(1) Vulgo abest *te*, quod auctore Graevio inserui.

## XVI c.

Scr. in Tusculano exeunte Iunio A. V. C. 709.

*Capitonem rogat, ut sibi et Attico in causa Buthrotiorum operam praestet.*

CICERO CAPITONI (1) SVO S.

Nunquam putavi fore, ut supplex ad te venirem; sed hercule facile patior, datum tempus, in quo amorem experirer tuum. Atticum quanti faciam, scis. Amabo te, da mihi et hoc: obliviscere mea causa,

(1) Est C. Ateius Capito, de quo ep. 29, 33 lib. XIII ad Fam.

illum aliquando suo familiari, adversario tuo, voluisse consultum, quum illius existimatio ageretur. Hoc primum ignoscere est humanitatis tuae; suos enim quisque debet tueri; deinde, si me amas (omitte Atticum), Ciceroni tuo, quem quanti facias, prae te soles ferre, totum hoc da, ut, quod semper existimavi, nunc plane intelligam, me a te multum amari. Buthrotios quum Caesar decreto suo, quod ego obsignavi cum multis [1] amplissimis viris, liberavisset, ostendissetque nobis, se, quum agrarii mare transissent, literas missurum, quem in agrum deducerentur; accidit, ut subito ille interiret. Deinde, quemadmodum tu scis (interfuisti enim, quum consules oporteret ex senatusconsulto de actis Caesaris cognoscere), res ab iis in kal. iun. dilata est. Accessit ad senatusconsultum lex, quae lata est a. d. IV non. iun. quae lex earum rerum, quas Caesar statuisset, decrevisset, egisset, consulibus cognitionem dedit. Causa Buthrotiorum delata est ad consules. Decretum Caesaris recitatum est, et multi praeterea libelli Caesaris prolati. Consules de consilii sententia decreverunt secundum Buthrotios; *literas ad* Plancum dederunt. [2] Nunc, mi Capito (scio enim, quantum semper apud eos, quibuscum sis, posse soleas, eo plus apud hominem facillimum atque humanissimum Plancum), enitere, elabora, vel potius eblandire, effice, ut Plancus, quem spero optimum esse, sit etiam melior opera tua. Omnino res huiusmodi videtur esse, ut sine cuiusquam gratia Plancus ipse, pro ingenio et

(1) Lem. omisit *multis*. Forte excidit negligentia typothetarum. *T.*

(2) *Plancum dederunt*. Haud aliter scriptum est in antiquis libris: durum, si intelligendum est *Plancum arbitrum dederunt*. Manut. tamen in hanc opinionem ratio ipsa perduxit, ut leg. crederet, *literas ad Plancum dederunt*. Videbat enim ita scriptum supra: *Consules probaverunt causam sine ulla dubitatione, seque ad te literas daturos esse dixerunt*. LEM.

prudentia sua, non sit dubitaturus, quin decretum consulum, quorum et lege et senatusconsulto cognitio et iudicium fuit, conservet: praesertim quum, hoc genere cognitionum labefactato, acta Caesaris in dubium ventura videantur: quae non modo ii, quorum interest, sed etiam ii, qui illa non probant, otii causa confirmari [1] velint. Quod quum ita sit, tamen interest nostra, Plancum hoc animo libenti prolixoque facere. Quod certe faciet, si tu nervulos tuos, mihi saepe cognitos, suavitatemque, qua nemo tibi par est, adhibueris. Quod ut facias, te vehementer rogo.

(1) Ita Faërno auctore rescripsit Ernestius pro vulg. *confirmare*.

## XVI d.

Scr. in Tusculano exeunte Iunio A. V. C. 709.

*Cupiennio causam civitatis Buthrotiorum commendat.*

CICERO C. CVPIENNIO S.

Patrem tuum plurimi feci; meque ille mirifice et coluit, et amavit: nec mehercule unquam mihi dubium fuit, quin a te diligerer. Ego quidem id facere non destiti. Quamobrem peto a te in maiorem modum, ut civitatem Buthrotiam subleves, decretumque consulum, quod ii secundum Buthrotios fecerunt, quum et lege, et senatusconsulto statuendi potestatem haberent, des operam, ut Plancus noster quam primum confirmet et comprobet. Hoc te vehementer, mi Cupienni, etiam atque etiam rogo.

## XVI e.

Scr. circa id. Quint. A. V. C. 709.

*Buthrotiorum causam iterum Planco commendat.*

CICERO PLANCO PRAET. DES. S.

Ignosce mihi, quod quum antea accuratissime de Buthrotiis ad te scripserim, eadem de re saepius scribam. Non mehercule, mi Plance, facio, quo parum confidam aut liberalitati tuae,[1] aut nostrae amicitiae; sed quum tanta res agatur Attici nostri, nunc vero etiam existimatio, ut id, quod probavit Caesar, nobis testibus et obsignatoribus, qui et decretis et responsis Caesaris interfueramus, videatur obtinere potuisse, praesertim quum tota potestas eius rei tua sit, ut ea, quae consules decreverunt secundum Caesaris decreta et responsa, non dicam comprobes, sed studiose libenterque comprobes. Id mihi sic erit gratum, ut nulla res gratior esse possit. Etsi iam sperabam, quum has literas accepisses, fore, ut ea, quae superioribus literis a te petiissemus, impetrata essent; tamen non faciam finem rogandi, quoad nobis nuntiatum erit, te id fecisse; quod magna cum spe exspectamus. Deinde enim confido fore, ut alio genere literarum utamur; tibique pro tuo summo beneficio gratias agamus. Quod si acciderit, velim sic existimes, non tibi tam Atticum, cuius permagna res agitur, quam me, qui non minus laboro, quam ille, obligatum fore.

(1) Lem. *libertati.* Typothetae sphalma correctoris oculos effugit. *T.*

## XVI f.

Scr. circa id. Quint. A. V. C. 709.

*Iterum rogat Capitonem, ut Buthrotiorum causam apud Plancum iuvet.*

CICERO CAPITONI S.

Non dubito, quin mirere, atque etiam stomachere, quod tecum de eadem re agam saepius. Hominis familiarissimi, et mihi omnibus rebus coniunctissimi, permagna res agitur, Attici. Cognovi ego tua studia in amicos, etiam in te amicorum. Multum potes nos apud Plancum iuvare. Novi humanitatem tuam. Scio, quam sis amicis iucundus. Nemo nos in hac causa plus iuvare potest, quam tu. Et res ita est firma, ut debet esse, quam consules de consilii sententia decreverunt, quum et lege et senatusconsulto cognoscerent. Tamen omnia posita putamus in Planci tui liberalitate: quem quidem arbitramur quum officii sui, et reipublicae causa decretum consulum comprobaturum, tum libenter nostra causa esse facturum. Adiuvabis igitur, mi Capito: quod ut facias, vehementer etiam atque etiam rogo.

M. T. CICERONIS

# EPISTOLARVM

AD QVINTVM FRATREM

LIBRI III.

M. T. CICERONIS

# EPISTOLARVM

## AD QVINTVM FRATREM

### LIBER PRIMVS.

### I.

Scr. Romae A. V. C. 693.

*Quum Quinto fratri, qui ex praetura Asiam provinciam annos iam duo magna cum laude, nonnullorum tamen cum reprehensione administraverat, prorogatum etiam in tertium annum imperium fuisset, Cicero eum primum ob hanc molestiam consolatur, eamque partim sua ipsius culpa ei contractam esse confitetur* 1; *deinde hortatur fratrem ne animum demittat, sed negotiis resistat, atque adeo occurrat, quippe quum non eam partem reipubl. gerat, in qua fortuna dominetur, sed in qua plurimum ratio possit et diligentia* 2. *Deinde praecipit primum, ut eos, quos comites et adiutores negotiorum respublica ipsa dederit, in officio contineat* 3; *ut convictorum et apparitorum facta et dicta sibi praestanda esse cogitet* 4; *ut quantum provincialibus vel Romanis vel Graecis fidendum sit, diligenter circumspiciat* 5; *ut servos gravi et constanti disciplina coërceat* 6. *Praeterea severitate eius in rebus statuendis et decernendis laudata, aequabilitatem in iure dicendo* 7, *facilitatem in audiendo, lenitatem in decernendo, in satisfaciendo ac disputando diligentiam commendat* 8. *Et quum iis qui praesint aliis, omnia huc referenda sunt, ut ii, qui fuerint in eorum imperio sint quam beatissimi, hoc a fratre summa diligentia curatum esse, singula eius merita percensendo laudat, in eamque rationem ut porro omni studio incumbat, hortatur* 9; *ideoque ut publicanis nec omnino adversetur, nec iis tamen*

*omnia concedat monet* 10. *Denique ut iracundiae resistat* 11; *omninoque totum animum in omnium laude colligenda ponat*, *fraterno cum animo rogat* 12.

MARCVS Q. FRATRI S.

Etsi non dubitabam, quin hanc epistolam multi nuntii, [1] fama denique esset ipsa sua celeritate superatura, tuque ante ab aliis auditurus esses, annum tertium accessisse desiderio nostro, et labori tuo; tamen existimavi a me quoque tibi huius molestiae nuntium perferri oportere. Nam superioribus literis, non unis, sed pluribus, quum iam ab aliis desperata res esset, tamen ego tibi spem maturae decessionis afferebam: non solum, ut quam diutissime te iucunda opinione oblectarem, sed etiam quia tanta adhibebatur et a nobis et a praetoribus contentio, ut rem posse confici non diffiderem. Nunc quoniam ita accidit, ut neque praetores suis opibus, neque nos nostro studio quidquam proficere possemus, est omnino difficile non graviter id ferre: sed tamen nostros animos maximis in rebus et gerendis et sustinendis exercitatos, frangi et debilitari molestia non oportet. Et quoniam ea molestissime ferre homines debent, quae ipsorum culpa contracta sunt, est quiddam in hac re mihi molestius ferendum, quam tibi. Factum est enim mea culpa, contra quam tu mecum et proficiscens et per literas egeras, ut priore anno non succederetur. Quod ego, dum sociorum saluti consulo, dum impudentiae nonnullorum negotiatorum resisto, dum nostram gloriam tua virtute augeri expeto, feci non

(1) Verbo *denique*, et Ciceronis in tali re consuetudine motus Ernest. putat post *nuntii* excidisse *multorum literae*. Frustra. Cler.

*A praetoribus*) Contendentibus obtinere provinciam Asiam. Facc.

*Negotiatorum*) Qui Romam questum venerant de Quinti acerbitate. Querelae autem iniustae videbantur, si ille iudicio senatus in imperio confirmaretur. Id.

sapienter: praesertim quum id commiserim, [1] ut ille alter annus etiam tertium posset adducere.

2. Quod quoniam peccatum meum esse confiteor; est sapientiae atque humanitatis tuae, curare et perficere, ut hoc minus sapienter a me provisum diligentia tua corrigatur. Ac si te ipse vehementius ad omnes partes bene audiendi excitaris; non ut cum aliis, sed ut tecum iam ipso [2] certes; si omnem tuam mentem, curam, cogitationem, ad excellentem [3] omnibus in rebus laudis cupiditatem incitaris: mihi crede, unus annus additus labori tuo, multorum annorum laetitiam nobis, gloriam vero etiam [4] posteris nostris afferet. Quapropter hoc te primum rogo, ne contrahas, ac demittas [5] animum, neve te obrui, tanquam fluctu, sic magnitudine negotii sinas; contraque erigas ac resistas, sive etiam ultro occurras negotiis. Neque enim eiusmodi partem reipublicae geris, in qua fortuna dominetur, sed in qua plurimum ratio possit, et diligentia. Quod si tibi, bellum aliquod magnum et periculosum administranti, prorogatum imperium viderem; tremerem animo, quod eodem tempore esse intelligerem etiam fortunae potestatem in nos prorogatam. Nunc vero ea pars tibi reipublicae commissa est, in qua aut nullam, aut perexiguam partem fortuna tenet, et quae mihi tota in tua virtute ac moderatione animi posita esse videatur. Nullas, ut opinor, insidias hostium, nullam proelii dimicationem, nullam defectionem sociorum, nullam

(1) Ernestius coni. *quum ita commiserim.*

*Bene audiendi*) Prosperae famae, nominis, et existimationis. FACC.

(2) Hoc vis oppositionis requirit. Vulgo *tecum iam ipse.*

(3) Sch. ex correctione Ernestii, *ad excellentis.* Excellentem dictum accipio metonymice pro *excellentis.* Virg. *Ibant obscuri sola sub nocte.* Ita fere Benliv.

(4) Ursinus in duobus Mss. invenit *immo gloriam etiam.*

(5) Sic Malaspina e codd. Vulg. *aut demittas.*

inopiam stipendii, aut rei frumentariae, nullam seditionem exercitus pertimescimus: quae persaepe sapientissimis viris acciderunt, ut quemadmodum gubernatores optimi vim tempestatis, sic illi fortunae impetum superare non possent. Tibi data est summa pax, summa tranquillitas: ita tamen, ut ea dormientem gubernatorem vel obruere, vigilantem etiam delectare possit. Constat enim ea provincia primum ex eo genere sociorum, quod est ex hominum omni genere humanissimum; deinde ex eo genere civium, qui aut, quod publicani sunt, nos summa necessitudine attingunt; aut, quod ita negotiantur, ut locupletes sint, nostri consulatus beneficio se incolumes fortunas habere arbitrantur. At enim inter hos ipsos exsistunt graves controversiae, multae nascuntur iniuriae, magnae contentiones consequuntur. Quasi vero ego id putem, non te aliquantum negotii sustinere. Intelligo permagnum esse negotium, et maximi consilii. Sed memento, consilii me hoc negotium esse magis aliquanto, quam fortunae, putare. Quid est enim negotii, continere eos, quibus praesis, si te ipse contineas? Id autem sit magnum et difficile ceteris, sicut est difficillimum; tibi et fuit hoc semper facillimum, et vero esse debuit: cuius natura talis est, ut etiam sine doctrina videatur moderata esse potuisse; ea autem adhibita doctrina est, quae vel vitiosissimam naturam excolere [1] possit. Tu quum pecuniae, quum voluptati, quum omnium rerum cupiditati resistes, ut facis; erit, credo, periculum, ne improbum ne-

*Sociorum*) Id est, Graecorum.

*Necessitudine*) Ordo publicanorum, qui erat equitum romanorum flos, semper Ciceroni faverat, et ab eo vicissim omnibus in rebus defensus fuerat. *F.*

*Beneficio*) Quia nisi Cicero consul Catilinae coniurationem exstinxisset, in negotiatorum fortunas impetus factus esset. *F.*

(1) Sic Ald. Victor. Graev. Ern. At cod. lens. et Gruter. *attollere*, ed. Rom. *accolere*.

gotiatorem, paullo cupidiorem publicanum comprimere non possis. Nam Graeci quidem sic te ita viventem intuebuntur, ut quendam ex annalium memoria, aut etiam de caelo divinnm hominem esse in provinciam delapsum putent. Atque haec nunc, non ut facias, sed ut te facere et fecisse gaudeas, scribo. Praeclarum est enim, summo cum imperio fuisse in Asia triennium, sic ut nullum te signum, nulla pictura, nullum vas, nulla vestis, nullum mancipium, nulla forma cuiusquam, nulla conditio pecuniae (quibus rebus abundat ista provincia) ab summa integritate continentiaque deduxerit. Quid autem reperiri tam eximium, ant tam expetendum potest, quam istam virtutem, moderationem animi, temperantiam, non latere in tenebris, neque esse abditam, sed in luce Asiae, in oculis clarissimae provinciae, atque in auribus omnium gentium ac nationum esse positam? non itineribus tuis perterreri [1] homines? non sumptu exhauriri? non adventu commoveri? esse, quocumque veneris, et publice et privatim maximam laetitiam, quum urbs custodem, non tyrannum, domus hospitem, non expilatorem, recepisse videatur?

3. His autem in rebus iam te usus ipse profecto erudivit, nequaquam satis esse, ipsum hasce habere virtutes, sed esse circumspiciendum diligenter, ut in hac cnstodia provinciae non te nnum, sed omnes ministros imperii tui, sociis, et civibus, et reipublicae praestare videare. Quamquam legatos habes eos, qui

(1) Vrsinus legendum pntabat *proteri.*

*Praestare*) Verbum est inris. *Praestare aliquem*, est praedem esse pro aliquo, et periculum, quod ex eo timetur, in se recipere. HOTOM.

*Legatos*) Legatos Romani appellabant (ut scribit Appianus lib. 1 B. C. at alii) quos provinciarum rectoribus addebant, nt iis auxilio essent, eorumque locum tenerent, ubi opus videretur. Fere dabantur a se-

ipsi per se habituri sint rationem dignitatis suae; de quibus honore, et dignitate, et aetate praestat Tubero, quem ego arbitror, praesertim quum scribat historiam, multos ex suis annalibus posse deligere, quos velit et possit imitari: Allienus autem noster est [1] quum animo et benivolentia, tum vero etiam imitatione vivendi. Nam quid ego de Gratidio dicam? quem certo scio ita laborare de existimatione sua, ut propter amorem in nos fraternum, etiam de nostra laboret. Quaestorem habes, non tuo iudicio delectum, sed eum, quem sors dedit. Hunc oportet et sua sponte esse moderatum, et tuis institutis ac praeceptis obtemperare. Quorum si quis forte esset sordidior, ferres eatenus, quoad per se negligeret eas leges, quibus esset [2] adstrictus: non ut ea potestate, quam tu ad dignitatem permisisses, ad quaestum uteretur. Neque enim mihi sane placet, praesertim quum hi mores tantum iam ad nimiam lenitatem et ad ambitionem [3] incubuerint, scrutari te omnes sordes, excutere unumquemque eorum: sed, quanta sit in quoque fides, tantum cuique committere. Atque inter hos, eos quos tibi comites et adiutores negotiorum publicorum dedit ipsa respublica, dumtaxat finibus his praestabis, quos ante praescripsi.

natu; interdum tamen a Praetoribus ipsis, permittente senatu, adsciscebantur. FACC.

(1) *Est* vulgo omissum quod Ms. cod. reperit Vrsinus, recte restituit Ern.

*Quaestorem*) Praetores non eligebant, sed sortiebantur sibi Quaestores suos; ideoque filiorum loco habebant tanquam a Diis datos. *F.*

*Ferres eatenus*) Modo non abutantur auctoritate tua ad quaestum, sinc eos abuti sua. Istiusmodi enim ministri non sine spe ingentis lucri patriam relinquunt, et in provincias eunt. *F.*

(2) Sic Ern. ex ed. Rom. Victor. Vulgo *quibus est.*

*Tantum iam*) I. F. Gronovius emendabat, *tantum non ad nimiam*, etc. Facciolatus, *mores sint, ut iam ad*, etc.

(3) Sic I. Gronov. e cod. Balliol. Vulgo aberat *ad*.

4. Quos vero aut ex domesticis convictionibus, aut ex necessariis apparitionibus tecum esse voluisti, qui quasi ex cohorte praetoris appellari solent, horum non modo facta, sed etiam dicta omnia praestanda nobis sunt. Sed habes eos tecum, quos possis recte facientes facile diligere; minus consulentes existimationi tuae, facillime coërcere: a quibus, rudis quum esses, videtur potuisse tua liberalitas decipi; nam ut quisque est vir optimus, ita difficillime esse alios improbos suspicatur; nunc vero tertius hic annus habeat integritatem eandem, quam superiores, cautiorem etiam ac diligentiorem. [1] Sint aures tuae, quae id, quod audiunt, existimentur audire, non in quas [2] ficte et simulate quaestus causa insusurretur. Sit annulus tuus non ut vas aliquod, sed tanquam ipse tu; non minister alienae voluntatis, sed testis tuae. Accensus sit eo numero, quo eum maiores nostri esse voluerunt: qui hoc non in beneficii loco, sed in laboris ac muneris, non temere nisi libertis suis deferebant: quibus illi quidem non multo secus, ac servis,

*Convictionibus*) Man. et Lamb. *convictoribus... apparitoribus*. Cic. filius eadem voce, *convictio*, utitur Fam. XVI, 21. *Anon.*

*Apparitionibus*) Apparitoris nomen generale, quo comprehenduntur omnes, qui magistratui alicui apparere solent, eique imperanti praesto esse, ut accensi, viatores, lictores, interpretes, scribae, praecones. *F.*

(1) Faern. et Vrsinus malebant *cautionem etiam diligentiorem*, probante Malaspina.

(2) Fortasse Cicero scripserat *non id quod.*

*Annulus tuus*) Hoc est, *annulus tuus* signatorius *non sit ut vas* aliquod, quo uti alii possint, et abuti: *sed tanquam ipse tu*. Tam certum sit, id velle te ac sentire, quod tuo est obsignatum anulo, quam si tu ipse verbis ac voce coram ediceres. Ita fere Turnebus, qui et aliud (*Adv.* XXVII, 1) proponit, quo non ita delector. Oliv.

*Accensus*) Accensi fuere ministri eorum magistratuum, qui vocationis ius habebant, non solum in Vrbe, sed etiam in Provinciis. Eos Varro dictos fuisse ab *acciendo* scribit in lib. V de L. L. Nam illorum officium erat vocare ad concionem, ad ius, ad delectum, etc. Eorum item silentium indicere, ubi opus esset, coram magistratu. *F.*

imperabant. Sit lictor non suae, sed tuae lenitatis apparitor; maioraque praeferant fasces illi ac secures dignitatis insignia, quam potestatis. Toti denique sit provinciae cognitum, tibi omnium, quibus praesis, salutem, liberos, famam, fortunas esse carissimas. Denique haec opinio sit, non modo iis, qui aliquid acceperint, sed iis etiam, qui dederint, te inimicum (si id cognoveris) futurum. Neque vero quisquam dabit, quum erit hoc perspectum, nihil per eos, qui simulant se apud te multum posse, abs te solere impetrari. Nec tamen est haec oratio mea huiusmodi, ut te in tuos aut durum esse nimium, aut suspiciosum velim. Nam si quis est eorum, qui tibi biennii spatio nunquam in suspicionem avaritiae venerit (ut ego Caesium, et Chaerippum, et Labeonem, et audio, et, quia cognovi, existimo), nihil est, quod non et iis, et si quis est alius eiusdemmodi, et committi et credi rectissime putem. Sed si quis est, in quo iam offenderis, de quo aliquid senseris; huic nihil credideris, nullam partem existimationis tuae commiseris.

5. In provincia vero ipsa, si quem es nactus, qui in tuam familiaritatem penitus intrarit, qui nobis ante fuerit ignotus; huic quantum credendum sit, vide: non quin possint multi esse provinciales viri boni; sed hoc sperare licet, iudicare periculosum est. Multis enim simulationum involucris tegitur, et

*Lictor*) Lictoras leuius agere iussi, lenitatis meritum sibi adsciscunt, ut hinc aliquid lucrifaciant. Praetori in provincia apparebant, quemadmodum in Vrbe, praeeuntes cum fascibus et securibus. Eorum erat submovare ubvios, damnatosque virgis caedere, ac securi percutere. *F.*

*Lenitatis*) Mere dixit, pro *severitatis*. Et est sensus: Adhibeat eam severitatem, non quam ipsi, sed quae tibi videbitur. HOTOM.

*Si quem*) Civem romanum, negotiandi causa in provincia degentem.

*Provinciales*) Id est romani cives, qui negotiorum suorum causa in provincia sedem posuerunt. *F.*

quasi velis quibusdam obtenditur uniuscuiusque natura: frons, oculi, vultus persaepe mentiuntur; oratio vero saepissime. Quamobrem, qui potes reperire ex eo genere hominum, qui [1] pecuniae cupiditate adducti careant his rebus omnibus, a quibus nos divulsi esse non possumus, te autem, alienum hominem, ament ex animo, ac non sui commodi causa simulent? Mihi quidem permagnum videtur; praesertim si iidem homines privatum non fere quemquam, praetores semper omnes amant. Quo ex genere si quem forte tui cognosti amantiorem (fieri enim potuit) quam temporis, hunc vero ad tuorum [2] numerum libenter adscribito: sin autem id non perspicies, nullum erit genus in familiaritate cavendum magis; propterea quod et omnes vias pecuniae norunt, et omnia pecuniae causa faciunt, et, quicum victuri non sunt, eius existimationi consulere non curant. Atque etiam e Graecis ipsis diligenter cavendae sunt quaedam [3] familiaritates, praeter hominum perpaucorum, si qui sunt vetere Graecia digni. Sic vero [4] fallaces sunt permulti, et leves, et diuturna servitute ad nimiam assentationem eruditi. Quos ego universos adhiberi liberaliter, optimum quemque hospitio amicitiaque coniungi dico oportere; nimiae familiaritates eorum neque tam fideles sunt (non enim audent adversari

(1) Schütz. *qui quum pecuniae..... te tamen*; cuius sedulitas in corrigendo Cicerone vereor ne nimis arguta aliquibus videatur. Bentiv.

*Careant*) Vrbe Roma, et tantis his bonis, quibus nos carere non possumus, nisi aegro animo et ad breve tempus. *F.*

*Tui, quam temporis*) Qui te plus amet, quatenus Cicero es, quam quatenus Praetor. *F.*

(2) Sic Vrsin. e libro Longolii. Vulg. *ad tuum numerum*.

(3) Schütz. abiecit *quaedam*, quae vox hic idem sonat, ac *quorundam hominum*. Bentiv.

(4) Schütz. rescripsit *Nunc vero*. Male: nam *sic vero* valet *ut nunc vero sunt*. Cler.

nostris voluntatibus), et vero invident non nostris solum, verum etiam suis.

6. Iam qui in eiusmodi rebus, in quibus vereor etiam ne durior sim, cautus esse velim ac diligens; quo me animo in servos esse censes? quos quidem quum omnibus in locis, tum praecipue in provinciis regere debemus: quo de genere multa praecipi possunt. Sed hoc et brevissimum est, et facillime teneri potest, ut ita se gerant in istis asiaticis itineribus, ut si iter Appia via faceres, neve interesse quidquam putent, utrum Tralles an Formias venerint. At, si quis est ex servis egregie fidelis, sit in domesticis rebus, et privatis; quae res ad officium imperii tui, atque ad aliquam partem reipublicae pertinebunt, de his rebus ne quid attingat. Multa enim, quae recte committi servis fidelibus possunt, tamen sermonis et vituperationis vitandae causa committenda non sunt. Sed nescio quo pacto ad praecipiendi rationem delapsa est oratio mea, quum id mihi propositum initio non fuisset. Quid enim ei praecipiam, quem ego in hoc praesertim genere intelligam prudentia non esse inferiorem, quam me; [1] usu vero etiam superiorem? Sed tamen si ad ea, quae faceres, auctoritas accederet mea, tibi ipsa illa [2] putavi fore iucundiora. Quare sint haec fundamenta dignitatis tuae: tua primum integritas et continentia; deinde omnium, qui tecum sunt, pudor; delectus in familiaritatibus, [3]

*Et vero invident*) Non possunt esse fideles, quia nobis invident: sicut invident etiam suis, qua parte praestant. Quidam extrudunt particulam *vero*; sed retineri debet, quia respondet superiori particulae *neque*. F.

*Appia via*) Id est sub ipsis Romae oculis. Erat autem Appia via inter Romam et Capuam, ab Appio Claudio strata. *F.*

*Tralles*) urbs Lydiae; *Formiae*, urbs novi Latii ad mare.

(1) *Quam me* Ernestius putabat a glossatore inculcatum.

(2) Sic Vrsinus correxit vulg. *ipsi illa*.

(3) Lem *familiaribus*.

et provincialium hominum et Graecorum, percautus et diligens; familiae gravis et constans disciplina.

7. Quae quum honesta sint in his privatis nostris quotidianisque rationibus; in tanto imperio, tam depravatis moribus, tam corruptrice provincia, divina videantur necesse est. Haec institutio atque haec disciplina potest sustinere in rebus statuendis et decernendis eam severitatem, qua tu in iis rebus usus es, ex quibus nonnullas simultates cum magna mea laetitia susceptas habemus. Nisi forte me Paconii nescio cuius, hominis ne Graeci quidem, at Mysii, aut Phrygis potius, querelis moveri putas; aut Tuscenii, hominis furiosi ac sordidi vocibus, cuius tu ex impurissimis faucibus inhonestissimam cupiditatem eripuisti summa cum aequitate. Haec, et cetera plena severitatis, quae statuisti in ista provincia, non facile sine summa integritate sustineremus. Quare sit summa in iure dicundo severitas, dummodo ea ne varietur gratia, sed conservetur aequabilis. Sed tamen parvi refert abs te ipso ius dici aequabiliter et diligenter, nisi idem ab iis fiet, quibus tu eius muneris aliquam partem concesseris. Ac mihi quidem videtur non sane magna varietas esse negotiorum in administranda Asia, sed ea tota iurisdictione maxime sustineri. In qua scientiae praesertim provincialis ratio ipsa expedita est: constantia est adhibenda et gravitas, quae resistat non solum gratiae, verum etiam suspicioni.

8. Adiungenda etiam est facilitas in audiendo, le-

*Simultates*) Quia Quintus nimia quadam acerbitate multorum in se odia commoverat: qua de causa parum secunda fama eum laborasse, scribit Suetonius in Augusto, cap. 3. *F.*

*Sustineri*) Totum hoc, quidquid est oneris, iurisdictionis est. MAN.

*Scientiae*) Facile erat ius dicere in provincia, in qua neque tam multae leges, neque tanta formularum quasi superstitio. *F.*

nitas in decernendo, in satisfaciendo ac disputando [1] diligentia. His rebus nuper C. Octavius iucundissimus fuit; apud quem primum [2] lictor quievit; tacuit accensus; quoties quisque voluit, dixit, et quam voluit diu. Quibus ille rebus fortasse nimis lenis videretur, nisi haec lenitas illam severitatem tueretur. Cogebantur Sullani homines, quae per vim et metum abstulerant, reddere. Qui in magistratibus iniuriose decreverant, eodem ipsis privatis erat iure parendum. Haec illius severitas acerba videretur, nisi multis condimentis humanitatis mitigaretur. Quod si haec lenitas grata Romae est, ubi tanta arrogantia est, tam immoderata libertas, tam infinita hominum licentia, denique tot magistratus, tot auxilia, tanta vis *populi*, [3] tanta senatus auctoritas; quam iucunda tandem praetoris comitas in Asia potest esse, in qua tanta multitudo civium, tanta sociorum, tot urbes, tot civitates unius hominis nutum intuentur? ubi nullum auxilium

*In satisfaciendo ac disputando*) Licebat Praetorum decretis interdum disputando resistere. Eorum autem erat resistentibus satisfacere. Habes exemplum rei huius in Orat. pro Quintio cap. 8. *F.*

(1) Manutios legendum suspicabatur *disceptando.*

*C. Octavius*) Pater Augusti, qui Macedoniam provinciam magna cum laude administravit. Vide Suetonium initio vitae Augusti. *F.*

(2) Vulgo *primus*. Recepi autem *primum*, quod iam Malaspina commendabat, hoc sensu ut Cicero primum huius instituti auctorem Octavium faciat; non ut referatur ad *deinde*, quod sit suppressum ante *tacuit*.

*Primus lictor*) Primi lictoris erat turbam arcere a tribunali, in itinere submovere obvios, etc. Alii legunt *primum*, quasi dicat, lictores primum quiescere coepisse apud Octavium. *F.*

*Tacuit accensus*) Noluit cuiquam silentium imperari, quod munus erat accensi. *F.*

*Sullani homines*) Qui Syllanae factionis auxilio in aliorum bona irrepserant. *F.*

*Tot auxilia*) Scilicet magistratus magistratui intercedebat; et ab uno ad alium auxilii causa pergebatur. *F.*

(3) Ernestio auctore addidi *populi*, quod abesse non potest, quia deinde sequitur *nulla concio*.

*Nullum auxilium*) Hinc apparet Praetores in provinciis summa cum potestate fuisse, a qua nulla esset provocatio. *F.*

est, nulla conquestio, nullus senatus, nulla concio? Quare permagni hominis est, [1] et quum ipsa natura moderati, tum vero etiam doctrina, atque optimarum artium studiis eruditi, sic se adhibere in tanta potestate, ut nulla alia potestas ab iis, quibus ipse praesit, desideretur. Cyrus ille a Xenophonte non ad historiae fidem scriptus, sed ad effigiem iusti imperii; cuius summa gravitas ab illo philosopho cum singulari comitate coniungitur (quos quidem libros non sine causa noster ille Africanus de manibus ponere non solebat: nullum est enim praetermissum in iis officium diligentis et moderati imperii); eaque si sic coluit ille, [2] qui privatus futurus nunquam fuit; quonam modo retinenda sunt iis, quibus imperium ita datum est, ut redderent, et ab iis legibus datum est, ad quas revertendum est?

9. Ac mihi quidem videntur huc omnia esse referenda iis, qui praesunt aliis, ut ii, qui erunt eorum in imperio, sint quam beatissimi: quod tibi et esse antiquissimum, et ab initio fuisse, ut primum Asiam attigisti, constante fama atque omnium sermone celebratum est. Est autem non modo eius, qui sociis et civibus, sed etiam eius, qui servis, qui mutis pecudibus praesit, eorum, quibus praesit, com-

*Nulla concio*) Hoc nomine populi auxilia significantur, quae per conciones eliciebantur. *F.*

(1) Ita Schützius. Bentiv. *Quare quum perm. h. est, tum—tum.* Vulgo: *Quare quum — et quum — tum.* T.

*Cyrus ille*) Videtur ex hoc loco effluxisse particula *ut.* Nam quum prius dixisset, *permagni hominis est,* recte infertur, *ut Cyrus ille*, etc. Et facile propter proximam syllabam *tur*, elidi potuit. Hor. — Tota haec constructio laborat inconsequentia, quod Graeci ἀνακόλουθον dicunt. Fit hoc impetu scribendi, et incuria quadam magni ingenii, nihil sibi metuentis. Sunt tibi alia generis huius et apud Ciceronem, et apud alios, tum latinos, tum graecos scriptores; quae si nos imitari velimus, risum moveamus. Facc.

(2) Ern. ut vitaretur ἀνακολουθία legendum esse coniiciebat *ea si sic coluit.* Sed nihil opus est, praesertim post longiorem parenthesin, eiusmodi ἀνακολουθίαν tollere.

modis utilitatique servire. Cuius quidem generis constare inter omnes video abs te summam adhiberi diligentiam; nullum aes alienum novum contrahi civitatibus; vetere autem magno et gravi multas abs te esse liberatas; urbes complures, dirutas ac paene desertas (in quibus unam Ioniae nobilissimam, alteram Cariae, Samum et Halicarnassum), per te esse recreatas; nullas esse in oppidis seditiones, nullas discordias; provideri abs te, ut civitates optimatium consiliis administrentur; sublata Mysiae latrocinia; caedes multis locis repressas; pacem tota provincia constitutam; neque solum illa itinerum atque agrorum, sed multo etiam plura et maiora oppidorum et fanorum furta et latrocinia esse depulsa; remotam a fama, et a fortunis, et ab otio locupletum, illam acerbissimam ministram praetorum avaritiae, calumniam; sumptus et tributa civitatum ab omnibus, qui earum civitatum fines incolant, tolerari aequabiliter; facillimos esse aditus ad te; patere aures tuas querelis omnium; nullius inopiam ac solitudinem, non modo illo populari accessu ac tribunali, sed ne domo quidem et cubiculo esse exclusam [1] tuo; toto denique imperio nihil acerbum esse, nihil crudele, atque omnia plena clementiae, mansuetudinis, humanitatis. Quantum vero illud est beneficium tuum, quod iniquo et gravi vectigali aedilicio, [2] magnis nostris simultatibus, Asiam liberasti? Enimvero, si unus homo nobilis queritur palam, te, quod edixeris, NE

*Calumniam*) Subornabantur enim ab avaris Praetoribus calumniatores, nempe ut locupletes spoliarent ipsi: ut de Verre legimus lib. II, ubi de Heraclio, Epicrate, Sostrato, etc. Hot.

(1) Lambino placebat: *sed ne domo quidem tua, et cubiculo esse exclusam tuo; toto denique* etc. Sed pronomine personali hic repetito facile caremus. — Interpunctionem Lambini cum Bentivolio admisi. Vulgo *tuo toto*. T.

(2) Sic auctore Holom. rescripsi pro vulg. *aedilciorum* (ludorum).

AD LVDOS PECVNIAE DECERNERENTVR, HS cc sibi eripuisse; quanta tandem pecunia penderetur, si omnium nomine, quicumque Romae ludos facerent, quod erat iam institutum, erogaretur? Quamquam has querelas hominum nostrorum illo consilio oppressimus (quod in Asia nescio quonam modo,[1] Romae quidem non mediocri cum admiratione laudatur),[2] quod, quum ad templum monumentumque nostrum civitates pecunias decrevissent; quumque id, et pro meis magnis meritis, et pro tuis maximis beneficiis, summa sua voluntate fecissent; nominatimque lex exciperet, VT AD TEMPLVM MONVMENTVMQVE CAPERE LICERET; quumque id, quod dabatur, non esset interiturum, sed in ornamentis templi futurum, ut non mihi potius, quam populo romano ac diis immortalibus datum videretur: tamen id, in quo erat dignitas, erat lex, erat eorum, qui faciebant, voluntas, accipiendum non putavi; quum aliis de causis, tum etiam ut animo aequiore ferrent ii, quibus nec deberetur, nec liceret. Quapropter incumbe toto animo, et studio omni in eam rationem, qua adhuc usus es, ut eos, quos tuae fidei potestatique senatus populusque romanus commisit et credidit, diligas, ut omni ratione [3] tueare, ut esse quam beatissimos velis. Quod si te sors Afris, aut Hispanis, aut Gallis praefecisset, immanibus ac barbaris nationibus;

(1) *Quomodo*) Sic Ern. rescripsit pro vulg. *nescio quonam modo*. Recte.—At *quonam modo* pro *quomodo* alias occurrit apud Ciceronem, ut in epist. 715, et Pollionem ep. 833. BENTIV.

(2) Parenthesibus adhibitis orationem sublevavi. Vulgaris enim interpunctio, sequente altero *quod*, minus commoda visa est. TYP.

*Ad templum monumentumque*) Civitates Asiae pecunias decreverant, quibus templum construeretur, in eoque monumentum Marco Ciceroni poneretur. *F.*

*Lex exciperet*) Lex de repetundis vetabat, ne pecuniae in provincia caperentur, nisi nominibus illis, quae in lege ipsa excipiebantur. *F.*

*Quibus nec deberetur*) Aediles, qui pecunias petebant ad ludos. *F.*

(3) Vulg. *et omni ratione tueare.* Suavior autem fit anaphora, particulam ut repetendo. Sic paullo post

tamen esset humanitatis tuae, consulere eorum commodis, et utilitati salutique servire. Quum vero ei generi hominum praesimus, non modo in quo ipsa sit, sed etiam a quo ad alios pervenisse putetur humanitas; certe iis eam potissimum tribuere debemus, a quibus accepimus. Non enim me hoc iam dicere pudebit, praesertim in ea vita, atque iis rebus gestis, in quibus non potest residere inertiae aut levitatis ulla suspicio, nos ea, quae consequuti sumus, his studiis et artibus esse adeptos, quae sint nobis Graeciae monumentis disciplinisque tradita. Quare praeter communem fidem, quae omnibus debetur, praeterea nos [1] isti hominum generi praecipue debere videmur, ut, quorum praeceptis simus eruditi, apud eos ipsos, quod ab iis didicerimus, velimus expromere. Atque ille quidem princeps ingenii et doctrinae Plato, tum denique fore beatas respublicas putavit, si aut docti ac sapientes homines eas regere coepissent, aut ii, qui regerent, omne suum studium in doctrina ac sapientia collocarent. [2] Hanc coniunctionem videlicet potestatis ac sapientiae saluti censuit civitatibus esse posse: quod fortasse aliquando universae reipublicae nostrae, nunc quidem profecto isti provinciae contigit, ut is in ea summam potestatem haberet, cui in doctrina, cui in virtute atque humanitate percipienda plurimum a pueritia studii fuisset et temporis. Quare cura, ut hic annus, qui ad laborem tuum accessit, idem ad salutem Asiae prorogatus esse videatur. Quoniamque [3] in te retinendo fuit Asia fe-

§. 9 est. — Facciol. emendabat *et omni..... et esse.*

(1) Schütz. omisit *praeterea*, eo quod hic frigide redundare iam Ernestius monuerit. Equidem coniunctionem reposui cum Bentivolio, qui eam non sine vi inculcatam putat. TYP.

(2) Recte sic Ern. pro vulg. *collocassent.*

(3) Vulgo *quoniam*. Copulam addidi Faërno et Malaspina auctoribus.

licior, quam nos in deducendo; perfice, ut laetitia provinciae desiderium nostrum leniatur. Etenim si in promerendo, ut tibi tanti honores haberentur, quanti haud scio an nemini, fuisti omnium diligentissimus; multo maiorem in his honoribus tuendis adhibere diligentiam debes. Et quidem de isto genere honorum quid sentirem, scripsi ad te ante. Semper eos putavi, si vulgares essent, viles; si temporis causa constituerentur, leves; si vero (id quod ita factum est) meritis tuis tribuerentur, existimabam multam tibi in his [1] tuendis operam esse ponendam. Quare quoniam in istis urbibus cum summo imperio et potestate versaris, in quibus tuas virtutes consecratas et in deorum numero collocatas vides; in omnibus rebus, quas statues, quas decernes, quas ages, quid tantis hominum opinionibus, tantis de te iudiciis, tantis honoribus debeas, cogitabis. Id autem erit eiusmodi, ut consulas omnibus, ut medeare incommodis hominum, provideas saluti, ut te parentem Asiae et dici et haberi velis.

10. Atque huic tuae voluntati ac diligentiae difficultatem magnam afferunt publicani. Quibus si adversamur, ordinem de nobis optime meritum, et per nos cum republica coniunctum, et a nobis, et a republica diiungemus. [2] Sin autem omnibus in rebus

*Tanti honores*) Positis aris ac templis, ut in more provinciarum fuit, virtutibus Quinti, iustitiae, clementiae, fidei, etc. *F.*

*Tuendis*) Is tuetur honores suos, qui dignus facit suis honoribus. *F.*

(1) *Honoribus* vulgo additum e glossemate scilicet delevi. Idem elegantius hic omitti vidit Ernestius.

*Publicani*) Quibus morem gerere difficile erat, simulque sociorum iura tueri, eorumque voluntates sibi conciliare. *F.*

*Optime meritum*) Publicani magnam operam Ciceroni navaverant in exstinguenda Catilinae coniuratione; eique mutuorum beneficiorum causa coniunctissimi erant. *F.*

(2) Hoc Ern. post Victor. et Iac. Gronov. restituit ex edd. antiqq. Vulgo *disiungemus*.

obsequemur; funditus eos perire patiemur, quorum non modo saluti, sed etiam commodis consulere debemus. Haec est una (si vere cogitare volumus) in toto imperio tuo difficultas. Nam esse abstinentem, continere omnes cupiditates, suos coërcere, iuris aequabilem tenere rationem; facilem se in rebus cognoscendis, in hominibus audiendis admittendisque praebere; praeclarum magis est, quam difficile. Non est enim positum in labore aliquo, sed in quadam inductione animi atque voluntate. Illa causa publicanorum quantam acerbitatem afferat sociis, intelleximus ex civibus, qui nuper in portoriis Italiae tollendis, non tam de portorio, quam de nonnullis iniuriis portitorum querebantur. Quare non ignoro, quid sociis accidat in ultimis terris, quum audierim in Italia querelas civium. Hic te ita versari, ut et publicanis satisfacias, praesertim publicis male redemptis, [1] et socios perire non sinas, divinae cuiusdam virtutis esse videtur. [2] Ac primum Graecis (id quod acerbissimum est) quod sunt vectigales, non ita acerbum videri debet, propterea quod sine imperio populi romani, suis institutis, per se ipsi ita fuerunt. Nomen autem publicani aspernari non possunt, qui pendere ipsi vectigal sine publicano non potuerunt, quod iis aequaliter Sulla descripserat. Non

*Portoriis*) Q. Metellus Nepos, quum Praetor esset, portoria Italiae lege lata, sustulerat: qua de re vide Dionem. De his ipsis portoriis sublatis scribit Cicero lib. II ad Att. ep. 16. *F.*

(1) *I. e.* vectigalibus nimium magno conductis.

(2) Vulgo additur *id est tuae*; quod, quum ex glossa fluxerit, delevi.

*Suis institutis*) Graecia, quum libera esset, suis populis vectigalia describebat. *F.*

*Sine publicano*) Ipsae enim per se civitates non facile ad colligendum vectigal adducuntur, nisi sit, qui praecipuam huius muneris curam gerat, et suo periculo a sociis exigat. Quod facit publicanus. MAN.

*Aequaliter*) Quo facilius sine publicano exigi videbatur posse. ID.

esse autem leniores in exigendis vectigalibus Graecos, quam nostros publicanos, hinc intelligi potest, quod Caunii nuper, omnesque ex insulis, quae erant ab Sulla Rhodiis attributae, confugerunt ad senatum, nobis ut potius vectigal, quam Rhodiis penderent. Quare nomen publicani neque ii debent horrere, qui semper vectigales fuerunt; neque ii aspernari, qui per se pendere vectigal non potuerunt; neque ii recusare, qui postulaverunt. Simul et illud Asia cogitet, nullam a se neque belli externi, neque discordiarum domesticarum calamitatem afuturam fuisse, si hoc imperio non teneretur. Id autem imperium quum retineri sine vectigalibus nullo modo possit, aequo animo parte aliqua suorum fructuum pacem sibi sempiternam redimat atque otium. Quod si genus ipsum et nomen publicani non iniquo animo sustinebunt; poterunt iis, consilio et prudentia tua, reliqua videri mitiora. Possunt in pactionibus faciendis non legem spectare censoriam, sed potius commoditatem conficiendi negotii, et liberationem molestiae. Potes etiam tu id facere, quod et fecisti egregie, et facis, ut commemores, quanta sit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus, ut remoto imperio ac vi potestatis et fascium, publicanos cum Graecis gratia atque auctoritate coniungas. Sed et ab iis, de quibus optime tu meritus es, et qui tibi omnia de-

*Caunii*) Populi Cariae. Caunus autem portus erat ad Rhodium mare in Lyciae confinio. *F.*

*Rhodiis attributae*) Sylla decreverat, ut Caunii, et vicinae insulae vectigalia inferrent in aerarium Rhodiorum. *F.*

*In pactionibus*) Paciscebantur publicani cum provincialibus de modo, de re, de tempore, etc. *F.*

*Legem censoriam*) Vectigalium luendorum cura penes censores erat, qui certas conditiones conductoribus dicebant, ne nimia acerbitate et avaritia socios perderent. *F.*

*Commoditatem*) Vt res exitum inveniat, quaedam remitti in pactionibus debent. *F.*

bent, hoc petas, ut facilitate sua, nos eam necessitudinem, quae est nobis cum publicanis, obtinere et conservare patiantur. Sed quid ego te haec hortor, quae tu non modo facere potes tua sponte sine cuiusquam praeceptis, sed etiam magna iam ex parte perfecisti? Non enim desistunt nobis agere quotidie gratias honestissimae et maximae societates: [1] quod quidem mihi idcirco iucundius est, quod idem faciunt Graeci. Difficile est autem, ea, quae commodis, utilitate, et prope natura diversa sunt, voluntate coniungere. At ea quidem, quae supra scripta sunt, non ut te instituerem, scripsi (neque enim prudentia tua cuiusquam praecepta desiderat), sed me in scribendo commemoratio tuae virtutis delectavit: quamquam in his literis longior fui, quam aut vellem, aut quam me putavi fore.

11. Vnum est, quod tibi ego praecipere non desinam, neque te patiar (quantum in me erit) cum exceptione laudari. Omnes enim, qui istinc veniunt, ita de tua virtute, integritate, humanitate commemorant, ut in tuis summis laudibus excipiant unam iracundiam. Quod vitium, quum in hac privata quotidianaque vita levis esse animi atque infirmi videtur; tum vero nihil est tam deforme, quam ad summum imperium etiam acerbitatem naturae adiungere. Quare illud non suscipiam, ut, quae de iracundia dici solent a doctissimis hominibus, ea tibi nunc exponam, quum et nimis longus esse nolim, et ex multorum scriptis ea facile possis cognoscere: illud, quod [2] est epistolae proprium, ut is, ad quem scribitur, de iis

*Hoc petas*) Vt tibi in re hac gratificentur, id est ut pactionum difficultates removeant, et negotium expediant. *F.*

(1) Scil. *publicanorum*.

(2) Schütz. auctore Ernestio delevit *illud*. T.

rebus, quas ignorat, certior fiat, praetermittendum esse non puto. Sic ad nos omnes fere deferunt, nihil, quum absit iracundia, te fieri posse iucundius. Sed quum te alicuius improbitas perversitasque commoverit, sic te animo incitari, ut ab omnibus tua desideretur humanitas. Quare quoniam in eam rationem vitae nos non tam cupiditas quaedam gloriae, quam res ipsa ac fortuna deduxit, ut sempiternus sermo hominum de nobis futurus sit; caveamus, quantum efficere et consequi possumus, ut ne quod in nobis insigne vitium fuisse dicatur. Neque ego nunc hoc contendo, quod fortasse quum in omni natura, tum iam in nostra aetate difficile est, mutare animum, et si quid est penitus insitum moribus, id subito evellere: sed te illud admoneo, ut, si hoc plane [1] vitare non potes, quod ante occupatur animus ab iracundia, quam providere ratio potuit, ne occuparetur; ut te ante compares, quotidieque meditere, resistendum esse iracundiae; quumque ea maxime animum moveat, tum tibi esse diligentissime linguam continendam: quae quidem mihi virtus non interdum minor videtur, quam omnino non irasci. Nam illud non solum est gravitatis, sed nonnunquam etiam lentitudinis: moderari vero et animo et orationi, quum sis iratus, aut etiam tacere, et tenere in sua potestate motum animi et dolorem, etsi non est perfectae sapientiae, tamen est non mediocris ingenii. Atque in hoc genere multo te esse iam commodiorem mitioremque nuntiant. Nullae tuae vehementiores animi concitationes, nulla maledicta ad nos, nullae contumeliae perferuntur: quae quum abhorrent a literis,

(1) Alii *plene*.

*Vt te ante*) Particula ut redundat; quod eleganter fieri solet, quoties multa interponuntur. *F.*

*Lentitudinis*) Vide Tusc. IV, 19.

ab humanitate, tum vero contraria sunt imperio ac dignitati. Nam si implacabiles iracundiae sint, summa est acerbitas; sin autem exorabiles, summa levitas: quae tamen (ut in malis) acerbitati anteponenda est. Sed quoniam primus annus habuit de hac reprehensione plurimum sermonis, credo propterea, quod tibi hominum iniuriae, quod avaritiae, quod insolentia praeter opinionem accidebat, et intolerabilis videbatur; secundus autem multo lenior, quod et consuetudo, et ratio, et (ut ego arbitror) meae quoque literae te patientiorem lenioremque fecerunt: [1] tertius annus ita esse debet emendatus, ut ne minimam quidem rem quisquam possit ullam reprehendere.

12. Ac iam hoc loco non hortatione, neque praeceptis, sed precibus tecum fraternis ago, totum ut animum, curam, cogitationemque tuam ponas in omnium laude undique colligenda. Quod si in mediocri statu sermonis ac praedicationis nostrae res essent; nihil abs te eximium, nihil praeter aliorum consuetudinem postularetur. Nunc vero, propter earum rerum, in quibus versati sumus, splendorem et magnitudinem, nisi summam laudem ex ista provincia assequimur, vix videmur summam vituperationem posse vitare. Ea nostra ratio est, ut omnes boni quum faveant, tum etiam a nobis omnem diligentiam virtutemque et postulent et exspectent; omnes autem improbi (quod cum iis bellum suscepimus sempiternum) vel minima re ad reprehendendum contenti esse videantur. Quare quoniam theatrum tuis virtutibus est datum, [2] celebritate refertissimum, magni-

(1) Ernestio videbatur esse debere *acciderat — fecerant*; sed nihil opus correctione.

(2) In edd. vett. erat *quoniam eiusmodi theatrum est totius Asiae* omisso *virtutibus est datum*, quod primus

tudine amplissimum, iudicio eruditissimum, natura autem ita resonans, ut usque Romam significationes vocesque referantur; contende, quaeso, atque elabora, non modo ut his rebus dignus fuisse, sed etiam ut illa omnia tuis artibus superasse videare. Et quoniam mihi casus urbanam in magistratibus administrationem reipublicae, tibi provincialem dedit; si mea pars [1] nemini cedit, fac, ut tua ceteros vincat. Simul et illud cogita, nos non de reliqua et sperata gloria iam laborare, sed de parta dimicare. Quae quidem non tam expetenda nobis fuit, quam tuenda est. Ac si mihi quidquam esset abs te separatum, nihil amplius desiderarem hoc statu, qui mihi iam partus est. Nunc vero res sic sese habet, ut, nisi omnia tua facta atque dicta nostris rebus istinc respondeant, ego me meis tantis laboribus, tantisque periculis, quorum tu omnium particeps fuisti, nihil consequutum putem. Quod si, ut amplissimum nomen consequeremur, unus praeter ceteros adiuvisti; certe idem, ut id retineamus, praeter ceteros elaborabis. Non est tibi his [2] solis utendum existimationibus ac iudiciis, qui nunc sunt, hominum, sed iis etiam, qui futuri sunt: quamquam illorum erit verius iudicium, obtrectatione et malivolentia liberatum. Denique illud etiam debes cogitare, non te tibi soli gloriam quaerere: quod si esset, tamen non negligeres, praesertim quum amplissimis monumentis consecrare voluisses memoriam nominis tui: sed ea tibi est communicanda me-

Victorius addidit, sequutusque est Gruterus. In Bessarionis libro aberat *Asiae*, quod sine dubio e glossa accessit. Nos quoque voculam *eiusmodi* delevimus hic prorsus otiosam.

(1) Sic Faern. Malasp. Ursin. Man. Recte. Vulg. *et si*.

(2) Lem. omisit *his*.

*Monumentis*) Refertur hoc ad honores, quorum meminit in cap. 10. Manutius putat referri ad annales a Quinto scriptos. *F.*

cum, prodenda liberis nostris. In quo [1] cavendum est, ne, si negligentior fueris, non solum tibi parum consuluisse, sed etiam tuis invidisse videaris. Atque haec non eo dicuntur, ut te oratio mea dormientem excitasse, sed potius ut currentem incitasse videatur. Facies enim perpetuo, quae fecisti, ut omnes aequitatem tuam, temperantiam, severitatem, integritatemque laudent. Sed me quaedam tenet, propter singularem amorem, infinita in te aviditas gloriae: quamquam illud existimo, quum iam tibi Asia, sicut unicuique sua domus, nota esse debeat, quum ad tuam summam prudentiam tantus usus accesserit, nihil esse, quod ad laudem attineat, quod non tu optime perspicias, et tibi non, sine cuiusquam hortatione, in mentem veniat quotidie. Sed ego, qui, quum tua lego, te audire, et qui, quum ad te scribo, tecum loqui videor: idcirco et tua longissima quaque epistola maxime delector, et ipse in scribendo saepe sum longior. Illud te ad extremum et oro et hortor, ut, tanquam poëtae boni et actores industrii solent, sic tu in extrema parte et conclusione muneris ac negotii tui diligentissimus sis, ut hic tertius annus imperii tui, tanquam tertius actus, perfectissimus atque ornatissimus fuisse videatur. Id facillime facies, si me (cui semper uni magis, quam universis, placere voluisti) tecum semper esse putabis, et omnibus iis rebus, quas dices ac facies, interesse. Reliquum est, ut te orem, ut valitudini tuae, si me et tuos omnes valere vis, diligentissime servias.

(1) Recte sic Ern. vulgo *in qua*.

*Tertius actus*) Hinc apparet, aliquando tribus actibus fabulas fuisse conclusas; quamvis scribat Horatius in ep. ad Pisones vers. 189: *Neve minor quinto*, etc. Ceterum huius loci comparatio non cadit in numerum, sed in finem et conclusionem. *F.*

## II.

**Scr. mense Novembri A. V. C. 794.**

*De Statii, Quinti liberti, adventu hominumque de eo sermonibus* 1; *de Graecorum provincialium adversus Quintum querelis, suoque eos placandi studio* 2; *de Romanis negotiatoribus Quinto iratis* 3; *se nihil in Quinto nisi orationis acerbitatem, iracundiam et literarum ad alios missarum indiligentiam reprehendisse* 4; *itaque ut eiusmodi epistolas tollat fratrem hortatur* 5. *L. Flavii praetoris designati querelas exponit* 6; *obiurgationes suas excusat* 7. *Attali Iphemeni et Aesopi tragoedi negotium commendat* 8; *statum reipubl. exponit, suamque spem rei adversus Clodium bene gerendae demonstrat* 9.

MARCVS Q. FRATRI S.

Statius ad me venit a. d. VIII kalend. novembr. Eius adventus, quod ita scripsisti, direptum iri te a tuis, dum is abesset, molestus mihi fuit. Quod autem exspectationem tui, [1] concursumque eum, qui erat futurus, si una tecum decederet, neque antea visus esset, sustulit; id mihi non incommode visum est accidisse. Exhaustus enim est sermo hominum, et multis emissae iam eiusmodi voces, *ἀλλ' αἰεί τινα φῶτα μέγαν*; quae te ab-

(1) Schütz. rescripsit *sui* pro vulgato *tui*. Sed, ait, totus orationis nexus postulat *sui*. Sensus enim hic est: quamquam mihi molestus fuit Statii adventus, quod tu aegre eo cares, ut scripsisti, propterea quod direptum te iri a servis tuis, dum is absit, putas, tamen propterea eum venisse laetor, quod si una tecum decederet, neque antea visus esset, magna eius exspectatio et concursus ad eum videndum futurus fuisset hominum curiosorum et mirantium, quid tandem sit in illo Statio, quod tibi tantopere placeat. — Nempe omnes Romae avidissime exspectabant decessum Quinti Ciceronis, ut viderent illum libertum, qui apud eum gratiosissimus fuisset, quippe una cum illo venturus erat Romam. Quum autem venisset Statius ante Quintum, exspectationem huius sustulit; id quod magnopere laetatur Marcus. Schütz. mutavit *tui* in *sui* nulla necessitate; nam ideo in magna exspectatione erat Quintus, quod sine eo non sperabant fore, ut possent videre libertum eius. BENT.

Ἀλλ' αἰεὶ) *Sed semper hominem quendam magnum*, etc. Homeri versus est in Od. 9, vers. 513 de Vlysse

sente confecta esse laetor. Quod autem idcirco a te missus est, mihi ut se purgaret, id necesse minime fuit. Primum enim nunquam ille mihi fuit suspectus: neque ego, quae ad te de illo scripsi, scripsi meo iudicio, sed quum ratio salusque omnium nostrum, qui ad rempublicam accedimus, non veritate solum, sed etiam fama niteretur, sermones ad te aliorum semper, non mea iudicia perscripsi. Qui quidem quam frequentes essent, et quam graves, adventu suo Statius ipse cognovit. Etenim intervenit nonnullorum querelis, quae apud me de illo ipso habebantur; et sentire potuit, sermones iniquorum in suum potissimum nomen erumpere. Quod autem me maxime movere solebat, quum audiebam, illum plus apud te posse, quam gravitas illius [1] aetatis et imperii prudentia postularet: quam multos enim mecum egisse putas, ut se Statio commendarem? quam multa autem ipsum ἀφελῶς mecum in sermone ita protulisse, «id mihi non placuit:

a Polyphemo pronuntiatur: a quo tam pusillo, tamque imbecillo miratur se esse excaecatum. Nunc qua ratione sententia, de Vlysse et Polyphemo ab Homero prolata, ad Quintum et ad Statium accommodari possit, ut certe egregie potest, consideremus. Per triennium iam Quintus Asiam rexerat. Scripta enim est epistola in exitu fere anni tertii. Rationem eius administrationis famae iam nuntiique Romam pertulerant; satisque notum erat omnibus in rebus eum uti consilio Statii liberti; quod Cicero modo occulte, modo aperte conqueritur. Exspectabant igitur homines liberti Statii adventum in urbem cum Quinto, quasi τινὰ φῶτα μέγαν, a quo provinciam esse administratam, tanquam a proconsule audissent; qui quum venisset, quasi decepti, itidem ut Polyphemus, iisdem, quibus ille, versibus errorem suum poterant iudicare. Quae igitur voces, si cum Quinto Statius orbem esset ingressus, coniectae fuissent, eas in unum Statium, absente Quinto, emissas Cicero gaudet; idque modeste significat, quum ait: *id mihi non incommode visum est accidisse*: ne offenderet animum Quinti ad iracundiam propensi, et de Statio optime existimantis. Max.

(1) Schütz. de sententia Lambini edidit *istius aetatis*; quod agitur de Statio, qui iam Romae erat. At potuit Cicero loqui de Statio adhuc absente, et de re praeterita, ut indicant illae locutiones *illum plus apud te posse*. Bent. — Lem. *istius aet.*

Ἀφελῶς) Tuto, secure.

*Id mihi.... deterrui*) Verba sunt,

monui, suasi, deterrui?» [1] Quibus in rebus etiamsi fidelitas summa est (quod prorsus credo, quoniam tu ita iudicas), tamen species ipsa tam gratiosi liberti, aut servi, dignitatem habere nullam potest. Atque hoc sic habeto (nihil enim nec temere dicere, nec astute reticere debeo), materiam omnem sermonum eorum, qui [2] de te detrahere vellent, Statium dedisse: et antea tantum intelligi potuisse, iratos tuae severitati esse nonnullos; hoc manumisso, iratis, quod loquerentur, non defuisse.

2. Nunc respondebo ad eas epistolas, quas mihi reddidit L. Caesius (cui, quoniam ita te velle intelligo, nullo loco deero), quarum altera est de Blandenio Zeuxide, quem scribis certissimum matricidam tibi a me intime commendari. Qua de re, et de hoc genere toto, ne forte me in Graecos tam ambitiosum factum esse mirere, pauca cognosce. Ego quum Graecorum querelas nimium valere sentirem, propter hominum ingenia ad fallendum parata; quoscumque de te queri audivi, quacumque potui ratione placavi. Primum Dionysipolitas, qui erant inimicissimi mei, lenivi: quorum principem Hermippum non solum sermone meo, sed etiam familiaritate devinxi. Ego Apamensem Hephaestum, ego levissimum hominem, Megaristum Antandrium, ego Niciam Smyrnaeum, ego nugas maximas omni mea comitate sum complexus, Nymphontem etiam Colophonium. Quae feci omnia, non quo me, aut ii homines, aut tota natio dele-

quae in sermone cum Marco proferebat libertus ille. *F.*

(1) Alii minus perspicue sic interpungunt: *postularet, (quam multis —— ita protulisse?) id mihi non placuit.* T.

(2) Lambinus malebat *materiam omnem sermonum iis, qui —*

*Mei*) Forte abundat *mei*, et subaudiendum *tui*. Man.

*Nugas maximas*) Levissimos infimaeque conditionis homines, qui nec nominandi sunt. Id.

claret: pertaesum est levitatis, et assentationis hominum [1] non officiis, sed temporibus servientium. Sed, ut ad Zeuxim revertar: quum is de M. Casellii sermone secum habito, quae tu scribis, ea ipsa loqueretur, obstiti eius sermoni, et hominem in familiaritatem recepi. Tua autem quae fuerit cupiditas tanta, nescio, quod scribis cupiisse te, quoniam Smyrnae duo Mysos insuisses in culeum, simile in superiore parte provinciae edere exemplum severitatis tuae, et idcirco Zeuxim elicere omni ratione voluisse: quem adductum in iudicium fortasse dimitti non oportuerit; conquiri vero et elici blanditiis (ut tu scribis) ad iudicium, necesse non fuit; cum praesertim hominem, quem ego et ex suis civibus, et ex multis aliis quotidie magis cognosco nobiliorem esse prope, quam civitatem suam.

3. At enim Graecis solis indulgeo. Quid? L. Caecilium nonne omni ratione placavi? quem hominem? qua ira? quo spiritu? quem denique, praeter Tuscenium, cuius causa sanari non potest, non mitigavi? Ecce supra caput homo levis ac sordidus, sed tamen equestri censu, Catienus: etiam is lenietur. Cuius tu in patrem quod fuisti asperior, non reprehendo: certo enim scio, te fecisse cum causa. Sed quid opus fuit eiusmodi literis, quas ad ipsum misisti? illum crucem sibi ipsum constituere, ex qua tu eum ante detraxisses: te curaturum, fumo [2] ut

(1) *Hominum* de Ernestii sententia rescripsi pro vulg. *animorum*. — Hoc per synecdochen dictum praefero. Bent.

*In culeum*) Quae parricidarum erat poena. Vide pro Sex. Roscio Amer.

*L. Caecilium*) Hi sunt homines romani, qui in provincia Quinti negotiabantur. Man.

*Ecce supra caput*) Ecce praeter eos quos significavi, occurrit animo meo, et quasi supra caput adstat, a me nominandus Catienus. Id.

(2) Vrsinus malebat *furno*. Sed vulgata recte se habet.

comburerelur, plaudente tota provincia. Quid vero ad C. Fabium, nescio quem (nam eam quoque epistolam T. Catienus circumgestat), renuntiari tibi, Licinium plagiarium cum suo pullo milvino tributa exigere? Deinde rogas Fabium, ut et patrem et filium vivos comburat, si possit: sin minus, ad te mittat, uti iudicio comburantur. Hae literae abs te per iocum missae ad C. Fabium, si modo sunt tuae, quum leguntur, invidiosam atrocitatem verborum habent.

4. Ac, si omnium mearum literarum praecepta repetes, intelliges, nihil esse a me, nisi orationis acerbitatem et iracundiam, et, si forte, raro literarum missarum indiligentiam reprehensam. Quibus quidem in rebus si apud te plus auctoritas mea, quam tua sive natura paullo acrior, sive quaedam dulcedo iracundiae, sive dicendi sal facetiaeque, valuisset, [1] nihil sane esset, quod nos poeniteret. Et mediocri me dolore putas affici, quum audiam, qua sit existimatione Virgilius, qua tuus vicinus C. Octavius? Nam si te interioribus vicinis tuis, Ciliciensi et Syriaco anteponis, valde magnum facis. Atque is dolor est, quod quum ii, quos nominavi, te innocentia non vincant, vincunt tamen artificio benivolentiae colligendae, qui neque Cyrum Xenophontis, neque Agesilaum noverint: quorum regum summo in imperio nemo unquam verbum ullum asperius audivit.

5. Sed haec a principio tibi praecipiens, quantum profecerim, non ignoro. Nunc tamen decedens (id

*Milvino*) Videtur fuisse Licinii servulus, aut certe comes in rapinis hoc nomine. Addit *Pullo*, per iocum, ad rapacitatem indicandam, quia milvii rapaces. MAN.

(1) Optime sic edidit Ernestius pro vulg. *valuissent*. Pendet enim verbum ex illo *auctoritas mea*.

*Interioribus vicinis tuis*) Qui in ipsa Asia sunt, et aliquam provinciae tuae partem, a te demandatam, administrant. MAN.

quod mihi iam facere videris) relinque, quaeso, quam iucundissimam memoriam tui. Successorem habes perblandum: cetera valde illius adventu tua requirentur. In literis mittendis (ut saepe ad te scripsi) nimium te exorabilem praebuisti. Tolle omnes, si potes, iniquas, tolle inusitatas, tolle contrarias. Statius mihi narravit, scriptas ad te solere afferri, ab se legi; et, si iniquae sint, fieri te certiorem. Antequam vero ipse ad te venisset, nullum delectum literarum fuisse: ex eo esse volumina selectarum epistolarum, quae reprehendi solerent. Hoc de genere nihil te nunc quidem moneo. Sero est enim: ac scire potes, multa me varie diligenterque monuisse. Illud tamen, quod Theopompo mandavi, quum essem admonitus ab ipso, vide per homines amantes tui, quod est facile, ut haec genera tollantur epistolarum, primum iniquarum, deinde contrariarum, tum absurde et inusitate scriptarum, postremo in aliquem contumeliosarum. Atque ego haec tam esse, quam audio, non puto: et si sunt occupationibus tuis minus animadversa, nunc perspice et purga. Legi epistolam, quam ipse scripsisse Sulla nomenclator dictus est, non probandam: legi nonnullas iracundas.

6. Sed tempore ipso de epistolis. Nam quum hanc paginam tenerem, L. Flavius, praetor designatus, ad me venit, homo mihi valde familiaris. Is mihi, te ad procuratores suos literas misisse (quae mihi visae sunt iniquissimae), ne quid de bonis, quae L. Octavii Nasonis fuissent, cui L. Flavius heres est, deminnerent ante, quam C. Fundanio pecuniam solvissent.

*Exorabilem*) Edit. vetus, *inexorabilem*. Alterum placuit Manutio et Lamb.

*Tolle*) Da operam ut colligantur, et supprimantur. MAN.

*Tempore ipso*) Opportune haec de epistolis a te paulo consideratius scribendis.

Itemque misisse ad Apollonidienses, ne de bonis, quae Octavii fuissent, deminui paterentur, priusquam Fundanio debitum solutum esset. Haec mihi verisimilia non videntur. Sunt enim a prudentia tua remotissima. Ne deminuat heres? Quid si infitiatur? quid si omnino non debetur? quid? praetor solet iudicare deberi? Quid? ego Fundanio non cupio? non amicus sum? non misericordia moveor? Nemo magis; sed via iuris eiusmodi est quibusdam in rebus, ut nihil sit loci gratiae. Atque ita mihi dicebat Flavius scriptum in ea epistola, quam tuam esse dicebat, te aut quasi amicis tuis gratias acturum, aut quasi inimicis incommodaturum.[1] Quid multa? ferebat graviter, et[2] vehementer mecum querebatur, orabatque, ut ad te quam diligentissime scriberem: quod facio, et te prorsus vehementer etiam atque etiam rogo, ut et procuratoribus Flavii remittas de deminuendo, et de Apollonidiensibus, ne quid perscribas, quod contra Flavium sit: amplius, et Flavii causa, et scilicet Pompeii, facias omnia. Nolo medius fidius ex tua iniuria in illum, tibi liberalem me videri: sed te oro, ut ipse[3] auctoritatem et monumentum aliquod decreti, aut literarum tuarum relinquas, quod sit ad Flavii rem et ad causam accommodatum. Fert enim graviter homo et

*Si infitiatur*) Deberi quidquam Fundanio. MAN.

*Praetor*) Praetor, ut in libro de Legibus ostendimus, non iudicabat, sed ius dicebat. Iudicabant autem iudices a praetore dati, quum aliis de causis, tum etiam de iis, in quibus, petita pecunia deberetur necne, diiudicari oportebat. Monet igitur Quintum, contra consuetudinem eum fecisse, qui iudicaverit deberi. ID.

(1) Sic cod. Pal. 4. Vulgo *incommoda laturum*. — Lem. et Bent. vulgatam retinent. Ant. Cesari vertit *fattala costar cara*. T.

(2) Ita Sch. e coniect. Ernestii; Bentiv. post Lamb. *idque veh.* Vulgo *id veh.* T.

*Remittas de diminuendo*) Permittas ut de bonis Octavii diminuere possint. MAN.

(3) Sic Faërn. et Ern. scribendum censuerunt. Vulg. *sed et te oro, ut tu ipse....* (et sic ediderunt Lem. et Bent. *T.*).

mei observantissimus, et sui iuris dignitatisque retinens, se apud te neque amicitia, neque iure valuisse: et, ut opinor, Flavii aliquando rem et Pompeius et Caesar tibi commendarunt: et ipse ad te scripserat Flavius, et ego certe. Quare si ulla res est, quam tibi me faciendam petente putes, haec ea sit. Si me amas, cura, elabora, perfice, ut Flavius et tibi et mihi quam maximas gratias agat. Hoc te ita rogo, ut maiore studio rogare non possim.

7. Quod ad me de Hermia scribis, mihi mehercule valde molestum fuit. Literas ad te parum fraterne scripseram: quas oratione Diodoti, Luculli liberti, commotus, de pactione statim quod audieram, iracundius scripseram, et revocare cupiebam. Huic tu epistolae non fraterne scriptae, fraterne debes ignoscere. De Censorino, Antonio, Cassio, Scaevola, te ab iis diligi (ut scribis) vehementer gaudeo. Cetera fuerunt in eadem epistola graviora, quam vellem, *ὀρθὰν τὰν ναῦν*, [1] et *ἅπαξ θανεῖν*. [2] Maiora ista erunt. [3] Meae obiurgationes fuerunt amoris plenissimae, quae sunt nonnullae, sed tamen mediocres, et parvae potius. Ego te nunquam ulla in re dignum minima reprehensione putassem, quum te sanctissime gereres, nisi inimicos multos haberemus. Quae ad te aliqua admonitione aut obiurgatione scripsi, scripsi propter diligentiam cautionis meae, in qua et maneo et manebo, et, idem ut facias, non desistam rogare.

*De pactione*) Inter Graecos et publicanos a te facta. Man.

(1) Haec verba sunt e graeca sententia: Εὖ ἴσθι, Ποτειδᾶν, ὅτι ὀρθὰν τὰν ναῦν καταδύσω, quae latine est etiam apud Senecam ep. 83: « Neptune, nunquam hanc navem nisi rectam. » Haec Victorius. Lipsius autem ad Senec. l. c. laudat etiam veterem scriptorem Teletem ex quo est sententia eadem ap. Stobaeum c. 106. Ern.

(2) Ex Aeschyli Prometheo vincto v. 749: Κρεῖσσον γὰρ εἰς ἅπαξ θανεῖν ἢ τὰς ἁπάσας ἡμέρας πάσχειν κακῶς.

(3) Haec ita legenda esse videntur: *Maiora ista, quam meae obiurgationes fuerunt, quae sunt — et parvae potius*; ut Cicero significet fratrem suum, quum graecia istis senteutiis

8. Attalus Iphemenus mecum egit, ut se ne impedires, quo minus quod ad Q. Publiceni [1] statuam decretum est, erogaretur: quod ego te et rogo et admoneo, ne talis viri, tamque nostri necessarii, honorem minui per te, aut impedire velis. Praeterea Aesopi tragoedi, nostri familiaris, Licinius servus, tibi notus, aufugit. Is Athenis apud Patronem Epicureum pro libero fuit. Inde in Asiam venit. Postea Plato quidam Sardianus, Epicureus, qui Athenis solet esse multum, et qui tum Athenis fuerat, quum Licinius eo venisset, quum eum fugitivum esse postea ex Aesopi literis cognosset, hominem comprehendit, et in custodiam Ephesi tradidit: sed in publicam, an in pistrinum, non satis ex literis eius intelligere potuimus. Tu, quoquo modo, quoniam Ephesi est, hominem investiges velim, summaque diligentia vel tecum deducas. Noli spectare, quanti homo sit; parvi enim pretii est, qui iam nihili sit: sed tanto dolore Aesopus est affectus propter servi scelus et audaciam, ut nihil ei gratius facere possis, quam si illum per te recuperarit.

9. Nunc ea cognosce, quae maxime exoptas. Rempublicam funditus amisimus; adeo ut Cato, adolescens nullius consilii, sed tamen civis romanus, et Cato, vix vivus effugerit; [2] quod, quum Gabinium de ambitu vellet postulare, neque praetores diebus aliquot adiri possent, vel potestatem sui facerent, in concionem adscendit, et Pompeium privatum di-

uteretur in epistola sua, parvas obiurgationes suas gravius, quam vellet, tulisse. — Coniecturam probat Clericus, nisi quod retinet ista, *amoris plenissimae*. T.

(1) Hoc nomen vitiosum est. Forsan *Q. Publicii*, nisi potius hic latet *P. Globuli* nomen, qui praetor in Asia fuit A. V. 686, quem Cicero Orat. pro Flacco cap. 31 suum necessarium vocat.

(2) Sic Ern. recte. Vulg. *effugeret*.

*Diebus*) Nefastis.

*Potestatem*) Hoc est, se ad Catonis arbitrium non accommodarent. Tist.

ctatorem [1] appellavit. Propius nihil est factum, quam ut occideretur. Ex hoc, qui sit status totius reipublicae, videre potes. Nostrae tamen causae non videntur homines defuturi. Mirandum in modum profitentur, offerunt se, pollicentur: et quidem quum spe sum maxima, tum maiore etiam animo, [2] ut in hac re [3] ne casum quidem ullum pertimescam: sed tamen res sic se habet. Si diem nobis Clodius dixerit, tota Italia concurret, ut multiplicata gloria discedamus: sin autem vi agere conabitur, spero fore, studiis non solum amicorum, sed etiam alienorum, ut vi resistamus. Omnes et se, et suos liberos, amicos, clientes, libertos, servos, pecunias denique suas pollicentur. Nostra antiqua manus bonorum ardet studio nostri atque amore. Si qui antea aut alieniores fuerant, aut languidiores, nunc horum regum [4] odio se cum bonis coniungunt. Pompeius omnia pollicetur et Caesar: quibus ego ita credo, ut nihil de mea comparatione deminuam. Tribuni plebis designati sunt nobis amici. Consules se optime ostendunt. Praetores habemus amicissimos, et acerrimos cives, Domitium, Nigidium, Memmium, Lentulum; bonos etiam alios: sed hos singulares. Quare magnum fac animum habeas, et spem bonam. De singulis tamen rebus, quae quotidie gerantur, faciam te crebro certiorem.

(1) Hanc lectionem Wouwerius e Ms. enotavit, eamque habet ed. Rom. Vulgo male *privatus dictatorem appellavit.* Immo Cato ille in concione invectus est in Pompeium eumque *privatum dictatorem* appellavit, *h. e.* eum, qui quum esset privatus, tamen sibi vel dictatoris potentiam in republ. arrogaret. — Etiam Beotiv. *privatum* recepit. Cler. et Lem. *privatus.* T.

(2) Vulgo hic addebantur ista: *spero superiores fore nos, confido animo*, quae iam Vrsinus delenda censuit.

(3) Sic Manutio et Lambino auctoribus corrigendum erat. Vulgo *re publica.* — Quod ineptum est. Agitur enim de negotio, quod Clodius conflaturus erat Ciceroni, non de republica. BENT.

(4) Caesaris, Pompeii et Crassi.

## III.

Scr. Thessalonicae id. Iun. A. V. C. 695.

*Quod pueros ad Quintum sine literis miserit, id se nec iracundia adductum fecisse, nec quod fratrem videre noluerit* 1. *Hortatur ut se erigat, et confirmet, si qua ei subeunda dimicatio fuerit* 2; *denique gratias fratri pro oblatis facultatibus agit* 3; *et quibus potentium fidendum, aut non credendum sit, monet* 4; *suosque fratris amori commendat* 5.

MARCVS Q. FRATRI S.

Mi frater, mi frater, mi frater, tune id veritus es, ne ego iracundia aliqua adductus pueros ad te sine literis miserim? aut etiam ne te videre noluerim? [1] Ego tibi irascerer? tibi ego possem irasci? scilicet; tu enim me afflixisti; tui me inimici, tua me invidia, ac non ego te misere perdidi. Meus ille laudatus consulatus, mihi te, liberos, patriam, fortunas; tibi velim ne quid eripuerit, praeter unum me. [2] Sed certe a te mihi omnia semper honesta et iucunda ceciderunt; [3] a me tibi luctus meae calamitatis, metus tuae, desiderium, moeror, solitudo. Ego te videre noluerim? Immo vero me a te videri nolui. Non enim vidisses fratrem tuum; non eum, quem reliqueras; non eum, quem noras; non eum, quem flens flen-

(1) Sic edd. pr. Male Lambin. et Grut. *voluerim*.

*Praeter unum me*) Vereor enim, ne qui me perdiderunt, iidem non plane mea pernicie satiati, eadem quae mihi, eripere tibi conentur, dignitatem, patriam, fortunas. MAN.

(2) Vereor enim, ne qui consulatus mei gloriam mihi inviderunt, tibi etiam, praeter fratrem, liberos patriam fortunasque eripiant. BENT.

(3) Adnotat Gothofredus, Lambinum edidisse *acciderunt*, quod tamen in ed. eius principe 1566 non reperitur. *Luctus meae calamitatis*, quod meam calamitatem luges, quod tuam metuis, quod me absentem desideras, etc. mihi acceptum referre debes. BENT.

tem, prosequentem proficiscens[1] dimiseras; ne vestigium quidem eius, nec simulacrum, sed quandam effigiem spirantis mortui. Atque utinam me mortuum prius vidisses, aut audisses! utinam te non solum vitae, sed etiam dignitatis meae superstitem reliquissem! Sed testor omnes deos, me hac una voce a morte esse revocatum, quod omnes in mea vita partem aliquam tuae vitae repositam esse dicebant. Quare peccavi, scelerateque feci. Nam si cecidissem, mors ipsa meam pietatem amoremque in te facile defenderet. Nunc commisi, ut vivo me careres, vivo me aliis indigeres: mea vox in domesticis periculis potissimum occideret, quae saepe alienissimis praesidio fuisset. Nam quod ad te pueri sine literis venerunt, quoniam vides non fuisse iracundiam in causa,[2] certe pigritia fuit, et quaedam infinita vis lacrymarum et dolorum. Haec ipsa me quo fletu putas scripsisse? Eodem, quo te legere certo scio. An ego possum aut non cogitare aliquando de te, aut unquam sine lacrymis cogitare? Quum enim te desidero, fratrem solum desidero? Ego vero suavitate prope aequalem,[3] obsequio filium, consilio parentem.

(1) *Prosequentem*) Quum in Asiam imperio proconsulari profectus es. Mos enim hic erat, nimirum laudandus ob humanitatem, ut non solum propinquos, verum et amicos, ad provincias administrandas proficiscentes prosequerentur extra urbem. Hinc illud ad Appium, Fam. lib. III. *Quum te paludatum prosequerer.* M. — Hinc ad Attic. IV, 13 dicitur Crassus *minore dignitate* profectus paludatus, quia nullo comitatu exierat; hinc illud loquendi genus *prosequi verbis*, quod vide. Mox ed. Herv. *ne simulacrum.* Bent.

(2) Lambin. *iracundiam causam.* Alii *iracundiae causa.* Gruterus legendum putabat *non fuisse iracundiae.*

(3) Sic recte Manut. ut Petrarcha quoque ep. 107, in codice suo legerat. Vulgo *ego vero suavitate prope fratrem, prope aequalem.* Ernestius edidit *suavitate fratrem prope aequalem.* — *Suavitate prope aequalem.* Ita Manut. et Cler. ut Petrarcha legerat. Schutz. *suavitate aequalem*, et tamen sic voluisse Manutium, auctore Pe-

Quid mihi sine te unquam, aut tibi sine me iucundum fuit? Quid? quod eodem tempore desidero filiam? qua pietate, qua modestia, quo ingenio? effigiem oris, sermonis, animi mei? Quid? filium venustissimum, mihique dulcissimum? quem ego ferus ac ferreus e complexu dimisi meo, sapientiorem puerum quam vellem.[1] Sentiebat enim miser iam, quid ageretur. Quid vero tuum filium, quid imaginem tuam?[2] quem meus Cicero et amabat, ut fratrem, et iam, ut maiorem fratrem, verebatur? Quid? quod mulierem miserrimam, fidelissimam coniugem, me prosequi non sum passus, ut esset, quae reliquias communis calamitatis, communes liberos tueretur? Sed tamen, quoquo modo potui, scripsi, et dedi literas ad te Philogono, liberto tuo, quas credo tibi postea redditas esse: in quibus idem te hortor et rogo, quod pueri tibi verbis meis nuntiarunt, ut Romam protinus pergas et properes. Primum enim te praesidio esse volui, si qui essent inimici, quorum crudelitas nondum esset nostra calamitate satiata. Deinde congressus nostri lamentationem pertimui; digressum vero non tulissem; atque etiam id ipsum, quod tu scribis, metuebam, ne a me distrahi non posses. His de causis hoc maximum malum, quod te non vidi, quo nihil amantissimis et coniunctissimis fratribus

trarcha (ep. 107) affirmat. Lamb. *Suavitate fratrem, aetate prope aequalem.* BENT. — Addidi *prope* cum Bentiv. *T.*

(1) Sapientiorem, quia intelligebat plus, quam puer; *quam vellem*, quia malebat pater filium non intelligere magnitudinem mali, ut minus doleret. EAN.

(2) Ita Bentivolio post Lamb. et Schütz. qui tamen alterum *quid* omisit. Vulgo *quid vero tuum filium, quid imaginem meam? quam meus Cic.* T.

*Te praesidio*) Te ipsum tibi praesidio praesentem esse. Nam si quid temporis in reditu poneres, fieri posset, ut aliquid interim absens calamitatis acciperes. Hoc et ad Atticum scribit lib. III. MAN.

acerbius ac miserius videtur accidere potuisse, minus acerbum, minus miserum fuit, quam fuisset quum congressio, tum vero digressio nostra.

2. Nunc, si potes, id quod ego, qui fortis tibi semper videbar, non possum, erige te, et confirma, si qua subeunda dimicatio [1] erit. Spero, si quid mea spes habet auctoritatis, tibi et integritatem tuam, et amorem in te civitatis, et aliquid etiam misericordiam nostri, praesidii laturam. Sin eris ab isto periculo vacuus, ages scilicet, si quid agi posse de nobis putabis. De quo scribunt ad me quidem multi multa, et se sperare demonstrant: sed ego, quid sperem, non dispicio, quum inimici plurimum valeant, amici partim deseruerint me, partim etiam prodiderint: qui in meo reditu fortasse reprehensionem sui sceleris pertimescant. Sed ista qualia sint, tu velim perspicias, mihique declares. Ego tamen, quamdiu tibi opus erit, si quid periculi subeundum videbis, vivam. Diutius in hac vita esse non possum. Neque enim tantum virium habet ulla aut prudentia, aut doctrina, ut tantum dolorem possit sustinere. Scio fuisse et honestius moriendi tempus, et utilius: sed non hoc solum, multa alia praetermisi; quae si queri velim praeterita, nihil agam, nisi ut augeam dolorem tuum, indicem stultitiam meam. Illud quidem nec faciendum est, nec fieri potest, me diutius, quam aut tuum

(1) Scil. si quis eum forte repetundarum accusare velit.

*Auctoritatis*) Si modo quid apud te valet hoc, quod me sperare vides erige te, et confirma. Spero autem tibi tuam integritatem, et amorem in te civitatis, et aliquid etiam misericordiam nostri, praesidii laturam. MAN.

*Isto*) Quod ad te attinet. Timebat videlicet, ne quis ei, in urbem reverso, diem diceret ob provinciam avare administratam. Ad Atticum lib. III. ID.

*Subeundum*) Supple, tibi.

*Tuum tempus*) Tuum periculum. Non placet, inquit, vivere, nisi si aut aliquid tuis rationibus, dum in

tempus, aut firma spes postulabit, in tam misera, tamque turpi vita commorari: ut, qui modo fratre fuerim, liberis, coniuge, copiis, genere ipso pecuniae beatissimus, dignitate, auctoritate, existimatione, gratia non inferior, quam qui unquam fuerunt amplissimi; is nunc, in hac tam afflicta [1] perditaque fortuna, neque me, neque meos lugere diutius possim.

3. Quare quid ad me scripsisti de permutatione? quasi vero nunc me non tuae facultates sustineant. Qua in re ipsa video miser et sentio, quid sceleris admiserim, quum de visceribus tuis et filii tui satisfacturus sis, quibus debes: ego, acceptam ex aerario pecuniam tuo nomine, frustra dissiparim. Sed tamen et M. Antonio, quantum tu scripseras, et Caepioni [2] tantumdem solutum est: mihi ad id, quod cogito, hoc, quod habeo, satis est. Sive enim restituimur, sive desperamur, nihil amplius opus est.

4. Tu, si forte quid erit molestiae, te ad Crassum et ad Calidium conferas, censeo. Quantum Hortensio credendum sit, nescio. Me summa simulatione amoris, summaque assiduitate quotidiana, sceleratissime insidiosissimeque tractavit, adiuncto quoque Arrio: quorum ego consiliis, promissis, praeceptis destitutus, in hanc calamitatem incidi. Sed haec occultabis,

periculo versaris, possum consulere; aut spem, non dico aliquam aut mediocrem, sed omnino firmam de meo reditu esse intelligis. Non enim exigua in spe tantum pono, ut in tam misera turpique vita diutius velim commorari. MAN.

*Genere ipso pecuniae*) Placeret sic: *Genero ipso, pecunia:* ut C. Pisonem generum suum significet: cuius et mores et ingenium vehementer Cicero probavit. Vide de claris Oratoribus. ID.

(1) Sch. *efflicta*.

*De permutatione*) Te, quum ad urbem perveneris, pecuniam, permutatione sumptam, si ego vellem, mihi curaturum. Quorsum hoc ad me retulisti? quasi vero nunc, etc. ID.

*Ex aerario*) Quae tibi Asiae praetori de publico debebatur. Certam enim pecuniam provinciarum rectoribus resp. numerabat. Fam. lib. II. ID.

(2) Duobus Q. fratris creditoribus.

ne quid obsint. Illud caveto (et eo puto, per Pomponium fovendum tibi esse ipsum Hortensium), ne ille versus, [1] qui in te erat collatus, quum aedilitatem petebas, de lege Aurelia, falso testimonio confirmetur. Nihil enim tam timeo, quam ne, quum intelligant homines, quantum misericordiae nobis tuae preces et tua salus allatura sit, oppugnent te vehementius. Messallam tui studiosum esse arbitror: Pompeium etiam simulatorem puto. Sed haec utinam non experiare! quod precarer deos, nisi meas preces audire desissent. Verumtamen precor, ut his infinitis nostris malis contenti sint: in quibus non modo tamen nullius inest peccati infamia; sed omnis dolor est, quod optime factis poena est maxima constituta.

5. Filiam meam et tuam, Ciceronemque nostrum, quid ego, mi frater, tibi commendem? Quin illud moereo, quod tibi non minorem dolorem illorum orbitas afferet, [2] quam mihi. Sed, te incolumi, orbi non erunt. Reliqua, ita mihi salus aliqua detur, potestasque in patria moriendi, ut me lacrymae non sinunt scribere. Etiam Terentiam velim tueare, mihique de omnibus rebus rescribas. Sis fortis, quoad rei natura patiatur. Idibus iuniis, Thessalonicae.

(1) Versiculus quidam Quinto ut auctori tributus, quo Hortensius aut alius quis potentium illo tempore hominum, laesus aut irrisus erat.

*Ne ille versus*) Verebatur, puto, ne Quintus frater de ambitu accusaretur, quod in petenda aedilitate pecuniam contra leges dedisset. Quo tempore versus quidam in eum de lege Aurelia, qui ambitum notaret, conferebatur. Licet autem existimare, lege hac sancitum de ambitu aliquid fuisse. MAN.

(2) Alii *affert*, vel *afferat*.

## IV.

Scr. Thessalonicae mense Sextili A. V. C. 695.

*Dolet sibi fidem amicorum cautumque consilium defuisse* 1; *incertam spem salutis esse* 2, *etsi novi tribuni plebis partim sibi faverat* 3; *petit ut Quintus, quid sperandum sit, perspiciat, et ad se vere perscribat* 4; *hortatur, ut si eum quoque inimici vexare coeperint, fortiter resistat* 5.

MARCVS Q. FRATRI S.

Amabo te, mi frater, ne, si uno meo facto et tu et omnes mei corruistis, improbitati et sceleri meo potius, quam imprudentiae miseriaeque assignes. Nullum est meum peccatum, nisi quod iis credidi, a quibus nefas putaram [1] esse me decipi, aut etiam, quibus ne id expedire quidem arbitrabar. Intimus, proximus, familiarissimus quisque aut sibi pertimuit, aut mihi invidit. Ita mihi nihil misero[2] praeter fidem amicorum, cautum meum consilium defuit.

2. Quod si te satis innocentia tua et misericordia hominum vindicat hoc tempore a molestia; perspicis profecto, ecquaenam nobis spes salutis relinquatur. Nam me Pomponius, et Sextius, et Piso noster adhuc Thessalonicae retinuerunt, quum longius discedere, propter nescio quos motus, vetarent. Verum ego magis exitum, illorum literis, quam spe certa exspectabam. Nam quid sperem, potentissimo inimico, dominatione obtrectatorum, infidelibus amicis, pluribus invidis?

(1) Ernest. et Schütz. *putabam.*

(2) Verbum *obfuit*, aut simile quid prae dolore Ciceronem omisisse affirmat Manutius. *Cautum meum consilium defuit* correxit Malaspina, et receperunt Lamb. et Schütz., hoc sensu; ita mihi nihil misero subsidio fuit, praeter fidem amicorum, etiam cautum meum consilium defuit. Sed si *nihil* tollis omnia nobis faciliora videntur. Cf. ad Att. III, 15, 6. Vulgo *o. m. consilium fuit.* BENT.

3. De novis autem tribunis plebis est ille quidem in me officiosissimus Sextius, et, spero, Curius, [1] Milo, Fadius, Fabricius, [2] sed valde adversante Clodio; qui etiam privatus eadem manu poterit conciones concitare; deinde etiam intercessor parabitur.

4. Haec mihi proficiscenti non proponebantur; sed saepe triduo summa cum gloria dicebar esse rediturus. Quid tu igitur? inquies. Quid? multa convenerunt, quae mentem exturbarent meam: subita defectio Pompeii, alienatio consulum, etiam praetorum, timor publicanorum, arma. [3] Lacrymae meorum me ad mortem ire prohibuerunt: quod certe et ad honestatem et ad effugiendos intolerabiles dolores fuit aptissimum. Sed de hoc scripsi ad te in ea epistola, quam Phaethonti dedi. Nunc tu, quoniam in tantum luctum et laborem detrusus es, quantum nemo unquam; si relevare potes communem casum misericordia hominum, scilicet incredibile quiddam assequeris: sin plane occidimus (me miserum!), ego omnibus meis exitio fuero,

(1) Vulgo *Curtius*. Sed Pighius monuit hunc fuisse *M. Curium*, qui fuerat quaestor urbanus Silano et Murena coss.

(2) Bene Manut. Pighius et Lambinus hoc nomen reposuerunt; coll. orat. pro Sextio c. 35. Vulgo *Gratidius*.

(3) Ita interpungebant Manutius, Lamb. et Ernestius. At Schütz. adhuc cum vulgo *etiam praetorum timor, publicanorum arma*. Cicero equitum studiis confidebat, quorum etiam multitudo in Capitolium convenit, et legatos pro Cicerone ad consules et senatum misit, ut narrat Dio Cassius lib. XXXVIII, cap. 16. *Arma* pertinent ad plebem, et nominatim ad Clodianos. Sic et infra statim *ad mortem ire*, h. e. resistere Clodianis, quo in facto fortasse occubuisset. *B.*

*Publicanorum arma*) Forte id est quod dixit, *propter nescio quos motus*. Ex armis autem gravior existit inter cives dissensio: et ad restituendum Ciceronem summa omnium consensio requirebatur. Verum quid si aliter distinguatur, sic, inquam? *Alienatio consulum, etiam praetorum, timor publicanorum, arma*. Mihi quidem placeret magis. Man.

*Scilicet*) Hic ad affirmandum usurpatur, non ut interdum, cum ironia, quae negandi vim habet. Potest etiam hic locus aliter distingui, nec inepte, sic: *si levare potes communem casum, misericordia hominum scilicet, incredibile quiddam*, etc. Id.

quibus ante dedecori non eram. Sed tu, ut ante ad te scripsi, perspice rem et pertenta; et ad me, ut tempora nostra, non ut amor tuus fert, [1] vere perscribe. Ego vitam, quoad putabo tua interesse, aut ad spem servandam esse, retinebo. Tu nobis amicissimum Sextium cognosces: credo tua causa velle Lentulum, [2] qui erit consul. Quamquam sunt facta verbis difficiliora.

5. Tu et quid opus sit, et quid sit, videbis. Omnino si tuam solitudinem communemque calamitatem nemo despexerit; aut per te confici aliquid, aut nullo modo poterit. Sin te quoque inimici vexare coeperint, ne cessaris. Non enim gladiis mecum, sed litibus agetur. Verum haec absint velim. Te oro, ut ad me de omnibus rebus scribas, et in me animi potius, aut consilii putes minus esse, quam antea; amoris vero et officii non minus.

(1) Scil. vere, ot status noster miseriarum, et periculum exigit, ooo ut amor toos, qui, quod de oobis sollicitus est, semper spem remoratur. Bent.

(2) Sic optime Lallemaod. e Ms. Paris. Vulgo *vel Lentulum.*

*Ne cessaris*) Ne sis Iaoguidior, sed streooe resistas. Man.

*Non enim gladiis*) Se ipsum nominat, qoum de fratre iolelligat; quod eaodem utriusque fortuuam ducat. *Non*, inquit, *me*, hoc est te, *gladiis, sed litibus petent.*

M. T. CICERONIS

# EPISTOLARVM

## AD QVINTVM FRATREM

### LIBER SECVNDVS.

### I.

Scr. Romae mense Decembri A. V. C. 696.

*Q. Fratri, qui tum in Sardinia erat, narrat, quid in senatu sit actum, referente primum Lupo de lege C. Caesaris, qua agrum Campanum plebi dividendum esse tulerat* 1; *deinde Racilio de iudiciis in causa Clodii de vi postulati, utrum ante an post comitia aedilitia habendis* 2.

MARCVS Q. FRATRI S.

Epistolam, quam legisti, mane dederam. Sed fecit humaniter [1] Licinius, quod ad me, misso senatu, vesperi venit, ut, si quid esset actum, ad te (si mihi videretur) perscriberem. Senatus fuit frequentior, quam putabamus esse posse mense decembri sub dies festos. [2] Consulares nos fuimus, P. Servilius, M. Lucullus, Lepidus, Volcatius, Glabrio; duo consules designati,[3] praetores. Sane frequentes fuimus: omnino

(1) Vt hominem doctrina excultum decet. *B.*

(2) Saturnalis. *B.*

*Lepidus*) Non M. Lepidus, qui postea triumvir perdendae reipublicae fuit, qui numinari non potuit inter consulares, quum non nisi multis post annis consul fuerit: sed Mam. Lepidus, qui consulatum gesserat cum L. Vulcatio Tullo. MAN.

*Duo consules designati*) Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, L. Martius Philippus: quos immiscet consularibus. ID.

(3) Verba *duo consules designati* hic posui. Vulgo legitur post *fuimus*,

ad ducentos. Commorat exspectationem Lupus. Egit causam agri Campani sane accurate: auditus est magno silentio. Materiam rei non ignoras. Nihil ex nostris actionibus praetermisit. Fuerunt nonnulli aculei in C. Caesarem, contumeliae in Gellium, expostulationes cum absente Pompeio. Causa sero perorata, sententias se rogaturum negavit, ne quod onus simultatis nobis imponeret. Ex superiorum temporum conviciis, et ex praesenti silentio, quid senatus sentiret, se intelligere dixit. In illo coepit dimittere. Tum Marcellinus, Noli, inquit, ex taciturnitate nostra, Lupe, quid aut probemus hoc tempore, aut improbemus, iudicare. Ego, [1] quod ad me attinet, idemque arbitror ceteros, idcirco taceo, quod non existimo, quum Pompeius absit, causam agri Campani agi convenire. Tum ille, se senatum negavit tenere.

*et duo consules designati*, quibus verbis ita collocatis male series consularium interrumpitur. Consules designati erant Cn. Cornelius Marcellinus, et L. Marcius Philippus.

*Agri Campani*) C. Caesar in consulatu legem tulerat, ut ager Campanus, et qui publicus erat, et qui possidebatur a privatis, plebi divideretur: divisitque consul ipse partam eius agri publicam. Reliquum a privatis emi pecunia publica oportebat. A quo Lupi trib. pl. voluntas quum abhorreret, disputavit in senatu contra legem Caesaris accurate. Vide hic ep. 6, et ep. 9 lib. I. Fam. ad Lentulum. *F.*

*Nostris actionibus*) Laudavit omnia, quae acta sunt a me in consulatu, ne ager Campanus P. Servilii Rulli tribuni pl. lege veniret. Man.

*Gellium*) L. Gellium crederem, qui cum Cn. Cornelio Lentulo consul fuit: sed cum inter consulares nominasset. Aut igitur alius Gellius est, aut, si consularis est, non affuit in senatu. Id.

*Absente*) Aberat rei frumentariae causa. Ad Atticum lib. IV. Id.

*Ne quod onus*) Nolle se a senatoribus sententias dici, ne, quum adversus voluntatem alicuius loquerentur, in simultates et inimicitias inciderent. Id. — Mox *superiorum temporum*, intelligo consule C. Caesare. Bent.

(1) Sunt adhuc verba Marcellini consulis designati. Mox malim *arbitror ad ceteros.* Id.

*Tenere*) Dixit, quod ad ipsum attineret, liceret senatoribus abire; quum illis verbis uteretur, quae magistratuum erant peculiaria in dimittendo senatu: *Patres conscripti, nemo vos tenet.* Livius. Man.

2. Racilius surrexit, et de iudiciis referre coepit. * Marcellinum quidem primum rogavit. Is quum graviter de Clodianis incendiis, trucidationibus, lapidationibus questus esset, sententiam dixit, ut ipse iudices per praetorem urbanum sortiretur; iudicum sortitione facta, comitia haberentur; qui iudicia impedivisset, eum contra rempublicam esse facturum. Approbata valde sententia, C. Cato contradixit, et Cassius, maxima acclamatione senatus,[2] quum comitia iudiciis anteferret. Philippus assensit Lentulo. Postea Racilius de privatis me primum sententiam rogavit. Multa feci verba de toto furore, latrocinioque P. Clodii: eum, tanquam reum, accusavi, multis et secundis admurmurationibus cuncti senatus. Orationem meam collaudavit satis multis verbis, non mehercule indiserte, Vetus Antistius: [3] isque iudiciorum causam suscepit, antiquissimamque se habiturum dixit. Ibatur in eam sententiam. Tum Clodius rogatus, diem dicendo eximere coepit. Furebat, a Racilio se contu-

*Racilius*) L. Racilius, tribunus pl. de quo Fam. lib. I. Hic senatum, Lupo dimittente, retinuit, pro potestate tribunicia. *F.*

(1) Vt iudicia fierent in eos, quibus dicta dies erat: quae a tribunis plebis impediebantur. Et unum maxime Clodium animo spectabat. Clodius de vi, accusante Milone, reus erat. MAN.

*Vt ipse*) Racilius scilicet. Manutio placet sic legi, *ut ipse indices praetor urbanus*, Lambino approbante. *F.*

*Comitia*) Aedilitia, quibus petebat Clodius; et ob eam causam ante iudicia haberi comitia volebat, ut, aedilis factus, Milonis accusationem facilius eluderet. Quod ita contigit. MAN.

(2) Scil. maxime reclamatum est adversus Cassium a senatu, qui iudicia comitiis anteferret. *Philippus*, consul designatus, *Lentulo*, Marcellino consuli designato. BENT.

*De privatis*) Ergo post omnes magistratus. MAN.

(3) Ita legendum esse viderunt Manut. et Lambin. Vulgo *Severus Antistius.*

*Diem dicendo eximere*) Licebat enim senatori, et qua de re vellet, et quamdiu vellet dicere. Qua potestate abutebantur multi; quum oratione longa diem consumerent, ne quid in senatu contra voluntatem eorum decerneretur. Ep. 3 lib. IV ad Att. et Gellius lib. IV, cap. 10. MAN.

maciter urbaneque vexatum.[1] Deinde eius operae repente a Graecostasi et gradibus clamorem satis magnum sustulerunt, opinor in Q. Sextilium et amicos Milonis incitatae. Eo metu iniecto, repente, magna querimonia omnium, discessimus. Habes acta unius diei. Reliqua, ut arbitror, in mensem ianuarium reiicientur. De tribunis plebis longe optimum Racilium habemus. Videtur etiam Antistius amicus nobis fore. Nam Plancius totus noster est. Fac, si me amas, ut considerate diligenterque naviges de mense decembri.

(1) Significat a Racilio Clodium sine intermissione et urbane h. e. asperso multarum facetiarum sale, vexatum. Sic bene explicuit Manutius. Male nonnulli, in his Ernestius, reposuerunt *inurbaneque* ex lib. Faërni et ed. Rom.

*Graecostasi*) Locus fuit ante curiam; de quo Varro. MAN.

*Gradibus*) Quibus ad curiam adscendebatur. ID.

*De mense*) Vsitata veteribus locutio, pro *mense*. Qualia sunt, *de nocte*, *de die*, et similia. Catullus, *Vos convivia sumptuosiora de die facitis*. ID.

## II.

Scr. Romae XIV kal. Febr. A. V. C. 697.

*Excusat epistolam non sua manu scriptam rariusque literas ad fratrem datas 1; de Lentuli et Sexti nominibus exigendis et Pomponianis inde dissolvendis 2; de Culleonis auctione 3; de fratris aedificatione et furiosae Clodii aedilitatis exspectatione 4; de causa Ptolemaei regis in Aegyptum reducendi 5; denique fratrem, ut quam primum e Sardinia redeat, rogat 6.*

MARCVS Q. FRATRI S.

Non occupatiône, qua eram sane impeditus, sed parvula lippitudine adductus sum, ut dictarem hanc epistolam, et non, ut ad te soleo, ipse scriberem. Et primum me tibi excuso in eo ipso, in quo te accuso. Me enim adhuc nemo rogavit, num quid in Sardiniam vellem: te puto saepe habere, qui, num quid Romam velis, quaerant. Quod ad me de Lentuli et Sexti nomine scripsisti, loquutus sum cum Cincio. Quoquo modo res se habet, non est facillima. Sed habet profecto quiddam Sardinia appositum ad recordationem praeteritae memoriae. Nam, ut ille Gracchus augur, posteaquam in istam provinciam venit, recordatus est, quid sibi, in campo Martio comitia consulum habenti, contra auspicia accidisset: sic tu mihi videris in Sardinia de forma Minuciana,

*Excuso*) De literarum infrequentia. *F.*

*Lentuli et Sexti*) Vt a Lentulo et Sexto debitam tibi pecuniam exigamus; exactam Pomponio Attico, cui debes, persolvamus. MAN.

*Cincio*) L. Cincio, qui Attici negotia Romae procurabat. ID.

*Quid sibi*) Tabernaculum vitio ceperat. Historia est de Nat. Deor. II, 4, et de Divinat. I, 17. *F.*

*De forma Minuciana*) Aedificium forte Quintus ad eam formam, quam Minutius architectus fecerat, exstrui volebat. Qua de re videtur significari infra epist. 5. MAN.

et de nominibus Pomponianis in otio recogitasse. Culleonis auctio facta est. Sed ego adhuc emi nihil. [1] Tusculano emptor nemo fuit. Si conditio valde bona fuerit, fortasse non omittam. De aedificatione tua Cyrum urgere non cesso; spero eum in officio fore. Sed omnia sunt tardiora, propter furiosae aedilitatis exspectationem. Nam comitia sine mora futura videntur. Edicta sunt a. d. XI kal. febr. Te tamen sollicitum esse nolo. Omne genus a nobis cautionis adhibebitur. De rege Alexandrino factum est senatusconsultum, cum multitudine eum reduci, periculosum reipublicae videri. Reliqua quum esset in senatu contentio, Lentulusne an Pompeius reduceret; obtinere causam Lentulus videbatur. In ea re nos et officio erga Lentulum mirifice, et voluntati Pompeii praeclare satisfecimus. Sed per obtrectatores Lentuli res calumnia extracta est. Consequuti sunt dies comitiales, per quos senatus haberi non poterat. Quid futurum sit latrocinio tribunorum, [2] non divino: sed tamen

*Nominibus Pomponianis*) Pecunia, quam debes Pomponio Attico. ID.

(1) Verba *sed ego adhuc emi nihil* vulgo in omnibus edd. ponuntur post *recogitasse*, et Manutius intellexit sic, quasi Cicero dicat, *se adhuc locum non emisse ubi aedificaretur Quinto fratri ad formam Minucianam.* Verum hoc incommodum est, et sequentibus ad Q. fratrem epistolis repugnat, ex quibus perspicitur iam tum Quinti domum paene exaedificatam fuisse, ut de area emenda cogitari non posset. Ergo transponenda censui haec verba, ut Cicero dicat se de auctione Culleonis adhuc nihil emisse. — Nihil variant Lem. et Bent. *T.*

*Conditio*) Emendi Tusculani.

*Aedilitatis*) Quam Clodius petebat.

*Alexandrino*) Ptolemaeo Aulete: qui a suis civibus pulsus, ad senatum confugerat, petebatque, ut restitueretur. Vide Fam. lib. I. Restitutus demum est ab A. Gabinio Syriae proconsule: qui provinciae suae terminis, pretio ductus, est egressus. Quo nomine postea condemnatum, in Dione legimus. MAN.

*Multitudine*) Cum qua regem reduci, vetabant libri Sibyllini. ID. — Haec omnia facile intelliguntur ex epist. ad Lentulum, lib. I ad Fam.

(2) *Latrocinio trib.*) Catonem in primis, et Caninium notat: quorum ad eripiendam Lentulo regis reductionem iniquissimos conatus *latrocinium* appellat. De quibus etiam

suspicor, per vim rogationem Caninium perlaturum. In ea re Pompeius quid velit, non dispicio. Familiares eius quid cupiant, omnes vident. Creditores vero regis, aperte pecunias suppeditant contra Lentulum. Sine dubio res a Lentulo remota videtur esse, cum magno meo dolore: quamquam multa fecit, quare, si fas esset, iure ei succensere [1] possemus. Tu, si ita, expedit, velim qnam primum bona et certa tempestate conscendas, ad meque venias. Innumerabiles enim res sunt, in quibus te quotidie in omni genere desiderem. Tui nostrique valent. XIV kal. febr.

epist. 4 ad Lentulum sic: *qui nunc populi R. nomine, re autem vera sceleratissimo latrocinio, si qua conabuntur agere*, etc. Man.

(1) Quia in consulatu post reditum Ciceronis non impediverat, qoo minus damna in Tusculano et Formiano a Clodio facta valde illiberaliter aestimarentur, ad Att. IV, 2.

## III.

Scr. Romae prid. id. Febr. A. V. C. 697.

*De Milonis a Clodio ad populum de vi accusati iudicio* 1, 3; *de actis in senatu* 2, 4, 6; *de Sextio bis accusato* 5; *de oratione sua pro Bestia habita* 7; *de rebus domesticis* 8.

MARCVS Q. FRATRI S.

Scripsi ad te antea superiora: nunc cognosce, postea quae sint acta. A kal. febr. legationes in idus febr. reiiciebantur. Eo die res confecta non est. A. d. IV

*Kal. Febr.*) Legitimi habendo senatui dies erant, *Kalendae*, *Nonae*, *Idus*. Reliquis diebus, modo comitiales non essent, haberi quidem senatus poterat; sed certus neque lege, neque more statutus erat dies. Postquam id erat in voluntate magistratuum. Legationes igitur a kalendis in idus reiiciebantur; non quia senatum haberi ante idus non liceret; sed quia, si haberetur, alia de re potius, quam de legationibus, agi placeret. Man.

non. febr. Milo affuit. Ei Pompeius advocatus venit. Dixit Marcellus, [1] a me rogatus. Honeste discessimus. Producta dies est in IV id. febr.

2. Interim reiectis legationibus in idus, referebatur de provinciis quaestorum, et de ornandis praetoriis. [2] Sed res, multis querelis de republica interponendis, nulla transacta est. Cato [3] legem promulgavit de imperio Lentuli abrogando. Vestitum filius mutavit.

3. A. d. VIII id. febr. Milo affuit. Dixit Pompeius, sive voluit. Nam, ut surrexit, operae Clodianae clamorem sustulerunt: idque ei perpetua oratione contigit, non modo ut acclamatione, sed ut convicio et maledictis impediretur. Qui ut peroravit (nam in eo sane fortis fuit; non est deterritus; dixit omnia; atque interdum etiam silentio, cum auctoritate peregerat [4]); sed ut peroravit, surrexit Clodius. Ei tantus clamor a nostris (placuerat enim referre gratiam),

*Milo affuit*) Accusabatur a P. Clodio aedili, de vi, apud populum. *Affuit*, in foro; ubi cuiuslibet generis exercebantur iudicia. ID.

*Advocatus*) Non ut pro Milone diceret, sed ut praesentia sua reum sublevaret. Is enim *advocatus* est, ut in Divinatione Pedianus testatur. Quarto igitur nonas Miloni *advocatus*, octavo idus eidem *patronus* Pompeius venit. ID.

(1) Recte Manutius *M. Marcellum* significari intellexit.

*De provinciis quaestorum*) Ut quaestores anni superioris provincias sortirentur. Cuius rei ad consules relatio pertinebat. Quaestores autem sorte in provincias ivisse, docet oratio pro Murena. MAN.

(2) Ita legendum esse, non ut vulgo *praetoribus*, vidit Manutius. Nempe sit relatum *de provinciis praetoriis ornandis*; sic ad Att. III, 24, et IV, 18.

(3) Bentivolio praenomen *C.* addidit ex Ambr. 16 et vett. edd. cum Vict.; sustulit vero cum Aldo et Lamb. infra §. 4: quum ineptum sit praenomen, quod primo omittitur, id postea addi. *T.*

*Imperio*) Ciliciae administratione. Deinde Lamb. *Lentulo abrogando*, probante Bentivolio. *T.*

*Mutavit*) Sordidata veste, ad commovendam misericordiam, sumpta: quod magnarum calamitatum in metu facere solebant; itaque, lege Clodia promulgata, vestitum et Cicero cum innumerabili amicorum clientiumque multitudine mutaverat. *F.*

(4) *Peregerat*) Danes. et Manut. coniiciebant *semper egerat*.

ut neque mente, neque lingua, neque ore[1] consisteret. Ea res acta est, quum H. VI vix Pompeius perorasset, usque ad H. VIII, quum omnia maledicta, versus etiam obscoenissimi in Clodium et Clodiam dicerentur. Ille furens et exsanguis interrogabat suos, in clamore ipso, quis esset, qui plebem fame necaret? Respondebant operae: Pompeius. Quis Alexandriam ire cuperet? Respondebant Pompeius. Quem ire vellent? Respondebant: Crassum. Is aderat tum, Miloni animo non amico. H. fere IX, quasi signo dato, Clodiani nostros consputare coeperunt. Exarsit dolor. Vrgere illi, ut loco nos moverent. Factus est a nostris impetus,[2] fuga operarum. Eiectus de rostris Clodius: ac nos quoque tum fugimus, ne quid in turba. Senatus vocatus in curiam; Pompeius domum. Neque ego tamen in senatum, ne aut de tantis rebus tacerem, aut in Pompeio defendendo (nam is carpebatur a Bibulo, Curione, Favonio, Servilio filio) animos bonorum offenderem. Res in posterum dilata est. Clodius in Quirinalia produxit diem.

4. A. d. VI id. febr. senatus ad Apollinis fuit, ut Pompeius adesset.[3] Acta res est graviter a Pompeio. Eo die nihil perfectum est. A. d. V id. ad Apollinis senatusconsultum factum est, EA, QVAE FACTA ESSENT A. D. VIII ID. CONTRA REMPVBLICAM ESSE FACTA. Eo die

(1) Vt immotstus color mentis sollicitudinem indicaret.

*Fame necaret*) Quasi Pompeius, qui rei frumentariae praeesset, frumentum comprimeret. *F.*

*Alexandriam*) Restituendi Ptolemaei causa. MAN. — Lem. omisit *Quis.*

(2) Ambr. 16 *a nobis.* Mox placet lectio editionis Iensonianae *fugatae operae;* cuius vestigium exhibet Ambr. 16, et Laudius, *fugata opera.* BENT.

*Quirinalia*) Quae erant XII kalend. Martii. *M.*

*Diem*) Accusationis.

*Ad Apollinis*) Non modo qui Graece sciunt, sed qui latinas literas vix primoribus, quod aiunt, labris attigerunt, in hoc loquendi genere subaudiri *aedem* intelligunt. MAN.

(3) Quia, ut Manutius putabat, prope templum Apollinis Pompeius habitabat, qui longius suis aedibus discedere metu Clodii non audebat.

Cato est vehementer in Pompeium invectus, et eum oratione perpetua, tanquam reum, accusavit. De me multa, me invito, cum mea summa laude, dixit. Quum illius in me perfidiam increparet, auditus est magno silentio malivolorum. Respondit ei vehementer Pompeius, Crassumque descripsit: dixitque aperte, se munitiorem ad custodiendam vitam suam fore, quam Africanus fuisset; quem C. Carbo interemisset. Itaque magnae mihi res iam moveri videbantur. Nam Pompeius haec intelligit, nobiscumque communicat, insidias vitae suae fieri; C. Catonem a Crasso sustentari; Clodio pecuniam suppeditari; utrumque et ab eo, et a Curione, Bibulo, ceterisque suis obtrectatoribus confirmari; vehementer esse providendum, ne opprimatur, concionario illo populo a se prope alienato, nobilitate inimica, non aequo senatu, iuventute improba. Itaque se comparat, homines ex agris arcessit. Operas autem suas Clodius confirmat. Manus ad Quirinalia paratur; in eo multo sumus superiores ipsius copiis. Sed magna manus ex Piceno et Gallia exspectatur, ut etiam Catonis rogationibus de Milone et Lentulo resistamus.

5. A. d. IV id. Sextius ab indice Cn. Nerio, Pupi-

*Descripsit*) Non nominatim appellavit, sed quasi quibusdam coloribus ita depinxit, ut, eum notari homines intelligerent. MAN.

*Magna manus*) Clientum Pompeii, Ciceronis, Lentuli, Milonis. MAN.

*Vt etiam*) Vt non modo Clodius aliquid in nos per vim agere non possit, sed nec Cato rogationes eas perferre, quas de Milone et Lentulo promulgavit. ID.

*Sextius*) Publius, qui anno proximo tribunus pl. cum septem collegis de Cicerone restituendo rogationem pertulerat. ID.

*Indice*) Ciceronis temporibus verbum *Indicis* convicium fuit, et nomen perditi hominis, ut sub Imperatoribus nomen *delatoris* et *cognitoris*. Gronov. *Sest.* IV, 3.

*Pupinia*) Ex tribu Pupinia.

*Allegatos*) *Allegatos* dicit Tullius qui vulgo *delegati* vel *deputati*, eos qui audiendis ipsius indiciis et probationibus dati sunt. Apud nos igitur

nia, de ambitu est postulatus: et eodem die a quodam M. Tullio de vi. Is erat aeger. Domum (ut debuimus) ad eum statim venimus; eique nos totos tradidimus; idque fecimus praeter hominum opinionem, qui nos ei iure succensere putabant; ut humanissimi, gratissimique et ipsi et omnibus videremur: itaque faciemus. Sed idem Nerius index edidit ad allegatos, Cn. Lentulum Vacciam et C. Cornelium.

6. Eodem die senatusconsultum factum est, VT SODALITATES, DECVRIATIQVE DISCEDERENT: LEXQVE DE IIS FERRETVR, VT, QVI NON DISCESSISSENT, EA POENA, QVAE EST DE VI, TENERENTVR.

7. A. d. III id. dixi pro Bestia de ambitu apud praetorem Cn. Domitium, in foro medio, maximo conventu: incidique in eum locum in dicendo, quum Sextius, multis in templo Castoris vulneribus acceptis, subsidio Bestiae servatus esset. Hic προῳκονομησάμην quiddam εὐκαίρως de iis, quae in Sextium appa-

*edidit ista*, quorum accusabat Sextium, et produxit firmamenta accusationis suae. F. IVL. — *Alligatos* legit Turnebus, quem vide Advers. XX, 5.

(1) Quia eius rogatio de Cicerone revocando neque dignitatis satis habebat, nec cautionis. ad Att. III, 20 extr. BENT.

*Sodalitates*) Hic de sodalitatibus intellige ambitus causa factis. MAN.

*Decuriatique*) Et verbum *decuriare*, et *decuria* saepe non pro decem tantum hominibus, sed pro aliquo numero in unum coacto, et tanquam in decuriam descripto, eiusdem rei tractandae causa. Sic Phil. V: *Non improbos decuriabat? non sollicitabat agrarios?* et in oratione pro Plancio saepe utitur hoc verbo, quum loquitur de ambitu: item in Verrem, etc. ID.

*Discederent*) De campo Martio; quum ad creandos magistratus, qui eo anno creati ob factiones nondum erant, convenissent. ID.

*Bestia*) L. Calpurnio Bestia, qui consulatum Ciceronis reprehendere solitus est. A quibus enim iniuriam tulerat, eos saepe Cicero defendit, ut P. Vatinium, A. Gabinium: eiusque rei causam exponit his verbis in epist. ad Marium: *Cogor nonnunquam homines non optime de me meritos, rogatu eorum, qui benemeriti sunt, defendere.* F.

Προῳκονομησάμην) *Procuravi, providi.*

Εὐκαίρως) Opportune.

rabantur crimina, et eum ornavi veris laudibus, magno assensu omnium. Res homini fuit vehementer grata. Quae tibi eo scribo, quod me de retinenda Sextii gratia literis saepe monuisti.

8. Prid. id. haec scripsi ante lucem. Eo die apud Pomponium in eius nuptiis eram coenaturus. Cetera sunt in rebus nostris huiusmodi (ut tu mihi fere diffidenti praedicabas) plena dignitatis et gratiae: quae quidem tua, mi frater, prudentia, patientia, virtute, pietate, suavitate etiam, tibi mihique sunt restituta. Domus tibi ad lucum Pisonis Liciniana conducta est. Sed, ut spero, paucis mensibus post kalend. quint. in tuam commigrabis. Tuam in Carinis mundi habitatores Lamiae conduxerunt. A te post illam Olbiensem epistolam nullas literas accepi. Quid agas, et ut te oblectes, scire cupio; maximeque te ipsum videre quamprimum. Cura, mi frater, ut valeas; et quamquam est hiems, tamen Sardiniam istam esse cogites. xv kalend. mart.

*Eius nuptiis*) Quum Piliam duxit uxorem quinquagenarius. MAN.

*Kalend. Quint.*) Is dies terminus erat locatarum aedium. Suet. in Tiberio, et Martialis lib. XII Epigr. *O Iuliarum dedecus kalendarum!* ID.

*Sardiniam*) Insula cum aliis morbis, tum pesti obnoxiam. TISL.

## IV.

Scr. Romae mense Martio A. V. C. 697.

*Fratrem de Sextio absoluto 1, de filii studiis 2, de suae et fraternae domus aedificatione 3, de Tullia Crassipedi despondenda certiorem facit 4.*

MARCVS Q. FRATRI S.

Sextius noster absolutus est a. d. II id. mart. et,

*Absolutus*) Iudicio de vi, accusante M. Tullio Albinovano. Exstat Ciceronis Orat. Nam iudicium de ambitu factum esse non existimo. MAN.

quod vehementer interfuit reipublicae, nullam videri in eiusmodi causa dissensionem esse, omnibus sententiis absolutus est. Illud, quod tibi saepe curae esse intellexeram, ne cui iniquo relinqueremus vituperandi locum, qui nos ingratos esse diceret, nisi illius perversitatem quibusdam in rebus quam humanissime ferremus: scito hoc nos in eo iudicio consequutos esse, ut omnium gratissimi iudicaremur. Nam in defendendo moroso homine cumulatissime satisfecimus, et (id quod ille maxime cupiebat) Vatinium, a quo palam oppugnabatur, arbitratu nostro concidimus, diis hominibusque plaudentibus. Quin etiam Paullus noster quum testis productus esset in Sextium, confirmavit, se nomen Vatinii delaturum, si Macer Licinius cunctaretur; et Macer a Sextii subselliis surrexit, ac se illi non defuturum affirmavit. Quid quaeris? homo petulans et audax, Vatinius valde perturbatus debilitatusque discessit.

2. Quintus tuus, puer optimus, eruditur egregie. Hoc nunc magis animadverto, quod Tyrannio docet apud me.

3. Domus utriusque nostrum aedificatur strenue. Redemptori tuo dimidium pecuniae curavi. Spero nos ante hiemem contubernales fore.

*Plaudentibus*) Pessime enim Vatinium omnes pene homines oderant. Ex quo Catullus, *Odissem te odio Vatiniano.* Macrobius lib. II *Saturn.* Lapidatus a populo Vatinius, quum gladiatorium munus ederet, obtinuerat ut aediles edicerent, ne quis in arenam nisi pomum misisse vellet. Forte iis diebus Casellius Iurisconsultus consultus a quodam, num nux pinea pomum esset: *Si in Vatinium missurus es*, inquit, *pomum est.* ID.

*Macer Licinius*) Vnus de Sextii patronis, et forte Licinius ille Calvus, eloquentiae laude insignis, filius C. Macri, qui reus Cicerone praetore de repetundis factus, quum se damnatum iri videret, voluntaria morte iacturam rei familiaris effugit. Qui enim *in reatu*, ut iurisconsulti verbum usurpemus, *obierat*, eius bona subiici hastae leges vetabant. Plutarchus, Valerius. ID.

*Apud me*) *Domi meae*, non, ut ante, *domi tuae.* ID.

*Contubernales*) In suis uterque

4. De nostra Tullia, tui mehercule amantissima, spero cum Crassipede nos confecisse. Dies erant duo, qui post Latinas habentur religiosi; ceterum, qui confectum erat Latiar, erat exiturus. [1]

aedibus, sed ita ut domos utriusque nullo interiecto spatio disiungerentur. Id.

*Latiar*) Significat Cicero scriptam esse hanc epistolam sub vesperem illius diei, vel exeunte et discedente illo die, quo latinae feriae erant confectae. *Ire* dies, et *abire*, et *exire* satis perspicue dicitur, ut et *anni exitus*. Quum haec, inquit, scriberem, in exitu erat is dies, *qui confectum erat Latiar*, quo peractum erat feriarum latinarum solemne vel sacrificium in Albano monte Latiari Iovi. Lucanus I, 150, et V, 402, dixit *confectas latinas*. Videri cuipiam potest, legendum esse *quo confectum erat*. Etenim *qui* non tantum est primi casus, sed etiam sexti, ut ostendit Fr. Sanctius *Minerv.* IV, 4, et vulgo notum est. Quin videtur Cicero maluisse *qui confectum*, quam *quo confectum*, ut boni scriptores malunt *quicum*, ubi scribunt alii *quocum*. Iam si quid historiae dandum est, latinis feriis unum diem dicaverat Tarquinius: exactis Regibus, addiderant alterum primi consules: inde foedere cum latinis populis icto, paulo post secessionem in montem sacrum, accessit tertius: denique post atrox, civile nihilominus certamen de consulatu cum plebe communicando, reducta concordia, quartus adiectus. *Dionys. Halic.* lib. VI extremo, *Plutarchus* in Camillo, et *Livius* VI, 42. Haec fusius I. F. Gronov. *Observ.* IV, 25. Oliv.

(1) Ita correxit I. F. Gronovius Obss. IV, 25. Vulgo *ceterum confectum erat Latiar; eram exiturus.* Alii aliter.

## V.

Scr. Romae postridie non. Apr. A. V. C. 697.

*De pecunia in rem frumentariam Pompeio decreta 1; de agro Campano quid actum sit in senatu 2; de M. Furio Flacco de collegiis eiecto 3.*

MARCVS Q. FRATRI S.

Dederam ad te literas antea, [1] quibus erat scriptum, Tulliam nostram Crassipedi prid. non. april. esse desponsatam; ceteraque de republica privataque per-

(1) Hae literae non exstant.

scripseram. Postea sunt haec acta. Non. apr. senatusconsulto Pompeio pecunia decreta est[1] in rem frumentariam ad HS cccc.[2]

2. Sed eodem die vehementer actum de agro Campano, clamore senatus prope concionali; acriorem causam inopia pecuniae faciebat, et annonae caritas.

3. Non praetermittam, ne illud quidem: M. Furium Flaccum, equitem romanum, hominem nequam, Capitolini et Mercuriales de collegio eiecerunt, praesentem, ad pedes uniuscuiusque iacentem.

(1) Sic Bentivolio ex edit. Iens. Vulgo omittitur *est*. T.

(2) Sestertium quadringenties centena millia.

*Capitolini et Mercuriales*) Erant *Capitolini* collegium hominum Capitolium et arcem incolentium, ludosque Capitolinos celebrantium. T. Livius V, 50. *Mercurialium* autem collegium Mercatorum fuisse crediderim. T. Livius II, 27. TVRN.

## VI.

Scr. Romae V id. Apr. A. V. C. 697.

*Narrat se sponsalia Crassipedi praebuisse* 1; *Quinti domus aedificationem inspexisse, coenatum apud Crassipedem Pompeium et Lucceium convenisse* 2. *Tum fratrem, ut quamprimum redeat rogat* 3; *quomodo se res romanae habeant, inprimis de iudicio, quo Sex. Clodius absolutus est, exponit* 4; *denique literas fratris se exspectare scribit.*

MARCVS Q. FRATRI S.

A. d. VIII id. apr. sponsalia Crassipedi praebui. Huic convivio puer optimus, Quintus tuus meusque, quod perleviter commotus fuerat, defuit. A. d. VI id. april. veni ad Quintum, eumque vidi plane integrum, multumque is mecum sermonem habuit, et perhumanum, de discordiis mulierum nostrarum.[1] Quid quaeris?

(1) Terentiae et Pomponiae.

nihil festivius. Pomponia autem etiam de te questa est. Sed haec coram agemus.

2. A puero ut discessi, in aream tuam veni. Res agebatur multis structoribus. Longilium redemptorem cohortatus sum. Fidem mihi faciebat, se velle nobis placere. Domus erit egregia. Magis enim cerni iam poterat, quam quantum ex forma iudicabamus. Itemque nostra celeriter aedificabatur. Eo die coenavi apud Crassipedem. Coenatus in hortos ad Pompeium lectica latus sum. Lucceium convenire non potueram, quod afuerat. Videre autem volebam, quod eram postridie Roma exiturus, et quod ille in Sardiniam iter habebat. Hominem conveni, et ab eo petivi, ut quamprimum te nobis redderet. Statim, dixit. Erat autem iturus (ut aiebat) a. d. III id. apr. ut aut Salebrone, [1] aut Pisis conscenderet.

3. Tu, mi frater, simul ac ille venerit, primum navigationem (dummodo idonea tempestas sit) ne omiseris. Ἀμφιλαφείαν autem illam, quam tu soles dicere, bono modo desidero, sic prorsus, ut advenientem excipiam libenter; latentem etiam nunc, non excitem. Tribus locis aedifico, reliqua reconcinno; vivo paullo liberalius, quam solebam. Opus erat, si

(1) Hoc nomen dedi de Wesselingii sententia ad Itinerar. Antonin. p. 293. quia Salebro in ora ea ponitur. Labronis autem nulla alibi mentio fit. — Vocem corruptam suspicatur etiam Manutius, et de portu, quem *Ligurni* (Livorno) nunc appellant, accepit. BENT.

Ἀμφιλαφείαν) Mihi videtur esse cautionis genus, quum eam rationem tenemus, ut ad utrumque parati simus, ut quodcunque acciderit, eo recte uti possimus; ut duarum rerum simul rationem habeamus, quarum una videtur cum altera non satis consistere posse. ERN. — Vox eadem legitur iterum hoc eodem libro, ep. 15.

*Bono modo*) Non *omnino*, sed *quadam ex parte: μετρίως* quod Graeci dicunt, ut *bono* temperamentum quoddam, non ut alibi, magnitudinem significet. Sic lib. II Acad. *Haec tibi... tam sunt defendenda, quam moenia: mihi autem bono modo, tantum, quantum videbitur.* MAN.

*Opus erat*) Opus erat ad relaxationem animi mei, ut paulisper ab his

te haberem, paullisper fabris locum dare. Sed et haec (ut spero) brevi inter nos communicabimus.

4. Res autem Romanae sic sese habent. Consul est egregius Lentulus, non impediente collega; sic, inquam, bonus, ut meliorem non viderim: Dies comitiales exemit omnes. Nam etiam Latinae instaurantur: [1] nec tamen deerant supplicationes. Sic legibus perniciosissimis obsistitur, maxime Catonis: cui tamen egregie imposuit Milo noster. Nam ille vindex gladiatorum et bestiariorum [2] emerat de Cosconio et Pomponio bestiarios: nec sine his armatis unquam in publico fuerat. Hos alere non poterat; itaque vix tenebat. Sensit Milo. Dedit cuidam non familiari negotium, qui sine suspicione emeret eam familiam a Catone: quae simul atque abducta est, Racilius, qui unus est hoc tempore tribunus plebis, rem patefecit,

tumultibus secederem, ac fabris locum darem. Defessus enim iam sum ex molestia, quam illis urgendis capio. Id igitur facerem, si te haberem. Id.

*Sed et haec*) Dixerat iam, *sed haec coram agemus*, quum de discordiis mulierum memioisset. Recte igitur usus est particula *et*: ut sigoificet velle se non illa tantum superiora, sed et haec praesenti sermoni reservare. Id.

*Exemit*) Sustulit: effecit, ne per eos lege agi posset: ne scilicet C. Cato tribunus pl. quas de P. Lentulo Spinthere et Annio Milone rogationes promulgaverat, eas perferre posset. Id.

*Etiam Latinae*) Quum dicat *etiam*, liquet, non instaurandis modo Latinis exemptos esse a Lentulo comitiales dies, sed alio etiam genere impedimenti, cuiusmodi erat, *servare de caelo*. Id.

(1) Latinae feriae de novo habentur. Sic de pollutis sacris a Clodio ad Att. I, 13: *idque sacrificium quum virgines instaurassent*. Feriis latinis pariter agi cum populo non licebat. Tum *supplicationes*, quae quum haberentur, lege agi non licebat. Bent.

*Instaurantur*) Quasi, faciendis iis, aut praetermissum aliquid esset, aut, quod non oporteret, commissum. Quibus de causis, saepe legimus apud Livium, instauratos esse ludos. Instauratas autem decreto pontificum Latinas, ex Livii lib. XXXII planum est. Man.

(2) Ita appellatur Cato, quasi assertor huiusmodi hominum, quod legem in Milonem promulgaverat, qui ex Piceno et Gallia magnam manum (XCIX, 4 extr.) contra ipsum Catonem conflaverat. Bent.

*Vnus est*) Non quia revera unus,

eosque homines sibi emptos esse dixit (sic enim placuerat), et tabulam proscripsit, SE FAMILIAM CATONIANAM VENDITVRVM. In eam tabulam magni risus consequebantur. Nunc igitur Catonem Lentulus a legibus removit, et eos qui de Caesare monstra promulgarunt, quibus intercederet nemo. Nam quod de Pompeio Caninius agit, sane quam refrixit. Neque enim res probatur, et Pompeius noster in amicitia P. Lentuli vituperatur, et hercule non est idem. Nam apud illam perditissimam atque infimam faecem populi, propter Milonem, suboffendit; et boni multa ab eo desiderant, multa reprehendunt. Marcellinus autem hoc uno mihi quidem non satisfacit, quod eum nimis aspere tractat: quamquam id senatu non invito facit: quo ego me libentius a curia et ab omni parte reipublicae subtraho. In iudiciis ii sumus, qui fuimus. Domus celebratur ita, ut quum maxime. Vnum accidit imprudentia Milonis incommode, de Sex. Clodio, [1] quem neque hoc tempore, neque ab imbecillis accusatoribus mihi placuit accusari. Ei tres sententiae teterrimo in consilio [2] defuerunt. Itaque hominem populus revocat, et retrahatur necesse est: non enim ferunt homines. Et quia, quum apud suos diceret, paene da-

sed quod unus inter omnes eo magistratu dignus esset. MAN.

*Monstra*) Leges perniciosissimas.

*Caninius*) Tribunus pl. qui rogationem promulgaverat, ut Pompeius regem Ptolemaeum cum duobus legatis restitueret. Hoc Cicero significat, obscure ille quidem, sed Plutarchus apertissime. MAN.

*Vituperatur*) Qui, quum a Lentulo fuisset ornatus, restituendi Ptolemaei regis honorem ei vellet eripere. Ornamentum autem in Pompeium a Lentulo profectum, id fuit, quod, ut rei frumentariae praeficeretur, consul anno proximo retulerat. ID.

*Propter Milonem*) Defensum contra Clodii accusationem VIII Id. Febr.

(1) Ita legendum esse non *S. Coelio* dudum vidit Manutius, coll. orat. pro M. Caelio c. 32. Nec audiendus est Gruterus qui *Sex. Cloelio* legendum potabat.

(2) Sic correxi vulgatum *teterrimae in consilio* (scil. iudicum).

*Revocat*) Rursus accusandum.

*Apud suos*) Quod ei iudices faverent. Opinor, quia non optime in

mnatus est, vident damnatum. Ea ipse in re Pompeii offensio nobis obstitit. Senatorum enim urna copiose absolvit, equitum adaequavit, tribuni aerarii condemnarunt. Sed hoc incommodum consolantur quotidianae damnationes inimicorum, in quibus me perlubente Servius allisus est, ceteri conciduntur. C. Cato concionatus est, se comitia haberi non siturum, [1] si sibi cum populo dies agendi essent exempti. Appius a Caesare nondum redierat.

5. Tuas mirifice literas exspecto: atque adhuc clausum mare scio fuisse: sed quosdam venisse tamen Ostia dicebant, qui te unice laudarent, plurimique in provincia fieri dicerent; eosdem [2] aiebant nuntiare, te prima navigatione transmissurum; id cupio, et, quamquam te ipsum scilicet maxime, tamen etiam literas tuas ante exspecto. Mi frater, vale.

Pompeium essent animati. Sequitur enim, *Pompeii offensio nobis obstitit.* MAN.

*Vrna*) Tres erant urnae, quum tres ordines, senatores, equites, tribuni aerarii ex ea lege, quam tulerat in praetura L. Aurelius Cotta, iudicarent. In eas separatim cuiusque ordinis tabellae coniiciebantur. ID.

*Adaequavit*) Pari numero fuerunt, qui condemnarentur, et qui absolverent. *F.*

(1) Pronomen addidit Bentivolio cum Lamb., et quod ita latinitas postulat, et quod absumi potuit ab antecedenti *est*. T.

*Non siturum*) Nec sivit, tribunitio intercedendi iure. Nulla enim hoc anno habita comitia, ac ne duobus quidem proxime sequentibus, sed ex interregno consules per triennium creatos, Cicero ipse aliquot locis, et Dio libro XXXIX, praeterea Plutarchus, Appianusque declarant. Hoc autem anno, sublatis comitiis a C. Catone tribuno plebis, vestem senatus mutavit. Epitome, Dio, etc. MAN.

*Exempti*) Eximebat Marcellinus consul, ut eius perniciosissimis legibus obsisteret. Supra. ID.

*Appius*) P. Clodii frater, nondum e Gallia Caesaris provincia, etc. ID.

(2) Ita cum Victorio et Lambino recte Ernestius edidit pro vulg. *iidem*.

## VII.

Scr. Antii d. III id. Apr. A. V. C. 697.

*Scribit de itineribus suis per villas et de aedificatione Arcani sustentata.*

MARCVS Q. FRATRI S.

A. d. III id. april. [1] ante lucem hanc epistolam dictaveram, eramque [2] in itinere, ut eo die apud T. Titium in Anagnino manerem. Postridie autem in Laterio cogitabam; inde, quum in Arpinati quinque dies fuissem, ire in Pompeianum; rediens adspicere Cumanum, ut quoniam in non. maias Miloni dies prodita [3] est, prid. non. Romae essem, teque, mi carissime et suavissime frater, ad eam diem (ut sperabam) viderem. Aedificationem Arcani ad tuum adventum sustentari placebat. Fac, mi frater, ut valeas, quamprimumque venias.

(1) Haec epistola fortasse appendix est proxime antecedentis.

(2) Ita correxi vulgatum *scripseramque* (laudante Bentivolio).

*Laterio*) Fundo Quinti, in Arpinati.

*Pompeianum*, *Cumanum*) Non Quinti, sed ipsius Marci fundos. MAN.

*Dies*) Iudicii. Supra.

(3) Recte sic Man. e duobus Mss. pro vulg. *producta*; Ernestio in mentem venit *prodicta*.

*Arcani*) Villa Quinti fuit.

*Sustentari*) Differri. Pudet in iis verbis immorari, quorum usum congesta in libros exempla declarant. Tametsi in his ipsis, qui omnes divitias nomine pollicentur, est sane cur aliquid, atque adeo multa, nec ea levia, desiderentur. MAN.

## VIII.

Scr. Romae exeunte mense Iunio A. V. C. 797.

*Scribit se summo fratris desiderio teneri, et Gabinio supplicationem a senatu denegatam; de agro Campano autem nihil actum refert.*

MARCVS Q. FRATRI S.

O literas mihi tuas iucundissimas, exspectatas, ac primo quidem cum desiderio, nunc vero etiam cum timore! Atque has scito literas me solas accepisse post illas, quas tuus nauta attulit, Olbia datas. Sed cetera (ut scribis) praesenti sermoni reserventur. Hoc tamen non queo differre. Id. maiis senatu frequens divinus fuit in supplicatione Gabinio deneganda. Adiurat Procilius [1] hoc nemini accidisse. Foris valde plauditur. Mihi quum sua sponte iucundum, tum iucundius, quod me absente (est enim εἰλικρινὲς iudicium) sine oppugnatione, sine gratia nostra. Eram Antii. Quod idibus et postridie fuerat dictum, de agro Campano actum iri, non est actum. In hac causa mihi aqua haeret. Sed plura quam constitueram: coram enim. Vale, mi optime et optatissime frater, et advola. Idem te nostri rogant pueri: illud scilicet, coenabis quum veneris.

*Cum timore*) Propter pericula, quae navigantibus impendent. Tisl.

(1) Hoc anno tribunus plebis.

*Nemini accidisse*) Vt imperatoris literis, bene gestam remp. nuntiantibus senatus non crederet. Man.

Εἰλικρινὲς) Sincerum est ac simplex iudicium senatus: nihil in eo gratiae tribuit. Id.

*Aqua haeret*) Quam in partem me dem, quid sententiae dicam, incertus sum. Ductum a clepsydris; in quibus non semper fluebat aqua, sed interdum haerebat immobilis. Id.

*Illud scilicet*) Sententia Ciceronis haec est: Veni, hoc rogamus ego et Cicerones. Vbi veneris, adventoria tibi dabitur. *Illud scilicet*, valet, Illud scias vel cognoscas licet, vel, illud sci, licet. Gronov. Observat. III, 9.

## IX.

Scr. Romae circiter id. Febr. A. V. C. 698.

*Librum suum Quinto placuisse laetatur* 1; *negotium fratris se Pompeio commendasse* 2; *de ambitu SCtum in Afranii sententiam factum esse nuntiat* 3.

MARCVS Q. FRATRI S.

Placiturum tibi esse librum meum [1] suspicabar: tam valde placuisse, quam scribis, valde gaudeo. Quod me admones de nostra Vrania, [2] suadesque, ut meminerim Iovis orationem, quae est in extremo illo libro: ego vero memini, et illa omnia mihi magis scripsi, quam ceteris.

2. Sed tamen postridie, quam tu es profectus, multa nocte cum Vibullio veni ad Pompeium. Quumque ego egissem de istis operibus atque inscriptionibus, per mihi benigne respondit: magnam spem attulit. Cum Crasso se dixit loqui velle, mihique ut idem facerem, suasit. Crassum consulem ex senatu domum reduxi: suscepit rem; dixitque esse, quod Clodius hoc tempore cuperet per se, et per Pompeium consequi: putare se, si ego eum non impedirem, posse me adi-

(1) Quem scripserat de temporibus suis.

(2) In poëmate de consulatu suo. cf. de Divin. I, 11.

*Sed tamen*) Ita loquimur interdum, quum, omisso, qui erat institutus, sermone, novam aggredimur narrationem. Non enim est hic, *sed tamen*, ea sententia usurpatum, ut indicet contrarium aliquid iis, quae iam dixit. MAN.

*Operibus*) Videtur eiusmodi res fuisse, quae fieri sine publica consensione non posset. Itaque dabat operam Cicero, ne Clodius adversaretur, et ut Pompeio Crassoque adiutoribus uteretur. Opera vero ipsa, atque inscriptiones, de quibus laborabat Quintus, crediderim significari in epist. 1 lib. III, ubi mentio de Telluris aede fit. Nam ad eam aedem fieri quiddam, atque inscribi suo nomine, Quintus volebat. Id curavit Cicero, ut scribit ipse in eo loco, diligenter: statuam etiam fratris locavit. ID.

pisci sine contentione quod vellem. Totum ei negotium permisi, meque in eius potestate dixi fore. Interfuit huic sermoni P. Crassus adolescens, nostri (ut scis) studiosissimus. Illud autem, quod cupit Clodius, est legatio aliqua, si minus per senatum, per populum, libera, aut Byzantium, aut ad Brogitarum, aut utrumque. Plena res nummorum. Quod ego non nimium laboro, etiamsi minus assequor, quod volo. Pompeius tamen cum Crasso loquutus est. Videntur negotium suscepisse. Si perficiunt, optime: sin minus, ad nostrum Iovem revertamur. [1]

3. A. d. III id. maii senatusconsultum est factum de ambitu in Afranii sententiam, quam ego dixeram, [2] quum tu adesses: sed magno cum gemitu senatus.

*Per populum*) Dandarum legationum ius ad senatum pertinebat. Clodius, si per senatum non posset, confugere ad populum cogitabat. Id homines populares facere solitos esse, ut Caesarem de provincia, Vatinium de legatione, animadverti. MAN.

*Byzantium, aut Brogitarum*) Vt a Byzantiis, quod eos tribunus pl. ab exsilio sua lege restituerat; a Brogitaro autem, quod eum Matris Magnae templo praefecerat, promissam pecuniam exigeret. Ideo subiungit Cicero, *plena res nummorum*. Hac utraque de re satis aperte in oratione pro Sextio. ID.

*Aut utrumque*) Vel *utroque*, ut ad legationem referatur, malim legere: vel, si *utrumque* retinemus, ad verbum *cupit* accommodetur. ID.

(1) Respicere videtur ultimos versiculos eorum qui ex libro II de consulatu suo, de Div. I, 11 afferuntur.

*De ambitu*) Eorum magistratuum causa, quos proxime creari oportebat. Ii praetores erant. Nam consules ex interregno creati iam erant Pompeius et Crassus. Qui quum id spectarent, quod etiam consequuti sunt, ut petentibus praeturam M. Catone et P. Vatinio, Catoni Vatinius, integerrimo civi omnium nequissimus, anteferretur, neque id se posse obtinere sine ambitu sperarent; cavere sibi a legibus voluerunt, senatusconsulto facto, ne, qui praeturam per ambitum cepisset, ei propterea fraudi esset. Nimis hoc improbum videtur, sed patet ex Plut. in Cat. Vtic. MAN.

*Quam ego dixeram*) Non, *quam ego dixeram in senatu* (quae est Mongaltii interpretatio. *T.*) Non enim eo turpitudinis Cicero venisset, ut, quum antea consul legem contra ambitum tulisset, idem sententiam in senatu diceret de impunitate iis danda, qui per ambitum deliquissent. Expono igitur, *quam dixeram*, de qua tecum locutus eram. ID.

(2) Fortasse legendum *contra quam ego dixeram*.

Consules non sunt persequuti eorum sententias, qui Afranio quum essent assensi, addiderunt, ut praetores ita crearentur, ut dies LX privati essent. Eo die Catonem plane repudiarunt. Quid multa? tenent omnia; idque ita omnes intelligere volunt.

*Consules*) Pompeius, et Crassus.

*Non sunt persecuti*) Noluerunt, inquit, discessionem fieri a senatu, quo posset intelligi, probarentur necne eorum sententiae, qui Afranio, etc. MAN.

*Vt dies LX privati essent*) Eo nimirum consilio, ut accusare volentibus eos, qui per ambitum praetores creati essent, spatium daretur. Nam, si praeturam protinus iniissent, accusandi locus non fuisset. Non enim eos, qui essent in magistratu, licebat postulare. ID.

*Repudiarunt*) Nomen eius, praeturam petentis, recipere noluerunt, quod Ahenobarbo erat affinitate coniunctus. ID.

## X.

**Scr. in Puteolano vel Cumano mense Apr. vel Maio A. V. C. 698.**

*Fratrem iocose castigat, quod veritus esset, ne se interpellaret, eumque ut mox advolet et Marium adducat rogat.*

MARCVS Q. FRATRI S.

Tu metuis, ne me interpelles? Primo, si in isto essem, tu scis, quid sit interpellare. An te Ateius? Mehercule mihi docere videris [1] istius generis humanitatem: qua quidem ego nihil utor abs te. Tu vero,

(1) Sic Bentivolio post Lamb., eo quod sensus ita postulet, et vestigia codd. Ambr. et Land. legentium *videbis*, suadeant. *T.* — Rectum arbitror *Videris*: ut hominem fraterne castiget, cui quidem in mentem venire potuerit, vereri, ne se interpellaret. Tu, inquit, mihi videris istiusmodi humanitatis exemplum inter nos inducere, quod mihi sequi non libeat. Ita enim illud accipio, *qua quidem nihil utor abs te.* Itaque et superiora illa: *Tu scis quid sit interpellare*, cum nota sciscitandi lego: ut huius loci totius sensus ille sit: *Tu times ne me interpelles? primum si in isto essem, ut nollem interpellari, tu scis quid sit interpellare?* hoc est, videris mihi nescire quid sit interpellare, quum tu mihi importunus advenire nunquam possis. An te Ateius interpellat? Sane mihi videris istius generis humanitatem docere, qua ego non utor abs te: hoc est, nolo a te discere. Nam arbitratu meo ad te accedam,

ut me et appelles, et interpelles, et obloquare, et colloquare, velim. Quid enim mihi suavius? Non mehercule quisquam μουσοπάτακτος libentius sua recentia poëmata legit, quam ego te audio quacumque de re, publica, privata, rustica, urbana. Sed mea factum est insulsa verecundia, ut te proficiscens non tollerem. Opposuisti semel ἀναντίλεκτον causam, [1] Ciceronis nostri valitudinem; conticui. Iterum Cicerones; [2] quievi. Nunc mihi iucunditatis plena epistola hoc adspersit molestiae, quod videris, ne mihi molestus esses, veritus esse, atque etiam nunc vereri. Litigarem tecum, si fas esset: sed mehercule istuc si unquam suspicatus ero, nihil dicam aliud, nisi verebor, ne quando ego tibi, quum sum una, molestus sim. [Video te ingemuisse. Sic fit, εἰ δ' ἐν αἴᾳ ἔζησας: nunquam enim dicam, ἔα πάσας.][3] Marium autem nostrum in lecticam mehercule coniecissem, non illam regis Ptolemaei Anicianam. Memini enim quum hominem portarem ad Baias, Neapoli, octophoro Aniciano, machaero-

de interpellatione nihil sollicitus. Sic ego et interpretor et lego. MALASP.

Μουσοπάτακτος) I. est, *a Musis percussus et vulneratus.* Πάταγος enim sonus est qui ex percussione resultat. VICT.

*Non tollerem*) Ab urbe discedens, non asportarem, eadem scilicet, qua ego vectus sum, lectica. MAN.

(1) Recepi Victorii lectionem ἀναντίλεκτον i. e. *causam cui contra dici non potest.* Hoc aptius est, quam Manutii lectio ἀντείσακτον *oppositam sc. voluntati tuae*; I. F. Gronovio placebat ἀνίκητον.

(2) Vict. Oliv. *Ceteri omnes.*

*Sic fit*) Sic ulciscor eos, a quibus lacessor immerito. MAN.

Εἰ δ' ἐν αἴᾳ ἔζησας) Id est, *Si in terra vixisti.* Ex incerto auctore. Initium sententiae, cuius vim se scire negant interpretes, quod totam sententiam non adscripsit Cicero. ERN.

Ἔα πάσας) *Mitte omnes.* Et hunc locum interpretes negant se intelligere. Lambinus omissum dicit μελεδῶνας. Integrum erit igitur, *Mitte omnes curas.*

(3) Vocis inclusa hic prorsus abhorrent a sententia et videntur transponenda ad finem huius epistolae post verba *de republica.*

*Anicianam*) Quam Ptolemaeus, Aegypti rex, qui a suis civibus eiectus Romae aliquamdiu fuit, Anicio dono dederat, vel fortasse de suis creditoribus, vel familiari suo, cuius opera usus erat Romae. MAN.

*Machaerophoris*) Gladium ferentibus.

phoris centum sequentibus, miros risus nos edere, quum ille ignarus sui comitatus repente aperuit lecticam, et paene ille timore, ego risu corrui. Hunc, [1] ut dico, certe sustulissem, ut aliquando subtilitatem veteris urbanitatis, et humanissimi sermonis attingerem. Sed hominem infirmum in villam apertam, ac ne rudem quidem etiam nunc, invitare nolui. Hoc vero mihi peculiare fuerit, hic etiam isto frui: nam illorum praediorum scito mihi vicinum Marium lumen esse. Apud Anicium videbimus ut paratum sit. Nos enim ita philologi sumus, ut vel cum fabris habitare possimus. Habemus hanc philosophiam, non ab Hymetto, sed ab area Cyri. [2] Marius et valitudine est et natura imbecillior. De interpellatione tantum sumam a vobis temporis ad scribendum, quantum da-

*Centum* ) Non pato Ciceronem hoiusmodi comitatu esse usom. Vix hoc Milonis sut Clodii insauiae tulissent. Ac, si Ciceronem secoti essent, non extimuisset Marius, qoasi ad aspectum novae rei. Crediderim igitur casu contigisse, ut eadem via post octophorum Anicianom sequercotur illi machaerophori, qoibus visis, Marium, qui non animo minus, quam valetudine esset infirmos, hominum et machaerarum sobita specie perterritum pene corruisse. MAN.

(1) Sic vere Manutius coniecerat legendum. *Hanc* ( Marium ) *sustulissem* io lecticam ( supra *coniecissem* ). Quum enim pauca per iocum de vectatione in lectica Aniciana ioterposuisset, nunc in viam redit. Correctionem iam recepit Olivetus, probante Ernestio. Coufirmavit eam nuperrime Bentivolio V. Cl. Antea legebatur *Tunc*. TYP.

*Rudem* ) Lambious, *tutum*.

*Paratum sit* ) Marii causa; ut sit, ubi homo infirmos commode excipiatur. Nam ego ita sum philologus, hoc est, ita literarum studiosus, ut mollis tamen minime sim: quales fere sunt, qoos librorum coosuetudo tenet. Possum, inquit, vel cum fabris habitare. Nun enim mea philosophia luxum, et voloptatem, et mollitiam sequitur. Ea me non oblectavit in Hymetto, moote Atticae amoenissimo, sed in area eum servis Syris, qui aedificaut, duriter exercuit. locatur, quum se *philosophari in area*, hoc est, suum studium io fabris exercendis ponere significat. MAN.

(2) Varie hic locus in Mss. corruptus; e vestigiis scripturae vulgata lectio effecta est *ab area Syra*, quam sic interpretantur, ut sit area io qua servi Syri opus fabrile faciant. Sed nihil melius reperio quam quod recepi *area Cyri* scil. architecti, cuius opera Cicero in aedificanda domo utebatur.

bitis. Vtinam nihil detis, ut potius vestra iniuria, quam ignavia mea cessem! De republica [1] nimium te laborare doleo, et meliorem civem esse, quam Philoctetem, qui accepta iniuria, illa spectacula quaerebat, quae tibi acerba esse video. Amabo te, advola: consolabor te, et omnem abstergebo dolorem: et adduc, si me amas, Marium. Sed approperate. Hortus domi est.

(1) Totum hunc locum insertis iis, quae supra alieno loco inculcata erant, sic constituendum arbitror: *De republica, video te ingemuisse; sic fit, εἰγ' ἐν ἄτᾳ ἔζησας: nunquam enim dicam ἔα πάσας; sed nimium te laborare doleo, et meliorem civem esse, quam Philoctetem, qui accepta iniuria illa spectacula quaerebat, quae tibi acerba sunt, video.* Quintus tristem reipubl. statum deploraverat, id Cicero negat se ei vitio vertere; sic enim fieri solet, quandoquidem in terra vixisti, nunquam enim tibi dicam ἔα πάσας (scil. μελεδῶνας, ut Lambinus supplet) h. e. nunquam te omnes de republica curas prorsus obiicere iubebo; sed tamen te nimium laborare doleo, et video te meliorem esse civem, quam Philoctetem etc.

*Illa spectacula*) Calamitates, et miserias suorum civium gravissimas. MAN.

## XI.

Scripta videtur mense Ianuario A. V. C. 699.

*Tenediis libertatem a senatu negatam* 2. *Quinti a Magnetibus mentionem honorificam factam esse refert* 3; *de Lucretii poëmatibus, et Sallustii Empedocleis iudicium suum interponit* 5.

MARCVS Q. FRATRI S.

Epistolam hanc convicio efflagitarunt codicilli tui. Nam res quidem ipsa, et is dies, quo tu es profectus, nihil mihi ad scribendum argumenti sane dabat. Sed quemadmodum coram quum sumus, sermo nobis deesse non solet, sic epistolae nostrae debent interdum halucinari.

2. Tenediorum igitur libertas securi Tenedia prae-

*Tenediorum*) Petitum est a legatis ex insula Tenedo missis, ut Tenedii suis legibus viverent. Negatum. Potius enim censuit senatus, ut eadem conditione, qua ceteri in provincia populi romani, tenerentur, hoc est,

cisa est, quum eos praeter me, et Bibulum, et Calidium, et Favonium nemo defenderet.

3. De te a Magnetibus ab Sipylo [1] mentio est honorifica facta, quum te unum dicerent postulationi L. Sextii Pansae restitisse.

4. Reliquis diebus, si quid erit quod te scire opus sit, aut etiamsi nihil erit, tamen scribam quotidie aliquid. Prid. id. neque tibi, neque Pomponio deero.

5. Lucretii poëmata, ut scribis, ita sunt: non multis luminibus ingenii, multae tamen artis. Sed quum veneris, virum te putabo, si Sallustii Empedoclea legeris: hominem non putabo. Vale.

ut legibus a pop. rom. aut a provinciali magistratu datis uterentur. Id.

*Securi Tenedia*) Inde translatum quod olim rex Tenedi securim gestans, lites audire consuevit; causasque iudicata, protinus eum qui fecisset iniuriam, securi percutere. Aut quod Tenedius quidam rex legem tulit in adulteros, ut utriusque corpus securi conciderelur; eiusque legis exemplum etiam in filium edidit. Cuius rei et meminit Stephanus in urbium Catalogo. *Erasm.* apud quem plura, *Adag. Chil.* I, *Cent.* IX.

*De te*) Quia Tenedum et Sipylum Quintus, quum esset in Asia pro praetore, triennio ante rexerat. Sipyli autem legati potius, quam Tenedi, Quintum in senatu laudarant. Man.

(1) Sic Victorius emendavit. Vulgo corrupte *de te magis ab Sipylo*.

*Pansae*) Postulantis aliquid, opinor, pro publicanis contra Asiaticos, quod ei concedi ius non esset. Nam inter provinciales et publicanos vectigalium causa nunquam defuit contentio. Man.

*Neque tibi, neque Pomponio*) Forte, ut communem utriusque rem in aliqua causa defenderet. Id.

*Ita sunt*) Eiusmodi sunt, qualia tu scribis esse, multis illa quidem ingenii luminibus, multis tamen etiam artis. Quibus verbis plus in Lucretio declarat ingenii, quam artis esse. Quod sane hi quoque ipsi, qui ad nostram aetatem pervenerunt, sex illius libri satis indicant. Id. — Lem. *ita sunt: multis luminibus ing.*, omisso *non*; quod fortasse excidit invito Editore. Typ.

*Virum*) Id est, *fortem et patientem et malis invictum*, si potueris ferre, id est, patienter legere seu audire tam indoctum poëma. *Hominem non putabo*: id est, putabo te omnis humanitatis expertem, ferum, immanem, seu sensus expertem. Lamb.

## XII.

Scr. Romae idibus Febr. A. V. C. 699.

*De Commageni regis causa a Cicerone in senatu discussa* 1; *de literis a Caesare acceptis* 2.

MARCVS Q. FRATRI S.

Gaudeo tibi iucundas esse meas literas; nec tamen habuissem scribendi nunc quidem ullum argumentum, nisi tuas accepissem. Nam prid. id. quum Appius senatum infrequentem coëgisset, tantum fuit frigus, ut populi convicio coactus sit nos dimittere. De Commageno rege, quod rem totam discusseram, mirifice mihi et per se, et per Pomponium blanditur Appius. Videt enim, hoc genere dicendi si utar in ceteris, februarium sterilem futurum; eumque lusi iocose satis, neque solum illud extorsi oppidulum, [1] quod erat, positum in Euphrate: [2] sed praeterea togam sum eius praetextam, quam erat adeptus Caesare consule, magno hominum risu cavillatus. Quod nos vult, [3] inquam, renovare honores eosdem, quo minus

*Populi*) Stantis ante fores curiae in Graecostasi et gradibus, ut fere habes in epistola 2 huius libri. MAN.

*Blanditur*) Metu: ne itidem exteris legatis, aut regibus, aliquid a senatu petentibus, obsistam. Quod ideo Appius nolle videbatur, quia, quum aliquid eorum causs senatus decrevisset, munera mercedis locu, aut etiam pactam mercedem consuli, qui ad senatum retulisset, dare consuesseut. Id significant illa verba, quae sequuntur: *Videt, hoc genere dicendi si utar in ceteris, Februarium sterilem.* ID.

(1) Nempe regis Commageni Antiocho.

(2) Vulgo inepte addebatur *et Zeugmate*, quod e glossemate fluxisse iam Manutius sibi persuaserat (cui assentitur Clericus). — Oliv. legendum censet, *in Euphratis Zeugmate.*

*Caesare consule*) Aut, quia consulatum Caesar solus gessit, Bibulo collega domi incluso: aut, quia Caesar ad senatum retulit de honore togae praetextae Commageno regi impertiendo. MAN. — Quos honores regibus sociis et amicis senatus daret, exposuit Barn. Brisson. Formul. pag. 261.

(3) Sic rescripsi, sensu postulante, Alii ut Victorius *quod vult*, alii *quod non vult.*

togam praetextam quotannis interpolet, decernendum nihil censeo. Vos autem homines nobiles, qui Busrenum praetextatum non ferebatis, Commagenum feretis? Genus vides et locum iocandi. Multa dixi in ignobilem regem: quibus totus est explosus. Quo genere commotus (ut dixi) Appius, totum me amplexatur. Nihil est enim facilius, quam reliqua discutere. Sed non faciam, ut illum offendam, ne imploret fidem Iovis Hospitalis, Graios omnes convocet, per quos mecum in gratiam rediit.

2. Theopompo satisfaciemus. De Caesare fugerat me ad te scribere. Video enim, quas tu literas exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat et mea, et Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse: ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quae rescripsit his verbis: «De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: quantum autem coniectura consequebar, id erat huiusmodi, ut magis optandum, quam sperandum putarem.» Itaque postea misi ad Caesarem eodem illo exemplo literas. Iocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus. Ad quem ego rescripsi, nihil esse, quod posthac arcae nostrae fi-

*Busrenum*) Regis barbari oomeo; qui lamen paulo, quam Commageuus, eral oobilior. Ei quoque permiserat senatus, ut praetexta, ilidem ul magistratus Romani, possel uli; quum nobiles inique ferreot, eo barbaros booore imperliri, qoi magistratuum romaoorum proprius esse deberet. MAN. — Mire varial oomeu istud io Mss. oostris. Nam Pal. pr. *qui vix Rhenum*. Sec. *qui Busc enum*. Tert. *Busthenum*. Quart. *Burrenum*. GAVT.

*Reliqua discutere*) Ita contra reliquas legatiooes dicere, oihil ut omnino a senatu obtineaot. Quod si fiat eripietor Appio pecuoia, qusm cupiditate iam ac spe devoravil. MAN.

*Iovis Hospitalis*) Quum, hospitibus meis, Graecis bomioibus intercedenlibus, in gratiam cum eo redierim. ID.

*Arcae nostrae*) Iocus ioco relalus. Si tu, inquit, eges, nos non abundaous. Itaque arcae oostrae noli coufidere. Nam si decoxeris, ego te meis

ducia conturbaret: lusique in eo genere et familiariter, et cum dignitate. Amor autem eius erga nos perfertur omnium nuntiis singularis. Et literae quidem ad id, quod exspectas, fere cum tuo reditu iungentur; reliqua singulorum dierum scribemus ad te, si modo tabellarios tu praebebis. Quamquam eiusmodi frigus impendebat, ut summum periculum esset, ne Appio suae aedes urerentur. Vale.

nummis tuo aere alieno non expediam. Et est hic *conturbare* pro *decoquere*. Id.

*Vrerentur*) Quod in domo consulis, quo salutandi ac deducendi causa quam plurimi convenirent, caminum esse oporteret, saeviente frigore, luculentissimum. Id.

## XIII.

**Scr. Romae postridie idus Febr. A. V. C. 699.**

***De rebus id. feb. in senatu actis* 1; *de Callisthene et Philisto historiae scriptoribus* 2.**

MARCVS Q. FRATRI S.

Risi nivem atram: teque hilari animo esse, et prompto ad iocandum, valde me iuvat. De Pompeio, assentior tibi, vel tu potius mihi. Nam, ut scis, iampridem istum canto Caesarem. Mihi crede, in sinu est: neque ego discingor. Cognosce nunc idus. De-

[1] *Nivem atram*) De qua scripsistis Anaxagorae fuit opinio, *nivem atram* esse, quod ex aqua fieret, quae nigra esset, inepto ac falso argumento. Sed hoc nihil ad hunc locum. Scripserat forte Quintus iocose, nivem se atram invenisse, illam, inquam, Anaxagorae; quasi tristem minimeque iucundam; quia scilicet ei per nives incommodissimo itinere eundum, ac forte etiam in ipsis nivibus cum hoste, non sine summo vitae discrimine, pugnandum foret. Man.

*In sinu est: neque ego discingor*) Faveo, neque favere unquam desinam. Ductum a rebus carissimis, quas in sinu gestamus; quae ne excidant, non discingimur. Significaverat vero Quintus, non debere eos unius Pompeii amicitia niti: Caesarem simul esse complectendum, ut amicum Pompeio firmiorem. Id.

cimus erat Caelio dies. [1] Domitius ad numerum iudices non habuit. Vereor, ne homo teter et ferus, Pola Servius ad accusationem veniat. Nam noster Caelius valde oppugnatur a gente Clodia. Certi nihil est adhuc: sed veremur. Eodem igitur die Tyriis est senatus datus frequens; frequentes contra Syriaci publicani. Vehementer vexatus Gabinius; exagitati tamen a Domitio publicani, quod eum essent cum equis prosequuti. L. noster [2] Lamia paullo ferocius, quum Domitius [3] dixisset: «Vestra culpa haec acciderunt, equites Romani; dissolute enim iudicatis; — Nos iudicamus, vos laudatis, inquit.» Actum est eo die nihil. Nox diremit. Comitialibus diebus, qui Quirinalia sequuntur, Appius interpretatur, non impediri se lege Pupia, quo minus habeat senatum, et quod Gabinia sanctum sit, etiam cogi ex kal. febr. usque ad

(1) Qui accusatus erat Cn. Domitio L. praetore F. Ahenobarbo quaestionem *inter sicarios* exarcente *A. V.* 699.

*Ad numerum*) Quum eo die, quo causam dici ex edicto oporteret, iudices eo, quo opus erat, numero non affuissent, irrita fiebat accusatio; ut integrum tamen esset, si quis eam praeterea vellet instituere: quod in hac Caelii causa timet Cicero, quum ait: *Vereor, ne homo teter et ferus Pola Servius ad accusationem veniat.* Atque etiam renovatam esse accusationem M. Caelii, ipsa declarat Ciceronis oratio, initio mensis Aprilis habita, ludis festisque publicis, satis longo post idus Februarias, qui decimus erat Caelio dies, intervallo. MAN.

*Pola Servius*) Novum est, ut pronomen post cognomen ponatur. De Pola, lib. VIII Famil. ep. 12. ID.

*Tyriis*) Legationibus Tyro missis; ut de publicanis quererentur. ID.

*Syriaci*) Quia Tyrus in Phoenicia: quae Syriae pars fuit. ID.

*Gabinius*) Qui Syriae imperio proconsulari praefuerat. ID.

*Prosequuti*) Honoris gratia, quum e provincia decederet. TISL.

(2) Vulgo scribitur *C. noster Lamia.* Verum recte Manutius notavit intelligi L. Aelium Lamiam, principem equestris ordinis, Ciceronis studiosissimum.

(3) L. Domitius Ahenobarbus h. a. cos.

*Laudatis*) Reos: quos si absolvimus, quid reprehenditis, quum eosdem vos laudetis? Mos erat, ut auctoritate praediti viri reos in iudicio, antequam sententiae ferrentur, laudarent. Pleni exemplorum libri. MAN. — Testatur Gruterus, orae libri adscriptum e codice aliquo veteri fuisse: *vos colluditis.* Quod ego non aspernor, neque improbaturos puto, qui

kal. mart. legatis senatum quotidie dari. Ita putantur detrudi comitia in mensem martium. Sed tamen his comitialibus tribuni plebis de Gabinio se acturos esse dicunt. Omnia colligo, ut novi scribam aliquid ad te; sed, ut vides, res me ipsa deficit.

2. Itaque ad Callisthenem et ad Philistum redeo, [1] in quibus te video volutatum. Callisthenes quidem vulgare et notum negotium, quemadmodum Graeci aliquot loquuti sunt. Siculus ille, [2] capitalis, creber, acutus, brevis, paene pusillus Thucydides: sed utros eius habueris libros (duo enim sunt corpora)

memoria repetent, quam multa apud Ciceronem de Iudicum nefaria collusione legerint. Oliv.

*De Gabinio*) Vt ei, Syriam provinciam contra leges et iura sociorum administranti, imperium abrogetur. Man.

*Callisthenem, et ad Philistum*) Quorum uterque scripserat historiam: Callisthenes Olynthius de rebus gestis Alexandri, Siculus Philistus quum aliis de rebus, tum de Dionysio Siciliae tyranno. Id.

(1) Schütz, auctore Mureto (var. lect. II, 5), delevit *redeo*: bene Olivetus retinet et Clericus. Etiamsi nulla de his duobus mentio antecedit; tamen fieri potuit, ut alia epistola, quam non habemus, vel alio quovis modo Quintus a Marco de lectione horum historicorum iam certior factus fuerit. Bentiv.

*Loquuti sunt*) Illa verba quin melius absint a libro vetere, non dubito: hoc enim dicit, aliquot alios Graecos similes esse Callisthenis, id est non magni ipsos quoque pretii. Nam quod a Manlio dictum scio, Callisthenem loquutum in Historia non exquisite, sed quomodo vulgo loquerentur, miror unde id sumpserit, quum ipsius scripta non exstent; Cicero autem ipse alibi (Or. II, 14) dicat eum pene rhetorico more historiam scripsisse. Myr. — Facilem habet explicatum ea scriptura, quam in libro vetere inventam probat Muretus. Id vero incommodi est, quod consensu destituitur aliorum codicum: illas enim exhibent quatuor syllabas, *loquuti sunt*, quas vir eruditus exauctorat. Neque tamen in illis sensus non est satis idoneus: hac nimirum sententia, *quemadmodum Graeci aliquot loquuti sunt*, Cicero iudicium de Callisthene suum confirmat testimonio et auctoritate Graecorum aliquot, qui non aliter de illo historiarum scriptore senserunt, et *loquuti sunt* ac loquitur ipse. Oliv.

(2) Philistus, Syracusius. — *Capitalis*, hoc est ingeniosus. Ovid. Fast. III, 839, *Capitale vocamus Ingenium solers*. Vide Muretum, loco iam laudato. Vim huius vocis, *creber*, explicat id, quod habetur lib. de Orat. II, cap. 13: *Thucydides ita creber est rerum frequentia*, etc. Oliv.

an utrosque, nescio. Me magis de Dionysio delectat. Ipse est enim veterator magnus, et perfamiliaris Philisto. Sed quod adscribis, aggrederisne ad historiam? me auctore potes. Et quoniam tabellarios subministras, hodierni diei res gestas Lupercalibus [1] habebis. Oblecta te cum Cicerone nostro quam bellissime.

*De Dionysio*) Alterum scilicet corpus, in quo de Dionysii rebus gestis egerat. Victor. lib. XXXII, cap. 19. *Var. Lect.*

*Veterator*) Delectat me Philistus non tam quia capitalis, creber, acutus, quam quod ipse Dionysius, de quo scribit, astutus in primis ac vafer est: quae tum narrante Philisto, tum ipsa per sesa delectant. Man.

*Ad historiam*) Scribendam; quum veteres iam legisset historicos. Id.

(1) Quae incidebant in diem *XV Febr.*

*Bellissime*) Non ad pulchritudinem, sed ad iucunditatem et commoditatem quandam refertur *bellum:* ut *bella* puella, non quae forma, sed quae elegantia, et quadam quasi gratia intuentium oculos tenet. Man.

## XIV.

Scr. in Cumano vel Pompeiano mense Maio A. V. C. 699.

*Nuntiat se librum de republica scribere; Quinto operam in mandatis eius persequendis pollicetur; Orfium et Trebatium commendat.*

MARCVS Q. FRATRI S.

Duas adhuc a te accepi epistolas: quarum alteram [1] in ipso discessu nostro, alteram Arimino datam. Plures, quas scribis te dedisse, non acceperam. Ego me in Cumano et Pompeiano, praeterquam quod sine te, ceterum satis commode oblectabam. Et eram in iisdem locis usque ad kal. iun. futurus. Scribebam illa, quae dixeram, πολιτικά: [2] spissum sane opus, et operosum. Sed si ex sententia successerit, bene erit opera posita. Sin minus, in illud ipsum mare deiiciemus,

(1) Schütz. auctore Ernestio delevit *quarum*. T.

(2) Libros de republica.

quod scribentes spectamus. Aggrediemur alia, quoniam quiescere non possumus. Tua mandata persequar diligenter, ei adiungendis hominibus, et quibusdam non alienandis. Maximae mihi vero curae erit, ut Ciceronem tuum nostrumque videam, scilicet quotidie; sed inspiciam quid discat, quam saepissime; et, nisi ille contemnet, etiam magistrum me ei profitebor: cuius rei nonnullam consuetudinem nactus sum in hoc horum dierum otio, Cicerone nostro minore perdocendo. [1] Tu, quemadmodum scribis, quod etiamsi non scriberes, facere te diligentissime tamen sciebam, facies scilicet, ut mea mandata digeras, persequare, conficias. Ego, quum Romam venero, nullum praetermittam Caesaris tabellarium, cui literas ad te non dem. His diebus (ignosces), cui darem, fuit nemo ante hunc M. Orfium, equitem romanum, nostrum et pernecessarium, et quod est ex municipio Atellano; quod scis esse in fide nostra. Itaque eum tibi commendo in maiorem modum, hominem domi splendidum, gratiosum etiam extra domum: quem fac ut tua liberalitate tibi obliges. Est tribunus militum in exercitu nostro. [2] Gratum hominem, observantemque cognosces. Trebatium ut valde ames, vehementer te rogo. Vale.

*Adiungendis*) Ad amicitiam.

(1) Ita correxi vulg. *producendo*, quod iam Ernestius in Clave negavit se intelligere. Et *perdocendo* iam erat in multis edd. ante Gruterum. — *Producendo*. Id est, filium meum ad me vocando, ut eum ipse instituerem. Lem.

(2) Cicero videtur hoc sic intelligere, ut significet Orfium esse antesignanum clientum suorum, quemadmodum alibi asseclas et clientes Pompeii *manum Pompeii* appellat.

## XV a.

Scr. Romae mense Iunio A. V. C. 699.

*Caesaris in se et Quintum amorem et liberalitatem collaudat, suumque erga eum studium pollicetur* 1; *de Trebatio benigne a Caesare accepto, et Curtio ei commendato* 2; *de rerum romanarum statu* 3.

MARCVS Q. FRATRI S.

A. d. IV non. iun. quo die Romam veni, accepi tuas literas, datas Placentiae; deinde alteras, postridie datas Laude, nonis,[1] cum Caesaris literis, refertis omni officio, diligentia, suavitate. Sunt ista quidem magna, vel potius maxima. Habent enim vim magnam ad gloriam, et ad summam dignitatem. Sed mihi crede, quem nosti, quod in istis rebus ego plurimi aestimo, id iam habeo: te scilicet primum tam inservientem communi dignitati; deinde Caesaris tantum in me amorem; quem omnibus his honoribus, quos me a se exspectare vult, antepono. Literae vero eius una datae cum tuis, quarum initium est, quam suavis ei tuus adventus fuerit, et recordatio veteris amoris; deinde, se effecturum, ut ego in medio dolore, ac desiderio tui, te, quum a me abesses, potissimum secum esse laetarer: incredibiliter delectarunt. Quare facis tu quidem fraterne, quod me hortaris, sed mehercule currentem nunc quidem, ut omnia mea studia[2] in istum unum conferam. Ego vero ardenti quidem studio hoc fortasse efficiam, quod saepe viatoribus, quum properant, evenit:

(1) Vulgo *deinde alteras postridie, datas Blandenone.* Sed recte Sigonius emendavit probantibus Lambino et Manutio, *datas Laude, Nonis.* Nempe *Laus* est oppidum Galliae prope Placentiam.

(2) Fortasse legendum *officia*, quia statim sequitur *studio.*

ut, si serius, quam voluerunt, forte surrexerint, properando, etiam citius, quam si de multa nocte vigilassent, perveniant, quo velint: sic ego, quoniam in isto homine colendo tam indormivi diu, te mehercule saepe excitante, cursu corrigam tarditatem, tum equis, tum vero (quoniam scribis poëma ab eo nostrum probari) quadrigis poëticis. Modo mihi date Britanniam, quam pingam coloribus tuis, penicillo meo. Sed quid ago? quod mihi tempus, Romae praesertim, ut iste me rogat, manenti, vacuum ostenditur? Sed videro: fortasse enim (ut fit) vincet tuus amor omnes difficultates.

2. Trebatium quod ad se miserim, persalse et humaniter etiam gratias mihi agit. Negat enim, in tanta multitudine eorum, qui una essent, quemquam fuisse, qui vadimonium concipere posset. M. Curtio tribunatum ab eo petivi (nam Domitius se derideri putasset, si esset a me rogatus; hoc enim est eius quotidianum, se ne tribunum militum quidem facere; etiam in senatu lusit Appium collegam, propterea isse ad Caesarem, ut aliquem tribunatum auferret): sed in alterum annum. Id et Curtius ita volebat. Tu,

*Quadrigis poëticis*) Dicturus videbatur, *tum equis*, *tum velis:* sed per iocum, pro *velis* intulit *quadrigis*: quae et ipsae ad celeritatem faciunt. Addidit autem *poëticis*, ut cum aliis rebus, tum vero scriptis versibus, gratiam se a Caesare initurum ostenderet. MAN.

*Britanniam*) Res, quas in Britannia geretis. Iam enim, ut opinor, erant in itinere, Britanniam cogitantes. Nam in epistola ad Atticum, mense Quintili data, suspicari se dicit, *Quintum esse in Britannia*. ID.

*Vadimonium*) Certa erat verborum formula, qua sese invicem vadarentur; quibus verbis quum essent usi, *conceptum vadimonium* dicebatur. Iocus Caesaris in eo fuit: Opportune Ciceronem fecisse, qui Trebatium iurisconsultum ad se misisset: nam antea in universa praetoria cohorte, totoque comitatu suo neminem fuisse, qui, quum litigare vellet, quibus verbis vadaretur, teneret. ID.

*Rogatus*) Vt ad Caesarem scriberet. Dissidebat enim capitali odio cum Caesare Domitius. ID.

quemadmodum me censes [1] oportere esse in republica et in nostris inimicitiis, ita et esse, et fore auricula infima scito molliorem.

3. Res romanae se sic habebant. Erat nonnulla spes comitiorum, sed incerta; erat aliqua suspicio dictaturae, ne ea quidem certa; summum otium forense, sed senescentis magis civitatis, quam acquiescentis. Sententia autem nostra in senatu eiusmodi, magis ut alii nobis assentiantur, quam nosmetipsi. Τοιαῦθ' ὁ τλήμων πόλεμος ἐξεργάζεται.

(1) Sic ut legatur sensus postulat. Vulgo *te censes*.

*Senescentis*) Non quia desit, quod homines in foro agant: sed omnium rerum taedio civitas languet. Videtur hoc dicere: Quum publicis in rebus male agatur, serpit idem morbus etiam ad privata, et omnino nihil curatur. MAN.

Τοιαῦθ') *Miseranda belli talia conditio efficit.* Vers. 119 ex Euripidis supplicibus.

## XV b.

Scr. Romae mense Quintili A. V. C. 699.

*Nihil opus esse rescribit fratri, ut sui periculi causa citius quam ipsi opus sit e provincia Romam redeat; ambitum in urbe valde ingravescere significat.*

MARCVS Q. FRATRI S.

*** calamo [1] et atramento temperato, charta etiam dentata res agetur. Scribis enim, te meas literas su-

(1) Haec epistola vulgo cum antecedente coniungitur, Manutius vero argumentis omni dubitatione maioribus evicit, hic esse novae epistolae principium; attamen ante verba *calamo et atramento* pauca quaedam verba interciderint necesse est. Nisi forte prima illa verba *calamo — agatur* transposita sunt et principium epistolae sic constituendum: *Scribis te meas — tanquam bono. Nunc igitur calamo et atramento temperato, charta etiam dentata res agetur. Verum attende* etc.

*Dentata*) Apri, aut etiam equi denti laevata. Quod item nunc, ubi quid scribimus accuratius, facere solemus, ad inaequalitatem chartae

periores vix legere potuisse: in quo nihil eorum, mi frater, fuit, quae putas. Neque enim occupatus eram, neque perturbatus, nec iratus alicui; sed hoc facio semper, ut, quicumque calamus in manus meas venerit, eo sic utar, tanquam bono. Verum attende nunc, mi optime et suavissime frater, ad ea dum rescribo, quae tu in hac eadem brevi epistola πραγματικῶς valde scripsisti. Petis, [1] ut ad te, nihil occultans, nihil dissimulans, nihil tibi indulgens, genuine fraterneque rescribam, id est, utrum huc advoles, ut dixeris, [2] an ad expediendum te, si causa sit, commorere. Si, mi Quinte, parva aliqua res esset, in qua sciscitarere, quid vellem; tamen, quum tibi permissurus essem, ut faceres, quod velles; ego ipse, quid vellem, ostenderem. In hac vero re hoc profecto quaeris, cuiusmodi illum annum, qui sequitur, exspectem: plane aut tranquillum nobis, aut certe munitissimum; quod quotidie domus, quod forum, quod theatri significationes declarant: nec laboramus conscientia [3] copiarum nostrarum, quod

complanandam, quo calamus quasi currat expeditus. Nec varo mirari satis possum, quid Erasmo venerit in mentem hoc in loco interpretari, *charta dentata*, pro acerbe at iracunde scripta: quom de literis agi, quae bono calamo, temperato atramento, levi ac polita charta commodius formantur, illa verba demonstrent: *Scribis, te meas literas superiores vix legere potuisse:* et illa: *Hoc facio semper*, ut, *quicumque calamus in manus venerit, eo sic utar, tanquam bono.* Verum hoc, itamque alia, tum in adagiis, tum alibi non satis recte aut explanata, aut de Graecis conversa, homini erudito, ac de literis, quantum praestare potuit, bene merito, largiamur. MAN.

*Nihil eorum*) Non ob eas, quas tu suspicaris, causas, parum perspicue scripsi. ID.

Πραγματικῶς) Apte ad rem gerendam; ut homo in usu rerum versatus.

(1) Ita rescripsi pro vulg. *de quo petis.* — Potes emendare *Quod petis.* BENT.

(2) Ita correxi vulgatum *id est utrum voles ut dixerimus.* Sic enim infra: *cuperem te ad id tempus venire, quod dixeras.*

*Domus*) A multis celebrata.

(3) Sic emendavi vulgatum *nec laborant quod mea conscientia.*—Lamb. reperit in uno ms. *consentia*, at corrigebat *nostri inimici laborant, quod mira est consensio* etc.; edidit tamen

Caesaris, quod Pompeii gratiam tenemus: Haec me, ut confidam, faciunt. Sin aliquis erumpet amentis hominis furor, omnia snnt ad eum frangendum expedita. Haec ita sentio, iudico, ad te explorate scribo. Dubitare te, non assentatorie, sed fraterne veto. Quare suavitatis equidem nostrae fruendae causa cuperem te ad id tempus venire, quod dixeras: sed illud malo tamen, quod putas; etenim magni aestimo ἀμφιλαφείαν [1] illam tuam et explicationem debitorum tuorum. Illud quidem sic habeto, nihil nobis expeditis, si valebimus, fore fortunatius. Parva sunt, quae desunt, nostris quidem moribus, et ea sunt ad explicandum expeditissima, modo valeamus. Ambitus redit immanis. Nunquam fuit par. Idib. quint. foenus fuit ZZ ex Z, [2] coitione Memmii, quam cum Domitio fecit, [3] Scaurum ut vinceret. [4] Messalla flac-

*neque laborant, quod mira est conspiratio e. n.* Clericus modeste proponit legendum *nec laborem, quod mira consensio*, ut *laborem* sit positum ea forma, qua sup. *exspectem*. Alterutram ex primis emendationibus (Lambini scil. et Schützii. *T.*) fortasse rescripsissem potius, quam ineptum vulgatum, nisi liber Landi aliquid soppeditasset, quod primum acutioribus viris doctis proponere velim, *quod me conscientia*, scilicet *tenet*: quod recte novi copias nostras, et τῷ *laborant* subaudio *inimici nostri*, quin necesse sit has voces exprimere. BENT.

(1) Vulgo sic legebantur ista: *quod putas; magis etiam illa (etenim magis aestimo me) ἀμφιλαφείαν illam tuam et exspectationem debitorum tuorum*. Cuius quidem scripturae scabritiem correctione nostra expolivimus. Nempe Cicero sperabat, si Quintus diutius apud Caesarem maneret, futurum, ut mox ad amplas pecunias perveniret, quibus aes alienum dissolvere, et rei familiaris difficultates explicare posset. Tunstallus locum ita constituendum putabat: *quod putas, ne agas etiam illud (etenim magni aestimare te) ἀμφιλαφείαν illam tuam et expeditionem debitorum tuorum*. In quo *expeditionem* bene ad sensum. Sed quia statim occurrit *expeditis* et *expeditissima*, praeferendum est *explicationem*. Nam *explicare* in re argentaria saepe ponitur pro *expedire*, ut paulo post, et aliis apud Ciceronem locis, e. c. ad Att. XV, 20.

(2) H. e. bessibus ex triente.

(3) *Fecit* rescripsi pro *habuit*, quod est alienum. Sic in eadem re Domitius dicitur pactionem *fecisse* ad Att. IV, 18. Domitius est Cn. Domitius Calvinus, qui anno sequente cum M. Valerio Messalla cos. fuit.

(4) Vulgo *Scaurus, unum vincere*,

cet. Non dico ὑπερβολικῶς: vel HS centies constituunt in praerogativà pronuntiare. Res ardet invidia. Tribunicii candidati compromiserunt, HS quingenis in singulos apud M. Catonem [1] depositis, petere eius arbitratu, ut, qui contra fecisset, ab eo condemnaretur. Quae quidem comitia gratuita si fuerint, ut putantur, plus unus Cato potuerit, [2] quam omnes leges omnesque iudices.

meodose. Manutius reponendum censebat: *Scaurus enuntiare.* Sed multo aptius est, *Scaurum ut vinceret*, quod rescripsi et propius abest a scriptura librariorum depravata.

*Pronuntiare*) Polliceri se daturos, si eam tulerint, eiusque suffragiis consules fuerint designati. Verbum in hoc genere proprium. MAN.

(1) Hoc anno praetorem et quaesitorem de ambitu.

*Condemnaretur*) Amitteret quod apud illum pecuniae deposuisset: idque aliis, qui sine arte mala petiissent, tribueretur. Et condemnatum ex iis nescio quem ab ipso Catone, legimus apud Plutarchum in eius vita. MAN.

(2) Vulgo legebatur *plus unus Cato fuerit:* sed verum est *plus potuerit*, ut in eadem re ad Att. IV, 15. Et sic iam Faërno visum. — Sed et *fuerit* ferri potest. BENT.

## XVI.

Scr. Romae mense Sextili A. V. C. 699.

*Scribit se a causis et iudiciis nunquam districtiorem fuisse* 1; *de ambitu quum atrocissime ageretur se in senatu non fuisse* 2; *de Drusi, Vatinii et Scauri iudicio* 3; *gratulatur fratri amplam de rebus Britannicis scribendi materiam* 4; *denique quid de suis versibus Caesar iudicaverit sciscitatur* 5.

MARCVS Q. FRATRI S.

Quum a me literas librarii manu acceperis, ne paulum [1] otii me habuisse iudicato: quum autem mea, nonnullum. Sic enim habeto, nunquam me a cau-

(1) *Ne paulum* sc. omisso *quidem*, ut alibi. Sed paulo post pro *nullum* sensus causa rescripsi *nonnullum*. Scil. sensus est: quum mea manu scriptas

sis et iudiciis districtiorem fuisse : atque id anni tempore gravissimo, et caloribus maximis. Sed haec (quoniam tu ita praescribis) ferenda sunt; neque committendum, ut aut spei, aut cogitationi vestrae ego videar defuisse; praesertim quum, tametsi id difficilius fuerit, tamen ex hoc labore magnam gratiam, magnamque dignitatem sim collecturus. Itaque, ut tibi placet, damus operam, ne cuius animum offendamus, atque ut etiam ab iis ipsis, qui nos cum Caesare tam coniunctos dolent, diligamur: ab aequis vero, aut etiam a propensis in hanc partem vehementer et colamur et amemur.

2. De ambitu quum atrocissime ageretur in senatu multos dies, quod ita erant progressi candidati consulares, ut non esset ferendum; in senatu non fui. Statui ad nullam medicinam reipublicae sine magno praesidio accedere.

3. Quo die haec scripsi, Drusus erat de praevaricatione a tribunis aerariis absolutus, in summa, quatuor sententiis, quum senatores et equites damnassent. Ego eodem die, post meridiem, Vatinium (1)

literas acceperis iudicato me nonnullum otium habuisse. — Bentivolio ex Amb. 16, Land. et edd. omnibus usque ad Vict. rescripsit *paullum* pro *nullum*: manifesta sententia, ait Vir doctus: si ipse non scribit, id causae est, quod ne paullum quidem otii habet, h. e. nullum, si scribit, paullum. Vulgo iam inde ab Herv. *nullum*, sine sententia. *T.*

*Difficilius*) Cum aliqua difficultate. Nomina quaedam sunt, quae *secundae comparationis* appellant grammatici: quae quum ideo fuerint inventa, ut augerent; minus tamen significant, quam ea, quae iidem *positiva* dicunt. Itaque illud Virgilianum, *Tristior, et lacrymis oculos suffusa rubentes*, exponit Servius hoc modo: *Tristior*, minus est, quam *tristis*. MAN.

*Praesidio*) Nisi plures videam esse, qui mecum sentiant, quam qui contra. ID.

*In summa*) Omnium ordinum sententiae numerabantur, et ex maiore parte vel absolvebatur, vel condemnabatur reus. Ordinum ipsorum ratio non habebatur. Poterat enim usu venire, ut a duobus ordinibus condemnatus, ex universo tamen sententiarum numero absolveretur. MAN.

(1) Accusatum a Licinio Calvo de ambitu, quod praetoria comitia corrupisset.

eram [1] defensurus. Ea res facilis est. Comitia in mensem sept. reiecta sunt. Scauri iudicium statim exercebitur: cui nos non deerimus. Συνδείπνους Σοφοκλέους, [2] quamquam a te actam fabellam video esse festive, nullo modo probavi. Venio nunc ad id, quod nescio an primum esse debuerit. O iucundas mihi tuas de Britannia literas! timebam Oceanum: timebam litus insulae. Reliqua non equidem contemno, sed plus habent tamen spei, quam timoris, magisque sum sollicitus exspectatione ea, quam metu. Te vero ὑπόθεσιν scribendi egregiam habere video. Quos tu situs, quas naturas rerum et locorum, quos mores, quas gentes, quas pugnas, quem vero ipsum imperatorem habes? Ego te libenter, ut rogas, quibus rebus vis, adiuvabo, et tibi versus, quos rogas, γλαῦκ' εἰς Ἀθήνας mittam. Sed heus tu, celari videor a te. Quomodonam, mi frater, de nostris versibus [3] Caesar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante: et prima sic, ut neget, se ne graeca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ῥαθυμότερα: hoc enim utitur verbo. Dic mihi verum, num aut res eum, aut χαρακτὴρ non delectat? Nihil est, quod vereare. Ego enim ne pilo quidem minus me amabo. Hac de re φιλαλήθως, et, ut soles, scribe fraterne.

(1) Sic de Ernestii sententia correxi. Vulgo *aderam*.

(2) Alluditur ad satyricam Sophoclis fabulam Σύνδειπνοι. Sed res ipsa obscura: Manutius tamen coniecit rem quandam actam esse apud Caesarem in convivio, cui Quintus aliique interfuerint, qua in re Cicero neget se ceterorum convivarum sententiam probare, Quintum vero prudenter se gessisse concedat.

Ὑπόθεσιν) Argumentum.

Γλαῦκ' εἰς Ἀθήνας) Quum ipse versus optime facias. Infra dixit, eadem sententia: *Quoniam ipsi fontes iam sitiunt.* Proverbium iis de rebus usurpatum, quas ad eos, qui abundant, mittimus. Noctua enim suos nummos Athenienses signabant. Man.

(3) Significare videtur vel poëma de consulatu suo, vel librum de temporibus suis.

Ῥαθυμότερα) Minus accurata, scripta indiligentius, videri sibi aiebat. Man.

*Res, aut χαρακτὴρ*) Aut Argumentum, aut meum scribendi genus. Id.

Φιλαλήθως) Cum studio veritatis, vere et ex animo. Id.

M. T. CICERONIS

# EPISTOLARVM

## AD QVINTVM FRATREM

### LIBER TERTIVS.

### I.

Scr. partim in Arpinati, partim Romae mense Septembri A. V. C. 699.

*Scribit se Quinti villas obiisse, ibique in aedificatione quaedam aut correxisse aut constituisse* 1; *deinde de urbanae domus expolitione et Quinti filio* 2. *Tum respondet compluribus Quinti epistolis; primo longiori* 3, *deinde minusculae* 4, *tum tertiae* 5, *denique quartae perveteri sed sero allatae* 6; *postremo novissimae, quam ei quam hanc epistolam iam complicaret tabellarii reddiderant* 7. *Subiungit quaedam alia aliis diebus scripta* 8, 9.

MARCVS Q. FRATRI S.

Ego ex magnis caloribus (non enim meminimus maiores) in Arpinati summa cum amoenitate fluminis me refeci ludorum diebus, Philotimo tribulibus commendatis. In Arcano [1] a. d. IV idus sept. fui. Ibi Messi-

*Fluminis*) De Fibreno flumine intelligit: *quo nihil amoenius, nihil frigidius*: ut in libro II de Legibus. MAN.

*Tribulibus commendatis*) Vt eis meo nomine ad spectandos ludos locum daret. Muris enim erat, ut amicis et tribulibus et in circo et in foro locus ad spectandum daretur. *Ad Att.* II, 1, et *pro Murena*. ID.

(1) Quinti fratris praedio.

*Messidium cum Philoxeno*) Redemptores erant aquae deducendae. Quod in hac ipsa epistola, infra, videtur posse coniici. MAN.

dium cum Philoxeno, aquamque, quam ii ducebant non lònge a villa, belle * sane fluentem vidi, praesertim maxima siccitate; uberioremque aliquanto sese collecturos esse dicebant. Apud Herum [1] recte erat. In Manliano [2] offendi Diphilum [3] Diphilo tardiorem. Sed tamen nihil ei restabat praeter balnearia, et ambulationem, et aviarium. Villa mihi valde placuit, propterea quod summam dignitatem pavimentata porticus habebat: quod mihi nunc denique apparuit, posteaquam et ipsa tota patet, et columnae politae sunt. Totum in eo est (quod mihi erit curae), tectorium ut concinnum [4] sit. Pavimenta recte fieri videbantur. Camaras quasdam non probavi, mutarique iussi. Quo loco in porticu te scribere aiunt ut atriolum fiat, mihi, ut est, magis placebat. Neque enim satis loci esse videbatur atriolo: neque fere solet nisi in his aedificiis fieri, in quibus est atrium maius; nec habere poterat adiuncta cubicula, et eiusmodi membra. Nunc haec vel honestate [5] testudinis valde boni aestivi locum obtinebit. Tu tamen si aliter sentis, rescribe quam primum. In balneariis, assa [6] in alterum apodyterii angulum promovi, propterea quod

* Fr. Bentivolio *bene*, nulla ratione allata. *T.*

(1) Villicum in Arcano.

(2) Alio Quinti fundo.

(3) Architectum.

*Diphilo*) Se ipso. Diphilus, inquit, se ipsum tarditate superavit. MAN.

(4) Manutius e coniectura *continuum*.

(5) Vulgo corrupte: *Nunc hoc vel honestate testudinis vel valde boni aestivum locum obtinebit.* E correctione nostra aptissimus exit sensus: *Nunc haec* (porticus) *vel ipsa honestate* (ampla specie et altitudine) *testudinis valde boni aestivi* (cubiculi) *l. o.* Sic Plin. Ep. II, 17 cubiculum dicitur *altitudine aestivum*. Manutius corrigendum censuit: *nunc hoc vel in aestate testudinis, vel hieme aestivum locum obtinebit.* Lambinus vero sic: *nunc hoc vel hieme testudinis vel aestate valde boni aestivi locum obtinebit.*

(6) *Assa.* Schneiderus ad Vitruv. V, 10, eadem esse putat, quae Vitruvius, *caldarios*; *vaporarium* vero idem quod Vitruvius *hypocausin.*

*Apodyterii*) Vbi vestes innituri balnea deponebant. MAN.

ita erant posita, ut eorum vaporarium [1] esset subiectum cubiculis. Subgrande [2] cubiculum autem, [3] et hibernum altum valde probavi, quod et ampla erant, et loco posita, ambulationis uno latere, eo, quod est proximum balneariis. Columnas neque rectas, neque e regione Diphilus collocarat. Eas scilicet demolietur: aliquando perpendiculo et linea discet uti. Omnino spero paucis mensibus opus Diphili perfectum fore. Curat enim diligentissime Caesius, qui tum mecum fuit. Ex eo loco recta Vitularia via profecti sumus in Fufidianum fundum, quem tibi proximis nuntiis Arpini de Fufidio HS ccciↃↃↃ emeramus. Ego locum aestate umbrosiorem vidi nunquam: permultis locis aquam profluentem, et eam uberem. Quid quaeris? Iugera L prati Caesius irrigaturum facile te arbitrabatur. Equidem hoc, quod melius intelligo, affirmo, mirifica suavitate te villam habiturum, piscina et salientibus additis, palaestra, et silva viridicata. [4] Fundum audio te hunc Bovillanum velle retinere. De eo quid videatur, ipse constitues. Calvus aiebat, aqua dempta, et eius aquae iure constituto, et servitute fundo illi imposita, tamen nos pretium

(1) Quod hic vulgo adiicitur *ex quo ignis erumpit*, manifestum est glossema, quod iam Vrsinus observavit. — Lem. et Bentiv. uncis incluserunt.

(2) Scaliger. ad Catull. epigr. corrigebat *esset subiectum cubiculi suggrundae*. — Vulgatum *subgrande* dictum est pro *aestivum*. B.

(3) Assentior Ernestio, qui legendum censuit *cubiculum aestivum*.

(4) Lambin. coni. *vindicata*. Fortasse *palaestra silvis et viridibus uncta*.

*Iure constituto*) Dicit hoc: si ius aquae constituatur, hoc est, si ius aquae Quinto servetur, servitutem fundo impositum iri illius aquae, neque tamen fore, ut minoris, quam quanti cum aqua vendi fundus possit. Quam igitur aquam Messidius per tuos fundos deducendam redemit; (hoc enim proxime dicet) eam nolo te cum fundo Bovillano alienare: sed, ius ei aquae suadeo constituas. Hoc est, in tuo iure retineas: ut ex duobus mancipiis, fundo et aqua, unum emptoris fiat, alterum esse tuum pergat; ius, inquam, fundi migret ad emptorem, ius aquae penes te remaneat. MAN.

servare posse, si vendere vellemus. Messidium mecum habui. Is se ternis nummis in pedem tecum transegisse dicebat: sese autem mensum pedibus aiebat passuum IV CIↃ. Mihi plus visum est. Sed praestabo, sumptum nusquam melius posse poni. Chilonem arcessieram Venafro. Sed eo ipso die quatuor eius conservos et discipulos Venafri cuniculus oppresserat. Idibus sept. in Laterio fui. Viam perspexi, quae mihi ita placuit, ut opus publicum videretur esse, praeter CL pass.:[1] sum enim ipse mensus ab eo ponticulo, qui est ad Furinae,[2] Satricum versus. Eo loco pulvis, non glarea iniecta est; et mutabitur; et ea viae pars valde acclivis est. Sed intellexi aliter duci non potuisse, praesertim quum tu neque per Locustae,[3] neque per Varronis velles ducere. Veluinus[4] ante suum fundum prope[5] munierat. Locusta non attigerat: quem ego Romae aggrediar, et, ut arbitror, commovebo; et simul M. Taurum, quem tibi audio promisisse, qui nunc Romae erat, de aqua per fundum eius ducenda rogabo. Nicephorum, villicum tuum, sane probavi: quaesivique ex eo, ecquid ei de illa aedificatiuncula Laterii, de qua mecum loquutus es, mandavisses. Tum is mihi respondit, se ipsum eius operis HS XVI conductorem fuisse; sed te postea multa addidisse ad opus, nihil ad pre-

(1) *Da cencinquanta passi in fuori.* Ces.

*Messidium*) Redemptorem deducendae aquae: qui singulos in pedes alvei faciendi ternis nummis transegerat. Id.

(2) Scil. *templum.*

(3) Int. *fundum.*

(4) Aut hoc nomen corruptum est et *Varro* reponendum (et ita Manutius legisse, videtur ex nota sequenti. T.) aut antea pro *Varronis* scribendum *Veluini.*

(5) Ernestius coni. *probe.*

*Munierat*) Viam. Et hoc significat: Quum tu id ius haberes, ut viam ducere per Locustae, perque Varronis fundum posses; neque tamen, quae tua fuit modestia, feceris: illi, ut quasi tibi gratiam referrent, eam viae partem, quae ante fundos eorum est, munire debuerunt: quod Varro propemodum effecit: Locusta nondum attigit. Man.

tium; itaque id se omisisse. Mihi hercule valde placet, te illa, ut constitueras, [1] addere: quamquam ea villa, quae nunc est, tanquam philosopha videtur esse, quae obiurget ceterarum villarum insaniam. Verumtamen illud additum delectabit. Topiarium laudavi: ita omnia convestivit hedera, [2] qua basim villae, qua intercolumnia ambulationis; ut denique illi palliati topiariam facere videantur, et hederam vendere. Iam ἀποδυτηρίῳ nihil alsius, nihil muscosius.

2. Habes fere de rebus rusticis. Vrbanam expolitionem urget ille quidem, et Philotimus et Cincius; [3] sed etiam ipse crebro interviso; quod est facile factu. Quamobrem ea te cura liberatum volo. De Cicerone quod me semper rogas, ignosco equidem tibi, sed tu quoque mihi velim ignoscas. Non enim concedo tibi, plus ut illum ames, quam ipse amo. Atque utinam his diebus in Arpinati, quod et ipse cupierat, et ego non minus, mecum fuisset. Quod ad Pomponiam, si tibi videtur, scribas velim, quum aliquo exibimus, eat nobiscum puerumque ducat. Clamores efficiam, si eum mecum habuero otiosus. [4] Nam Romae respi-

(1) Sic legendum esse vidit Ernestius. Volg. *constituebas*.

*Topiarium*) Opus ex hedera. Man. — De homine, non de loco interpretor; qui locum opere topiario ornarat. Turneb. Advers. XXIV, 39.

(2) Sic Ambr. 16, Laud. et edd. usque ad Victor. et sic edidit Beutivolio cum Clerico. Volgo *convestit*. T.

*Palliati*) Opinor designari Hermas Graecorum, et doctorum praecipue virorum, quorum imagines palliatae erant in villis, ut ex eorum reliquiis, quae supersunt, coniici potest. Vrs.

*Topiariam facere*) Qui topiarium faciunt, herbam, aut fruticem ad speciem aulaei, aut columnae, aut fontis, alteriusve rei conformant. Palliati igitur hi, inter columnas constituti, topiarium facere, aut hederam, qua intercolumnium vestitur, vendere videntur. Man.

*Ἀποδυτήριῳ*) Loco, ubi lavatori vestimenta deponebant. Vox eadem cap. 1; sed latine scripta in libris omnibus.

*Expolitionem*) Iam pene prorsus aedificaverant utriusque domum redemptores. *Expolitio* restabat, perfectio scilicet aedium urbanarum. Man.

(3) Philotimus Terentiae libertus, Cincius Attici procurator.

(4) Ita necessario scribendum erat, non *otiosum* ut vulgo. Cicero ait: *mi-*

randi non est locus. Id me scis antea gratis tibi esse pollicitum. Quid nunc putas, tanta abs te mihi mercede proposita?

3. Venio nunc ad tuas literas: quas pluribus epistolis accepi, dum sum in Arpinati. Nam mihi uno die tres sunt redditae, et quidem, ut videbantur, eodem abs te datae tempore: una pluribus verbis, in qua primum erat, quod antiquior dies in tuis fuisset adscripta literis, quam in Caesaris. Id facit Oppius nonnunquam necessario, ut, quum tabellarios constituerit mittere, literasque a nobis acceperit, aliqua re nova impediatur, et necessario serius, quam constituerat, mittat: neque nos datis iam epistolis diem commutari curemus. Scribis de Caesaris summo in nos amore. Hunc et tu fovebis, et nos, quibuscumque poterimus, rebus augebimus. De Pompeio, et facio diligenter, et faciam quod mones. Quod tibi mea permissio mansionis tuae grata est, id ego, summo meo dolore et desiderio, tamen ex parte gaudeo. In Hippodamo, [1] et nonnullis aliis arcessendis, quid cogites, non intelligo. Nemo istorum est, quin abs te munus, fundi suburbani instar, exspectet. Trebatium vero meum quod isto admisceas, nihil est. Ego

*rabiles a te plausus feram, quum otiosus filium tuum mecum habuero, tuque quantum ex institutione mea profecerit, intellexeris.*

*Mercede*) Quam divioare, quom epistola Quinti non exstet, nemo potest. Man.

*Ad tuas literas, quas pluribus epistolis accepi*) Hoc est, ad ea quae scripsisti. Coostat eoim *literarum* oomen multo latius patere quam *epistolarum*, librosque et orationes, et monumenta etiam sigoificare. Malasp.

(1) Vulgo *hippodamus*, quod Manulius aliique de equorum domitoribus acceperuot. At est nomeo proprium homiois, qui infra quoque occurrit.

*Quod isto admisceas*) Scripserat, puto, Quiotus, operam se daturum, ut illi, quos arcessierat, atque etiam Trebatius, liberaliter ab ipso tractarentur. Hoc, inquit Cicero, oihil opus est. Ego eoim illum noo ad te, sed ad Caesarem misi: qui eum, mea commeodatione adductus, accepit humanissime. Man.

illum ad Caesarem misi, qui mihi iam satisfecit. Si ipsi minus, praestare nihil debeo: teque item ab eo vindico et libero. Quod scribis te a Caesare quotidie plus diligi, immortaliter gaudeo. Balbum vero, qui est istius rei (quemadmodum scribis) adiutor, in oculis fero. Trebonium meum a te amari, teque ab illo, pergaudeo. De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipse Caesar nominatim Curtio paratum esse rescripsit, meamque in rogando verecundiam obiurgavit. Si cui praeterea petiero (id quod etiam Oppio dixi, ut ad illum scriberet), facile patiar mihi negari, quoniam illi, qui mihi [1] molesti sunt, sibi negari a me non facile patiuntur. Ego Curtium (id quod ipsi dixi) non modo rogatione, sed etiam testimonio tuo diligo, quod literis tuis studium illius in salutem nostram facile perspexi. De Britannicis rebus, cognovi ex tuis literis, nihil esse, nec quod metuamus, nec quod gaudeamus. De publicis negotiis, quae vis ad te Tironem scribere, negligentius ad te ante scribebam, quod omnia, minima, maxima, ad Caesarem mitti sciebam.

4. Rescripsi epistolae maximae. Audi nunc de minuscula: in qua primum est de Clodii ad Caesarem literis: in quo Caesaris consilium probo, quod tibi, amantissime petenti, veniam non dedit, uti ullum ad illam Furiam verbum rescriberet. Alterum est de Calventii Marii [2] oratione. [3] Quod scribis, miror,

*Si ipsi minus*) Si Trebatio minus satisfecit Caeser. Tisl.

(1) Optime sic emendavit Lambinus. Idem placuit Ernestio; *mihi molesti sunt* scil. petendo commendationem meam ad Caesarem, ut ab eo aliquid impetrent.

*Veniam non dedit*) Quum tu peteres, per amicitiam, ut ad P. Clodium rescriberet; quia nolles Caesarem nostra causa facere, ut respondendi officium omitteret; satisfacere tibi noluit. Man.

(3) A Pisone scripta, non habita, ut opinor.

(2) L. Pisonem Caesoninum intel-

tibi placere, me ad eam rescribere, praesertim quum illam nemo lecturus sit, si ego nihil rescripsero; meam in illum [1] pueri omnes, tanquam dictata, perdiscant. Libros meos, [2] quos exspectas, inchoavi: sed conficere non possum his diebus. Orationes efflagitatas pro Scauro et pro Plancio absolvi. Poëma ad Caesarem, quod composueram, incidi. Tibi quod rogas, quoniam ipsi fontes iam sitiunt, [3] si quid habebo spatii, scribam.

5. Venio ad tertiam. Balbum quod ais mature Romam bene comitatum esse venturum, mecumque assidue usque ad id. maias futurum, id mihi pergratum perque iucundum erit. Quod me in eadem epistola, sicut saepe antea, cohortaris ad ambitionem, et ad laborem; faciam equidem: sed quando vivemus?

6. Quarta epistola mihi reddita id. sept. quam a. d. IV id. sext. ex Britannia dederas. In ea nihil sane erat novi, praeter Erigonam: [4] quam si ab Oppio accepero, scribam ad te, quid sentiam. Nec dubito, quin mihi placitura sit. Et, quod praeterii, de eo, quem scripsisti de Milonis plausu scripsisse ad Caesarem: ego vero facile patior ita Caesarem existimare, illum quam maximum fuisse plausum: et prorsus ita fuit; et tamen ille plausus, qui illi datur, quodammodo nobis videtur dari.

ligit, cui ab avo materno cognomen Calventius fuit. Iocose autem eum *Marium* appellat respiciens ad locum Orat. in Pisonem c. 9, ubi eum cum C. Mario comparat his verbis: *Quod mihi igitur certamen esset huiusmodi? Cum C. Mario scilicet aut cum aliquo pari, an cum altero barbaro Epicureo* (Pisone) *cum altero Catilinae laternario* (Gabinio.)

(1) Orationem in Pisonem quae exstat.

(2) De republica.

(3) Quoniam tu qui ipse poëta es, carmen desideras ab alio. Ern.

*Bene comitatum*) Cum multis pecuniis. loco enim usus erat Quintus. Man.

(4) Tragoediam a Q. Cicerone scriptam.

*Et quod praeterii*) Hoc est, *nihil novi praeter Erigonam, et quod praeterii*, etc.

*Plausu*) A populo Miloni dato.

7. Reddita est etiam mihi pervetus epistola, sed sero allata, in qua de aede Telluris, et de porticu Catuli me admones. Fit utrumque diligenter. Ad Telluris quidem etiam tuam statuam locavi. Item de hortis quod me admones: nec fui unquam valde cupidus, et nunc domus suppeditat mihi hortorum amoenitatem. Romam quum venissem a. d. XIII kal. octob. absolutum offendi in aedibus tuis tectum: quod supra conclavia non placuerat tibi esse multorum fastigiorum; id nunc[1] honeste vergit in tectum inferioris porticus. Cicero noster, [2] dum ego absum, non cessavit apud rhetorem. De eius eruditione quod labores, nihil est, quoniam ingenium eius nosti: studium ego video. Cetera eius suscipio, ut me putem praestare debere. Gabinium tres adhuc factiones postulant: L. Lentulus, flaminis filius, qui iam de maiestate postulavit; Ti. Nero cum bonis subscriptoribus; C. Memmius tribunus plebis cum L. Capitone. Ad urbem accessit a. d. XII kal. octobr. Nihil turpius, nec desertius. Sed his iudiciis nihil audeo confidere. Quod Cato non valebat, adhuc de pecuniis repetundis non erat postulatus. Pompeius a me valde contendit

*De aede Telluris*) De operibus, puto, loquitur, et inscriptionibus illis, de quibus epist. 8 lib. II. MAN.

*Admones*) Vi emam.

*Multorum fastigiorum*) Tectum conclavia tegebat. Id solebat Quintus descendere pluribus angulis, et lateribus, (sic enim multa fastigia habuisset) sed uno tantum fastigio vergere in tectum inferioris porticus. ID.

(1) Sic tacite Schütz. Vulgo *id non. Honeste vergit*, quod tectum conclaviorum habeat unum tantum fastigium. BENT.

(2) Q. Ciceronis filius.

*Tres*) Una de maiestate, L. Lentulus; duae de repetundis, Ti. Nero, et C. Memmius. Accessit postea, item de repetundis, quarta factio, C. et L. Antonii; ut in epistola, quae sequitur: etiam quinta, de ambitu P. Sylla, ut infra, et ad Atticum ep. 16 lib. IV. Est autem absolutus Gabinius de maiestate, damnatus de repetundis. Dio lib. 39. MAN.

*Cato*) M. Cato praetor; qui de repetundis hoc anno quaesivit. Eo aegrotante, postulari Gabinius, e Syria reversus, de repetundis non poterat. ID.

de reditu in gratiam: sed adhuc nihil profecit; nec, si ullam partem libertatis tenebo, proficiet. Tuas literas vehementer exspecto. Quod scribis te audisse, in candidatorum consularium coitione me interfuisse, id falsum est. Eiusmodi enim pactiones in ea coitione factae sunt, quas postea Memmius patefecit, ut nemo bonus interesse debuerit: et simul mihi committendum non fuit, ut his coitionibus interessem, quibus Messalla excluderetur; cui quidem vehementer satisfacio rebus omnibus, ut arbitror, etiam Memmio. Domitio ipsi multa iam feci, quae voluit, quaeque a me petivit. Scaurum beneficio defensionis valde obligavi; adhuc erat valde incertum, et quando comitia, et qui consules futuri essent.

8. Quum hanc iam epistolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt a. d. XI kal. oct. [1] vicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Caesaris suavissimis literis! sed quo erant suaviores, eo maiorem dolorem illius ille casus [2] afferebat. Sed ad tuas venio literas. Primum tuam remansionem etiam atque etiam probo, praesertim quum, ut scribis, cum Caesare communicaris. Oppium miror quidquam cum Publilio: mihi enim non placuerat. Quod interiore epistola

*Nec.... proficiet*) Immo profecit: ut etiam Gabinium, quem paolo ante accusaverat, mox rogatu Pompeii, non sine aliqua levitatis nota, Cicero defenderit. Dio, et Fam. epist. 1 lib. VII. In.

*Domitio*) Consulari candidato.

(1) Vulgo mendose XI Kal. Sept. quod prorsus repugnat superioribus. Dudum erat auctore Manutio corrigendum.

(2) Iuliae, Caesaris filiae, quae Romae obierat.

*Interiore epistola*) Non ea epistolae pars, quae a principio et a fine pari distet intervallo, sed ea, quae ab extremo propius absit, quam a principio. Id adeo cognoscetur, si, quod apud antiquos epistolae claudendae genus esset, ostendemus. Non enim tunc, eo, quo nunc solemus, modo, complicabantur, sed in orbem involvebantur epistolae, ita, ut, quae ultima scripta in pagina pars erat, involveretur prima; quae prima, ultima. Man.

scribis, me idib. sept. Pompeio legatum iri: id ego non audivi, scripsique ad Caesarem, Vibullium Caesaris mandata de mea mansione ad Pompeium pertulisse, nec ad Oppium. Quo consilio? quamquam Oppium ego tenui, quod priores partes Vibullii erant. Cum eo enim coram Caesar egerat, ad Oppium scripserat. [1] Ego vero nullas δευτέρας φροντίδας habere possum in Caesaris rebus. Ille mihi secundum te et liberos nostros ita est, ut sit paene par. Videor id iudicio facere. Iam enim debeo: sed tamen amore sum incensus.

9. Quum scripsissem haec infima, quae sunt mea manu, venit ad nos Cicero tuus ad coenam, quum Pomponia foras coenaret. Dedit mihi epistolam legendam tuam, quam paullo ante acceperat, Aristophaneo modo, [2] valde mehercule et suavem et gravem: qua

*Pompeio*) In Hispanias proconsule ituro. Sic enim putabatur. Verum non ivit. ID.

*De mea mansione*) Quam Caesar cupiebat; ut eius ope atque auctoritate, quibus in rebus opus esset, uti posset. Supra, quod hoc declaret, illud est: *Quod mihi otium, Romae praesertim, ut iste me rogat, manenti.* ID.

*Nec ad Oppium*) Qui quum Caesaris in urbe omnia negotia procuraret, ad eum quoque Caesaris mandata perferre Vibullius debuit, ut is ageret cum Pompeio, ne me, si Caesaris causa vellet, ab urbe removeret. ID.

*Quo consilio*) Fecit hoc Vibullius? Non enim hoc ad Caesarem placet referri: ne videatur in eo consilium requirere. ID.

*Quamquam*) Quamquam non hoc ideo dico, quia voluerim Oppium Vibullii verbis, cognita Caesaris voluntate adduci, ut ageret cum Pompeio de mea mansione. Quin ego illum, sua sponte satis incitatum, tenui. Rectius enim duxi, Vibullium primo, cui Caesar praesens praesenti mandaverat, deinde Oppium, cui scripserat, agere cum Pompeio. ID.

(1) In his primum *Vibullii* pro vulg. *Bibuli* reposui, quod nomen hic prorsus alienum esse dudum Manutius viderat. Deinde *Caesar egerat*, correxi pro vulg. *Caesare egerat*. Nondum tamen omnia expedita sunt. Totum igitur locum ita legendum censeo: *Scripsique ad Caesarem, Vibullium Caesaris mandata de mea mansione ad Pompeium pertulisse, nec item Oppium. Quo consilio? inquies. Oppium ego tacui, quod priores partes Vibullii erant. Cum eo enim coram Caesar egerat, ad Oppium scripserat.*

Δευτέρας) *Posteriores cogitationes*, ut alibi Cicero.

(2) Hanc scripturam revocavit Vi-

sum admodum delectatus. Dedit etiam alteram illam mihi, qua iubes, eum mihi esse affixum, tanquam magistro. Quam illum epistolae illae delectarunt? quam me? Nihil puero illo suavius, nihil nostri amantius. Haec inter coenam Tironi dictavi, ne mirere alia manu esse. Annali literae tuae pergratae fuerunt, quod et curares de se diligenter, et tamen consilio severissimo iuvares. P. Servilius pater, ex literis, quas sibi a Caesare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Caesarem humanissime diligentissimeque loquutus esses. Quum Romam ex Arpinati revertissem, dictum mihi est, Hippodamum ad te profectum esse. Non possum scribere, me miratum esse, illum tam inhumaniter fecisse, ut sine meis literis ad te proficisceretur: illud scribo, mihi molestum fuisse. Iam enim diu cogitaveram, ex eo, quod tu ad me scripseras, ut, si quid esset, quod ad te diligentius perferri vellem, illi darem: quod mehercule hisce literis, quas vulgo ad te mitto, nihil fere scribo, quod si in alicuius manus inciderit, moleste ferendum sit. Minucio me, et Salvio, et Labeoni reservabam. Labeo aut tarde proficiscetur, aut hic manebit. Hippodamus ne numquid vellem quidem rogavit. [1] T. Pinarius amabiles ad me de te literas mittit: se maxime literis,

olorius e membranis suis. Eandem Gruterus reperit in Pal. 1 et 4. Vulgo erat *ab Aristophane meo*. Lectionem *Aristophaneo modo* Victorius et Ernestius ad *Aristophanem comicum* referebant. Mihi verisimilius videtur, Ciceronem ad *Aristophanem Byzantinum* grammaticum respexisse, et Q. patrem censuram egisse epistolae a filio ad eum scriptae.

*Annali*) Villiae gentis, plebeiae. Natum cognomen ab eo, qui legem de petendis magistratibus *annalem* in tribunatu pl. tulit, Livius libro, opinor, XL. Mar.

*Non.... miratum*) Quia mirandum non est, sordidi hominem artificii humanitatem ignorare. De Hippodamo supra, hac eadem epist. cap. 3. Id.

(1) Sic Lambinus, recte. Vulgo *ne nunc quidem quid velim, rogavit*.

sermonibus, coenis denique tuis delectari. Is homo semper me delectavit; fraterque eius mecum est multum. Quare, ut instituisti, complectere adolescentem. Quod multos dies epistolam in manibus habui, propter commorationem tabellariorum, ideo multa coniecta sunt, aliud alio tempore, velut hoc. T. Anicius mihi saepe iam dixit, sese tibi, suburbanum si quod invenisset, non dubitaturum esse emere. In eius sermone ego utrumque soleo admirari: et te de suburbano emendo, quum ad illum scribas, non modo ad me non scribere, sed etiam aliam in sententiam scribere; et, quum ad illum scribas, nihil te recordari [1] de epistolis illis, quas in Tusculano eius tu mihi ostendisti, nihil de praeceptis Epicharmi, γνῶθι, πῶς ἄλλῳ κέχρηται; totum denique vultum, animum, sermonem eius: quemadmodum coniicio, quasi.... [2] Sed haec tu videris. De suburbano, cura, ut sciam, quid velis: et simul ne quid ille turbet, vide. Quid praeterea? Quid? etiam. Gabinius a. d. IV kal. octobr. noctu in

(1) Vulgo editur *de se*. Beutiv. *recordari, se de epist.* etc. Lamb. *de se*. Schütz. voces, ut ineptas, delevit; id non ausus est Bentivolio V. Cl. propterea quod etiam in epist. ad Att. III, 24, *nihil se invitis* est pro *nihil illis invitis*; et IV, 15, *debemus patrem familias domi suae occidere*, pro *domi eius*; et sic aliis in locis ipse Cicero, et alii; quae loca Fr. Sanctius et Iac. Perizonius collegerunt in Minerva II, 12. *T.*

Γνῶθι) Id est: *Vide quo modo alium tractaverat*. Priusquam credas, aiebat Epicharmus, coguosce quemadmodum is cui crediturus es alio sit usus: ut si se erga alium recta gesserit, ei te tuto committas: sin minus, exemplo doctus caveas. Apparet Anicium non bona fide fuisse. MAN.

(2) Verba *quemadmodum coniicio quasi* corrupta sunt, nec sine melioribus libris emendari possunt. Fortasse verba *quemadmodum coniicio* transponenda sunt post *ne quid ille turbet*. Et post *quasi* vel addendum, vel intelligendum *oblitum esse*.

*Quemadmodum coniicio*) Imperfecta sententia: sed, opinor, hoc significat: Quemadmodum coniicio, quasi minime illum noris, ita res illi tuas committis. Incipit autem, fraterno amore adductus, hoc dicere: mox, ne fratrem videatur nimis multis verbis ut imprudentem monere, extremam sententiae partem omittit. MAN

urbem introivit: et hodie H. VIII, quum edicto C. Alfii de maiestate eum adesse oporteret, concursu magno, et odio universi populi paene afflictus est. Nihil illo turpius. Proximus tamen est Piso. Itaque mirificum ἐμβόλιον cogito in secundum librorum meorum [1] includere, dicentem Apollinem in concilio deorum, qualis reditus duorum imperatorum futurus esset: quorum alter exercitum perdidisset, alter vendidisset. Ex Britannia Caesar ad me kal. sept. dedit literas: quas ego accepi a. d. IV kal. octobr. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit, se sine te fuisse, quum ad mare accesserit. Ad eas ego ei literas nihil rescripsi, ne gratulandi quidem causa, propter eius luctum. [2] Te oro etiam atque etiam, mi frater, ut valeas.

Εμβόλιον) Partem quandam ab argumento proposito seiunctam, interpositionem. ID.

1) Librorum de temporibus suis.

*Satis commodas*) Satis prospera significantes de Britannico bello, satis ex nostra voluntate. MAN.

(2) Ex morte filiae, de qua supra.

## II.

Scr. Romae V id. Octobr. A. V. C. 699.

*Gabinium in senatu vexatum a Memmio ad populum graviter accusatum eiusque iudicium proxime futurum narrat. Deinde qui ambitus rei sint, item de comitiis consularibus, de Appii in Ciliciam successione refert.*

MARCVS Q. FRATRI S.

A. d. VI id. octob. Salvius Ostiam vesperi navi profectus erat cum iis rebus, quas tibi domo mitti volueras. Eodem die Gabinium ad populum luculente calefecerat Memmius, sic, ut Calidio verbum facere pro eo non licuerit. Postridie autem eius diei, qui

erat tum futurus, quum haec scribebam ante lucem, apud Catonem [1] erat divinatio [2] in Gabinium futura inter Memmium, et Ti. Neronem, et C. et L. Antonios, M. F. [3] Putabamus fore, ut Memmio daretur, etsi erat Neronis mira contentio. Quid quaeris? probe premitur, nisi noster Pompeius, diis hominibusque invitis, negotium everterit. Cognosce nunc hominis audaciam, et aliquid in republica perdita delectare. Quum Gabinius, quacumque veniebat, triumphum se postulare dixisset, subitoque bonus imperator noctu in Vrbem, hostium plane, invasisset, in senatum se non committebat. Interim ipso decimo die, quo ipsum oportebat hostium numerum, [4] et militum renuntiare, irrepsit, [5] summa infrequentia. Quum vellet exire, a consulibus retentus est: introducti publicani. Homo undique actus, quum a me maxime vulneraretur, non tulit, et me trementi voce exsulem appellavit. Hic (o dii! nihil unquam honorificentius nobis accidit), consurrexit senatus cum clamore ad unum, sic, ut ad corpus eius accederet: pari clamore atque impetu publicani. Quid quaeris?

(1) *Praetorem.*

(2) Cui potissimum accusatio daretur.

(3) M. Antonii postea triumviri fratres.

*Bonus imperator*) Ex ambiguo ludit. Nam periti imperatores plerumque noctu irrumpunt in urbes hostium. Iste vero, nequam imperator, quum se odio esse civitati sentiret, sic ut eum hostis loco haberet, noctu introivit, conviciis veritus et contumelias, si interdiu ingrederetur. MAN.

(4) Omnibus plane imperatoribus, e provincia reversis, usitatum hoc fuisse crediderim, ut caesorum non tam hostium, quam militum numerum in senatu exponerent. ID.

(5) Vulgo *in re haesit*. Lipsius et Gulielmus correxerunt *mire haesit*. Optimum est *irrepsit*, quod iam olim Manutio, aliis, nuper etiam Tunstallo placuit. — *Irrepsit*) Hoc est, latenter, more animalium repentium, venit in senatum, quo tempore senatores pauci aderant.

*Publicani*) Syriani, Gabinio infensi. Questum enim sua damna ad senatum venerant: quod, quum Gabinius, finibus provinciae suae contra leges egressus, Alexandriam ad restituendum Ptolemaeum cum exer-

omnes, tanquam si tu esses, ita fuerunt. Nihil hominum sermone foris clarius. Ego tamen teneo ab accusando vix mehercule: sed tamen teneo, vel quod nolo cum Pompeio pugnare (satis est, quod instat de Milone [1]), vel quod iudices nullos habemus. Ἀπότευγμα formido. Addo etiam malivolentiam hominum; et timeo, ne illi, me accusante, aliquid accidat; [2] nec despero, rem, et sine me, et nonnihil per me, confici posse.

2. De ambitu postulati sunt omnes, qui consulatum petunt: a Memmio, Domitius; a Q. Curtio, bono et erudito adolescente, Memmius; a. Q. Pompeio, [3] Messalla; a Triario, Scaurus. Magno res in motu est: propterea quod aut hominum, aut legum interitus ostenditur. Opera datur, ut iudicia ne fiant. Res videtur spectare ad interregnum. Consules comitia habere cupiunt: rei nolunt, et maxime Memmius, quod Caesaris adventu sperat se futurum consulem. Sed mirum in modum iacet. Domitius cum Messalla certus esse videbatur. [4] Scaurus refrixerat. Appius sine lege curiata confirmat se Lentulo nostro successurum; qui quidem mirificus illo die (quod paene praeterii) fuit in Gabinium: accusavit maiestatis,

oitu profectus esset, praedones per eius absentiam maritima Syriae loca vastarunt. Quo facto, publicanis ea, quae de publico redemerant, exigere non licuit. Dio lib. XXXIX. Man.

*Teneo*) Antique, pro *teneo me*. Id.

(1) De eius petitione consulatus, iu qua Cicero Miloni, Pompeius Guttae favebat. cf. ad Q. Fr. III, 8.

Ἀπότευγμα) Infelicem successum, hoc est absolutionem Gabinii. Nam ἀποτυγχάνω, spe frustror, non obtineo. Man.

(2) Fortasse legendum *accedat*. Timet enim ne propter malivolentiam hominum ex ipsa sua accusatione Gabinio aliquid emolumenti accedat.

(3) Q. Pompeio Rufo.

*Aut hominum, aut legum*) Aut candidatorum, si condemnantur; aut legum, si absolvuntur. Man.

*Adventu*) In orbem? minime: quia cum imperio erat: sed in Galliam Togatam, Caesaris provinciae partem, quae ad suffragia veniebat. Id.

(4) Sane uterque cos. factus anno sequente.

nomina data, quum ille verbum nullum. Habes forensia.

3. Domi recte; et ipsa domus a redemptoribus tractatur non indiligenter. Vale.

*Data*) Prolata, eorum qui participes aut conscii fuerant maiestatis imminutae: quibus testibus convinci Gabinius posset. MAN.

## III.

Scr. Romae circa id. Octobr. A. V. C. 699.

*Scribit de occupationibus suis et rebus domesticis 1; de comitiorum dilationibus 2; de Gabinio ambitus reo 3; de Q. Ciceronis filii studiis 4.*

MARCVS Q. FRATRI S.

Occupationum mearum tibi signum sit librarii manus. Diem scito esse nullum, quo die non dicam pro reo. Ita, quidquid conficio, aut cogito, in ambulationis fere tempus confero. Negotia nostra sic se habent: domestica vero, ut volumus. Valent pueri, studiose discunt, diligenter docentur, et nos, et inter se amant. Expolitiones utriusque nostrum sunt in manibus: [1] sed tua paene ad tectum. [2] Iam res rusticas Arcani et Laterii, praeterea de aqua et via nihil praetermisi quadam epistola, [3] quin enucleate ad te perscriberem. Sed me illa cura sollicitat, angitque

(1) Hoc est, aedificationum nostrarum opus calet, urgetur. BENT.

*Expolitiones*) Aedium.

(2) Sic Lambinus vestigia Mss. secutus. Vulgo corrupte: *sed tua ad perfectum iam res rustica Arcani et Laterii. Praeterea.....* — Beutiv. *Sed tua paene ad perfectum* etc. Callide Aut. Cesari vertit: *ma ogni cosa che bisognava nel tuo Arcano e Laterio è già bella e fornita.* T. — *Ad perfectum*, id est, *quasi perfecta et absoluta*. Phrasis est tectonica certo consilio a Cicerone servata, et illi medicorum persimilis *ad tertias*, *ad quartas* etc. IVN.

(3) Epistola prima huius libri.

vehementer, quod dierum iam amplius L intervallo nihil a te, nihil a Caesare, nihil ex istis locis, non modo literarum, sed ne rumoris quidem affluxit. Me autem iam et mare istuc, et terra sollicitat: neque desino (ut fit in amore) ea, quae minime volo, cogitare. Quare non equidem iam te rogo, ut ad me de te, de rebus istis scribas (nunquam enim, quum potes, praetermittis), sed hoc te scire volo, nihil fere unquam me sic exspectasse, ut, quum haec scribebam, literas tuas. Nunc cognosce ea, quae sunt in republica. Comitiorum quotidie singuli dies tolluntur obnuntiationibus, magna voluntate bonorum omnium: tanta invidia sunt consules propter suspicionem pactorum a candidatis praemiorum. Candidati consulares quatuor, omnes rei: causae sunt difficiles; sed enitemur, ut Messalla noster salvus sit; quod est etiam cum reliquorum salute coniunctum. Gabinium de ambitu reum fecit P. Sulla, subscribente privigno Memmio, fratre Caecilio Sullae filio. Contradixit L. Torquatus, omnibusque libentibus non obtinuit. Quaeris, quid fiat de Gabinio? Sciemus de maiestate triduo: quo quidem in iudicio odio premitur omnium generum; maxime testibus caeditur; accusatoribus frigidissimis utitur. [1] Consilium varium: quaesitor gravis et firmus, Alfius; Pompeius vehemens in iudicibus rogandis. Quid futurum sit, nescio: locum tamen illi in civitate non video. Animum praebeo ad illius perniciem, moderatum; ad rerum eventum, lenissimum. Habes fere de omnibus rebus. Vnum illud addam: Cicero tuus nosterque summo studio

*Bonorum*) Qui comitia haberi eo anno a consulibus nolebant, ne praemia consequerentur pacta Memmio et Calvino, consularibus candidatis. MAN.

*Contradixit*) In divinationis iudicio: accusator enim, Sylla reiecto, diligi volebat. Ad Att. ep. 16 lib. IV. ID.

(1) Schütz. ex coniectura Pighii, *uritur*; sed antithesis friget. BENT.

est Paeonii sui rhetoris, hominis, opinor, valde exercitati et boni. Sed nostrum instituendi genus esse paullo eruditius, et θετικώτερον, non ignoras. Quare neque ego impediri Ciceronis iter, atque illam disciplinam volo, et ipse puer magis illo declamatorio genere duci et delectari videtur. In quo quoniam ipsi quoque fuimus, patiamur illum ire nostris itineribus; eodem enim perventurum esse confidimus. Sed tamen, si nobiscum eum rus aliquo eduxerimus, in hanc nostram rationem consuetudinemque inducemus. Magna enim nobis a te proposita merces est, quam certe nostra culpa nunquam minus assequemur. Quibus in locis, et qua spe hiematurus sis, ad me quam diligentissime scribas velim.

θετικώτερον) Subtilius, philosophicis quaestionibus magis refertum. Man.

*Merces*) Amoris augendi erga me tui. Epist. 1 huius libri.

## IV.

Scr. IX kal. Nov. A. V. C. 699.

*De Gabinio propter accusatoris et subscriptorum infantiam, iudicii sordes, et Pompeii contentionem absoluto, scribit, et quare eum nec defenderit, nec accusarit, sed tantum testimonium contra eum dixerit, ostendit* 1; *de versibus quos Q. Cicero a Marco scribi voluerat* 2; *de bibliotheca Quinti curanda* 3; *de aliis quibusdam domesticis* 4.

MARCVS Q. FRATRI S.

Gabinius absolutus est. Omnino nihil accusatore Lentulo, subscriptoribusque eius infantius, nihil illo consilio sordidius. Sed tamen, nisi incredibilis contentio, et preces Pompeii, dictaturae etiam rumor, plenus timoris, fuisset, ipsi Lentulo non respondisset, qui

tum [1] illo accusatore, illoque consilio sententiis condemnatus sit XXXII, quum LXX tulissent.[2] Est omnino tam gravi fama hoc iudicium, ut videatur reliquis iudiciis periturus, et maxime de pecuniis repetundis. Sed vides nullam esse rempublicam, nullum senatum, nulla iudicia, nullam in nullo nostrum dignitatem. Quid plura de iudicibus? duo praetorii sederunt, Domitius Calvinus; is aperte absolvit, ut omnes viderent: et Cato; [3] is, diremptis [4] tabellis, de circulo se subduxit, et Pompeio primus nuntiavit. Aiunt nonnulli, Sallustius item, me oportuisse accusare. Iis ego iudicibus committerem? Quid essem, si, me agente, esset elapsus? Sed me alia moverunt. Non putasset sibi Pompeius de illius salute, sed de sua dignitate mecum esse certamen; in urbem intrasset; ad inimicitias res venisset; cum Aesernino Samnite Pacidianus comparatus viderer; auriculam fortasse mordicus abstulisset. Cum Clodio quidem certe rediisset in gratiam. Ego vero meum consilium (si praesertim tu non improbas) vehementer approbo. Ille, quum a me singularibus meis studiis ornatus esset, quumque ego illi nihil deberem, ille mihi omnia;

(1) Schütz. delevit *tum*, quod temere inculcatum putat. *T.*

(2) Sensus est: sed tamen, nisi pro Gabinio intercessissent sive preces Pompeii, sive dictaturae eius rumor, ex qua maxime timebant iudices, Gabinio ne accusatori quidem Lentulo respondisset. Nam licet ineptus hic fuerit, et consessus iudicum venalis; tamen ex LXX, qui sententiam tulerunt, XXXII condemnarunt. Consule ad Attic. IV, 16, 6.

(3) Non is qui postea Vticensis dictus est. Is enim h. a. praetor erat, sed alius.

(4) Sic recte Manut. pro eo, quod olim vulgabatur, *diruptis*.

*Circulo*) Vbi iudices circa praetoris tribunal sedentes sententias tulerant. MAX.

*Pompeio*) Extra urbem. Nam erat cum imperio. Id confirmant illa, quae paulo post sequuntur verba: *In urbem introisset.* ID.

*Cum Aesernino*) Insigne par gladiatorum inductum videretur, ut Pacidianus cum Aesernino pugnaturus: de quibus Lucilius poëta. Vide libellum de optimo genere Orat. cap. 6. ID.

tamen in republica me a se dissentientem non tulit (nihil dicam gravius), et minus potens eo tempore, quid in me florentem posset, ostendit. Nunc, quum ego ne curem quidem multum posse, res quidem publica certe nihil possit, unus ille omnia possit, cum illo ipso contenderem? sic enim faciendum fuisset. Non existimo te putare, id mihi suscipiendum fuisse. Alterutrum,[1] inquit idem Sallustius, defendisses; idque Pompeio contendenti dedisses. Etenim vehementer orabat. Lepidum amicum Sallustium, qui mihi aut inimicitias putet periculosas subeundas fuisse, aut infamiam sempiternam. Ego vero hac mediocritate delector: ac mihi illud iucundum est, quod, quum testimonium secundum fidem et religionem gravissime dixissem; reus dixit, si in civitate licuisset sibi esse, mihi se satisfacturum: neque me quidquam interrogavit.

2. De versibus, quos tibi a me scribi vis, deest mihi quidem opera, quae non modo tempus, sed etiam animum vacuum ab omni cura desiderat: sed abest etiam ἐνθουσιασμός. Non enim sumus omnino sine cura venientis anni: etsi sumus sine timore. Simul et illud (sine ulla mehercule ironia loquor) tibi istius generis in scribendo priores partes tribuo, quam mihi.

3. De bibliotheca tua graeca supplenda, libris commutandis, latinis comparandis; valde velim ista confici, praesertim quum ad meum quoque usum spectent. Sed ego, mihi ipsi ista per quem agam, non habeo. Neque enim venalia sunt, quae quidem

(1) Iunius malebat *alterum igitur*. *In civitate.*) Si absolutus esset. Damnati enim de maiestate exulabant. MAN.

*Satisfacturum*) Gratiam relaturum, quod eum non accusassem, testimonio contentus. ID.

placeant, et confici nisi per hominem et peritum et diligentem non possunt. Chrysippo tamen imperabo, et cum Tyrannione loquar.

4. De fisco quid egerit Scipio, quaeram. Quod videbitur rectum esse, curabo. De Ascanione, tu vero, quod voles, facies: me nihil interpono. De suburbano quod non properas, laudo: ut tu habeas, hortor. Haec scripsi a. d. IX Kalend. novemb. quo die ludi committebantur, in Tusculanum proficiscens, ducensque mecum Ciceronem meum in ludum discendi, non lusionis. Ea re non longius, [1] quam vellem, quod Pomptinio ad triumphum a. d. III non. novemb. volebam adesse. Etenim erit nescio quid negotioli. Nam Cato et Servilius, praetores, prohibituros se minantur: nec, quid possint, scio. Ille enim et Appium consulem secum habebit, et praetores, et tribunos plebis. Sed minantur tamen: in primisque Ἀρη πνέων Q. Scaevola. [2] Cura, mi suavissime et carissime frater, ut valeas.

*Fisco*) Aerario. Hac de re extrema epistola sequenti his verbis: *Ab aerario puto confectum esse, dum absum.* Quaerere praeterea, quid plane rei sit, inepti hominis esset, vereque, quod aiunt, nodum in scirpo quaerentis. ID.

*Suburbano*) Emendo. Supra. ID.

(1) Falso Ernestius hoc *longius* de tempore accepit. Cicero ait se propterea non in villam longius a Roma dissitam abire, sed in vicino Tusculano manere, quod velit Pomptinio ad triumphum adesse.

Ἀρη πνέων) *Martem spirans.* Dictum de iis, qui terribile quiddam vultu prae se ferunt. Sic in epist. ad Atticum 11 lib. XV: *Hoc loco, fortibus sane oculis, Cassius (Martem spirare diceres) se in Siciliam non iturum.* Ἀρη βλέπων dixit Aristophanes. MAN.

(2) h. a. tribunos plebis.

## V et VI.

**Scr. in Tusculano exeunte mense Nov. A. V. C. 699.**

*De libris de republica e Sallustii consilio refingendis 1, et de Caesaris erga se amore scribit 2; ad versus, quos Quintus a se scribi voluerat, sibi tempus et alacritatem deesse 3; denique Gabinium cur non defenderit 4; de libris Quinto emendis 5; de eius negotiis argentariis, et de tragoediis a Quinto scriptis 6, 7.*

MARCVS Q. FRATRI S.

Quod quaeris, quid de illis libris [1] egerim, quos, quum essem in Cumano, scribere institui; non cessavi, neque cesso: sed saepe iam scribendi totum consilium rationemque mutavi. Nam iam duobus factis libris, in quibus, novendialibus iis feriis, quae fuerunt Tuditano et Aquilio consulibus, [2] sermo est a me institutus Africani, [3] paullo ante mortem, et Laelii, Phili, Manilii, Q. Tuberonis et Laelii, generorum Fannii et Scaevolae; sermo autem in novem et dies et libros distributus de optimo statu civitatis, et de optimo cive: sane texebatur opus luculenter, hominumque dignitas aliquantum orationi ponderis afferebat. Hi libri quum in Tusculano mihi legerentur, audiente Sallustio, admonitus sum ab illo, multo maiore auctoritate illis de rebus dici posse, si ipse loquerer de republica, praesertim quum essem non Heraclides Ponticus, [4] sed consularis, et is, qui in maximis versatus in republica rebus essem; quae tam antiquis hominibus attribuerem, ea visum iri ficta esse; oratorium sermonem in illis nostris libris, [5]

(1) De republica.
(2) *A. V. C.* 624.
(3) Iunioris, ipso illo anno interfecti.
(4) Qui ipse quoque de republica scripserat.
(5) Tribus de Oratore.

quod esset de ratione dicendi, belle a me removisse; ad eos tamen retulisse, quos ipse vidissem; Aristotelem denique, quae de republica et praestante viro scribat, ipsum loqui. Commovit me, et eo magis, quod maximos motus nostrae civitatis attingere non poteram, quod erant inferiores, quam illorum aetas, qui loquebantur. Ego autem id ipsum tum eram sequutus, ne, in nostra tempora incurrens, offenderem quempiam. Nunc et id vitabo, et loquar ipse tecum, et tamen illa, quae institueram, ad te, si Romam venero, mittam. Puto enim, te existimaturum, a me libros illos non sine aliquo meo stomacho esse relictos.

2. Caesaris amore, quem ad me perscripsit, unice delector; promissis iis, quae ostendit, non valde pendeo; nec honores sitio, nec desidero gloriam; magisque eius voluntatis perpetuitatem, quam promissorum exitum exspecto. Vivo tamen in ea ambitione et labore, tanquam id, quod non postulo, exspectem.

3. Quod me de faciendis versibus rogas, incredibile est, mi frater, quam egeam tempore: nec sane satis commoveor animo ad ea, quae vis, canenda. Ὑποθέσεις vero ad ea, quae ipse ego ne cogitando quidem consequor, tu, qui omnes isto eloquendi et exprimendi genere superasti, a me petis? Facerem tamen, ut possem: sed (quod te minime fugit) opus est ad poëma quadam animi alacritate, quam plane mihi tempora eripiunt. Abduco equidem me ab omni reipublicae cura, dedoque literis; sed tamen indicabo tibi, quod mehercule in primis te celatum volebam. Angor, mi suavissime frater, angor, nullam esse rempublicam, nulla iudicia, nostrumque hoc tempus

*Honores sitio*) Ambr. 16, 17, Laud. et ed. Victorii, *sitio honores*, et hanc sedem verborum tenuit Fr. Bentivolio. Typ.

Ὑποθέσεις) *Argumenta*, materiem.

aetatis, quod in illa auctoritate senatoria florere debebat, aut forensi labore iactari, aut domesticis literis sustentari; illud vero, quod a puero adamaram,

Αἰὲν ἀριστεύειν, καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων, [1]

totum occidisse; inimicos a me partim non oppugnatos, partim etiam esse defensos; meum non modo animum, sed ne odium quidem esse liberum; unumque ex omnibus Caesarem esse inventum, qui me tantum, quantum ego vellem, amaret, aut etiam (sicut alii putant) hunc unum esse, qui vellet. Quorum tamen nihil est huiusmodi, ut ego me non multa consolatione quotidie leniam; sed illa erit consolatio maxima, si una erimus. Nunc ad illa vel gravissimum accedit tui desiderium.

4. Gabinium si, ut Pansa putat oportuisse, defendissem, concidissem: qui illum oderunt (ii sunt toti ordines), propter quem oderunt, me ipsum odisse coepissent. Tenui me, ut puto, egregie, tantum ut facerem, quantum omnes viderent. Et in omni summa, ut mones, valde me ad otium pacemque converto.

5. De libris, Tyrannio est cessator: Chrysippo dicam; sed res operosa est, et hominis perdiligentis. Sentio ipse, qui in summo studio nihil assequor. De Latinis vero, quo me vertam, nescio; ita mendose et scribuntur, et veneunt; sed tamen quod fieri poterit non negligam.

6. Crebrius, ut ante ad te scripsi, [2] Romae est: et qui omnia adiurant, debere tibi valde renuntiant. [3] Ab aerario puto confectum esse, dum absum.

(1) *Semper fortiter agere, et aliis praestare.* Iliad. H, 93.

*Qui vellet* ) Quasi unus Caesar non alicuius commodi spe, sed vere atque ex animo planeque sua sponte amaret. Man.

(2) Quae epistola non exstat.

(3) Fortasse legendum, *et quidem*

7. Quatuor tragoedias [1] xvi diebus absolvisse quum scribas, tu quidquam ab alio mutuaris? et χρέος [2] quaeras, [3] quum Electram et Troadem [4] scripseris? Cessator esse noli: et illud γνῶθι σεαυτὸν noli putare ad arrogantiam minuendam solum esse dictum, verum etiam ut bona nostra norimus. Sed et istas, et Erigonam mihi velim mittas. Habes ad duas epistolas proximas.

*omnia se iurat debere tibi, valere te nuntiat*, quae lectio tum valeret, si Crebrius a Quinto Romam venisset. Alia ratione legi posset: *et qui omnia se iurat debere tibi, valde renuntiat*, ut intelligatur eum valde recusare pecuniam Quinto credere.

(1) His verbis vulgo in edd. nova epistola incipitur, quam tamen huius partem esse extrema verba satis demonstrant.

(2) Sic pro vulg. κλέος (laudem) legendum esse vidit Iunius. — «Qui abundas, cur debeas? cur aes alienum contrahas tibi?» IVN.

(3) Sic postulante sententia rescripsit pro vulg. *mutuaris* — *quaeris*.

(4) Fortasse legendum *Troades*.

Γνῶθι) *Nosce teipsum*. De hoc Apollinis praecepto, vide Tusc. I, 22.

## VII.

Scr. in Tusculano exeunte Novembri A. V. C. 699.

*Magnam Romae proluviem fuisse narrat 1; se, si Romam redierit, ad fratrem scripturum, epistolasque ad Labienum et Ligurium missurum ostendit 2.*

MARCVS Q. FRATRI S.

Romae, et maxime Appia ad Martis, mira proluvies. Crassipedis ambulatio ablata, horti, tabernae plurimae: magna vis aquae usque ad piscinam publicam. Viget illud Homeri,

*Appia, ad Martis*) Appia via, ad aedem Martis. MAX.

*Viget illud Homeri*) Accidit plane, quod in illis versibus dixit Homerus, Iliad. II. 385: *Iovem magnos imbres fundere, quum est hominibus, iustitiam non colentibus, iratus*. Videtur enim ideo *proluviem* hanc immisisse, quia Gabinium contra leges absolutum inique ferat. ID.

Ημαr' ὀπωρινῷ, ὅτε λαβρότατον χέει ὕδωρ
Ζεύς.

Cadit enim in absolutionem Gabinii

Οτε δή γ' ἄνδρεσσι κοτεσσάμενος χαλεπαίνῃ,
Οἳ βίῃ ἐν· ἀγορῇ σκολιὰς κρίνωσι θέμιστας,
Εκ δὲ δίκην ἐλάσωσι, θεῶν ὄπιν οὐκ ἀλέγοντες.

Sed haec non curare decrevi.

2. Romam quum venero, quae perspexero, scribam ad te, et maxime de dictatura: et ad Labienum[1] et ad Ligurium[2] literas dabo. Hanc scripsi ante lucem, ad lychnuchum ligneolum, qui mihi erat periucundus, quod eum te aiebant, quum esses Sami, curasse faciendum. Vale mi suavissime et optime frater.

*Dictatura*) Ad quam res videtur spectare. Discordiis enim civium comitia producuntur, quas dictatoris potestas sedabit. Supra, et infra, et ad Attic. epist. 16 lib. IV. Id.

(1) T. Atium Labienum, Caesaris in Gallia legatum.

(2) A. Ligurium Caesaris familiarem; cf. ad Att. XI, 9, ad Fam. XVI, 18.

## VIII.

Scr. Romae exeunte Novembri A. V. C. 699.

*Hortatur fratrem, ut militiae labores, et caetera quae ipsum offendant, perferat 1; deinde de cautione in literis dandis adhibenda 2; de poëmate ad Caesarem perficiendo, de spe candidatorum consulatus et dictaturae metu 3; de Serani filii funere 4; de Milonis ludorum apparatu scribit 5.*

MARCVS Q. FRATRI S.

Superiori epistolae quod respondeam, nihil est; quae plena stomachi et querelarum est: quo in genere alteram quoque te scribis pridie Labieno dedisse; qui adhuc non venerat. Delevit enim mihi omnem mole-

stiam recentior epistola. Tantum te et moneo et rogo, ut in istis molestiis et laboribus et desideriis recordere, consilium nostrum quod fuerit profectionis tuae. Non enim commoda quaedam sequebamur parva ac mediocria. Quid enim erat, quod discessu nostro emendum putaremus? Praesidium firmissimum petebamus ex optimi et potentissimi viri benivolentia ad omnem statum nostrae dignitatis. Plura ponuntur in spe, [1] quam in pecuniis; reliqua ad iacturam struentur. [2] Quare si crebro referes animum tuum ad rationem et veteris consilii nostri, et spei, facilius istos militiae labores, ceteraque, quae te offendunt, feres: et tamen quum voles, depones. Sed eius rei maturitas nequedum venit, et tamen iam appropinquat.

2. Etiam illud te admoneo, ne quid ullis literis committas, quod si prolatum sit, moleste feramus. Multa sunt, quae ego nescire malo, quam cum aliquo periculo fieri certior. Plura ad te vacuo animo scribam, quum (ut spero) se Cicero meus belle habebit. Tu velim cures, ut sciam, quibus nos dare oporteat eas, quas ad te deinde literas mittemus: Caesarisne tabellariis, ut is ad te protinus mittat, an Labieni. Vbi enim isti sint Nervii, et quam longe absint, nescio.

3. De virtute et gravitate Caesaris, quam in summo dolore adhibuisset, magnam ex epistola tua accepi voluptatem. Quod me institutum ad illum poëma iubes

(1) Fortasse legendum *in ista spe*.

*Reliqua*) Praeter spem: aut praeter ea, quae iam habemus, a nobis ipsis parta. Quaecumque, inquit, struas, ad iacturam struentur: id est, einsmodi erunt, ut aliquid ex iis quotidie possis amittere. At Caesaris praesidium erit firmissimum: idque petiimus ad omnem statum nostrae dignitatis. MAN. — Ant. Cesari: *il resto è un fabbricar sull' arena*.

(1) Lallemandus e Ms. Reg. dedit *reserventur*.

*Nervii*) Vbi nunc hibernas cum legione. Caesar Comm. lib. V. MAN.

*Doloro*) Ob legatos cum legione et cohortibus caesos. Comm. lib. V. ID.

perficere; etsi distentus quum opera, tum animo sum multo magis; quoniam tamen ex epistola, quam ad te miseram, cognovit Caesar, me aliquid esse exorsum, revertar ad institutum, idque perficiam his supplicationum otiosis diebus; quibus Messallam iam nostrum, reliquosque molestia levatos, vehementer gaudeo; eumque quod certum consulem cum Domitio numeratis, nihil a nostra opinione dissentitis. Ego Messallam Caesari praestabo. Sed Memmius in adventu Caesaris habet spem; in quo illum puto errare; hic quidem friget. Scaurum autem iampridem Pompeius abiecit. Res prolatae. Ad interregnum comitia adducta. Rumor dictatoris iniucundus bonis: mihi etiam magis, quae loquuntur. Sed tota res et timetur, et refrigescit. Pompeius plane se negat velle: antea ipse mihi non negabat. Hirrus auctor fore videtur. O dii quam ineptus! quam se ipse amans sine rivali! Crassum Iunianum, [1] hominem mihi deditum, per me deterruit. Velit, nolit, scire difficile est. Hirro tamen agente, nolle se non probabit. Aliud hoc tempore de republica nihil loquebantur. Agebatur quidem certe nihil.

4. Serrani Domestici filii funus perluctuosum fuit a. d. VIII kal. decemb. Laudavit pater scripto meo.

*Praestabo*) Efficiam, si erit consul, ne quid agat in magistratu contra Caesaris voluntatem. Id.

*Auctor*) Quia designatus trib. pl.

(1) Manutius putabat legendum esse *Crassum Iunianum*. Lambinus tamen vulgatam adhibitis duobus nummis antiquis defendit. — Omnes *Crassum Iunianum* sine varietate habere video. Quaenam fuerit vetus lectio scribi debuerat. *T.*

*Per me deterruit*) Mea opera Pompeius effecit, ut captum de dictatura consilium Crassus abiecerit. Hoc enim, et quae sequuntur, ad Pompeium, non ad Hirrum, convenit referri: si tamen is est, de quo Plutarchus; qui, inito tribunatu, egit de dictatore Pompeio. Man.

*Non probabit*) Non persuadebit hominibus, quum per eius amicum agatur. Id.

*Domestici*) Cognomen Serrani. Id.

*Scripto meo*) Quum orationem, ei a me scriptam de laudibus filii, legeret. Id.

5. Nunc de Milone. Pompeius ei nihil tribuit, et omnia Guttae; dicitque se perfecturum, ut in illo Caesar [1] incumbat. Hoc horret Milo: nec iniuria: et, si ille dictator factus sit, paene diffidit. Intercessorem dictaturae si iuverit manu, et praesidio suo, Pompeium metuit inimicum. Si non iuverit, timet, ne per vim perferatur. Ludos apparat magnificentissimos; sic, inquam, ut nemo sumptuosiores. Stulte bis, terque, non postulatus; vel quia munus magnificum dederat, vel quia facultates non erant [vel quia magister], [2] vel quia potuerat magistrum se, non aedilem putare. [3] Omnia fere scripsi. Cura, mi carissime frater, ut valeas.

*Nihil tribuit*) Minime illi, anno sequenti consulatum petituro, studet; maxime vero Guttae. Id.

(1) Ernestus putabat *in* delendum, ut *illo incumbere* sit i. q. illuc seu in illam partem incumbere.

*Magister*) Hereditatis dividendae.

(2) Vocis inclusa delenda videntur.

(3) Nempe quia Milo hos ludos, non ut ipse aedilis, sed ut heres eius, qui in aedilitate mortuus erat, atque ut magister eius hereditatis dabat.

## IX.

Scr. Romae initio Decembr. A. V. C. 699.

*De Gabinio a se non defenso* 1; *de Milonis in ludis instituendis profusione* 2; *de motibus venientis anni* 3; *de mancipiis a Quinto sibi emendis* 4; *de epistola Vatinii* 5; *de poëmate ad Caesarem absoluto* 6; *de Quinti aedificiis* 7; *de Felicis testamento* 8; *de Quinti filio* 9.

MARCVS Q. FRATRI S.

De Gabinio nihil fuit faciendum istorum, quae amantissime cogitata sunt. *Τότε μοι χάνοι.* [1] Feci summa cum gravitate, ut omnes sentiunt, et summa cum lenitate, quae feci. Illum neque ursi, neque levavi.

*Cogitata*) Quae ad me scripsisti.

(1) Ex Homeri Iliad. Δ. 182. τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών. Hoc est, *tunc mihi dehiscat lata terra*; quum hoc scilicet flagitii commisero.

Testis vehemens fui: praeterea quievi. Exitum iudicii foedum et perniciosum levissime tuli. Quod quidem bonum mihi nunc denique redundat, ut his malis reipublicae licentiaque audacium, qua ante rumpebar, nunc ne movear quidem. Nihil est enim perditius his hominibus, his temporibus.

2. Itaque, ex republica quoniam nihil iam voluptatis capi potest, cur stomacher, nescio. Literae me, et studia nostra, et otium, villaeque delectant, maximeque pueri nostri. Angit unus Milo. Sed velim finem afferat consulatus. In quo enitar non minus, quam sum enisus in nostro: tuque istinc, quod facis, adiuvabis. De quo, cetera (nisi plane vis eripuerit) recte sunt: de re familiari timeo;

Ὁ δὲ μαίνεται οὐκ ἔτ' ἀνεκτῶς [1]

qui ludos HS ccclɔɔɔ [2] comparet. Cuius in hoc uno inconsiderantiam [3] et ego sustinebo, ut potero, et tu ut possis, est tuorum nervorum.

3. De motu temporum venientis anni, nihil te intelligere volueram domestici timoris, sed de communi reipublicae statu: in quo etiamsi nihil procuro, tamen nihil curare vix possum. Quam autem te velim cautum esse in scribendo, ex hoc conjicito, quod ego ad te ne haec quidem scribo, quae palam in republica turbantur, ne cuiusquam animum meae literae interceptae offendant. Quare domestica cura te levatum volo. In republica scio quam sollicitus esse soleas. Video Messallam nostrum consulem, si per interregem, sine iudicio: si per dictatorem, tamen

(1) Versus paullum immutatus ex Homeri Odyss. IX, 350, ubi est σὺ δὲ μαίνεαι οὐκ ἔτ' ἀνεκτῶς. h. e. *tu vero insanis sic, ut ferri amplius non possit.*

(2) Sic Lambin. Vulgo ccc.

(3) Recte sic Manut. Lamb. Ern. pro vulg. *considerantiam.*

*Sine iudicio*) Quem hic locum habet iudicii mentio, quum in proxima

sine periculo. Odii nihil habet. Hortensii calor multum valebit. Gabinii absolutio, lex impunitatis putatur. Εν παρέργῳ: de dictatore tamen actum adhuc nihil est. Pompeius abest; Appius miscet; Hirrus parat; multi intercessores numerantur; populus non curat; principes nolunt; ego quiesco.

4. De mancipiis, quod mihi polliceris, valde te amo; et sum equidem, uti scribis, et Romae, et in praediis infrequens. Sed cave, amabo, quidquam, quod ad meum commodum attineat, nisi maximo tuo commodo et maxima tua facultate, mi frater, cogitaris.

5. De epistola Vatinii, risi. Sed me ab eo ita observari scio, ut eius ista odia non sorbeam solum, sed etiam concoquam.

6. Quod me hortaris, ut absolvam: habeo absolutum suave, mihi quidem uti videtur, ἔπος ad Caesarem: sed quaero locupletem tabellarium, ne accidat quod Erigonae tuae: [1] cui soli, Caesare imperatore, iter ex Gallia tutum non fuit.

7. ..... Quid? [2] si caementum bonum non habeam, deturbem aedificium? quod quidem quotidie mihi

epistola iam dixerit, illum esse absolutum? Intellige de altero, quod impendebat, de ambitu iudicio. MAN.

*Impunitatis*) His verbis occultem Messallam significat. Fore tamen ut absolvatur, tribus causis, dixit: quod odii nihil habet: quod pro eo contendet Hortensius: quod, absoluto Gabinio, nemo iam videtur ita nefarius, qui absolvi non possit. ID.

Εν παρέργῳ) Breviter, velut in cursu.

*Parat*) Vt legem ferat de Dictatura, quum scilicet tribunus pl. erit. MAN.

*Mancipiis*) Ad me mittendis, Gallico aut Britannico bello captis. ID.

*Infrequens*) Cum paucis mancipiis. ID.

*Epistola*) Literis Roma ad Caesarem missis, quaecumque diceret ageretve Cicero, tanquam explorator significabat. ID.

Επος) Poëma.

(1) Tragoediae quam ad Marcum fratrem missam tabellarius perdiderat.

(2) Ante haec verba quaedam intercidisse manifestum est. Sensit iam olim Manutius.

magis placet: in primisque inferior porticus, et eius conclavia fiunt recte. De Arcano, Caesaris opus est, vel mehercule etiam elegantioris alicuius. Imagines enim istae, et palaestra, et piscina, et nilus, multorum Philotimorum est, non Diphilorum. Sed et ipsi ea adibimus, et mittemus, et mandabimus.

8. De Felicis testamento tum magis querare, si scias. Quas enim tabulas se putavit obsignare, in quibus de unciis [1] firmissimum tenuerat (lapsus est per errorem et suum, et Sicurae servi), non obsignavit: quas noluit, eas obsignavit. Ἀλλ' οἰμωζέτω: nos modo valeamus.

9. Ciceronem, et ut rogas, amo, et ut meretur, et ut debeo. Dimitto autem a me, et ut a magistris ne abducam, [2] et quod mater Pomponia [3] discedit, sine qua edacitatem pueri pertimesco. Sed sumus una tamen valde multum. Rescripsi ad omnia, mi suavissime et optime frater.

*Arcano*) Quinti fundo. *Caesaris opus*: maximum videlicet. MAN.

*Nilus*) Vt opinor, plures rivulos, e salientibus aquis in piscinam diversis partibus confluentes, appellat Nilum: quod, ut hoc flumen ostiis septem profluit in mare, sic salientes illae in piscinam rivulis multis, quasi parvus Nilus, perveniant. ID.

*Philotimorum est, non Diphilorum*) Diligentiam Philotimi, negligentiam Diphili significat. Hoc, inquit, Diphili negotium non est, sed Philotimi; neque vero unius Philotimi, sed multorum. ID.

(1) Ita Lambino auctore rescripsi. — Bentivolio, ut vulgo, *in unciis*, scilicet, nos heredes fecisse ex uncia singulos. *In unciis* intelligit *duobus*, quot erant Cicerones. *T.* — *In unciis*) *Assis* nomine tota significatur hereditas. *As*, qui et libra, duodecim in partes, quae dicuntur unciae, dividitur. Duodecim igitur partes bonorum suorum, postea quam esset mortuus, fieri Felix volebat. Sed, ut in propinqua morte, mente perturbatus, Sicurae etiam servi imprudentia, tabulas de unciis non obsignavit: alteras, aliam in sententiam, a se antea scriptas, obsignavit. MAN.

*Firmissimum tenuerat*) Consilium illud de bonis suis in XII partes inter coheredes dividendis mutare noluerat. ID.

Ἀλλ' οἰμωζέτω) Videtur esse finis senarii ex aliqua vetere comoedia, et significat, *Illi* mortuo *male sit*, qui tam male suis consuluerit: nos valeamus. ID.

(2) Magistris duobus, Tyrannione grammatico, et Paeonio rhetore. Annorum erat XIII. BENT.

(3) Schütz. delevit *Pomponia*, quod glossema esse iam Manutius suspicatus erat. Potest aliquibus *mater* contra videri glossema. BENT.

*Ad M. Brutum Epistolae, quae superiores ad Q. Fratrem subsequi debuissent, iuxta ordinem editionis Schützii V. Cl., ad calcem octavi voluminis reperiuntur: sunt enim qui easdem Ciceroni abiudicare conantur; adeoque spuriis Orationibus, ut iidem censent, adiunctae.*

# EPISTOLARVM

## FRAGMENTA

### EX EPISTOLA AD M. TITINIVM

SVET. *Cl. Rhet.* Equidem memoria teneo, pueris nobis primum latine docere coepisse L. Plotium quendam, ad quem quum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. Continebar autem doctissimorum hominum auctoritate, qui existimabant, graecis exercitationibus ali melius ingenia posse.

*Fragmenta*) Quam multa nobis epistolarum volumina reliquerit M. Cicero, praeter ea, quae habemus, facile vel ex his epistolarum fragmentis intelligi potest, quas ad Titinium, ad Nepotem, ad Caesarem, ad Hirtium, ad Pansam, ad Caesarem iuniorem, ad Calvum, ad filium, ad Axium, ad Brutum scriptas videmus. Nam quae ad Pompeium, aut ad Cassium a Nonio scriptae citantur, prorsus ab hoc numero removendae sunt: nam illae inter eas, quae ad Atticum, hae inter eas, quae ad familiares missae sunt, reperiuntur. SIG.

*Titinium*) Hunc, virum fuisse eruditum, sunt opera illius quae testentur, quorum saepe meminit Non. Marcellus. PATR.

*Plotium*) Rhetor Sullanis temporibus floruit, ut in Chronico notavit Eusebius. Eiusdem autem rei et hominis meminit etiam Quintilianus lib. II. SIG. — Alii *Plautium*.

### AD CORNELIVM NEPOTEM

*epist. lib.* II.

MACR. *lib. II, cap.* 1 *Saturn.* Itaque nostri, quum

*Ad Cornelium Nepotem*) Sunt qui epistolarum ad Cornelium libros XVI numerant. Cuius rei, quoniam nos quidem in hoc genere nihil affirmare

omnia, quae dixissemus, dicta essent; quae facete, et breviter, et acute loquuti essemus, ea proprio nomine appellari dicteria voluerunt.

possumos, penes illos fides esto. Certe Gellius lib. XV, cap. 28, hunc *Cornelium M. Ciceronis amicum familiaremque*, *ut qui maxime fuisse* testatur, eumdemque de ipsius vita libros aliquot conscripsisse memorat.

## *Ad eundem ex lib. incerto.*

PRISC. *lib. VIII.* Hoc restiterat etiam, ut a te fictis aggrederer donis.

PRISC. *ibid.* Qui habet ultro appetitur, qui est pauper, aspernatur.

SVET. *in Iul. Caes.* Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior?

MARCEL. Neque enim quidquam aliud est felicitas, nisi honestarum rerum prosperitas: vel, ut alio modo definiam, Felicitas est fortuna, adiutrix consiliorum bonorum: quibus qui non utitur, felix nullo pacto esse potest. Ergo in perditis, impiisque consiliis, quibus Caesar usus erat, nulla potuit esse felicitas: feliciorque meo iudicio Camillus exsulans, quam temporibus iisdem Manlius, etiamsi, id quod cupierat, regnare potuisset.

*Aggrederer*) Priscianus, lib. VIII, ait, hoc in loco *aggredi* in patiendi significatione esse usurpatum. Sig.

*Caesor*) De hac Caesaris eiusmodi felicitate, ita idem iste Cicero in Philipp. II est loquutus: *Caesar*, inquit, *Alexandria se recepit felix*, *ut sibi quidem videbatur; mea autem sententia*, *nisi qui reip. sit felix*, *felix esse nemo potest*. Ex quo sunt illa quoque ad Att. lib. VII, ita scripta: *O hominem amentem et miserum! qui ne umbram quidem unquam* τοῦ καλοῦ *viderit. Atque haec ait facere se dignitatis causa. Vbi est autem dignitas, nisi ubi honestas? num honestum igitur, habere exercitum nullo publico consilio? occupare urbes civium, quo facilior sit aditus ad patriam?* Patr.

## AD C. CAESAREM *epist. lib.* I.

NON. *Dicare*) Balbum quanti faciam, quamque ei me totum dicaverim, ex ipso scies.

NON. *Consequi. Honor.* Tum quum ea, quae es ab senatu summo cum honore consequutus.

NON. *Improbum.* Debes odisse improbitatem eius, quia impudentissimum nomen delegerit.

NON. *Tueri.* Vt sciret, maiore cura tuenda esse, quae parta sunt.

*Balbum quanti faciam*) Exempla omnia ex tribus libris epistolarum ad C. Caesarem ex Nonii commentariis sumpta sunt. Quamquam autem difficile est, et tam paucis verbis sententiam ullam certam haurire, tamen has epistolas, post partam fere Pharsalico praelio victoriam, scriptas esse ad Caesarem dictatorem crediderim, Caesare ipso adhuc extra Italiam bellis civilibus implicato. Quam autem Caesari carus Balbus fuerit, aliae epistolae passim epistolis ad Atticum admixtae indicant. Sig.

## *Ad eundem epist. lib.* II.

NON. *Locare.* Vel quod locatio ipsa pretiosa.

NON. *Putare.* Quod sapientes homines ac boni putant.

CARIS. *lib. I.* Neque pro cauto ac diligente se castris continuit.

NON. *Monumentum.* Sed ego quae monumenti ratio sit, nomine ipso admoneor. Ad memoriam magis spectare debet posteritatis, quam ad praesentis temporis gratiam.

## *Ad eundem epist. lib.* III.

NON. *Dimittere.* Quae si videres, non de exercitu retinendo tueri, sed eo tradito, aut dimisso.

*De*) Lambinus coniicit, *te*.

NON. *Contemno.* Amici nonnulli a te contemni, ac despici, ac pro nihilo haberi senatum velint.

*Ad eundem ex lib. incerto.*

NON. *Levare.* Iam amplitudinem gloriamque tuam magno mihi ornamento fore existimo, quod me levas cura.

NON. *Consequi.* Extrema vero nec quanta, nec qualia sint, verbis consequi possum.

## AD CAES. IVNIOREM *epist. lib.* I.

*Cicero Caesari iuniori S.*

*Omnia ex* NONIO, *Sagum.* Pridie nonas Febr. quum ad te literas mane dedissem, descendi ad forum togatus, quum reliqui consulares sagati vellent descendere.

*Aditus.* Et aut ad consules, aut ad te, aut ad Brutum adissent, his fraudi ne esset, quod cum Antonio fuissent.

*Ad Caesarem Iuniorem*) Id est, ad C. Caesarem Octavianum. Quum ille Apollonia, Caesare patre per coniuratos interfecto, reversus, insigni accepta a M. Antonio cons. iniuria; Cicerone in primis auctore; arma adversus eumdem Antonium pro rep. suscepisset, atque eumdem, Mutinam coloniam et D. Brutum cos. des. obsidentem, una cum Hirtio et Pansa consulibus cum imperio extraordinario premeret. De sagis autem bello Mutinensi a populo romano sumendis saepe censuisse Ciceronem, a VI, et aliis in Antonium orationibus intelligi potest. Narrat autem nunc Caesari, quid iis de rebus Romae actum sit. SIG.

*Et aut ad consules*) Hanc sententiam dixit Cicero Philippica VIII his verbis: *Quas ob res ita censeo, eorum, qui cum M. Antonio sunt, qui ab armis discesserint, et aut... ad D. Brutum imperatorem cos. des. aut ad C. Caesarem propraet. ante idus martias primas adierint, eis fraudi ne sit, quod cum M. Antonio fuerint.* ID.

*Relatum.* Sed haec viderimus, quum legati responsa retulerint.

*Vindicare.* Quasi si me ad id beneficium arcesseres, quo per te me una cum re publica in libertatem vindicassem.

*Accipere. Rogare.* Roga ipsum, quemadmodum ego eum Arimini acceperim.

*Cunctari.* Sed cito poenituit, domum rediit, ceteri cunctabantur.

*Opinio.* Erat opinio bona de Planco, bona de Lepido.

*Comparare.* Neminem tibi profecto hominem ex omnibus aut anteposuissem unquam, aut etiam comparassem.

*Expedire.* Ex ceteris autem generibus tunc pecunia expedietur, quum legionibus victricibus erunt, quae spopondimus, persolvenda.

*Confectum.* In singulas tegulas impositis sexcentis, sexcenties confici posse.

*Ducere.* Ne res duceretur, fecimus ut Hercules Antianus in alium locum transferretur.

*Involvere.* Sed quod videret nomine pacis bellum involutum fore.

*Ignoscere*, ac *Concedere.* Quod mihi et Philippo vacationem das, bis gaudeo. Nam et praeteritis ignoscis, et concedis futura.

*Ferox.* Itaque vereor, ne ferociorem eum faciant tua tam praeclara de eo iudicia.

*Legati*) Legatos de pace missos ad M. Antonium, dum Mutinam oppugnaret, satis constat, L. Philippum, L. Pisonem, Ser. Sulpicium, quos hic intelligit. ID.

*Videret*) Nonnulli *viderem*.

*Ad eundem epist. lib.* II.

*Omnia ex* NONIO. ***Insulsum.*** **Sed ita loquutus insulse est**, ut mirum senatus convicium exceperit.

*Ignavum* et *Segne.* In quo tua me provocavit oratio, mea consequuta est segnis.

*Confectum.* Bellum, ut opinio mea fert, ex consensu civitatis confectum iam haberemus.

*Constat.* Quum constet, Caesarem Lupercis id vectigal dedisse, qui ante poterat id constare?

*Deiicere.* Adest Albae nescio quis Claudius, quem quum restitui iussisset, Ancone cum eo deiectus est ex senatusconsulto.

*Insolens.* Insolens, arrogans, iactans.

*Secundum.* Scriptum erat equestre proelium valde secundum, quin potius adversum.

*Metet.* Quem perisse ita de re publica merentem consulem, vehementer doleo.

*Praestare.* Tu si meam fidem praestiteris, quod confido te esse facturum.

*Spurcus.* Quum iter facerem Claternam tempestate spurcissima.

*Locuples.* Nihil omnino certi, nec locupletem ad hoc auctorem habebamus.

*Paludatus.* Antonius demens ante lucem paludatus.

*Quum constet, Caesarem Lupercis*) Hoc est id, de quo scriptum est in Philippica septima in Antonium: *De Lupercis tribunus plebis refert*; et in epistola ad Caesarem, et Hirtium Antonius hoc decretum memorans scripsit: *Vectigalia Iuliana Lupercis ademistis.* Sig.

*Equestre praelium*) De praelio ad Mutinam cum M. Antonio a Caesare et a consulibus facto puto intelligi: de quo Galba ad Ciceronem, item alii. Id.

*Quem perisse*) Hoc aut de *Hirtio*, aut de *Pansa* consulibus, praelio ad Motinam contra Antonium facto, interfectis, dictum existimat rectissime Sigonius. Lem.

*Ad eundem epist. lib.* III.

NON. *Invehi.* Itaque in eum palam vehementer est invectus.

NON. *Antiquus.* Ego autem antiquissimum Scythis oriundum, quibus antiquior laetitia est quam lucrum.

*Ego autem antiquissimum*) Hadr. Iunius, ex cuius manuscripto Nonio haec desumpta sunt, putat, Animad. VI, cap. 11, ea de Anacharsi Scytha philosopho dici, qui prae tranquillitate animi omnia videtur posthabuisse. Nam in vulgo quidem excusis Noniis haec desunt. Petr.

*Ad eundem ex lib. incerto.*

NON. *Opinio.* Posthac quod voles a me fieri, scribito. Vincam opinionem tuam.

NON. *Promittere.* Promissa tua memoria teneas.

AD C. PANSAM *epist. lib.* I.

NON. *Humaniter.* et PRISC. *lib. XV.* De Antiocho fecisti humaniter: quem quidem ego semper dilexi, meque ab eo diligi sensi.

NON. *Inaudire.* Quorum erupit illa vox, de qua ex te primum quiddam inaudieram.

*De Antiocho fecisti*) Epistolarum ad C. Pansam libros tres in ipso belli Antoniani apparatu et ardore scriptos esse existimo. Quod idem de iis, quos scripsit ad A. Hirtium, iudico. Quum enim id bellum ab iis consulibus, auctoritate et consilio Ciceronis, gestum sit, videtur verisimile, Ciceronem literis et cohortatione virtutem eorum acuisse, consilio imprudentiam adiuvisse. Sunt autem omnia ex Nonio. Sig.

*Ad eundem epist. lib.* III.

NON. *Concalfacere.* Nos Ventidianis rumoribus concalfecimus.

*Ventidianis rumoribus*) *Ventidium Bassum*, adversae factionis ducem, bellum in Syria molientem, intelligit Sigon. — De Ventidio Basso Gellius XV, 4. Passim in epp. ad Atticum nominatur.

AD A. HIRTIVM *epist. lib.* II.

NON. *Error.* Qua in re si mediocriter lapsus sum, defendas velim tolerabile erratum.

*Ad eundem epist. lib.* V.

NON. *Impertio.* Et quoniam, ut hoc tempus est, nihil habeo, patriae quod impertiam.

*Ad eundem epist. lib.* IX.

NON. *Interfici.* Dices, Quid, quaeso, istuc intererat? Nescio: nisi tamen erat mihi verendum saepius, ne qui casus perimeret superiora.

*Ad eundem ex lib. incerto.*

NON. *Vetustiscere a veterascere.* Quum enim nobilitas sit nihil aliud, quam cognita virtus, quis in eo, quem veterascentem videt ad gloriam, generis antiquitatem desideret?

NON. *Lutum.* Luta et limum aggerebant.

*Quum enim nobilitas*) Hoc ad incitandum Hirtium, novum hominem, et nulla maiorum commendatione notum, unde nobilitas Romae parabatur, dictum esse existimat Sigonius. LEM.

AD M. BRVTVM *epist. lib.* VII.

NON. *Experiri.* His contraria, atque parata, ut esse solent, expertus sum.

*Ad eundem epist. lib.* VIII.

NON. *Doct. indag.* Et quod te tantum amat, ut vel me audeat provocare.

NON. *Amare et diligere, et contentus.* Sic igitur facies, et me aut amabis, aut, quo contentus sum, diliges.

QVINCT. *l.* V, *c.* 10. Veritus fortasse, ne nos in Catonem nostrum transferamus illinc mali aliquid: etsi argumentum simile non erat.

QVINCT. *l.* VIII, *c.* 3. Nam eloquentiam, quae admirationem non habet, nullam iudico.

QVINCT. *ibid.* * et eum amorem, et eum, ut hoc verbo utar, favorem in consilium advocabo.

QVINCT. *l.* IX, *c.* 3. Ego quum in gratiam redierim cum Ap. Claudio, et redierim per Cn. Pompeium: ego ergo quum redierim.

QVINCT. *ibid.* Sermo nullus, scilicet nisi de te. Quid enim potius? Tum Flavius, Cras, inquit, tabellarii, et ego ibidem has inter coenam exaravi.

QVINCT. *ibid.* Praestat enim nemini imperare,

*Nam eloquentiam*) Quintilianus, ubi loquitur de ornatu, hunc locum adducit, his verbis: *Recteque Cicero his ipsis ad Brutum verbis quadam in epistola scribit:* nam eloquentiam, quae admirationem, etc. Sig.

*Favorem*) Hoc exemplo docet ibid. Quintilianus, *favoris* vocabulum primum a Cicerone esse usurpatum. Id.

*Cum Ap. Claudio*) *Ap. Claudium Pulchrum*, virum consularem ac censorium, intelligit, qui sibi Clodii fratris causa fuerat infensus. Cn. autem Pompeius socer erat filiae Appii, ut scriptum est in epistolis ad Atticum. Id.

*Scilicet nisi de te*) Videndum an hoc expungi debeat. Est enim, ut puto, Quintiliani, synecdochen in his verbis explicantis. Locus Quintiliani sic habet: «Quae per detractionem fiunt figurae, brevitatis novitatisque maxime gratia petuntur: quarum una est ea, quam libro proximo in figuris distuli, synecdoche, quum subtractum verbum aliquod satis ex ceteris intelligitur, ut Coelius in Antonium: *Stupere gaudio graecus*, subauditur coepit. Cicero ad Brutum, *Sermo nullus; scilicet nisi de te: quid enim?* etc.» Patr.

*Praestat enim*) Videntur Bruti esse, non Ciceronis. Nam Quintilianus aperte sic: «In prosapodosi aliquando singulis statim membris ratio subiicitur, ut apud Antonium: *Sed neque*, etc. Aut positis duobus, vel tribus, eodem ordine singulis continua redditur. Quale apud Brutum de dictatura Cn. Pompeii: *Praestat enim*, etc.» Id.

quam alicui servire; sine illo enim vivere honeste licet, cum hoc vivendi nulla conditio est.

QVINCT. *lib.* III, *cap.* 10. Simne bonus vir, si hoc suadeam? minime. Suasoris enim est finis, utilitas eius, cui quisque suadet. At recta sunt. Quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus.

QVINCT. *lib.* VIII, *cap.* 6. Populo imposuimus, et oratores visi sumus.

QVINCT. *lib.* VI, *cap.* 4. Res mihi invisae visae sunt, Brute.

### AD M. FILIVM *lib.* I.

PRISC. *l.* VIII, et *l.* 10. Quare effice, et elabora ut excellas.

*Ad M. filium*) Libros epistolarum ad M. filium tum maxime scriptos esse arbitror, quum Atheois Cratippo philosopho operam dedit, et post quum Bruti contubernalis in Macedonia fuit. Huius enim et Brutus et Cicero in epistolis, ultro citroque missis, meminerunt. Plenae autem certe fuerunt cohortationis ad virtutem, et ad Bruti ipsius imitationem. In his etiam epistolis patrem latinam emendasse filii orationem constat. Siquidem ita scribit Quintilianus, lib. I, cap. 3: «M. Tullius, ut ex epistolis apparet, in filio recte loquendi usquequaque asper quoque exactor fuit.» Et Servius in VIII Aeneid. «Cicero, inquit, per epistolam culpat filium, dicens, male eum dixisse, *direxi literam tuam*, quum literae, quoties epistolam significent, numeri tantum pluralis sint. Sig.

### *Ad eundem lib.* II.

NON. *Commodare.* Cui ego, quibuscumque rebus potero, libentissime commodabo.

### *Ad eundem ex lib. incerto.*

DIOM. *lib.* I. Ceris delitis.

*Ceris delitis*) Ad eas ceras respicit, in quibus scribere solebant. *Delitis* autem antique pro *deletis*, ut infra in epistola ad Calvum, et Verr. IV «Ex qua tantum tectorium vetus delitum sit.» Pats.

LACT. *l.* III, *c.* 14. Philosophiae quidem praecepta noscenda, vivendum autem civiliter.

AD LICINIVM CALVVM *lib* I.

PRISC. *l.* IX. Tuli moleste, quod literae delitae sunt mihi a te redditae.

NON. *Auguro.* Praesentit animus, atque augurat quodammodo, quae futura sit suavitas.

*Ad Licinium Calvum*) De quo in Bruto, cap. 81, et Quintil. X, 2; XII, 1.

M. TVLLII C. AD Q. AXIVM *epist. lib.* I.

FRONTO. Ad M. Bibulum adierunt.

FRONTO. Si tu nos aliquid adiutare potes.

SVET. *in Iul. Caes.* Caesar in consulatu confirmavit regnum, de quo aedilis cogitarat.

AD CATONEM *epistol.*

NON. *Plus et multum.* Nec idcirco mihi desiderandam esse dignitatem meam, quod eam multi impugnarint, sed eo magis recolendam, quod plus desiderarint.

AD CERELIAM *epistola.*

QVINCT. *l.* VI, *c.* 3 *fin.* Haec aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho.

*Aut animo Catonis*) Aut abrumpendam essa vitam; quo pacto Cato Vticensis, ne in Caesaris manus veniret, mortem sibi conscivit: aut concoquenda haec esse Ciceronis exemplo: metaphora ducta a stomacho, qui cibos etiam acerbos et ingratos concoquit. Menagius, Hist. Mulier. Philos. ubi de Caerellia. De hac quoque loquimur ad fragm. Sulpiciae, Poët. Lat. Min. Lem.

## AD L. PLANCVM.

GELL. *lib.* I, *cap.* 21. Nam neque deesse reipublicae volo, neque superesse.

## EX EPISTOLA INCERTA.

QVINCT. *lib.* IX, *cap.* 3. Data Lupercalibus, quo die Antonius Caesari.

QVINCT. *lib.* VI, *cap.* 3. Nae illi sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti mollius.

*Antonius Caesari*) Nihil aliud hic intelligi poterat, quam hoc, *diadema imposuit.* PATR.

*Nae illi sunt pedes*) Quintil. ibid. « Facetum, inquit, non tantum circa ridicula opinor consistere; decoris hanc magis, et excultae cuiusdam elegantiae appellationem puto. Ideoque in epistolis Cicero haec Bruti refert verba: *Nae illi sunt pedes faceti*, etc. »

*Deliciis*) Ascensius volebat *delicatius*: non male: ut « gressu delicato et languido » Phaedr. V, 1. Ita *molliter ire*, Propert. II, 12.

# M. T. CICERONIS

## EPISTOLARVM OMNIVM QVAE EXSTANT

## INDEX CHRONOLOGICVS

*Ad Div.* designat eas quae ad Diversos, seu ad Familiares vulgo inscribuntur.
*Att.* ad Atticum.
*Quint.* ad Q. Ciceronem.
*Brut.* Ciceronis ad Brutum et Bruti ad Ciceronem.

ANNO VRBIS 685.

Nullae epistolae ante hunc annum exstant.
*Att.* I, 5, 7.

686.

Cicero praetor designatus.
*Att.* I, 8–11, 3.

687.

Cicerone praetore.
*Att.* I, 4.

688.

Cicero consulatum petit, quem anno sequente tantum obtinet.
*Att.* I, 1, 2.

689.

Cicerone consule designato.
*Att.* I, 6.

690.

Cicerone consule. Nulla hoc anno scripta ep. exstat.

691.

Victo et occiso Catilina.
*Ad Div.* V, 7, 1, 2, 6.

692.

Pompeius post bellum Mithridaticum triumphum obtinet.
*Att.* I, 12.
*Ad Div.* V, 5.
*Att.* I, 13–17.

693.

Triumviris Pompeio, Caesare et Crasso.
*Att.* I, 18–20.
II, 1–3.
*Quint.* I, 1.
*Ad Div.* XIII, 41, 42.

694.

Clodio tribuno.
*Att.* II, 4–9, 12, 10, 11, 13–25.
*Quint.* I, 2.

695.

Cicerone exsulante.
*Att.* III, 3, 2, 4, 1, 5, 6.
*Ad Div.* XIV, 4.
*Att.* III, 7–9.
*Quint.* I, 3.
*Att.* III, 10–12, 14, 13.

*Quint.* I, 4.
*Att.* III, 15-20.
*Ad Div.* XIV, 2.
*Att.* III, 21, 22.
*Ad Div.* XIV, 1.
*Att.* III, 23.
*Ad Div.* XIV, 3.
*Att.* III, 24-27.

696.

Cicerone revocato.

*Ad Div.* V, 4.
*Att.* IV, 1-3.
*Quint.* II, 1.
*Ad Div.* VII, 26.

697.

Caesare in Gallis rem bene gerente.

*Ad Div.* I, 1-5.
*Quint.* II, 2.
*Att.* IV, 4.
*Quint.* II, 3.
*Ad Div.* I, 6.
*Quint.* II, 4-6.
*Att.* IV, 5.
*Quint.* II, 7.
*Ad Div.* V, 12.
*Att.* IV, 6-8.
*Ad Div.* V, 3.
I, 7.
XIII, 6.

698.

Prima in Britanniam et Germaniam expeditio.

*Att.* IV, 10, 9.
*Quint.* II, 9, 10.
*Att.* IV, 11, 12.
*Ad Div.* I, 8.
VII, 1.
XIII, 74, 40.

*Att.* IV, 13.

699.

Expeditio Crassi.

*Quint.* II, 11-13.
*Ad Div.* XVI, 13-15.
V, 8.
VII, 5-7.
*Att.* IV, 14, 15.
*Quint.* II, 14-16.
*Ad Div.* VII, 8-10.
*Quint.* III, 1.
*Ad Div.* VII, 16, 17.
I, 9.
XVI, 10, 16.

700.

Cicerone augure cooptato.

*Ad Div.* II, 1.
VII, 11-13.
II, 2, 3.
VII, 15, 18.
II, 4, 5.
V, 17.
VII, 14.
II, 6.

701.

Occiditur Clodius.

*Ad Div.* V, 18.
III, 1.
XIII, 75.
VII, 2.

702.

Cicero proconsul in Cilicia.

*Ad Div.* III, 2-4.
*Att.* V, 1-10.
*Ad Div.* VIII, 1.
XIII, 1.
*Att.* V, 11-14.
*Ad Div.* II, 8.

Att. V, 15-18.
Ad Div. III, 5.
VIII, 2-5, 9.
XV, 3.
III, 4.
XV, 7-9, 12, 2.
Att. V, 19.
Ad Div. XV, 1.
III, 8.
VIII, 8.
II, 9.
VIII, 10.
II, 10 7.
Att. V, 20.
Ad Div. VII, 32.
XIII, 53, 56, 61, 62, 64, 65.

703.

Anno proconsulatus Ciceroniani secundo.

Ad Div. XV, 4, 10, 13, 14.
VIII, 6, 7.
III, 7.
II, 14.
IX, 25.
XIII, 59, 58.
III, 9.
Att. V, 21.
Ad Div. XIII, 63.
Att. VI, 1.
Ad Div. XIII, 54, 57.
II, 11.
Att. VI, 2.
Ad Div. II, 13, 18.
XIII, 2, 3.
III, 10.
II, 19, 12.
Att. VI, 3.
Ad Div. III, 11.
XV, 5.
VIII, 11.
Att. VI, 4, 5, 7.
Ad Div. II, 17.
VIII, 13.
II, 15.
XV, 11.
III, 12.
Att. VI, 6.
Ad Div. III, 13.
XV, 6.
VIII, 12, 14.
Att. VI, 8, 9.
XIV, 5.
VII, 1-9.
Ad Div. XVI, 1-7, 9.

704.

Bellum civile inter Caesarem et Pompeium.

Ad Div. XV, 11.
V, 20.
Att. VII, 10-12.
Ad Div. XIV, 14.
Att. VII, 13-15.
Ad Div. XVI, 12.
Att. VII, 16.
Ad Div. XIV, 18.
XVI, 8.
Att. VII, 17-26.
VIII, 1-11.
Ad Div. VIII, 15.
Att. VIII, 12-16.
IX, 1-19.
X, 1-3.
Ad Div. IV, 1.
Att. X, 4.
Ad Div. VIII, 16.
Att. X, 5-7.
Ad Div. IV, 2.
II, 16.
V, 19.

*Att.* X, 8-18.
*Ad Div.* XIV, 7.

705.

Pugna apud Pharsaliam.

*Att.* XI, 1, 2.
*Ad Div.* VIII, 17.
IX, 9.
XIV, 8.
*Att.* XI, 3, 4.
*Ad Div.* XIV, 6, 12.
*Att.* XI, 5.
*Ad Div.* XIV, 19.
*Att.* XI, 6.
*Ad Div.* XIV, 9.
*Att.* XI, 7.
*Ad Div.* XIV, 17.
*Att.* XI, 8.
*Ad Div.* XIV, 16.

706.

Cicero Brundisii morator.

*Att.* XI, 9-17.
*Ad Div.* XIV, 11.
*Att.* XI, 18.
*Ad Div.* XIV, 15.
*Att.* XI, 25, 23.
*Ad Div.* XIV, 10, 13.
*Att.* XI, 19, 24.
*Ad Div.* XIV, 23.
XV, 15.
*Att.* XI, 20-12.
*Ad Div.* XIV, 22, 20.
XV, 21.

707.

Caesare tertium consule.

*Ad Div.* IX, 1.
VI, 22.
IV, 15.
XIII, 29, 78, 79, 10.
V, 21.
IX, 3, 2.
*Att.* XII, 1, 2.
*Ad Div.* IX, 4.
*Att.* XIII, 3, 4.
*Ad Div.* IX, 6, 7, 5.
*Att.* XII, 5.
*Ad Div.* IX, 16, 18.
VII, 3.
*Att.* XII, 6.
*Ad Div.* IX, 19, 17, 20, 13.
VII, 4.
*Att.* XII, 9, 10.
*Ad Div.* IV, 3.
XIII, 68.
IV, 13, 7, 8.
VI, 13.
VII, 27.
IV, 9, 4.
VI, 6.
VII, 33, 28.
IX, 15, 26.
VI, 14, 8, 9, 7, 5.
IV, 11.
XIII, 11-14, 17-28, 30, 31, 33-39, 66, 67, 69-72.
*Ad Div.* VI, 12.
IV, 14.
*Att.* XII, 11.
*Ad Div.* XVI, 22, 17, 20, 18, 19.

708.

Caesare tertium dictatore.

*Ad Div.* VI, 1.
XV, 18.
IX, 10.
XV, 17.
VI, 18.
XV, 16, 19.
VI, 3.

*Ad Div.* XI, 5, 7.
XII, 22.
XVI, 26, 27, 21, 25.
XII, 21, 26.
XV, 27.
XI, 16, 12.
X, 4.

710.

Hoc anno trucidatur Cicero.

*Ad Div.* XII, 24.
XI, 8.
X, 3.
XII, 4.
X, 28.
XII, 5.
IX, 24.
X, 5.
XII, 11.
X, 31, 6, 27, 8, 7.
XII, 7.
X, 10, 12.
XII, 28, 29, 6.
*Brut.* 22, 24, 20, 23, 21.
*Ad Div.* X, 30, 9.
XI, 9.
XII, 25.
*Brut.* 25, 11, 19, 3.
*Ad Div.* XI, 10.
*Brut.* 5.
X, 14.
XI, 11.
XII, 12.
X, 11, 15.
*Brut.* 4.
*Ad Div.* X. 17.
XI, 22.
X, 16.
*Brut.* 7, 6.
*Ad Div.* XII, 30.
XI, 18, 19.
X, 34, 25, 18, 22.
X, 15, 13, 19.
XI, 12.
X, 33, 21, 26.
XI, 14, 20, 23.
X, 20, 35.
XI, 13.
XII, 15, 14.
XI, 26, 21, 24.
X, 23, 32.
XII, 8, 9, 13.
XI, 25.
*Brut.* 2, 17.
*Ad Div.* XII, 10.
*Brut.* 9, 12, 13, 10, 14-16, 18.
*Ad Div.* X, 24.
*Brut.* 8, 9.

Epistolae anno incerto scriptae.

*Ad Div.* V, 16.
XII, 20.
VII, 21-23.
X, 29.
XIV, 21.
XIII, 9, 32, 43-49, 51, 52, 76.

## ADDENDA VEL CORRIGENDA.

*Pag.* 77, *col.* 1, *vs.* 2, *addatur*: Non est quod *tetrior* emendemus cum Schützio. LEM.

*Pag.* 81 *ad init. epist.* IX *haec adnotanda*: Hanc epistolam doctiss. Rubicnus, Suecus, iudicavit in duas partes esse dividendam: quarum prior usque ad haec: « quas visorum me postea desperavi, » alio transferenda est, ut sit post undecimam libri noni. Haec certe pars videtur scripta fuisse, quum Caesar Brundisio rediret, reliqua vero quum Cnaeus et Caesar Brundisium peterent. Hoc tamen Schütz. neque notat, neque sequitur. LEM.

*Pag.* 104, *vs.* 6, *pro* consilium, illud etc. *sic distinguas velim*, consilium illud: *postea enim sensi*, *minus recte Schutzium interpunxisse. Monet praeterea Lemaire V. Cl. falsam esse horum verborum interpretationem*, *et contrarium intelligi debere*, *nempe* non exeundi ex Italia. TYP.

*Pag.* 114, *col.* 2 *fin. add.*: Non tamen probat I. V. Leclerc, et putat Ciceronem, postquam hanc ipsam epistolam scribere inchoavisset, literas quas exspectabat, accipientem, exclamare: « O rem difficilem! » LEM.

*Pag.* 177, *ad epist.* III, *col.* 2, *vs.* 3, *add.*: Sch. putat Caesaris dumum, quasi iam rex esset, invidiose hic regiam vocari. Non mihi videtur. LEM.

*Pag.* 180, *ad not.* (1) *add.* Schütz. legit *videmur*, et explicat: « Videmur severa obiurgatione nostra hoc effecisse, ut Q. filium paene vitae poeniteret. » Quod alienum est. LEM.

*Pag.* 193 *ad not.* (1) *add.* Frustra. CLER.

*Pag.* 202, *vs. penult. Bosii lectionem ex cod. nunc cum Ernest. et Clerico repositam velim*, et in eo laboret. TYP.

*Pag.* 212 *ad not.* (5) *add.* Videtur Clerico somniare Gronovius, etsi Schütz. probaverit. LEM.

*Pag.* 213 *ad not.* (1) *add.* Male. CLER.

*Pag.* 222 *ad not.* (1) *add.* Sch. intelligi vult de dote Tulliae a Dolabella dissipata. Nondum agi posse de dote Tulliae post divortium ei restituenda. Male. LEM.

*Ead. pag. ad not.* (3) *add.* Schützius intelligit haec LX HS, detracta a Terentia vel a Philotimo, insciente Cicerone, quum Tullia Dolabellae collocaretur. Perperam. LEM.

*Pag.* 226 *ad epist.* V, *subiice: Quam acerbe*) Schützius intelligit de Quintorum patris et filii erga se odiis. Melius autem Mongaltius et I. V. Leclerc de periculo, in quo Cicero versatus est apud Dyrrhachium, quum eum Cnei filius et Pompeiani interficere voluerunt. Plutarchus in Cicerone et in Catone. *Alia Schützii editione usus est Lemaire: nam in ea, quam sequimur, nihil notatum reperio; quod iam sensi ex aliis Viri Cl. animadversionibus.* TYP.

*Pag.* 264 *ad not.* (3) *add.* Velit Mongalt. cum Corrado «celo miseram in hoc timere.» Nempe Cicero Tulliam timorem suum celare cupiebat. Schütz. «me hoc timere de illo altero. Scio.» Male. LEM. Quam vere, nescio: equidem Schützii lectionem diligenter expressi. TYP.

*Ead. pag. ad not.* (1) *add.* Sed locus et Graevio et Mongaltio videtur comploratus. Bosianam editionem repraesento, quam et Gruterus et Ernest. sequuti sunt. I. V. Leclerc vertit, ut probandum iudicet *haerere;* quod si verum sit, significatur Attico laborandum, ut testamentum conficiatur, eodem studio quo laboravit quum Terentia haerere, i. e. dubitare coepit. *Te commorit.* Id est, tecum loquuta erit. LEM.

*Pag.* 266 *ad not.* (4) *add.* Sed hoc egregie refellit I. V. Lecl. et locutionem *miserrima facultas* pro paupertate usitatam defendit. Editio quoque Rom. *fatuitate.* LEM.

*Pag.* 274 *ad not.* (1) *add.* Imprudentius. CLER.

*Pag.* 374, *vs. ult. add: Tam enitar. Ergo ne Tironi*) Nunc quidem h. l. sic arbitror emendandum: *si unq. quid. tam enitar* ἐργωδῶς. *Atque ego ne Tironi* etc. (Ita Schütz. ad Prolegomena in Academicorum libros. *T.*)

*Pag.* 621, col. 1, vs. 4, post *suadeant add.* Vulgo *videbaris.*

# INDEX LIBRORVM

## QVI HOC EPISTOLARVM VOLVMINE

CONTINENTVR.



VNDECIMI VOLVMINIS FINIS.

FACVLTATE OBTENTA.